

ελληνική επιθεώρηση ευρωπαϊκού δικαίου

revue hellénique de droit européen

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

4/2017

Τόμος 38
Οκτώβριος - Δεκέμβριος**Άρθρα**

B. Σ. Καραγιάννης

Η εξωτερική αρμοδιότητα της ΕΕ για τις ξένες επενδύσεις υπό το φως της Γνωμοδότησης C-2/15 του ΔΕΕ

Α. Κυριακίδης

Τα θεσμικά όργανα της ΕΕ μετά την κρίση της Ευρωζώνης: Τι άλλαξε;

Δ.-Π. Τζάκας

Η κάμψη της αρχής της χρονικής προτεραιότητας στην περίπτωση συνύπαρξης σήματος και διακριτικού γνωρίσματος

Επισκόπηση Νομολογίας

- ΔΕΕ - ΓεΔΕΕ (Σεπτέμβριος - Νοέμβριος 2017)
- ΕΔΔΑ (Ιούνιος - Οκτώβριος 2017)

Σχολιασμένη Νομολογία

- Ευρωπαϊκή Πρωτοβουλία Πολιτών για τη διαγραφή εθνικού χρέους
- Σύμβαση δανείου σε ξένο νόμισμα - ελβετικό φράγκο
- Δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα
- Διαδικαστική-δικονομική αυτονομία των κρατών μελών και ελεύθερη κυκλοφορία προσώπων
- Απώλεια του δικαιώματος προαγωγής λόγω λήψης γονικής άδειας
- Προσωρινά μέτρα αντιμετώπισης των αυξημένων προσφυγικών ροών
- Γενετικά τροποποιημένοι οργανισμοί
- Κρίσιμος χρόνος υπολογισμού της αποζημίωσης σε περίπτωση αναγκαστικής απαλλοτρίωσης
- Προστασία της ιδιωτικής ζωής και της αλληλογραφίας
- Προϋποθέσεις άδειας ίδρυσης και λειτουργίας φαρμακείων από μη φαρμακοποιούς

ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ
ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ
ΣΥΛΛΟΓΟΣ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΙΔΙΟΚΤΗΤΕΣ:

ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη

ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
26^{ης} Οκτωβρίου 3, 546 26 Θεσσαλονίκη

ΕΚΔΟΤΕΣ: Καθηγ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Α. ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ, Διευθυντής ΚΔΕΟΔ (Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη)
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΒΑΛΕΡΓΑΚΗΣ, Πρόεδρος ΔΣΘ (26^{ης} Οκτωβρίου 3, 546 26 Θεσσαλονίκη)

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Καθηγητής Β. ΣΚΟΥΡΗΣ (Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη)

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ - ΕΚΤΥΠΩΣΗΣ: Γ.Σ. ΗΛΙΑΔΗΣ (Μεσολογίου 21, 553 37 Τριανδρία - Θεσσαλονίκη)

REVUE JURIDIQUE TRIMESTRIELLE

PROPRIÉTAIRES:

CENTRE DE DROIT ÉCONOMIQUE INTERNATIONAL ET EUROPÉEN
Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique

LE BARREAU DE THESSALONIKI
rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique

ÉDITEURS: Prof. VASSILIOS A. CHRISTIANOS, Directeur du CDEIE (Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique)
NIKOLAOS VALERGAkis, Président du Barreau de Thessalonique (rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique)

DIRECTEUR: Prof. V. SKOURIS (Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique)

IMPRIMERIE: G.S. ILIADIS (Mesologiou 21, 553 37 Triandria - Thessalonique)

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ: Ε. ΜΟΥΑΜΕΛΕΤΖΗ, Δ.Ν., Σ. ΜΑΥΡΙΔΗΣ

Χειρόγραφα για δημοσίευση και βιβλία για παρουσίαση ή βιβλιοκρισίες αποστέλλονται στην υπεύθυνη σύνταξης κ. ΕΥΤΥΧΙΑ ΜΟΥΑΜΕΛΕΤΖΗ, Διευθύντρια Ερευνών ΚΔΕΟΔ (eny.mouameletzi@cieel.gr) – Ταχ. Θυρίδα 14, 551 02 Καλαμαριά - Θελονίκη, τηλ.: 2310 486 940

Εγγραφές συνδρομητών, παραγγελίες παλαιών τόμων, ανατύπων εξόφληση συνδρομών: Δικηγορικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης
κ. ΣΤΕΛΛΑ ΔΟΔΟΥΡΑ
sdodoura@gmail.com
Δικαστικό Μέγαρο
26^{ης} Οκτωβρίου 3
546 26, Θεσσαλονίκη
τηλ.: 2310 542 986
fax: 2310 500 875

ΕΤΗΣΙΕΣ ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ	ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ - ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ
Φυσικά Πρόσωπα	€ 36
Νομικά Πρόσωπα	€ 42
Φοιτητές - ασκούμενοι δικηγόροι	€ 18
Τιμή παλαιών τόμων από 1981 έως 1990	€ 10
από 1991 έως 1993	€ 13
1994 και 1995	€ 15
1996	€ 18
1997 έως 2000	€ 30
2001 έως 2005	€ 36
Τιμή εκάστου τεύχους	€ 9

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

SECRETARIAT: E. MOUAMELETZI, Docteur en Droit, S. MAVRIDIS

Tous les manuscrits ainsi que les livres pour présentation ou compte-rendu doivent être envoyés à Mme E. MOUAMELETZI, Directrice de Recherches du CDEIE, responsable pour la rédaction (evy.mouameletzi@cieel.gr) – Boîte Postale 14, 551 02 Kalamaria - Thessalonique, tel: 2310 486 940

Souscriptions, paiements, commandes des anciens volumes, extraits: Barreau de Thessalonique
Mme STELLA DODOURA
sdodoura@gmail.com
Palais de Justice
rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique
tél.: 2310 542 986
fax: 2310 500 875

ABONNEMENTS ANNUELS	GRÈCE - ÉTRANGER
Personnes physiques	€ 36
Personnes morales	€ 42
Étudiants - Avocats stagiaires	€ 18
Prix des anciens volumes	
de 1981 à 1990	€ 10
de 1991 à 1993	€ 13
1994 et 1995	€ 15
1996	€ 18
1997 à 2000	€ 30
2001 à 2005	€ 36
Prix de fascicule	€ 9

Η Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου πρωτοεκδόθηκε το 1981 από τον αείμνηστο Καθηγητή Δημήτριο Ευρυγενή, ο οποίος διετέλεσε και Διευθυντής της για την περίοδο 1981-1985. Διευθυντής της Επιθεώρησης διετέλεσε επίσης από το 1986 μέχρι το 1999 και ο αείμνηστος Καθηγητής Κρατερός Ιωάννου. Στην Γραμματεία της Επιθεώρησης συμμετείχαν από την αρχή της κυκλοφορίας της ο Αλκιβιάδης Παναγόπουλος, δικηγόρος και μέλος του Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ, η επιστημονική συνεργάτις του ΚΔΕΟΔ κ. Στέλλα Ιωαννίδου, δικηγόρος, και η κ. Σοφία Μεγγλίδου, Δ.Ν., δικηγόρος, που είχε και την ευθύνη της ύλης της Επιθεώρησης από το 1981 μέχρι το 2007.

Το Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ απαρτίζεται από τους:

Καθηγητή Β. ΣΚΟΥΡΗ, Πρόεδρο Δ.Σ.

Καθηγητή Β. ΧΡΙΣΤΙΑΝΟ, Διευθυντή του ΚΔΕΟΔ

Ν. ΒΑΛΕΡΓΑΚΗ, εκπρόσωπο του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης

Κ. ΧΑΤΖΗΓΙΑΝΝΑΚΗ, εκπρόσωπο του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης

Φ. ΣΑΒΒΟΠΟΥΛΟΥ, εκπρόσωπο του ΥΠΑΑΝ

Σ' αυτό το τεύχος συνεργάστηκαν:

Αργαλιάς Ι. Παναγιώτης, Δ.Ν., Δικηγόρος-Οικονομολόγος

Γαϊτενίδης Νικόλαος, Διδάκτωρ Διεθνών και Ευρωπαϊκών σπουδών, Ερευνητής Κοινωνικών Επιστημών, Διαχειριστής Έργων, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Γραφείο Προγραμμάτων

Γαμπά Δήμητρα, ΜΔΕ Διεθνών Σπουδών, ΜΔΕ Δημοσίου Δικαίου και Πολιτικής Επιστήμης, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγενή», ΚΔΕΟΔ

Γούλας Δημήτριος, Δ.Ν., Δικηγόρος, Ερευνητής ΚΔΕΟΔ

Δημοπούλου Αφροδίτη-Κανέλλα, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Ερευνήτρια ΚΔΕΟΔ

Θεοδωρίδης Π. Κωνσταντίνος, LL.M, Δικηγόρος

Καλλιδοπούλου Μαρία, MJur

Καλλίδου Αναστασία, LL.M, M.A., Δικηγόρος

Καραγιάννης Σ. Βασίλειος, Δ.Ν., Δικηγόρος, Εντεταλμένος διδασκαλίας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο

Κούβακας Ιωάννης, LL.M

Κουμπλή Βασιλική, Επιστ. Συνεργάτις, Ελληνικό Ινστιτούτο Διεθνούς και Αλλοδαπού Δικαίου

Κυριακίδης Αλέξανδρος, Τμήμα Διεθνών & Ευρωπαϊκών Σπουδών Πανεπιστημίου Μακεδονίας

Κωνσταντινίδου Δήμητρα, ΜΔΕ, Δικηγόρος

Λέντζης Δημοσθένης, Λέκτορας Τμήματος Νομικής ΑΠΘ

Λόραμ Κ. Έρρικα, LL.M, Δικηγόρος

Παναγιωτίδου Ελισάβετ, M2 Professionel, ΜΔΕ, Νομικός

Παπακωνσταντής Μάρκος, Δ.Ν., Δικηγόρος, Διδάσκων στο τμήμα Δημόσιας Διοίκησης του Παντείου Παν/μίου

Σγουρίδου Αικατερίνη, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος MoKE

Σώμη Σοφία, Βιβλιοθηκονόμος ΚΔΕΟΔ

Τζάκας Λ. Δημήτριος-Παναγιώτης, Δ.Ν., Δικηγόρος

Τζώρτζη Βιργινία, Δ.Ν., Δικηγόρος, Ειδική Επιστήμων Νομικής Σχολής ΔΠΘ, Ερευνήτρια ΚΔΕΟΔ

Τσιφοπούλου Ειρήνη, LL.M, ΜΔΕ, Δικηγόρος

Τσολάκου Ευθυμία, Πρωτοδίκης Διοικητικών Δικαστηρίων

Φωτιάδου Ελένη, ΜΔΕ, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ

Χαραλαμπόπουλος Ιωάννης, Ασκούμενος Δικηγόρος

Χατζηκωνσταντίνου Χριστίνα, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Ερευνήτρια ΚΔΕΟΔ

Περιεχόμενα 4/2017

ΑΡΘΡΑ

Β. Σ. Καραγιάννης

Η εξωτερική αρμοδιότητα της Ένωσης για τις ξένες επενδύσεις υπό το φως της Γνωμοδότησης C-2/15 του ΔΕΕ 381

Α. Κυριακίδης

Τα θεσμικά όργανα της ΕΕ μετά την κρίση της Ευρωζώνης: Τι άλλαξε; 391

Δ.-Π. Τζάκας

Η κάμψη της αρχής της χρονικής προτεραιότητας στην περίπτωση συνύπαρξης σήματος και διακριτικού γνωρίσματος 403

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

I. Επικαιρότητα ΕΕ 413

II. e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής 427

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

I. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

A. Επισκόπηση Νομολογίας ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Σεπτέμβριος – Νοέμβριος 2017) 431

B. Σχολιασμένη Νομολογία ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ

ΔΕΕ C-589/15 P, Αναγνωστάκης/Επιτροπή, 12.09.2017 (Ευρωπαϊκή Πρωτοβουλία Πολιτών για τη διαγραφή εθνικού χρέους) – Παρατηρήσεις Δ. Κωνσταντινίδου 453

ΔΕΕ C-186/16, Andrićius κ.λπ., 20.09.2017 (Σύμβαση δανείου σε ξένο νόμισμα – ελβετικό φράγκο) – Παρατηρήσεις Ι. Χαραλαμπίδου 456

ΔΕΕ Γνωμοδότηση 1/15, 26.07.2017 (Δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα) – Παρατηρήσεις Β. Τζώρτζη 462

ΔΕΕ C-184/16, Petrea, 14.09.2017 (Διαδικαστική και δικονομική αυτονομία των κρατών μελών στον τομέα του περιορισμού της ελεύθερης κυκλοφορίας προσώπων) – Παρατηρήσεις Δ. Γαμπιά 469

ΔΕΕ C-174/16, Η., 07.09.2017 (Απώλεια του δικαιώματος προαγωγής κατόπιν δοκιμαστικής περιόδου λόγω λήψης γονικής άδειας) – Παρατηρήσεις Δ. Γούλας 473

ΔΕΕ C-643/15 και C-647/15, Σλοβακία/Συμβούλιο, 06.09.2017 (Προσωρινά μέτρα αντιμετώπισης αυξημένων προσφυγικών ροών) – Παρατηρήσεις Π. Αργαλιάς 477

ΔΕΕ C-111/16, Fidenato κ.λπ., 13.09.2017 (Γενετικά τροποποιημένοι οργανισμοί) – Παρατηρήσεις Χ. Χατζηκωνσταντίνου 481

II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

A. Επισκόπηση Νομολογίας ΕΔΔΑ (Ιούνιος – Οκτώβριος 2017) 489

B. Σχολιασμένη Νομολογία ΕΔΔΑ

ΕΔΔΑ, Προσφυγή Νο 41230/12, Υπόθεση Πουλημένος και λοιποί κατά Ελλάδα, 20.07.2017 (Προστασία της ιδιοκτησίας και κρίσιμος χρόνος υπολογισμού της αποζημίωσης σε περίπτωση αναγκαστικής απαλλοτρίωσης) – Παρατηρήσεις Α.-Κ. Δημοπούλου 499

ΕΔΔΑ, Προσφυγή Νο 61496/08, Υπόθεση Bărbulescu κατά Ρουμανίας, 05.09.2017 (Προστασία της ιδιωτικής ζωής και της αλληλογραφίας) – Παρατηρήσεις Ι. Κούβακας 505

III. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

ΣτΕ (Ολ.), απόφαση αριθμ. 1804/2017, 06.07.2017 (Προϋποθέσεις άδειας ίδρυσης και λειτουργίας φαρμακείων από μη φαρμακοποιούς) – Παρατηρήσεις Ε. Φωτιάδου 513

ΠΑΙΔΕΙΑ – ΕΡΕΥΝΑ

Ημερίδα «Ευρωπαϊκό Τραπεζικό Δίκαιο – Τραπεζικός Δανεισμός» 519

Ημερίδα «Η προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στον Χώρο Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης – Εξελίξεις ενόψει της θέσης σε εφαρμογή του νέου Γενικού Κανονισμού ΕΕ 2016/679» 519

Η Γραμματέας του ΚΔΕΟΔ, καθηγήτρια κ. Χ. Δεληγιάννη-Δημητράκου, ανέλαβε την Έδρα Jean Monnet για την προστασία των κοινωνικών δικαιωμάτων στην ΕΕ 520

Επιστημονική Εσπερίδα Ε.Νο.Β.Ε. «Προβλήματα Ανεξαρτησίας της Δικαιοσύνης» – Ομιλία του Προέδρου του ΚΔΕΟΔ, καθηγητή κ. Β. Σκουρή 520

Πρώτη διάλεξη της σειράς «Διαλέξεις Thyssen» με προσκεκλημένο τον Πρόεδρο του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της Γερμανίας, καθηγητή κ. Andreas Vosskuhle 521

Αναγόρευση του καθηγητή Andreas Vosskuhle, Προέδρου του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της Γερμανίας, σε επίτιμο διδάκτορα του ΑΠΘ 521

Εκδήλωση του Κύκλου Ιδεών για την Εθνική Ανασυγκρότηση με θέμα «Δικαιοσύνη και Επενδύσεις» 521

Ημερίδα "Brexit – Now What?" 522

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

I. Βιβλιοπαρουσιάσεις 523

II. Το δίκαιο ΕΕ στα ελληνόγλωσσα νομικά περιοδικά: Β' Εξάμηνο 2017 529

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ ΕΕΕυρΔ 2017

Table of contents 4/2017

ARTICLES

V.S. Karagiannis

External competence of the European Union concerning foreign investments in the light of the CJEU Opinion C-2/15 381

A. Kyriakidis

The EU institutions after the Eurozone crisis: What has changed? 391

D.-P. Tzakas

Limiting the "first in time" priority rule in the case of coexistence between trademarks and distinguishing signs 403

DEVELOPMENTS IN THE EU

I. EU News 413

II. Information Technology e-news 427

CASE - LAW

I. COURT OF JUSTICE AND GENERAL COURT OF EU

A. Review of Jurisprudence (September – November 2017) 431

B. Annotations

ECJ C-589/15 P, Anagnostakis/Commission, 12.09.2017 (*European Citizens' Initiative relating to the writing-off of public debt*) – Annotation D. Konstantinidou 453

ECJ C-186/16, Andriuc and Others, 20.09.2017 (*Loan agreement concluded in a foreign currency – Swiss francs*) – Annotation I. Charalampopoulos 456

ECJ Opinion 1/15, 26.07.2017 (*Personal data protection*) – Annotation V. Tzortzi 462

ECJ C-184/16, Petrea, 14.09.2017 (*Procedural autonomy of Member States in restricting the free movement of citizens*) – Annotation D. Gamba 469

ECJ C-174/16, H., 07.09.2017 (*Loss of the right to promotion following a probationary period as a result of parental leave*) – Annotation D. Goulas 473

ECJ C-643/15 και C-647/15, Slovakia/Council, 06.09.2017 (*Provisional measures to address significant migratory flows*) – Annotation P.I. Argalias 477

ECJ C-111/16, Fidenato and Others, 13.09.2017 (*Genetically modified food and feed*) – Annotation Ch. Chatzikonstantinou 481

II. EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

A. Review of Jurisprudence (June – October 2017) 489

B. Annotations

ECHR, Application No 41230/12, Case Poulimenos and Others v. Greece, 20.07.2017 (*Protection of property and the relevant point in time for the calculation of the final amount of compensation in case of expropriation*) – Annotation A.-K. Dimopoulou 499

ECHR, Application No ECHR, Application No 61496/08, Case Bărbulescu v. Romania, 05.09.2017 (*Protection of private life and correspondence*) – Annotation I. Kouvakas 505

III. NATIONAL COURTS

Council of State (plenary session), Judgement No 1804/2017, 06.07.2017 (*Conditions of establishment and operation of pharmacies by non pharmacists*) – Annotation E. Fotiadou 513

CONFERENCES – RESEARCH

Conference “European banking law – The bank lending activity” 519

Conference “The protection of personal data in the Area of Freedom, Security and Justice – Developments in view of the application of the new General Regulation EU 2016/679” 519

The Secretary of CIEEL, Prof. Chr. Deliyianni-Dimitrakou, was awarded the Jean Monnet Chair on EU Social Rights Protection 520

Scientific Evening of the Northern Greece Law Society “Issues of the independence of the judiciary” – Speech by the President of CIEEL, Prof. V. Skouris 520

First lecture of the series “Thyssen Lectures” by the President of the Federal Constitutional Court of Germany, Prof. Andreas Vosskuhle 521

Granting of an honorary doctorate of the Aristotle University of Thessaloniki to Prof. Andreas Vosskuhle, President of the Federal Constitutional Court of Germany 521

Event held by the Circle of Ideas for National Reconstruction on “Justice and Investments” 521

Conference “Brexit – Now What?” 522

BIBLIOGRAPHY

I. Book reviews 523

II. The EU Law in Hellenic Legal Reviews: 2nd Semester 2017 529

HELLENIC REVIEW OF EUROPEAN LAW: ANNUAL TABLES 2017

Table des matières 4/2017

DOCTRINE

V.S. Karagiannis

La compétence externe de l'Union européenne concernant les investissements étrangers à la lumière de l'Avis C-2/15 de la CJUE 381

A. Kyriakidis

Les institutions de l'Union européenne après la crise de la zone euro: qu'est-ce qui a changé? 391

D.-P. Tzakas

Limites de la règle "prior tempore" dans le cas de coexistence de marques et d'indications descriptifs 403

DÉVELOPPEMENTS DANS L'UE

I. Nouvelles européennes 413

II. @-ctualités d'informatique juridique 427

JURISPRUDENCE

I. COUR DE JUSTICE ET TRIBUNAL DE L'UNION EUROPÉENNE

A. Revue de Jurisprudence (septembre – novembre 2017) 431

B. Notes

CJUE C-589/15 P, Anagnostakis/Commission, 12.09.2017 (*L'initiative citoyenne européenne concernant la suppression de la dette publique*) – Notes D. Konstantinidou 453

CJUE C-186/16, Andriuc e.a., 20.09.2017 (*Contrats de crédit en devises étrangères – franc suisse*) – Notes I. Charalampopoulos 456

CJUE Avis 1/15, 26.07.2017 (*Données à caractère personnel*) – Notes V. Tzortzi 462

CJUE C-184/16, Petrea, 14.09.2017 (*Autonomie procédurale des États membres à fin de restreindre la libre circulation des citoyens de l'Union*) – Notes D. Gamba 469

CJUE C-174/16, H., 07.09.2017 (*La perte de chance de promotion professionnelle suite à la période du stage en raison de prendre un congé parental*) – Notes D. Goulas 473

CJUE C-643/15 και C-647/15, Slovaquie/Conseil, 06.09.2017 (*Mesures provisoires destinées à faire face aux flux importants de migration*) – Notes P.I. Argalias 477

CJUE C-111/16, Fidenato e.a., 13.09.2017 (*Denrées alimentaires et aliments pour animaux génétiquement modifiés*) – Notes Ch. Chatzikonstantinou 481

II. COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

A. Revue de Jurisprudence (juin – octobre 2017) 489

B. Notes

CEDH, Requête No 41230/12, Affaire Poulimenos e.a. c. Grèce, 20.07.2017 (*Protection de la propriété et la date critique pour déterminer la valeur du bien exproprié*) – Notes A.-K. Dimopoulou 499

CEDH, Requête No 61496/08, Affaire Bărbulescu c. Roumanie, 05.09.2017 (*La protection de la vie privée et de la confidentialité de la correspondance*) – Notes I. Kouvakas 505

III. JURIDICTIONS NATIONALES

Conseil d'État (Assemblée plénière), Arrêt No 1804/2017, 06.07.2017 (*Conditions de création et d'opération des pharmacies par non pharmaciens*) – Notes E. Fotiadou 513

ÉDUCATION – RECHERCHE

Journée "Droit européen en matière bancaire – Crédit bancaire" 519

Journée "La protection des données à caractère personnel dans l'espace de Liberté, de Sécurité et de Justice – Développements en vue de l'application du nouveau Règlement Général UE2016/679" 519

Prof. Chr. Deliyianni-Dimitrakou, Secrétaire du Centre de droit économique international et européen, occupe la chaire Jean Monnet sur la protection des droits sociaux dans l'UE 520

Soirée scientifique de la Société des juristes de la Grèce du Nord "Questions d'indépendance de la justice" – Discours du Président du Centre de droit économique international et européen, Prof. V. Skouris 520

Première conférence de la série des "Conférences Thyssen" par le Président de la Cour constitutionnelle fédérale allemande, Prof. Andreas Vosskuhle 521

Nomination du Prof. Andreas Vosskuhle, Président de la Cour constitutionnelle fédérale allemande, comme Docteur Honoris Causa à l'Université Aristote de Thessalonique 521

Événement du Cycle des Idées sur la Reconstruction Nationale "Justice et Investissements" 521

Journée "Brexit – Now What?" 522

DOCUMENTATION BIBLIOGRAPHIQUE

I. Revue bibliographique 523

II. Le Droit de l'UE dans les revues juridiques helléniques: 2ème semestre 2017 529

REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN: TABLES ANNUELLES 2017

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΚΕ	: Αφρική, Καραϊβική, Ειρηνικός
Αν. ΕΚΧ	: Αναθεωρημένος Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης
Αρμ	: Αρμενόπουλος
ΑρχΝ	: Αρχείο Νομολογίας
ΓεΔΕΕ	: Γενικό Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης (μετονομασία του ΠΕΚ μετά την 01.12.2009)
ΓΣΔΕ	: Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (GATT)
Δ	: Δίκη
ΔΕΕ	: Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης (μετονομασία του ΔΕΚ μετά την 01.12.2009)
ΔΕΕτ.	: Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιριών
ΔΕΚ	: Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΔΕΝ	: Δελτίο Εργατικής Νομοθεσίας
ΔηΣΚΕ & αγορά	: Δημόσιες Συμβάσεις - Κρατικές Ενισχύσεις & αγορά
ΔιΜΕΕ	: Δίκαιο Μέσων Ενημέρωσης & Επικοινωνίας
ΔιΔικ	: Διοικητική Δίκη
ΔτΑ	: Δικαιώματα του Ανθρώπου (RHDH)
ΔΦΝ	: Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας
ΕΔΔΔΔ	: Επιθεώρησης Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου
Ε.Δ.Κ.Α.	: Επιθεώρησης Δικαίου Κοινωνικής Ασφάλισης
ΕΕ	: Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΕΕ	: Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΕυρΔ	: Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (RHellIDE)
ΕΖΕΣ	: Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών
ΕΕμπΔ	: Επιθεώρηση του Εμπορικού Δικαίου
ΕΕΝ	: Εφημερίς Ελλήνων Νομικών
ΕΕργΔ	: Επιθεώρησης Εργατικού Δικαίου
ΕΕυρΚ	: Επιθεώρηση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΕΚ	: Ευρωπαϊκή Κοινότητα
ΕΚΧ	: Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης
ΕλλΔνη	: Ελληνική Δικαιοσύνη
ΕΛΜ	: Ευρωπαϊκή Λογιστική Μονάδα
ΕΝΔ	: Επιθεώρηση Ναυτιλιακού Δικαίου
ΕΟΧ	: Ευρωπαϊκός Οικονομικός Χώρος
Επι.Δ.Ε.	: Επιθεώρηση Δημοσίων Έργων
ΕπισκΕΔ	: Επισκόπηση Εμπορικού Δικαίου
ΕΤρΑΞΧρΔ	: Επιθεώρηση Τραπεζικού Αξιογραφικού και Χρημαστηριακού Δικαίου
ΕυΒ	: Ευρωπαϊκό Βήμα
ΕυρΔΔΑ ή ΕΔΔΑ	: Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕυρΕΔΑ ή ΕΕΔΑ	: Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕυρΚ	: Ευρωπαϊκές Κοινότητες
ΕυρΚοινβ	: Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο
ΕυρΠολ	: Ευρωπαϊών Πολιτεία
ΕυρΣΔΑ ή ΕΣΔΑ	: Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕφΑΔ	: Εφαρμογές Αστικού Δικαίου
ΕφημΔΔ	: Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου
ΘΠΔΔ	: Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου
ΚΕΠΑΑ	: Κοινή Ευρωπαϊκή Πολιτική για την Άμυνα και την Ασφάλεια
ΚΕΠΠΑ	: Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας
ΚριτΕπιθ	: Κριτική Επιθεώρηση Νομικής Θεωρίας και Πράξης
ΝοΒ	: Νομικό Βήμα
ΠΕΚ	: Πρωτοδικείο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΠερΔικ	: Περιβάλλον και Δίκαιο
ΠΛογ	: Ποινικός Λόγος
ΠΝ	: Πειραϊκή Νομολογία
ΠοινΔικ	: Ποινική Δικαιοσύνη
ΠοινΧρ	: Ποινικά Χρονικά
ΠρΠροσχ	: Πράξη περί των όρων προσχωρήσεως και προσαρμογής των συνθηκών

ΣΛΕΕ	: Συνθήκη για την Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΣΕΕ	: Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση
Συλλ.	: Συλλογή Νομολογίας του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΣυλλΥπ	: Συλλογή Υπαλληλικών Υποθέσεων
ΣυνθΕΕ	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΣυνθΕΚ	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας
ΣυνθΕΚΑΕ	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας
ΣυνθΕΚΑΧ	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα
ΣυνθΕΟΚ	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας
ΤεΣ	: Τεύχος εκτός σειράς
ΤοΣ	: Σύνταγμα (Το)
Υπερ	: Υπεράσπιση
ΦΠΑ	: Φόρος Προστιθέμενης Αξίας
ΧρηΔικ	: Χρηματοπιστωτικό Δίκαιο
ΧρΙΔ	: Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου
ΑcP	: Archiv für civilische Praxis
AFDI	: Annuaire Français de Droit International
AJCL	: American Journal of Comparative Law (The)
AJDA	: Actualité Juridique du Droit Administratif
AJIL	: American Journal of International Law
AöR	: Archiv des öffentlichen Rechts
ASL	: Air and Space Law
BB	: Der Betriebs - Berater
CDE	: Cahiers de Droit Européen
Clunet	: Journal du Droit International (J.D.I.)
C.M.L.R.	: Common Market Law Reports
CML Rev.	: Common Market Law Review
CommLP	: Commercial Law Practitioner
CONSUM.L.J.	: Consumer Law Journal
DZWir	: Deutsche Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
EA	: Europa-Archiv
EBRL	: European Business Law Review
ECHR	: European Convention on Human Rights
ECJ	: European Court of Justice
E.C.L.R.	: European Competition Law Review
EELR	: European Environmental Law Review
EGC	: European General Court
E.H.R.L.R.	: European Human Rights Law Review
E.H.R.R.	: European Human Rights Reports
EIPR	: European Intellectual Property Review
EJIL	: European Journal of International Law
ELJ	: European Law Journal
E.L.Rev.	: European Law Review
Elrev./HR	: European Law Review / Human Rights Survey
EPL	: European Public Law
ERPL	: European Review of Private Law- <i>Revue Européenne de Droit Privé</i> - Europäische Zeitschrift für Privatrecht
EStAL	: European State Aid Law Quarterly
ETL	: European Transport Law - <i>Droit Européen des Transports</i> - Europäisches Transportrecht
EuGRZ	: Europäische Grundrechte - Zeitschrift
EuR	: Europarecht
EuZW	: Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
EWS	: Europäische Wirtschafts - und Steuerrecht
GATT	: General Agreement on Tariffs and Trade (ΓΣΔΕ)
GATS	: General Agreement on Trade Services
GRUR Int.	: Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht - Internationaler Teil
HRLJ	: Human Rights Law Journal

<i>HRQ</i>	: Human Rights Quarterly
<i>ICLQ</i>	: International and Comparative Law Quarterly (The)
<i>IIC</i>	: International Review of Industrial Property and Copyright Law
<i>I.L.M.</i>	: International Legal Materials
<i>IPRax</i>	: Praxis des Internationalen Privat - und Verfahrensrechts
<i>JCMS</i>	: Journal of Common Market Studies
<i>J.D.I.</i>	: Journal du Droit International (Clunet)
<i>JT</i>	: Journal des Tribunaux
<i>JT-DE</i>	: Journal des Tribunaux - Droit Européen
<i>JWT</i>	: Journal of World Trade
<i>JZ</i>	: Juristen Zeitung
<i>LIEI</i>	: Legal Issues of European Integration
<i>MJ</i>	: Maastricht Journal of European und Comparative Law
<i>MLR</i>	: Modern Law Review (The)
<i>NJW</i>	: Neue Juristische Wochenschrift
<i>NQHR</i>	: Netherlands Quarterly of Human Rights
<i>NVWZ</i>	: Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht
<i>PPLR</i>	: Public Procurement Law Review
<i>RabelsZ</i>	: Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht
<i>R.A.E.</i>	: Revue des Affaires Européennes
<i>RCADI</i>	: Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de La Haye
<i>RCC</i>	: Revue de la Concurrence et de la Consommation - Droit et Marchés
<i>R.D.P.</i>	: Revue du droit public
<i>RDUE</i>	: Revue du Droit de l'Union Européenne (ως το 1999 Revue du Marché Unique Européen - RMUE)
<i>RECIEL</i>	: Revue of European Community and International Environmental Law - Access to Environmental Information
<i>REDC</i>	: Revue Européenne de Droit de la Consommation
<i>Rev.inst.eur.</i>	: Revista de instituciones europeas
<i>Rev.trim.dr.h.</i>	: Revue trimestrielle des droits de l'homme
<i>RFDA</i>	: Revue Française de Droit Administratif
<i>RFDC</i>	: Revue Française de Droit Constitutionnel
<i>RGDIP</i>	: Revue Générale de Droit International Public
<i>RHDH</i>	: Revue Hellénique de Droits de l'Homme (ΔΤΑ)
<i>RHDI</i>	: Revue Hellénique de Droit International
<i>RHelIDE</i>	: Revue Hellénique de Droit Européen (ΕΕΕυρΔ)
<i>RIDPC</i>	: Rivista Italiana di Diritto Pubblico Comunitario
<i>Riv.dir.eur.</i>	: Rivista di diritto europeo
<i>RIW</i>	: Recht der Internationalen Wirtschaft
<i>RMC</i>	: Revue du Marché Commun (από το 1991 Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne - RMCUE)
<i>RMCUE</i>	: Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne από το 1991 (ως το 1990 Revue du Marché Commun - RMC)
<i>RMUE</i>	: Revue du Marché Unique Européen (από το 2000 Revue du Droit de l'Union Européenne- RDUE)
<i>RTDeur.</i>	: Revue Trimestrielle de Droit Européen
<i>RUDH</i>	: Revue Universelle des Droits de l'Homme
<i>TRIPS</i>	: Trade Related Intellectual Property Rights
<i>WRP</i>	: Wettbewerb in Recht und Praxis
<i>WuW</i>	: Wirtschaft und Wettbewerb
<i>YBEL</i>	: Yearbook of European Law
<i>ZEuP</i>	: Zeitschrift für Europäisches Privatrecht
<i>ZEuS</i>	: Zeitschrift für Europarechtliche Studien
<i>ZfRV</i>	: Zeitschrift für Rechtsvergleichung - Internationales Privatrecht und Europarecht
<i>ZHR</i>	: Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht und Wirtschaftsrecht
<i>ZSE</i>	: Zeitschrift für Staats - und Europawissenschaften
<i>ZVglRWiss</i>	: Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft

Υπόδειγμα παραπομπής στην Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου: ΕΕΕυρΔ, 1981, σ. 259, RHelIDE, 1981, p. 259

Η εξωτερική αρμοδιότητα της Ένωσης για τις ξένες επενδύσεις υπό το φως της Γνωμοδότησης C-2/15 του ΔΕΕ

Βασίλειος Σ. Καραγιάννης*

Η εξωτερική αρμοδιότητα της Ένωσης για τη σύναψη διεθνών συμφωνιών στον τομέα των ξένων επενδύσεων ενισχύθηκε σημαντικά με τη θέσπιση, από τη Συνθήκη της Λισαβώνας, αποκλειστικής αρμοδιότητας της Ένωσης για τη σύναψη διεθνών συμφωνιών στον τομέα των άμεσων ξένων επενδύσεων (ΑΞΕ). Το Δικαστήριο, με τη Γνωμοδότηση C-2/15, παρέιχε κρίσιμες αποσαφηνίσεις σχετικά με το ρυθμιστικό πεδίο αυτής της αρμοδιότητας: αφενός κατέστησε σαφές ότι η νέα αρμοδιότητα καταλαμβάνει την ικανότητα σύναψης διεθνών συμφωνιών που αφορούν σε όλες τις φάσεις των ΑΞΕ, πριν και μετά την υποδοχή τους, αφετέρου, δεν δέχθηκε την επέκταση της αποκλειστικής αρμοδιότητας της Ένωσης και στις λοιπές μορφές ξένων επενδύσεων (κυρίως τις επονομαζόμενες επενδύσεις χαρτοφυλακίου), για τις οποίες τα κράτη μέλη παραμένουν συναρμόδια με την Ένωση. Εκ παραλλήλου, ο Κανονισμός (ΕΕ) 1219/2012 έχει θεσπίσει έναν μεταβατικό μηχανισμό διαβούλευσης και ελέγχου των επενδυτικών συμφωνιών που συνάπτουν τα κράτη μέλη με στόχο την ομαλή μετάβαση σε ένα καθεστώς ενωσιακών διεθνών συμφωνιών στον τομέα των ξένων επενδύσεων.

αρμοδιότητα – Άμεσες Ξένες Επενδύσεις (ΑΞΕ) – Διεθνές Κέντρο Επίλυσης των Επενδυτικών Διαφορών (International Center for the Settlement of Investment Disputes – ICSID) – διεθνείς συμφωνίες – δικαιώματα αρνησικυρίας – Διμερείς Επενδυτικές Συμβάσεις (Bilateral Investment Treaties – BIT) – ελευθερία κινήσεως κεφαλαίων – έλεγχος – σημαντική επιρροή – επενδύσεις χαρτοφυλακίου – ιδιοκτησιακή ουδετερότητα – Κοινή Εμπορική Πολιτική (ΚΕΠ) – μέτρα που αφορούν στην πρόσβαση στη αγορά (pre-establishment market access) – μέτρα που εφαρμόζονται μετά την είσοδο της επένδυσης στο κράτος υποδοχής (performance standards and post-establishment standards) – μηχανισμοί επίλυσης διαφορών – ρήτρα διαδοχής – ρήτρα του μάλλον ευνοούμενου κράτους (ΜΕΚ) – σοβαρό εμπόδιο

I. Εισαγωγικά – Η τροποποίηση του θεματικού πεδίου εφαρμογής της Κοινής Εμπορικής Πολιτικής (ΚΕΠ) από τη συνθήκη της Λισαβώνας (ΣΤΛ)

Οι ξένες επενδύσεις αποτελούν ένα από τα βασικά μέσα πραγματοποίησης της οικονομικής παγκοσμιοποίησης, δεδομένου ότι συμβάλλουν αποφασιστικά στην αλληλοδιείσδυση των οικονομιών. Η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι ο πιο σημαντικός εξαγωγέας άμεσων ξένων επενδύσεων (ΑΞΕ) – (outward flows), αλλά και η εδαφική περιοχή που υποδέχεται τις περισσότερες ξένες επενδύσεις από τρίτα κράτη (inward flows)¹. Αυτή η θέση του «ηγέτη της αγοράς» εξηγεί τη σημασία που αποδίδεται από την Ένωση στις διεθνείς επενδύσεις. Παρά το γεγονός ότι οι ΑΞΕ της Ένωσης (τόσο από και προς τρίτες χώρες) γνώρισαν σημαντική πτώση κατά το έτος 2014, το 2015 ανέκαμψαν στο επίπεδο που είχε επιτευχθεί κατά το έτος 2013².

Η σημασία των ξένων επενδύσεων για την οικονομία της Ένωσης καταδεικνύεται με αναμφισβήτητο τρόπο από το γεγονός ότι σε συνέχεια σχετικής τροποποίησης που ει-

σχήθη από τη συνθήκη της Λισαβώνας, οι ΑΞΕ εμπίπτουν στο θεματικό πεδίο εφαρμογής της ΚΕΠ ως αποκλειστική αρμοδιότητα της Ένωσης³. Η ομογενοποίηση της ευρωπαϊκής πολιτικής των ΑΞΕ, αναμένεται να συμβάλει στην περαιτέρω ανάπτυξη της ελκτικής δύναμης της Ένωσης γι' αυτές, ενισχύοντας την ασφάλεια δικαίου σχετικά με την υποδοχή τους και την αντιμετώπισή τους από τα διάφορα κράτη μέλη. Εξάλλου, τη σημασία που αποδίδει η Ένωση στις ΑΞΕ μαρτυρά το γεγονός ότι η στατιστική παρακολούθησή τους ασκείται σε κεντρικό επίπεδο υπό την αιγίδα της Eurostat σε συνεργασία με τις στατιστικές αρχές των κρατών μελών⁴. Στις 16.05.2017, το ΔΕΕ εξέδωσε μια Γνωμοδότηση σχετικά με τη συμβατότητα της διεθνούς συμβάσεως ελεύθερων συναλλαγών (ελεύθερου εμπορίου) μεταξύ της Ένωσης και της Δημοκρατίας της Σιγκαπούρης με το πρωτογενές δίκαιο⁵. Αυτή η Γνωμοδότηση εισφέρει σημαντικές αποσαφηνίσεις σχετικά με

3. Άρθρο 207 παρ. 1 της ΣΛΕΕ.

4. Κανονισμός (ΕΚ) 184/2005 της 12.01.2005 σχετικά με τις κοινοτικές στατιστικές για το ισοζύγιο πληρωμών, το διεθνές εμπόριο υπηρεσιών και τις άμεσες ξένες επενδύσεις, ΕΕ 2005 L 35/23, πολλαπλώς τροποποιηθείς και πρόσφατα από τον Κανονισμό (ΕΕ) 2016/1013, 08.06.2016, ΕΕ 2016 L 171. Η κωδικοποιημένη έκδοση του Κανονισμού είναι διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/PDF/?uri=CELEX:02005R0184-20160719&qid=1504790549592&from=FR>.

5. ΔΕΕ Γνωμοδότηση C-2/15, Σύμβαση Ελεύθερων Συναλλαγών ΕΕ-Σιγκαπούρης, 16.05.2017, ECLI:EU:C:2017:376.

* Δ.Ν., Δικηγόρος, Εντεταλμένος διδασκαλίας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο

1. Ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής: «Προς μια σφαιρική ευρωπαϊκή πολιτική διεθνών επενδύσεων», Βρυξέλλες, 07.07.2010, COM(2010)343 τελικό, σ. 4.

2. Βλ. την ηλεκτρονική διεύθυνση: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Foreign_direct_investment_statistics.

την εξωτερική αρμοδιότητα της Ένωσης στον τομέα των ξένων επενδύσεων.

II. Η σύναψη διεθνών συμβάσεων για ξένες επενδύσεις από την Ένωση και τα κράτη μέλη

A. Οι άμεσες ξένες επενδύσεις (ΑΞΕ)/Λοιπές επενδύσεις – επενδύσεις χαρτοφυλακίου (portfolio investments)

Η έννοια της ΑΞΕ οριοθετεί το εφαρμοστικό πεδίο της ενωσιακής αποκλειστικής αρμοδιότητας στις εξωτερικές σχέσεις της Ένωσης. Αυτό προβλέπεται ρητά από τη γραμματική διατύπωση του άρθρου 207 παρ. 1 ΣΛΕΕ. Σε αυτήν τη διάκριση μεταξύ ΑΞΕ που εμπίπτουν στην ενωσιακή αποκλειστική σφαίρα και στις λοιπές επενδύσεις, η σύναψη συμφωνιών για τις οποίες προϋποθέτει τη σύμπραξη και των κρατών μελών, αναφέρθηκε και το ΔΕΕ στη Γνωμοδότηση 2/15⁶, τονίζοντας ότι η ΣΛΕΕ, αναφερόμενη ρητά μόνο στις ΑΞΕ, θέλησε να συμπεριλάβει στη σφαίρα της ΚΕΠ και στη συνακόλουθη αποκλειστική αρμοδιότητα της Ένωσης⁷ μόνον αυτές και όχι άλλες μορφές ξένων επενδύσεων.

Είναι κρίσιμος, συνεπώς, ο ορισμός των ΑΞΕ και το ΔΕΕ στη Γνωμοδότηση C-2/15 αναφέρθηκε σχετικώς, λόγω της ταυτότητας του νομικού ζητήματος, στον ορισμό που έδωσε με τη νομολογία του σχετικά με την ελευθερία κινήσεως κεφαλαίων⁸. Σύμφωνα με αυτόν τον ορισμό, οι άμεσες επενδύσεις «συνίστανται σε πάσης φύσεως επενδύσεις στις οποίες προβαίνουν φυσικά ή νομικά πρόσωπα και οι οποίες χρησιμεύουν στη δημιουργία ή στη διατήρηση σταθερών και άμεσων σχέσεων μεταξύ του επενδυτή και της επιχειρήσεως για την οποία προορίζονται τα κεφάλαια αυτά ενόψει της ασκήσεως οικονομικής δραστηριότητας. Η κατοχή μετοχών επιχειρήσεως συσταθείσας υπό τη μορφή ανώνυμης εταιρίας συνιστά άμεση επένδυση οσάκις οι μετοχές παρέχουν στον μέτοχο τη δυνατότητα να μετέχει πράγματι στη διαχείριση της εταιρίας ή στον έλεγχο της». Ως «ξένες» δε επενδύσεις νοούνται οι «επενδύσεις που πραγματοποιούνται από φυσικά ή νομικά πρόσωπα αυτού του τρίτου κράτους εντός της Ένωσης και αντιστρόφως». Έπεται ότι το κρίσιμο στοιχείο συνίσταται στη δημιουργία μέσω της επένδυσης μόνιμου δεσμού μεταξύ του επενδυτή και της επιχείρησης για την οποία προορίζονται τα επενδύσιμα κεφάλαια. Ο ορισμός αυτός απηχεί τις προσεγγίσεις που έχουν αναπτυχθεί στο πλαίσιο άλλων διεθνών οργανισμών. Έτσι λ.χ. στο πλαίσιο του ΟΟΣΑ γίνεται δεκτό ότι οι

ΑΞΕ αποτελούν «κατηγορία διασυνοριακών επενδύσεων που διενεργούνται από κάτοικο σε μία οικονομία [...] με σκοπό την δημιουργία διαρκών συμφερόντων [γεγονός το οποίο αποδεικνύεται με την εκ μέρους του επενδυτή κατοχή τουλάχιστον 10 % των δικαιωμάτων ψήφου στην επιχείρηση άμεσης επενδύσεως] σε επιχείρηση [...] εδρεύουσα σε οικονομία άλλη από αυτή του επενδυτή». Το συμφέρον του άμεσου επενδυτή απαιτεί «[...] την ύπαρξη μακροχρόνιας σχέσεως με την επιχείρηση άμεσης επενδύσεως ώστε να εξασφαλίζεται η άσκηση σημαντικής επιρροής εκ μέρους του άμεσου επενδυτή στη διαχείριση της επιχειρήσεως άμεσης επενδύσεως»⁹. Το ΔΝΤ ορίζει τις «άμεσες επενδύσεις» ως την «[...] κατηγορία διεθνών επενδύσεων που αντικατοπτρίζει τον σκοπό ενός φορέα κατοίκου σε μια οικονομία να αποκτήσει διαρκές συμφέρον σε επιχείρηση εδρεύουσα σε άλλη οικονομία». Κατά το ΔΝΤ, το «διαρκές συμφέρον απαιτεί την ύπαρξη μακροχρόνιας σχέσεως μεταξύ του άμεσου επενδυτή και της επιχειρήσεως άμεσης επενδύσεως, καθώς και την άσκηση σημαντικής επιρροής εκ μέρους του άμεσου επενδυτή στη διαχείριση της επιχειρήσεως άμεσης επενδύσεως»¹⁰.

Οπωσδήποτε ευρύτερος ορισμός που δεν συμπίπτει με τη θέση του Δικαστηρίου έχει αναπτυχθεί στο πλαίσιο του Διεθνούς Κέντρου Επίλυσης των Επενδυτικών Διαφορών (International Center for the Settlement of Investment Disputes – ICSID), στο πλαίσιο του καθορισμού της δικαιοδοσίας του τελευταίου¹¹: σύμφωνα με την περιώνυμη νομολογία *Salini*¹² (τεστ *Salini*) άμεση ξένη επένδυση είναι αυτή που συγκεντρώνει σωρευτικά τα ακόλουθα στοιχεία: α) υφίσταται συμβολή του επενδυτή σε χρήμα ή άλλα περιουσιακά στοιχεία, β) αυτά παραμένουν δεσμευμένα στη χώρα υποδοχής της επένδυσης για ένα χρονικό διάστημα, γ) είναι εκτεθειμένα στον συναφή επενδυτικό κίνδυνο και δ) συμβάλλουν στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας υποδοχής. Ο ορισμός αυτός επικεντρώνεται λιγότερο στη μονιμότητα του δεσμού με την επιχείρηση – στόχο.

Στον αντίποδα των ΑΞΕ έχουμε τις αποκαλούμενες επενδύσεις χαρτοφυλακίου (portfolio investments). Στην περίπτωση τους ο επενδυτής δεν αποβλέπει στη συμμετοχή στη διοίκηση της εταιρίας – στόχου, αλλά στον προ-

6. Ibid, σκ. 82-83.

7. Βλ. άρθρο 3 παρ. 1, στοιχ. ε ΣΛΕΕ.

8. Βλ. ΔΕΕ Γνωμοδότηση C-2/15, ό.π., σκ. 80 και τις εκεί αναφερόμενες ΔΕΚ C-446/04, *Test Claimants in the FII Group Litigation*, 12.12.2006, ECLI:EU:C:2006:774, σκ. 181 και 182, ΔΕΚ C-326/07, *Επιτροπή/Ιταλία*, 26.03.2009, ECLI:EU:C:2009:193, σκ. 35 και ΔΕΕ C-464/14, *SECIL*, 24.11.2016, ECLI:EU:C:2016:896, σκ. 75 και 76.

9. Βλ. ΟΟΣΑ, Ορισμός Αναφοράς του ΟΟΣΑ Περί Άμεσων Ξένων Επενδύσεων, 4η έκδ., 2008, παρ. 11. Βλ., επίσης, παρ. 29, 117 και 122 έως 147 και Προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέως Sharpston στη Γνωμοδότηση C-2/15, παρ. 320.

10. Βλ. ΔΝΤ, Εγχειρίδιο Ισοζυγίου Πληρωμών, 6η έκδ., 2009, παρ. 359 και Προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέως Sharpston στη Γνωμοδότηση C-2/15, παρ. 320, ό.π.

11. Βλ. σχετικός Π. ΓΚΛΑΒΙΝΗ, Διεθνές Οικονομικό Δίκαιο, εκδ. Σάκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2009, σσ. 355-357.

12. Βλ. απόφαση ICSID, 23.07.2001, *Salini Construttori S.p.A. and Italtrade S.p.A. v. Kingdom of Morocco*, παρ. 52.

σορισμό (ευκαιριακού) κέρδους. Πράγματι, σύμφωνα με το Δικαστήριο, «οι ξένες επενδύσεις πλην των άμεσων δύνανται, μεταξύ άλλων, να πραγματοποιούνται υπό τη μορφή αποκτήσεως εταιρικών τίτλων χωρίς την πρόθεση ασκήσεως επιρροής στη διαχείριση και στον έλεγχο της επιχειρήσεως (πρόκειται για τις αποκαλούμενες επενδύσεις «χαρτοφυλακίου») και ότι τέτοιες επενδύσεις συνιστούν κινήσεις κεφαλαίων κατά την έννοια του άρθρου 63 ΣΛΕΕ»¹³. Με αυτές μπορούν να εξομοιωθούν και κάποιες άλλες επενδύσεις, όπως επενδύσεις σε ακίνητα ή δανεισμός που παρουσιάζουν παρόμοια χαρακτηριστικά από την άποψη της οικονομικής λειτουργίας που επιτελούν¹⁴.

Το ζήτημα είναι εάν μπορούν να εφαρμοσθούν κάποια προδιατυπωμένα τεκμήρια διάκρισης μεταξύ των ΑΞΕ και των επενδύσεων χαρτοφυλακίου:

Για την ερμηνεία των κατ' άρθρο 64 παρ. 1 ΣΛΕΕ «άμεσων επενδύσεων», το Δικαστήριο στηρίζεται στον ορισμό του εν λόγω όρου στην Οδηγία 88/361/ΕΟΚ¹⁵ για τη θέση σε εφαρμογή του άρθρου 67 της ΣΕΟΚ. Το άρθρο 1 παρ. 1 της εν λόγω Οδηγίας ορίζει ότι οι κινήσεις κεφαλαίων ταξινομούνται σύμφωνα με την ονοματολογία του παραρτήματος Ι¹⁶. Όμως το Δικαστήριο έχει αποφανθεί ότι οι σχετικές κατηγορίες έχουν απλά ενδεικτικό χαρακτήρα¹⁷.

Σύμφωνα με την ονοματολογία του παραρτήματος Ι, στην κατηγορία των «άμεσων επενδύσεων», εντάσσονται: «1) η δημιουργία και επέκταση των υποκαταστημάτων ή των νέων επιχειρήσεων που ανήκουν αποκλειστικά στον παρακοινωνό και πλήρης απόκτηση υφιστάμενων επιχειρήσεων, 2) η συμμετοχή σε νέες υφιστάμενες επιχειρήσεις με σκοπό τη δημιουργία ή τη διατήρηση σταθερών οικονομικών δεσμών, 3) η χορήγηση μακροπρόθεσμων δανείων για τη δημιουργία ή διατήρηση σταθερών οικονομικών δεσμών και 4) η επανεπένδυση κερδών με σκοπό τη διατήρηση σταθερών οικονομικών δεσμών». Στο εν λόγω μέρος του παραρτήματος περιλαμβάνονται επίσης οι επεξηγηματικές σημειώσεις στις οποίες παρέχονται ορισμοί ως προς ορισμένους όρους μόνο για τους σκοπούς της ονοματολογίας και της Οδηγίας 88/361/ΕΟΚ. Στις εν λόγω σημειώσεις ως «άμεσες επενδύσεις» ορίζονται: «οι επενδύσεις πάσης

φύσεως στις οποίες προβαίνουν τα φυσικά πρόσωπα, οι εμπορικές, βιομηχανικές ή χρηματοπιστωτικές επιχειρήσεις και οι οποίες χρησιμεύουν για τη δημιουργία ή διατήρηση σταθερών και άμεσων σχέσεων ανάμεσα στον παρακοινωνό και τον επικεφαλής της επιχείρησης ή την επιχείρηση για την οποία προορίζονται τα κεφάλαια αυτά για την άσκηση μιας οικονομικής δραστηριότητας». Διευκρινίζεται στις σημειώσεις ότι ο όρος αυτός «πρέπει να εκλαμβάνεται υπό την ευρύτερη του έννοια»¹⁸.

Ένα άλλο τεκμήριο είναι αυτό του ύψους της κεφαλαιακής συμμετοχής στην επιχείρηση – στόχο. Το Δικαστήριο φαίνεται να δέχεται ότι κεφαλαιακές συμμετοχές που υπολείπονται του 10% τεκμαίρεται ότι δεν οδηγούν σε θεμελίωση σημαντικής επιρροής στην επιχείρηση και, ένθεν, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι συνιστούν άμεσες επενδύσεις¹⁹. Χαρακτηριστική από αυτή την άποψη είναι και η ρύθμιση της Οδηγίας 2011/96/ΕΕ σχετικά με το κοινό φορολογικό καθεστώς, το οποίο ισχύει για τις μητρικές και τις θυγατρικές εταιρείες διαφορετικών κρατών μελών²⁰. Σύμφωνα με το άρθρο 3 παρ. 1, στοιχ. α) της Οδηγίας: «η ιδιότητα μιας εταιρείας ως μητρική αναγνωρίζεται: i) τουλάχιστον σε μία εταιρεία ενός κράτους μέλους η οποία πληροί τους όρους που τίθενται στο άρθρο 2 και συμμετέχει κατά 10% τουλάχιστον στο κεφάλαιο μιας εταιρείας άλλου κράτους μέλους που πληροί τους ίδιους όρους»²¹. Στο ποσοτικό αυτό τεκμήριο αναφέρονται και άλλα ενωσιακά κείμενα για τον ορισμό των άμεσων επενδύσεων²². Πάντως, το τεκμήριο αυτό δεν πρέπει, κατά τη γνώμη μας, να ερμηνεύεται απόλυτα και πρέπει να θεωρηθεί ότι ισχύει όταν δεν θεσπίζονται από τους συμβαλλόμενους ειδικές αποκλίσεις από το κοινό εταιρικό δίκαιο που να εξοπλίζουν τη συμμετοχή του επενδυτή με ειδικά δικαιώματα²³. Έτσι, λ.χ. εάν μια συμμετοχή – ακόμη και μικρότε-

13. Βλ. Γνωμοδότηση C-2/15, ό.π. σκ. 227 με αναφορά στις ΔΕΚ C-282/04 και C-283/04, *Επιτροπή/Κάτω Χώρες*, 28.09.2006, ECLI:EU:C:2006:208, σκ. 19, ΔΕΕ C-81/09, *Ίδρυμα Τύπου*, 21.10.2010, ECLI:EU:C:2010:622, σκ. 48 και ΔΕΕ C-212/09, *Επιτροπή/Πορτογαλία*, 10.11.2011, ECLI:EU:C:2011:717, σκ. 47.

14. Βλ. Γνωμοδότηση C-2/15, ό.π., σκ. 228 και Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέως Sharpston, ό.π., παρ. 367.

15. Βλ. ΕΕ 1988 L 178/5.

16. Βλ. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέως Sharpston, ό.π., παρ. 317.

17. Βλ. ΔΕΕ C-560/13, *Wagner-Raith*, 21.05.2015, ECLI:EU:C:2015:347, σκ. 23 και την εκεί παρατιθέμενη νομολογία και ΔΕΚ C-446/04, *Test Claimants in the FII Group Litigation*, ό.π., σκ. 179 και 180 και την εκεί παρατιθέμενη νομολογία.

18. Βλ. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέως Sharpston, ό.π., παρ. 318.

19. Βλ. ΔΕΕ C-436/08 και C-437/08, *Haribo*, 10.02.2011, ECLI:EU:C:2011:61, σκ. 137.

20. Βλ. ΕΕ 2011 L 345/8, όπως έχει τροποποιηθεί από τις Οδηγίες 2013/13/ΕΕ, ΕΕ 2013 L 141/30, 2014/86/ΕΕ, ΕΕ 2014 L 219/40 και 2015/121, ΕΕ 2015 L 21/1.

21. Σημειώνεται ότι στην προϊσχύσασα ρύθμιση [άρθρο 3 παρ. 1, στοιχ. α) της Οδηγίας 90/435/ΕΟΚ, ΕΕ 1990 L 225/6] το όριο αυτό ήταν 25%.

22. Βλ. Το όριο του 10% χρησιμοποιείται επίσης, μεταξύ άλλων, στον ορισμό των «άμεσων ξένων επενδύσεων» στον Κανονισμό 549/2013/ΕΕ για το ευρωπαϊκό σύστημα εθνικών και περιφερειακών λογαριασμών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΕΕ 2013 L 174/1, παράρτημα 7.1, και στην κατευθυντήρια γραμμή της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας ECB/2011/23, παράρτημα III, στοιχείο 6.1.

23. Χαρακτηριστική από αυτή την άποψη είναι και η Ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και των κρατών μελών της στο πλαίσιο των διαπραγματεύσεων της Ντόχα, WT/WGTI/W/115, 16.04.2002, η οποία διαλαμβάνει ότι εφόσον το όριο του 10%

ρη ή ίση με 10% – απονέμει δυνατότητα αρνητικού ελέγχου στον επενδυτή κατά την έννοια του δικαίου ελέγχου των συγκεντρώσεων²⁴, λόγω των ειδικών δικαιωμάτων αρνησικυρίας με τα οποία συνοδεύεται, θα μπορεί να θεωρηθεί ότι υφίσταται άμεση επένδυση. Στην περίπτωση της απόφασης *Haribo* που προαναφέρθηκε προέκυπτε σαφώς ότι επρόκειτο για καθαρώς χρηματοοικονομική συμμετοχή. Αντιστρόφως, μπορεί και ένα ποσοστό συμμετοχής που υπερβαίνει το 10% να μην υποδηλώνει υποχρεωτικά την ύπαρξη ΑΞΕ²⁵, διότι η συμμετοχή παραμένει καθαρώς χρηματοοικονομικού χαρακτήρα. Πάντως, η πλειοψηφική συμμετοχή υπό φυσιολογικές συνθήκες υποδηλώνει βούληση διατήρησης σταθερών και άμεσων σχέσεων μεταξύ του επενδυτή και της επιχείρησης στην οποία κατευθύνονται τα επενδύσιμα κεφάλαια.

Β. Έκταση της Ενωσιακής αρμοδιότητας

Η θέση περί συνεπαγόμενης²⁶ επέκτασης της αποκλειστικής αρμοδιότητας της Ένωσης, βάσει του δόγματος *in foro interno – in foro externo* – συντρέχουσα αρμοδιότητα για τις λοιπές επενδύσεις.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά τη διαδικασία που οδήγησε στην έκδοση της Γνωμοδότησης C-2/15 πρόβαλλε τη θέση ότι θα έπρεπε να γίνει δεκτό πως η Ένωση βάσει του άρθρου 3 παρ. 2 ΣΛΕΕ, που θεσμοποιεί τις προηγούμενες θέσεις της νομολογίας του Δικαστηρίου στην περιώνυμη απόφαση *AETR*²⁷, έχει αποκλειστική αρμοδιότητα και για τις διεθνείς συμφωνίες που αφορούν σε επενδύσεις χαρτοφυλακίου. Πιο συγκεκριμένα, η Επιτροπή πρόβαλλε

δεν πληρούται, θα μπορούσαν να ληφθούν υπόψη συμπληρωματικά κριτήρια, όπως η αντιπροσώπευση του μετόχου στο ΔΣ της ελεγχόμενης επιχείρησης, β) η συμμετοχή στον καθορισμό της εμπορικής στρατηγικής της, γ) οι ενδοομιλικές – ενδοεταιρικές συναλλαγές, δ) η ανταλλαγή στελεχών, ε) η παροχή τεχνικών πληροφοριών και στ) ο μακροπρόθεσμος δανεισμός της ελεγχόμενης με επιτόκιο χαμηλότερο από αυτό της αγοράς.

24. Πρβλ. Κωδικοποιημένη ανακοίνωση της Επιτροπής για θέματα δικαιοδοσίας βάσει του Κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 139/2004 για τον έλεγχο των συγκεντρώσεων μεταξύ επιχειρήσεων, 2008/С 95/01, παρ. 65-73.

25. Υπό αυτή την έννοια Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέως Sharpston, ό.π., παρ. 322.

26. Η εξυπακουόμενες ή σιωπηρές αρμοδιότητες, βλ. σχετικώς Β. ΧΡΙΣΤΙΑΝΟ, Εισαγωγή στο Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σσ. 29-31 (30) και Κ. ΣΤΕΦΑΝΟΥ, Το Νομικό Σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2015, σ. 94.

27. Βλ. ΔΕΚ C-22/70, *Επιτροπή/Συμβούλιο*, 31.03.1971, ECLI:EU:C:1971:32 και σχετικώς μεταξύ πλούσιας αρθρογραφίας, Μ. WAELBROECK, *Grands écrits – Droit international, intégration européenne et libres marchés*, Etudes de droit communautaire européen 1965-2008, Bruylant – Bruxelles, 2011, σ. 239, αναδημοσίευση από *Intégration*, 1971, σσ. 79-89. Βλ. επίσης ΔΕΚ Γνωμοδότηση 1/76, 22.04.1977, ECLI:EU:C:1977:63.

λε ότι οι σύναψη διεθνών συμφωνιών στον τομέα των επενδύσεων χαρτοφυλακίου είναι σε θέση να επηρεάσει τους κοινούς κανόνες ή να μεταβάλει την εμβέλειά τους, ειδικά αυτών που αφορούν στην ελευθερία κίνησης των κεφαλαίων (άρθρα 63-66 ΣΛΕΕ)²⁸. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο συντάχθηκε με τη θέση της Επιτροπής²⁹, ενώ το Συμβούλιο αντέκρουσε αυτή τη θέση³⁰.

Το Δικαστήριο προβαίνοντας σε αυθεντική ερμηνεία της νομολογίας του και, υπό το φως αυτής, σε τεολογική ερμηνεία του άρθρου 3 παρ. 2 ΣΛΕΕ και της τρίτης περίπτωσης επέκτασης που αυτό προβλέπει, δέχθηκε πως η παραπομπή στους κοινούς κανόνες δεν μπορεί παρά να αφορά αποκλειστικά στο παράγωγο δίκαιο³¹. Επομένως, αντίθετα προς τους ισχυρισμούς της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, δεν μπορούσε να θεμελιωθεί συνεπαγόμενη αποκλειστική αρμοδιότητα της Ένωσης στο άρθρο 3 παρ. 2 ΣΛΕΕ και ειδικότερα στις διατάξεις του πρωτογενούς δικαίου για την ελεύθερη κίνηση των κεφαλαίων. Το Δικαστήριο βασιζόμενο στον οιονεί «συνταγματικό» χαρακτήρα των συνθηκών, αλλά και στον σκοπό της επέκτασης των αποκλειστικών αρμοδιοτήτων της Ένωσης σε εξωτερικό επίπεδο, οι οποίοι συνίσταται στην αρμονική συναρμογή των διεθνών υποχρεώσεων των κρατών μελών και της Ένωσης με τη θέση σε εφαρμογή των διάφορων ενωσιακών πολιτικών (αγγλ. *Implementation*, γαλλ. *mise en oeuvre*) τόνισε³² ότι η αναφορά στους «κοινούς κανόνες» του άρθρου 3 παρ. 2 ΣΛΕΕ δεν μπορεί παρά να αφορά τους κανόνες του παράγωγου δικαίου, δεδομένου ότι μόνο μέσω αυτών επιτυγχάνεται η θέση σε εφαρμογή, ενώ η απονομή (η πρόβλεψη) της αρμοδιότητας ή της νομικής βάσης στις συνθήκες προηγείται λογικά και χρονικά³³. Υπό τύπον *obiter dictum*, το Δικαστήριο επιβεβαίωσε ότι ούτε οι προϋποθέσεις των άλλων δύο κατηγοριών συνεπαγόμενων αρμοδιοτήτων (πρόβλεψη της εξωτερικής αρμοδιότητας της Ένωσης σε νομοθετική της πράξη, απαραίτητη προϋπόθεση άσκησης της εσωτερικής αρμοδιότητας της Ένωσης) πληρούνταν στην κρινόμενη περίπτωση.

Απεναντίας, το ΔΕΕ δέχθηκε ότι οι λοιπές επενδύσεις, πλην των άμεσων, αποτελούν συντρέχουσα αρμοδιότητα της Ένωσης και των κρατών μελών της, βάσει του άρθρου 216 παρ. 1 και, ειδικότερα ως θεωρούμενες

28. Βλ. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέως Sharpston, ό.π., παρ. 276-277.

29. *Ibid*, παρ. 279.

30. *Ibid*, παρ. 288-293.

31. Βλ. Γνωμοδότηση C-2/15, ό.π., σκ. 230-238.

32. *Ibid*, σκ. 234-235 με περαιτέρω αναφορά στην ΔΕΚ C-467/98, *Επιτροπή/Δανία*, 05.11.2002, ECLI:EU:C:2002:625, σκ. 77-80.

33. Βλ. και Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέως Sharpston, ό.π., παρ. 350-361, με αναλυτική αντίκρουση της θέσης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής με επιχειρήματα θεσμικής ισορροπίας.

αναγκαίες για την επίτευξη του εξωτερικού σκέλους της ελεύθερης κίνησης κεφαλαίων, που αποτελεί έναν από τους στόχους του Τίτλου IV της ΣΛΕΕ, δεδομένου ότι η ελεύθερη κίνηση κεφαλαίων δεν μπορεί τυπικά να αντιταχθεί κατά τρίτων κρατών. Καθόσον η ελεύθερη κίνηση κεφαλαίων αποτελεί συντρέχουσα αρμοδιότητα της Ένωσης και των κρατών μελών, αναλόγως πρέπει να διαρρυθμισθεί και η εξωτερική αρμοδιότητα³⁴.

1. Οι διάφορες φάσεις της ΑΞΕ και η αντιμετώπισή της από τα κράτη μέλη

Ορισμένοι συγγραφείς³⁵ πριν την έκδοση της Γνωμοδότησης C-2/15 του Δικαστηρίου υποστήριζαν ότι πρέπει να γίνει συστατική ερμηνεία του (νυν) άρθρου 207 παρ. 1 ΣΛΕΕ και να θεωρηθεί ότι η αποκλειστική αρμοδιότητα της Ένωσης περιορίζεται στα κρατικά μέτρα που αφορούν στην πρόσβαση του επενδυτή στην αγορά του κράτους υποδοχής (pre-establishment market access) και όχι στα μέτρα που εφαρμόζονται μετά την είσοδο της επένδυσης στο κράτος υποδοχής (performance standards and post-establishment standards). Κατά την άποψη αυτή, ο λόγος αυτής της υπαγωγικής διχοτόμησης έγκειται στο γεγονός ότι η πρώτη μόνο κατηγορία έχει άμεσο σύνδεσμο με το διεθνές εμπόριο, νομιμοποιητική βάση της αρμοδιότητας της Ένωσης. Οι υποστηρικτές αυτής της άποψης αντλούσαν ερμηνευτικό επιχειρήματα και από το άρθρο 206 ΣΛΕΕ, σύμφωνα με το οποίο: «Η Ένωση συμβάλλει, για το κοινό συμφέρον, στην αρμονική ανάπτυξη του παγκόσμιου εμπορίου, στην προοδευτική κατάργηση των περιορισμών στις διεθνείς συναλλαγές και στις άμεσες ξένες επενδύσεις καθώς και στον περιορισμό των τελωνειακών και άλλων φραγμών».

Το Δικαστήριο δεν συμμερίσθηκε αυτή την ερμηνεία: καταρχάς, θεώρησε ότι τα μέτρα μετά την είσοδο της επένδυσης στο κράτος υποδοχής συμβάλλουν στην εμπέδωση της ασφάλειας δικαίου των επενδυτών και επομένως είναι σε άμεσο σύνδεσμο με την ανάπτυξη των σχετικών διεθνών συναλλαγών. Επομένως, παρουσιάζουν ειδικό σύνδεσμο με την ανάπτυξη των σχετικών διεθνών συναλλαγών, όπως αυτός ο σύνδεσμος γίνεται αντιληπτός από το νομολογιακό κεκτημένο³⁶. Σε ό,τι αφορά στις ειδικές διατάξεις της σύμβασης ΕΕ-Σιγκαπούρης που περιέχουν

ρήτρες διαφυγής για την προστασία της δημόσιας τάξης και δημόσιας ασφάλειας, το Δικαστήριο δεν δέχθηκε τους ισχυρισμούς του Συμβουλίου και πολλών κρατών μελών ότι η Ένωση δεν νομιμοποιούνταν να αναλάβει υποχρεώσεις στη θέση των κρατών μελών για τομείς που τα τελευταία παραμένουν αποκλειστικά αρμόδια σε εσωτερικό επίπεδο. Το Δικαστήριο τόνισε οι σχετικές προβλέψεις της σύμβασης δεν συνιστούν ανάληψη διεθνών υποχρεώσεων της Ένωσης σε σχέση με τους τομείς της δημόσιας τάξης και δημόσιας ασφάλειας, αλλά πλαισίωση της σχετικής εξουσίας των κρατών μελών, ώστε η άσκηση τέτοιων περιορισμών από τα τελευταία να είναι συμβατή με τις διεθνείς υποχρεώσεις της Ένωσης στο πεδίο της αποκλειστικής της αρμοδιότητας και να μην υπονομεύει την πρακτική αποτελεσματικότητα αυτών των υποχρεώσεων³⁷. Ομοίως, έκρινε το Δικαστήριο και σε ό,τι αφορά στις διατάξεις της σύμβασης για τη χρήση των ενόπλων δυνάμεων του κράτους υποδοχής και την κήρυξη σε αυτό κατάστασης έκτακτης ανάγκης³⁸.

Από το Συμβούλιο και από ορισμένα κράτη μέλη προς επίρρωση της αρμοδιότητας των κρατών μελών προβλήθηκε και το αρυόμενο εκ του άρθρου 345 ΣΛΕΕ (ιδιοκτησιακή ουδετερότητα των Συνθηκών) επιχειρήματα σχετικά με την εφαρμογή του εμπράγματος, ποινικού και φορολογικού δικαίου του κράτους υποδοχής. Το Δικαστήριο απέρριψε τα σχετικά επιχειρήματα, περιορίζοντας να επαναλάβει ότι οι προβλέψεις αυτές δεν αποτελούν εισπήδηση στην αρμοδιότητα των κρατών μελών να εφαρμόζουν τις εθνικές διατάξεις τους, αλλά απαραίτητη πλαισίωση, ώστε να διασφαλίζεται ότι η εφαρμογή αυτή είναι σύμφωνη με τις επιταγές που απορρέουν από τα θεμελιώδη δικαιώματα και ιδιαίτερα την αρχή της μη διακρίσεως³⁹.

2. Το πρόβλημα των μηχανισμών επίλυσης διαφορών

Συχνά οι συμβάσεις σχετικά με τις διεθνείς επενδύσεις θεσμοθετούν έναν μηχανισμό επίλυσης των διαφορών μεταξύ επενδυτών και κράτους υποδοχής⁴⁰. Το Δικαστήριο απεφάνθη⁴¹ ότι, όταν αυτός ο μηχανισμός είναι καταστρωμένος με τέτοιο τρόπο, ώστε τα κράτη να μπορούν να εναχθούν χωρίς τη θέλησή τους από τους θιγόμενους επενδυτές, με αποτέλεσμα να χάνουν

34. Βλ. Γνωμοδότηση C-2/15, ό.π., σκ. 240-242.

35. Βλ. χαρακτηριστικά M. KRAJEWSKI, External Trade Law and the Constitution Treaty: Towards a Federal and More Democratic Common Commercial Policy?, CML Rev., 2005, σ. 113 επ.

36. Βλ. Γνωμοδότηση C-2/15, ό.π., σκ. 88-96 με παραπομπή στις ΔΕΕ C-414/11, *Daiichi Sankyo και Sanofi-Aventis Deutschland*, 18.07.2013, ECLI:EU:C:2013:520, σκ. 51, ΔΕΕ C-137/12, *Επιτροπή/Συμβούλιο*, 22.10.2013, ECLI:EU:C:2013:675, σκ. 57 και ΔΕΕ Γνωμοδότηση C-3/15, 14.02.2017, (Συνθήκη του Μαρακές για την πρόσβαση σε δημοσιευμένα έργα), ECLI:EU:C:2017:114, σκ. 61.

37. Βλ. Γνωμοδότηση C-2/15, ό.π., σκ. 100-103 και Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέως Sharpston, ό.π., παρ. 335.

38. Ibid, παρ. 104.

39. Ibid, παρ. 107.

40. Από τις πιο πρόσφατες βλ. χαρακτηριστικά το σχέδιο διεθνούς συμβάσεως εμπορίου μεταξύ της Ένωσης και του Καναδά, γνωστή και ως CETA (Comprehensive Economic and Trade Agreement), άρθρα 8.18-8.45, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://ec.europa.eu/trade/policy/in-focus/ceta/ceta-chapter-by-chapter/>.

41. Βλ. Γνωμοδότηση C-2/15, ό.π., σκ. 285-293.

δικαιοδοτικές αρμοδιότητες⁴², η Ένωση δεν μπορεί να συνάψει μόνη της μια τέτοια σύμβαση, αλλά θα πρέπει να εξασφαλίσει και τη σύμπραξη των κρατών μελών. Επομένως, οι διεθνείς συμβάσεις που περιέχουν αναγκαστικούς μηχανισμούς επίλυσης διαφορών μεταξύ επενδυτών – κρατών υποδοχής αποτελούν μεικτές συμβάσεις⁴³ και πρέπει να συνάπτονται από την Ένωση μαζί με τα κράτη μέλη.

III. Το ζήτημα της διαδοχής της Ένωσης στις διεθνείς υποχρεώσεις των κρατών μελών

Η διεθνής σύμβαση της ΕΕ με τη Σιγκαπούρη περιείχε ρητή διάταξη⁴⁴ ότι με τη θέση της σε ισχύ, θα έληγαν οι διμερείς συμβάσεις που είχαν συνομολογήσει τα κράτη μέλη της Ένωσης με αυτή την τρίτη χώρα και οι οποίες καλύπτονταν από το θεματικό πεδίο εφαρμογής της νέας σύμβασης (ρήτρα διαδοχής). Συνεπώς, ετέθη το ζήτημα της αρμοδιότητας της Ένωσης για τη σύναψη μιας τέτοιας ρήτρας: το Δικαστήριο απεφάνθη πως το γεγονός ότι προβλέπονταν μια τέτοια ρήτρα δεν μπορούσε να θεωρηθεί ως ιδιοποίηση των αρμοδιοτήτων των κρατών μελών, στον βαθμό που αφορούσε σε τομείς που η Ένωση είχε εν τω μεταξύ αποκτήσει αποκλειστική αρμοδιότητα⁴⁵. Επομένως, η Ένωση από την 01.12.2009 είχε αποκλειστική αρμοδιότητα να συνάψει μια τέτοια ρήτρα διαδοχής για τους τομείς που ενέπιπταν στη ρύθμιση των ΑΞΕ. Το Δικαστήριο τόνισε αναφερόμενο στον Κανονισμό (ΕΕ) 1219/2012⁴⁶ ότι η μέσω αυτού επανάκτηση μεταβατικών αρμοδιοτήτων των κρατών μελών ήταν δυνατή μόνο καθόσον η Ένωση δεν είχε ακόμη ασκήσει τις δικές της αποκλειστικές αρμοδιότητες μέσω της σύναψης της σχετικής διεθνούς σύμβασης⁴⁷. Παράλληλα, το Δικαστήριο απέρριψε τους ισχυρισμούς περί υποχρέωσης των κρατών μελών να σεβαστούν τα δικαιώματα του τρίτου κράτους που απορρέουν από την αρχή του διεθνούς δικαίου *pacta sunt servanda*, όπως αποτυπώνεται στη ρύθμιση του άρθρου 351 ΣΛΕΕ, καθώς και την εκεί προβλεπόμενη υποχρέωση διαρρυθμίσεως. Πράγματι, σύμφωνα με το Δικαστήριο, η επίκληση της παρα-

πάνω διάταξης είναι άνευ νοήματος, δεδομένου ότι είναι το ίδιο το τρίτο κράτος που εν προκειμένω παραιτείται στην ουσία από την επίκληση των σχετικών δικαιωμάτων του, μέσω της συνομολογήσεως της ρήτρας διαδοχής⁴⁸. Πάντως, το Δικαστήριο τόνισε ότι το δικαίωμα υποκατάστασης της Ένωσης στις προηγούμενες αναληφθείσες από τα κράτη μέλη υποχρεώσεις προς το τρίτο κράτος οριοθετείται από τους κανόνες κατανομής των αρμοδιοτήτων μεταξύ της Ένωσης και των κρατών μελών της. Επομένως, στον βαθμό που οι υποχρεώσεις αυτές αφορούν και λοιπές επενδύσεις πλην των ΑΞΕ απαιτείται και η σύμπραξη των κρατών μελών⁴⁹.

IV. Η τύχη των διμερών επενδυτικών συμφωνιών (Bilateral Investment Treaties – BIT) μεταξύ κρατών μελών και τρίτων χωρών – Ο Κανονισμός (ΕΕ) 1219/2012⁵⁰

Είναι γεγονός ότι η Ένωση σέβεται την αρχή του διεθνούς δικαίου *pacta sunt servanda*. Τούτο προκύπτει ξεκάθαρα και από την αρχή της επιβιώσεως των προγενέστερων διεθνών συνθηκών που θεσπίζει το άρθρο 351 ΣΛΕΕ, όπως ερμηνεύθηκε από το Δικαστήριο ήδη με την περιώνυμη απόφαση *Burgoa*⁵¹. Από την άλλη πλευρά, η ανάληψη προγενέστερων των συνθηκών υποχρεώσεων των κρατών μελών δεν θα έπρεπε να μπορεί να σταθεί εμπόδιο στην πλήρη τοποθέτηση της ΕΟΚ-ΕΚ-ΕΕ στη διεθνή σκηνή. Εξ αυτού του λόγου και ο συγκεκριστικός συμβιβασμός της πρόβλεψης παράλληλης υποχρέωσης των κρατών μελών να εξαντλήσουν κάθε δυνατό μέσο διαρρύθμισης αυτών των διεθνών συμβάσεων, ώστε να αιρούνται οι ενδεχόμενες ασυμβατότητες με την ενωσιακή έννομη τάξη. Το Δικαστήριο δεν δίστασε να αποσαφηνίσει ότι η υποχρέωση διαρρύθμισης δεν είναι μια «ατελής» υποχρέωση, αλλά μπορεί να είναι γενεσιουργός ενδοενωσιακής ευθύνης των κρατών μελών μέσω της προσφυγής σε παράβαση (258-259 ΣΛΕΕ)⁵².

Στο πλαίσιο και στο πνεύμα αυτό, υιοθετήθηκε και ο μεταβατικός Κανονισμός (ΕΕ) 1219/2012, ο οποίος, συγκεκριμενοποιώντας περαιτέρω τις υποχρεώσεις των κρατών μελών, θεσπίζει έναν μηχανισμό προηγούμενης διαβούλευσης μεταξύ της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και των κρατών μελών για τις ΒΙΤ που είχαν συνάψει πριν τη

42. Τέτοια ήταν η περίπτωση της κρινόμενης σύμβασης της ΕΕ με την Σιγκαπούρη, *ibid*, σκ. 292.

43. Για την προβληματική των μεικτών συμβάσεων γενικά, βλ. Μ. ΠΕΡΑΚΗ, Η ένταξη & εφαρμογή του διεθνούς κανόνα στην έννομη τάξη της ΕΕ, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σσ. 117-146.

44. Άρθρο 9.10 της σύμβασης ΕΕ – Σιγκαπούρης που αποτέλεσε αντικείμενο της Γνωμοδότησης C-2/15, ό.π.

45. Βλ. Γνωμοδότηση C-2/15, ό.π., σκ. 247-248 με αναφορά στην ΔΕΚ C-21/72 έως και C-24/72, *International Fruit Company κ.λπ.*, 12.12.1972, ECLI:EU:C:1972:115, σκ. 10-18. Βλ. σχετικώς σχόλιο J. RIDEAU, *Cahiers de droit européen*, 1973, σ. 461.

46. Βλ. παρακάτω υπό IV.

47. Βλ. Γνωμοδότηση C-2/15, ό.π., σκ. 250.

48. *Ibid*, σκ. 254.

49. *Ibid*, σκ. 256.

50. ΕΕ 2012 L 351/40.

51. ΔΕΚ C-812/79, *Attorney General/Burgoa*, 14.10.1980, ECLI:EU:C:1980:231, σκ. 8-9 και σχετικά αντί άλλων N.G. FOSTER, *European Community Law and Prior Treaty Obligations of Member States: The Spanish Fishermen's Cases*, ICLQ, 1987, σσ. 504-524.

52. Βλ. Αντί άλλων ΔΕΚ C-118/07, *Επιτροπή/Φινλανδία*, 19.11.2009, ECLI:EU:C:2009:715.

θέση σε ισχύ της ΣτΛ ή της ημερομηνίας προσχώρησής τους εάν είναι μεταγενέστερη (προϋφιστάμενες BIT), τις BIT που υπεγράφησαν μεταξύ της θέσεως σε ισχύ της ΣτΛ και της θέσεως σε ισχύ του Κανονισμού (δηλ. μεταξύ της 1ης Δεκεμβρίου 2009 και της 9ης Ιανουαρίου 2013) – (μεταβατικές BIT) και τις BIT που σκοπεύουν τα κράτη μέλη να διαπραγματευθούν μετά τη θέση σε ισχύ του Κανονισμού (μεταγενέστερες BIT). Πιο αναλυτικά:

A. Οι προϋφιστάμενες BIT

Το προβλεπόμενο καθεστώς για τις προϋφιστάμενες BIT συνιστά εφαρμοστική εξειδίκευση της υποχρέωσης δι-αρρυθμίσεως του άρθρου 351 ΣΛΕΕ, βαίνει όμως και πέραν αυτού καθόσον οριοθετεί την εξουσία των κρατών μελών σε σχέση με αυτές και μέσω του στόχου της μη παρεμπόδισης της Ένωσης στη διαπραγμάτευση ή σύναψη διμερούς επενδυτικής συμφωνίας με τρίτες χώρες, με σκοπό την προοδευτική αντικατάσταση των διμερών επενδυτικών συμφωνιών από αντίστοιχες διεθνείς ενωσιακές συμφωνίες⁵³. Ο Κανονισμός προβλέπει συγκεκριμένο μηχανισμό, κατά τον οποίο, εάν η Επιτροπή θεωρεί ότι συγκεκριμένη διμερής σύμβαση κράτους μέλους συνιστά σοβαρό εμπόδιο στη διαπραγμάτευση ή σύναψη διμερών επενδυτικών συμφωνιών με τρίτες χώρες από την Ένωση, με σκοπό την προοδευτική αντικατάσταση των διμερών επενδυτικών συμφωνιών, η Επιτροπή και το οικείο κράτος μέλος αρχίζουν, χωρίς καθυστέρηση, διαβουλεύσεις και συνεργάζονται προκειμένου να καθορίσουν τα κατάλληλα μέτρα που πρέπει να ληφθούν για την αντιμετώπιση του προβλήματος⁵⁴. Οι διαβουλεύσεις πρέπει να έχουν ολοκληρωθεί σε διάστημα 90 ημερών, ενώ η Επιτροπή μέσα σε διάστημα 60 ημερών από το πέρας των διαβουλεύσεων μπορεί να ανακοινώσει τα μέτρα που πρέπει να λάβει το κράτος μέλος προκειμένου να επιτευχθεί ο σκοπός της μη παρεμπόδισης της Ένωσης⁵⁵.

Μπορεί κανείς να διερωτηθεί εάν το κράτος μέλος είναι υποχρεωμένο να συμμορφωθεί με τα μέτρα που ανακοινώνει η Επιτροπή, ιδίως εάν τα μέτρα αυτά συνίστανται στην ανάγκη καταγγελίας της διμερούς συμβάσεως. Φρονούμε πως όχι. Αφενός η διάταξη εμφανίζεται ως ατελής, αφετέρου, αντίθετη ερμηνεία θα αντέβαινε συστηματικά και στο άρθρο 2 του Κανονισμού, με το οποίο ορίζεται ρητά ότι οι συμβάσεις αυτές μπορούν να διατηρηθούν ή να τεθούν σε ισχύ ανάλογα με την περίπτωση, αλλά και θα υπερακόντιζε τον κανόνα της αρχής *pacta sunt servanda*⁵⁶. Εντούτοις, σε επίπεδο ενδοενωσιακής / διακυβερνητικής ευθύνης, η Επιτροπή μπορεί να προ-

σφύγει (258 ΣΛΕΕ) κατά του υπόλογου κράτους μέλους, με αντικείμενο την παράβαση της υποχρέωσης που απορρέει από το άρθρο 6 παρ. 1 του Κανονισμού. Ο Κανονισμός θεσπίζει αυτοτελή υποχρέωση βαίνουσα πέραν των ορίων της υποχρέωσης θεραπείας ουσιαστικών ασυμβατοτήτων στο πλαίσιο της 351 ΣΛΕΕ, εμπνεόμενος από την προσέγγιση της διαδοχής της Ένωσης στις διεθνείς υποχρεώσεις των κρατών μελών, λόγω της εξελίξεως της κατανομής αρμοδιοτήτων, όπως έχει γίνει δεκτή και από τα ενωσιακά δικαστήρια⁵⁷.

B. Οι μεταβατικές BIT

Ο Κανονισμός 1219/2012/ΕΕ εγκαθιδρύει ένα ειδικό καθεστώς σχετικά με τις BIT που συνάπτονται μεταξύ της θέσεως σε ισχύ της ΣτΛ και της θέσεως σε ισχύ του Κανονισμού. Γι' αυτές τις συμβάσεις, ο Κανονισμός προβλέπει ένα σύστημα διευρυμένης επιτήρησης, καθόσον η Επιτροπή μπορεί να παρέμβει όχι μόνο για τη διατήρηση της ασκηθσομένης εξωτερικής αρμοδιότητας της Ένωσης, αλλά και για λόγους ουσιαστικής ασυμβατότητας με τις συνθήκες⁵⁸. Οι συμβάσεις αυτές κοινοποιούνται στην Επιτροπή από τα κράτη μέλη εντός μηνός από τη θέση σε ισχύ του Κανονισμού (08.02.2013). Από την κοινοποίηση η Επιτροπή διαθέτει 180 ημέρες προκειμένου να εγκρίνει τις εν λόγω συμβάσεις⁵⁹. Αν δεν το πράξει, το κράτος μέλος πρέπει να «παγώσει» τις περαιτέρω διεθνείς διαδικασίες με το τρίτο κράτος μέλος. Οφείλει επίσης να αποσύρει ή να ακυρώσει τα ήδη ληφθέντα μέτρα⁶⁰.

Γ. Οι μεταγενέστερες BIT

Οι μετά τη θέση σε ισχύ του Κανονισμού διμερείς συμβάσεις υπόκεινται στην ουσία σε κατ' εξουσιοδότηση⁶¹

53. Πρβλ. άρθρο 5 του Κανονισμού (ΕΕ) 1219/2012, ό.π.

54. Ibid, άρθρο 6 παρ. 2.

55. Ibid, άρθρο 6 παρ. 3.

56. Πρβλ. και αιτιολογική σκ. 5 του Κανονισμού (ΕΕ) 1219/2012.

57. ΠΕΚ T-315/01, *Kadi/Συμβούλιο και Επιτροπή*, 21.09.2005, ECLI:EU:T:2005:332, σκ. 203 και ΠΕΚ T-306/01, *Yusuf και Al Barakaat/Συμβούλιο και Επιτροπή*, 21.09.2005, ECLI:EU:T:2005:331, σκ. 253. ΔΕΚ C-402/05 P και C-415/05 P, *Kadi και Al Barakaat International Foundation/Συμβούλιο και Επιτροπή*, 03.09.2008, ECLI:EU:C:2008:461, σκ. 79 και την εκεί διαλαμβανόμενη νομολογία.

58. Βλ. άρθρο 12 παρ. 2 σε συνδυασμό με άρθρο 9 παρ. 1 και 2 του Κανονισμού και παρακάτω υπό IV.Γ του παρόντος.

59. Ibid, άρθρο 12 παρ. 3 και 4.

60. Ibid, άρθρο 12 παρ. 5.

61. Η παροχή αυτής της εξουσιοδότησης προς τα κράτη μέλη εμπνέεται και από προηγούμενη νομοθεσία της Ένωσης, βλ. Κανονισμό (ΕΚ) 662/2009 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Ιουλίου 2009, για τη θέσπιση διαδικασίας για τη διαπραγμάτευση και σύναψη συμφωνιών μεταξύ κρατών μελών και τρίτων χωρών για ιδιαίτερα θέματα που αφορούν το εφαρμοστέο δίκαιο σε συμβατικές και εξωσυμβατικές ενοχές, ΕΕ 2009 L 200/25 και Κανονισμό (ΕΚ) 664/2009 του Συμβουλίου, της 7ης Ιουλίου 2009, για τη θέσπιση διαδικασίας για τη διαπραγμάτευση και σύναψη συμφωνιών ανάμεσα σε κράτη μέλη και τρίτες χώρες σχετικά με τη διεθνή δικαιοδοσία, την ανα-

άσκηση από τα κράτη μέλη ενωσιακής αρμοδιότητας, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά στις ΑΞΕ. Το γεγονός αυτό εξηγεί ότι ο έλεγχος που ασκεί η Επιτροπή δεν περιορίζεται μόνο στη μη δημιουργία σοβαρού εμποδίου στην μελλοντική άσκηση της αρμοδιότητας της Ένωσης, αλλά και στον έλεγχο της ουσιαστικής συμβατότητας της σκοπούμενης ΒΙΤ με το ενωσιακό δίκαιο⁶².

Ο Κανονισμός θεσπίζει μια διαδικασία συνεργασίας (διαβούλευσης) μεταξύ του κράτους μέλους που επιθυμεί να συνάψει τέτοια ΒΙΤ και της Επιτροπής, τόσο σε ό,τι αφορά στην έναρξη επίσημων διμερών διαπραγματεύσεων όσο και την υπογραφή και σύναψη μιας τέτοιας ΒΙΤ. Και στις δύο φάσεις (έναρξη διαπραγματεύσεων/σύναψη της ΒΙΤ) η δυνατότητα ενέργειας των κρατών μελών τελεί υπό την έγκριση της Επιτροπής⁶³. Επιπλέον, η Επιτροπή έχει τη δυνατότητα συμμετοχής στις διαπραγματεύσεις με το τρίτο κράτος⁶⁴. Σίγουρα οι διατάξεις αυτές συνιστούν δραστικό περιορισμό των ευχερειών των κρατών μελών⁶⁵: η Επιτροπή μπορεί λ.χ. να επιβάλλει στο κράτος μέλος να περιλάβει στην υπό διαπραγμάτευση ΒΙΤ τη ρήτρα του μάλλον ευνοούμενου κράτους (ΜΕΚ), έτσι ώστε όλοι οι επενδυτές της Ένωσης στο συγκεκριμένο τρίτο κράτος να έχουν την ίδια μεταχείριση.

Παρά το γεγονός πως η διατύπωση των σχετικών διατάξεων δίδει την εντύπωση θέσπισης ατελούς κανόνα «Στην περίπτωση που η Επιτροπή αποφασίζει να μην παράσχει εξουσιοδότηση σύμφωνα με την παράγραφο 1, ενημερώνει σχετικά το οικείο κράτος μέλος και εξηγεί τους λόγους»⁶⁶, «Στην περίπτωση που η Επιτροπή αποφασίζει να μην παράσχει την εξουσιοδότηση σύμφωνα με την παράγραφο 4, ενημερώνει σχετικά το οικείο κράτος μέλος και εξηγεί τους λόγους»⁶⁷), θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι η σύναψη τέτοιων ΒΙΤ, χωρίς την έγκριση της Επιτροπής, δεν μπορεί να προχωρήσει, διότι κάτι τέτοιο θα αντέβαινε στην αρχή της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου⁶⁸ και

γνώριση και την εκτέλεση δικαστικών και άλλων αποφάσεων σε υποθέσεις γαμικών διαφορών, ζητήματα γονικής μέριμνας και ζητήματα που συνδέονται προς υποχρεώσεις διατροφής, καθώς και το εφαρμοστέο δίκαιο σε υποθέσεις υποχρεώσεων διατροφής, ΕΕ 2009 L 200/46.

62. Βλ. άρθρο 9 παρ. 1 του Κανονισμού (ΕΕ) 1219/2012. Βλ. σχετικώς και ΜΕΜΟ της Επιτροπής 12-977, διαθέσιμο στον ιστοχώρο europa.

63. Ibid, άρθρο 9 παρ. 1 και 5 και άρθρο 11 παρ. 4 και 8.

64. Ibid., άρθρο 10.

65. Βλ. S. EL BOUDOUHI, L'avenir des traités bilatéraux d'investissement conclus par les Etats membres de l'Union européenne avec des Etats tiers, Revue trimestrielle de droit européen, 2011, σσ. 85-115 (114).

66. Βλ. άρθρο 9 παρ. 5 του Κανονισμού (ΕΕ) 1219/2012.

67. Ibid, άρθρο 11 παρ. 8.

68. Πρβλ. ΔΕΕ C-503/03, *Επιτροπή/Ισπανία*, 31.01.2006,

την αρχή της καλόπιστης συνεργασίας (άρθρο 4 παρ. 3 ΣΕΕ). Σε περίπτωση που κράτος μέλος αγνοούσε τη μη παροχή έγκρισης από την Επιτροπή, κάτι που ωστόσο θα ήταν απρόσμενο πολιτικά, θα εκτίθετο σε παράβαση του ενωσιακού δικαίου, του πρωτογενούς, αλλά – φρονούμε – και του Κανονισμού.

Δ. Οριζόντιες διατάξεις και δημοσιότητα

Το άρθρο 13 του Κανονισμού θεσπίζει μια ενιαία διαδικασία ενωσιακής παρακολούθησης όλων των ΒΙΤ που εμπíπτουν στο πεδίο εφαρμογής του. Έτσι, η Επιτροπή ενημερώνεται έγκαιρα για όλες τις διμερείς συνεδριάσεις που λαμβάνουν χώρα με βάση αυτές τις συμβάσεις. Όταν ένα θέμα που πρόκειται να συζητηθεί επηρεάζει την εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου και ιδιαίτερα της κοινής εμπορικής πολιτικής, η Επιτροπή μπορεί να ζητήσει από το κράτος μέλος να λάβει συγκεκριμένη θέση συνάδουσα προς τις υποχρεώσεις και τους περιορισμούς που απορρέουν από την ενωσιακή έννομη τάξη. Επίσης, προβλέπεται ενημέρωση της Επιτροπής και συνεργασία με το κράτος μέλος σχετικά με αιτήσεις επίλυσης διαφορών, είτε προέρχονται από πλευράς της τρίτης χώρας είτε προέρχονται από το κράτος μέλος. Μάλιστα, η Επιτροπή μπορεί να ζητήσει να ενεργοποιήσει το κράτος μέλος τέτοιους μηχανισμούς ή / και να παρίσταται στις σχετικές διαδικασίες. Η Επιτροπή και το κράτος μέλος συντονίζουν τη στάση τους.

Κάθε δώδεκα μήνες η Επιτροπή δημοσιεύει⁶⁹, στην Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κατάλογο των διμερών επενδυτικών συμφωνιών που κοινοποιούνται βάσει του άρθρου 2, του άρθρου 11 παρ. 6 ή του άρθρου 12 παρ. 6 του Κανονισμού⁷⁰.

Υ. Αντί Επιλόγου

Ήδη με τον Κανονισμό (ΕΕ) 1219/2012, η Ένωση θέλησε να θέσει σε δυναμική τροχιά την άσκηση της εξωτερικής αρμοδιότητάς της σχετικά με τις ΑΞΕ, λαμβάνοντας παράλληλα υπόψη ότι η αντικατάσταση των ΒΙΤ των κρατών μελών με τρίτες χώρες δεν μπορεί εκ των πραγμάτων, λόγω της αρχής *pacta sunt servanda*, παρά να γίνει σταδιακά. Τέθηκε όμως με σαφήνεια ο στόχος της προοδευτικής αντικατάστασής τους από παρεμφερείς συμφωνίες της Ένωσης⁷¹.

ECLI:EU:C:2006:74, σκ. 34.

69. Βλ. άρθρο 4 παρ. 1 του Κανονισμού (ΕΕ) 1219/2012.

70. Για την πιο πρόσφατη δημοσίευση, βλ. Κατάλογο των διμερών επενδυτικών συμφωνιών που αναφέρονται στο άρθρο 4 παρ. 1 του Κανονισμού (ΕΕ) αριθ. 1219/2012 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12ης Δεκεμβρίου 2012, που αφορά τη θέσπιση μεταβατικών ρυθμίσεων στο πλαίσιο διμερών επενδυτικών συμφωνιών μεταξύ κρατών μελών και τρίτων χωρών, 2017/C 147/01.

71. Βλ. και αιτιολογικές σκ. 5 και 6 του Κανονισμού (ΕΕ) 1219/2012.

Με τη Γνωμοδότηση C-2/15⁷² το Δικαστήριο παρείχε κρίσιμες αποσαφηνίσεις ως προς τον χαρακτήρα και το εύρος της νέας διεθνούς αρμοδιότητας της Ένωσης· κατ'αρχάς, το Δικαστήριο δεν έκανε δεκτή τη συστατική προσέγγιση του Συμβουλίου και ορισμένων κρατών μελών που βασιζόμενα και σε προηγούμενες τοποθετήσεις μέρους της θεωρίας προέβλλαν ότι η ενωσιακή αρμοδιότητα θα πρέπει να περιορισθεί μόνο στους όρους των επενδυτικών συμφωνιών που αφορούν στην πρόσβαση στην αγορά. Έτσι, το Δικαστήριο αποσαφηνίσει ότι η αποκλειστική αρμοδιότητα της Ένωσης καλύπτει το σύνολο των θεμάτων που αφορούν σε όλη τη «ζωή» των ΑΞΕ (pre-establishment και post-establishment). Εν συνεχεία, όμως, το Δικαστήριο δεν επικύρωσε ούτε τη διασταλτική

προσέγγιση της Επιτροπής που ήθελε την επέκταση της αποκλειστικής αρμοδιότητας της Ένωσης σε όλες τις ξένες επενδύσεις (άμεσες και μη), επικαλούμενη τη θεωρία των συνεπαγόμενων αρμοδιοτήτων.

Συνεπώς, η αποκλειστική αρμοδιότητα της Ένωσης γνωρίζει μια «συνταγματικού χαρακτήρα» οριοθέτηση, από την έννοια των ΑΞΕ. Αυτή η οριοθέτηση προδιαγράφει και το μέλλον της προοδευτικής αντικατάστασης των υφιστάμενων ΒΙΤ. Οι μελλοντικές ενωσιακές συμβάσεις θα πρέπει, ως επί το πλείστον, να καταστρωθούν ως μεικτές συμφωνίες, τουλάχιστον στον βαθμό που τα τρίτα κράτη δεν θα είναι διατεθειμένα να απομονώσουν τις ΑΞΕ από τις άλλες μορφές επενδύσεων και θα επιδιώκουν μια συνολική ρύθμιση των επενδυτικών σχέσεων τους με την Ένωση και τα κράτη μέλη της.

72. Ο.π.

Τα θεσμικά όργανα της ΕΕ μετά την κρίση της Ευρωζώνης: Τι άλλαξε;

Αλέξανδρος Κυριακίδης*

Η Ευρωπαϊκή Ένωση και οι θεσμοί αυτής έχουν αλλάξει σημαντικά μετά την κρίση της Ευρωζώνης. Τα μέτρα που λήφθηκαν για την αντιμετώπιση της κρίσης, τα οποία διαχωρίζονται σε εκείνα που αποσκοπούν στην παροχή χρηματοδοτικής βοήθειας και εκείνα που αποσκοπούν στην ενίσχυση του συντονισμού πολιτικών των κρατών μελών, έχουν επηρεάσει σημαντικά το λειτουργικό πλαίσιο της ΕΕ. Οι αλλαγές αυτές έχουν επιφέρει σημαντικές αλλαγές στην εξουσία και λειτουργία των θεσμών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εγείροντας συχνά πιθανές ασυμβατότητες με το πρωτογενές Ευρωπαϊκό δίκαιο. Στόχος του παρόντος άρθρου είναι η ανάλυση της επίπτωσης των μέτρων της κρίσης στη λειτουργία των βασικών θεσμικών οργάνων της ΕΕ και η εξέταση του κατά πόσον η νέα δομή της ΕΕ, και ιδίως της Ευρωζώνης, μετά την κρίση δημιουργεί προκλήσεις για το νομικό πλαίσιο της ΕΕ.

κρίση της Ευρωζώνης – Ευρωπαϊκή Επιτροπή – ΕΚΤ – Δικαστήριο της ΕΕ

I. Εισαγωγή

Η κρίση της Ευρωζώνης αποτέλεσε αναμφισβήτητη πηγή εκτενών θεσμικών αλλαγών στο σύστημα λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ). Οι αλλαγές αυτές εισήχθησαν με μέτρα που ελήφθησαν κατά τη διάρκεια της κρίσης, και τα οποία είχαν ως κύριο στόχο την αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση οικονομικών κρίσεων από την ΕΕ. Κύριος στόχος των μέτρων ήταν η συμπλήρωση του ημιτελούς χαρακτήρα της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης (ΟΝΕ), που, αφενός, διαθέτει ενιαία νομισματική πολιτική, η οποία ασκείται από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ), αλλά, αφετέρου, διαφορετικές οικονομικές και δημοσιονομικές πολιτικές, που ασκούνται από κάθε κράτος μέλος.

Τα μέτρα για την αντιμετώπιση της κρίσης, τα οποία περιλαμβάνουν σημαντική αύξηση της εξουσίας κύριων θεσμικών οργάνων της ΕΕ, χωρίζονται σε δύο κατηγορίες: εκείνα που αφορούν την παροχή χρηματοδοτικής βοήθειας στα κράτη μέλη και εκείνα που στοχεύουν στην ενίσχυση του συντονισμού πολιτικών μεταξύ των κρατών μελών¹. Λόγω των σημαντικών επιπτώσεών τους στο πλαίσιο λειτουργίας της ΕΕ, τα μέτρα έχουν επιφέρει ευρύτερες αλλαγές όχι μόνο στη σχέση μεταξύ των θεσμικών οργάνων της ΕΕ, αλλά και στο ίδιο το νομικό πλαίσιο αυτής, πολλές φορές δημιουργώντας πιθανές ασυμβατότητες.

Σκοπός της παρούσας ανάλυσης είναι ο εντοπισμός των αλλαγών που επέφεραν τα μέτρα κρίσης στη λειτουργία των βασικών θεσμικών οργάνων της ΕΕ², ήτοι της Ευρω-

παϊκής Επιτροπής (ΕΕπ), της ΕΚΤ, του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ), του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (ΕΚ), και του Συμβουλίου Υπουργών/Ευρωομάδας, προκειμένου να εξετασθεί ο τρόπος με τον οποίο τροποποιήθηκε το πλαίσιο λειτουργίας αυτών των θεσμών και οι τομείς στους οποίους ενδέχεται να προκύψουν πιθανές προκλήσεις σχετικά με το πρωτογενές δίκαιο της ΕΕ. Η διερεύνηση των ανωτέρω είναι σημαντική, προκειμένου να υπάρξει επαρκής παρουσίαση όλων των αλλαγών στη δομή της ΕΕ μετά την κρίση, αλλά και περιπτώσεων όπου υπάρχουν πιθανές προκλήσεις στο βασικό νομικό της πλαίσιο.

Το παρόν άρθρο διαρθρώνεται ως εξής: στα επόμενα δύο κεφάλαια αναλύεται το πλαίσιο λειτουργίας προ και μετά τη λήψη των μέτρων της κρίσης. Το τρίτο κεφάλαιο περιλαμβάνει την εξέταση των επιπτώσεων των μέτρων αυτών στη δομή της ΕΕ και τα ανωτέρω θεσμικά όργανα αυτής, συμπεριλαμβανομένων και οποιωνδήποτε περιπτώσεων ασυμβατότητας με διατάξεις του πρωτογενούς δικαίου της ΕΕ. Τέλος, στο κεφάλαιο των συμπερασμάτων, συνοψίζεται ο σκοπός και τα ευρήματα της παρούσας μελέτης.

II. Πλαίσιο λειτουργίας πριν την κρίση

Ομοίως με τα μέτρα για την αντιμετώπιση της κρίσης, το πλαίσιο λειτουργίας πριν από την κρίση διαχωρίζεται σε μηχανισμούς παροχής οικονομικής βοήθειας και μηχανισμούς ενίσχυσης του συντονισμού της οικονομικής πολιτικής των κρατών μελών. Οι μηχανισμοί της ΕΕ για οικονομική βοήθεια στα κράτη μέλη υπό την προϋπόθεση εφαρμογής και τήρησης όρων οικονομικής πολιτικής υπάρχουν ήδη από το 1971 με τον «μηχανισμό

* Τμήμα Διεθνών & Ευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας

1. A. KYRIAKIDIS, Input or output? Evaluation of the EU Democratic Deficit Approaches after the Eurozone Crisis, στο D. Anagnostopoulou / I. Papadopoulos / L. Papadopoulou (eds), The EU at a Crossroads, Cambridge Scholars Publishing, σ. 212.

2. Η ανάλυση μέτρων που επηρέαζαν άλλα όργανα της ΕΕ,

όπως ανεξάρτητες αρχές (π.χ. η αναβάθμιση των Ευρωπαϊκών Εποπτικών Αρχών) δεν περιλαμβάνεται στην παρούσα μελέτη.

μεσοπρόθεσμης οικονομικής βοήθειας»³. Ο μηχανισμός αυτός συμπληρώθηκε με έναν κοινοτικό μηχανισμό δανείων βάσει του Κανονισμού 682/81, ο οποίος περιελάμβανε αυστηρότερους όρους οικονομικής πολιτικής που θα εφαρμόζονταν από το αιτούν κράτος μέλος, αλλά και την υποβολή ενός προγράμματος προσαρμογής από το κράτος μέλος στο Συμβούλιο Υπουργών προς έγκριση⁴. Το 1988, οι δύο αυτοί μηχανισμοί ενώθηκαν στην ενιαία Μεσοπρόθεσμη Χρηματοδοτική Ενίσχυση (ΜΧΕ) σύμφωνα με τον Κανονισμό 1969/88⁵. Στη ΜΧΕ, η παροχή χρηματοδοτικής βοήθειας στο αιτούν κράτος μέλος τελεί υπό την προϋπόθεση πλήρωσης όρων οικονομικής πολιτικής (conditionality) και παρακολούθησης της εφαρμογής αυτών από την ΕΕ⁶. Μετά την ίδρυση της Ευρωζώνης, η ΜΧΕ τροποποιήθηκε σύμφωνα με τον Κανονισμό 332/2002⁷ και η χρήση της περιορίστηκε μόνο στα κράτη μέλη εκτός Ευρωζώνης.

Όσον αφορά σε μηχανισμούς συντονισμού των οικονομικών πολιτικών των κρατών μελών, η προϋπάρχουσα της κρίσης Ευρωπαϊκή νομοθεσία εντοπίζεται στο πρωτογενές δίκαιο της ΕΕ, με σαφείς διατάξεις για την υποχρέωση των κρατών μελών να διατηρούν μια ισορροπημένη δημοσιονομική θέση («δημοσιονομική πειθαρχία») και να αποφεύγουν τα υπερβολικά ελλείμματα στο άρθρο 126 της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ) και το Πρωτόκολλο αριθ. 12 των Συνθηκών της ΕΕ, όπου καθορίζονται οι στόχοι του ελλείμματος που δεν υπερβαίνει, το 3% του ΑΕΠ, και του χρέους, που δεν υπερβαίνει το 60% του ΑΕΠ. Οι διατάξεις αυτές αποτελούν το θεμέλιο του σχετικού παραγώγου δικαίου που εμπεριέχεται στο Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης (ΣΣΑ) και στη Διαδικασία Υπερβολικού Ελλείμματος (ΔΥΕ). Προ της κρίσης, το ΣΣΑ αποτελούνταν από το Ψήφισμα 97/C 236/01 του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, του

Κανονισμού 1466/97 «προληπτικό σκέλος» και του Κανονισμού 1467/97 (ΔΥΕ, «διορθωτικό σκέλος»)⁸.

III. Πλαίσιο λειτουργίας κατόπιν εφαρμογής των μέτρων της κρίσης

Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι ορισμένα από τα μέτρα που ελήφθησαν για να αντιμετωπισθεί η κρίση έχουν διπλό νομικό χαρακτήρα: συνδυάζουν τη μορφή μιας διεθνούς συμφωνίας, εφόσον βρίσκονται εκτός του νομικού πλαισίου της ΕΕ, με αυτήν ενός de facto θεσμού της ΕΕ, εφόσον αποτελούνται αποκλειστικά από κράτη μέλη της ΕΕ ή της Ευρωζώνης και χρησιμοποιούν αποκλειστικά τα θεσμικά όργανα της ΕΕ.

1. Μέτρα οικονομικής βοήθειας

Πριν από την κρίση, η οικονομική βοήθεια από την ΕΕ (ΜΧΕ) προοριζόταν μόνο στα κράτη μέλη εκτός Ευρωζώνης. Η έλλειψη ενός πλαισίου οικονομικής βοήθειας για τα μέλη της Ευρωζώνης προκάλεσε σημαντικά προβλήματα στην αρχή της κρίσης, ιδιαίτερα δεδομένης της έντασης με την οποία αυτή επηρέασε την Ευρωζώνη. Η πρώτη προσπάθεια αντιμετώπισης αυτής της ανεπάρκειας ήταν ο Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Χρηματοπιστωτικής Σταθεροποίησης (ΕΜΧΣ), του οποίου η ίδρυση αποφασίστηκε στο Συμβούλιο Υπουργών τον Μάιο του 2010⁹.

Ο ΕΜΧΣ, που δημιουργήθηκε βάσει του Κανονισμού 407/2010 και βασίζεται στο άρθρο 122¹⁰ της ΣΛΕΕ, μπορεί να παράσχει οικονομική βοήθεια στα κράτη μέλη της ΕΕ, είτε εντός είτε εκτός Ευρωζώνης, και έχει μέγιστη δανειοδοτική ικανότητα 60 δισεκατομμυρίων ευρώ¹¹. Η οικονομική βοήθεια συνοδεύεται από μια δέσμη προϋποθέσεων οικονομικής πολιτικής υπό τη μορφή ενός προγράμματος προσαρμογής που προτείνεται από το κράτος μέλος και εγκρίνεται από το Συμβούλιο των Υπουργών, καθώς και

3. Απόφαση του Συμβουλίου της 30ής Οκτωβρίου 1978 περί της συνάψεως συμφωνίας υπό μορφή ανταλλαγής επιστολών μεταξύ της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας και της Τραπεζής Διεθνών Διακανονισμών περί ρευστοποιήσεως των πιστώσεων των κρατών μελών στο πλαίσιο της μεσοπρόθεσμης χρηματοδοτικής συνδρομής (71/143/ΕΟΚ), ΕΕ 1971 L 73/15.

4. Κανονισμός (ΕΟΚ) αριθ. 682/81 του Συμβουλίου της 16ης Μαρτίου 1981 περί αναμορφώσεως του μηχανισμού χορηγήσεως κοινοτικών δανείων προοριζομένων για τη στήριξη των ισοζυγίων πληρωμών των Κρατών μελών, ΕΕ 1981 L 73/1.

5. Κανονισμός (ΕΟΚ) αριθ. 1969/88 του Συμβουλίου της 24ης Ιουνίου 1988 για τη θέσπιση ενιαίου μηχανισμού μεσοπρόθεσμης οικονομικής στήριξης του ισοζυγίου πληρωμών των κρατών μελών, ΕΕ 1988 L 178/1.

6. Ibid, άρθρα 1(2), 3(2), 5.

7. Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 332/2002 του Συμβουλίου της 18ης Φεβρουαρίου 2002 για τη θέσπιση ενός μηχανισμού μεσοπρόθεσμης οικονομικής στήριξης του ισοζυγίου πληρωμών των κρατών μελών, ΕΕ 2002 L 53/1.

8. Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου για το σύμφωνο σταθερότητας και ανάπτυξης Άμστερνταμ, 17 Ιουνίου 1997, ΕΕ 1997 C 236/1; Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1466/97 του Συμβουλίου της 7ης Ιουλίου 1997 για την ενίσχυση της εποπτείας της δημοσιονομικής κατάστασης και την εποπτεία και το συντονισμό των οικονομικών πολιτικών, ΕΕ 1997 L 209/1 (εφεξής Κανονισμός 1466/1997); Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1467/97 του Συμβουλίου της 7ης Ιουλίου 1997 για την επιτάχυνση και τη διασαφήνιση της εφαρμογής της διαδικασίας υπερβολικού ελλείμματος, ΕΕ 1997 L 209/6.

9. Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Press Release: Extraordinary Council Meeting, May 2010, https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ecofin/114324.pdf, σ. 7.

10. Το άρθρο αυτό παρέχει την δυνατότητα στο Συμβούλιο Υπουργών να εγκρίνει, υπό όρους, οικονομική βοήθεια σε κράτος μέλος της ΕΕ εάν αυτό απειλείται από σοβαρές δυσκολίες που έχουν προκληθεί από φυσικές καταστροφές ή εξαιρετικά περιστατικά πέρα του ελέγχου του κράτους μέλους.

11. Υπόσημ. 9, σ. 7.

μετά την κρίση της Ευρωζώνης: Τι άλλαξε;

από ένα Μνημόνιο Συνεννόησης (MoU) που περιλαμβάνει τους όρους του προγράμματος προσαρμογής το οποίο συμφωνείται μεταξύ των ΕΕπ/ΕΚΤ και του κράτους μέλους και εγκρίνεται από το Συμβούλιο Υπουργών μαζί με το πρόγραμμα προσαρμογής, και η εφαρμογή του οποίου παρακολουθείται από την ΕΕπ¹².

Υπάρχουν τρία σημαντικά σημεία που πρέπει να επισημανθούν. Πρώτον, πρόκειται για την πρώτη φορά που η ΕΕ αναλαμβάνει θεσμικά την παροχή οικονομικής βοήθειας σε κράτος μέλος της Ευρωζώνης¹³. Δεύτερον, είναι η πρώτη φορά που η ΕΚΤ συμμετέχει στη διαπραγμάτευση του προγράμματος προσαρμογής του κράτους μέλους που αιτείται βοήθεια, δηλαδή συμμετέχει άμεσα στην οικονομική πολιτική (αν και στο συγκεκριμένο πλαίσιο η ΕΚΤ εξακολουθεί να μην εμπλέκεται στη διαδικασία διαπραγμάτευσης ή παρακολούθησης του MoU, τα οποία αναλαμβάνει μόνον η ΕΕπ). Στη ΜΧΕ προ της κρίσης, μόνο η ΕΕπ διεξήγαγε διαπραγματεύσεις και παρακολούθησε το πρόγραμμα προσαρμογής. Η συγκριμένη πρόβλεψη, σε συνδυασμό με την αναφορά στη συνεργασία με το ΔΝΤ, αποτελεί το πρώτο νομοθετικό βήμα προς τη δημιουργία της λεγόμενης Τρόικας (ΕΕπ, ΕΚΤ, ΔΝΤ), η οποία διαπραγματεύθηκε και παρακολουθεί όλα τα επόμενα του ΕΜΧΣ προγράμματα οικονομικής βοήθειας της Ευρωζώνης. Τρίτον, στο πλαίσιο του ΕΜΧΣ, η έννοια του MoU, ένας όρος που χρησιμοποιείται κατά κύριο λόγο από το ΔΝΤ στο πλαίσιο της οικονομικής βοήθειας, εμφανίζεται για πρώτη φορά στο πλαίσιο της νομοθεσίας της ΕΕ.

Μαζί με την απόφαση για τη δημιουργία του ΕΜΧΣ, αποφασίσθηκε επίσης η δημιουργία ενός οχήματος ειδικού σκοπού (Special Purpose Vehicle), υπό τη μορφή Ανώνυμης Εταιρίας (ΑΕ): το Ευρωπαϊκό Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας ΑΕ (ΕΤΧΣ – European Financial Stability Facility SA), το οποίο παρέχει οικονομική βοήθεια αποκλειστικά στα κράτη μέλη της Ευρωζώνης¹⁴, υπό τον όρο της σύναψης και συμμόρφωσης με ένα MoU¹⁵. Το ταμείο περιλαμβάνει «δημοσιονομική πειθαρχία και κατευθυντή-

ριες γραμμές οικονομικής πολιτικής» και συμφωνείται μεταξύ της ΕΕπ (που εκπροσωπεί τα υπόλοιπα κράτη μέλη της Ευρωζώνης) και το ενδιαφερόμενο κράτος μέλος¹⁶. Η εταιρεία, η οποία ιδρύθηκε ένα μήνα αργότερα, τον Ιούνιο του 2010, έχει την έδρα της στο Λουξεμβούργο και η μορφή της (ΑΕ) επελέγη ειδικά για τον περιορισμό των κινδύνων παροχής οικονομικής βοήθειας στα κράτη μέλη.

Επιπλέον, η ΕΤΧΣ ΑΕ, ως εταιρεία, είχε την ικανότητα απόκτησης πολύ μεγαλύτερων κεφαλαίων και πόρων για οικονομική βοήθεια σε σύγκριση με τον ΕΜΧΣ. Δεδομένης της δημοσιονομικής θέσης των κρατών μελών της Ευρωζώνης, καθώς και των περιορισμών στους οποίους υπόκεινται σχετικά με τη χρήση εργαλείων νομισματικής πολιτικής για την αντιμετώπιση μίας οικονομικής κρίσης (η ΕΚΤ χαράσσει ενιαία νομισματική πολιτική για όλα τα κράτη μέλη της Ευρωζώνης), είναι προφανές ότι το ποσό βοήθειας που θεωρητικά θα ήταν απαραίτητο, θα ξεπερνούσε κατά πολύ αυτό του κεφαλαίου του ΕΜΧΣ. Συνεφώς, το μέγιστο ποσό οικονομικής βοήθειας της ΕΤΧΣ ΑΕ ανερχόταν σε 440 δισεκατομμύρια ευρώ¹⁷. Τέλος, η μορφή νομικού προσώπου (εταιρίας) κράτησε την ΕΤΧΣ ΑΕ εντελώς εκτός της ενωσιακής έννομης τάξης¹⁸ (να σημειωθεί ότι ακόμη και η συμφωνία-πλαίσιο της ΕΤΧΣ ΑΕ, η οποία καθορίζει τη σχέση μεταξύ των κρατών μελών της Ευρωζώνης, υπογράφηκε ως διεθνής συμφωνία), κάτι το οποίο κρίθηκε σκόπιμο, δεδομένης της τότε επικρατούσας ερμηνείας του άρθρου 125 ΣΛΕΕ¹⁹ ως απαγόρευση παροχής οικονομικής βοήθειας σε κράτος μέλος της ΕΕ.

Παρότι μία σχετικά αποτελεσματική λύση, η ΕΤΧΣ ΑΕ δεν θεωρήθηκε ένας μακροπρόθεσμα βιώσιμος μηχανισμός αντιμετώπισης κρίσεων εντός της Ευρωζώνης. Περίπου 4 μήνες μετά τη δημιουργία της, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, τον Οκτώβριο του 2010, συμφώνησε να δημιουργήσει «έναν μόνιμο μηχανισμό αντιμετώπισης κρίσεων για τη διασφάλιση της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας της ζώνης του ευρώ στο σύνολό της»²⁰. Για τον σκοπό αυτόν

12. Άρθρα 2-9 Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 407/2010 του Συμβουλίου της 11ης Μαΐου 2010 για τη θέσπιση ευρωπαϊκού μηχανισμού χρηματοοικονομικής σταθεροποίησης, ΕΕ 2010 L 118/1 (εφεξής Κανονισμός 407/2010).

13. Η οικονομική βοήθεια στην Ελλάδα προ της ιδρύσεως του ΕΜΧΣ δόθηκε μέσω διμερών δανείων από τα κράτη μέλη της Ευρωζώνης (Α. KYRIAKIDIS, *The Greek Crisis 2009-2015: A Comprehensive Analysis of the EU-IMF Financial Assistance Programs*, International Journal of Employment Studies, Spring 2016, σ. 14)

14. European Financial Stability Facility Framework Agreement (εφεξής EFSF Agreement).

15. Η νομική βάση της δημοσιονομικής προσαρμογής και του MoU αναφέρεται ως το άρθρο 136(1) ΣΛΕΕ σύμφωνα με το άρθρο 2(1)(α) EFSF Agreement.

16. Αιτιολογική σκ. 2 EFSF Agreement.

17. Ibid.

18. Σύμφωνα με τα άρθρα 1 και 10 EFSF Agreement, η εταιρεία υπάγεται στο εταιρικό δίκαιο του Λουξεμβούργου, οι μέτοχοι της εταιρείας είναι τα τότε 17 κράτη μέλη της Ευρωζώνης και το Διοικητικό Συμβούλιο της εταιρείας αποτελείται από τον εκπρόσωπο καθενός από αυτά τα κράτη μέλη στην Ευρωμάδα Εργασίας (Eurogroup Working Group).

19. Το συγκεκριμένο άρθρο προβλέπει την απαγόρευση ανάληψης υποχρεώσεων ή ευθύνης που αναλαμβάνουν φορείς τοπικής ή κεντρικής κυβέρνησης ή άλλου φορέα κράτους μέλους της ΕΕ, από την ΕΕ ή άλλα κράτη μέλη αυτής.

20. Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, EUCO 15/1/10, REV 1, CO EUR 18 – CON-CL 4, Νοέμβριος 2010, https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/117496.pdf, σ. 2.

υπογράφηκε, τον Φεβρουάριο του 2012²¹, η διεθνής συνθήκη για τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Σταθερότητας από όλα τα κράτη μέλη της Ευρωζώνης²², δημιουργώντας τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Σταθερότητας (ΕΜΣ) με συνολικό κεφάλαιο 700 δισεκατομμύρια ευρώ²³. Από τον Ιούλιο του 2013 και έπειτα, ο ΕΜΣ ανέλαβε όλα τα καθήκοντα και δραστηριότητες της ΕΤΧΣ ΑΕ ως καθολικός διάδοχος αυτής, και κατέστη πλέον ο μοναδικός και μόνιμος μηχανισμός οικονομικής βοήθειας για την Ευρωζώνη²⁴.

Ο ΕΜΣ είναι ένα διεθνής οργανισμός, αλλά η συμμετοχή του περιορίζεται μόνο στα κράτη μέλη της Ευρωζώνης²⁵. Ως εκ τούτου, ομοίως με την ΕΤΧΣ ΑΕ, βρίσκεται εκτός του νομικού πλαισίου της ΕΕ, αποτελώντας, ωστόσο, μέρος του δημόσιου διεθνούς και όχι ιδιωτικού δικαίου (όπως η ΕΤΧΣ ΑΕ). Συνεπώς, εγείρονται πιθανά ζητήματα συμβατότητας με τις διατάξεις των Συνθηκών της ΕΕ. Για να αποφευχθεί αυτό, υιοθετήθηκε τροπολογία στο άρθρο 136 ΣΛΕΕ (βάσει της Απόφασης 2011/199/ΕΕ), προσθέτοντας τρίτη παράγραφο, η οποία επιτρέπει στα κράτη μέλη της Ευρωζώνης «να δημιουργήσουν έναν μηχανισμό σταθερότητας που θα ενεργοποιηθεί εάν είναι απαραίτητο για τη διασφάλιση της σταθερότητας της ζώνης του ευρώ στο σύνολό της»²⁶. Παρά το γεγονός ότι δεν είναι μέρος της ΕΕ, ο ΕΜΣ χρησιμοποιεί ως όργανα αποκλειστικά την ΕΕπ και την ΕΚΤ²⁷. Επιπλέον, μέσω του πλαισίου του ΕΜΣ, η συμμετοχή του ΔΝΤ καθίσταται πλέον μόνιμη εντός της Ευρωζώνης, εφόσον η συμμετοχή του σε τεχνικό και οικονομικό επίπεδο είναι απαραίτητη σε οποιοδήποτε πρόγραμμα οικονομικής βοήθειας αιτηθεί κράτος μέλος της Ευρωζώνης²⁸.

21. Προηγούμενη έκδοση της συνθήκης υπεγράφη τον Ιούλιο του 2011, όμως αυτή τροποποιήθηκε και υπεγράφη, με τις αλλαγές, τον Φεβρουάριο του 2012, Council of the European Union, Factsheet: Treaty Establishing the European Stability Mechanism, February 2012, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ecofin/127788.pdf Η συνθήκη τέθηκε σε ισχύ 6 μήνες μετά την υπογραφή της στις 27 Σεπτεμβρίου 2012, European Stability Mechanism, Frequently Asked Question on the European Stability Mechanism, July 2014, <https://www.esm.europa.eu/sites/default/files/faqontheesm.pdf>, p. 2.

22. Συνθήκη για τη Θέσπιση του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας (εφεξής Συνθήκη ΕΜΣ).

23. Άρθρο 8 της Συνθήκης ΕΜΣ.

24. Ibid, αιτιολογική σκ. 1.

25. Ibid, αιτιολογική σκ. 7.

26. Απόφαση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της 25ης Μαρτίου 2011 που τροποποιεί το άρθρο 136 της συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με μηχανισμό σταθερότητας για τα κράτη μέλη με νόμισμα το ευρώ, ΕΕ 2011 L 91/1.

27. Αιτιολογική σκ. 10 Συνθήκης ΕΜΣ.

28. Αιτιολογική σκ. 8 Συνθήκης ΕΜΣ.

2. Μέτρα ενίσχυσης συντονισμού πολιτικών²⁹

Πέραν των μηχανισμών οικονομικής βοήθειας, η ΕΕ ανέλαβε μέτρα για τη βελτίωση και ενίσχυση του συντονισμού των οικονομικών πολιτικών των κρατών μελών. Η πρώτη από αυτές τις προσπάθειες ήταν η λεγόμενη Δέσμη των Έξι (Six Pack), η οποία αποτελείται από πέντε Κανονισμούς (1173/2011 έως 1177/2011)³⁰ και μία Οδηγία (2011/85/ΕΕ)³¹ που εγκρίθηκαν τον Νοέμβριο του 2011, με στόχο την τροποποίηση και τον εμπλουτισμό του ΣΣΑ³². Βασικές αλλαγές περιλαμβάνουν την εισαγωγή της έννοιας του τριετούς μεσοπρόθεσμου δημοσιονομικού πλαισίου για όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ, του μηχανισμού παρακολούθησης των οικονομικών ανισορροπιών σε ολόκληρη την ΕΕ και της Διαδικασίας Υπερβολικής Ανισορροπίας (ΔΥΑ), το ευρωπαϊκό εξάμηνο για τη διασφάλιση της επιτήρησης του ΣΣΑ, και την ενίσχυση της ΔΥΕ με νέες κυρώσεις, ιδίως για τα κράτη μέλη της Ευρωζώνης.

Δεύτερο μέτρο ενίσχυσης συντονισμού των οικονομικών πολιτικών των κρατών μελών είναι η λεγόμενη Δέσμη των Δύο (Two Pack), η οποία αποτελείται από δύο Κανονισμούς (472/2013 και 473/2013)³³ που εγκρίθηκαν τον

29. Μη δεσμευτικά μετρά (soft law), όπως το Ευρω-σύμφωνο, δεν περιλαμβάνονται στην παρούσα ανάλυση.

30. Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 1173/2011 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 16ης Νοεμβρίου 2011 για την αποτελεσματική επιβολή της δημοσιονομικής εποπτείας στη ζώνη του ευρώ, ΕΕ 2011 L 306/1, (εφεξής Κανονισμός 1173/2011); Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 1174/2011 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 16ης Νοεμβρίου 2011 σχετικά με κατασταλτικά μέτρα για τη διόρθωση των υπερβολικών μακροοικονομικών ανισορροπιών στην ευρωζώνη, ΕΕ 2011 L 306/8, (εφεξής Κανονισμός 1174/2011); Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 1175/2011 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 16ης Νοεμβρίου 2011 που τροποποιεί τον Κανονισμό (ΕΚ) αριθ. 1466/97 του Συμβουλίου για την ενίσχυση της εποπτείας της δημοσιονομικής κατάστασης και την εποπτεία και τον συντονισμό των οικονομικών πολιτικών, ΕΕ 2011 L 306/12 (εφεξής Κανονισμός 1175/2011); Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 1176/2011 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 16ης Νοεμβρίου 2011 σχετικά με την πρόληψη και τη διόρθωση των υπερβολικών μακροοικονομικών ανισορροπιών, ΕΕ 2011 L 306/25, (εφεξής Κανονισμός 1176/2011); Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 1177/2011 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 8ης Νοεμβρίου 2011 που τροποποιεί τον Κανονισμό (ΕΚ) αριθ. 1467/97 για την επιτάχυνση και τη διασαφήνιση της εφαρμογής της διαδικασίας υπερβολικού ελλείμματος, ΕΕ 2011 L 306/33, (εφεξής Κανονισμός 1177/2011).

31. Οδηγία 2011/85/EU της 8ης Νοεμβρίου 2011 σχετικά με τις απαιτήσεις για τα δημοσιονομικά πλαίσια των κρατών μελών, ΕΕ 2011 L 306/41.

32. E. HANCOX, Constitutional Change Through Euro Crisis Law: "United Kingdom", Φεβρουάριος 2014, σσ. 24-32.

33. Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 472/2013 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 21ης Μαΐου 2013 για την ενίσχυση της

Μάιο του 2013 και απευθύνονται μόνο στα κράτη μέλη της Ευρωζώνης. Η Δέση των Δύο εισήγαγε σημαντικές αλλαγές στο λειτουργικό πλαίσιο της Ευρωζώνης, ιδίως στους τομείς της παροχής οικονομικής βοήθειας και του δημοσιονομικού συντονισμού. Καθιέρωσε τη διαδικασία ενισχυμένης εποπτείας ενός κράτους μέλους το οποίο βρίσκεται σε πρόγραμμα οικονομικής βοήθειας ή το οποίο «απειλείται με σοβαρές οικονομικές δυσκολίες»³⁴. Στο πλαίσιο αυτό, εντάχθηκαν για πρώτη φορά από την αρχή της κρίσης εντός του Ευρωπαϊκού νομοθετικού πλαισίου τόσο η Τρόικα όσο και το MoU μέσω του αντίστοιχου Προγράμματος Μακροοικονομικής Προσαρμογής ή ΠΜΠ της ΕΕ, με το οποίο το MoU πρέπει να είναι πλήρως συμβατό³⁵. Επιπλέον, δημιουργήθηκε η διαδικασία εποπτείας μετά το πρόγραμμα (Post-Programme Surveillance)³⁶, βάσει της οποίας η Τρόικα συνεχίζει να επιβλέπει ένα κράτος μέλος της Ευρωζώνης που λάμβανε οικονομική βοήθεια μέχρις ότου αυτό αποπληρώσει τουλάχιστον το 75% της βοήθειας, ανεξάρτητα από το εν των μεταξύ εξήλθε από το πρόγραμμα³⁷. Επίσης, η Δέση των Δύο εισάγει το Πρόγραμμα Οικονομικής Εταιρικής Σχέσης για τα κράτη μέλη της ευρωζώνης που εμπιπτουν στο πλαίσιο του ΔΥΕ³⁸. Τέλος, ίσως το πιο σημαντικό βήμα προς μια οικονομική ένωση αποτελεί η πρόβλεψη του Κανονισμού 473/2013 για την αξιολόγηση σε επίπεδο Ευρωζώνης των σχεδίων προϋπολογισμών των κρατών μελών της Ευρωζώνης³⁹.

Το τρίτο μέτρο ενισχυμένου συντονισμού που λήφθηκε είναι η Τραπεζική Ένωση⁴⁰. Δημιουργήθηκε την περίοδο 2013-14 και αποτελείται από τον Ενιαίο Εποπτικό Μηχα-

νισμό (EEM), ο οποίος παρέχει στην ΕΚΤ τη δυνατότητα προληπτικής εποπτείας των πιστωτικών ιδρυμάτων των κρατών μελών, τον Ενιαίο Μηχανισμό Εξυγίανσης (EME), ο οποίος ανέλαβε την εξυγίανση και εκκαθάριση των προβληματικών τραπεζών υπό την εποπτεία του EEM, και ο Ενιαίος Κανονισμός, ο οποίος καθόρισε τις κεφαλαιακές απαιτήσεις για τις τράπεζες, τη διασφάλιση καλύτερης προστασίας των καταθετών και τη ρύθμιση της πρόληψης και διαχείρισης των προβληματικών τραπεζών⁴¹.

IV. Ανάλυση της επίπτωσης των μέτρων στους Θεσμούς της ΕΕ

Μέχρι στιγμής έχουν περιγραφεί τα μέτρα που ελήφθησαν κατά τη διάρκεια της κρίσης της Ευρωζώνης και επηρέασαν το λειτουργικό πλαίσιο των βασικών θεσμικών οργάνων της ΕΕ. Οι διατάξεις των μέτρων αυτών έχουν σαφώς τροποποιήσει ουσιαστικές διαδικασίες της ΕΕπ, της ΕΚΤ, του ΔΕΕ και του Συμβουλίου των Υπουργών/Ευρωομάδας. Περιλαμβάνουν, όμως, και ορισμένες πιθανές ασυμβατότητες με το πρωτογενές νομικό πλαίσιο της ΕΕ.

41. Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 575/2013 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 26ης Ιουνίου 2013 σχετικά με τις απαιτήσεις προληπτικής εποπτείας για πιστωτικά ιδρύματα και επιχειρήσεις επενδύσεων και την τροποποίηση του Κανονισμού (ΕΕ) αριθ. 648/2012, ΕΕ 2013 L 176/1; Οδηγία 2013/36/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 26ης Ιουνίου 2013 σχετικά με την πρόσβαση στη δραστηριότητα πιστωτικών ιδρυμάτων και την προληπτική εποπτεία πιστωτικών ιδρυμάτων και επιχειρήσεων επενδύσεων, για την τροποποίηση της Οδηγίας 2002/87/ΕΚ και για την κατάργηση των Οδηγιών 2006/48/ΕΚ και 2006/49/ΕΚ, ΕΕ 2013 L 176/338; Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 1024/2013 του Συμβουλίου της 15ης Οκτωβρίου 2013 για την ανάθεση ειδικών καθηκόντων στην Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα σχετικά με τις πολιτικές που αφορούν την προληπτική εποπτεία των πιστωτικών ιδρυμάτων, ΕΕ 2013 L 287/63; Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 806/2014 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 15ης Ιουλίου 2014 περί θεσπίσεως ενιαίων κανόνων και διαδικασίας για την εξυγίανση πιστωτικών ιδρυμάτων και ορισμένων επιχειρήσεων επενδύσεων στο πλαίσιο ενός Ενιαίου Μηχανισμού Εξυγίανσης και ενός Ενιαίου Ταμείου Εξυγίανσης και τροποποίησης του Κανονισμού (ΕΕ) αριθ. 1093/2010, ΕΕ 2014 L 225/1; Οδηγία 2014/49/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 16ης Απριλίου 2014 περί των συστημάτων εγγύησης των καταθέσεων, ΕΕ 2014 L 173/149; Οδηγία 2014/59/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 15ης Μαΐου 2014 για τη θέσπιση πλαισίου για την ανάκαμψη και την εξυγίανση πιστωτικών ιδρυμάτων και επιχειρήσεων επενδύσεων και για την τροποποίηση της Οδηγίας 82/891/ΕΟΚ του Συμβουλίου, και των Οδηγιών 2001/24/ΕΚ, 2002/47/ΕΚ, 2004/25/ΕΚ, 2005/56/ΕΚ, 2007/36/ΕΚ, 2011/35/ΕΕ, 2012/30/ΕΕ και 2013/36/ΕΕ, καθώς και των Κανονισμών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου (ΕΕ) αριθ. 1093/2010 και (ΕΕ) αριθ. 648/2012, ΕΕ 2014 L 173/190.

οικονομικής και δημοσιονομικής εποπτείας των κρατών μελών στη ζώνη του ευρώ τα οποία αντιμετωπίζουν ή απειλούνται με σοβαρές δυσκολίες αναφορικά με τη χρηματοοικονομική τους σταθερότητα, ΕΕ 2013 L 140/1, (εφεξής Κανονισμός 472/2013); Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 472/2013 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 21ης Μαΐου 2013 σχετικά με κοινές διατάξεις για την παρακολούθηση και την εκτίμηση των σχεδίων δημοσιονομικών προγραμμάτων και τη διασφάλιση της διόρθωσης του υπερβολικού ελλείμματος των κρατών μελών στη ζώνη του ευρώ, ΕΕ 2013 L 140/11, (εφεξής Κανονισμός 473/2013).

34. Αιτιολογικές σκ. 3-5 Κανονισμού 472/2013.

35. Άρθρα 3(5)-3(7) και 7 Κανονισμού 472/2013.

36. Το ΔΝΤ έχει αντίστοιχη διαδικασία (Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, Review of Fund Facilities: Proposed Decisions and Implementation Guidelines, Νοέμβριος 2000, <http://www.imf.org/external/np/pdr/fac/2000/02/index.htm#ann2>).

37. Άρθρο 14 Κανονισμού 472/2013.

38. Ibid, άρθρο 9.

39. Ibid, άρθρα 6-7.

40. Euro Area Summit Statement, June 2012, http://europa.eu/rapid/press-release_DOC-12-7_en.htm.

1. Νομικό υπόβαθρο των μέτρων

Υπάρχουν πολλά ζητήματα σε σχέση με τα ευρύτερα νομικά θεμέλια των μέτρων κρίσης, καθώς πολλές διατάξεις έχουν αμφισβητήσιμη νομική βάση στο πρωτογενές δίκαιο της ΕΕ. Όσον αφορά τα μέτρα παροχής οικονομικής βοήθειας, το κυριότερο πρόβλημα είναι οι προϋποθέσεις (conditionality). Μέσω της σύνδεσης του MoU με το ΠΜΠ της ΕΕ, οι πολιτικές που περιλαμβάνονται στο τελευταίο, αποκτούν χαρακτήρα προϋποθέσεων για την παροχή οικονομικής βοήθειας, ο οποίος, όμως, δεν προβλέπεται από τις σχετικές διατάξεις των συνθηκών της ΕΕ. Αυτό έχει ως συνέπεια και οι ενέργειες των θεσμών της ΕΕ που εμπλέκονται στη συγκεκριμένη διαδικασία να αποκτούν και αυτές έναν χαρακτήρα προϋποθέσεων, ενώ αυτό δεν προβλέπεται από το πρωτογενές δίκαιο της ΕΕ.

Μοναδική αναφορά στην παροχή οικονομικής βοήθειας υπό προϋποθέσεις αποτελεί το άρθρο 122 ΣΛΕΕ, όπου ορίζεται ότι η ΕΕ «*μπορεί να χορηγεί, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, οικονομική βοήθεια*», το οποίο ισχύει κατ'επέκταση και για το ΕΜΧΣ που βασίζεται στο άρθρο αυτό. Η διάταξη αυτή βασίζεται στις προπαρασκευαστικές εργασίες για τη Συνθήκη του Μάαστριχτ⁴², όπου υπογραμμίστηκε ότι πρέπει να θεσπισθεί ένα σύστημα οικονομικής στήριξης για κράτη μέλη που αντιμετωπίζουν σοβαρές οικονομικές δυσχέρειες, αλλά και ότι η βοήθεια αυτή θα πρέπει να συνοδεύεται από θετικούς όρους προϋποθέσεων (positive conditionality)⁴³. Εφόσον η οικονομική βοήθεια παρέχεται με την προϋπόθεση ότι εφαρμόζονται οι πολιτικές διαρθρωτικής προσαρμογής, αυτή ανήκει στην κατηγορία θετικών όρων προϋποθέσεων και, κατά συνέπεια, εμπίπτει στο ανωτέρω πλαίσιο. Ωστόσο, αυτό αφορά μόνο στη διάταξη του άρθρου 122 και, επομένως, έχει εφαρμογή μόνον για τα προγράμματα βοήθειας της Ιρλανδίας και της Πορτογαλίας που έλαβαν βοήθεια από τον ΕΜΧΣ⁴⁴ και όχι για τα άλλα κράτη μέλη της Ευρωζώνης που έλαβαν ή θα λάβουν οικονομική βοήθεια από την ΕΤΧΣ ΑΕ και τον ΕΜΣ. Συνεπώς, εδώ εμφανίζονται πιθανά σημεία απόκλισης των προγραμμάτων οικονομικής βοήθειας και των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων αυτών σε σχέση με το δίκαιο της ΕΕ.

Όσον αφορά στα μέτρα ενίσχυσης συντονισμού πολιτικών, το μεγαλύτερο μέρος ενδεχόμενης μη συμβατότητας με το πρωτογενές δίκαιο της ΕΕ προκύπτει σε σχέση με τη Δέσμη των Έξι. Ο Κανονισμός 1175/2011 τροποποιεί το προληπτικό μέρος του ΣΣΑ και εισάγει την έννοια του ευρωπαϊκού εξαμήνου, μέσω του οποίου η δημοσιονομική διαδικασία και τα συναφή ζητήματα (π.χ. έκδοση χρεογράφων) συγχρονίζονται σε ολόκληρη την ΕΕ. Προβλέπεται ότι κάθε σχετική Ευρωπαϊκή νομοθετική πράξη που βασίζεται στο άρθρο 121 της ΣΛΕΕ πρέπει να εξετάζεται από ένα κράτος μέλος, προτού αυτό λάβει βασικές δημοσιονομικές αποφάσεις και, εάν παρατηρηθούν αποκλίσεις, τότε δύνανται να εκδοθούν Συστάσεις με συγκεκριμένα μέτρα⁴⁵. Ωστόσο, το άρθρο 121 δεν προβλέπει τη δυνατότητα έκδοσης Συστάσεων με ειδικά μέτρα από ευρωπαϊκούς θεσμούς, αλλά μόνον «γενικές κατευθυντήριες γραμμές των οικονομικών πολιτικών των κρατών μελών και της Ένωσης». Εδώ, ο όρος «ειδικά μέτρα» μπορεί να αυξήσει σημαντικά την επιρροή της ΕΕΠ και του Συμβουλίου σε τομείς πολιτικής των κρατών μελών, λαμβάνοντας ιδιαίτερα υπόψη το γεγονός ότι τα μέτρα αυτά αφορούν οικονομική πολιτική (η οποία συνήθως περιλαμβάνει ιδιαίτερα ευαίσθητες εθνικές πολιτικές).

Παρόμοια ζητήματα παρατηρούνται σε σχέση με τον Κανονισμό 1176/2011, ο οποίος εισάγει την εντελώς νέα διαδικασία της ΔΥΑ με βάση και πάλι το άρθρο 121 ΣΛΕΕ⁴⁶. Ωστόσο, είναι αμφισβητούμενο εάν το άρθρο αυτό μπορεί να δικαιολογήσει της εισαγωγή μίας πλήρως νέας διαδικασίας στο πλαίσιο λειτουργίας της ΕΕ, ιδίως λαμβάνοντας υπόψη ότι η ΔΥΑ περιλαμβάνει ειδικούς κανόνες που πρέπει να τηρούν τα κράτη μέλη. Πιθανή βάση για τη διαδικασία αυτή θα μπορούσε να θεωρηθεί η παράγραφος 6 του άρθρου, σύμφωνα με την οποία το ΕΚ και το Συμβούλιο μπορούν να εκδίδουν Κανονισμούς που θεσπίζουν «*λεπτομερείς κανόνες για τις διαδικασίες πολυμερούς εποπτείας*», αλλά εξακολουθεί να είναι αμφίβολο αν

Παρόμοια ζητήματα παρατηρούνται σε σχέση με τον Κανονισμό 1176/2011, ο οποίος εισάγει την εντελώς νέα διαδικασία της ΔΥΑ με βάση και πάλι το άρθρο 121 ΣΛΕΕ⁴⁶. Ωστόσο, είναι αμφισβητούμενο εάν το άρθρο αυτό μπορεί να δικαιολογήσει της εισαγωγή μίας πλήρως νέας διαδικασίας στο πλαίσιο λειτουργίας της ΕΕ, ιδίως λαμβάνοντας υπόψη ότι η ΔΥΑ περιλαμβάνει ειδικούς κανόνες που πρέπει να τηρούν τα κράτη μέλη. Πιθανή βάση για τη διαδικασία αυτή θα μπορούσε να θεωρηθεί η παράγραφος 6 του άρθρου, σύμφωνα με την οποία το ΕΚ και το Συμβούλιο μπορούν να εκδίδουν Κανονισμούς που θεσπίζουν «*λεπτομερείς κανόνες για τις διαδικασίες πολυμερούς εποπτείας*», αλλά εξακολουθεί να είναι αμφίβολο αν

κής χρηματοδοτικής ενίσχυσης στην Πορτογαλία (2011/344/ΕΕ), ΕΕ 2011 L 159/88; ΥΠΟΥΡΓΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΤΗΣ ΙΡΛΑΝΔΙΑΣ, EU/IMF Programme of Financial Support for Ireland, Δεκέμβριος 2010, https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&src=s&source=web&cd=1&ved=0ahUKewi017_mwlvXAhX-IO5oKHbGXbtCQFggnMAA&url=http%3A%2F%2Fper.gov.ie%2Fwp-content%2Fuploads%2Ffeimfrevised.pdf&usq=AOv-Vaw07Df2YRk4glOYHoVvY2sk, σ. 3; ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ, The Economic Adjustment Programme for Portugal, Occasional Papers 79, Ιούνιος 2011, σ. 39.

45. Άρθρο 1(3) Κανονισμού 1175/2011.

46. Κεφάλαιο III Κανονισμού 1176/2011.

42. ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ, Intergovernmental Conferences: Contributions by the Commission, Supplement 2/91, 1991, <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/6214037b-39b3-4f18-88f4-9fa2c38bb1a8>, σσ. 24, 54.

43. Θετικοί όροι προϋποθέσεων (positive conditionality) περιλαμβάνουν την υπόσχεση ωφελειών σε ένα κράτος, εάν αυτό τηρήσει τις προϋποθέσεις, έναντι αρνητικών όρων προϋποθέσεων (negative conditionality), οι οποίοι περιλαμβάνουν μείωση ή παύση ωφελειών εάν το κράτος παραβεί τις προϋποθέσεις (K. SMITH, Engagement and conditionality: incompatible or mutually reinforcing?, στο R. YOUNG ... [et al.] (eds), New Terms of Engagement, Foreign Policy Press, σ. 23).

44. Η βοήθεια συνδύαστηκε με βοήθεια από την ΕΤΧΣ ΑΕ: Εκτελεστική Απόφαση του Συμβουλίου της 7ης Δεκεμβρίου 2010 σχετικά με την παροχή ενωσιακής χρηματοδοτικής συνδρομής στην Ιρλανδία (2011/77/EU), ΕΕ 2011 L 30/34; Εκτελεστική Απόφαση του Συμβουλίου της 30ής Μαΐου 2011 για τη χορήγηση ενωσια-

αυτό επιτρέπει την προσθήκη μίας εντελώς καινούργιας διαδικασίας (EU 2012, 98).

Σε σχέση με τη Δέση των Δύο, μία από τις σημαντικότερες διατάξεις είναι η δυνατότητα της ΕΕπ και του Eurogroup να αξιολογούν και, σε περίπτωση αποκλίσεων από το ΣΣΑ, να τροποποιούν τα σχέδια προϋπολογισμών των κρατών μελών της Ευρωζώνης. Ωστόσο, δεν υπάρχει καμία διάταξη πρωτογενούς δικαίου της ΕΕ η οποία να επιτρέπει ευθέως την αξιολόγηση των σχεδίων εθνικών προϋπολογισμών των κρατών μελών από ευρωπαϊκά όργανα, βάσει της οποίας να μπορεί να λαμβάνει χώρα η παραπάνω διαδικασία. Έως την υιοθέτηση του συγκεκριμένου Κανονισμού 473/2013, η παρακολούθηση τήρησης των όρων του ΣΣΑ για όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ εντός και εκτός Ευρωζώνης γινόταν μέσω των Προγραμμάτων Σταθερότητας και Σύγκλισης, και όχι μέσω άμεσης αξιολόγησης των προϋπολογισμών των κρατών μελών⁴⁷. Μάλιστα, δεδομένης της ευαισθησίας του προϋπολογισμού για ένα κράτος, μεταξύ άλλων, και ως βασικό μέσο έκφρασης της κυριαρχίας και της αυτοδιοίκησής του, οι διατάξεις αυτές παρουσιάζουν ενδεχόμενη σύγκρουση με την αρχή της δοτής αρμοδιότητας⁴⁸.

2. Ευρωπαϊκή Επιτροπή και Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα

Η ΕΕπ και η ΕΚΤ έχουν σαφώς αποκτήσει αυξημένη εξουσία μέσω των μέτρων της κρίσης για παροχή οικονομικής βοήθειας και του MoU (δηλ. διαρθρωτικών μέτρων), ιδιαίτερα σε σχέση με βασικούς τομείς εθνικής πολιτικής (π.χ. προϋπολογισμός) των κρατών μελών, πολλές φορές οδηγώντας σε ασυμβατότητα με τις σχετικές διατάξεις των Συνθηκών της ΕΕ. Και πάλι, το στοιχείο των προϋποθέσεων (conditionality) είναι καίριο, δεδομένου ότι αυτό εισάγει έναν δεσμευτικό χαρακτήρα στην εφαρμογή του MoU (η μη εφαρμογή θα οδηγούσε σε μη εκταμίευση της βοήθειας που θα οδηγούσε σε οικονομικά καταστρεπτικές συνέπειες). Το πλαίσιο του EMXΣ προκάλεσε αναμφισβήτητα τις λιγότερες αλλαγές σε σχέση με τις διαδικασίες της ΕΕπ και της ΕΚΤ, ακριβώς επειδή, αντίθετα με την ΕΤΧΣ ΑΕ και τον ΕΜΣ, πρόκειται για μηχανισμό χρηματοδοτικής βοήθειας που βασίζεται αποκλειστικά στην ΕΕ και περιλαμβάνει όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ τόσο ως δυνητικούς δανειστές όσο και ως δανειολήπτες⁴⁹. Το λειτουργικό πλαίσιο της

ΕΕπ και του Συμβουλίου Υπουργών παραμένουν σε μεγάλο βαθμό παρόμοια με την προϋπάρχουσα ΜΧΕ.

Ωστόσο, ζητήματα ασυμβατότητας με το νομικό πλαίσιο της ΕΕ εγείρονται σχετικά με την ΕΤΧΣ ΑΕ και τον μόνιμο πλέον ΕΜΣ. Δεδομένης της εξωγενούς φύσης τους προς την ΕΕ, όλα τα μέτρα που περιλαμβάνονται στα MoU βρίσκονται επίσης εκτός της ΕΕ, ταυτόχρονα, όμως, αποτελούν αντικείμενο διαπραγματεύσεων και εποπτείας από θεσμικά όργανα της ΕΕ (ΕΕπ και ΕΚΤ). Συνεπώς, οποιαδήποτε εξουσία ασκούν οι ευρωπαϊκοί θεσμοί στο πλαίσιο αυτό δεν προέρχεται από κάποιο νομοθέτημα της ΕΕ (όπως συμβαίνει με την ΜΧΕ ή ΕΜΧΣ).

Εδώ προκύπτει το ερώτημα εάν δύναται ένας διεθνής οργανισμός να χρησιμοποιεί τα θεσμικά όργανα της ΕΕ εκτός του νομικού πλαισίου. Σύμφωνα με τη νομολογία του ΔΕΕ⁵⁰, δεν απαγορεύεται η χρήση οργάνων της ΕΕ εκτός της Ένωσης, υπό την προϋπόθεση⁵¹ ότι τα καθήκοντα που τους ανατίθενται «δεν μεταβάλλουν την εξουσία που παρέχεται στα εν λόγω θεσμικά όργανα» από τις Συνθήκες της ΕΕ⁵². Το ΔΕΕ, στην υπόθεση *Pringle*, έκρινε⁵³ ότι τα καθήκοντα που έχουν ανατεθεί στην ΕΕπ και στην ΕΚΤ στο πλαίσιο του ΕΜΣ δεν αλλάζουν τον χαρακτήρα τους. Παρ' όλα αυτά, τα όργανα αυτά δεν είχαν προηγουμένως τέτοια δεσμευτική εξουσία (μέσω των όρων προϋποθέσεων της οικονομικής βοήθειας) ή τη δυνατότητα να επηρεάζουν τόσο εκτενή αριθμό διαφορετικών πολιτικών των κρατών μελών, πολλές εκ των οποίων δεν εμπύπουν στις αρμοδιότητες της ΕΕ (π.χ. φορολογία, άμυνα κ.λπ.)⁵⁴. Λαμβάνοντας υπ' όψιν το γεγονός ότι η ΕΕπ και η ΕΚΤ είναι τεχνοκρατικοί θεσμοί, η δυνατότητα που απέκτησαν να επηρεάζουν θεμελιωδώς αυτές τις πολιτικές άμεσα και δεσμευτικά εγείρει σημαντικές προκλήσεις, τόσο όσον αφορά στην υπέρβαση των αρμοδιοτήτων που τους έχει ανατεθεί από την ΕΕ όσο και στην ορθή λειτουργία του γενικότερου δημοκρατικού συστήματος εντός της ΕΕ⁵⁵.

50. Το ΔΕΕ αποφάσισε ότι τα κράτη μέλη δύναται να μετέχουν σε συμφωνίες εφόσον το αντικείμενο τους δεν αποτελεί αποκλειστική αρμοδιότητα της ΕΕ, και ότι δεν υπάρχει καμία διάταξη η οποία να απαγορεύει την ανάθεση καθηκόντων από τα κράτη μέλη στην ΕΕπ για πιθανή συλλογική τους δράση (ΔΕΚ C-181/91 και C-248/91, *Κοινοβούλιο/Συμβούλιο και Επιτροπή*, 30.06.1993, ECLI:EU:C:1993:271, γενικά παρ. 26 & 41, ΔΕΚ C-316/91, *Κοινοβούλιο/Συμβούλιο*, 02.03.1994, ECLI:EU:C:1994:76).

51. Σύμφωνα, μεταξύ άλλων, με τις Γνώμες του ΔΕΕ 1/92 και 1/09.

52. ΔΕΚ C-370/12, *Pringle*, 27.11.2012, ECLI:EU:C:2012:756, παρ. 162.

53. *Ibid*, παρ. 160-1.

54. Για μία ανάλυση της επιρροής των θεσμών αυτών σε ευαίσθητες και σημαντικές πολιτικές των κρατών μελών μέσω των προγραμμάτων βοήθειας, βλέπε Α. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *The Greek Crisis 2009-2015*, ό.π., για την περίπτωση της Ελλάδας.

55. Α. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, υποσημ. 1, σσ. 218-9.

47. Προγράμματα Σταθερότητας κατατίθενται από κράτη μέλη της Ευρωζώνης, ενώ Προγράμματα Σύγκλισης από κράτη μέλη της ΕΕ εκτός της Ευρωζώνης (Άρθρα 3, 7 Κανονισμού 1466/1997).

48. Σύμφωνα με το άρθρο 4(1) της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ), αρμοδιότητες οι οποίες δεν ανατίθενται στην ΕΕ μέσω των Συνθηκών παραμένουν στα κράτη μέλη. Η αρχή της ανάθεσης αρμοδιοτήτων ορίζεται στο άρθρο 5(2) ΣΕΕ και προβλέπει ότι η ΕΕ δρα μόνον εντός των πλαισίων των αρμοδιοτήτων που της έχουν ανατεθεί από τα κράτη μέλη στις Συνθήκες.

49. Α. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, υποσημ. 1, σ. 218.

Επιπλέον, το MoU αυτό καθεαυτό, όπως και ο τρόπος με τον οποίο επηρεάζονται σημαντικές εθνικές πολιτικές των κρατών μελών μέσω αυτού, έχουν αμφισβητήσιμη νομική βάση στο πλαίσιο της ΕΕ. Το MoU είναι διεθνούς νομικής φύσης και, συνεπώς, δεν αποτελεί μέρος του νομοθετικού πλαισίου της ΕΕ. Λαμβάνοντας υπόψη ότι τα κράτη μέλη της Ευρωζώνης είναι οι μοναδικοί μέτοχοι της ΕΤΧΣ ΑΕ και τα μοναδικά μέλη του ΕΜΣ, και ότι οι δύο αυτοί οργανισμοί χρησιμοποιούν αποκλειστικά την ΕΕπ και την ΕΚΤ, η έλλειψη σύνδεσης του MoU με την ευρωπαϊκή έννομη τάξη θα μπορούσε να θεωρηθεί ως απόπειρα παράκαμψης των διασφαλίσεων της ΕΕ, επιτρέποντας στα θεσμικά όργανά της να λαμβάνουν αποφάσεις εκτός των ευρωπαϊκών διαδικασιών και των σχετικών περιορισμών αυτών.

Στο πλαίσιο της ΕΤΧΣ ΑΕ, το ζήτημα αυτό αντιμετωπίστηκε εν μέρει μέσω της σύνδεσης του MoU με πιθανή Απόφαση του άρθρου 136(1) ΣΛΕΕ για το κράτος μέλος που αιτούνταν βοήθεια, με την οποία το MoU θα έπρεπε να είναι συμβατό⁵⁶. Παρόλο που υπήρξε αντίστοιχη Απόφαση για κάθε ένα από τα προγράμματα της ΕΤΧΣ ΑΕ (Ιρλανδία, Πορτογαλία, Ελλάδα)⁵⁷, οι Αποφάσεις για την Ιρλανδία και την Πορτογαλία δεν βασίστηκαν στο άρθρο 136(1), αλλά στον Κανονισμό 407/2010 (δηλαδή επί της ουσίας στο άρθρο 122 ΣΛΕΕ στο οποίο βασίζεται ο Κανονισμός), καθώς οι δύο χώρες έλαβαν συνδυασμένη βοήθεια από τον ΕΜΧΣ και την ΕΤΧΣ ΑΕ. Εδώ παρουσιάζεται μια τυπική ασυνέπεια με το πλαίσιο της ΕΤΧΣ ΑΕ. Ωστόσο, όσον αφορά στη σύνδεση του MoU με τις Αποφάσεις της ΕΕ, στην πράξη όλες οι πολιτικές που αποτέλεσαν αντικείμενο διαπραγμάτευσης από την ΕΕπ και την ΕΚΤ είχαν κάποια βάση στο ενωσιακό δίκαιο μέσω αποφάσεων του Συμβουλίου των Υπουργών. Στο πλαίσιο του ΕΜΣ, μετά το 2013, ο Κανονισμός 472/2013 εισήγαγε το ΠΜΠ, το οποίο πρέπει να είναι σε συμφωνία με οποιοδήποτε πιθανό MoU και, συνεπώς, παρέχεται μια σταθερότερη σύνδεση του νομικού πλαισίου της ΕΕ με το διεθνές MoU.

Ωστόσο, και στις δύο προαναφερθείσες περιπτώσεις της ΕΤΧΣ ΑΕ και του ΕΜΣ, το βασικό στοιχείο είναι και πάλι οι όροι και οι προϋποθέσεις. Ούτε το άρθρο 136 ούτε το άρθρο 121(6) ΣΛΕΕ περιλαμβάνουν οποιαδήποτε διάταξη σχετικά με όρους οικονομικής βοήθειας που αποφασίζονται βάσει των διατάξεών τους και τυχόν σχετικών αποφάσεων που έχουν εκδοθεί. Συνεπώς, ακόμη και αν

θεωρηθεί ότι τα εν λόγω άρθρα της ΣΛΕΕ καλύπτουν επαρκώς το εκτεταμένο εύρος των μέτρων που περιλαμβάνονται στα MoU, δεν περιλαμβάνουν καμία διάταξη σχετικά με τους όρους των μέτρων αυτών. Εν ολίγοις, ακόμη και εάν θεωρηθεί ότι υπάρχει νομική βάση του πρωτογενούς ενωσιακού δικαίου για απαίτηση υιοθέτησης σχετικών μέτρων από ένα κράτος μέλος, δεν υπάρχει σχετική διάταξη που να επιβάλλει την υιοθέτηση αυτή επί ποινή μη χορήγησης οικονομικής βοήθειας. Μέσω αυτού, η εφαρμογή των μέτρων γίνεται σχεδόν αναγκαστική για το κράτος μέλος, αλλάζοντας εμμέσως την ουσία των σχετικών διατάξεων των Συνθηκών της ΕΕ που χρησιμοποιούνται ως βάσεις για τη διαδικασία αυτή. Συνεπώς, η νομική βάση της σύνδεσης του MoU με αυτό της ΕΕ, είτε πριν είτε μετά το 2013, είναι αμφισβητήσιμη ή, στην καλύτερη περίπτωση, μερική. Είναι πολύ πιθανό ότι η ΕΕπ και η ΕΚΤ, ως διαπραγματευτές και επόπτες εφαρμογής των πολιτικών που αποφασίστηκαν στο πλαίσιο της προαναφερθείσας διαδικασίας, να υπερβαίνουν, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, την εξουσιοδότησή τους εντός του πλαισίου της ΕΕ, ιδίως σε σχέση με τον δεσμευτικό χαρακτήρα των ενεργειών τους.

Ειδικά για την ΕΚΤ, υπάρχει και επιπλέον πρόβλημα σχετικά με το ευρύτερο είδος πολιτικών των κρατών μελών που επηρεάζονται από τη διαδικασία οικονομικής βοήθειας. Η ΕΚΤ ιδρύθηκε αποκλειστικά ως θεσμός νομισματικής πολιτικής, με σκοπό τη διατήρηση της σταθερότητας των τιμών⁵⁸. Παρά το γεγονός αυτό, είναι πλέον σε θέση να επηρεάσει άμεσα ευαίσθητες οικονομικές πολιτικές των κρατών μελών μέσω της διαπραγμάτευσης και της παρακολούθησης του MoU. Ένα ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί η επιστολή του Προέδρου της ΕΚΤ προς τον Ιταλό Πρωθυπουργό, με την οποία ζητήθηκε η εφαρμογή λεπτομερών μέτρων δημοσιονομικής πολιτικής, όπως διατάξεις περί συνταξιοδότησης, μεταρρυθμίσεις μισθολογίων, μεταρρυθμίσεις του συστήματος συλλογικών διαπραγματεύσεων κ.λπ.⁵⁹. Εδώ φαίνεται να αμφισβητείται ευθέως ο διαχωρισμός μεταξύ νομισματικής και οικονομικής πολιτικής, όπως προβλέπεται από τις Συνθήκες της ΕΕ, αλλά και όπως εφαρμόζεται ευρέως σε εθνικό επίπεδο (ανεξαρτησία της εκάστοτε Κεντρικής Τράπεζας). Όπως άλλωστε παρατήρησε και το ΕΚ στην έκθεσή του σχετικά με τις κοινωνικές πτυχές της λειτουργίας της τρόικας, «η ΕΚΤ έχει λάβει αποφάσεις εκτός του πλαισίου εξουσιοδότησής της»⁶⁰.

56. Άρθρο 2(1)(a) EFSF Agreement.

57. Υποσημ. 44; για την Ελλάδα, υπήρξε η Απόφαση του Συμβουλίου της 12ης Ιουλίου 2011, η οποία απευθύνεται προς την Ελλάδα με σκοπό την ενίσχυση και εμβάθυνση της δημοσιονομικής εποπτείας, και διά της οποίας ειδοποιείται η Ελλάδα να λάβει τα μέτρα μείωσης του ελλείμματος που κρίνονται αναγκαία για την αντιμετώπιση της κατάστασης υπερβολικού ελλείμματος (αναδιατύπωση) (2011/734/ΕΕ), ΕΕ 2011 L 296/38.

58. Σύμφωνα με το Καταστατικό της ΕΚΤ και του Ευρωπαϊκού Συστήματος Κεντρικών Τραπεζών (Πρωτόκολλο αριθμ. 4 των Συνθηκών της ΕΕ) και με το άρθρο 127 ΣΛΕΕ.

59. Α. KYRIAKIDIS, υποσημ. 1, σ. 224.

60. Έκθεση Cercas σχετικά με τις πτυχές της απασχόλησης και τις κοινωνικές πτυχές του ρόλου και των εργασιών της Τρόικας (ΕΚΤ, Επιτροπή και ΔΝΤ) όσον αφορά τις χώρες της ζώνης του ευρώ που έχουν υπαχθεί σε πρόγραμμα δημοσιονομικής προσαρμογής. Εγκρίθηκε ως Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβου-

Δεδομένων των ανωτέρω παρατηρήσεων, καθίσταται σαφές ότι ο ρόλος που ανέλαβαν η ΕΕπ και η ΕΚΤ στο νέο πλαίσιο παροχής οικονομικής βοήθειας μετά την κρίση παρουσιάζει ασυμβατότητες σε σχέση με τις Συνθήκες της ΕΕ. Όπως επισημαίνεται και στην έκθεση του ΕΚ για την Τρόικα, για την ΕΕπ, αυτό μεταφράζεται σε πιθανή σύγκρουση συμφερόντων και αντίθεση με τον θεσμοθετημένο ρόλο της εντός της ΕΕ, ιδιαίτερος αναφορικά με την επιρροή που ασκεί στη μισθολογική και κοινωνική πολιτική των κρατών μελών όπου δεν έχει καμία αρμοδιότητα βάσει του ευρωπαϊκού νομικού πλαισίου⁶¹. Όσον αφορά στην ΕΚΤ, μπορούν να διατυπωθούν παρόμοιες ανησυχίες, εφόσον το ΕΚ διαπίστωσε ότι ομοίως υπάρχει πιθανή σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ του ρόλου της εντός της Τροϊκά, αυτού ως πιστωτής των κρατών μελών, και αυτού ως ορίζεται από τις Συνθήκες της ΕΕ⁶².

Πέραν όμως του νέου πλαισίου οικονομικής βοήθειας, σημαντικές αλλαγές στη λειτουργία των δύο αυτών θεσμών επήλθαν, επίσης, και από τα μέτρα ενισχυμένου συντονισμού πολιτικών της κρίσης. Μέσω των διατάξεων του Κανονισμού 472/2013, όχι μόνο θεσμοθετείται η Τρόικα εντός του νομικού πλαισίου της ΕΕ, αλλά οι λειτουργίες της (επιτόπια παρακολούθηση, διαβουλεύσεις για τα μέτρα που πρέπει να ληφθούν), συμπεριλαμβανομένου του ΠΜΠ, επεκτείνονται από τα κράτη μέλη της Ευρωζώνης που λαμβάνουν οικονομική βοήθεια και σε αυτά που αντιμετωπίζουν ή απλώς κινδυνεύουν να αντιμετωπίσουν οικονομικές δυσκολίες⁶³. Εδώ παρατηρείται αρκετά μεγάλη αύξηση της εξουσίας των δύο θεσμών μέσω της Τρόικα. Η δυνατότητα της ΕΕπ για επιτόπιους ελέγχους και ενισχυμένη εποπτεία δεν περιορίζεται όμως μόνο στα κράτη μέλη της Ευρωζώνης (Τρόικα/Δέσμη των Δύο), αλλά επεκτείνεται και σε όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ σχετικά με το ΣΣΑ και την ΔΥΑ μέσω της Δέσμης

των Έξι⁶⁴, κάτι το οποίο δεν ήταν δυνατό σε τόσο εκτενή βαθμό υπό το προϊσχύον πλαίσιο.

Μια άλλη πηγή αύξησης της εξουσίας της ΕΕπ μέσω της Δέσμης των Έξι είναι η ευρεία εισαγωγή του συστήματος ψηφοφορίας με αντίστροφη ειδική πλειοψηφία (Reverse Qualified Majority Voting), υπέρ των Προτάσεων και Συστάσεων της. Ενδεικτική είναι η αναφερόμενη διάταξη του Κανονισμού 1175/2011 (προληπτικό μέρος του ΣΣΑ για όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ) που ορίζει ότι «το Συμβούλιο αναμένεται κατά κανόνα να ακολουθεί τις Συστάσεις και τις Προτάσεις της Επιτροπής»⁶⁵. Ειδικότερα, όσον αφορά το ΣΣΑ και τη ΔΥΑ⁶⁶, κάθε Πρόταση της ΕΕπ που επιβάλλει κυρώσεις ή Σύσταση που περιγράφει διορθωτικές ενέργειες εγκρίνεται μέσω αντίστροφης ειδικής πλειοψηφίας. Δηλαδή, η Πρόταση ή Σύσταση της ΕΕπ θεωρείται υιοθετημένη από το Συμβούλιο Υπουργών εκτός εάν, σχηματιστεί πλειοψηφία καταψήφισής της⁶⁷. Είναι προφανές ότι το σύστημα αυτό είναι υπέρ της ΕΕπ, εφόσον είναι δυσκολότερο να σχηματισθεί μια πλειοψηφία καταψήφισής ώστε να μην ψηφισθεί η Πρόταση ή Σύσταση, σε σύγκριση με τη μη δυνατότητα υπερψήφισής με ειδική πλειοψηφία, όπως ίσχυε προ των μέτρων της κρίσης.

Είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι εδώ η αύξηση της εξουσίας της τεχνοκρατικής ΕΕπ αντιστοιχεί σε ταυτόχρονη μείωση της εξουσίας του διακυβερνητικού Συμβουλίου. Ενώ από δημοκρατικής άποψης αυτό φαίνεται προβληματικό⁶⁸, είναι γεγονός ότι στις διαδικασίες του ΣΣΑ στο παρελθόν κυριαρχούσε πολλές φορές η πολιτική εξουσία μερικών κρατών μελών, οδηγώντας σε μη ορθή εφαρμογή ή ακόμη και τροποποίηση των κανόνων. Για παράδειγμα, η Γαλλία και η Γερμανία, όταν κινδύνευαν να εισέλθουν στη ΔΥΕ το 2005, από κοινού προώθησαν τροποποίηση του ΣΣΑ με πιο επιεική κρατήρα⁶⁹. Η εισαγωγή της αντίστροφης ειδικής πλειοψηφίας υπέρ της

λίου της 13ης Μαρτίου 2014 σχετικά με τις πτυχές της απασχόλησης και τις κοινωνικές πτυχές του ρόλου και των εργασιών της Τρόικας (ΕΚΤ, Επιτροπή και ΔΝΤ) όσον αφορά τις χώρες της ζώνης του ευρώ που έχουν υπαχθεί σε πρόγραμμα δημοσιονομικής προσαρμογής, P7_TA(2014)0240. Παρ' όλα αυτά, το ΔΕΕ στην υπόθεση *Pringle* βρήκε ότι ούτε η ΕΕπ ούτε η ΕΚΤ υπερέβησαν το πλαίσιο εξουσιοδότησης τους (παρ. 158-169).

61. Έκθεση Karas and Hoang Ngoc σχετικά με τη διερευνητική έκθεση για τον ρόλο και τις εργασίες της Τρόικας (ΕΚΤ, Επιτροπή και ΔΝΤ) όσον αφορά τις χώρες της ζώνης του ευρώ που έχουν υπαχθεί σε πρόγραμμα προσαρμογής. Εγκρίθηκε ως Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 13ης Μαρτίου 2014 σχετικά με τη διερευνητική έκθεση για τον ρόλο και τις εργασίες της Τρόικας (ΕΚΤ, Επιτροπή και ΔΝΤ) όσον αφορά τις χώρες της ζώνης του ευρώ που έχουν υπαχθεί σε πρόγραμμα προσαρμογής, P7_TA(2014)0239.

62. Ibid.

63. Άρθρα 2(1) και 3(1) Κανονισμού 472/2013.

64. Άρθρο 8(3) Κανονισμού 1173/2011 άρθρα 1(3), 1(15) Κανονισμού 1175/2011 άρθρα 5, 9(1), 9(7), 13 Κανονισμού 1176/2011.

65. Άρθρο 1(3) Κανονισμού 1175/2011.

66. Άρθρα 4(2), 5(2), 6(2) Κανονισμού 1173/2011, άρθρο 3(2) Κανονισμού 1174/2011, άρθρο 1(9) Κανονισμού 1175/2011, άρθρο 10(4) Κανονισμού 1176/2011.

67. Σχετικά με τον Κανονισμό 1175/2011, παρά το γεγονός ότι προβλέπεται ότι η Σύσταση της ΕΕπ σχετικά με συγκεκριμένα μέτρα που θα πρέπει να εφαρμόσει ένα κράτος μέλος υιοθετείται από το Συμβούλιο με ειδική πλειοψηφία (QMV), εάν δεν υιοθετηθεί στην πρώτη ψηφοφορία, τότε η ΕΕπ καταθέτει δεύτερη πρόταση Σύστασης η οποία θεωρείται υιοθετούμενη εκτός εάν σχηματιστεί αντίστροφη ειδική πλειοψηφία.

68. Α. KYRIAKIDIS, υποσημ. 1, σσ. 221-2.

69. G. MJONE, *Rethinking European Integration After the Debt Crisis*, UCL, The European Institute Working Paper No. 3/2012, www.ucl.ac.uk/european-institute/analysis-publications/publications/WP3.pdf.

ΕΕπ εξασφαλίζει καλύτερα την υιοθέτηση πράξεων με μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα και ομοιομορφία στην εφαρμογή των κανόνων, αφαιρώντας κατά μεγάλο βαθμό πολιτικές πιέσεις που δύνανται να προκύψουν.

Ίσως η πιο σημαντική αλλαγή των μέτρων της κρίσης για την ενίσχυση του συντονισμού των πολιτικών των κρατών μελών ήταν η δυνατότητα ελέγχου και τροποποίησης των σχεδίων των εθνικών προϋπολογισμών των κρατών μελών της Ευρωζώνης. Σύμφωνα με τον Κανονισμό 473/2013⁷⁰, τα κράτη μέλη της Ευρωζώνης πρέπει να υποβάλουν τα σχέδια προϋπολογισμών τους στην ΕΕπ, η οποία τα αξιολογεί σύμφωνα με το ΣΣΑ. Εάν διαπιστωθούν αποκλίσεις, τότε η ΕΕπ έχει τη δυνατότητα να ζητήσει αλλαγές. Δηλαδή, πλέον η ΕΕπ μπορεί να επηρεάσει άμεσα τον προϋπολογισμό των κρατών μελών της Ευρωζώνης, πριν ακόμη αυτός υιοθετηθεί από το κοινοβούλιο του κάθε κράτους μέλους. Αυτό αποτελεί ορόσημο για έναν υπερεθνικό θεσμό, και πολύ περισσότερο για έναν θεσμό με τεχνοκρατικό χαρακτήρα. Επίσης, η ΕΕπ απέκτησε αυξημένη αυτονομία σύμφωνα με τον Κανονισμό 472/2013, βάσει του οποίου μπορεί, με δική της απόφαση, να υποβάλει οποιοδήποτε κράτος μέλος της Ευρωζώνης σε ενισχυμένη επιτήρηση (Τρόικα, επιτόπιες αποστολές κ.λπ.)⁷¹.

3. Συμβούλιο Υπουργών/Eurogroup

Το Συμβούλιο Υπουργών υπέστη ελάχιστες αλλά σημαντικές αλλαγές από τα μέτρα της κρίσης. Σε σχέση με τους μηχανισμούς οικονομικής βοήθειας, η εξουσία και οι διαδικασίες του παραμένουν σε μεγάλο βαθμό ίδιες με τις προϋπάρχουσες υπό την ΜΧΕ. Η μόνη διαφορά είναι ότι, μέσω της ΕΤΧΣ ΑΕ και του ΕΜΣ, το Συμβούλιο μπορεί τώρα να επηρεάσει υπό όρους τις πολιτικές και των κρατών μελών της Ευρωζώνης (το οποίο, όμως, ήταν ούτως ή άλλως δυνατόν σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 122 ΣΛΕΕ).

Όσον αφορά τα μέτρα ενισχυμένου συντονισμού, στο πλαίσιο της Δέσμης των Ξέι, το Συμβούλιο έχασε σημαντικές εξουσίες, ιδίως σε σύγκριση με την ΕΕπ, μέσω της εκτεταμένης εισαγωγής της αντίστροφης ειδικής πλειοψηφίας υπέρ των προτάσεων της ΕΕπ (ανωτέρω). Ωστόσο, το νέο σύστημα ψηφοφορίας αλλάζει επίσης την ισορροπία δυνάμεων εντός του Συμβουλίου. Για παράδειγμα, η επίτευξη αντίστροφης ειδικής πλειοψηφίας για μέτρα επιβολής πρόστιμων σε μικρότερα κράτη μέλη, όπως η Ελλάδα ή η Κύπρος, είναι σχεδόν αδύνατη, χωρίς τη συμμετοχή κάποιου από τα πολυπληθέστερα πέντε κράτη μέλη (Γερμανία, Γαλλία, Ηνωμένο Βασίλειο, Ιταλία, Ισπανία, Πολωνία). Συνεπώς, δίχως τουλάχιστον ένα από τα μεγάλα κράτη μέλη, ο σχηματισμός πλειοψηφίας για μη έγκριση πράξης της ΕΕπ είναι σχεδόν αδύνατος. Εδώ

υπάρχει διαφορά με το πλαίσιο προ της κρίσης, όπου η ανάγκη συμμετοχής μεγάλων κρατών μελών υπήρχε για να υπερψηφισθεί και όχι να καταψηφισθεί πράξη της ΕΕπ. Το νέο σύστημα ψηφοφορίας, συνεπώς, ταυτοχρόνως αυξάνει το υπερεθνικό (supranational) στοιχείο της ΕΕ, μέσω της αύξησης της δύναμης της ΕΕπ, αλλά και το δι-ακυβερνητικό στοιχείο, μέσω της αύξησης της δύναμης μεγαλύτερων κρατών μελών.

Υπάρχουν, όμως, περιπτώσεις όπου το Συμβούλιο έχει αυξήσει τη δύναμή του. Για παράδειγμα, είναι εξουσιοδοτημένο να εκδίδει Αποφάσεις, σύμφωνα με τις δικές του Συστάσεις, σε σχέση με την παραβίαση υποχρεώσεων του ΣΣΑ και της ΔΥΕ, δηλαδή αποκτά τη δυνατότητα να εκδίδει περισσότερο δεσμευτικές νομοθετικές πράξεις σε σύγκριση με το πλαίσιο λειτουργίας προ της κρίσης (όπου μπορούσε να εκδίδει μόνον Συστάσεις)⁷². Επιπλέον, σε σχέση με τα κράτη μέλη της Ευρωζώνης, το Συμβούλιο έχει πλέον τη δυνατότητα να εγκρίνει το ΠΜΠ ή μέτρα ενισχυμένης επιτήρησης για τα κράτη μέλη της Ευρωζώνης, καθώς και να παρακολουθεί την εφαρμογή διορθωτικών μέτρων των κρατών μελών σε ΔΥΕ⁷³. Ίσως η μεγαλύτερη αύξηση στην εξουσία του Συμβουλίου λαμβάνει χώρα σε σχέση με την Ευρωομάδα. Η Ευρωομάδα, μια επίσημη αλλά, κατά τα άλλα, άτυπη συνάντηση των Υπουργών Οικονομικών των κρατών μελών της Ευρωζώνης⁷⁴, αποκτά την ικανότητα να εξετάζει και να αξιολογεί τα σχέδια προϋπολογισμών όλων των κρατών μελών της Ευρωζώνης⁷⁵.

4. Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο

Το ΕΚ διαδραματίζει μικρό ρόλο στο πλαίσιο λειτουργίας της ΕΕ μετά την κρίση, ιδιαιτέρως στα μέτρα οικονομικής βοήθειας, όπου η πλήρης έλλειψη συμμετοχής του ΕΚ θεωρήθηκε ως βασική ανεπάρκεια⁷⁶. Για να μετριαστούν οι σχετικές ανησυχίες, το ΕΚ αποφάσισε να συστήσει Ομάδα Εργασίας Οικονομικής Βοήθειας (ΟΕΟΒ), αποτελούμενη από ευρωβουλευτές διάφορων επιτροπών του ΕΚ⁷⁷. Η ΟΕΟΒ, που έχει συσταθεί κυρίως βάσει των διατάξεων του Κανονισμού 472/2013, έχει τη δυνατότητα για συνεντεύξεις και συναντήσεις με τα θεσμικά όργανα της ΕΕ

72. Άρθρο 1(9) Κανονισμού 1175/2011, άρθρο 10(4) Κανονισμού 1176/2011.

73. Άρθρο 3(7) Κανονισμού 472/2013.

74. Το Eurogroup λειτουργεί σύμφωνα με το Πρωτόκολλο αριθμ. 14 των Συνθηκών της ΕΕ και εκλέγει τον Πρόεδρο του για θητεία διάρκειας ετών.

75. Άρθρο 7(5) Κανονισμού 473/2013.

76. Το ίδιο το ΕΚ διατύπωσε την ανάγκη για περισσότερη δημοκρατική νομιμοποίηση στον τομέα αυτό (υποσημ. 69, 70).

77. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟ, Conference of Presidents: Minutes of the Extraordinary Meeting of Wednesday, Δεκέμβριος 2015, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/organes/conf_pres_groupes/proces_verbal/2015/12-02/CPG_PV\(2015\)12-02_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/organes/conf_pres_groupes/proces_verbal/2015/12-02/CPG_PV(2015)12-02_EN.pdf), σσ. 14-5.

70. Κεφάλαιο IV Κανονισμού 472/2013.

71. Άρθρο 2 Κανονισμού 472/2013.

μετά την κρίση της Ευρωζώνης: Τι άλλαξε;

που συμμετέχουν στη διαδικασία οικονομικής βοήθειας, όπως η Τρόικα, τα ενδιαφερόμενα κράτη μέλη, κλπ. αλλά και για επιτόπιες αποστολές σχετικά με την εφαρμογή των προγραμμάτων⁷⁸. Ωστόσο, η ΟΕΟΒ έχει απλώς ικανότητα παρακολούθησης, χωρίς να δύναται να επηρεάζει οποιαδήποτε διαδικασία λήψης αποφάσεων των προγραμμάτων βοήθειας ή να ασκεί πραγματικό έλεγχο σε οποιονδήποτε από τους προαναφερθέντες φορείς που εμπλέκονται στη διαδικασία αυτή.

Όσον αφορά στα μέτρα ενισχυμένου συντονισμού, το ΕΚ φαίνεται να έχει αυξήσει ελάχιστα τη δύναμή του, μένοντας όμως αρκετά πίσω σε σύγκριση με τη σημαντική αύξηση της εξουσίας άλλων θεσμικών οργάνων της ΕΕ, όπως η ΕΕπ και η ΕΚΤ. Σε όλη τη Δέσμη των Έξι γίνεται αναφορά στην ανάγκη να συμμετάσχει ενεργότερα το ΕΚ (και τα κοινοβούλια των κρατών μελών) στο νέο πλαίσιο οικονομικής διακυβέρνησης της ΕΕ, προβαίνοντας σε διάλογο με τους σχετικούς θεσμικούς φορείς, όμως η συμβολή του ΕΚ στα εν λόγω μέτρα περιορίζεται σχεδόν αποκλειστικά στην ικανότητά του να προσκαλεί αρμόδιους των θεσμικών οργάνων και των κρατών μελών για συζήτηση ή ανταλλαγή απόψεων⁷⁹. Παρόμοιες διατάξεις περιλαμβάνονται στη Δέσμη των Δύο, όπου το ΕΚ εξακολουθεί να περιορίζεται στην πρόσκληση για ανταλλαγή απόψεων θεσμικών φορέων των κρατών μελών της ΕΕ, του ΔΝΤ και της Ευρωζώνης που εμπλέκονται είτε στο ΠΜΠ είτε στις διαδικασίες δημοσιονομικής εποπτείας⁸⁰.

5. Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Παρά το γεγονός ότι δεν είναι άμεσα εμφανές, το ίδιο το ΔΕΕ παρουσιάζει επίσης έμμεση αύξηση της εξουσίας του μέσω των μέτρων της κρίσης, ενδεχομένως δημιουργώντας ασυμβατότητες με τις σχετικές διατάξεις των Συνθηκών της ΕΕ. Όσον αφορά τα μέτρα οικονομικής βοήθειας, το ΔΕΕ είναι αρμόδιο για την επίλυση διαφορών μεταξύ των κρατών μελών της Ευρωζώνης σε σχέση με την ΕΤΧΣ ΑΕ και, σε δεύτερο και τελικό βαθμό για οποιαδήποτε ζήτημα ερμηνείας ή εφαρμογής των διατάξεων της συνθήκης του ΕΜΣ⁸¹. Ομοίως με την ανάλυση για την ΕΕπ και την ΕΚΤ, τίθεται το ερώτημα εάν είναι δυνατόν το ΔΕΕ να αποφασίζει επί θεμάτων που αφορούν διεθνή εταιρεία (ΕΤΧΣ ΑΕ) και διεθνή οργανισμό (ΕΜΣ). Το σχετικό άρθρο 273 ΣΛΕΕ ορίζει ότι το ΔΕΕ δύναται να έχει

αρμοδιότητα στις διαφορές μεταξύ κρατών μελών που υποβάλλονται βάσει ειδικής συμφωνίας μεταξύ τους, μόνον εάν οι διαφορές αφορούν αντικείμενο συναφές με το αντικείμενο των Συνθηκών της ΕΕ.

Το ΔΕΕ εξέτασε στην υπόθεση *Pringle* εάν το ίδιο υπόκειται σε αύξηση εξουσίας ή εάν αναλαμβάνει νέα καθήκοντα, αποφασίζοντας ότι οι διαφορές που υποβάλλονται βάσει του ΕΜΣ εμπίπτουν στην πραγματικότητα στο αντικείμενο των Συνθηκών⁸². Ωστόσο, εγείρονται ερωτήματα. Ενώ, καθώς, το ΜοU πρέπει να είναι συνεπές με κάθε σχετικό νομοθέτημα της ΕΕ, δεν είναι, όμως, ταυτόσημο με αυτό. Ως εκ τούτου, είναι αμφισβητήσιμο εάν το ΜοU εμπίπτει στην πραγματικότητα στο πεδίο του αντικείμενου των Συνθηκών της ΕΕ. Επιπροσθέτως, σύμφωνα με το άρθρο 126(10) ΣΛΕΕ, ούτε η ΕΕπ ούτε άλλα κράτη μέλη της ΕΕ μπορούν να προσφύγουν στο ΔΕΕ έναντι άλλου κράτους μέλους σχετικά με τη ΔΥΕ (άρθρο 126 ΣΛΕΕ). Ωστόσο, η συνθήκη του ΕΜΣ, σε σχέση με τη διαδικασία εποπτείας μετά το πρόγραμμα, παραπέμπει στα άρθρα 121 και 136 ΣΛΕΕ⁸³ και η διαδικασία του άρθρου 126 (ΔΥΕ) περιλαμβάνεται στο άρθρο 136. Επομένως, ενώ το ΔΕΕ δεν μπορεί να αποφασίσει επί θεμάτων του άρθρου 126 ΣΛΕΕ σύμφωνα με τη ΣΛΕΕ, μπορεί τώρα να το πράξει μέσω της Συνθήκης ΕΜΣ.

V. Συμπεράσματα

Σκοπός αυτής της ανάλυσης ήταν να εξετασθεί ο τρόπος με τον οποίο τα μέτρα που λήφθηκαν από την ΕΕ για να αντιμετωπισθεί η κρίση της Ευρωζώνης επηρέασαν το πλαίσιο λειτουργίας των βασικών θεσμικών οργάνων της ΕΕ (ΕΚ, ΕΚΤ, ΕΕπ, Συμβούλιο Υπουργών, ΔΕΕ) και εάν υπάρχουν τομείς ασυμβατότητας με το πρωτογενές δίκαιο της ΕΕ. Από τα στοιχεία που παρουσιάστηκαν είναι προφανές ότι τα μέτρα κρίσης, είτε αυτά που στοχεύουν στην παροχή οικονομικής βοήθειας για τα κράτη μέλη είτε αυτά που στοχεύουν στην ενίσχυση του συντονισμού των πολιτικών μεταξύ των κρατών μελών, έχουν τροποποιήσει σημαντικά τα προαναφερθέντα θεσμικά όργανα. Αυτό, αναπόφευκτα, δημιούργησε τομείς δυνητικών ασυμβίβαστων με το νομικό πλαίσιο της ΕΕ.

Η ΕΕπ έχει ενισχύσει σημαντικά τη δυνατότητα επιρροής της επί εθνικών πολιτικών μέσω του βασικού ρόλου που διαδραματίζει στις διαδικασίες ΜοU/ΠΜΠ, ιδίως σε σχέση με τον δεσμευτικό χαρακτήρα αυτού του ρόλου (όροι-προϋποθέσεις του ΜοU), καθώς και με τις εκτεταμένες αλλαγές στις διαδικασίες ψηφοφορίας στο Συμβούλιο Υπουργών (αντίστροφη ειδική πλειοψηφία) και, κυρίως, την ικανότητα αξιολόγησης και τροποποίησης των σχεδίων προϋπολογισμών των κρατών μελών της

78. R. GUALTIERI, *Economic Governance: Modalities to Ensure Democratic Control of the Implementation of Macro-Economic Adjustment Programmes*, Ιανουάριος 2016, μη δημοσιευμένο – προσωπικό αρχείο του συγγραφέα.

79. Άρθρο 3 Κανονισμού 1173/2011, άρθρο 6 Κανονισμού 1174/2011, άρθρα 1(3), 1(4) Κανονισμού 1175/2011, άρθρο 14 Κανονισμού 1176/2011, άρθρο 1(3) Κανονισμού 1177/2011.

80. Άρθρο 3(9) Κανονισμού 472/2019, άρθρο 15 Κανονισμού 473/2013.

81. Άρθρο 16(2) EFSF Agreement, άρθρο 37(3) Συνθήκης ΕΜΣ.

82. Παρ. 154, 173, *Pringle*.

83. Αιτιολογική σκ. 17 Συνθήκης ΕΜΣ.

Ευρωζώνης. Η ΕΕπ είναι πλέον σε θέση να επηρεάσει σημαντικά τις περισσότερες, αν όχι όλες, τις πολιτικές των κρατών μελών, πολλές από τις οποίες έχουν εκτεταμένες αναδιανεμητικές επιπτώσεις, με όλο και πιο δεσμευτικό τρόπο. Προφανώς, αυτό δημιουργεί σοβαρές ανησυχίες όσον αφορά τις δημοκρατικές αρχές, λαμβάνοντας υπόψη τον τεχνοκρατικό χαρακτήρα της ΕΕπ. Αυτό οδηγεί επίσης σε πιθανά ασυμβίβαστα σχετικά με το νομικό πλαίσιο της ΕΕ, ιδίως σε σχέση με το είδος των πολιτικών που μπορεί να επηρεάσει (π.χ. αμυντικές δαπάνες), τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να τις επηρεάσει (όροι-προϋποθέσεις) και τους ρόλους που αναλαμβάνει εκτός της ΕΕ (π.χ. στο πλαίσιο του ΕΜΣ).

Παρόμοιες παρατηρήσεις ισχύουν και για την ΕΚΤ, η οποία προηγουμένως δεν είχε καμία επιρροή στις οικονομικές πολιτικές των κρατών μελών. Μέσω της διαδικασίας του ΜοU/ΠΜΠ, η ΕΚΤ είναι πλέον σε θέση να επηρεάσει βασικές οικονομικές πολιτικές των κρατών μελών, πολλές φορές άμεσα. Το γεγονός αυτό εγείρει ενδεχόμενες συγκρούσεις με διατάξεις των Συνθηκών της ΕΕ, δεδομένου ότι η ΕΚΤ είναι ένας αυστηρά νομισματικός θεσμός χωρίς καμία διάταξη που να προβλέπει δυνατότητα άμεσης παρέμβασής της στις οικονομικές πολιτικές των κρατών μελών. Επιπλέον, ο ρόλος της στο πλαίσιο οικονομικής βοήθειας φαίνεται να είναι επιρρεπής σε θέματα σύγκρουσης συμφερόντων. Η επέκταση της ΕΚΤ στην άμεση εποπτεία του εθνικού τραπεζικού τομέα των κρατών μελών φαίνεται λιγότερο αντιφατική.

Όσον αφορά στο Συμβούλιο των Υπουργών, υπάρχει προφανής απώλεια της εξουσίας του, ιδιαίτερα υπέρ της ΕΕπ μέσω της εισαγωγής της αντίστροφης ειδικής πλειοψηφίας σε σχέση με το ΣΣΑ και την ΔΥΑ. Στους περισσότερους άλλους τομείς, το Συμβούλιο φαίνεται να διατηρεί την εξουσία την οποία είχε πριν από την κρίση.

Το Eurogroup αποτελεί εξαίρεση των ανωτέρω, έχοντας αποκτήσει σημαντική εξουσία έναντι του εθνικού επιπέδου μέσω της αξιολόγησης και τροποποίησης των σχεδίων προϋπολογισμών των κρατών μελών της Ευρωζώνης. Σε αντίθεση με τα ανωτέρω, η εξουσία του ΕΚ παρέμεινε στατική, ή και μειωμένη, λαμβάνοντας υπ' όψη τη σημαντική αύξηση της εξουσίας των τεχνοκρατικών θεσμών της ΕΕ. Τέλος, το ΔΕΕ φαίνεται να έχει αποκτήσει κάποιες αρμοδιότητες μέσω του πλαισίου οικονομικής βοήθειας, οδηγώντας σε πιθανή ασυμβατότητα με διατάξεις της Συνθήκης της ΕΕ.

Παρατηρώντας το γενικότερο πλαίσιο λειτουργίας μετά τα μέτρα της κρίσης, είναι σαφές ότι υπήρξε ουσιαστική ενίσχυση της τεχνοκρατικής πτυχής της ΕΕ, παρέχοντας τη δυνατότητα σε φορείς όπως η ΕΕπ και η ΕΚΤ να επηρεάσουν εκτεταμένα βασικές εθνικές πολιτικές των κρατών μελών. Αυτό δημιουργεί σημαντικά ζητήματα συμβατότητας σε σχέση με τις διατάξεις των Συνθηκών της ΕΕ, αλλά και σε σχέση με τη συνολική λειτουργία των δημοκρατικών διαδικασιών εντός της ΕΕ. Είναι πλέον προοδευτικά λιγότερο δυνατό για τους πολίτες να επηρεάσουν σημαντικές εθνικές πολιτικές. Ως εκ τούτου, η ισχύς των κρατών μελών, ιδιαίτερα των λιγότερο οικονομικά ισχυρών, φαίνεται να έχει μειωθεί. Επιπλέον, η πολυπλοκότητα του λειτουργικού πλαισίου της ΕΕ αυξήθηκε γεωμετρικά σε σχέση με την κατάσταση προ της κρίσης, καθιστώντας την ΕΕ πολύ πιο περίπλοκη, γραφειοκρατική και τελικά δυσκολότερη στην κατανόησή της από τους πολίτες της. Για να προχωρήσει προς τα εμπρός, είναι αναγκαία η λήψη μέτρων για την απλούστευση και τον εξορθολογισμό της νέας διάρθρωσης της ΕΕ και, σημαντικότερα, για την επίλυση των πολυάριθμων τομέων στους οποίους οι νέοι ρόλοι που ανατίθενται στα θεσμικά όργανα της ΕΕ έρχονται σε πιθανή αντίθεση με το πρωτογενές δίκαιο της ΕΕ και τις συνθήκες.

Η κάμψη της αρχής της χρονικής προτεραιότητας στην περίπτωση συνύπαρξης σήματος και διακριτικού γνωρίσματος

Δημήτριος-Παναγιώτης Α. Τζάκας*

Θεμελιακή σημασία στο δίκαιο σημάτων επιτελεί η αρχή της χρονικής προτεραιότητας, η οποία συγκεκριμενοποιεί τη χρονική διάσταση της έννομης προστασίας, ήτοι της θετικής και αρνητικής εξουσίας, που παρέχεται στον δικαιούχο νομίμως καταχωρηθέντος σήματος. Η παρούσα μελέτη εκκινεί από τη δικαιοπολιτική σημασία της εν λόγω αρχής και αναλύει τα όρια αυτής, εστιάζοντας τόσο στην αρχή της αποδυνάμωσης δικαιώματος, όσο και στον θεσμό του «αντίστροφου κινδύνου σύγχυσης» (*reverse confusion*). Στο πλαίσιο αυτό, εξετάζονται τα δογματικά εργαλεία που θέτει το ενωσιακό δίκαιο περί σημάτων, προκειμένου να διασφαλίζονται τα εύλογα και προστατευτέα συμφέροντα των εμπλεκόμενων στην διόλου ασυνήθη περίπτωση της συνύπαρξης σήματος και διακριτικού γνωρίσματος. Με τον τρόπο αυτόν, ανιχνεύονται τα όρια που έχει θέσει το ΔΕΕ ως προς την προστασία του σηματούχου, προστρέχοντας στην αρχή της καλής πίστης, όπως τούτη επιδρά κατά την υλοποίηση των οικονομικών λειτουργιών καταχωρηθέντος σήματος.

εμπορικό σήμα – διακριτικό γνώρισμα – αρχή της χρονικής προτεραιότητας – αποδυνάμωση δικαιώματος – κίνδυνος σύγχυσης – ανοχή εκ της χρήσεως – οικονομική λειτουργία σήματος – λειτουργία προέλευσης – εγγυητική λειτουργία – διαφημιστική λειτουργία – Οδηγία 2008/95/ΕΚ – Οδηγία 2015/2436 – Κανονισμός 207/2009

I. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Αποτελεί κοινό τόπο στο δίκαιο των εμπορικών σημάτων το γεγονός ότι η διακριτική ικανότητα του σήματος – με διαφορετική διατύπωση η αποκάλυψη στο κοινό της σημαινόμενης σχέσης μεταξύ προϊόντος/υπηρεσίας και επιχείρησης – συνδέεται άρρηκτα με τις επιτελούμενες από αυτό λειτουργίες. Τούτο ισχύει κατά πρώτον εν αναφορά προς τη λειτουργία προέλευσης¹, ήτοι τη συγκεκριμενοποίηση της προέλευσης των προϊόντων ή των υπηρεσιών από συγκεκριμένη επιχείρηση², κατά

δεύτερον σε σχέση με την εγγυητική λειτουργία υπό την έννοια της διασφάλισης της ποιότητας των διατιθέμενων προϊόντων/υπηρεσιών έναντι των καταναλωτών³ και τέλος ως προς τη διαφημιστική λειτουργία, η οποία αφορά στην προβολή και την εν γένει διάδοση των εκάστοτε διατιθέμενων προϊόντων/υπηρεσιών στη σχετική αγορά. Η συγκεκριμένη διαπίστωση καταδεικνύεται, εξάλλου, από την εν προκειμένω κρίσιμη διαφημιστική έλξη (*appeal factor*) που ασκεί το σήμα⁴. Η συγκεκριμένη λειτουργική προσέγγιση απολήγει στη διασφάλιση τόσο του δημοσίου συμφέροντος όσο και της διαφάνειας των συναλλαγών υπό την έννοια της αποτροπής, άλλως της ελαχιστοποίησης του κινδύνου παραπλάνησης του καταναλωτικού κοινού⁵. Ως εκ τούτου, η οικονομική εκμετάλλευση της διακριτικής δύναμης που διαθέτει ορισμένο σήμα δεν επιτρέπεται να απολήγει στην

* Δ.Ν., Δικηγόρος

1. Η εν λόγω λειτουργία χαρακτηρίζεται από τη νομολογία των ενωσιακών δικαιοδοτικών οργάνων ως «η ουσιώδης λειτουργία του σήματος» (*«the essential function of the trade mark», «la fonction essentielle de la marque», «die Hauptfunktion der Marke»*). Βλ. ΔΕΕ C-482/09, *Budějovický Budvar*, 22.09.2011, ECLI:EU:C:2011:605, ΕΕμπΔ, 2011, σ. 937, σκ. 71, ΔΕΕ C-323/09, *Interflora και Interflora British Unit*, 22.09.2011, ECLI:EU:C:2011:604, σκ. 38, ΔΕΕ C-236/08 έως C-238/08, *Google France και Google*, 23.03.2010, ECLI:EU:C:2010:159, σκ. 77, 82, ΔΕΚ C-145/05, *Levi Strauss*, 27.04.2006, ECLI:EU:C:2006:264, σκ. 15. Βλ. και ΑΠ 338/2012, ΧρΙΔ, 2012, σ. 620, όπου γίνεται λόγος για «βασική λειτουργία του σήματος».

2. Βλ. ΔΕΚ C-120/04, *Medion*, 06.10.2005, ECLI:EU:C:2005:594, σκ. 23: «Η βασική λειτουργία του σήματος είναι να εγγυάται στον καταναλωτή ή τον τελικό χρήστη την ταυτότητα καταγωγής του φέροντος το σήμα προϊόντος ή υπηρεσίας, παρέχοντάς του τη δυνατότητα να διακρίνει, χωρίς κίνδυνο σύγχυσης, το εν λόγω προϊόν ή υπηρεσία από εκείνα άλλης προελεύσεως [...]». Ομοίως ΔΕΚ C-371/02, *Björnekulla Fruktindustrier*, 29.04.2004, ECLI:EU:C:2004:275, σκ. 20, ΔΕΚ C-39/97, *Canon Kabushiki Kaisha/Metro-Goldwyn-Mayer*, 29.09.1998, ECLI:EU:C:1998:442, σκ. 28. Επί της εν λόγω λειτουργίας, βλ. ΑΠ 338/2012, ΧρΙΔ 2012, σ. 620, Μ.Θ. ΜΑΡΙΝΟ, Δίκαιο Διακριτικών Γνωρισμάτων, εκδ. Π.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2016, σσ.

15-9, Ν. ΡΟΚΑ, Σήματα, Ερμηνεία του Ν. 4072/2012, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2013, σσ. 12-3. Υπό το καθεστώς του Ν. 2239/1994, βλ. Θ. ΛΙΑΚΟΠΟΥΛΟ, Βιομηχανική Ιδιοκτησία, 5^η έκδ., εκδ. Π.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2000, σσ. 310, 316-8.

3. Βλ. στη νομολογία των ενωσιακών δικαιοδοτικών οργάνων ΔΕΕ C-482/09, ό.π., σκ. 71, ΔΕΕ C-236/08 έως C-238/08, ό.π., σκ. 77, ΔΕΚ C-487/07, *L'Oréal κ.λπ.*, 18.06.2009, ECLI:EU:C:2009:378, σκ. 58. Επί της εν λόγω λειτουργίας, βλ. Μ.Θ. ΜΑΡΙΝΟ, Δίκαιο Διακριτικών Γνωρισμάτων, ό.π., σσ. 16-7, 19-20, Ν. ΡΟΚΑ, Σήματα, ό.π., σσ. 13-4. Υπό το καθεστώς του Ν. 2239/1994, βλ. Θ. ΛΙΑΚΟΠΟΥΛΟ, ό.π., σσ. 321-2.

4. Βλ. στη νομολογία των ενωσιακών δικαιοδοτικών οργάνων ΔΕΕ C-482/09, ό.π., σκ. 71, ΔΕΕ C-323/09, ό.π., σκ. 54-9, ΔΕΕ C-236/08 έως C-238/08, ό.π., σκ. 77, 91-8, ΔΕΚ C-487/07, ό.π., σκ. 58. Επί της εν λόγω λειτουργίας, βλ. Μ.Θ. ΜΑΡΙΝΟ, Δίκαιο Διακριτικών Γνωρισμάτων, ό.π., σσ. 16-7, 20-2, Ν. ΡΟΚΑ, Σήματα, ό.π., σσ. 14-5. Υπό το καθεστώς του Ν. 2239/1994, βλ. Θ. ΛΙΑΚΟΠΟΥΛΟ, ό.π., σ. 322.

5. Βλ. Μ.Θ. ΜΑΡΙΝΟ, Δίκαιο Διακριτικών Γνωρισμάτων, ό.π., σσ. 39-40.

υλοποίηση των ανωτέρω λειτουργιών κατά τρόπο, ο οποίος αντιστρατεύεται το δημόσιο συμφέρον, την καλή πίστη ή την προστασία των καταναλωτών⁶.

Πέραν, ωστόσο, των ανωτέρω διαπιστώσεων, τόσο ο απόλυτος χαρακτήρας του δικαιώματος στο σήμα όσο και η ισχύς του τυπικού συστήματος εν αναφορά προς την απόκτηση του εν λόγω δικαιώματος καθιστούν αναγκαία την προσφυγή στην αρχή της χρονικής προτεραιότητας. Ο εν λόγω κανόνας κατ' ουσίαν προσδιορίζει το προβάδισμα και κατ' επέκταση την παροχή ένομης προστασίας επί καταχωρηθέντος σήματος σε περίπτωση σύγκρουσης με άλλα δικαιώματα. Με διαφορετική διατύπωση, η αρχή της χρονικής προτεραιότητας, όπως αποτυπώνεται ιδίως στα άρθρα 124, 130 και 147 Ν. 4072/2012, αποσκοπεί στη διασφάλιση της θετικής και αρνητικής εξουσίας του δικαιούχου σήματος, η οποία απονέμεται από τη χρονική στιγμή όπου ολοκληρώθηκε η διοικητική διαδικασία καταχώρισης⁷. Ως εκ τούτου, η ταύτιση με υφιστάμενο σήμα ή ο εκάστοτε αξιολογούμενος κίνδυνος σύγκρουσης συνδέεται και συναρτάται με τον χρόνο ολοκλήρωσης της καταχώρισης κατά τα οριζόμενα στο άρθρο 124 παρ. 2 σε συνδυασμό προς το άρθρο 147 παρ. 2 εδάφιο α' Ν. 4072/2012⁸.

II. Τα όρια της αρχής της χρονικής προτεραιότητας

Η αρχή της χρονικής προτεραιότητας, η οποία διαπνέει συνολικά το δίκαιο των διακριτικών γνωρισμάτων⁹, αποσκοπεί, αφενός, στην προστασία των συναλλασσόμενων συνεπεία της απρόσκοπτης υλοποίησης των εισαγωγικών εκτεθεισών λειτουργιών των καταχωρισμένων σημάτων και, αφετέρου, στην ασφάλεια δικαίου εν αναφορά προς τα κτηθέντα δικαιώματα συνεπεία υφιστάμενων διακριτικών

γνωρισμάτων τόσο κατά το ουσιαστικό όσο και κατά το τυπικό σύστημα. Στο πλαίσιο αυτό, η νομολογία των πολιτικών δικαστηρίων¹⁰ ομιλεί για την υπερίσχυση των υφιστάμενων σημάτων ή ακόμη και των προγενέστερων ιδιαίτερων διακριτικών γνωρισμάτων, με αποτέλεσμα η αρχή της χρονικής προτεραιότητας να καθίσταται σε λογικό προερώτημα για την κατάφαση της τυχόν προσβολής των ως άνω απολύτων δικαιωμάτων. Κατ' ουσία, η εν λόγω αρχή επιτελεί τον ρόλο δικαϊκού μηχανισμού επίλυσης και άρσης συγκρούσεων μεταξύ όλων των κατηγοριών διακριτικών γνωρισμάτων¹¹.

Σε κάθε περίπτωση, υπογραμμίζεται ότι η ανωτέρω αρχή δεν είναι απαρέγκλιτη, ούτε ανεπίδεκτη περιορισμών, όπως καταδεικνύεται κατά πρώτον από το γράμμα του άρθρου 124 παρ. 1 Ν. 4072/2012, το οποίο θέτει πρόσθετες προϋποθέσεις κατά τη θεσμοθέτηση των σχετικών λόγων απαραδέκτου, αλλά και από τη διορθωτική λειτουργία της αρχής της καλής πίστης, η οποία εμφολωρεί και στο συγκεκριμένο πλαίσιο¹². Η σχετικοποίηση της αρχής¹³ αποτυπώνεται στο γεγονός ότι η ελληνική νομοθεσία περί σημάτων αναγνωρίζει και θεωρεί δικαϊκά ανεκτές περιπτώσεις όπου το νεότερο σήμα συνυπάρχει με το παλαιότερο, έστω και εάν τα δύο προσομοιάζουν μεταξύ τους. Ειδικής μνείας χρήζει, εξάλλου, το γεγονός ότι σύμφωνα με τη νομολογία¹⁴ και τη θεωρία¹⁵ η καταχώριση του νεότερου σήματος

6. Πρβλ. και Θ. ΛΙΑΚΟΠΟΥΛΟ, *ό.π.*, σσ. 320-1.

7. Ν. ΡΟΚΑΣ, *Σήματα*, *ό.π.*, σσ. 48-50. Πρβλ. και υπό το καθεστώς του Ν. 2239/1994 Θ. ΛΙΑΚΟΠΟΥΛΟ, *ό.π.*, σ. 346.

8. Βλ. σχετικά Β. ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟ, Σύγκρουση διακριτικών γνωρισμάτων (γνwm.), ΔΕΕτ., 2002, σ. 126, Ν. ΡΟΚΑ, *Σήματα*, *ό.π.*, σσ. 36, 43, 47.

9. Βλ. στη νομολογία των ενωσιακών δικαιοδοτικών οργάνων ΔΕΕ C-96/09 P, *Anheuser-Busch/Budějovický Budvar*, 29.03.2011, ECLI:EU:C:2011:189, σκ. 122-3, ΔΕΚ C-245/02, *Anheuser-Busch*, 16.11.2004, ECLI:EU:C:2004:717, σκ. 98-100. Βλ. περαιτέρω ΣτΕ 577/2011, ΕΕμπΔ, 2011, σ. 466, ΣτΕ 4444/1998, ΕΕμπΔ, 2000, σ. 792, ΑΠ 1609/2014, ΧρΙΔ, 2015, σ. 387, ΑΠ 371/2012, ΧρΙΔ, 2012, σ. 533 παρατ. Χ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, ΑΠ 606/2005, ΕλλΔνη, 2006, σ. 1081, ΕφΘεσ 1422/2007, ΕπισκΕΔ, 2008, σ. 108, ΠΠρΑθ 1512/2000, ΔΕΕτ., 2001, σ. 596, ΕΕμπΔ, 2001, σ. 782, Μ.Θ. ΜΑΡΙΝΟ, Δίκαιο Διακριτικών Γνωρισμάτων, *ό.π.*, σσ. 67 επ., Ν. ΡΟΚΑ, Βιομηχανική Ιδιοκτησία, 2^η έκδ. εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σσ. 90-1, Δ. ΤΖΟΥΓΑΝΑΤΟ, Σύγκρουση κοινοτικού σήματος και εθνικών διακριτικών γνωρισμάτων του τυπικού και του ουσιαστικού συστήματος, ΕΕμπΔ, 2005, σ. 439.

10. Βλ. ΑΠ 371/2012, ΧρΙΔ, 2012, σ. 533 παρατ. Χ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, ΑΠ 606/2005, ΕλλΔνη, 2006, σ. 1081, ΕφΑθ 5079/2015, ΔΕΕτ., 2016, σσ. 336-7, ΕφΘεσ 1422/2007, ΕπισκΕΔ, 2008, σ. 108, ΠΠρ Θηβών 10/2008, ΕΕμπΔ, 2008, σ. 372, ΜΠρΑθ 12504/1999, ΕΕμπΔ, 1999, σ. 406. Πρβλ. και ΑΠ 1123/2002, ΕΕμπΔ, 2002, σ. 887.

11. Επ' αυτής, βλ. στην ενωσιακή νομοθεσία περί σημάτων το άρθρο 4 παρ. 2 έως 4 της Οδηγίας 2008/95/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 22ας Οκτωβρίου 2008 για την προσέγγιση των νομοθεσιών των κρατών μελών περί σημάτων, ΕΕ 2008 L 299/25, τις αιτ. σκ. 17 της Οδηγίας 2015/2436 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 16^{ης} Δεκεμβρίου 2015 για την προσέγγιση των νομοθεσιών των κρατών μελών περί σημάτων, ΕΕ 2015 L 336/1 και τα άρθρα 8 και 53 του Κανονισμού 207/2009 του Συμβουλίου της 26^{ης} Φεβρουαρίου 2009 για το κοινοτικό σήμα, ΕΕ 2009 L 78/1, όπως ισχύουν.

12. Βλ. Μ.Θ. ΜΑΡΙΝΟ, Δίκαιο Διακριτικών Γνωρισμάτων, *ό.π.*, σσ. 71-4, Ν. ΡΟΚΑ, *Σήματα*, *ό.π.*, σ. 36, ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Βιομηχανική Ιδιοκτησία, *ό.π.*, σσ. 90-1.

13. Ομοίως στο ενωσιακό δίκαιο, βλ. ενδεικτικά τις αιτ. σκ. 11 και 12 της Οδηγίας 2008/95/ΕΚ και τις αιτ. σκ. 29 και 30 της Οδηγίας 2015/2436.

14. Βλ. ενδεικτικά ΔΕΕ C-482/09, *ό.π.*, σκ. 77-84, ΕφΛαρ 814/2005, ΕπισκΕΔ, 2006, σ. 1094 παρατ. Κ. ΠΑΜΠΟΥΚΗ. Πρβλ. και Εφ-Πατρ 1023/2007, ΑρχΝ, 2008, σ. 542.

15. Έτσι Ν. ΡΟΚΑΣ, *Σήματα*, *ό.π.*, σ. 37 με ειδική αναφορά στα σήματα «Αδέσμευτος Τύπος» Ρίζου και «Αδέσμευτος Τύπος» Μήτση. Βλ. και ΜΠρΑθ 11442/1998, ΕΕμπΔ, 1998, σ. 850, παρατ. Χ. ΧΡΥ-

δεν κωλύεται από την ταυτότητα ή την ομοιότητα με προγενέστερο, εφόσον το εν λόγω νεότερο σήμα έχει ήδη αποκτήσει διακριτική δύναμη ή εάν και οι δύο επιχειρήσεις είναι εξίσου γνωστές και διακριτές στους συναλλασσομένους. Ειδικώς, σε αυτές τις περιπτώσεις γίνεται λόγος για συνύπαρξη των δύο σημάτων, εφόσον αδιατάρακτα και από μακρού χρησιμοποιείται και η μεταγενέστερη ένδειξη¹⁶.

Ενόψει τούτων, εξάγεται αβίαστα το συμπέρασμα ότι η αρχή της χρονικής προτεραιότητας και ειδικότερα η προστασία του προγενεστέρως καταχωρισμένου σήματος κάμπτεται και υποχωρεί σε εκείνες τις περιπτώσεις, όπου η απουσία κινδύνου σύγχυσης αντισταθμίζει τις τυχόν διαπιστούμενες ομοιότητες μεταξύ των συγκρινόμενων και αντιπαραβαλλόμενων σημάτων. Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Καθηγητής Ν. Ρόκας, «[α]ν η διακριτική δύναμη και η φήμη που έχει αποκτήσει το παλαιότερο σήμα είναι μεγάλη, αντίστοιχα μεγάλη θα είναι και η παρεχόμενη προστασία, με αποτέλεσμα να μην αρκούν μικρές διαφοροποιήσεις για τον αποκλεισμό του κινδύνου συγχύσεως (έτσι και ΑΠ 1030/08, ΕΕμπΔ2008, 891 παρατ. Κολιάτση, ΑΠ 1227/08, ΧρΙΔ 2009, 465 παρατ. Αποστολόπουλου, ΕΑ 1617/10, ΕΕμπΔ 2010, 715 παρατ. Κολιάτση, ΑΠ 1751/2011, ΕΕμπΔ 2012, 459 = ΕλλΔνη 2012, 137, ΔΕΑ 34/2012, ΕΛΔ 2012, 1425, ΕΑ 3945/2012, ΔΕΕ 2013, 123, ΔΕΚ υπόθ. C-39/97 ["Canon"/"Cannon"], ΕΕμπΔ 1999, 414, επίσης υπόθ. C-342/97 ["Lloyd"/"Loit's"], Αρμ 1999, 1784). Αν, αντίθετα, πρόκειται για σήμα, το οποίο δεν χρησιμοποιείται ή χρησιμοποιείται ελάχιστα, θα αρκούν και μικρές διαφοροποιήσεις για τον αποκλεισμό του κινδύνου συγχύσεως»¹⁷.

Με διαφορετική διατύπωση, η εν λόγω προσέγγιση για τον σκοπό της κατάφασης του κινδύνου σύγχυσης αξιολογεί εν είδει «συγκοινωνούντων δοχείων»¹⁸ την

ΣΑΝΘΗ / Η. ΣΟΥΦΛΕΡΟ, Η ρύθμιση του περιορισμού προστασίας του σήματος στον Ν 2239/1994, στο Σ/Ν «Περί σημάτων» της 6.5.2011 και στο κατατεθέν Πολυνομοσχέδιο της 22.3.2012 – Κριτικές παρατηρήσεις, σκέψεις και προτάσεις για τη χρήση «όχι εν είδει σήματος», την αποδυνάμωση δικαιώματος, την «παραποίηση» και την «απομίμηση», υπό το φως της οδηγίας 89/104/ΕΟΚ (τώρα οδηγίας 2008/95/ΕΚ), σε τιμητικό τόμο Ν. Ρόκα, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2012, σσ. 978-980.

16. Έτσι ρητώς ΠΠρΑθ 2506/1995, ΕΕμπΔ, 1995, σ. 313. Πρβλ. και ΕφΛαρ 814/2005, ΕπισκΕΔ, 2006, σ. 1094 παρατ. Κ. ΠΑΜΠΟΥΚΗ.

17. Σήματα, ό.π., σ. 55. Βλ. και ΣτΕ 1180/2010, ΕΕμπΔ, 2010, σ. 737, ΣτΕ 1300/2009, ΕλλΔνη, 2009, σ. 1267, ΕφΘεσ 498/2010, ΕπισκΕΔ, 2010, σ. 855 παρατ. Χ. ΧΡΥΣΑΝΘΗ / Μ.Θ. ΜΑΡΙΝΟΣ, Δίκαιο Διακριτικών Γνωρισμάτων, ό.π., σσ. 192-3, 208, ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ο κίνδυνος συγχύσεως στο δίκαιο των σημάτων – Η νομολογία του ΔΕΚ και οι επιδράσεις της στο ν. 2239/1994, ΧρΙΔ 2004, σσ. 968-971.

18. Βλ. και Ν. ΡΟΚΑ, Βιομηχανική Ιδιοκτησία, ό.π., σ. 91, ο οποίος ομιλεί περί «στάθμισης συμφερόντων».

ένταση της διαφοροποίησης των συγκρινόμενων σημάτων ως αντιστρόφως ανάλογη της διάδοσης τούτων στις συναλλαγές. Σε κάθε περίπτωση, όμως, η εν λόγω θεώρηση δεν αναιρεί την υποχρέωση ελέγχου τυχόν καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος. Ιδιαίτερη σημασία αποκτά εν προκειμένω, αφενός, η ρύθμιση του άρθρου 127 Ν. 4072/2012 αναφορικά με την απώλεια δικαιώματος λόγω ανοχής και, αφετέρου, ο θεσμός του «αντίστροφου κινδύνου σύγχυσης», που αναλύονται υπό τους ακόλουθους τίτλους.

III. Επί της εφαρμογής της ΑΚ 281 στο δίκαιο των σημάτων

Εκ προοιμίου υπογραμμίζεται ότι ο έλεγχος καταχρηστικότητας εν αναφορά προς την άσκηση ουσιαστικών ή δικονομικών δικαιωμάτων δυνάμει προσφυγής στον θεμελιακό κανόνα της ΑΚ 281 δεν αποτελεί ιδιοτυπία της νομοθεσίας περί σήματος. Σύμφωνα με τη νομολογία¹⁹, κατά την έννοια της εν λόγω διάταξης υφίσταται καταχρηστική άσκηση δικαιώματος, ακόμη και όταν από την προηγούμενη συμπεριφορά του δικαιούχου ή από την πραγματική κατάσταση που διαμορφώθηκε ή από τις περιστάσεις που μεσολάβησαν, η εκ των υστέρων άσκηση του δικαιώματος έρχεται σε προφανή αντίθεση προς την ευθύτητα και εντιμότητα που πρέπει να κρατούν στις συναλλαγές, προς τα επιβαλλόμενα χρηστά συναλλακτικά ήθη ή προς τον εγκείμενο στο δικαίωμα κοινωνικό και οικονομικό σκοπό, έτσι ώστε η ενάσκησή του να προσκρούει στις περι δικαίου και ηθικής αντιλήψεις του μέσου κοινωνικού ανθρώπου. Για τον λόγο αυτόν, η εφαρμογή της εν λόγω αρχής γίνεται δεκτή όχι μόνον στην περίπτωση αξιώσεων που στηρίζονται επί διατάξεων δημοσίας τάξεως²⁰, αλλά και στην περίπτωση κατάχρησης θεσμού²¹ ή καταχρηστικής επίκλησης ορισμένης ιδιότητας, όπως ενδεικτικά εκείνης του καταναλωτή κατά την έννοια του άρθρου 1 παρ. 4 Ν. 2251/1994²². Εξάλλου, έχει νομολογηθεί ότι η απαγόρευση καταχρηστικής εκμετάλλευσης της δεσπόζουσας θέσης κατά το άρθρο

19. Έτσι ρητώς, ΟΛΑΠ 33/2005, ΕλλΔνη, 2005, σ. 1033, ΟΛΑΠ 19/1998, ΕλλΔνη, 1998, σ. 310, ΝοΒ, 1999, σ. 748. Πρβλ. και ΟΛΑΠ 17/1995, ΕλλΔνη, 1995, σ. 1531.

20. Βλ. ΟΛΑΠ 33/2005, ΕλλΔνη, 2005, σ. 1033, ΟΛΑΠ 19/1998, ΕλλΔνη, 1998, σ. 310, ΝοΒ, 1999, σ. 748, ΟΛΑΠ 1753/1984, ΝοΒ, 1985, σ. 643.

21. Έτσι στην περίπτωση της κατάχρησης του θεσμού της νομικής προσωπικότητας κεφαλαιουχικών εταιριών, βλ. ΟΛΑΠ 2/2013, ΔΕΕτ, 2013, σ. 321, παρατ. Ν. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΗ, ΕΕμπΔ, 2013, σ. 78.

22. Βλ. σχετικά ΟΛΑΠ 13/2015, ΕφΑΔ, 2015, σ. 1148, ΧρΙΔ, 2015, σ. 675. Επ' αυτής, βλ. Ε. ΠΟΥΡΝΑΡΑ, Η έννοια του «καταναλωτή» σήμερα ιδίως στις τραπεζικές πιστωτικές συμβάσεις, υπό το πρίσμα και της υπ' αριθμ. 13/2015 απόφασης της Ολομέλειας του Αρείου Πάγου, ΕφΑΔ, 2015, σ. 1065.

102 ΣυνθΛΕΕ τυγχάνει εφαρμογής και κατά την ενάσκηση δικαιωμάτων βιομηχανικής ιδιοκτησίας²³.

Ειδικότερη έκφανση της ως άνω αρχής αποτελεί και η αποδυνάμωση δικαιώματος. Εν αναφορά προς αυτήν, η νομολογία²⁴ θεωρεί ομοίως ως κρίσιμη τη συμπεριφορά του δικαιούχου (ή του δικαιοπαρόχου αυτού), η οποία προηγήθηκε της άσκησης του δικαιώματος, σε συνδυασμό με την πραγματική κατάσταση που διαμορφώθηκε στο μεσοδιάστημα ή τις περιστάσεις που μεσολάβησαν, με αποτέλεσμα να αξιολογείται ως μη ανεκτή η μεταγενέστερη άσκηση του υπό εξέταση δικαιώματος σύμφωνα με τις αντιλήψεις του μέσου κοινωνικού ανθρώπου για το δίκαιο και την ηθική. Ιδιαίτερη βαρύτητα αποκτά εν προκειμένω η δημιουργία της εύλογης πεποιθήσεως ότι τελικά δεν θα ασκηθεί το δικαίωμα, με αποτέλεσμα η μεταγενέστερη άσκησή του να προκαλεί επαχθείς και δυσβάστακτες συνέπειες για τον οφειλέτη. Μόνη όμως η αδράνεια του δικαιούχου για μακρό χρόνο και πάντως μικρότερο από αυτό της παραγραφής δεν αρκεί για να καταστήσει καταχρηστική τη μετέπειτα άσκηση του δικαιώματος, αλλά απαιτείται η συνδρομή προσθέτων περιστάσεων, οι οποίες προέρχονται κυρίως από τη συμπεριφορά των μερών και τελούν σε αιτιώδη μεταξύ τους συνάφεια. Προς τούτο, δεν είναι απαραίτητο η επιχειρούμενη ανατροπή της εν λόγω διαμορφωμένης κατάστασης να προκαλεί αφόρητες ή δυσβάστακτες συνέπειες στον οφειλέτη, αλλά αρκεί να έχει και απλώς δυσμενείς επιπτώσεις στα συμφέροντά του. Για τον λόγο αυτόν, η νομολογία²⁵ ομιλεί περί «στάθμισης των αντίθετων συμφερόντων των μερών», η οποία επιβάλλει να προκριθούν εκείνα τα συμφέροντα που παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη σπουδαιότητα για την κοινωνική τάξη και ευρυθυμία²⁶.

Ειδικά στο δίκαιο των σημάτων μετά την έναρξη ισχύος του Ν. 4072/2012, γίνεται ομοφώνως δεκτή²⁷ η εφαρμογή της ΑΚ 281, ακόμη και υπό την ειδικότερη έκφανση αυτής, η οποία συνίσταται στην αποδυνάμωση δικαιώματος. Στο πλαίσιο αυτό, βέβαια, δεν παροράται το γεγονός ότι είχε υποστηριχθεί, ιδίως στην παλαιότερη νομολογία των πολιτικών δικαστηρίων²⁸, η άποψη ότι η καταχρηστική άσκηση, συμπεριλαμβανομένης της αποδυνάμωσης δικαιώματος κατά την ΑΚ 281, δεν είναι νοητή στο δίκαιο των σημάτων. Προς υποστήριξη τούτου, επαναλαμβανόταν η θέση ότι η εφαρμογή της ΑΚ 281 θα απέληγε σε διάσπαση της αρχής της χρονικής προτεραιότητας, γεγονός που επιτείνει το ενδεχόμενο δημιουργίας κινδύνου σύγχυσης. Το εν λόγω ζήτημα αξιολογείται μάλιστα ως αφορόν και τα συμφέροντα του καταναλωτικού κοινού και όχι μόνο το ιδιωτικό συμφέρον.

Ωστόσο, η εν λόγω νομολογιακή προσέγγιση θα πρέπει να θεωρείται πλέον ως παρωχημένη δεδομένης της πρόσφατης νομολογίας του ΑΠ²⁹, όπου ρητώς κρίθηκε: «Κατά την έννοια αυτή η καταχρηστική άσκηση του δικαιώματος οφείλεται ειδικότερα στην αποδυνάμωσή του, η οποία είναι ασφαλώς νοητή και όταν πρόκειται για δικαίωμα στο σήμα. Έτσι το δικαίωμα στο σήμα αποδυναμώνεται και η άσκησή του είναι πλέον καταχρηστική κατά το άρθρ. 281 του ΑΚ, όταν ο δικαιούχος του σήματος, παρόλο που γνώριζε την προσβολή του, αδράνησε για μακρό χρόνο να αντιδράσει, συντρέχουν δε ειδικές περιστάσεις, από τις οποίες συνάγεται αφενός μεν η ανοχή του δικαιούχου και η δημιουργία εύλογης προσδοκίας στον αντιπαιούμενο το σήμα ότι ο δικαιούχος και στο μέλλον δεν θα αντιδράσει και δεν θα ασκήσει πλέον το δικαίωμά του, αφετέρου δε η δημιουργία κατάστασης άξια προστασίας, η ανατροπή της οποίας θα έχει επαχθείς συνέπειες για τον αντιπαιούμενο το σήμα».

23. Βλ. ΔΕΕ C-457/10 Ρ, *AstraZeneca/Επιτροπή*, 12.12.2012, ECLI:EU:C:2012:770, ΓεΔΕΕ T-321/05, *AstraZeneca AB και AstraZeneca/Επιτροπή*, 01.07.2010, ECLI:EU:T:2010:266. Επ' αυτών, βλ. Λ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ / Ε. ΜΑΣΤΡΟΜΑΝΩΛΗ, Η κατοχύρωση και προστασία δικαιώματος βιομηχανικής ιδιοκτησίας ως κατάχρηση ισχύος στο δίκαιο του ελεύθερου ανταγωνισμού – Σκέψεις με αφορμή την υπόθεση *Astra Zeneca*, σε τιμητικό τόμο Ν. Ρόκα, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2012, σσ. 1 επ.

24. Βλ. ΑΠ 1724/2014, ΧρΙΔ, 2014, σ. 704 παρατ. Μ.Θ. ΜΑΡΙΝΟΥ, ΕφΠατρ 1023/2007, ΑρχΝ, 2008, 542. Ενδελεχώς επί της εν λόγω θεματικής, βλ. Μ.Θ. ΜΑΡΙΝΟ, Η ένσταση αποδυνάμωσης δικαιώματος στο νέο δίκαιο των σημάτων (ν. 2239/1994), ΧρΙΔ, 2003, σ. 865, Π. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟ, Η κατάχρηση δικαιώματος στη βιομηχανική ιδιοκτησία (Εμπορική επωνυμία – Σήμα – Διακριτικός τίτλος – Ευρεσιτεχνία), ΔΕΕτ., 2012, σ. 743.

25. Έτσι ΑΠ 1724/2014, ΧρΙΔ, 2014, σ. 704 παρατ. Μ.Θ. ΜΑΡΙΝΟΥ. Βλ. και Μ.Θ. ΜΑΡΙΝΟ, ό.π., ΧρΙΔ, 2003, σσ. 868-871, ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, ΕλλΔνη, 1993, σ. 668.

26. Γενικώς επί της εφαρμογής της αποδυνάμωσης δικαιώματος από τη νομολογία των πολιτικών δικαστηρίων, βλ. ενδεικτικά ΟΛΑΠ 7/2002, ΝοΒ, 2003, σ. 648, ΟΛΑΠ 8/2001, ΕλλΔνη, 2001, σ. 382, ΑΠ 1321/2011 (ΝΟΜΟΣ), ΑΠ 701/2009 (ΝΟΜΟΣ), ΑΠ

613/2008 (ΝΟΜΟΣ).

27. Βλ. Μ.Θ. ΜΑΡΙΝΟ, Δίκαιο Διακριτικών Γνωρισμάτων, ό.π., σ. 41, ο οποίος εύστοχα παρατηρεί ότι «η τυπική αυτοτέλεια του δικαίου των σημάτων δεν αποκλείει την εφαρμογή των γενικών ρητρών του αστικού δικαίου (καλή πίστη, κατάχρηση δικαιώματος)». Βλ. περαιτέρω Α. ΛΙΑΚΟΠΟΥΛΟ, Αλλοδαπή νομολογία, ΕΕμπΔ, 1974, σσ. 138-141, Μ.Θ. ΜΑΡΙΝΟ, ό.π., ΧρΙΔ, 2003, σ. 865, ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, ΕλλΔνη, 1993, σ. 668, Π. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟ, ό.π., σσ. 743-4, Ν. ΡΟΚΑ, Σήματα, ό.π., σσ. 74, 84, ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Βιομηχανική Ιδιοκτησία, ό.π., σσ. 90-1, Η. ΣΟΥΦΛΕΡΟ, ό.π., σσ. 949-950, Χ. ΧΡΥΣΑΝΘΗ, ΕΕμπΔ, 1998, σσ. 856-7.

28. Βλ. ενδεικτικά ΕφΑθ 2461/2006, ΕΕμπΔ, 2006, σ. 740 παρατ. Ν. ΠΡΕΝΤΟΥΛΗ, ΕφΑθ 105/1992, ΕΕΝ, 1992, σ. 523, ΠΠραθ 1512/2000, ΔΕΕτ., 2001, σ. 596, ΕΕμπΔ, 2001, σ. 782, ΠΠραθ 8393/1995, ΕΕμπΔ, 1995, σ. 497. Αντίθετα ΜΠραθ 11442/1998, ΕΕμπΔ, 1998, σ. 850, παρατ. Χ. ΧΡΥΣΑΝΘΗ.

29. ΑΠ 1724/2014, ΧρΙΔ, 2014, 704 παρατ. Μ.Θ. ΜΑΡΙΝΟΥ. Ομοίως ΑΠ 1477/2011, ΕλλΔνη, 2011, σ. 1418, ΧρΙΔ, 2012, σ. 608, ΕφΑθ 6270/2000, ΕΕμπΔ, 2001, σ. 598, ΕφΠατρ 1023/2007, ΑρχΝ, 2008, σ. 542. Πρβλ. και ΕφΑθ 2123/2014 (ΝΟΜΟΣ), Π. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟ, ό.π., σ. 744.

IV. Επί της εφαρμογής του άρθρου 127 Ν. 4072/2012 στην περίπτωση ανοχής της χρήσης διακριτικού γνωρίσματος

Ίσως το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αποδυνάμωσης δικαιώματος αποτελεί η περίπτωση του άρθρου 127 παρ. 1 Ν. 4072/2012 αναφορικά με την απώλεια δικαιώματος λόγω ανοχής³⁰. Σύμφωνα με την εν λόγω πρόβλεψη, ο δικαιούχος προγενέστερου σήματος εμποδίζεται να απαγορεύσει τη χρήση μεταγενέστερου καταχωρισμένου σήματος για τα προϊόντα ή τις υπηρεσίες, για τις οποίες αυτό χρησιμοποιήθηκε, εφόσον ανέχθηκε εν γνώσει του τη χρήση του σήματος αυτού για περίοδο πέντε συνεχών ετών, εκτός εάν η κατάθεση του μεταγενέστερου σήματος έγινε με κακή πίστη. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Καθηγητής Μ.Θ. Μαρίνος «[π]ρόκειται για μια αυτόνομη, με λιγότερες και συγκεκριμένες προϋποθέσεις, έκφραση αποδυνάμωσης στο δίκαιο των σημάτων, με αυστηρά «τυποποιημένες προϋποθέσεις» που στοχεύει στην ασφάλεια του δικαίου»³¹.

Παρενθετικά επισημαίνεται ότι η δυνατότητα προβολής της εν λόγω ένστασης κατ' ευθείαν ή άλλως αναλογική εφαρμογή του άρθρου 127 παρ. 1 Ν. 4072/2012 στο πλαίσιο της διαδικασίας της αιτήσεως διαγραφής γίνεται άνευ ετέρου δεκτή³², δεδομένης μάλιστα της ενωσιακής προέλευσης της διάταξης³³. Ειδικότερα, η αιτ. σκ. 12 και το άρθρο 9 παρ. 1 της Οδηγίας 2008/95/ΕΚ αναφέρουν κατηγορηματικά ότι προς τον σκοπό της ασφαλείας δικαίου ο δικαιούχος προγενέστερου σήματος δεν μπορεί να αντιτίθεται στη χρήση, ούτε να ζητεί την ακυρότητα μεταγενέστερου, εφόσον εν γνώσει του ανέχθηκε τη χρήση αυτή για μεγάλο διάστημα, εκτός εάν η αίτηση για το μεταγενέστερο σήμα έγινε κακόπιστα. Η αυτή πρόβλεψη επαναλαμβάνεται από την αιτ. σκ. 29 και τα άρθρα 9 παρ. 1 και 18 παρ. 1 και 3 της πρόσφατης Οδηγίας 2015/2436³⁴.

Ενόψει του ως άνω ενωσιακού υποβάθρου της έννοιας της ανοχής, γεννάται το εύλογο ερώτημα εάν η εν λόγω πρόβλεψη του άρθρου 127 παρ. 1 Ν. 4072/2012 αποτελεί εξαιρετικό δίκαιο, το οποίο απολήγει στην απώλεια γεγεννημένων δικαιωμάτων, με αποτέλεσμα να χρήζει στενής ερμηνείας. Το συγκεκριμένο ερώτημα δεν δύναται να απαντηθεί στη γενικότητά του καταφατικά ή αρνητικά, δίχως να προσφύγει ο εφαρμοστής του δικαίου στη βασική δικαιοπολιτική *ratio* της αποδυνάμωσης δικαιώματος. Ως εκ τούτου, αφετηρία για την κατάφαση ή μη του αυτού επιπέδου προστασίας για όλα τα μεταγενεστέρως κτηθέντα δικαιώματα βιομηχανικής ιδιοκτησίας και ειδικότερα εν προκειμένω για μη καταχωρισμένα σήματα ή διακριτικά γνωρίσματα του άρθρου 13 Ν. 146/1914 πρέπει να αποτελέσει το ερώτημα εάν ο εθνικός και ενωσιακός νομοθέτης επεδίωξαν να επεκτείνουν το πεδίο εφαρμογής της υπό εξέταση αρχής και προς όφελος των εν λόγω δικαιωμάτων.

Η Οδηγία 2008/95/ΕΚ επιτρέπει στο άρθρο 9 παρ. 2 την επέκταση του πεδίου εφαρμογής του συγκεκριμένου κανόνα στις περιπτώσεις των δικαιωμάτων επί μη καταχωρισμένου σήματος ή άλλου χρησιμοποιούμενου στις συναλλαγές σημείου, εφόσον έχουν αποκτηθεί πριν από την ημερομηνία κατάθεσης της αίτησης του μεταγενέστερου σήματος ή, ενδεχομένως, πριν από την ημερομηνία προτεραιότητας που προβάλλεται³⁵. Η ευρύτητα του εν λόγω κανόνα εξάγεται εκ της παραπομπής όχι μόνο στο στοιχ. β', αλλά και στο στοιχ. γ' του άρθρου 4 παρ. 4 της Οδηγίας 2008/95/ΕΚ, με αποτέλεσμα να εμπίπτουν στη διάταξη πρόσθετα δικαιώματα, όπως το δικαίωμα επί του ονόματος ή επί της ίδιας εικόνας, καθώς επίσης το συγγραφικό δικαίωμα και τα δικαιώματα βιομηχανικής ιδιοκτησίας. Η αυτή δικαιοπολιτική στόχευση του ενωσιακού νομοθέτη εν αναφορά προς τα προγενεστέρως κτηθέντα, μη καταχωρισμένα εθνικά σήματα ή εθνικά διακριτικά γνωρίσματα αποτυπώνεται και στο άρθρο 9 παρ. 2 της Οδηγίας 2015/2436³⁶. Σύμφωνα με αυτό, είναι απολύτως συμβατή με το ενωσιακό κεκτημένο η επέκταση του ρυθμιστικού πεδίου της διάταξης περί απώλειας λόγω ανοχής στις περιπτώσεις εκείνες όπου προβάλλεται η ανοχή από την πλευρά του δικαιούχου χρονικά προγενέστερου δικαιώματος επί μη καταχωρισμένου σήματος ή άλλου χρησιμοποιούμενου στις συναλλαγές σημείου³⁷.

30. Έτσι ΑΠ 1724/2014, ΧρΙΔ, 2014, σ. 704 παρατ. Μ.Θ. ΜΑΡΙΝΟΥ. Βλ. και Μ.Θ. ΜΑΡΙΝΟ, Προστασία προγενέστερου σήματος από τη χρήση χρονικά μεταγενέστερου – Μερικές σκέψεις στο άρθρο 32 ν. 2239/1994, ΧρΙΔ, 2005, σ. 863, ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, ΕλλΔνη, 1993, σ. 669, Π. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟ, ό.π., σσ. 745-6, Η. ΣΟΥΦΛΕΡΟ, ό.π., σσ. 949-950, Δ. ΤΖΟΥΓΑΝΑΤΟ, ό.π., σσ. 440-1.

31. Δίκαιο Διακριτικών Γνωρισμάτων, ό.π., σ. 345.

32. Έτσι Μ.Θ. ΜΑΡΙΝΟΣ, Δίκαιο Διακριτικών Γνωρισμάτων, ό.π., σ. 320, Η. ΣΟΥΦΛΕΡΟΣ, ό.π., σσ. 949-950. Βλ. και την προϊσχύουσα διάταξη του άρθρου 17 παρ. 2 στοιχ. β' Ν. 2239/1994. Επ' αυτής, βλ. Ι. ΒΕΝΙΕΡΗ, Η προστασία σήματος έναντι άλλου σήματος ενώπιον των πολιτικών δικαστηρίων, ΔΕΕτ., 2006, σσ. 589-590, Μ.Θ. ΜΑΡΙΝΟ, ό.π., ΧρΙΔ, 2003, σ. 866.

33. Βλ. ΔΕΕ C-482/09, ό.π., σκ. 28-37. Βλ. και την αιτιολογική έκθεση επί του άρθρου 127 Ν. 4072/2012.

34. Βλ. και το άρθρο 54 του Κανονισμού 207/2009, όπως ισχύει.

35. Βλ. Μ.Θ. ΜΑΡΙΝΟ, Οι λόγοι σχετικού απαραδέκτου (άρθρο 4 ν. 2239/1994) – Συγχρόνως μερικές παρατηρήσεις για την αρχή της ιδιωτικής αυτονομίας στο δίκαιο των σημάτων, ΧρΙΔ, 2005, σσ. 679-681, ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, ό.π., ΧρΙΔ, 2005, σσ. 863-4. Πρβλ. στην ελληνική νομολογία ΜΠρ Σύρου 335/1997, ΕΕμπΔ, 2000, σ. 380.

36. Πρβλ. συναφώς και ΔΕΚ C-245/02, *Anheuser-Busch*, 16.11.2004, ECLI:EU:C:2004:717, σκ. 94-9.

37. Παρεμφερή θεώρηση υιοθετεί ο Κανονισμός 207/2009, όπως προκύπτει από την ανάγνωση του άρθρου 54 παρ. 2 σε συνδυ-

Σύμφωνα με τις παραδοχές του ΔΕΕ στη θεμελιώδη απόφαση *Anheuser-Busch*, η εν λόγω διάταξη αποβλέπει γενικώς στη στάθμιση, αφενός, του συμφέροντος του δικαιούχου να διασφαλίσει την ουσιώδη λειτουργία του σήματος και, αφετέρου, του συμφέροντος άλλων επιχειρηματιών να έχουν στη διάθεσή τους σημεία ικανά να διακρίνουν τα προϊόντα και τις υπηρεσίες τους³⁸. Στο πλαίσιο αυτό, νομολογήθηκε ότι ο επίμαχος όρος «της «ανοχής» έχει συνεπώς την έννοια ότι ο δικαιούχος προγενέστερου σήματος δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι ανέχτηκε την από μακρού εδραιωμένη καλόπιστη χρήση εκ παραλλήλου, την οποία γνώριζε προ πολλού, από τρίτο μεταγενέστερου σήματος πανομοιότυπου με το σήμα του εν λόγω δικαιούχου αν αυτός στερούνταν κάθε δυνατότητας να αντιταχθεί προς τη χρήση αυτή»³⁹. Ενόψει τούτων, το Δικαστήριο έκρινε ότι η επίμαχη διάταξη του άρθρου 9 της Οδηγίας 2008/95/EK εναρμονίζει πλήρως τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες ο δικαιούχος μεταγενεστέρως καταχωρισμένου σήματος μπορεί, στο πλαίσιο της απώλειας δικαιώματος λόγω ανοχής, να διατηρήσει το δικαίωμά του επί του σήματος⁴⁰. Ομοίως – προκρίνοντας τη γραμματική ερμηνεία – το ΔΕΕ αποφάνθηκε⁴¹ ότι η εν λόγω ρύθμιση αναφέρεται σε «μεταγενέστερο καταχωρισμένο σήμα», με αποτέλεσμα να καθίσταται απαραίτητη προϋπόθεση η καταχώριση του εν λόγω σήματος εντός του εκάστοτε εξεταζόμενου κράτους μέλους. Συνεπώς, η προθεσμία απώλειας δικαιώματος λόγω ανοχής δεν μπορεί να ανατρέξει από τον χρόνο της απλής χρήσης του μεταγενέστερου σήματος, ακόμη και εάν ο δικαιούχος αυτού προβεί ακολούθως στην καταχώρισή του.

Οι εν λόγω αναφορές φαινομενικά συνηγορούν υπέρ της καταφατικής απάντησης επί του προεκτεθέντος ερωτήματος, ήτοι της θεώρησης της πρόβλεψης του άρθρου 127 παρ. 1 Ν. 4072/2012 (και κατ' επέκταση του

ασμό προς το άρθρο 8 παρ. 4, το οποίο αναφέρεται στη νομική κατάσταση του δικαιούχου μη καταχωρισμένου σήματος ή άλλου χρησιμοποιούμενου στις συναλλαγές σημείου το οποίο δεν έχει μόνον τοπική ισχύ.

38. ΔΕΕ C-482/09, ό.π., σκ. 34, 48, ΔΕΚ C-145/05, ό.π., σκ. 29. Βλ. και Μ.Θ. ΜΑΡΙΝΟ, ό.π., ΧρΙΔ, 2003, σσ. 866-8, Η. ΣΟΥΦΛΕΡΟ, ό.π., σσ. 976-7.

39. ΔΕΕ C-482/09, ό.π., σκ. 45, 50. Πρβλ. και ΔΕΚ C-145/05, ό.π., σκ. 30, όπου κρίθηκε ότι «[...] η προστασία των δικαιωμάτων που αντλεί ο δικαιούχος ενός σήματος τελεί υπό προϋποθέσεις, αφού περιορίζεται προκειμένου να εξισορροπηθούν τα ως άνω συμφέροντα, μόνο στις περιπτώσεις που ο εν λόγω δικαιούχος επιδεικνύει αρκετή επιμέλεια ώστε να αντιταχθεί στη χρήση, από άλλους επιχειρηματίες, σημείων που μπορούν να αποδειχθούν βλαπτικά για το σήμα του». Επί του ζητήματος, βλ. και Η. ΣΟΥΦΛΕΡΟ, ό.π., σσ. 976-8.

40. ΔΕΕ C-482/09, ό.π., σκ. 33.

41. Ibid, σκ. 54.

άρθρου 9 της Οδηγίας 2008/95/EK) ως εξαιρετικού δικαίου. Κατά συνέπεια, εμποδίζεται η προβολή της ένστασης αποδυνάμωσης δικαιώματος υπό την ιδιαίτερη έκφανση της απώλειας προστασίας λόγω της μακρόχρονης χρήσης του μεταγενεστέρως καταχωρισμένου σήματος, ακόμη και εάν τούτη είχε τη μορφή μη καταχωρισμένου σήματος της επιχείρησης ή γενικότερα διακριτικού γνωρίσματος. Το εν λόγω παράδοξο και, σε κάθε περίπτωση, αντιφατικό συμπέρασμα, το οποίο άνευ αποχρώντος δικαιολογητικού λόγου θα απέληγε στη διαφοροποιημένη και αποδυναμωμένη προστασία των μεταγενεστέρως και κατά το ουσιαστικό σύστημα κτηθέντων δικαιωμάτων βιομηχανικής ιδιοκτησίας, διορθώνεται από το ίδιο το Δικαστήριο στην αυτή απόφαση *Anheuser-Busch*.

V. Επί της αρχής της αποδυνάμωσης δικαιώματος στην περίπτωση ανοχής της χρήσης διακριτικού γνωρίσματος

Ειδικότερα, το ΔΕΕ⁴² προσέφυγε στην ανάγκη ερμηνείας του άρθρου 4 παρ. 1 στοιχ. α' της Οδηγίας 2008/95/EK (βλ. από τη σκοπιά του ελληνικού δικαίου το άρθρο 124 παρ. 1 στοιχ. α' Ν. 4072/2012), προσδίδοντας σε αυτό την έννοια ότι μεταγενέστερο καταχωρισμένο σήμα είναι δυνατόν να κηρυχθεί άκυρο, εφόσον είναι πανομοιότυπο με προγενέστερο σήμα. Προς τούτο, τίθεται η προϋπόθεση ότι το μεταγενέστερο σήμα αφορά πανομοιότυπα προϊόντα και η χρήση του θίγει ή μπορεί να θίξει την ουσιώδη λειτουργία του προγενέστερου σήματος, η οποία έγκειται στο να εγγυάται στους καταναλωτές την προέλευση των προϊόντων. Υπό αυτό το πρίσμα και λαμβάνοντας υπόψη τη μακρόχρονη χρησιμοποίηση των επίδικων σημείων, την καταχώριση αμφοτέρων στο εθνικό μητρώο, τον διαφορετικό τρόπο παρουσίασης των επίμαχων προϊόντων ζύθου στους καταναλωτές και δη τη σαφή αναγνωσιμότητά τους, έτσι ώστε να μην συγχέονται από τους καταναλωτές, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι στην προκειμένη περίπτωση «η καλόπιστη εκ παραλλήλου χρήση δύο πανομοιότυπων σημάτων που προσδιορίζουν πανομοιότυπα προϊόντα δεν θίγει ή δεν μπορεί να θίξει την ουσιώδη λειτουργία του σήματος που έγκειται στο να εγγυάται στους καταναλωτές την προέλευση των προϊόντων ή των υπηρεσιών»⁴³. Υπό το φως των συγκεκριμένων περιστάσεων το Δικαστήριο προσέδωσε στην ανωτέρω διάταξη την «έννοια ότι ο δικαιούχος προγενέστερου σήματος δεν μπορεί να ζητήσει να ακυρωθεί το μεταγενέστερο πανομοιότυπο σήμα που προσδιορίζει πανομοιότυπα προϊόντα σε περίπτωση από μακρού καλόπιστης εκ παραλλήλου χρήσεως δύο

42. Ibid, σκ. 74.

43. Ibid, σκ. 82.

πανομοιότυπων σημάτων, όταν, υπό περιστάσεις όπως αυτές της κύριας δίκης, η εν λόγω χρήση δεν θίγει ή δεν μπορεί να θίξει την ουσιώδη λειτουργία του σήματος που έγκειται στο να εγγυάται στους καταναλωτές την προέλευση των προϊόντων ή των υπηρεσιών»⁴⁴.

Ενόψει των ανωτέρω νομολογιακών πορισμάτων, εξάγεται το συμπέρασμα ότι το άρθρο 9 παρ. 1 της Οδηγίας 2008/95/EK και, από τη σκοπιά του ελληνικού δικαίου, η εθνική διάταξη μεταφοράς αυτού, ήτοι το άρθρο 127 παρ. 1 Ν. 4072/2012, αποτελούν εξαιρετικό δίκαιο που δεν μπορεί να τύχει αναλογικής εφαρμογής⁴⁵. Ωστόσο, η θεμελιώδης δικαιοπολιτική *ratio* του καθήκοντος επιμέλειας και της αποδυνάμωσης δικαιώματος τυγχάνουν ακώλυτα εφαρμογής και σε εκείνες τις περιπτώσεις όπου ο δικαιούχος προγενέστερου σήματος επέδειξε αδράνεια και δεν αντιτάχθηκε, ούτε εναντιώθηκε στη χρήση μεταγενέστερου διακριτικού γνωρίσματος, με αποτέλεσμα το τελευταίο να διαδοθεί ευρύτατα στις οικείες συναλλαγές, να αποκτήσει σημαντικότερη διακριτική δύναμη και να καταχωρηθεί ως σήμα. Η αδράνεια αυτή μπορεί να οφείλεται σε παράλειψη του δικαιούχου προγενέστερου σήματος να επικαλεσθεί εγκαίρως τις οικείες νομικές βάσεις⁴⁶, προκειμένου να ζητήσει την απαγόρευση χρησιμοποίησης από τρίτους του επίμαχου σημείου, για το οποίο υπάρχει κίνδυνος σύγχυσης με το σήμα του δικαιούχου, καθόσον οι ενέργειες αυτές έχουν ακριβώς ως αντικείμενο τη διαφύλαξη της διακριτικής δύναμης του εν λόγω προγενέστερου σήματος⁴⁷.

Ως εκ τούτου, η μακρόχρονη ανοχή εκ μέρους του δικαιούχου προγενέστερου σήματος έναντι του μεταγενέστερου διακριτικού γνωρίσματος, το οποίο ενδέχεται να καταχωρηθεί μεταγενεστέρως ως σήμα, σχετικοποιεί τόσο την έκταση της παρεχόμενης έννομης προστασίας όσο και τη λειτουργία της αρχής της χρονικής προτεραιότητας ως δικαιικού μηχανισμού επίλυσης και άρσης συγκρούσεων. Η εν λόγω σχετικοποίηση, η οποία απορρέει από τη «σιωπηρή και υπολαμβανόμενη» παραίτηση του δικαιούχου προγενέστερου σήματος ως προς τα υπό εξέταση δικαιώματά του έναντι του μεταγενέστερου δικαιούχου, εδράζεται στην ΑΚ 281 και δη στην αρχή της αποδυνάμωσης δικαιώματος.

44. Ibid, σκ. 84. Βλ. και Η. ΣΟΥΦΛΕΡΟ, ό.π., σσ. 978-980.

45. Πρβλ. και Μ.Θ. ΜΑΡΙΝΟ, ό.π., ΧρΙΔ, 2005, σ. 864.

46. Βλ. και Μ.Θ. ΜΑΡΙΝΟ, ΕλλΔνη, 1993, σσ. 667-8, ο οποίος εύστοχα επισημαίνει ότι η γνώση του προσβολέα δεν αποκλείει την αποδυνάμωση δικαιώματος, αλλά βέβαια καθιστά την επίκλησή της εξαιρετικά δύσκολη. Για τον λόγο αυτό, δίνει έμφαση στην περίπτωση εάν ο δικαιούχος του σήματος είχε αρκετό χρονικό διάστημα να παρατηρήσει τη διαφημιστική εκστρατεία από πλευράς του προσβολέα και να αμυνθεί.

47. ΔΕΚ C-145/05, ό.π., σκ. 34.

Ωστόσο, υπογραμμίζεται ότι η λειτουργία της ΑΚ 281 δεν απολήγει εν προκειμένω στη διεύρυνση του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 127 Ν. 4072/2012, αφού ο ενωσιακός νομοθέτης επεδίωξε την αυστηρή περιχαρακωση της ρυθμιστικής εμβέλειας του άρθρου 9 παρ. 1 της Οδηγίας 2008/95/EK κατά τα ανωτέρω. Αντ' αυτού, κρίσιμη είναι η λειτουργική προσέγγιση και δη η τελολογική συστολή του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 4 παρ. 1 στοιχ. α' της Οδηγίας 2008/95/EK και του άρθρου 124 παρ. 1 στοιχ. α' Ν. 4072/2012, έτσι ώστε, κατά την κατάφαση της έννομης προστασίας του δικαιούχου προγενέστερου σήματος να συνεκτιμάται η απρόσκοπτη υλοποίηση της κύριας λειτουργίας του σήματος, η οποία έγκειται στη διασφάλιση των καταναλωτών αναφορικά με την προέλευση των προϊόντων ή των υπηρεσιών⁴⁸. Με τον τρόπο αυτόν, κρίσιμη καθίσταται η περίπτωση εάν έχει εξωτερικευθεί η υποκειμενική διάσταση της μακρόχρονης ανοχής⁴⁹ του δικαιούχου προγενέστερου σήματος, με αποτέλεσμα να έχει διασαλευθεί στην αντίληψη των συναλλασσομένων η διακριτική δύναμη του υπό εξέταση σήματος. Επομένως, θα μπορούσε βάσιμα να υποστηριχθεί ότι η αποκάλυψη στο κοινό της σημαινόμενης σχέσης μεταξύ προϊόντος/υπηρεσίας και επιχείρησης έχει πλέον παύσει να λειτουργεί αποκλειστικά και μόνον υπέρ του εν λόγω δικαιούχου.

Κατά συνέπεια, η εν προκειμένω εξεταζόμενη μορφή αποδυνάμωσης δικαιώματος απολήγει όχι στη διεύρυνση της εξαιρετικής ρύθμισης των άρθρων 9 παρ. 1 της Οδηγίας 2008/95/EK και 127 Ν. 4072/2012, αλλά στην τελολογική συστολή του προστατευτικού πεδίου των άρθρων 4 παρ. 1 στοιχ. α' της Οδηγίας 2008/95/EK και 124 παρ. 1 στοιχ. α' Ν. 4072/2012. Κατά συνέπεια, η ορθότερη δογματική και τελολογική προσέγγιση των εν λόγω διατάξεων, όπως ερμηνεύονται από τη νομολογία των ενωσιακών δικαιοδοτικών οργάνων κατά τα ανωτέρω, έγκειται στην αξιοποίηση των παραδοχών εκ της νομολογίας περί αποδυνάμωσης δικαιώματος κατά την ΑΚ 281 στο προσήκον νομικό πλαίσιο. Με αυτό το σκεπτικό, το ΔΕΕ, στην εκτεθείσα απόφαση *Anheuser-Busch* (C-482/09), φαίνεται να διεύρυνε το πεδίο της

48. Βλ. συναφώς Η. ΣΟΥΦΛΕΡΟ, ό.π., σσ. 978-980. Πρβλ. και τα δι-αλαμβανόμενα στην απόφαση ΠΠρ Θηβών 10/2008, ΕΕμπΔ, 2008, σ. 372.

49. Πρβλ. ΜΠρΑθ 6001/2000, ΕΕμπΔ, 2000, σ. 582, η οποία απέρριψε τη συνδρομή επείγουσας περίπτωσης εκ της διάγνωσης εξαετούς χρήσης του επίδικου σήματος. Ομοίως επί του κριτηρίου της μακράς αδιατάρακτης χρήσης διακριτικού γνωρίσματος, βλ. ΕφΑθ 6270/2000, ΕΕμπΔ, 2001, σ. 598, ΕφΘεσ 1422/2007, ΕπισκΕΔ, 2008, σ. 108, ΠΠρΑθ 2506/1995, ΕΕμπΔ, 1995, σ. 313, ΜΠρΑθ 12504/1999, ΕΕμπΔ, 1999, σ. 406, ΜΠρΑθ 11442/1998, ΕΕμπΔ, 1998, σ. 850 παρατ. Χ. ΧΡΥΣΑΝΘΗ, ΜΠρ Ηρακλείου 169/2000, ΕΕμπΔ, 2000, σ. 382, ΝοΒ, 2000, σ. 1151, ΜΠρΠειρ 436/1992, ΕλλΔνη, 1993, σ. 665 παρατ. Μ.Θ. ΜΑΡΙΝΟΥ.

αποδυνάμωσης δικαιώματος στο ενωσιακό δίκαιο των σημάτων, κρίνοντας ότι δεν μπορεί να ζητηθεί η ακύρωση ακόμη και μεταγενέστερου πανομοιότυπου σήματος που προσδιορίζει πανομοιότυπα προϊόντα, εφόσον διαπιστώνεται η από μακρού καλόπιστη εκ παραλλήλου χρήση των εξεταζόμενων σημάτων, ο διαφορετικός τρόπος παρουσίασης των επίμαχων προϊόντων ή υπηρεσιών στους καταναλωτές και δη η σαφή αναγνωσιμότητά τους, έτσι ώστε να μην συγχέονται.

Η ανωτέρω προσέγγιση επιρρωνύεται και από τη νομολογία στην υπόθεση *Levi Strauss*, όπου κρίθηκε ότι «[...] η προϋπόθεση αυτή της επιμελούς συμπεριφοράς υπερβαίνει τον τομέα της προστασίας των σημάτων και μπορεί να εφαρμοστεί και σε άλλους τομείς του κοινοτικού δικαίου, όταν ένα υποκείμενο δικαίου επιδιώκει την απόλαυση δικαιώματος που του παρέχει το δίκαιο αυτό»⁵⁰. Υπό το φως των ανωτέρω διαπιστώσεων, η θεωρία⁵¹ με εξαιρετικά πειστικά επιχειρήματα κάνει δεκτή την αναλογική εφαρμογή του άρθρου 127 παρ. 1 Ν. 4072/2012 εν αναφορά προς την ανοχή του σηματούχου έναντι άλλου διακριτικού γνωρίσματος του άρθρου 13 Ν. 146/1914, όπως επίσης επί διακριτικών γνωρισμάτων που κτώνται κατά το ουσιαστικό σύστημα.

Κατά συνέπεια, η διάταξη του άρθρου 127 παρ. 1 Ν. 4072/2012 εντάσσεται στη γενικότερη θεματική της αποδυνάμωσης δικαιώματος λόγω ανοχής της χρήσης όχι μόνον του μεταγενεστέρως καταχωρισμένου σήματος, όπως αποτυπώνεται στο γράμμα της πρόβλεψης, αλλά γενικότερα σε κάθε περίπτωση όπου η ως άνω ανοχή εκδηλώνεται εν αναφορά είτε προς μη καταχωρισμένο σήμα, είτε προς ορισμένο κατά το ουσιαστικό σύστημα κτηθέν διακριτικό γνώρισμα⁵². Ωστόσο, η δογματικά ενδεδειγμένη μορφή εξέτασης φαινομένων αποδυνάμωσης των δικαιωμάτων δικαιούχου προγενέστερου σήματος έναντι μεταγενέστερου διακριτικού γνωρίσματος ενδείκνυται – υπό το πρίσμα της ανωτέρω ενωσιακής νομολογίας – να λαμβάνει χώρα όχι με την αναλογική εφαρμογή προβλέψεων εξαιρετικού χαρακτήρα, όπως το άρθρο 127 Ν. 4072/2012, αλλά στο πλαίσιο της κατάφασης της έκτασης προστασίας που απονέμεται στον δικαιούχο προγενέστερου σήματος σύμφωνα με τα άρθρα 4 παρ. 1 στοιχ. α' και 5 παρ. 1 στοιχ. α' της Οδηγίας 2008/95/ΕΚ, όπως έχουν μεταφερθεί στην

ελληνική έννομη τάξη με τα άρθρα 124 παρ. 1 στοιχ. α' και 125 παρ. 3 στοιχ. α' Ν. 4072/2012⁵³.

Το εν λόγω ερμηνευτικό συμπέρασμα επιρρωνύεται – μεταξύ άλλων – από το διευρυμένο πεδίο εφαρμογής της αρχής της χρονικής προτεραιότητας στην ελληνική έννομη τάξη. Όπως αναφέρθηκε, η λειτουργία της εν λόγω αρχής ως μηχανισμού άρσης συγκρούσεων αφορά στο σύνολο των διακριτικών γνωρισμάτων και δη ανεξαρτήτως του τρόπου κτήσεως αυτών κατά το ουσιαστικό ή το τυπικό σύστημα, δεδομένου ότι όλα τα διακριτικά γνωρίσματα αξιολογούνται ως ισότιμα⁵⁴. Η εν λόγω ισότιμη μεταχείριση και αξιολόγηση μετενεργεί άνευ ετέρου και κατά τη συγκεκριμενοποίηση των αρχών της καλής πίστωσης και της απαγόρευσης καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος (ΑΚ 281), με αποτέλεσμα να επιβάλλεται η ισότιμη μεταχείριση όλων εκείνων των περιπτώσεων ανοχής χρήσης, η οποία συνεπάγεται την απώλεια δικαιώματος⁵⁵. Με διαφορετική διατύπωση, δεν υφίσταται ουδείς αποχρών λόγος ή έτερη δικαιοκίνητη αρχή, η οποία επιβάλλει τη διαφοροποιημένη μεταχείριση της ανοχής ως προς τη χρήση διακριτικών γνωρισμάτων σε σχέση με την αυτού περιεχομένου ανοχή εν αναφορά προς τη χρήση καταχωρισμένου σήματος. Ως εκ τούτου, η ανάγνωση του άρθρου 127 παρ. 1 Ν. 4072/2012 ως αυστηρής ή αποκλειστικής ρύθμισης δεν συνάδει ούτε με την τελολογία της πρόβλεψης⁵⁶ ούτε πολύ περισσότερο με την αρχή της ισότιμης μεταχείρισης των διακριτικών γνωρισμάτων.

VI. Το εννοιολογικό περιεχόμενο του αντίστροφου κινδύνου σύγχυσης (reverse confusion)

Ειδικώς ως προς τον θεσμό του «αντίστροφου κινδύνου σύγχυσης» (*reverse confusion*), γίνεται σε διαρκώς ευρύτερη έκταση δεκτό⁵⁷ ότι εφόσον ορισμένο

50. ΔΕΚ C-145/05, ό.π., σκ. 31.

51. Έτσι Μ.Θ. ΜΑΡΙΝΟΣ, Δίκαιο Διακριτικών Γνωρισμάτων, ό.π., σ. 345, Δ. ΤΖΟΥΓΑΝΑΤΟΣ, ό.π., σσ. 440-1.

52. Ομοίως Μ.Θ. ΜΑΡΙΝΟΣ, Δίκαιο Διακριτικών Γνωρισμάτων, ό.π., σ. 73, ο οποίος ρητώς αναφέρεται στην ανοχή του δικαιούχου προγενέστερου σήματος έναντι του μεταγενέστερου διακριτικού γνωρίσματος. Στο ίδιο συμπέρασμα Δ. ΤΖΟΥΓΑΝΑΤΟΣ, ό.π., σσ. 440-1.

53. Στο ίδιο συμπέρασμα ΑΠ 1724/2014, ΧρΙΔ, 2014, σ. 704 παρατ. Μ.Θ. ΜΑΡΙΝΟΥ, ΜΠρΑΘ 11442/1998, ΕΕμπΔ, 1998, σ. 850, παρατ. Χ. ΧΡΥΣΑΝΘΗ, ΜΠρ Ηρακλείου 169/2000, ΕΕμπΔ, 2000, σ. 382, ΝοΒ, 2000, σ. 1151, Η. ΣΟΥΦΛΕΡΟ, ό.π., σ. 980. Πρβλ. και ΕφΛαρ 814/2005, ΕπισκΕΔ, 2006, σ. 1094 παρατ. Κ. ΠΑΜΠΟΥΚΗ, ΜΠρΑΘ 12504/1999, ΕΕμπΔ, 1999, σ. 406.

54. Βλ. ΑΠ 606/2005, ΕΛΛΔνη, 2006, σ. 1081, ΕφΘεσ 1422/2007, ΕπισκΕΔ, 2008, σ. 108, Μ.Θ. ΜΑΡΙΝΟ, Δίκαιο Διακριτικών Γνωρισμάτων, ό.π., σ. 69, ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, ό.π., ΧρΙΔ, 2005, σ. 679, Ν. ΡΟΚΑ, Βιομηχανική Ιδιοκτησία, ό.π., σσ. 90-1. Αναλυτικά επί της εν γένει θεματικής, βλ. Ν. ΤΕΛΛΗ, Σχέση δικαίου των σημάτων και δικαίου των διακριτικών γνωρισμάτων ουσιαστικού δικαίου: Ανάγκη ενιαίας ρύθμισης; σε 21^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Εμπορικού Δικαίου, Η ανταγωνιστική δραστηριότητα και η προστασία της, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2012, σσ. 73 επ.

55. Βλ. και Η. ΣΟΥΦΛΕΡΟ, ό.π., σσ. 979-980.

56. Βλ. και την αιτιολογική έκθεση επί του άρθρου 127 Ν. 4072/2012.

57. Βλ. σχετικά Α. ΜΙΚΡΟΥΛΕΑ, ΕΕμπΔ, 2002, σσ. 165-170, Ν. ΡΟΚΑ, Σήματα, ό.π., σ. 55, ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Βιομηχανική Ιδιοκτησία, ό.π., σσ.

επιγενέστερο – ήτοι μεταγενεστέρως καταχωρηθέν – σήμα έχει αποκτήσει ιδιαίτερα έντονη διακριτικότητα, δεν αποκλείεται η ενάσκηση των αξιώσεων του δικαιούχου του προγενέστερου ασθενούς σήματος ή πολύ περισσότερο η αίτηση διαγραφής του εν λόγω νεότερου σήματος να αξιολογούνται ως καταχρηστικές, με το σκεπτικό ότι κατ' ουσίαν δεν υφίσταται, άλλως έχει αναιρεθεί και δη προς την αντίστροφη κατεύθυνση ο κίνδυνος σύγχυσης.

Υπό το πρίσμα των ανωτέρω διαγνώσεων αναφύεται το λογικώς ακόλουθο ζήτημα και δη η αποδελτίωση των κρίσιμων περιστάσεων, βάσει των οποίων θα διαγνωσθεί η περιγραφείσα περίπτωση του «αντίστροφου κινδύνου σύγχυσης». Η συγκεκριμένη εξέταση φαίνεται σκόπιμο να συνδεθεί με τις αυτές προϋποθέσεις και περιστάσεις στις οποίες προστρέχει η νομολογία των ενωσιακών δικαιοδοτικών οργάνων σχετικά με τη διάγνωση της διακριτικής ισχύος ορισμένου σήματος⁵⁸. Έτσι, το ΔΕΕ⁵⁹ θεωρεί ως αποφασιστικής σημασίας, το μερίδιο αγοράς που αναλογεί στο σήμα, την ένταση, τη γεωγραφική έκταση και τη διάρκεια χρήσης της ένδειξης, το μέγεθος των επενδύσεων, στις οποίες έχει προβεί η εκάστοτε κρινόμενη επιχείρηση σχετικά με την προώθηση και τη διάδοση του σήματος, το ποσοστό των ενδιαφερόμενων κύκλων που προσδίδει διακριτικότητα στην ένδειξη, καθώς επίσης τις δηλώσεις των επιμελητηρίων ή άλλων ενώσεων. Στο πλαίσιο αυτό, υπογραμμίζεται από το Δικαστήριο⁶⁰ ότι ακόμη και η χρήση τμήματος του σήματος αρκεί για να προσδώσει σε αυτό διακριτική δύναμη, υπό τον όρο και την προϋπόθεση ότι οι συναλλασσόμενοι αναγνωρίζουν τα προϊόντα ή τις υπηρεσίες που προσδιορίζονται από το εξεταζόμενο σήμα, ως προερχόμενα από την κρινόμενη επιχείρηση.

Ομοίως, η νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων⁶¹, κατά την εξέταση της ένστασης αποδυνάμωσης

δικαιώματος, προστρέχει στις δυσμενείς έννομες συνέπειες εκ της ανατροπής της ήδη διαμορφωθείσας και παγιωθείσας κατάστασης, δίχως να απαιτεί οι εν λόγω συνέπειες να είναι αφόρητες ή δυσβάστακτες. Στο πλαίσιο αυτό, ειδική μνεία γίνεται στην ύπαρξη μακροχρόνιων συμβάσεων, στις επενδύσεις, που έχει υλοποιήσει ο δικαιούχος του μεταγενέστερου σήματος ή διακριτικού γνωρίσματος, καθώς επίσης στο μέγεθος της πραγματοποιηθείσας διαφημιστικής δαπάνης. Για τον λόγο αυτόν, συνεκτιμάται και η οικονομική ζημία που θα υποστεί η εν λόγω επιχείρηση εκ του γεγονότος ότι έχει γίνει ευρύτερα γνωστή στους κύκλους των συναλλαγών με τον εκάστοτε κρινόμενο διακριτικό τίτλο, εφόσον υποχρεωθεί να πάψει να τον χρησιμοποιεί.

Όπως ορθά γίνεται δεκτό στη θεωρία⁶², η *sedes materiae* του αντίστροφου κινδύνου σύγχυσης έγκειται στην αναιρέση της υφιστάμενης σημαινόμενης σχέσης μεταξύ του επίμαχου προϊόντος ή υπηρεσίας και της επιχείρησης, η οποία πρώτη καταχώρισε το σήμα και θα όφειλε να τύχει προστασίας δυνάμει της αρχής της χρονικής προτεραιότητας. Το γεγονός αυτό επιδρά άμεσα και στη διαφημιστική λειτουργία του εκάστοτε σήματος, δεδομένου ότι η προβολή και η εν γένει διάδοση των διατιθέμενων προϊόντων/υπηρεσιών που καλύπτονται από το μεταγενέστερο σήμα, έχει υπερκεράσει το προγενέστερο. Με τον τρόπο αυτόν, ουσιαστικά αναστρέφεται η έννοια του κινδύνου σύγχυσης, με αποτέλεσμα να καθίσταται από προϋπόθεση ενεργοποίησης της αρχής της χρονικής προτεραιότητας (υπό την έννοια αυτής ως δικαικού μηχανισμού άρσης συγκρούσεων) σε δογματικό θεμέλιο της αξίωσης έννομης προστασίας υπέρ του μεταγενέστερου σηματούχου ή (σπανιότερα) του δικαιούχου του μεταγενεστέρου διακριτικού γνωρίσματος.

Λαμβάνοντας μάλιστα υπόψη το κοινό δογματικό υπόβαθρο (αρχή της καλής πίστωσης και της απαγόρευσης της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος, ΑΚ 281) τόσο της απώλειας δικαιώματος λόγω ανοχής, κατά το άρθρο 127 παρ. 1 Ν. 4072/2012, όσο και του θεσμού του «αντίστροφου κινδύνου σύγχυσης», φαίνεται προσηκουσα η ομοιόμορφη μεταχείριση των εξ αυτών απορρεουσών εννόμων συνεπειών. Ειδικότερα, το άρθρο 127 παρ. 2 Ν. 4072/2012 απαγορεύει ρητώς τη δυνατότητα του δικαιούχου μεταγενεστέρως καταχωρισμένου σήματος, όπως εμποδίζει ή άλλως αποκλείσει τη χρήση του

90-1, Χ. ΧΡΥΣΑΝΘΗ, Νέες μορφές κινδύνου συγχύσεως στο δίκαιο των σημάτων, ΕπισκΕΔ, 2007, σσ. 365-7, ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Κίνδυνος συγχύσεως στο δίκαιο των διακριτικών γνωρισμάτων, ΕπισκΕΔ, 2003, σ. 351 με πλούσιες περαιτέρω αναφορές. Πρβλ. ωστόσο ΜΠρΑθ 10216/2001, ΔΕΕτ., 2002, σ. 171 παρατ. Χ. ΓΚΛΑΒΑ.

58. Πρβλ. και Χ. ΧΡΥΣΑΝΘΗ, ό.π., ΕπισκΕΔ, 2007, σσ. 366-7.

59. Έτσι ΔΕΚC-353/03, Nestlé, 07.07.2005, ECLI:EU:C:2005:432, σκ. 31, ΔΕΚ C-375/97, General Motors, 14.09.1999, ECLI:EU:C:1999:408, σκ. 27, ΔΕΚ C-342/97, Lloyd Schuhfabrik Meyer, 22.06.1999, ECLI:EU:C:1999:323, σκ. 23, ΔΕΚ C-108/97 και C-109/97, Windsurfing Chiemsee, 04.05.1999, ECLI:EU:C:1999:230, ΕΕμπΔ, 1999, σ. 850 παρατ. Α. ΣΙΝΑΝΙΩΤΗ-ΜΑΡΟΥΔΗ, σκ. 49, 51. Βλ. και ΔΕΕ C-96/09 P, ό.π., σκ. 159-160. Βλ. περαιτέρω Α. ΡΟΥΣΣΟΥ, Η νομολογία των Δικαστηρίων της ΕΕ για την απόδειξη χρήσης σήματος, ΕΕμπΔ, 2013, σ. 170.

60. ΔΕΚ C-353/03, ό.π., σκ. 30, 32. Βλ. και Α. ΣΙΝΑΝΙΩΤΗ-ΜΑΡΟΥΔΗ, ΕΕμπΔ, 1999, σ. 855.

61. Βλ. ΑΠ 1724/2014, ΧρΙΔ, 2014, σ. 704 παρατ. Μ.Θ. ΜΑΡΙΝΟΥ,

ΕφΘεσ 1422/2007, ΕπισκΕΔ, 2008, σ. 108, ΕφΠατρ 1023/2007, ΑρχΝ, 2008, σ. 542, ΜΠρΑθ 11442/1998, ΕΕμπΔ, 1998, σ. 850 παρατ. Χ. ΧΡΥΣΑΝΘΗ, ΜΠρ Ηρακλείου 169/2000, ΕΕμπΔ, 2000, σ. 382, ΝοΒ, 2000, σ. 1151. Βλ. και Μ.Θ. ΜΑΡΙΝΟ, ό.π., ΧρΙΔ, 2003, σσ. 871-2.

62. Βλ. Α. ΜΙΚΡΟΥΛΕΑ, ό.π., σσ. 166-7, Χ. ΧΡΥΣΑΝΘΗ, ό.π., ΕπισκΕΔ, 2007, σσ. 365-7 με πλούσιες περαιτέρω αναφορές.

προγενέστερου σήματος. Για τον λόγο αυτόν, στη νομική θεωρία κρατεί η άποψη⁶³ ότι σε αυτήν την περίπτωση θα πρέπει να γίνει δεκτή από την έννομη τάξη η συνύπαρξη των δύο σημάτων, δεδομένου ότι ο ενδεχόμενος κίνδυνος σύγχυσης είναι μη αισθητός και ως εκ τούτου αποδεκτός. Κατά λογική ακολουθία, οι φορείς των αντίθετων διακριτικών γνωρισμάτων δεν έχουν εκατέρωθεν αξιώσεις παράλειψης και άρσης της προσβολής, ούτε δύνανται να προβάλλουν τη χρονική προτεραιότητα στις μεταξύ τους αστικές ή διοικητικές διαδικασίες. Με διαφορετική διατύπωση, η ευόδωση της σχετικής ένστασης του άρθρου 127 παρ. 1 Ν. 4072/2012 αναπτύσσει μόνο *inter partes* ενέργεια, ενώ αντιθέτως πλήρη ενέργεια αναπτύσσουν τα υφιστάμενα υπό εξέταση σήματα ή διακριτικά γνωρίσματα μόνον έναντι τρίτων⁶⁴.

Για την ταυτότητα του νομικού λόγου, η αυτή έννομη συνέπεια προσηύκει και στην περίπτωση του «αντίστροφου κινδύνου σύγχυσης», αφού πρόκειται για περιορισμό της έκτασης προστασίας που απονέμεται στον δικαιούχο προγενέστερου σήματος, σύμφωνα με τα άρθρα 4 παρ. 1 στοιχ. α' και 5 παρ. 1 στοιχ. α' της Οδηγίας 2008/95/EK, όπως έχουν μεταφερθεί στην ελληνική έννομη τάξη με τα άρθρα 124 παρ. 1 στοιχ. α' και 125 παρ. 3 στοιχ. α' Ν. 4072/2012. Κατά λογική ακολουθία, θα πρέπει και στο πλαίσιο αυτό να γίνει δεκτό ότι ο ενδεχόμενος κίνδυνος σύγχυσης είναι μη αισθητός και ως εκ τούτου δικαίως αποδεκτός⁶⁵. Αντιθέτως, αξίωση διαγραφής του προγενέστερου σήματος κατόπιν αιτήματος του μεταγενεστέρου δικαιούχου δεν φαίνεται εύλογη υπό το

φως της νομολογίας του ΔΕΕ, δεδομένου ότι η απαίτηση ανοχής της συνύπαρξης δύο πανομοιότυπων σημάτων που αφορούν σε πανομοιότυπα προϊόντα ή υπηρεσίες φαίνεται να λειτουργεί αμφίπλευρα και να προστατεύει από σχετικές αξιώσεις τον δικαιούχο τόσο του προγενέστερου όσο και του μεταγενέστερου σήματος⁶⁶. Αντίθετη προσέγγιση θα μπορούσε να υιοθετηθεί μόνον υπό το πρίσμα της πλήρους, άλλως ολοκληρωτικής αναιρέσης της διαφημιστικής ή εγγυητικής λειτουργίας του σήματος, έτσι ώστε να μην παρίσταται δικαίως προστατευτέα, ούτε να κρίνεται προσήκουσα η χορήγηση έννομης προστασίας υπέρ του δικαιούχου του προγενέστερου σήματος. Ωστόσο, το συγκεκριμένο ζήτημα και οι εν γένει προϋποθέσεις για την παροχή τόσο ευρείας έννομης προστασίας θα πρέπει να επιλυθεί μελλοντικά από τα ενωσιακά δικαιοδοτικά όργανα.

VII. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Η καθημερινότητα και η εξέλιξη των εμπορικών συναλλαγών είναι εύλογο να δημιουργεί έντονη ποικιλομορφία αναφορικά με τη συνύπαρξη είτε παρεμφερών σημάτων, είτε παρεμφερών σημάτων και διακριτικών γνωρισμάτων. Κατά συνέπεια, ανακύπτει με ιδιαίτερη ένταση το δικαιοπολιτικό δίλημμα αναφορικά με τον συντονισμό των αντικρουόμενων συμφερόντων του προγενέστερου σηματούχου και των λοιπών συναλλασσόμενων που επιδιώκουν ικανοποιητικό αριθμό ελεύθερων γνωρισμάτων προς χρήση κατά την εμπορική τους δραστηριοποίηση. Η ανωτέρω ανάλυση αποδελτιώνει τα όρια που τίθενται και πρέπει να αναγνωρίζονται στην αρχή της χρονικής προτεραιότητας, έτσι ώστε να λειτουργεί όχι ως άτεγκτος δικαίως κανόνας, αλλά ως ευέλικτος μηχανισμός στάθμισης και ρύθμισης των αντιτιθέμενων συμφερόντων.

63. Μ.Θ. ΜΑΡΙΝΟΣ, Δίκαιο Διακριτικών Γνωρισμάτων, ό.π., σσ. 73-4, 345-6, ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, ό.π., ΧρΙΔ, 2003, σσ. 866, 868, Ν. ΡΟΚΑΣ, Σήματα, ό.π., σ. 74, Η. ΣΟΥΦΛΕΡΟΣ, ό.π., σσ. 959-961.

64. Ομοίως στο ενωσιακό δίκαιο, βλ. ενδεικτικά άρθρο 9 παρ. 3 της Οδηγίας 2008/95/EK, το άρθρο 9 παρ. 3 της Οδηγίας 2015/2436 και το άρθρο 54 παρ. 3 του Κανονισμού 207/2009.

65. Πρβλ. και Χ. ΧΡΥΣΑΝΘΗ, ό.π., ΕπισκΕΔ, 2007, σσ. 366-7.

66. ΔΕΕ C-482/09, ό.π., σκ. 84. Βλ. και Η. ΣΟΥΦΛΕΡΟ, ό.π., σσ. 978-980.

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

I. Επικαιρότητα ΕΕ

Επιμ.: Αναστασία Καλλίδου, Ελισάβετ Παναγιωτίδου, Ελένη Φωτιάδου

I. BREXIT

► Ολοκλήρωση της πρώτης φάσης των διαπραγματεύσεων. Μετάβαση στη δεύτερη φάση (20.12.2017)

Ευρωπαϊκό Συμβούλιο – δικαιώματα των πολιτών – Βόρεια Ιρλανδία – οικονομικός διακανονισμός – μεταβατική περίοδος – μελλοντική σχέση

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, συνερχόμενο σε σύνθεση ΕΕ-27, εξέτασε τις τελευταίες εξελίξεις σχετικά με τις διαπραγματεύσεις για το Brexit κατά τη σύνοδο κορυφής της 15.12.2017. Οι ηγέτες των 27 κρατών μελών συμφώνησαν ότι έχει σημειωθεί επαρκής πρόοδος κατά την πρώτη φάση των διαπραγματεύσεων για το Brexit. Είχε, άλλωστε, προηγηθεί την 08.12.2017 η συμφωνία μεταξύ της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και του Ηνωμένου Βασιλείου αναφορικά με την πρώτη φάση των διαπραγματεύσεων, η οποία αποτυπώθηκε σε σχετική κοινή έκθεση και επικυρώθηκε από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο.

Τα βασικά σημεία του επιτευχθέντος συμβιβασμού αφορούν στα τρία ζητήματα προβληματισμού, ήτοι τα δικαιώματα των πολιτών της ΕΕ εντός του ΗΒ και των Βρετανών πολιτών εντός της ΕΕ, τις σχέσεις με τη Βόρεια Ιρλανδία και τον οικονομικό διακανονισμό μεταξύ ΕΕ και ΗΒ.

Σε ό,τι αφορά στα δικαιώματα των πολιτών προβλέπεται διατήρησή τους, υπό την έννοια ότι όσοι πολίτες της ΕΕ διαμένουν νόμιμα κατά τους όρους του ενωσιακού δικαίου στο ΗΒ και αντίστροφα όσοι Βρετανοί υπήκοοι διαμένουν νόμιμα σε κράτος μέλος της ΕΕ κατά τον κρίσιμο χρόνο της αποχώρησης του ΗΒ, εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της Συμφωνίας Αποχώρησης. Ως εκ τούτου, απαγορεύεται οποιαδήποτε διάκριση λόγω ιθαγένειας στο κράτος υποδοχής απέναντι στους πολίτες της Ένωσης και τους Βρετανούς υπηκόους αντίστοιχα. Ταυτόχρονα, προβλέπεται το δικαίωμα επανένωσης των οικογενειών κατά τους όρους του άρθρου 2 της οδηγίας 2004/38/ΕΚ. Αξίζει να σημειωθεί ότι αναγνωρίζεται άμεσο αποτέλεσμα του τμήματος της συμφωνίας αποχώρησης σχετικά με τα δικαιώματα των πολιτών, το οποίο θα υπερισχύει της αντίθετης και ασύμβατης κοινής νομοθεσίας. Τέλος, παρέχεται ερμηνευτικός ρόλος στο ΔΕΕ, καθόσον προβλέπεται η εγκαθίδρυση μηχανισμού υποβολής ερωτημάτων εκ μέρους των βρετανικών δικαστηρίων στο Δικαστήριο, όταν κρίνεται απαραίτητη η ερμηνευτική του καθοδήγηση σχετικά με τα ζητήματα δικαιωμάτων των πολιτών. Ο εν λόγω μηχανισμός θα είναι στη διάθεση των βρετανικών δικαστηρίων για 8 χρόνια από την ημερομηνία θέσης σε ισχύ του τμήματος για τα δικαιώματα των πολιτών.

Συμφωνία επιτεύχθηκε για τα σύνορα με τη Βόρεια Ιρλανδία. Κατ' ουσίαν προβλέπονται ανοιχτά σύνορα με τη Βόρεια Ιρλανδία, με ταυτόχρονη απόρριψη της ιδέας σκληρού συνόρου υπό την έννοια φυσικής υποδομής και αντίστοιχων ελέγχων. Επισημαίνεται περαιτέρω ο σεβασμός στις προβλέψεις της Συμφωνίας της Μεγάλης Παρασκευής της 10ης Απριλίου 1988 σε ό,τι αφορά στο συνταγματικό καθεστώς της Βόρειας Ιρλανδίας.

Τέλος, διαμορφώθηκε μεθοδολογία, προκειμένου να ολοκληρωθεί ο οικονομικός διακανονισμός μεταξύ ΕΕ και ΗΒ, ενώ αποτυπώθηκαν τα περιεχόμενα του διακανονισμού, οι αρχές για τον υπολογισμό του μεγέθους του και ο τρόπος συμμετοχής του ΗΒ στα προγράμματα του Πολυετούς Δημοσιονομικού Πλαισίου μέχρι το κλείσιμό τους.

Στην ως άνω βάση, οι ηγέτες ενέκριναν το σχέδιο κατευθυντήριων γραμμών για τη μετάβαση στη δεύτερη φάση των διαπραγματεύσεων, υπογραμμίζοντας ότι αυτές μπορούν να προχωρήσουν μόνο στον βαθμό που όλες οι υποχρεώσεις που αναλήφθηκαν κατά τη διάρκεια της πρώτης φάσης γίνουν πλήρως σεβαστές και μεταφρασθούν πιστά σε νομικούς όρους. Αντικείμενο των διαπραγματεύσεων κατά τη δεύτερη φάση θα αποτελέσουν οι μεταβατικές ρυθμίσεις καθώς και η συνολική συναντίληψη του πλαισίου για τη μελλοντική σχέση.

Σε ό,τι αφορά στη μετάβαση, το ΕΣ σημείωσε την πρόταση του ΗΒ για μεταβατική περίοδο περίπου 2 ετών, συμφωνώντας να διαπραγματευτεί μεταβατική περίοδο που θα καλύπτει το σύνολο του κεκτημένου της ΕΕ. Το Ηνωμένο Βασίλειο, ως τρίτη χώρα, δεν θα συμμετέχει πλέον στα θεσμικά όργανα της ΕΕ. Οι μεταβατικές ρυθμίσεις, οι οποίες θα εντάσσονται στη συμφωνία αποχώρησης, πρέπει να είναι προς το συμφέρον της Ένωσης, σαφώς καθορισμένες και επακριβώς περιορισμένες χρονικά. Δεδομένου ότι το ΗΒ θα εξακολουθεί να συμμετέχει στην τελωνειακή ένωση και στην ενιαία αγορά (συμπεριλαμβανομένων και των τεσσάρων ελευθεριών) κατά τη διάρκεια της μετάβασης, πρέπει να εξακολουθεί να συμμορφώνεται με την εμπορική πολιτική της ΕΕ, να εφαρμόζει το δασμολόγιο της ΕΕ και να συλλέγει δασμούς της ΕΕ, καθώς και να διασφαλίζει ότι στα σύνορα διενεργούνται όλοι οι έλεγχοι της ΕΕ έναντι άλλων τρίτων χωρών.

Σε ό,τι αφορά στη μελλοντική σχέση, το ΕΣ επιβεβαίωσε την επιθυμία του για τη δημιουργία στενής εταιρικής σχέσης μεταξύ της Ένωσης και του ΗΒ. Σημειώτεον ότι το ΗΒ έχει διατυπώσει την πρόθεσή του να μη συμμετέχει πλέον στην τελωνειακή ένωση και στην ενιαία αγορά μετά το πέρας της μεταβατικής περιόδου. Έτσι, το ΕΣ θα προσαρμόσει την προσέγγισή του όσον αφορά στο

εμπόριο και την οικονομική συνεργασία υπό το πρίσμα της εν λόγω θέσης, ώστε να διασφαλισθεί ισορροπία δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, να διατηρηθούν ισότιμοι όροι ανταγωνισμού και να αποφευχθεί η διατάραξη των υφιστάμενων σχέσεων με άλλες τρίτες χώρες.

Σε συνέχεια των ως άνω κατευθυντήριων γραμμών, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή απέστειλε στις 20.12.2017 σύσταση προς το Συμβούλιο (άρθρο 50 ΣΕΕ), προκειμένου να ξεκινήσουν οι συζητήσεις σχετικά με τη δεύτερη φάση της συντεταγμένης αποχώρησης του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Στη σύσταση καθορίζονται πρόσθετες λεπτομέρειες σχετικά με τις μεταβατικές ρυθμίσεις. Συγκεκριμένα, η Επιτροπή συνιστά η μεταβατική περίοδος να μη διαρκέσει πέραν της 31ης Δεκεμβρίου 2020.

Σύμφωνα με τις κατευθυντήριες γραμμές του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της 15ης Δεκεμβρίου 2017, το Συμβούλιο Γενικών Υποθέσεων (άρθρο 50 ΣΕΕ) πρέπει να εγκρίνει τις πρόσθετες αυτές διαπραγματευτικές οδηγίες περί μεταβατικών ρυθμίσεων τον Ιανουάριο του 2018.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-5342_el.html

► Μετεγκατάσταση σε άλλα κράτη μέλη του Ευρωπαϊκού Οργανισμού Φαρμάκων (EMA) και της Ευρωπαϊκής Αρχής Τραπεζών (EAT) (20.11.2017)

Ευρωπαϊκός Οργανισμός Φαρμάκων – Ευρωπαϊκή Αρχή Τραπεζών – ψηφοφορία – Άμστερνταμ – Παρίσι

Στο περιθώριο του Συμβουλίου Γενικών Υποθέσεων σχετικά με την κατ' άρθρον 50 ΣΕΕ αποχώρηση του ΗΒ, έγινε στις 20 Νοεμβρίου 2017 από τους Υπουργούς των 27 ευρωπαϊκών κρατών η επιλογή των κρατών μελών, εντός των οποίων θα μετεγκατασταθούν δύο οργανισμοί της ΕΕ που επί του παρόντος εδρεύουν στο Ηνωμένο Βασίλειο, δηλαδή ο Ευρωπαϊκός Οργανισμός Φαρμάκων (EMA) και η Ευρωπαϊκή Αρχή Τραπεζών (EAT).

Ο Ευρωπαϊκός Οργανισμός Φαρμάκων (EMA) είναι αρμόδιος για την επιστημονική αξιολόγηση, την εποπτεία και την παρακολούθηση της ασφάλειας των φαρμάκων στην ΕΕ, ενώ συμβάλλει καθοριστικά στην ομαλή λειτουργία της ενιαίας αγοράς φαρμάκων στην ΕΕ. Οι υπουργοί της ΕΕ των 27 επέλεξαν το Άμστερνταμ ως τη νέα έδρα του. Αξίζει να σημειωθεί ότι και η Ελλάδα είχε εκδηλώσει ενδιαφέρον για τη φιλοξενία του εν λόγω οργανισμού στην Αθήνα, υποψηφιότητα η οποία έλαβε την έβδομη θέση της κατάταξης συγκεντρώνοντας 10 ψήφους.

Η Ευρωπαϊκή Αρχή Τραπεζών (EAT) σκοπεί στην αποτελεσματική και συνεκτική προληπτική ρύθμιση και εποπτεία του ευρωπαϊκού τραπεζικού τομέα, με έργο της, μεταξύ άλλων, την αξιολόγηση των κινδύνων του τομέα αυτού μέσω της εκπόνησης τακτικών εκθέσεων και της διενέργειας ασκήσεων προσομοίωσης ακραίων κατα-

στάσεων σε ολόκληρη την ΕΕ. Η νέα έδρα της θα βρίσκεται στο Παρίσι, καθώς στην ψηφοφορία την πρώτη θέση κατέλαβε η υποψηφιότητα της Γαλλίας.

Σε συνέχεια της προβλεπόμενης διαδικασίας, η Επιτροπή αναμένεται να καταρτίσει νομοθετικές προτάσεις που θα αποτυπώνουν την ψηφοφορία, οι οποίες θα υποβληθούν προς έγκριση σύμφωνα με τη συνήθη νομοθετική διαδικασία, με τη συμμετοχή του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Το Συμβούλιο και η Επιτροπή δεσμεύονται να διασφαλίσουν ότι αυτές οι νομοθετικές προτάσεις θα διεκπεραιωθούν όσο το δυνατόν ταχύτερα, δεδομένου του επείγοντος χαρακτήρα του θέματος.

<http://www.consilium.europa.eu/el/policies/relocation-london-agencies-brexit/>

II. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ - ΑΣΦΑΛΕΙΑ - ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ

► Σύσταση της Ευρωπαϊκής Εισαγγελίας (31.10.2017)

ενισχυμένη συνεργασία – απάτη σε βάρος των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης – διασυνοριακή απάτη ΦΠΑ – ανεξαρτησία – εμπειρογνομosύνη

Σε συνέχεια της γενικής προσέγγισης που συμφωνήθηκε τον περασμένο Ιούνιο στο πλαίσιο του Συμβουλίου των Υπουργών Δικαιοσύνης από την Αυστρία, το Βέλγιο, τη Βουλγαρία, τη Γαλλία, τη Γερμανία, την Ελλάδα, την Εσθονία, την Ισπανία, την Ιταλία, την Κροατία, την Κύπρο, τη Λετονία, τη Λιθουανία, το Λουξεμβούργο, την Πορτογαλία, τη Ρουμανία, τη Σλοβακία, τη Σλοβενία, την Τσεχική Δημοκρατία και τη Φινλανδία και της σχετικής έγκρισης εκ μέρους του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, δημοσιεύθηκε την 31.10.2017, στην Επίσημη Εφημερίδα, ο Κανονισμός (ΕΕ) 2017/1939 του Συμβουλίου, της 12ης Οκτωβρίου 2017, σχετικά με την εφαρμογή ενισχυμένης συνεργασίας για τη σύσταση της Ευρωπαϊκής Εισαγγελίας. Τα λοιπά κράτη μέλη έχουν τη δυνατότητα προσχώρησης στα 20 ιδρυτικά μέλη ανά πάσα στιγμή μετά την έκδοση του Κανονισμού.

Η Ευρωπαϊκή Εισαγγελία θα είναι μια ανεξάρτητη και αποκεντρωμένη εισαγγελική υπηρεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με αρμοδιότητες έρευνας, άσκησης δίωξεων και παραπομπής στη δικαιοσύνη εγκλημάτων που επιβαρύνουν τον προϋπολογισμό της ΕΕ, όπως η απάτη, η διαφθορά ή η διασυνοριακή απάτη στον τομέα του ΦΠΑ. Η Ευρωπαϊκή Εισαγγελία θα λειτουργεί ως ενιαία αρχή σε όλα τα συμμετέχοντα κράτη μέλη και θα συνδυάζει ευρωπαϊκές και εθνικές προσπάθειες επιβολής του νόμου σε μια ενιαία, αδιάλειπτη και αποδοτική προσέγγιση.

Η Ευρωπαϊκή Εισαγγελία θα δομηθεί σε δύο επίπεδα: σε κεντρικό και σε εθνικό. Το κεντρικό επίπεδο θα αποτελείται από τον Ευρωπαϊκό Γενικό Εισαγγελέα, από 20 Ευρωπαίους Εισαγγελεείς (έναν ανά συμμετέχον κράτος μέλος), δύο εκ των οποίων θα είναι αναπληρωτές του Ευρωπαίου

Γενικού Εισαγγελέα, από τον διοικητικό διευθυντή και από ειδικό τεχνικό και ανακριτικό προσωπικό. Το αποκεντρωμένο, εθνικό επίπεδο θα αποτελείται από Εντεταλμένους Ευρωπαίους Εισαγγελείς η έδρα των οποίων θα βρίσκεται στα συμμετέχοντα κράτη μέλη. Το κεντρικό επίπεδο θα εποπτεύει τη διενέργεια ερευνών και την άσκηση διώξεων σε εθνικό επίπεδο.

Η Ευρωπαϊκή Εισαγγελία θα λειτουργεί ως ενιαία υπηρεσία σε όλα τα συμμετέχοντα κράτη μέλη και δεν θα χρειάζεται να βασίζεται στα παραδοσιακά εργαλεία του δικαίου της ΕΕ για τη συνεργασία μεταξύ των δικαστικών αρχών των διαφόρων κρατών μελών. Θα λειτουργεί ως ενιαία υπηρεσία σε όλα τα συμμετέχοντα κράτη μέλη. Θα είναι σε θέση να ενεργεί άμεσα σε διασυνοριακές υποθέσεις, χωρίς να απαιτούνται χρονοβόρες διαδικασίες δικαστικής συνεργασίας. Θα έχει επίσης το περιθώριο να ακολουθεί ενιαία πολιτική σε ό, τι αφορά την άσκηση διώξεων, βάζοντας έτσι τέλος στην υφιστάμενη αποσπασματική προσέγγιση. Η Ευρωπαϊκή Εισαγγελία θα υπερβεί τα υπάρχοντα προβλήματα και θα χειρίζεται υποθέσεις απάτης που αφορούν χρήματα της ΕΕ άνω του ποσού των 10.000 ευρώ, καθώς και περίπλοκες υποθέσεις διασυνοριακής απάτης στον τομέα του ΦΠΑ στις οποίες η ζημία θα υπερβαίνει τα 10 εκατ. ευρώ. Η σύσταση της Ευρωπαϊκής Εισαγγελίας θα οδηγήσει σε καλύτερα αποτελέσματα σε ό, τι αφορά την άσκηση διώξεων και την ανάκτηση χρηματικών ποσών που χάθηκαν λόγω απάτης.

Αναφορικά με την ανεξαρτησία της Ευρωπαϊκής Εισαγγελίας, ο Κανονισμός ορίζει ότι το προσωπικό της Ευρωπαϊκής Εισαγγελίας ενεργεί προς το συμφέρον της Ένωσης συνολικά και ούτε ζητεί ούτε λαμβάνει οδηγίες από οποιονδήποτε εξωτερικό παράγοντα. Αυτό διασφαλίζει ότι τα θεσμικά και λοιπά όργανα και οργανισμοί της Ένωσης, καθώς και τα κράτη μέλη θα σέβονται την ανεξαρτησία της Ευρωπαϊκής Εισαγγελίας και δεν θα επιδιώκουν να την επηρεάσουν κατά την άσκηση των καθηκόντων της. Η Ευρωπαϊκή Εισαγγελία θα είναι διαρθρωτικά ανεξάρτητη καθώς δεν θα εντάσσεται σε κανένα θεσμικό όργανο ή υπηρεσία της ΕΕ. Ο Ευρωπαίος Γενικός Εισαγγελέας θα διορίζεται από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο κατόπιν ανοικτής πρόσκλησης για υποβολή υποψηφιοτήτων. Η θητεία του Ευρωπαίου Γενικού Εισαγγελέα περιορίζεται σε επτά χρόνια και δεν είναι ανανεώσιμη, έτσι ώστε να διασφαλίζεται ότι ο Ευρωπαίος Γενικός Εισαγγελέας δεν θα επηρεάζεται από σκοπιμότητες με στόχο την ανανέωσή της. Ο Ευρωπαίος Γενικός Εισαγγελέας παύεται μόνο με απόφαση του Δικαστηρίου, κατόπιν αιτήματος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, του Συμβουλίου ή της Επιτροπής. Σε ό, τι αφορά τους Ευρωπαίους Εντεταλμένους Εισαγγελείς, ο Κανονισμός διασφαλίζει ότι οι εθνικοί εισαγγελείς που διορίζονται

για να εργασθούν για την Ευρωπαϊκή Εισαγγελία θα είναι τελείως ανεξάρτητοι από τις εθνικές εισαγγελικές αρχές.

Οι εργασίες για τη συγκρότηση της Ευρωπαϊκής Εισαγγελίας έχουν ήδη αρχίσει και η προπαρασκευαστική αυτή φάση προβλέπεται ότι θα διαρκέσει δύο έως τρία έτη. Αυτό σημαίνει ότι η Ευρωπαϊκή Εισαγγελία αναμένεται να ξεκινήσει τη λειτουργία της μεταξύ 2020 και 2021.

http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2017.283.01.0001.01.ELL&toc=OJ:L:2017:283:TOC

► Καλύτερη προστασία δεδομένων για τους Ευρωπαίους πολίτες (12.12.2017)

ανταλλαγή πληροφοριών – ανίχνευση εγκλημάτων – αποτελεσματικότητα ελέγχων – ενίσχυση εσωτερικής ασφάλειας

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προτείνει να γεφυρωθούν τα κενά πληροφόρησης μέσω της αναβάθμισης των συστημάτων πληροφοριών της ΕΕ για τη διαχείριση της ασφάλειας, των συνόρων και της μετανάστευσης.

Η σημερινή πρόταση εισάγει νέα στοιχεία, για πιο έξυπνη και πιο στοχευμένη χρήση των διαθέσιμων πληροφοριών στα υφιστάμενα και στα μελλοντικά συστήματα. Τούτο θα επιτρέψει στις εθνικές αρχές: να αξιοποιούν με τον βέλτιστο τρόπο τα υφιστάμενα δεδομένα. Ειδικότερα, μία ευρωπαϊκή πύλη αναζήτησης θα οδηγήσει σε μία και μόνη πηγή («one-stop shop») στην οθόνη υπολογιστή όταν οι συνοριοφύλακες ή οι αστυνομικοί ελέγχουν έγγραφα ταυτότητας. Αντί να πρέπει να αποφασίσει ποια βάση δεδομένων θα ελέγξει σε μια συγκεκριμένη κατάσταση, το προσωπικό θα είναι σε θέση να πραγματοποιεί ταυτόχρονη αναζήτηση σε πολλαπλά συστήματα πληροφοριών της ΕΕ. Κατ' αυτό τον τρόπο, θα γεφυρωθούν κενά πληροφόρησης και θα διασφαλισθεί ότι το προσωπικό θα έχει την πλήρη εικόνα για ένα άτομο χωρίς καθυστέρηση.

Επιπλέον, προτείνεται μια κοινή υπηρεσία βιομετρικής αντιστοίχισης που θα κάνει χρήση βιομετρικών δεδομένων, όπως τα δακτυλικά αποτυπώματα ή οι εικόνες προσώπου, για τη σάρωση των υφιστάμενων βάσεων δεδομένων και την ανίχνευση πληροφοριών στα διάφορα συστήματα πληροφοριών της ΕΕ. Ένα κοινό αποθετήριο δεδομένων ταυτότητας θα παρέχει βασικά προσωπικά χαρακτηριστικά και βιομετρικά στοιχεία, όπως τα ονόματα και οι ημερομηνίες γέννησης των πολιτών τρίτων χωρών, έτσι ώστε να είναι δυνατή η αξιόπιστη ταυτοποίησή τους. Με βάση αυτά, ένας ανιχνευτής πολλαπλών ταυτοτήτων θα ενημερώνει αμέσως τους συνοριοφύλακες και τους αστυνομικούς για τις περιπτώσεις πολλαπλών ή πλαστών ταυτοτήτων.

Κατά τη διενέργεια ελέγχων στο εσωτερικό μιας χώρας, οι αστυνομικοί θα είναι σε θέση να αναζητούν δεδομένα

ταυτότητας υπηκόων τρίτων χωρών και να τους ταυτοποιούν, με σκοπό, μεταξύ άλλων, την ανίχνευση πολλαπλών ταυτοτήτων.

Επίσης, όσον αφορά το προσωπικό επιβολής του νόμου με αρμοδιότητες για την πρόληψη, τη διερεύνηση, την ανίχνευση ή τη δίωξη σοβαρών εγκλημάτων ή τρομοκρατίας, η Επιτροπή προτείνει δύο στάδια πρόσβασης στις πληροφορίες που χρειάζονται για υπηκόους τρίτων χωρών στα συστήματα που δεν ανήκουν στον τομέα της επιβολής του νόμου. Με πλήρη σεβασμό της προστασίας των δεδομένων, η προσέγγιση αυτή διασαφηνίζει ότι, ως πρώτο βήμα, η αναζήτηση θα διενεργείται βάσει συστήματος θετικής/αρνητικής απάντησης (hit/no-hit). Ως δεύτερο βήμα, σε περίπτωση «θετικής απάντησης», τα όργανα επιβολής του νόμου μπορούν να ζητούν πρόσβαση στις πληροφορίες που απαιτούνται σύμφωνα με τους αντίστοιχους κανόνες και διασφαλίσεις. Για να διασφαλισθεί ότι οι συνοριοφύλακες και οι αστυνομικοί θα έχουν πλήρη και ακριβή ενημέρωση, θα δημιουργηθούν και μηχανισμοί ελέγχου ποιότητας των δεδομένων.

Με τα μέτρα αυτά θα καταστεί δυνατή η ανταλλαγή πληροφοριών και δεδομένων μεταξύ των διαφόρων συστημάτων και θα διασφαλίζεται ότι οι συνοριοφύλακες και οι αστυνομικοί θα έχουν πρόσβαση στη σωστή πληροφορία ακριβώς όταν και όπου χρειάζεται ώστε να επιτελέσουν το έργο τους, αλλά και συγχρόνως θα εξασφαλίζονται τα υψηλότερα δυνατά πρότυπα προστασίας των δεδομένων και ο πλήρης σεβασμός των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Στο πλαίσιο των πρόσφατων προκλήσεων στον τομέα της ασφάλειας και της μετανάστευσης, η πρόταση θα ενισχύσει την ασφάλεια των πολιτών της ΕΕ, διευκολύνοντας τη διαχείριση των εξωτερικών συνόρων της ΕΕ και ενισχύοντας την εσωτερική ασφάλεια.

Σήμερα, τα συστήματα πληροφοριών της ΕΕ δεν επικοινωνούν μεταξύ τους – οι πληροφορίες αποθηκεύονται χωριστά σε μη διασυνδεδεμένα συστήματα, με αποτέλεσμα να είναι κατακερματισμένες, πολύπλοκες και δυσχερείς στον χειρισμό. Ο κίνδυνος που αυτό συνεπάγεται είναι να παραμένουν αναξιοποίητα στοιχεία και να διαφεύγουν τον εντοπισμό οι τρομοκράτες και οι εγκληματίες που χρησιμοποιούν πολλαπλές ή πλαστές ταυτότητες, θέτοντας σε κίνδυνο την εσωτερική ασφάλεια της ΕΕ και καθιστώντας δυσχερέστερη τη διαχείριση των συνόρων και της μετανάστευσης. Τα μέτρα που προτείνονται σήμερα θα γεφυρώσουν αυτά τα κενά και θα διασφαλίζουν ότι οι πληροφορίες που παρέχονται στους συνοριοφύλακες και στην αστυνομία είναι πλήρεις, ακριβείς και αξιόπιστες. Τα νέα εργαλεία θα συμβάλουν στον καλύτερο εντοπισμό ατόμων που συνιστούν απειλή, όχι μόνο κατά τη διέλευση των συνόρων της ΕΕ, αλλά και όταν ταξιδεύουν στο εσωτερικό του χώρου Σένγκεν. Με την ταυτόχρονη διασταύρωση πληροφοριών σε διάφορες βάσεις δεδομένων και τον εξορθολογισμό της πρόσβα-

σης από τις αρχές επιβολής του νόμου, τα νέα εργαλεία θα επιτρέπουν στους συνοριοφύλακες ή στην αστυνομία να ενημερώνονται γρήγορα εάν ένα άτομο χρησιμοποιεί πολλαπλές ή πλαστές ταυτότητες. Επίσης, θα βοηθήσουν να εντοπίζονται καλύτερα οι ευάλωτες ομάδες, όπως οι ασυνόδετοι ανήλικοι, διασφαλίζοντας παράλληλα ότι τα θεμελιώδη δικαιώματα και η προστασία των δεδομένων τηρούνται πλήρως.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-5202_en.htm

III. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΠΑΡΟΧΗ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ

► Πρώτο καλοκαίρι χωρίς τέλη περιαγωγής (26.09.2017)

κινητή τηλεφωνία – διακοπές – επαγγελματικά ταξίδια – τέλη περιαγωγής – χρήση δεδομένων – δίκτυα – κλήσεις – μηνύματα SMS – λογαριασμοί τηλεφώνου

Επί μια δεκαετία η Επιτροπή εργάζεται συνεχώς για να μειώσει και τελικά να καταργήσει τις επιπλέον χρεώσεις που επιβάλλουν οι πάροχοι τηλεπικοινωνιών στους πελάτες τους κάθε φορά που αυτοί χρησιμοποιούν την κινητή τους συσκευή, όταν διασχίζουν τα σύνορα για διακοπές ή για επαγγελματικό ταξίδι. Από τις 15 Ιουνίου 2017, οι Ευρωπαίοι μπορούν να κάνουν χρήση των κινητών τους τηλεφώνων (φωνητικές κλήσεις, μηνύματα SMS και δεδομένα), όταν ταξιδεύουν εντός της ΕΕ χωρίς επιπλέον τέλη περιαγωγής. Αυτό σημαίνει ότι οι ταξιδιώτες μπορούν να χρησιμοποιούν το κινητό τους τηλέφωνο στο εξωτερικό όπως και στη χώρα τους, όταν ταξιδεύουν, χωρίς να ανησυχούν για το ύψος των λογαριασμών τηλεφώνου.

Σύμφωνα με την έρευνα του Έκτακτου Ευρωβαρόμετρου, η μεγάλη πλειονότητα των Ευρωπαίων αναγνωρίζουν τα οφέλη της περιαγωγής χωρίς επιπλέον χρέωση. Χάρη στους νέους κανόνες της ΕΕ σχετικά με την περιαγωγή που ισχύουν από τις 15 Ιουνίου 2017, οι καταναλωτές μπορούν να χρησιμοποιούν το κινητό τους τηλέφωνο στα ταξίδια τους σε άλλες χώρες της ΕΕ όπως και στη χώρα τους, χωρίς επιπλέον χρέωση. Η γνώση των νέων κανόνων ανέρχεται στο 86% μεταξύ εκείνων που έχουν ήδη ταξιδέψει από τις 15 Ιουνίου και μετά. Η έρευνα του Έκτακτου Ευρωβαρομέτρου σχετικά με την περιαγωγή πραγματοποιήθηκε στα τέλη Αυγούστου, μετά την κύρια περίοδο διακοπών. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι κατά το πρώτο αυτό καλοκαίρι τα άτομα άρχισαν να αλλάζουν τις συνήθειές τους, όταν χρησιμοποιούσαν τα κινητά τους τηλέφωνα στο εξωτερικό. Ο αντίκτυπος από την κατάργηση των τελών περιαγωγής στη χρήση του κινητού τηλεφώνου κατά τη διάρκεια των ταξιδιών στο εξωτερικό επιβεβαιώνεται και από τη σύγκριση με έρευνα του Ευρωβαρομέτρου του 2014, η οποία είχε δείξει ότι η χρήση ήταν ακόμα πιο περιορισμένη σε σχέση με τους μήνες που προηγήθηκαν της 15ης Ιουνίου 2017.

Οι εταιρείες κινητής τηλεφωνίας ήδη διαπιστώνουν αλλαγές στη συμπεριφορά των ταξιδιωτών στα δίκτυά τους. Πολλές εταιρείες ανέφεραν σημαντική αύξηση της κυκλοφορίας δεδομένων από τους ταξιδιώτες, η οποία πολλαπλασιάστηκε (από 3 έως και 6 φορές, ενίοτε ακόμα και περισσότερο) φέτος το καλοκαίρι σε σύγκριση με το καλοκαίρι του 2016. Αν και ένα μέρος της αύξησης αυτής αντικατοπτρίζει γενικά την αύξηση της κατανάλωσης δεδομένων χρόνο με τον χρόνο στις εγχώριες αγορές, ένα σημαντικό μέρος μπορεί να αποδοθεί στους νέους κανόνες για την περιαγωγή. Η αύξηση των κλήσεων με περιαγωγή, αν και λιγότερο έντονη, είναι επίσης σημαντική. Αντίστοιχα, οι εταιρείες κινητής τηλεφωνίας σε τουριστικές περιοχές αναφέρουν σημαντικές επενδύσεις στα δίκτυά τους για να αξιοποιήσουν την ευκαιρία που παρουσιάζει η αυξημένη ζήτηση από τους ταξιδιώτες. Μετά το πρώτο καλοκαίρι χωρίς επιπλέον χρεώσεις περιαγωγής, μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι, σε γενικές γραμμές, οι εταιρείες κινητής τηλεφωνίας συμμορφώνονται με τους νέους κανόνες. Η Επιτροπή, σε στενή συνεργασία με τις εθνικές ρυθμιστικές αρχές, οι οποίες είναι άμεσα αρμόδιες για τη διασφάλιση της εφαρμογής, θα συνεχίσει να παρακολουθεί τις εξελίξεις στις αγορές κινητής τηλεφωνίας των κρατών μελών, για να εξασφαλίσει ότι οι εταιρείες συνεχίζουν να συμμορφώνονται με τους νέους κανόνες και ότι οι καταναλωτές αποκομίζουν τα οφέλη της κατάργησης των τελών περιαγωγής.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-3241_el.htm

IV. ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

► Drones: νέες προσπάθειες από την Επιτροπή για ασφαλή χρήση και λειτουργία (29.09.2017)

drones – εναέρια κυκλοφορία – αεροσκάφη – γεωγραφική αντιστάθμιση (geo-fencing) – αεροδρόμια – απαγορευμένες ζώνες

Πάνω από 1200 συμβάντα ασφάλειας – συμπεριλαμβανομένων των ατυχημάτων μεταξύ drones και αεροσκαφών – αναφέρθηκαν στην Ευρώπη το 2016, γεγονός που υπογραμμίζει την επείγουσα ανάγκη για ένα σύγχρονο και ευέλικτο κανονιστικό πλαίσιο της ΕΕ. Ως εκ τούτου, η Επιτροπή καλεί το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο να συμφωνήσουν σχετικά με την πρότασή της για τη δημιουργία πανευρωπαϊκού πλαισίου για τα drones. Εν αναμονή αυτής της υιοθέτησης, η κοινή επιχείρηση έρευνας για τη διαχείριση της εναέριας κυκλοφορίας (SESAR) – ο ρόλος της οποίας είναι η ανάπτυξη της επόμενης γενιάς διαχείρισης της ευρωπαϊκής εναέριας κυκλοφορίας – κάνει σήμερα διαθέσιμο μισό εκατομμύριο ευρώ για τη στήριξη των υπηρεσιών «γεωγραφικής αντιστάθμισης» (geo-fencing). Η γεωγραφική αντιστάθμιση μπορεί αυτόμάτως να εμποδίσει τα drones να πετάξουν

σε απαγορευμένες ζώνες, όπως σε περιοχές που γειτνιάζουν με τα αεροδρόμια.

Η διασφάλιση ότι τα drones μπορούν να βρίσκονται με ασφάλεια στον εναέριο χώρο παράλληλα με άλλους χρήστες (όπως τα αεροσκάφη) είναι θεμελιώδης. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο η Επιτροπή πρότεινε, τον Νοέμβριο του 2016, να δημιουργηθεί ένα αυτοματοποιημένο σύστημα διαχείρισης της κυκλοφορίας για αεροσκάφη που λειτουργούν σε χαμηλό επίπεδο, που αναφέρεται ως «U-space». Η γεωγραφική αντιστάθμιση αποτελεί βασικό συστατικό του U-space. Η πρόσκληση υποβολής προτάσεων που ανακοινώθηκε σήμερα από το SESAR αποσκοπεί στην επιλογή ενός έργου που να αποδεικνύει την ενεργό γεωγραφική αντιστάθμιση των drones που εκτελούν πτήσεις κάτω των 500 ποδών (περίπου 152 μέτρα). Απαιτεί ότι οι χρήστες drones θα έχουν στη διάθεσή τους ενημερωμένες πληροφορίες σχετικά με τις ζώνες μη πτήσης, καθώς και ειδοποιήσεις σε πραγματικό χρόνο εάν εισέλθουν σε μία από αυτές. Το έργο θα βασισθεί στις δυνατότητες γεωγραφικής τοποθέτησης που είναι ενσωματωμένες σε πολλά drones. Η χρηματοδότηση έρχεται ως προσθήκη στο κονδύλιο ύψους 9 εκατ. ευρώ που έχει ήδη διατεθεί για διερευνητικά έργα για την επιτάχυνση της ανάπτυξης του U-space, όπως η αυτόματη αναγνώριση των drones ή η επικοινωνία μεταξύ των drones.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-3401_en.htm

► Η Επιτροπή προσφέρει νέα στήριξη στις περιφέρειες της ΕΕ που συνεργάζονται σε έργα υψηλής τεχνολογίας (07.12.2017)

πilotικό έργο – διαπεριφερειακές εταιρικές σχέσεις – ενίσχυση εξειδίκευσης – αποδοτικότητα χρήσης πόρων

Οι περιφέρειες της Ευρώπης πρέπει να γίνουν πιο ανταγωνιστικές και πιο ανθεκτικές στο πλαίσιο των μεγάλων αλλαγών που επιφέρει η παγκοσμιοποίηση.

Η ΕΕ έχει συμβάλει σε μεγάλο βαθμό στην αξιοποίηση του αναπτυξιακού δυναμικού των περιφερειών της, προσφέροντάς τους την ευκαιρία να επενδύσουν στους τομείς εξειδίκευσης εκείνους στους οποίους διαθέτουν ανταγωνιστική ισχύ (πρόκειται για τη λεγόμενη διαδικασία «έξυπνης εξειδίκευσης»).

Μέχρι σήμερα έχουν εγκριθεί 120 περιφερειακές στρατηγικές έξυπνης εξειδίκευσης. Η εφαρμογή τους στηρίζεται με 40 δις ευρώ από τα ταμεία της πολιτικής για τη συνοχή.

Αυτό το πιλοτικό έργο διαπεριφερειακών εταιρικών σχέσεων αποτελεί μέρος ενός νέου συνόλου δράσεων το οποίο παρουσίασε η Επιτροπή τον Ιούλιο του 2017, με σκοπό την περαιτέρω ενίσχυση της έξυπνης εξειδίκευσης και την ώθηση της καινοτομίας στις περιφέρειες της ΕΕ, ώστε κάθε περιφέρεια να βρει τη θέση της σε μια παγκοσμιοποιημένη οικονομία.

Πιο συγκεκριμένα, η περιφέρεια της Τοσκάνης (IT), 21 άλλες περιφέρειες και η Εσθονία θα καταβάλουν κοινές προσπάθειες για την ανάπτυξη νέων λύσεων στον τομέα της γεωργίας υψηλής τεχνολογίας.

Οι περιφέρειες της Σκωτίας (UK) και της Χώρας των Βάσκων (ES) συντονίζουν μια ομάδα 16 περιφερειών με κοινά έργα στον τομέα των θαλάσσιων ανανεώσιμων πηγών ενέργειας. Με την ομάδα αυτή συνεργάζεται και η περιφέρεια Sogn og Fjordane της Νορβηγίας.

Η περιφέρεια της Ανδαλουσίας (ES) και 5 άλλες περιφέρειες έχουν ορίσει ως θεματική τους προτεραιότητα τα βιώσιμα κτίρια.

Οι περιφέρειες της Ανδαλουσίας (ES) και της Emilia-Romagna (IT) είναι επικεφαλής μιας ομάδας 9 περιφερειών, οι οποίες θα προτείνουν καινοτόμα σχέδια στα πεδία της ιχνηλασιμότητας και των μαζικών δεδομένων στον τομέα των γεωργικών ειδών διατροφής.

Οι εταιρικές αυτές σχέσεις θα επωφεληθούν από τη στήριξη ειδικών ομάδων που έχουν συσταθεί στο πλαίσιο της Επιτροπής, στις οποίες συμμετέχουν εμπειρογνώμονες από διάφορα θεματικά πεδία. Οι εμπειρογνώμονες θα παρέχουν συμβουλές, για παράδειγμα, σχετικά με τον καλύτερο δυνατό τρόπο συνδυασμού των κονδυλίων της ΕΕ για τη χρηματοδότηση έργων.

Εκτός από τη χειροπιαστή αυτή στήριξη από την πλευρά της Επιτροπής, κάθε εταιρική σχέση θα μπορεί να επωφεληθεί από εξωτερικές υπηρεσίες συμβούλων αξίας έως και 200.000 ευρώ για δραστηριότητες επέκτασης και εμπορικής αξιοποίησης. Τα χρήματα προέρχονται από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΕΤΠΑ).

Στόχος της εν λόγω πιλοτικής δράσης είναι να βοηθήσει τις εταιρικές αυτές σχέσεις να αναπτυχθούν σε τομείς προτεραιότητας, όπως είναι τα μαζικά δεδομένα, η βιοοικονομία, η αποδοτική χρήση των πόρων, τα προηγμένα συστήματα παραγωγής ή η κυβερνοασφάλεια.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-5108_el.htm

V. ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

► Η ΕΕ και η Ιαπωνία οριστικοποιούν τη συμφωνία οικονομικής εταιρικής σχέσης (08.12.2017)

οικονομική εταιρική σχέση – κατάργηση δασμών – πρόσβαση στις δημόσιες συμβάσεις της Ιαπωνίας – προστασία καταναλωτών

Με βάση την κατ' αρχήν πολιτική συμφωνία που επιτεύχθηκε κατά τη σύνοδο κορυφής ΕΕ-Ιαπωνίας στις 6 Ιουλίου 2017, οι διαπραγματευτές των δύο πλευρών διευθέτησαν τις τελευταίες λεπτομέρειες προκειμένου να ολοκληρωθεί το νομικό κείμενο.

Η ολοκλήρωση των διαπραγματεύσεων αυτών αποτελεί σημαντικό ορόσημο για τη μεγαλύτερη διμερή εμπορική συμφωνία που έχει ποτέ διαπραγματευθεί η Ευρωπαϊκή Ένωση. Η συμφωνία οικονομικής εταιρικής σχέσης θα δημιουργήσει τεράστιες εμπορικές ευκαιρίες και για τις δύο πλευρές και θα ενισχύσει τη συνεργασία μεταξύ της Ευρώπης και της Ιαπωνίας σε ένα φάσμα τομέων.

Η συμφωνία οικονομικής εταιρικής σχέσης θα εξαλείψει το μεγαλύτερο μέρος των δασμών ύψους 1 δις ευρώ που καταβάλλονται σε ετήσια βάση από τις ενωσιακές εταιρείες που πραγματοποιούν εξαγωγές στην Ιαπωνία, καθώς και μια σειρά μακροχρόνιων κανονιστικών εμποδίων. Θα ανοίξει, επίσης, την ιαπωνική αγορά των 127 εκατ. καταναλωτών στις ενωσιακές εξαγωγές σημαντικών γεωργικών προϊόντων και θα αυξήσει τις ευκαιρίες της ΕΕ για εξαγωγές σε διάφορους άλλους τομείς.

Όσον αφορά τις εξαγωγές γεωργικών προϊόντων από την ΕΕ, η συμφωνία, ειδικότερα: θα καταργήσει τους δασμούς σε πολλά τυριά, όπως το γκούντα και το τσένταρ (τα οποία σήμερα βαρύνονται με δασμό 29,8%), καθώς και στις εξαγωγές οίνων (σημερινός δασμός 15% κατά μέσο όρο), θα δώσει τη δυνατότητα στην ΕΕ να αυξήσει σημαντικά τις εξαγωγές βοείου κρέατος στην Ιαπωνία, ενώ για το χοιρινό οι εξαγωγές μεταποιημένων κρεάτων θα είναι αδασολόγητες και οι εξαγωγές νωπών κρεάτων σχεδόν αδασολόγητες.

Επιπλέον, θα διασφαλίσει προστασία στην Ιαπωνία για περισσότερα από 200 υψηλής ποιότητας ευρωπαϊκά γεωργικά προϊόντα, τις λεγόμενες γεωγραφικές ενδείξεις (ΓΕ), και θα διασφαλίσει επίσης την προστασία επιλεγμένων ιαπωνικών ΓΕ στην ΕΕ.

Επίσης, η συμφωνία ανοίγει τις αγορές υπηρεσιών και ειδικότερα τις αγορές χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, ηλεκτρονικού εμπορίου, τηλεπικοινωνιών και μεταφορών.

Ταυτόχρονα, εξασφαλίζει την πρόσβαση των ενωσιακών εταιρειών στις μεγάλες αγορές δημόσιων συμβάσεων της Ιαπωνίας σε 48 μεγάλες πόλεις, ενώ αίρει τα εμπόδια όσον αφορά τις δημόσιες συμβάσεις στον οικονομικά σημαντικό τομέα των σιδηροδρομικών μεταφορών σε εθνικό επίπεδο, λαμβάνοντας υπόψη συγκεκριμένους ευαίσθητους τομείς στην ΕΕ, π.χ. την αυτοκινητοβιομηχανία, προβλέποντας μεταβατικές περιόδους πριν από το άνοιγμα των αγορών.

Η συμφωνία περιλαμβάνει επίσης ένα ολοκληρωμένο κεφάλαιο για το εμπόριο και τη βιώσιμη ανάπτυξη· θέτει τα υψηλότερα δυνατά πρότυπα σε θέματα εργασίας, ασφάλειας, προστασίας του περιβάλλοντος και προστασίας των καταναλωτών· ενισχύει τις δράσεις της ΕΕ και της Ιαπωνίας για τη βιώσιμη ανάπτυξη και την κλιματική αλλαγή και διαφυλάσσει πλήρως τις δημόσιες υπηρεσίες.

Όσον αφορά την προστασία των δεδομένων, που ρυθμίζεται ξεχωριστά από τη συμφωνία οικονομικής εταιρικής σχέσης, κατά τη σύνοδο κορυφής του Ιουλίου, εκδόθηκε κοινή δήλωση, στην οποία η ΕΕ και η Ιαπωνία τονίζουν τη σημασία που έχει η διασφάλιση υψηλού επιπέδου προστασίας της ιδιωτικής ζωής και ασφάλειας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα ως θεμελιώδες δικαίωμα και ως βασικός παράγοντας της εμπιστοσύνης των καταναλωτών στην ψηφιακή οικονομία, που επίσης διευκολύνει περισσότερο τις αμοιβαίες ροές δεδομένων, συμβάλλοντας έτσι στην ανάπτυξη της ψηφιακής οικονομίας. Με τις πρόσφατες μεταρρυθμίσεις της νομοθεσίας τους για την προστασία της ιδιωτικής ζωής, οι δύο πλευρές έχουν αυξήσει περαιτέρω τη σύγκλιση μεταξύ των συστημάτων τους, τα οποία βασίζονται ιδίως στο γενικό δίκαιο για την προστασία της ιδιωτικής ζωής, σε μια βασική δέσμη ατομικών δικαιωμάτων και στην επιβολή από ανεξάρτητες εποπτικές αρχές. Το γεγονός αυτό προσφέρει νέες ευκαιρίες όσον αφορά τη διευκόλυνση ανταλλαγής των δεδομένων, μεταξύ άλλων, μέσω ταυτόχρονου καθορισμού ικανοποιητικού επιπέδου προστασίας και από τις δύο πλευρές. Η ΕΕ και η Ιαπωνία εξακολουθούν, επίσης, να εργάζονται για την έγκαιρη ολοκλήρωση της συμφωνίας στρατηγικής εταιρικής σχέσης, η οποία θα ενδυναμώσει περαιτέρω τη σχέση μεταξύ της ΕΕ και της Ιαπωνίας, ενώ θα παράσχει στρατηγική κατεύθυνση και συνεκτικότητα για την τρέχουσα και μελλοντική μας συνεργασία. Η συμφωνία στρατηγικής εταιρικής σχέσης και η συμφωνία οικονομικής εταιρικής σχέσης αναμένεται να υπογραφούν μαζί εντός του 2018.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-5142_el.htm

VI. ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

► Η Επιτροπή προτείνει νέα εργαλεία για την καταπολέμηση της απάτης στον τομέα του ΦΠΑ (30.11.2017)

Ενίσχυση συνεργασίας φορολογικών αρχών – δημόσιες επενδύσεις – ηλεκτρονικό εμπόριο

Το κοινό σύστημα φόρου προστιθέμενης αξίας (ΦΠΑ) παίζει σημαντικό ρόλο στην ενιαία αγορά της Ευρώπης. Ο ΦΠΑ αποτελεί σημαντική και αυξανόμενη πηγή εσόδων στην ΕΕ, ύψους άνω του 1 τρις ευρώ το 2015, ποσό που αντιστοιχεί στο 7 % του ΑΕΠ της ΕΕ. Ένας από τους ιδίους πόρους της ΕΕ βασίζεται επίσης στον ΦΠΑ.

Ωστόσο, παρά τις πολλές μεταρρυθμίσεις του, το σύστημα ΦΠΑ δεν έχει κατορθώσει να προσαρμοσθεί στις προκλήσεις της σημερινής παγκοσμιοποιημένης, ψηφιακής και κινητής οικονομίας. Το ισχύον σύστημα ΦΠΑ χρονολογείται από το 1993 και θεσπίσθηκε ως μεταβατικό σύστημα. Είναι κατακερματισμένο και υπερβολικά πολύπλοκο για τον ολοένα μεγαλύτερο αριθμό των επι-

χειρήσεων που δραστηριοποιούνται σε διασυνοριακό επίπεδο και αφήνει περιθώρια για απάτη: οι εγχώριες και διασυνοριακές συναλλαγές αντιμετωπίζονται διαφορετικά, ενώ προϊόντα ή υπηρεσίες μπορούν να αγοραστούν χωρίς ΦΠΑ εντός της ενιαίας αγοράς. Η Επιτροπή πιέζει συστηματικά για τη μεταρρύθμιση του συστήματος ΦΠΑ. Οι ισχύοντες κανόνες ΦΠΑ είναι ένας από τους τελευταίους τομείς του δικαίου της ΕΕ, που δεν συνάδουν με τις αρχές που διέπουν την ενιαία αγορά.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή παρουσίασε, στις 30 Νοεμβρίου, νέα εργαλεία που θα θωρακίσουν το σύστημα φόρου προστιθέμενης αξίας (ΦΠΑ) της ΕΕ έναντι της απάτης και θα καλύψουν τα κενά που μπορούν να οδηγήσουν σε μεγάλη κλίμακα απάτες στον τομέα του ΦΠΑ.

Οι νέοι κανόνες αποσκοπούν στην οικοδόμηση εμπιστοσύνης μεταξύ των κρατών μελών, έτσι ώστε να μπορούν να ανταλλάσσουν περισσότερες πληροφορίες, καθώς και στην ενίσχυση της συνεργασίας μεταξύ των εθνικών φορολογικών αρχών και αρχών επιβολής του νόμου.

Οι πιο συντηρητικές εκτιμήσεις δείχνουν ότι η απάτη στον τομέα του ΦΠΑ μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα την απώλεια εσόδων ύψους άνω των 50 δις ευρώ ετησίως για τα κράτη μέλη της ΕΕ – χρήματα που θα πρέπει να διατίθενται για δημόσιες επενδύσεις, όπως νοσοκομεία, σχολεία και δρόμοι. Οι αποκαλύψεις στα «Paradise Papers» έδειξαν και πάλι πώς μπορούν να χρησιμοποιούνται τα συστήματα φοροαποφυγής για να βοηθούν πλούσιους ιδιώτες και εταιρείες να παρακάμπτουν τους κανόνες της ΕΕ περί ΦΠΑ για να αποφεύγουν να καταβάλλουν το μερίδιο των φόρων που τους αναλογεί. Από πρόσφατες εκθέσεις προκύπτει επίσης ότι οι μηχανισμοί απάτης στον τομέα του ΦΠΑ μπορούν να χρησιμοποιούνται για τη χρηματοδότηση εγκληματικών οργανώσεων, συμπεριλαμβανομένων των τρομοκρατικών.

Οι προτάσεις αυτές θα δώσουν στα κράτη μέλη τη δυνατότητα να ανταλλάσσουν περισσότερες σχετικές πληροφορίες και να συνεργάζονται στενότερα για την καταπολέμηση τέτοιου είδους δραστηριοτήτων.

Παρόλο που οι φορολογικές αρχές των κρατών μελών ανταλλάσσουν ήδη ορισμένες πληροφορίες για δραστηριότητες και διασυνοριακές πωλήσεις, η συνεργασία αυτή εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη μη αυτοματοποιημένη επεξεργασία πληροφοριών. Ταυτόχρονα, τα στοιχεία σχετικά με τον ΦΠΑ και οι πληροφορίες ασφάλειας σχετικά με οργανωμένες συμμορίες που εμπλέκονται στις πλέον σοβαρές περιπτώσεις απάτης στον τομέα του ΦΠΑ δεν ανταλλάσσονται συστηματικά με τους οργανισμούς της ΕΕ. Τέλος, η έλλειψη συντονισμού των ερευνών μεταξύ των φορολογικών διοικήσεων και των αρχών επιβολής του νόμου σε εθνικό και ενωσιακό επίπεδο σημαίνει ότι, επί του παρόντος, αυτή η ταχέως εξε-

λισσόμενη εγκληματική δραστηριότητα δεν εντοπίζεται ούτε αντιμετωπίζεται αρκετά γρήγορα.

Οι προτάσεις θα ενισχύσουν τη συνεργασία μεταξύ των κρατών μελών, δίνοντάς τους τη δυνατότητα να αντιμετωπίσουν την απάτη στον τομέα του ΦΠΑ ταχύτερα και αποτελεσματικότερα, συμπεριλαμβανομένης της διαδικτυακής απάτης. Συνδυαστικά, οι προτάσεις αναμένεται να δώσουν σημαντική ώθηση στην ικανότητά εντοπισμού και καταστολής όσων διαπράττουν απάτη και εγκληματούν υφαρπάζοντας φορολογικά έσοδα για ίδιο όφελος.

Η απάτη στον τομέα του ΦΠΑ μπορεί να συμβεί μέσα σε λίγα λεπτά, γι' αυτό τα κράτη μέλη πρέπει να διαθέτουν τα μέσα για να δρουν το ταχύτερο δυνατόν. Η πρόταση αυτή θα θέσει σε εφαρμογή ένα ηλεκτρονικό σύστημα ανταλλαγής πληροφοριών στο πλαίσιο του «Eurofisc», του υφιστάμενου δικτύου εμπειρογνομώνων της ΕΕ στον τομέα της καταπολέμησης της απάτης. Το σύστημα αυτό θα επιτρέψει στα κράτη μέλη την επεξεργασία, την ανάλυση και τον έλεγχο δεδομένων σχετικά με διασυνοριακές δραστηριότητες, ώστε να διασφαλισθεί ότι ο κίνδυνος μπορεί να εκτιμάται με όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ταχύτητα και ακρίβεια. Για να ενισχυθεί η ικανότητα των κρατών μελών να ελέγχουν τις διασυνοριακές προμήθειες, οι κοινοί έλεγχοι θα δίνουν τη δυνατότητα σε υπαλλήλους από δύο ή περισσότερες εθνικές φορολογικές αρχές να συγκροτούν ενιαία ομάδα ελέγχου για την καταπολέμηση της απάτης, κάτι που είναι ιδιαίτερα σημαντικό σε περιπτώσεις απάτης στον τομέα του ηλεκτρονικού εμπορίου. Θα δοθούν επίσης νέες εξουσίες στο Eurofisc για να συντονίζει τις διασυνοριακές έρευνες.

Συνεργασία με τις αρχές επιβολής του νόμου: Τα νέα μέτρα θα ανοίξουν νέους διαύλους επικοινωνίας και ανταλλαγής δεδομένων μεταξύ των φορολογικών αρχών και των ευρωπαϊκών οργάνων επιβολής του νόμου σχετικά με διασυνοριακές δραστηριότητες για τις οποίες υπάρχει υποψία πρόκλησης απάτης στον τομέα του ΦΠΑ. Η συνεργασία με ευρωπαϊκά όργανα θα επιτρέψει τη διασταύρωση των εθνικών πληροφοριών με ποινικά μητρώα, βάσεις δεδομένων και άλλες πληροφορίες που έχουν στην κατοχή τους η Ευρωπόλ και η OLAF, προκειμένου να εντοπίζονται οι πραγματικοί δράστες της απάτης και τα δίκτυά τους.

Η ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ των φορολογικών και τελωνειακών αρχών θα βελτιωθεί περαιτέρω για ορισμένες τελωνειακές διαδικασίες, οι οποίες, επί του παρόντος, αφήνουν περιθώρια για απάτη στον τομέα του ΦΠΑ. Στο πλαίσιο ειδικής διαδικασίας, τα εμπορεύματα που καταφθάνουν από χώρες εκτός ΕΕ με τελικό προορισμό ένα κράτος μέλος μπορούν να εισέρχονται στην ΕΕ μέσω άλλου κράτους μέλους και στη συνέχεια να διαμετακομίζονται χωρίς ΦΠΑ. Ο ΦΠΑ χρεώνεται στη συνέχεια μόνον όταν τα εμπορεύματα φθάσουν στον τελικό προορισμό

τους. Αυτό το χαρακτηριστικό του συστήματος ΦΠΑ της ΕΕ αποσκοπεί στη διευκόλυνση του εμπορίου για τις έντιμες επιχειρήσεις, αλλά μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο κατάχρησης με στόχο την εκτροπή των εμπορευμάτων προς τη μαύρη αγορά και την καταστρατήγηση της υποχρέωσης καταβολής του ΦΠΑ, συνολικά. Σύμφωνα με τους νέους κανόνες, θα ανταλλάσσονται πληροφορίες σχετικά με εισερχόμενα εμπορεύματα και θα ενισχυθεί η συνεργασία μεταξύ των φορολογικών και των τελωνειακών αρχών σε όλα τα κράτη μέλη.

Η εμπορία αυτοκινήτων αποτελεί, επίσης, συχνά αντικείμενο απάτης λόγω της διαφοράς στον τρόπο με τον οποίο επιβάλλεται ΦΠΑ στα καινούρια και στα μεταχειρισμένα αυτοκίνητα. Τα πρόσφατα ή τα καινούρια αυτοκίνητα, στα οποία φορολογείται το συνολικό ποσό, μπορούν να πωληθούν ως μεταχειρισμένα εμπορεύματα, στα οποία μόνο το περιθώριο κέρδους υπόκειται σε ΦΠΑ. Για να αντιμετωπισθεί αυτό το είδος απάτης, οι υπάλληλοι του Eurofisc θα έχουν επίσης πρόσβαση σε δεδομένα άλλων κρατών μελών σχετικά με ταξινομήσεις αυτοκινήτων.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-4946_el.htm

► Ανακοίνωση της Επιτροπής σχετικά με περαιτέρω μέτρα για την ολοκλήρωση της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης της Ευρώπης (06.12.2017)

Ευρωπαϊκό νομισματικό ταμείο – Ευρωπαίος Υπουργός Οικονομίας και Οικονομικών – νέα δημοσιονομικά μέσα – πρόγραμμα στήριξης διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων

Οι πρωτοβουλίες που παρουσιάστηκαν από την Επιτροπή καθορίζουν περαιτέρω βήματα προς την ολοκλήρωση της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης. Συγκεκριμένα, η Επιτροπή υπέβαλε τις ακόλουθες προτάσεις:

Μια πρόταση για τη δημιουργία ενός Ευρωπαϊκού Νομισματικού Ταμείου που θα εντάσσεται στο νομικό πλαίσιο της Ένωσης.

Μια πρόταση για την ενσωμάτωση των ουσιαστών διατάξεων της Συνθήκης για τη Σταθερότητα, τον Συντονισμό και τη Διακυβέρνηση στο νομικό πλαίσιο της Ένωσης, λαμβάνοντας υπόψη την κατάλληλη ευελιξία που προβλέπεται στο Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης, σύμφωνα με όσα έχει προσδιορίσει η Επιτροπή από τον Ιανουάριο του 2015.

Μια ανακοίνωση σχετικά με τα νέα δημοσιονομικά μέσα για τη σταθερότητα της ζώνης του ευρώ στο πλαίσιο της Ένωσης.

Για την περίοδο 2018-2020, (1) στοχευμένες αλλαγές στον Κανονισμό περί καθορισμού κοινών διατάξεων, ώστε να κινητοποιηθούν κονδύλια της ΕΕ για τη στήριξη των εθνικών μεταρρυθμίσεων και (2) μια πρόταση για την

ενίσχυση του Προγράμματος Στήριξης Διαρθρωτικών Μεταρρυθμίσεων.

Μια ανακοίνωση για τον Ευρωπαϊκό Υπουργό Οικονομίας και Οικονομικών.

Όπως διαπιστώθηκε από το ΕΣ στη Σύνοδο για το ευρώ της 15.12.2017 σε κάποιους από τους ανωτέρω τομείς παρατηρείται μεγαλύτερη σύγκλιση εκ μέρους των κρατών μελών, ως εκ τούτου σε αυτούς θα δοθεί μεγαλύτερη έμφαση. Οι λοιπές πρωτοβουλίες απαιτούν περισσότερο χρόνο προκειμένου να ωριμάσουν.

Η ως άνω δέσμη μέτρων αποτελεί μέρος του ευρύτερου θεματολογίου σχετικά με την εμβάθυνση της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης. Λειτουργεί συμπληρωματικά ως προς τα βήματα που έχουν ήδη γίνει αλλά και ως προς τα επερχόμενα βήματα. Εν γένει, χρειάζεται να σημειωθεί πρόοδος σε τέσσερις συμπληρωματικούς τομείς: 1) Χρηματοοικονομική Ένωση 2) Δημοσιονομική Ένωση 3) Οικονομική Ένωση και 4) δημοκρατική λογοδοσία και ενισχυμένη διακυβέρνηση.

Κατά την άποψη της Επιτροπής, θα πρέπει να συμφωνηθεί χάρτης πορείας, με συγκεκριμένα βήματα για τους επόμενους 18 μήνες. Ειδικότερα ως τα μέσα του 2018 απαιτείται έγκριση των απαραίτητων νομικών πράξεων για την ολοκλήρωση της Τραπεζικής Ένωσης, συμπεριλαμβανομένης της δέσμης μέτρων μείωσης του κινδύνου του Νοεμβρίου 2016, με στόχο την ενίσχυση της ανθεκτικότητας των τραπεζών της ΕΕ. Παράλληλα, οι εργασίες σχετικά με τις προτάσεις που αφορούν την Ένωση Κεφαλαιαγορών πρέπει να συνεχισθούν. Ακολουθώντας, προβλέπεται συμφωνία επί ενός κοινού μηχανισμού ασφαλείας για το Ενιαίο Ταμείο Εξυγίανσης, με σκοπό την ταχεία θέση σε λειτουργία του έως το 2019, έγκριση της τροποποιητικής πρότασης για διπλασιασμό των δραστηριοτήτων του Προγράμματος Στήριξης Διαρθρωτικών Μεταρρυθμίσεων έως το 2020, καθώς και των στοχευμένων τροποποιήσεων του Κανονισμού περί καθορισμού κοινών διατάξεων για την υποστήριξη της υλοποίησης των εθνικών μεταρρυθμίσεων.

Εν συνεχεία ως τα τέλη του 2018 απαιτείται έγκριση της πρότασης για το Ευρωπαϊκό Σύστημα Ασφάλισης Καταθέσεων και επισημοποίηση των πρακτικών διαλόγου μεταξύ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και της Επιτροπής.

Τέλος, ως τα μέσα του 2019 κρίνεται απαραίτητη η έγκριση των προτάσεων που οδηγούν α. στη σύσταση Ευρωπαϊκού Νομισματικού Ταμείου, β. στην ενσωμάτωση της Συνθήκης για τη Σταθερότητα, τον Συντονισμό και τη Διακυβέρνηση στο δίκαιο της Ένωσης και γ. στη δημιουργία ενιαίας εκπροσώπησης της ζώνης του ευρώ στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Θα πρέπει να έχει διαμορφωθεί κοινή αντίληψη σχετικά με τον ρόλο του Ευρωπαϊκού Υπουργού Οικονομίας και Οικονομικών, συμφωνία της Ευρωπαϊκής Συνομοσπονδίας να εκλέξει τον εν λόγω Υπουργό στο αξίωμα του

Προέδρου της επί δύο συνεχόμενες θητείες και να έχουν ολοκληρωθεί οι συζητήσεις επί των εκκρεμών προτάσεων για τη βελτίωση της λειτουργίας της ζώνης του ευρώ. Τέλος, απαιτείται έγκριση, εντός του προσεχούς Πολυετούς Δημοσιονομικού Πλαισίου, αφενός, προτάσεων για τη στήριξη διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων, αφετέρου, ενός ειδικού μηχανισμού σύγκλισης για τα κράτη μέλη εκτός ζώνης ευρώ και μίας λειτουργίας σταθεροποίησης. Μέριμνα πρέπει να ληφθεί για την ολοκλήρωση όλων των εκκρεμών νομοθετικών πρωτοβουλιών για την Ένωση Κεφαλαιαγορών, συμπεριλαμβανομένης της αναθεώρησης των Ευρωπαϊκών Εποπτικών Αρχών, όλων των τροποποιήσεων του Κανονισμού για τις υποδομές των ευρωπαϊκών αγορών και το Πανευρωπαϊκό Συνταξιοδοτικό Προϊόν. Εξυπακούεται ότι είναι σημαντικό να υπάρχει σαφής αίσθηση προσανατολισμού για την περίοδο 2019-2024, με στόχο την εμβάθυνση της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης έως το 2025.

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52017DC0821&from=EN>

VII. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΗ

► Οι καταναλωτές επωφελούνται από ασφαλέστερες και πιο καινοτόμες ηλεκτρονικές πληρωμές (27.11.2017)

μέθοδοι πληρωμής – οικονομικά δεδομένα – ρυθμιστικά τεχνολογικά πρότυπα – επίπεδα ασφαλείας

Τα ρυθμιστικά τεχνικά πρότυπα που εκδόθηκαν από την Ευρωπαϊκή Αρχή Τραπεζών, σε στενή συνεργασία με την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, διευκρινίζουν τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να γίνεται αυστηρή εξακρίβωση της ταυτότητας του πελάτη (SCA).

Η απλή χρήση κωδικού πρόσβασης ή οι λεπτομέρειες που εμφανίζονται σε πιστωτική κάρτα δεν θα επαρκούν πλέον, στις περισσότερες περιπτώσεις, για την πραγματοποίηση μιας πληρωμής. Σε ορισμένες περιπτώσεις, θα απαιτείται ένας κωδικός που θα ισχύει μόνο για μια συγκεκριμένη συναλλαγή μαζί με τα άλλα δύο ανεξάρτητα στοιχεία. Ο στόχος είναι να μειωθούν σημαντικά τα τρέχοντα επίπεδα απάτης για όλες τις μεθόδους πληρωμής, ιδίως τις ηλεκτρονικές πληρωμές, και να προστατεύεται το απόρρητο των οικονομικών δεδομένων των χρηστών.

Ωστόσο, οι κανόνες αναγνωρίζουν επίσης ότι αποδεκτά επίπεδα ασφαλείας των πληρωμών μπορούν, σε ορισμένες περιπτώσεις, να επιτευχθούν με άλλους τρόπους και όχι μόνο μέσω της χρήσης των δύο ανεξάρτητων στοιχείων που απαιτούνται για την εξακρίβωση της ταυτότητας του πελάτη. Για παράδειγμα, οι πάροχοι υπηρεσιών πληρωμών μπορούν να εξαιρεθούν εάν έχουν αναπτύξει τρόπους εκτίμησης των κινδύνων για τις συναλλαγές και

μπορούν να εντοπίζουν τις δόλιες συναλλαγές. Προβλέπονται επίσης εξαιρέσεις για άυλες πληρωμές και συναλλαγές για μικρά ποσά, καθώς και για συγκεκριμένα είδη πληρωμών, όπως τα εισιτήρια αστικών συγκοινωνιών ή τα τέλη στάθμευσης. Χάρη σε αυτές τις εξαιρέσεις, οι πάροχοι υπηρεσιών πληρωμών μπορούν να συνεχίσουν να προτείνουν πρακτικές λύσεις πληρωμών, χωρίς να τίθεται σε κίνδυνο η ασφάλειά τους.

Οι κανόνες προσδιορίζουν επίσης τις υποχρεώσεις που επιβάλλονται στις τράπεζες και στους παρόχους καινοτόμων λύσεων πληρωμής και εργαλείων παροχής πληροφοριών λογαριασμού. Οι τράπεζες δεν μπορούν να εμποδίζουν τους καταναλωτές που επιθυμούν να χρησιμοποιήσουν αυτές τις νέες υπηρεσίες. Κάθε τράπεζα που παρέχει διαδικτυακή πρόσβαση σε λογαριασμούς πρέπει επίσης να συνεργάζεται με τις εταιρείες χρηματοοικονομικής τεχνολογίας ή με άλλες τράπεζες που παρέχουν τέτοιες νέες υπηρεσίες. Για τον σκοπό αυτό, οι τράπεζες πρέπει να καθιερώνουν ασφαλείς διαύλους επικοινωνίας για τη διαβίβαση δεδομένων και την πραγματοποίηση πληρωμών.

Οι καταναλωτές θα έχουν στη διάθεσή τους μεγαλύτερη επιλογή και πιο ανταγωνιστικά προϊόντα όταν πληρώνουν για αγαθά και υπηρεσίες που αγοράζονται μέσω του διαδικτύου. Επίσης, θα είναι σε θέση να διαχειρίζονται τα προσωπικά οικονομικά τους αποτελεσματικότερα μέσω εφαρμογών, οι οποίες συγκεντρώνουν πληροφορίες από τους λογαριασμούς που διατηρούν σε διαφορετικές τράπεζες.

Η Επιτροπή θέσπισε κανόνες που θα καταστήσουν ασφαλέστερες τις ηλεκτρονικές πληρωμές σε καταστήματα και στο διαδίκτυο. Βάσει των κανόνων αυτών, οι πάροχοι υπηρεσιών πληρωμών θα προσφέρουν λύσεις στους καταναλωτές που θα είναι επίσης πιο πρακτικές, οικονομικά αποδοτικές και καινοτόμες.

Οι εν λόγω κανόνες εφαρμόζουν την Οδηγία για τις υπηρεσίες πληρωμών που αναθεωρήθηκε πρόσφατα, η οποία αποσκοπεί στον εκσυγχρονισμό των υπηρεσιών πληρωμών της Ευρώπης ώστε να συμβαδίζουν με αυτήν την ταχέως εξελισσόμενη αγορά και να συμβάλουν στην ανάπτυξη της ευρωπαϊκής αγοράς ηλεκτρονικού εμπορίου. Οι σημερινοί κανόνες επιτρέπουν στους καταναλωτές να χρησιμοποιούν καινοτόμες υπηρεσίες που προσφέρουν τρίτοι πάροχοι, γνωστοί και ως εταιρείες χρηματοοικονομικής τεχνολογίας (FinTech), διατηρώντας παράλληλα αυστηρά επίπεδα προστασίας των δεδομένων και ασφάλειας για τους καταναλωτές και τις επιχειρήσεις στην ΕΕ. Σ' αυτά περιλαμβάνονται λύσεις πληρωμής και εργαλεία για τη διαχείριση των προσωπικών οικονομικών με τη συγκέντρωση πληροφοριών από διάφορους λογαριασμούς.

Ένας από τους βασικούς στόχους της δεύτερης Οδηγίας για τις υπηρεσίες πληρωμών είναι η αύξηση του επιπέδου ασφάλειας των ηλεκτρονικών πληρωμών και η ενίσχυση της εμπιστοσύνης σε αυτές. Ειδικότερα, η εν λόγω Οδηγία υποχρεώνει τους παρόχους υπηρεσιών πληρωμών να αναπτύξουν σύστημα αυστηρής εξακρίβωσης της ταυτότητας του πελάτη (SCA). Ως εκ τούτου, οι σημερινοί κανόνες προβλέπουν αυστηρές, ενσωματωμένες διατάξεις ασφάλειας ώστε να συμβάλουν στη σημαντική μείωση του επιπέδου απάτης στον τομέα των πληρωμών και στην προστασία του απορρήτου των οικονομικών δεδομένων των χρηστών, ιδιαίτερα για τις ηλεκτρονικές πληρωμές. Οι νέοι κανόνες βασίζονται σε συνδυασμό τουλάχιστον δύο ανεξάρτητων στοιχείων, που θα μπορούσαν να είναι ένα φυσικό στοιχείο – κάρτα ή κινητό τηλέφωνο – σε συνδυασμό με έναν κωδικό πρόσβασης ή ένα βιομετρικό χαρακτηριστικό, όπως δακτυλικά αποτυπώματα πριν από την πραγματοποίηση πληρωμής.

Η δεύτερη Οδηγία για τις υπηρεσίες πληρωμών θεσπίζει επίσης ένα πλαίσιο για νέες υπηρεσίες που συνδέονται με λογαριασμούς πληρωμών των καταναλωτών, όπως οι λεγόμενες υπηρεσίες κίνησης πληρωμών και υπηρεσίες παροχής πληροφοριών λογαριασμού. Οι εν λόγω καινοτόμες υπηρεσίες παρέχονται ήδη σε πολλές χώρες της ΕΕ, αλλά χάρη στη δεύτερη Οδηγία θα γίνουν διαθέσιμες στους καταναλωτές σε ολόκληρη την ΕΕ, με την επιφύλαξη αυστηρών απαιτήσεων ασφάλειας.

Μετά την έκδοση των ρυθμιστικών τεχνικών προτύπων από την Επιτροπή, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο θα έχουν στη διάθεσή τους τρεις μήνες για να τα εξετάσουν ενδελεχώς. Με την επιφύλαξη της περιόδου εξέτασης, οι νέοι κανόνες θα δημοσιευθούν στην Επίσημη Εφημερίδα της ΕΕ. Οι τράπεζες και άλλοι πάροχοι υπηρεσιών πληρωμών θα διαθέτουν 18 μήνες για να θέσουν σε εφαρμογή τα μέτρα ασφάλειας και τα εργαλεία επικοινωνίας.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-4928_el.htm

VIII. ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ

► Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εκσυγχρονίζει τα δικαιώματα των Ευρωπαίων επιβατών σιδηροδρομικών μεταφορών (28.09.2017)

επιβάτες – σιδηροδρομικές μεταφορές – δρομολόγια – άτομα με αναπηρίες – άτομα με μειωμένη κινητικότητα – καθυστερήσεις/ματαιώσεις δρομολογίων – διακριτική μεταχείριση – αποζημιώσεις

Η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι η μόνη περιοχή στον κόσμο όπου οι πολίτες προστατεύονται με πλήρη δέσμη δικαιωμάτων των επιβατών, όπως και εάν ταξιδεύουν – αεροπορικά, σιδηροδρομικά, με πλοίο, με λεωφορείο ή

με πούλμαν. Σύμφωνα με τους ευρωπαϊκούς κανόνες, οι επιβάτες μπορούν, για παράδειγμα, σε ορισμένα κράτη μέλη, να δικαιούνται οικονομική αποζημίωση εάν η αμαξοστοιχία τους φθάσει στον προορισμό της με καθυστέρηση 1 ώρας ή περισσότερο. Οι επιβάτες που θίγονται από την καθυστέρηση μπορούν επίσης να δικαιούνται γεύματα και αναψυκτικά (ανάλογα με τον χρόνο αναμονής) και κατάλυμα, εάν είναι αναγκασμένοι να διανυκτερεύσουν. Η νομοθεσία της ΕΕ σχετικά με τα δικαιώματα των επιβατών των σιδηροδρομικών μεταφορών άρχισε να ισχύει τον Δεκέμβριο του 2009.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έρχεται τώρα και επικαιροποιεί τους ευρωπαϊκούς κανόνες για τα δικαιώματα των επιβατών των σιδηροδρομικών μεταφορών, με σκοπό την καλύτερη προστασία όσων ταξιδεύουν σιδηροδρομικά σε περίπτωση καθυστέρησης, ματαίωσης δρομολογίων και διακριτικής μεταχείρισης. Οι επιβάτες των σιδηροδρομικών μεταφορών θα πρέπει να προστατεύονται πλήρως οπουδήποτε και αν ταξιδεύουν στην ΕΕ. Η Επιτροπή επιθυμεί επίσης να διασφαλισθεί επαρκής ενημέρωση των επιβατών και να βελτιωθούν αισθητά τα δικαιώματα των επιβατών με αναπηρίες ή μειωμένη κινητικότητα. Ταυτόχρονα, η πρόταση της Επιτροπής είναι αναλογική και αναγνωρίζει ότι οι σιδηροδρομικές επιχειρήσεις μπορούν, υπό αυστηρές προϋποθέσεις, να απαλλάσσονται από την υποχρέωση αποζημίωσης των επιβατών σε περίπτωση καθυστέρησης.

Με την πρόταση της Επιτροπής επικαιροποιούνται οι ισχύοντες κανόνες για τα δικαιώματα των επιβατών των σιδηροδρομικών μεταφορών σε κάποια βασικά πεδία. Καταρχάς, οι εσωτερικές υπεραστικές και διασυνοριακές αστικές, προαστιακές και περιφερειακές υπηρεσίες δεν είναι πλέον δυνατόν να εξαιρούνται από την εφαρμογή των κανόνων για τα δικαιώματα των επιβατών. Επίσης, τονίζεται η ανάγκη για βελτιωμένη παροχή πληροφοριών για τα δικαιώματα των επιβατών, π.χ. με την εκτύπωσή τους στο εισιτήριο, ενώ οι διακρίσεις με βάση την ιθαγένεια ή τον τόπο διαμονής απαγορεύονται. Επιπρόσθετα, προβλέπονται περισσότερα δικαιώματα για άτομα με αναπηρίες ή μειωμένη κινητικότητα, υπό την έννοια υποχρεωτικού δικαιώματος παροχής συνδρομής και πλήρους αποζημίωσης για την απώλεια ή την επισκευή εξοπλισμού μετακίνησης. Οι επικαιροποιημένοι κανόνες ορίζουν επίσης την υποχρεωτική ύπαρξη σαφών προθεσμιών και διαδικασιών διεκπεραίωσης των καταγγελιών και σαφών ευθυνών και αρμοδιοτήτων των εθνικών αρχών για την εφαρμογή και την επιβολή των δικαιωμάτων των επιβατών. Τέλος, προβλέπεται πως, με μια ρήτρα «ανωτέρας βίας», οι σιδηροδρομικές επιχειρήσεις θα απαλλάσσονται από την υποχρέωση καταβολής αποζημίωσης σε περίπτωση καθυστερήσεων λόγω φυσικών καταστροφών, τις οποίες δεν μπορούσαν να προβλέψουν ή να αποτρέψουν. Σύμφωνα με τους ισχύοντες

κανόνες, οι σιδηροδρομικές επιχειρήσεις οφείλουν να καταβάλλουν αποζημίωση, ακόμη και όταν αντιμετωπίζουν τέτοιες περιπτώσεις.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-2009_el.htm

ΙΧ. ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

► Οι νέες και βελτιωμένες δοκιμές για τις εκπομπές αυτοκινήτων γίνονται υποχρεωτικές από την 1η Σεπτεμβρίου (31.08.2017)

αυτοκίνητα – ρύποι – NO₂ – NO_x – CO₂ – σωματίδια – ατμόσφαιρα – αειφορία – καύσιμα – ποιότητα του αέρα – εναλλακτικές μορφές ενέργειας – βιοκαύσιμα – δοκιμή RDE – μεταφορές

Από την 1 Σεπτεμβρίου 2017, τα νέα μοντέλα αυτοκινήτων θα πρέπει να υποβάλλονται σε νέες και πιο αξιόπιστες δοκιμές εκπομπών σε πραγματικές συνθήκες οδήγησης («εκπομπές σε πραγματικές συνθήκες οδήγησης – RDE»), καθώς και σε βελτιωμένη εργαστηριακή δοκιμή («εναρμονισμένη παγκοσμίως διαδικασία δοκιμής ελαφρών επαγγελματικών οχημάτων» – WLTP) πριν από την κυκλοφορία τους στους ευρωπαϊκούς δρόμους. Μετά τις αποκαλύψεις, τον Σεπτέμβριο του 2015, ότι ο όμιλος Volkswagen χρησιμοποιούσε λογισμικό συστήματος αναστολής για την παράκαμψη των προτύπων εκπομπών για ορισμένους ατμοσφαιρικούς ρύπους, η Επιτροπή κάλεσε όλα τα κράτη μέλη, καθώς και τις αρμόδιες αρχές για την εποπτεία της αγοράς και την επιβολή της νομοθεσίας για την έγκριση τύπου, να διεξαγάγουν τις απαραίτητες έρευνες σχετικά με τα πραγματικά επίπεδα εκπομπών των οχημάτων στο έδαφός τους και να εξασφαλίσουν τη συμμόρφωση με το δίκαιο της ΕΕ. Η Επιτροπή υποστήριξε την προσπάθειά τους, αναπτύσσοντας κοινή μεθοδολογία δοκιμών για να ελέγχεται η ύπαρξη συστημάτων αναστολής που αλλοιώνουν τα αποτελέσματα των εργαστηριακών δοκιμών και για να εξασφαλίζεται η συνοχή των αποτελεσμάτων των εθνικών ερευνών. Δημοσίευσε κατευθυντήριες γραμμές που θα βοηθήσουν τις αρχές των κρατών μελών να εκτιμήσουν κατά πόσον οι κατασκευαστές αυτοκινήτων χρησιμοποιούν συστήματα αναστολής ή άλλες στρατηγικές που οδηγούν σε υψηλότερες εκπομπές οχημάτων εκτός του κύκλου δοκιμής και να αναλύσουν κατά πόσον είναι δικαιολογημένες από τεχνική άποψη.

Οι νέες δοκιμές εκπομπών θα εξασφαλίσουν πιο αξιόπιστα αποτελέσματα και θα βοηθήσουν να αποκατασταθεί η εμπιστοσύνη στις επιδόσεις των νέων αυτοκινήτων. Οι δοκιμές αντιπροσωπεύουν ένα από τα πολλά σημαντικά βήματα στο έργο της Επιτροπής για καθαρή, αειφορική και ανταγωνιστική αυτοκινητοβιομηχανία. Επίσης, η ευρωπαϊκή στρατηγική για την κινητικότητα χαμηλών εκ-

πομπών αποσκοπεί να αυξήσει την αποτελεσματικότητα του συστήματος μεταφορών, να επισπεύσει την ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών ενέργειας χαμηλών εκπομπών στις μεταφορές και τη μετάβαση στα οχήματα μηδενικών εκπομπών. Η προσπάθεια αυτή εστιάζεται σε διάφορες επιλογές εναλλακτικών μορφών ενέργειας με χαμηλές εκπομπές για τα επιβατικά αυτοκίνητα και τα λεωφορεία και, επίσης, δίνει έμφαση στον εξηλεκτισμό των σιδηροδρομικών μεταφορών και στη χρήση βιοκαυσίμων στις αεροπορικές μεταφορές, στα φορτηγά και στα πούλμαν. Τέλος, η Επιτροπή προτίθεται να εγκρίνει σχέδιο δράσης για την ανάπτυξη υποδομών εναλλακτικών καυσίμων, ώστε να προωθηθεί η ευρύτερη δυνατή χρήση εναλλακτικών καυσίμων στην Ευρώπη έως τον Νοέμβριο του 2017.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-2822_el.htm

► **Τα κράτη μέλη πρόκειται να επωφεληθούν από επενδύσεις άνω των 222 εκατ. ευρώ για το περιβάλλον, τη φύση και τη δράση για το κλίμα (28.09.2017)**

περιβάλλον – κλίμα – κυκλική οικονομία – χαμηλές εκπομπές – βιοποικιλότητα – εκπομπές άνθρακα – επενδύσεις – πρόγραμμα LIFE – βιώσιμη ανάπτυξη – υβριδικά οχήματα – βιολογική επεξεργασία – Natura 2000 – αέρια θερμοκηπίου

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ενέκρινε επενδυτικό πακέτο ύψους 222 εκατ. ευρώ από τον προϋπολογισμό της ΕΕ, με σκοπό να στηρίξει τη μετάβαση της ΕΕ προς ένα πιο βιώσιμο μέλλον, με χαμηλές εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα στο πλαίσιο του προγράμματος LIFE για το περιβάλλον και τη δράση για το κλίμα. Η ενωσιακή χρηματοδότηση θα κινητοποιήσει επιπλέον επενδύσεις, με αποτέλεσμα να χορηγηθούν συνολικά 379 εκατ. ευρώ σε 139 νέα έργα σε 20 κράτη μέλη. Θα χορηγηθούν 181,9 εκατ. ευρώ σε έργα στον τομέα του περιβάλλοντος και της αποδοτικής χρήσης των πόρων, στον τομέα της φύσης και της βιοποικιλότητας, καθώς και στους τομείς της περιβαλλοντικής διακυβέρνησης και πληροφόρησης.

Σύμφωνα με τη Δέσημη μέτρων για την κυκλική οικονομία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, τα έργα θα βοηθήσουν τα κράτη μέλη στη μετάβασή τους προς μια πιο κυκλική οικονομία. Τα έργα είναι, μεταξύ άλλων, τα εξής: δοκιμές ιταλικού πρωτοτύπου που θα μπορούσε με οικονομικά αποδοτικό τρόπο να μετατρέπει τα βενζινοκίνητα οχήματα σε υβριδικά· δημιουργία προϊόντων βιολογικής προέλευσης λυμάτων στις Κάτω Χώρες· εφαρμογή νέας βιολογικής επεξεργασίας για την εξάλειψη φυτοφαρμάκων και νιτρικών από το νερό στη νότια Ισπανία. Άλλα έργα θα στηρίξουν την υλοποίηση του σχεδίου δράσης για τη φύση, ιδίως τη διαχείριση των τοποθεσιών Natura 2000.

Στον τομέα της δράσης για το κλίμα, η ΕΕ θα επενδύσει 40,2 εκατ. ευρώ για να στηρίξει την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή, τον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής, καθώς και έργα διακυβέρνησης και πληροφόρησης. Τα επιλεγμένα έργα υποστηρίζουν τον στόχο της ΕΕ για μείωση των εκπομπών των αερίων του θερμοκηπίου κατά τουλάχιστον 40 % έως το 2030 σε σύγκριση με τα επίπεδα του 1990. Η χρηματοδότηση στο πλαίσιο του LIFE θα συμβάλει επίσης στη βελτίωση της ανθεκτικότητας μίας από τις πλέον πολυσύχναστες πλωτές οδούς της Ευρώπης – των εκβολών του ποταμού Scheldt στο Βέλγιο –, στην ανάπτυξη εργαλείων για την πρόβλεψη φαινομένων αμμοθύελλας, και στην αντιμετώπιση του φαινομένου της αστικής θερμικής νησίδας.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-3429_el.htm

Χ. ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

► **Λήγει το καθεστώς ποσοστώσεων ζάχαρης της ΕΕ (19.09.2017)**

ζάχαρη – γεωργία – παραγωγοί – μεταποιητές – γεωργία – εξαγωγές – εισαγωγικός δασμός – συλλογικές διαπραγματεύσεις – καθεστώς ποσοστώσεων

Το τελευταίο καθεστώς ποσοστώσεων στον τομέα της γεωργίας για τη διαχείριση της παραγωγής ζάχαρης στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα καταργηθεί στις 30 Σεπτεμβρίου 2017, μετά από σχεδόν 50 χρόνια. Η απόφαση να λήξει τώρα το καθεστώς ποσοστώσεων ζάχαρης συμφωνήθηκε μεταξύ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και των κρατών μελών στο πλαίσιο της μεταρρύθμισης της Κοινής Γεωργικής Πολιτικής (ΚΓΠ) του 2013, ως επακόλουθο σημαντικής διαδικασίας μεταρρύθμισης και αναδιάρθρωσης που άρχισε το 2006. Το καθεστώς ποσοστώσεων ζάχαρης είχε εισαχθεί με τους πρώτους κανόνες της ΚΓΠ για τη ζάχαρη το 1968, παράλληλα με τη στήριξη των τιμών για τους παραγωγούς, που καθορίστηκαν σε επίπεδο σημαντικά υψηλότερο από την τιμή της παγκόσμιας αγοράς. Η απόφαση για τη λήξη του καθεστώτος ποσοστώσεων ζάχαρης ελήφθη από τα κράτη μέλη το 2006. Μεταξύ 2006 και 2010, ο τομέας της ζάχαρης αποτέλεσε αντικείμενο ριζικής αναδιάρθρωσης με στήριξη ύψους 5,4 δις ευρώ. Ως αποτέλεσμα, ο τομέας μπόρεσε να προετοιμασθεί κατάλληλα για τη στιγμή αυτή και η παραγωγικότητα βελτιώθηκε σημαντικά κατά τα τελευταία έτη.

Η λήξη του καθεστώτος ποσοστώσεων παρέχει στους παραγωγούς τη δυνατότητα να προσαρμόσουν την παραγωγή τους στις πραγματικές εμπορικές ευκαιρίες, ιδίως στη διερεύνηση νέων εξαγωγικών αγορών. Απλουστεύει, επίσης, σημαντικά την τρέχουσα διαχείριση της πολιτικής και του διοικητικού φόρτου για τις επιχειρήσεις, τους καλλιεργητές και τους εμπόρους. Διάφορα μέτρα της Κοινής

Γεωργικής Πολιτικής μπορούν να χρησιμοποιηθούν για τη συνέχιση της στήριξης του τομέα της ζάχαρης της ΕΕ με σκοπό την αντιμετώπιση απροσδόκητων διαταραχών της αγοράς. Σε αυτά περιλαμβάνονται ένας σημαντικός εισαγωγικός δασμός της ΕΕ (εκτός των προτιμησησικών εμπορικών συμφωνιών) και η δυνατότητα παροχής στήριξης για ιδιωτική αποθεματοποίηση και μέτρα αντιμετώπισης της κρίσης που θα επιτρέπουν στην Επιτροπή να λάβει μέτρα σε περίπτωση σοβαρών κρίσεων της αγοράς οι οποίες συνεπάγονται απότομη αύξηση ή μείωση των τιμών αγοράς. Η στήριξη του εισοδήματος των γεωργών με τη μορφή άμεσων ενισχύσεων είναι επίσης διαθέσιμη, συμπεριλαμβανομένης της δυνατότητας για τα κράτη μέλη της ΕΕ να παρέχουν την καλούμενη προαιρετική συνδεδεμένη στήριξη για τους τομείς που αντιμετωπίζουν δυσκολίες, καθώς και για την παραγωγή ζαχαροτεύτλων. Η δυνατότητα συλλογικών διαπραγματεύσεων των όρων επιμερισμού της αξίας στις συμβάσεις μεταξύ μεταποιητών και παραγωγών ζάχαρης τεύτλων στην ΕΕ εξακολουθεί να ισχύει μετά τη λήξη του καθεστώτος ποσοτώσεων. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει επίσης βελτιώσει τη διαφάνεια στην αγορά ζάχαρης, εν όψει της λήξης του καθεστώτος ποσοτώσεων. Ένα νέο Παρατηρητήριο της Αγοράς Ζάχαρης παρέχει βραχυπρόθεσμη ανάλυση και στατιστικά στοιχεία σχετικά με την αγορά της ζάχαρης, καθώς και ανάλυση και προοπτικές για να βοηθήσει τους γεωργούς και τους μεταποιητές να διαχειριστούν τις επιχειρήσεις τους αποτελεσματικότερα.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-3487_el.htm

► Απλούστεροι κανόνες γεωργικής πολιτικής (13.12.2017)

απλούστευση κανόνων – Κανονισμός omnibus – εκσυγχρονισμός – διαχείριση κινδύνων

Η πρόταση «Omnibus», την οποία ενέκρινε η Επιτροπή τον Σεπτέμβριο 2016, περιλαμβάνει μια σειρά τροποποιήσεων του δημοσιονομικού Κανονισμού και μιας σειράς άλλων Κανονισμών περί δαπανών, μεταξύ των οποίων και οι τέσσερις Κανονισμοί που αφορούν την ΚΓΠ. Σκοπός των εν λόγω τροποποιήσεων είναι να συνεχισθεί η απαιτούμενη απλούστευση στην εφαρμογή της πολιτικής με βάση την εμπειρία που αποκτήθηκε από την τελευταία μεταρρύθμιση της ΚΓΠ.

Έπειτα από εντατικές διαπραγματεύσεις στο πλαίσιο τριμερών διαλόγων, μεταξύ της Επιτροπής, του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, κατά τη διάρκεια του θέρους και του φθινοπώρου του 2017, επιτεύχθηκε, στις 12 Οκτωβρίου 2017, συμφωνία σχετικά με τις γεωργικές διατάξεις. Δεδομένου ότι οι διαπραγματεύσεις για άλλα σκέλη της πρότασης «Omnibus» είναι ακόμη εν εξελίξει και ότι πολλά κράτη μέλη επιθυμούν να υλοποιήσουν τις συμφωνηθείσες προτάσεις το συντο-

μότερο δυνατόν, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο συμφώνησαν να διαχωρισθούν οι διατάξεις της πρότασης «Omnibus» για τη γεωργία και να εκδοθούν ως αυτοτελής Κανονισμός που θα τεθεί σε ισχύ το αργότερο την 1η Ιανουαρίου 2018.

Οι σημαντικές μεταρρυθμίσεις των κανόνων της ΕΕ για τη γεωργία θα τεθούν σε ισχύ την 1η Ιανουαρίου 2018, μετά την έγκριση από το Συμβούλιο Υπουργών Γεωργίας και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο του σκέλους του Κανονισμού «Omnibus» που αφορά τη γεωργία και την αγροτική ανάπτυξη. Ο εν λόγω Κανονισμός τροποποιεί τον δημοσιονομικό Κανονισμό που διέπει την εκτέλεση του προϋπολογισμού της ΕΕ, καθώς και 15 τομεακές νομοθετικές πράξεις, μεταξύ άλλων και στον τομέα της γεωργίας.

Ο Κανονισμός Omnibus απλοποιεί και ενισχύει τους υφιστάμενους κανόνες της ΕΕ για ένα ευρύ φάσμα θεμάτων που άπτονται της γεωργίας, από τη διαχείριση κινδύνων έως τη στήριξη για νεαρούς γεωργούς, και αποτελεί το τελευταίο από μια σειρά μέτρων απλούστευσης και εκσυγχρονισμού που θέσπισε η Επιτροπή.

Μερικές από τις κυριότερες βελτιώσεις που προβλέπει ο Κανονισμός Omnibus είναι: η μεγαλύτερη στήριξη της θέσης των γεωργών στην αλυσίδα εφοδιασμού τροφίμων. Οι νέοι κανόνες θα περιλαμβάνουν ρήτρες επιμερισμού της αξίας, τις οποίες θα διαπραγματεύεται κάθε κλάδος προϊόντων, και θα παρέχουν στους γεωργούς για πρώτη φορά το δικαίωμα να ζητούν γραπτή σύμβαση (με εξαίρεση τις συναλλαγές με ΜΜΕ).

Άλλη βελτίωση θα είναι τα απλούστερα εργαλεία διαχείρισης κινδύνων προς διευκόλυνση των γεωργών, καθώς και ένα ειδικό ανά τομέα εργαλείο σταθεροποίησης εισοδήματος και βελτιώσεις στα ασφαλιστικά συστήματα που θα επιτρέπουν την αποζημίωση έως και κατά 70% των γεωργών που υπέστησαν μείωση της παραγωγής ή του εισοδήματός τους κατά 20% τουλάχιστον.

Με σαφή έμφαση στους περισσότερο ευέλικτους και λιγότερο γραφειοκρατικούς κανόνες, καθώς και στη βελτίωση των αποτελεσμάτων σε βασικούς τομείς όπως της περιβαλλοντικής δράσης και της παροχής στήριξης στους γεωργούς, οι αλλαγές που προτείνονται μέσω του Κανονισμού Omnibus συνάδουν πλήρως με τη νέα προσέγγιση της ΚΓΠ μετά το 2020, η οποία περιγράφεται στην πρόσφατη ανακοίνωση «Το μέλλον των τροφίμων και της γεωργίας».

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-5242_el.htm

ΧΙ. ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

► Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προασπίζει τα δικαιώματα των γυναικών σε ταραγμένους καιρούς (20.11.2017)

ισότητα φύλων – κοινωνία – οικονομία – μισθολογικό χάσμα – βελτίωση – διασφάλιση ισότητας

Τα αποτελέσματα της τελευταίας έρευνας του Ευρωβαρομέτρου σχετικά με την ισότητα των φύλων δείχνουν ότι υπάρχουν ακόμη περιθώρια βελτίωσης σε όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ. Ορισμένα από τα πιο ενδιαφέροντα αποτελέσματα είναι τα εξής:

Η ισότητα των φύλων είναι σημαντική για την πλειονότητα των Ευρωπαίων: 9 στους 10 Ευρωπαίους θεωρούν ότι η προώθηση της ισότητας των φύλων είναι σημαντική για την κοινωνία, την οικονομία και τους ίδιους προσωπικά.

Στην πολιτική είναι απαραίτητη η παρουσία περισσότερων γυναικών: περισσότεροι από τους μισούς Ευρωπαίους πιστεύουν ότι θα έπρεπε να υπάρχουν περισσότερες γυναίκες σε θέσεις λήψης πολιτικών αποφάσεων, με 7 στους 10 να υποστηρίζουν τα νομικά μέτρα για τη διασφάλιση της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών στην πολιτική.

Η ίση κατανομή των οικιακών εργασιών και της φροντίδας παιδιών δεν αποτελεί ακόμη πραγματικότητα: περισσότεροι από 8 στους 10 Ευρωπαίους θεωρούν ότι ένας άνδρας θα πρέπει να εκτελεί ίσο μερίδιο των οικιακών εργασιών, ή να παίρνει γονική άδεια για να φροντίσει τα παιδιά του. Ωστόσο, η πλειονότητα θεωρεί ότι οι γυναίκες εξακολουθούν να δαπανούν περισσότερο χρόνο για τις οικιακές εργασίες και την παροχή φροντίδας απ' ό,τι οι άνδρες (73%).

Η ίση αμοιβή είναι σημαντική: το 90% των Ευρωπαίων δηλώνει ότι είναι απαράδεκτο να αμείβονται οι γυναίκες λιγότερο από τους άνδρες, και το 64 % είναι υπέρ της μισθολογικής διαφάνειας ως μέσου για την επίτευξη αλλαγής στον εν λόγω τομέα.

Μια νέα μελέτη του Ευρωβαρομέτρου, η οποία επίσης δημοσιεύθηκε στις 20 Νοεμβρίου 2017, υπογραμμίζει ότι η ισότητα των φύλων δεν έχει ακόμη επιτευχθεί στα κράτη μέλη της ΕΕ. Η Επιτροπή πρόκειται να ανακοινώ-

σει συγκεκριμένα μέτρα προκειμένου να θέσει τέρμα στη μισθολογική διαφορά μεταξύ των φύλων μέσω σχεδίου δράσης που πρόκειται να τεθεί σε εφαρμογή μέχρι το τέλος της θητείας της το 2019.

Η αμοιβή των γυναικών στην Ευρώπη παραμένει κατά μέσο όρο κατά 16,3 % χαμηλότερη από την αμοιβή των ανδρών. Το μισθολογικό χάσμα μεταξύ των φύλων δεν έχει μειωθεί τα τελευταία χρόνια, κυρίως λόγω του γεγονότος ότι η συμμετοχή των γυναικών στην απασχόληση παραμένει χαμηλή, σε τομείς δραστηριοτήτων που αμείβονται λιγότερο καλά· οι γυναίκες παίρνουν λιγότερες προαγωγές, διακόπτουν συχνότερα τη σταδιοδρομία τους, και αναλαμβάνουν περισσότερα μη αμειβόμενα καθήκοντα.

Για την αντιμετώπιση του προβλήματος αυτού, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή παρουσίασε ένα σχέδιο δράσης για την αντιμετώπιση του μισθολογικού χάσματος μεταξύ των φύλων για την περίοδο 2018-2019. Μεταξύ άλλων, η εφαρμογή του σχεδίου δράσης από όλους τους ενδιαφερόμενους φορείς θα βελτιώσει την τήρηση της αρχής περί ισότητας αμοιβής και θα αντιμετωπίσει την τροχόπέδη της φροντίδας των τέκνων με το να καλέσει το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και τα κράτη μέλη να εγκρίνουν σε σύντομο χρονικό διάστημα την πρόταση του Απριλίου του 2017 για εξισορρόπηση επαγγελματικής και προσωπικής ζωής.

Επιπλέον, θα σπάσει τη «γυάλινη οροφή», μέσω της χρηματοδότησης σχεδίων για τη βελτίωση της ισορροπίας μεταξύ ανδρών και γυναικών στις εταιρείες σε όλα τα επίπεδα διαχείρισης, ενθαρρύνοντας τις κυβερνήσεις και τους κοινωνικούς εταίρους να λάβουν συγκεκριμένα μέτρα για τη βελτίωση της ισορροπίας των φύλων στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-4711_el.htm

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

II. e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής

Επιμ.: Κωνσταντίνος Π. Θεοδωρίδης

► Οι ψευδείς ειδήσεις στο στόχαστρο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής

Οι διαδικτυακές πλατφόρμες και άλλες διαδικτυακές υπηρεσίες προσφέρουν νέους τρόπους σύνδεσης, συζήτησης και συλλογής πληροφοριών. Ωστόσο, η διάδοση ειδήσεων που παραπλανούν εσκεμμένα τους αναγνώστες αποτελεί ολοένα και μεγαλύτερο πρόβλημα για τη λειτουργία της δημοκρατίας, καθόσον επηρεάζει την αντίληψη των πολιτών για την πραγματικότητα. Για τον λόγο αυτόν, τον Ιούνιο του 2017, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο εξέδωσε ψήφισμα, με το οποίο ζητούσε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή να προβεί σε εις βάθος ανάλυση της τρέχουσας κατάστασης και του νομικού πλαισίου όσον αφορά τις ψευδείς ειδήσεις και να εξετάσει τη δυνατότητα νομοθετικής παρέμβασης για τον περιορισμό της διάδοσης και της εξάπλωσης ψευδούς περιεχομένου. Η Επιτροπή επιβεβαίωσε ότι το ζήτημα αυτό αποτελεί προτεραιότητα και συμπεριέλαβε την πρωτοβουλία για την αντιμετώπιση των ψευδών ειδήσεων στο διαδίκτυο στο πρόγραμμά της για το 2018. Στο πλαίσιο τούτο, ο Επίτροπος ψηφιακής οικονομίας και κοινωνίας ανέλαβε να εξετάσει τις προκλήσεις που δημιουργούν οι διαδικτυακές πλατφόρμες για τη δημοκρατία όσον αφορά τη διάδοση των ψευδών ειδήσεων και να δρομολογήσει προβληματισμό σχετικά με τα μέτρα που θα ήταν αναγκαία σε επίπεδο Ένωσης για την προστασία των πολιτών.

Στις 13 Νοεμβρίου 2017, η Επιτροπή ξεκίνησε δημόσια διαβούλευση σχετικά με τις ψευδείς ειδήσεις και την παραπληροφόρηση στο διαδίκτυο και συγκρότησε ομάδα εμπειρογνομόνων υψηλού επιπέδου, η οποία εκπροσωπεί τα πανεπιστήμια, τις διαδικτυακές πλατφόρμες, τα μέσα ενημέρωσης και τις οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών. Το έργο της ομάδας εμπειρογνομόνων, καθώς και τα αποτελέσματα της δημόσιας διαβούλευσης θα συμβάλουν στην ανάπτυξη στρατηγικής σε επίπεδο Ένωσης σχετικά με τον τρόπο αντιμετώπισης της διάδοσης ψευδών ειδήσεων, η οποία θα παρουσιασθεί την άνοιξη του 2018. Οι πολίτες, οι πλατφόρμες μέσω κοινωνικής δικτύωσης, οι ειδησεογραφικοί οργανισμοί (π.χ. ραδιοτηλεοπτικοί φορείς, έντυπα μέσα, διαδικτυακά μέσα ενημέρωσης), οι ερευνητές και οι δημόσιες αρχές, καλούνται να εκφράσουν γνώμη στη δημόσια διαβούλευση έως τα μέσα Φεβρουαρίου 2018. Η διαβούλευση θα συγκεντρώσει απόψεις σχετικά με τις δράσεις που θα μπορούσαν να αναληφθούν σε επίπεδο Ένωσης προκειμένου να δοθούν στους πολίτες αποτελεσματικά μέσα για να εντοπίζουν τις αξιόπιστες και επαληθευμένες πληροφορίες,

καθώς και για να προσαρμόζονται στις προκλήσεις της ψηφιακής εποχής.

Πιο συγκεκριμένα, αναμένεται η διατύπωση θέσεων σε τρεις βασικούς τομείς:

1) την έκταση του προβλήματος, δηλαδή τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται οι πολίτες και τα ενδιαφερόμενα μέρη τις ψευδείς ειδήσεις, κατά πόσον έχουν επίγνωση της παραπληροφόρησης στο διαδίκτυο και κατά πόσον εμπιστεύονται τα διάφορα μέσα·

2) την αξιολόγηση των μέτρων που έχουν ήδη λάβει οι πλατφόρμες, οι εταιρείες μέσω ενημέρωσης και οι οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών για την καταπολέμηση της διάδοσης ψευδών ειδήσεων στο διαδίκτυο, καθώς και των θέσεων σχετικά με τους ρόλους και τις αρμοδιότητες των σχετικών ενδιαφερόμενων μερών·

3) τις πιθανές μελλοντικές δράσεις για την ενίσχυση της πρόσβασης των πολιτών σε αξιόπιστες και επαληθευμένες πληροφορίες, καθώς και για την πρόληψη της διάδοσης της παραπληροφόρησης στο διαδίκτυο.

Πρέπει να σημειωθεί ότι η εν λόγω διαβούλευση αφορά μόνο τις ψευδείς ειδήσεις και την παραπληροφόρηση στο διαδίκτυο όταν το περιεχόμενο δεν είναι αυτό καθαυτό παράνομο, δηλαδή όταν αυτό δεν υπόκειται στο ισχύον ενωσιακό ή εθνικό νομικό πλαίσιο και δεν καλύπτεται από δράσεις αυτορρύθμισης. Τέλος, στη συζήτηση θα συμμετάσχουν και οι αντιπροσωπείες της Επιτροπής στα κράτη μέλη της Ένωσης και οι αντιπροσωπείες σε τρίτες χώρες, οι οποίες θα συγκεντρώσουν και πληροφορίες σχετικά με τους εθνικούς κανόνες και τις εθνικές πρωτοβουλίες για την αντιμετώπιση της διάδοσης ψευδών ειδήσεων σε κάθε χώρα.

Σχετικά links:

Ιστότοπος ενημέρωσης περί ψευδών ειδήσεων:

<https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/fake-news>

Ιστότοπος διαβούλευσης:

https://ec.europa.eu/info/consultations/public-consultation-fake-news-and-online-disinformation_en

Βλ. επίσης:

https://ec.europa.eu/commission/news/european-commission-adopts-2018-work-programme-2017-oct-24_en

[http://www.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?lang=en&reference=2016/2276\(INI\)](http://www.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?lang=en&reference=2016/2276(INI))

https://ec.europa.eu/commission/commissioners/sites/cwt/files/commissioner_mission_letters/mission-letter-mariya-gabriel.pdf

<https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/call-applications-selection-members-high-level-group-fake-news>

► Ψηφιακός εκσυγχρονισμός για τη Βουλή των Ελλήνων

Η Βουλή των Ελλήνων ανοίγει τον δρόμο για την ψηφιακή αναβάθμιση της δημόσιας διοίκησης, προχωρώντας στην ηλεκτρονική διακίνηση εγγράφων με χρήση ηλεκτρονικής υπογραφής, στο πλαίσιο περαιτέρω εκσυγχρονισμού των λειτουργιών της. Ειδικότερα, από τις 2 Οκτωβρίου 2017 λειτουργεί το νέο ηλεκτρονικό σύστημα που αναπτύχθηκε από την αρμόδια Διεύθυνση Πληροφορικής της Βουλής για την ηλεκτρονική διαβίβαση των σχετικών με τα μέσα κοινοβουλευτικού ελέγχου εγγράφων, μεταξύ της Βουλής και των Υπουργείων. Αποτέλεσμα αυτής της καινοτομίας είναι η κατάργηση της φυσικής διακίνησης των εγγράφων, με ό,τι αυτό συνεπάγεται στην εξοικονόμηση πόρων, και η διακίνησή τους ηλεκτρονικά με εγκεκριμένη ηλεκτρονική υπογραφή και εγκεκριμένη ηλεκτρονική χρονοσφραγίδα.

Τα μέσα κοινοβουλευτικού ελέγχου που αρχικά θα διαβιβάζονται ηλεκτρονικά είναι οι ερωτήσεις, οι αναφορές και οι αιτήσεις κατάθεσης εγγράφων, ο αριθμός των οποίων υπερβαίνει τις 12.500 εγγραφές ετησίως. Η διαδικασία της διαβίβασης των εγγράφων αυτών από τη Διεύθυνση Κοινοβουλευτικού Ελέγχου της Βουλής προς τα αρμόδια Υπουργεία είναι απλή και συνίσταται κατ' αρχάς στη δημιουργία ηλεκτρονικού αντιγράφου του εγγράφου που κατατίθεται από τον βουλευτή, το οποίο ο εντεταλμένος υπάλληλος της Βουλής θα υπογράψει ψηφιακά. Η εγκεκριμένη ηλεκτρονική υπογραφή και σφραγίδα χρονοσήμανσης καθιστούν το ηλεκτρονικό έγγραφο αυθεντικό και έγκυρο. Στη συνέχεια το έγγραφο θα αποστέλλεται ηλεκτρονικά στη θυρίδα κάθε αρμόδιου Υπουργείου. Η αντίστροφη διαδικασία θα πραγματοποιείται για τις απαιτήσεις των Υπουργείων προς της Βουλή.

Παράλληλα, σχεδιάζεται εντός του 2018 να υλοποιηθεί η ηλεκτρονική θυρίδα βουλευτή, η οποία θα αποτελέσει τον ψηφιακό χώρο όπου οι βουλευτές θα παραλαμβάνουν έγγραφα που τους αφορούν (π.χ. πρακτικά συνεδριάσεων ολομέλειας), καθώς και ενημερώσεις για το έργο της Βουλής (π.χ. συνεδρίαση επιτροπής στην οποία συμμετέχουν). Μελετάται επίσης η δημιουργία ειδικής εφαρμογής που θα επιτρέπει στους βουλευτές την εκτέλεση βασικών ηλεκτρονικών λειτουργιών μέσω του κινητού τους τηλεφώνου (π.χ. αποστολή ενός εγγράφου με ψηφιακή υπογραφή).

Μέριμνα λαμβάνεται και για την ασφάλεια των υπολογιστικών συστημάτων της Βουλής. Έχει σχεδιασθεί προς άμεση υλοποίηση η δημιουργία κέντρου αποκατάστασης δεδομένων σε χώρο εκτός των κτηρίων της Βουλής, στον οποίο θα αποθηκεύονται σε πραγματικό χρόνο όλα τα έγγραφα που διακινούνται σε αυτήν. Έτσι, σε περίπτωση κακόβουλης ενέργειας ή φυσικής καταστροφής των κεντρικών υπολογιστικών συστημάτων της Βουλής, θα

υπάρχει δυνατότητα άμεσης ανάκλησης των πληροφοριών και θα εξασφαλίζεται η απρόσκοπτη συνέχιση της λειτουργίας της.

Τα ανωτέρω αναμένεται να έχουν ευεργετικά αποτελέσματα, όπως η εξοικονόμηση πόρων, η περιβαλλοντική πρόνοια, η ευκολότερη πρόσβαση και διαχείριση εγγράφων και ο περαιτέρω εκσυγχρονισμός λειτουργίας της Βουλής.

Σχετικά links:

<http://www.hellenicparliament.gr/Enimerosi/Grafeio-Typou>

► Το ΔΕΕ αποφαινεται επί τηλεοπτικών εκπομπών αποθηκευμένων σε υπολογιστικό νέφος

Στις 29 Νοεμβρίου 2017, δημοσιεύθηκε η απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης επί της υποθέσεως C-265/16. Η εν λόγω υπόθεση αφορά την αγγλική εταιρία VCAST, η οποία διαθέτει στους πελάτες της, μέσω διαδικτύου, ένα σύστημα εξ αποστάσεως εγγραφής εκπομπών ιταλικών τηλεοπτικών οργανισμών επίγειας μετάδοσης, μεταξύ των οποίων και οι εκπομπές της Reti Televisive Italiane (RTI). Πιο συγκεκριμένα, ο πελάτης επιλέγει εκπομπή και χρονική ζώνη και ακολούθως, το σύστημα που διαχειρίζεται η VCAST λαμβάνει το τηλεοπτικό σήμα με τη βοήθεια των κεραιών της και καταγράφει το εκπεμπόμενο, στον καθορισμένο χρόνο, πρόγραμμα σε ένα χώρο αποθήκευσης δεδομένων που βρίσκεται εντός υπολογιστικού νέφους (cloud computing), θέτοντας έτσι το αντίγραφο των ραδιοτηλεοπτικών εκπομπών στη διάθεση του πελάτη μέσω διαδικτύου.

Η VCAST ζήτησε από το αρμόδιο ιταλικό δικαστήριο να αναγνωρίσει τον νόμιμο χαρακτήρα της δραστηριότητάς της. Συναφώς, επικαλείται την εξαίρεση της ιδιωτικής αντιγραφής (άρθρο 5 παρ. 2, στοιχείο β', της Οδηγίας 2001/29/EK), κατά την οποία δεν απαιτείται η άδεια του δικαιούχου των δικαιωμάτων του δημιουργού ή των συγγενικών δικαιωμάτων για τις αναπαραγωγές σε οποιοδήποτε μέσο που πραγματοποιούνται από φυσικό πρόσωπο για ιδιωτική χρήση και για σκοπούς μη άμεσα ή έμμεσα εμπορικούς, υπό τον όρο ότι οι δικαιούχοι των δικαιωμάτων λαμβάνουν δίκαιη αποζημίωση.

Το ιταλικό δικαστήριο, κατόπιν αιτήσεως ασφαλιστικών μέτρων που υπέβαλε η RTI, απαγόρευσε προσωρινά στη VCAST να συνεχίσει να ασκεί τη δραστηριότητά της. Στο πλαίσιο αυτό, πριν από την έκδοση της οριστικής απόφασής του, έκρινε αναγκαίο να υποβάλει στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης προδικαστικά ερωτήματα, ζητώντας να διευκρινισθεί αν η υπηρεσία που παρέχει η VCAST, χωρίς την άδεια των δικαιούχων των δικαιωμάτων του δημιουργού ή συγγενικών δικαιωμάτων, είναι σύμφωνη με την Οδηγία 2001/29/EK σχετικά με τα δικαιώματα του δημιουργού.

Στην προκειμένη απόφαση, λοιπόν, το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης εκτιμά ότι η υπηρεσία την οποία παρέχει η VCAST έχει διπλή λειτουργία. Δηλαδή, διασφαλίζει τόσο την αναπαραγωγή όσο και τη διάθεση των προστατευόμενων έργων. Η υπηρεσία την οποία παρέχει η VCAST, στο μέτρο που συνίσταται στη διάθεση των προστατευόμενων έργων, συνιστά παρουσίαση στο κοινό. Συναφώς, το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης υπενθυμίζει ότι κάθε παρουσίαση στο κοινό, συμπεριλαμβανομένης της διαθήσεως προστατευόμενων έργων ή αντικειμένων, προϋποθέτει άδεια του δικαιούχου των δικαιωμάτων, δεδομένου ότι το δικαίωμα παρουσιάσεως έργων στο κοινό θα πρέπει να θεωρηθεί ότι καλύπτει εν γένει κάθε μετάδοση ή αναμετάδοση ενός έργου στο κοινό με ενσύρματα ή ασύρματα μέσα, συμπεριλαμβανομένης της ραδιοτηλεοπτικής εκπομπής.

Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης εκτιμά ότι, αφενός, η αρχική μετάδοση που πραγματοποιείται από τον ραδιοτηλεοπτικό οργανισμό και, αφετέρου, η μετάδοση στην οποία προβαίνει η VCAST πραγματοποιούνται υπό ειδικές τεχνικές προϋποθέσεις, βάσει διαφορετικού τρόπου μεταδόσεως των έργων και καθεμία προορίζεται για το κοινό της. Το Δικαστήριο, λοιπόν, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η (ανα)μετάδοση στην οποία προβαίνει η VCAST συνιστά διαφορετική παρουσίαση στο κοινό σε σχέση με την αρχική και, επομένως, απαιτείται γι' αυτή η άδεια των δικαιούχων των δικαιωμάτων του δημιουργού ή συγγενικών δικαιωμάτων. Κατά συνέπεια, μια τέτοια υπηρεσία εξ αποστάσεως εγγραφής δεν δύναται να εμπίπτει στην εξαίρεση της ιδιωτικής αντιγραφής.

Σχετικά links:

Το κείμενο της αποφάσεως C-265/16:

<http://curia.europa.eu/juris/documents.jsf?num=C-265/16>

► Νέος Κανονισμός Γενικών Αδειών από την ΕΕΤΤ

Στις 6 Δεκεμβρίου 2017, δημοσιεύθηκε ο νέος Κανονισμός Γενικών Αδειών που εξέδωσε η ΕΕΤΤ (Εθνική Επιτροπή Τηλεπικοινωνιών και Ταχυδρομείων), καθορίζοντας τις υποχρεώσεις των παρόχων ηλεκτρονικών επικοινωνιών και δίνοντας έμφαση στην προάσπιση των δικαιωμάτων των συνδρομητών και στον έλεγχο των χρεώσεών τους σε τηλεφωνία και διαδίκτυο. Οι σημαντικότερες υποχρεώσεις που επιβάλλει ο νέος Κανονισμός αφορούν τα εξής:

Συμβάσεις ορισμένου χρόνου: ο πάροχος δεν θα έχει δικαίωμα, κατά τη διάρκεια του ορισμένου χρόνου της σύμβασης, να αυξάνει το πάγιο ή να μειώνει τον χρόνο ομιλίας/όγκο δεδομένων του προγράμματος υπηρεσιών.

Αύξηση προθεσμίας για καταγγελία σύμβασης: αυξάνεται το χρονικό περιθώριο που έχει στη διάθεσή του ο συνδρομητής για την καταγγελία της σύμβασης αζημίως, σε

περίπτωση μονομερούς τροποποίησης των συμβατικών όρων ή των τιμολογίων από τον πάροχο. Η παραπάνω προθεσμία καθορίζεται, για ορισμένου ή αορίστου χρόνου σύμβαση, είτε στους τρεις μήνες, εάν ακολουθείται μηνιαίος κύκλος τιμολόγησης, είτε στους τέσσερις μήνες, για διμηνιαίο κύκλο τιμολόγησης, από την ημερομηνία εφαρμογής των τροποποιήσεων.

Έλεγχος υπέρογκων χρεώσεων: οι συνδρομητές θα μπορούν να επιλέγουν τη δυνατότητα διακοπής της υπηρεσίας σε περίπτωση που ο λογαριασμός υπερβαίνει συγκεκριμένο χρηματικό ποσό, με βάση τρεις κατηγορίες επιλογών.

Αποστολή λογαριασμών: σε όλες τις νέες συμβάσεις, συμπεριλαμβανομένων και των ανανεώσεων των υφιστάμενων συμβάσεων, ο συνδρομητής θα ερωτάται να επιλέξει εξαρχής εάν επιθυμεί να λαμβάνει τον λογαριασμό σε έντυπη ή ηλεκτρονική μορφή. Σε περίπτωση που ο συνδρομητής δεν επιλέξει και εφόσον η σύνδεσή του περιλαμβάνει υπηρεσίες διαδικτύου, ο λογαριασμός θα αποστέλλεται ηλεκτρονικά.

Δωρεάν γραμμή εξυπηρέτησης βλαβών: οι συνδρομητές θα μπορούν να καλούν τη γραμμή εξυπηρέτησης βλαβών που διαθέτουν οι πάροχοι, χωρίς χρέωση από όλα τα δίκτυα σταθερής και κινητής τηλεφωνίας.

Αυτόματη πίστωση λογαριασμού σε περίπτωση βλαβών: εφόσον η βλάβη υπερβαίνει τις δύο εργάσιμες ημέρες από την ημέρα δήλωσής της, ο πάροχος θα πιστώνει αυτόματα τον συνδρομητή, εντός τετραμήνου από την άρση της βλάβης και χωρίς να απαιτείται σχετική αίτηση, με το τμήμα του παγίου που αντιστοιχεί στη χρονική περίοδο διακοπής των παρεχόμενων υπηρεσιών.

Επισημαίνεται ότι η απαγόρευση της αύξησης του παγίου στις συμβάσεις ορισμένου χρόνου και η ρύθμιση για την αποστολή ηλεκτρονικών λογαριασμών τίθενται άμεσα σε ισχύ. Οι υπόλοιπες ρυθμίσεις θα τεθούν σε ισχύ μετά την πάροδο έξι μηνών, προκειμένου οι πάροχοι να προετοιμασθούν επαρκώς, ώστε να ανταποκριθούν στις νέες υποχρεώσεις τους.

Σχετικά links:

Το πλήρες κείμενο του νέου Κανονισμού Γενικών Αδειών:

http://www.eett.gr/opencms/export/sites/default/admin/downloads/telec/apofaseis_eett/kanonistikes_apofaseis_eett/AP834-002.pdf

Για προτάσεις, κρίσεις και ερωτήσεις, η επικοινωνία μας συνεχίζεται διαδικτυακά από το blog της στήλης στη διεύθυνση <http://e-pikaira.blogspot.com>.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Ι. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Α. Επισκόπηση Νομολογίας ΔΕΕ – ΓεδΕΕ (Σεπτέμβριος – Νοέμβριος 2017)

Ι. ΙΘΑΓΕΝΕΙΑ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Επιμ.: Ευθυμία Τσολάκου

► **Πολίτης της Ένωσης που άσκησε το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και μεταγενέστερα απέκτησε την ιθαγένεια του κράτους μέλους υποδοχής, διατηρώντας παράλληλα την αρχική του ιθαγένεια**

Δικαίωμα διαμονής, εντός του κράτους μέλους υποδοχής, υπηκόου τρίτου κράτους, μέλους της οικογένειας του πολίτη της Ένωσης με διπλή ιθαγένεια

άρθρο 21 ΣΛΕΕ – Οδηγία 2004/38/ΕΚ – έννοια του «δικαιούχου» – διπλή ιθαγένεια – άσκηση δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας – γάμος με υπήκοο τρίτης χώρας – δευτερογενή δικαιώματα διαμονής μελών οικογένειας πολίτη της Ένωσης – πρακτική αποτελεσματικότητα των δικαιωμάτων που απορρέουν από το άρθρο 21 παρ.1 ΣΛΕΕ – αμιγώς εσωτερική κατάσταση – οικογενειακή ζωή

ΔΕΕ C-165/16, Lounes, 14.11.2017, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: Κ. Lenaerts, Εισηγητής: Α. Tizzano, Γεν. Εισαγγελέας: Υ. Bot, ECLI:EU:C:2017:862 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του Toufik Lounes και του Secretary of State for the Home Department (Υπουργού Εσωτερικών, Ηνωμένο Βασίλειο) με αντικείμενο την άρνηση χορηγήσεως στον ενδιαφερόμενο άδειας διαμονής και αφορά στην ερμηνεία του άρθρου 21 παρ. 1 ΣΛΕΕ και της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 29ης Απριλίου 2004, σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών. Η Οδηγία αυτή μεταφέρθηκε στο δίκαιο του Ηνωμένου Βασιλείου με την πράξη Immigration (European Economic Area) Regulations 2006 [κανονιστική απόφαση του 2006 περί μεταναστεύσεως (Ευρωπαϊκός Οικονομικός Χώρος)]. Η κανονιστική αυτή απόφαση χρησιμοποιεί τον όρο «υπήκοος του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Χώρου (ΕΟΧ)» αντί του όρου «πολίτης της Ένωσης». Το αρχικό κείμενο της εν λόγω κανονιστικής αποφάσεως όριζε τον «υπήκοο του ΕΟΧ» ως «κάθε υπήκοο κράτους του ΕΟΧ», με τη υπόμνηση ότι το Ηνωμένο Βασίλειο δεν λογίζεται ως «κράτος του ΕΟΧ», και κατόπιν δύο διαδοχικών τροποποιήσεων της το 2012 διευκρινίστηκε ότι νοείται «υπήκοος του ΕΟΧ» κάθε υπήκοος κράτους του ΕΟΧ που δεν είναι και

Βρετανός πολίτης. Πιο συγκεκριμένα, πριν από την τροποποίηση αυτή, οι Βρετανοί πολίτες που είχαν και την ιθαγένεια άλλου κράτους μέλους του ΕΟΧ λογίζονταν, αντιθέτως προς όσους δεν είχαν διπλή ιθαγένεια, ως υπήκοοι του ΕΟΧ κατά την έννοια του άρθρου 2 της κανονιστικής αποφάσεως του 2006 και μπορούσαν, συνεπώς, να επικαλεστούν τα δικαιώματα που τους παρέχει η εν λόγω απόφαση. Εντούτοις, μετά την εν λόγω τροποποίηση οι έχοντες διπλή ιθαγένεια, η μία βρετανική, δεν αντιμετωπίζονταν πλέον ως πολίτες του ΕΟΧ και δεν είχαν εφεξής τα δικαιώματα αυτά, με αποτέλεσμα τα μέλη της οικογένειάς τους που ήταν υπήκοοι τρίτου κράτους να μη μπορούν πλέον να επικαλεστούν δικαίωμα διαμονής στο Ηνωμένο Βασίλειο βάσει της ιδιότητας αυτής.

Στην επίδικη περίπτωση, η P.N. García Ormazabal, Ισπανίδα υπήκοος, το 1996 μετέβη για σπουδές στο Ηνωμένο Βασίλειο, όπου διαμένει σταθερά και εργάζεται με πλήρες ωράριο από το 2004. Το 2009 απέκτησε τη βρετανική ιθαγένεια με πολιτογράφηση και έλαβε βρετανικό διαβατήριο, διατηρώντας παράλληλα την ισπανική της ιθαγένεια. Το έτος 2013 συνήψε σχέση με τον T. Lounes, Αλγερινό υπήκοο, ο οποίος εισήλθε στο Ηνωμένο Βασίλειο το 2010 με τουριστική θεώρηση εισόδου, διάρκειας έξι μηνών, και παρέμεινε στο εν λόγω κράτος μέλος παράνομα πέραν αυτού του χρονικού διαστήματος. Η P.N. García Ormazabal και ο T. Lounes συνήψαν γάμο το 2014 και έκτοτε κατοικούν στο Ηνωμένο Βασίλειο. Το Απρίλιο του ίδιου χρόνου, ο T. Lounes αιτήθηκε τη χορήγηση άδειας διαμονής, ως μέλος της οικογένειας υπηκόου του ΕΟΧ, δυνάμει της κανονιστικής αποφάσεως του 2006. Τον Μάιο απορρίφθηκε το αίτημα αυτό από τον Υπουργό Εσωτερικών, με την αιτιολογία ότι, κατόπιν τροποποίησης του άρθρου 2 της κανονιστικής αποφάσεως του 2006 με τις κανονιστικές αποφάσεις 2012/1547 και 2012/2560, η P.N. García Ormazabal δεν λογίζεται πλέον ως «υπήκοος του ΕΟΧ», διότι ήδη είχε αποκτήσει τη βρετανική ιθαγένεια, μολονότι διατηρούσε παράλληλα και την ισπανική της ιθαγένεια, και συνεπώς, στερούνταν πλέον τα δικαιώματα που παρέχουν η εν λόγω κανονιστική απόφαση και η Οδηγία 2004/38/ΕΚ εντός του Ηνωμένου Βασιλείου. Κατ' ακολουθίαν, ο T. Lounes δεν μπορούσε να λάβει άδεια διαμονής ως μέλος της οικογένειας υπηκόου του ΕΟΧ δυνάμει της συγκεκριμένης κανονιστικής αποφάσεως, του γνωστοποιήθηκε δε σχετική απόφαση περί απομακρύνσεώς του από το Ηνωμένο Βασίλειο, διότι είχε υπερβεί την επιτρεπόμενη διάρκεια διαμονής στο συγκεκριμένο κράτος μέλος, κατά παράβαση της μεταναστευτικής νομοθεσίας.

Ο T. Lounes άσκησε ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου (High Court of justice – England & Wales), προσφυγή κατά της απορριπτικής του αιτήματός του αποφάσεως του Υπουργού Εσωτερικών. Το αιτούν δικαστήριο εκφράζει αμφιβολίες σχετικά με το κατά πόσον η απόφαση αυτή και το άρθρο 2 της κανονιστικής αποφάσεως του 2006, όπως τροποποιήθηκε με τις κανονιστικές αποφάσεις 2012/1547 και 2012/2560, συνάδουν προς το άρθρο 21 ΣΛΕΕ και την Οδηγία 2004/38/ΕΚ. Ειδικότερα, εν προκειμένω, δεν αμφισβητείται ότι, πριν αποκτήσει τη βρετανική ιθαγένεια, η P.N. García Ormazabal είχε ασκήσει το δικαίωμά της ελεύθερης κυκλοφορίας και είχε αποκτήσει δικαίωμα διαμονής στο Ηνωμένο Βασίλειο ως Ισπανίδα υπήκοος δυνάμει της εν λόγω Οδηγίας. Στο πλαίσιο αυτό, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται, κατ' ουσίαν, αν, όπως υποστηρίζει ο Υπουργός Εσωτερικών, η P.N. García Ormazabal απώλεσε, από την ημερομηνία πολιτογραφησεως της (έτος 2009) στο Ηνωμένο Βασίλειο, τα δικαιώματα που της παρέχει η Οδηγία 2004/38/ΕΚ εντός αυτού του κράτους μέλους ή αν, όπως υποστηρίζει ο T. Lounes, μολονότι η P.N. García Ormazabal απέκτησε τη βρετανική ιθαγένεια, εξακολουθεί να είναι «δικαιούχος» κατά την έννοια του άρθρου 3 παρ. 1, της Οδηγίας αυτής και μπορεί πάντα να επικαλείται στο συγκεκριμένο κράτος μέλος τα δικαιώματα που της διασφαλίζει η εν λόγω Οδηγία, δεδομένου ότι διατήρησε την ισπανική ιθαγένειά της. Συγκεκριμένα, στην πρώτη περίπτωση ο T. Lounes δεν θα έχει δευτερογενές δικαίωμα διαμονής στο Ηνωμένο Βασίλειο ως μέλος της οικογένειας πολίτη της Ένωσης, δυνάμει της ως άνω Οδηγίας, ενώ στη δεύτερη περίπτωση θα είναι δυνατό να του αναγνωρισθεί το δικαίωμα αυτό. Επισημαίνει δε, ότι το είδος του δικαιώματος διαμονής που είχε η P.N. García Ormazabal πριν από την πολιτογράφησή της (δικαίωμα διαμονής άνω των τριών μηνών δυνάμει του άρθρου 7 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ ή δικαίωμα μόνιμης διαμονής δυνάμει του άρθρου 16 της ίδιας Οδηγίας) αποτελεί επίμαχο ζήτημα μεταξύ των διαδίκων της κύριας δίκης, το οποίο παραμένει υπό εξέταση.

Κατ' αρχήν το Δικαστήριο, ακολουθώντας και τις αρχές του διεθνούς δικαίου, υπενθυμίζει τη βασική νομολογία του σχετικά με το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ, η οποία δεν έχει ως σκοπό να ρυθμίσει τη διαμονή πολίτη της Ένωσης στο κράτος μέλος του οποίου έχει την ιθαγένεια. Ειδικότερα, η εν λόγω Οδηγία δεν παρέχει αυτοτελές δικαίωμα στα μέλη της οικογένειας πολίτη της Ένωσης τα οποία είναι υπήκοοι τρίτης χώρας. Συνεπώς, τα δικαιώματα που τυχόν παρέχει η συγκεκριμένη Οδηγία στους πολίτες αυτούς απορρέουν από τα δικαιώματα που έχει ο πολίτης της Ένωσης από την άσκηση του δικαιώματός του ελεύθερης κυκλοφορίας, συνιστούν δηλαδή δικαιώματα δευτερογενούς χαρακτήρα (βλ., συναφώς, ΔΕΕ C-202/13, *McCarthy κ.λπ.*, 18.12.2014, ECLI:EU:C:2014:2450, σκ. 34 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία). Η Οδηγία αυτή διέπει αποκλειστικώς και μόνον τις

προϋποθέσεις εισόδου και διαμονής πολίτη της Ένωσης σε κράτος μέλος διαφορετικό από εκείνο της ιθαγένειάς του και δεν μπορεί να στηριχθεί σ' αυτήν δευτερογενές δικαίωμα διαμονής των υπηκόων τρίτων χωρών που είναι μέλη της οικογένειας πολίτη της Ένωσης εντός του κράτους μέλους του οποίου την ιθαγένεια έχει ο πολίτης αυτός. Εν προκειμένω, μολονότι δεν αμφισβητείται ότι η P.N. García Ormazabal, Ισπανίδα πολίτης, άσκησε το δικαίωμά της ελεύθερης κυκλοφορίας, όταν εγκατέλειψε την Ισπανία για να εγκατασταθεί στο Ηνωμένο Βασίλειο το έτος 1996, ούτε ότι είχε αρχικά την ιδιότητα της «δικαιούχου» κατά την έννοια του άρθρου 3 παρ. 1 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ και ότι διέμενε στο Ηνωμένο Βασίλειο δυνάμει του άρθρου 7 παρ. 1 ή, όπως άλλωστε φαίνεται να αναγνωρίζει η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου, δυνάμει του άρθρου 16 παρ.1 της Οδηγίας αυτής, τουλάχιστον έως ότου απέκτησε τη βρετανική ιθαγένεια διά πολιτογραφήσεως, ωστόσο το ΔΕΕ δέχεται ότι η κτήση της ιθαγένειας αυτής προκάλεσε μεταβολή στη νομική κατάσταση της P.N. García Ormazabal, τόσο από πλευράς εθνικού δικαίου όσο και από πλευράς της εν λόγω Οδηγίας, με αποτέλεσμα να έχει, ως Βρετανίδα πολίτης, απροϋπόθετο δικαίωμα διαμονής στο Ηνωμένο Βασίλειο. Επομένως, από τη στιγμή που η P.N. García Ormazabal απέκτησε τη βρετανική ιθαγένεια με πολιτογράφηση, αφενός μεν, δεν εμπίπτει πλέον στον ορισμό της έννοιας του «δικαιούχου» κατά το άρθρο 3 παρ. 1 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ, αφετέρου δε, η εν λόγω Οδηγία δεν διέπει πλέον τη διαμονή της στο Ηνωμένο Βασίλειο, διότι η διαμονή δεν δύναται, ως εκ της φύσεώς της, να εξαρτηθεί από οποιαδήποτε προϋπόθεση. Το συμπέρασμα αυτό του Δικαστηρίου δεν κλονίζεται από το γεγονός ότι η P.N. García Ormazabal έκανε χρήση του δικαιώματός της ελεύθερης κυκλοφορίας, μεταβαίνοντας και διαμένοντας στο Ηνωμένο Βασίλειο και διατηρώντας παράλληλα την ισπανική ιθαγένειά της, καθόσον, παρά τις ως άνω δύο περιστάσεις, δεν αίρεται το πραγματικό γεγονός ότι η P.N. García Ormazabal, αφότου πολιτογραφήθηκε στο Ηνωμένο Βασίλειο, δεν διαμένει πλέον σε «κράτος μέλος άλλο από εκείνο του οποίου είναι υπήκοος», κατά την έννοια του άρθρου 3 παρ.1 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ, και δεν εμπίπτει, συνεπώς, πλέον στην έννοια της «δικαιούχου». Συνακόλουθα δε, ούτε ο σύζυγός της, T. Lounes, πολίτης τρίτου κράτους, εμπίπτει πλέον στην έννοια του «δικαιούχου» και δεν μπορεί, συνεπώς, να απολαύσει του δευτερογενούς δικαιώματος διαμονής στο Ηνωμένο Βασίλειο βάσει της επίμαχης ως άνω Οδηγίας.

Ωστόσο, το Δικαστήριο τονίζει ότι, σε ορισμένες περιπτώσεις, έχει αποφανθεί ότι σε υπηκόους τρίτης χώρας, μέλη της οικογένειας πολίτη της Ένωσης, οι οποίοι δεν θα μπορούσαν να έχουν, βάσει των διατάξεων της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ, δευτερογενές δικαίωμα διαμονής στο κράτος μέλος του οποίου την ιθαγένεια έχει ο συγκεκριμένος πολίτης, θα ήταν εντούτοις δυνατό να αναγνωρισθεί

το εν λόγω δικαίωμα βάσει του άρθρου 21 παρ. 1, ΣΛΕΕ, μόνον εφόσον τούτο είναι αναγκαίο για την εξασφάλιση της αποτελεσματικής ασκήσεως, εκ μέρους του πολίτη της Ένωσης, του δικαιώματός του ελεύθερης κυκλοφορίας. Ο σκοπός και η δικαιολογητική βάση αυτού του δευτερογενούς δικαιώματος ερείδονται, καταρχήν, στη διαπίστωση ότι η μη αναγνώρισή τους θα μπορούσε να διακυβευθεί, μεταξύ άλλων, την ελεύθερη κυκλοφορία καθώς και την άσκηση και την πρακτική αποτελεσματικότητα των δικαιωμάτων τα οποία ο πολίτης της Ένωσης αντλεί από το άρθρο 21 παρ. 1, ΣΛΕΕ (βλ., συναφώς, αποφάσεις ΔΕΕ C-40/11, *lida*, 08.11.2012, ECLI:EU:C:2012:691, σκ. 68, C-456/12, *O.*, 12.03.2014, ECLI:EU:C:2014:135, σκ. 45, καθώς και C-165/14, *Rendón Marín*, 13.09.2016, ECLI:EU:C:2016:675, σκ. 36 και 73). Εν προκειμένω, γίνεται δεκτό ότι η περίπτωση της P.N. García Ormazabal, πολίτη κράτους μέλους (Ισπανίας), η οποία άσκησε το δικαίωμά της ελεύθερης κυκλοφορίας, μεταβαίνοντας και διαμένοντας νομίμως εντός άλλου κράτους μέλους, δεν μπορεί να εξομοιωθεί με αμιγώς εσωτερική κατάσταση, απλώς και μόνον λόγω της απόκτησης, κατά τη διάρκεια της εν λόγω διαμονής, της ιθαγένειας του κράτους μέλους υποδοχής, ως διπλής ιθαγένειας. Πράγματι, η P.N. García Ormazabal, η οποία είναι πολίτης δύο κρατών μελών και άσκησε, ως πολίτης της Ένωσης, το δικαίωμά της ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής σε κράτος μέλος διαφορετικό από το κράτος μέλος καταγωγής της, μπορεί να επικαλεσθεί τα δικαιώματα που συνδέονται με την ιδιότητα αυτή, όπως τα προβλεπόμενα στο άρθρο 21 παρ. 1 ΣΛΕΕ, και έναντι ενός εκ των ως άνω δύο κρατών μελών. Στα δικαιώματα αυτά περιλαμβάνεται και το δικαίωμα να διάγει μια ομαλή οικογενειακή ζωή στο κράτος μέλος υποδοχής, έχοντας στο πλευρό της τα μέλη της οικογένειάς της, η μεταγενέστερη δε απόκτηση της ιθαγένειας του κράτους μέλους αυτού (ως δεύτερη ιθαγένεια) δεν μπορεί να έχει ως συνέπεια την αποστέρηση του δικαιώματος αυτού, καθώς τούτο θα κατέλυε την πρακτική αποτελεσματικότητα του άρθρου 21 παρ. 1 ΣΛΕΕ και συναφώς της ιθαγένειας της Ένωσης. Τούτο δε διότι, πρώτον, ένα κράτος μέλος δεν μπορεί να περιορίζει τα αποτελέσματα που συνεπάγεται η κατοχή της ιθαγένειας άλλου κράτους μέλους, όπως μεταξύ άλλων τα δικαιώματα που συνδέονται με αυτήν, δυνάμει του δικαίου της Ένωσης και απορρέουν από την εκ μέρους του πολίτη της Ένωσης άσκηση του δικαιώματός του ελεύθερης κυκλοφορίας. Δεύτερον, αν γινόταν δεκτό ότι ο πολίτης της Ένωσης, ο οποίος απολαμβάνει καταρχήν τα δικαιώματα που του άρθρου 21 παρ. 1 ΣΛΕΕ, λόγω ασκήσεως του δικαιώματός του ελεύθερης κυκλοφορίας, πρέπει να στερηθεί τα δικαιώματα αυτά (όπως το δικαίωμα διατήρησης οικογενειακής ζωής στο κράτος μέλος υποδοχής), λόγω και μόνον του ότι επέλεξε, διά της πολιτογραφησώς του στο συγκεκριμένο κράτος μέλος, να ενσωματωθεί ακόμη περισσότερο στην κοινωνία του κράτους αυτού,

τότε μια τέτοια παραδοχή θα αντέβαινε στη λογική και το σκοπό της προοδευτικής ενσωματώσεως, που ενθαρρύνει η διάταξη του άρθρου 21 παρ. 1 ΣΛΕΕ, υπό την έννοια ότι ένας πολίτης της Ένωσης, που άσκησε το δικαίωμά του ελεύθερης κυκλοφορίας και στη συνέχεια απέκτησε την ιθαγένεια του κράτους μέλους υποδοχής, επιπλέον της αρχικής του ιθαγένειας (διπλή ιθαγένεια), θα τύγχανε, όσον αφορά την οικογενειακή ζωή του, δυσμενέστερης μεταχείρισης από έναν πολίτη της Ένωσης, ο οποίος άσκησε το ίδιο δικαίωμα, αλλά διατήρησε μόνον την αρχική του ιθαγένεια, τα δε παρεχόμενα στον πολίτη της Ένωσης δικαιώματα εντός του κράτους μέλους υποδοχής (όπως μεταξύ άλλων το δικαίωμά του να έχει οικογενειακή ζωή με υπήκοο τρίτου κράτους) θα αναγνωρίζονταν σ'αυτόν κατά τρόπο αντιστρόφως ανάλογο του βαθμού ενσωματώσεώς του στην κοινωνία αυτού του κράτους μέλους και του αριθμού των ιθαγενειών που έχει.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο καταλήγει ότι, για να αποκτούν πρακτική αποτελεσματικότητα τα δικαιώματα που παρέχει στους πολίτες της Ένωσης το άρθρο 21 παρ. 1 ΣΛΕΕ, επιβάλλεται ένας πολίτης, ευρισκόμενος στην κατάσταση της P.N. García Ormazabal, να διατηρεί στο κράτος μέλος υποδοχής τα δικαιώματα που αντλεί από την εν λόγω διάταξη, μετά την κτήση της ιθαγένειας αυτού του κράτους μέλους, επιπλέον της αρχικής του ιθαγένειας, και, ειδικότερα, να έχει τη δυνατότητα οικογενειακής ζωής με τον σύζυγό του, υπήκοο τρίτου κράτους, διά της παροχής στον εν λόγω υπήκοο του δευτερογενούς δικαιώματος διαμονής, υπό προϋποθέσεις οι οποίες δεν πρέπει να είναι αυστηρότερες από τις προβλεπόμενες στην Οδηγία 2004/38/ΕΚ για την παροχή του αυτού δικαιώματος σε υπήκοο τρίτου κράτους, ο οποίος είναι μέλος της οικογένειας πολίτη της Ένωσης, που άσκησε το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας, εγκαθιστάμενος σε κράτος μέλος διαφορετικό από εκείνο του οποίου έχει την ιθαγένεια.

II. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΠΑΡΟΧΗ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ

Επιμ.: Μάρκος Παπακωνσταντής

► Ανταγωνισμός

Ελάχιστες δικηγορικές αμοιβές

καθορισμός ελάχιστων αμοιβών από επαγγελματική οργάνωση δικηγόρων – απαγόρευση επιδικάσεως ποσού δικηγορικής αμοιβής που υπολείπεται της ελάχιστης – εθνική κανονιστική ρύθμιση κατά την οποία ο φόρος προστιθέμενης αξίας (ΦΠΑ) λογίζεται ως τμήμα της τιμής μιας υπηρεσίας που παρασχέθηκε κατά την άσκηση ελεύθερου επαγγέλματος

ΔΕΕ C-427/16 και C-428/16, CHEZ Elektro Bulgaria, 23.11.2017, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: R. Silvade

Lapuerta, Εισηγητής: S. Rodin, Γεν. Εισαγγελέας: N. Wahl, ECLI:EU:C:2017:890 – Προδικαστικό ερώτημα

Οι αιτήσεις προδικαστικής αποφάσεως αφορούν την ερμηνεία του άρθρου 56 παρ. 1 και του άρθρου 101 παρ. 1 ΣΛΕΕ, καθώς και της Οδηγίας 77/249/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 22ας Μαρτίου 1977, περί διευκόλυνσεως της πραγματικής ασκήσεως της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών από δικηγόρους και της Οδηγίας 2006/112/ΕΚ του Συμβουλίου, της 28ης Νοεμβρίου 2006, σχετικά με το κοινό σύστημα φόρου προστιθέμενης αξίας. Οι αιτήσεις αυτές υποβλήθηκαν στο πλαίσιο ενδίκων διαφορών μεταξύ της «CHEZ Elektro Bulgaria» AD και του Yordan Kotsev (C-427/16) και μεταξύ της «FrontEx International» EAD και του Emil Yanakiev (C-428/16), με αντικείμενο αιτήσεις για την έκδοση διαταγής πληρωμής για την καταβολή αμοιβής δικηγόρου και αμοιβής νομικού συμβούλου.

Σχετικά με τα πραγματικά γεγονότα της υπόθεσης C-427/16, η CHEZ Elektro Bulgaria υπέβαλε ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου αίτηση εκδόσεως διαταγής πληρωμής, ζητώντας να υποχρεωθεί ο Y. Kotsev να της καταβάλει, μεταξύ άλλων, το ποσό των 60 BGN για δικηγορική αμοιβή. Σύμφωνα με το αιτούν δικαστήριο, ο νόμος περί δικηγόρων της Βουλγαρίας προβλέπει ότι σε περίπτωση που η αμοιβή του δικηγόρου είναι χαμηλότερη από την ελάχιστη που προβλέπει ο κανονισμός του ανώτατου δικηγορικού συμβουλίου, τότε υφίσταται πειθαρχικό παράπτωμα. Αντιθέτως, στην περίπτωση που η δικηγορική αμοιβή είναι υπερβολικά υψηλή σε σχέση με τη νομική και πραγματική πολυπλοκότητα της υποθέσεως, τα βουλγαρικά δικαστήρια δύναται να διατάξουν την καταβολή, στο πλαίσιο της επιδικάσεως δικαστικών εξόδων, μικρότερου ποσού ως δικηγορικής αμοιβής, χωρίς το ποσό αυτό να μπορεί να υπολείπεται της ελάχιστης αμοιβής. Σχετικά με τον ΦΠΑ, το ίδιο δικαστήριο αναφέρει ότι βάσει του κανονισμού, το ποσό της αμοιβής των δικηγόρων που δεν έχουν εγγραφεί στο μητρώο του νόμου περί φόρου προστιθέμενης αξίας δεν περιλαμβάνει τον ΦΠΑ. Για τους δικηγόρους που είναι εγγεγραμμένοι στο μητρώο αυτό, ο ΦΠΑ υπολογίζεται επί της αμοιβής και λογίζεται ως αναπόσπαστο μέρος της οφειλόμενης από τον εντολέα αμοιβής, η οποία ως εκ τούτου προσαυξάνεται με τον φόρο αυτό. Συνεπεία τούτου, η δικηγορική αμοιβή υπόκειται εκ νέου στον εν λόγω φόρο.

Σχετικά με τα πραγματικά γεγονότα της υπόθεσης C-428/16, με αίτηση εκδόσεως διαταγής πληρωμής, η FrontEx International ζήτησε από το αιτούν δικαστήριο να υποχρεώσει τον E. Yanakiev να της καταβάλει 200 BGN για αμοιβή έμμισθου νομικού συμβούλου. Το ζητούμενο ποσό υπολείπεται της ελάχιστης αμοιβής 300 BGN, την οποία προβλέπει ο κανονισμός του ανώτατου δικηγορικού συμβουλίου στη Βουλγαρία. Σύμφωνα με το αιτούν δικαστήριο, επισημαίνει ότι, οι εργοδότες των νομικών συμβούλων ασκούν δραστηριότητα ανταγωνιστική εκεί-

νης των δικηγόρων. Κατά συνέπεια, τίθεται το ζήτημα αν η διάταξη του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, η οποία διασφαλίζει το δικαίωμα των νομικών συμβούλων στην καταβολή δικηγορικής αμοιβής, συνάδει με την Οδηγία 77/249/ΕΟΚ, καθώς και με το άρθρο 101 παρ. 1 ΣΛΕΕ.

Το Sofiyskirayonensad (περιφερειακό δικαστήριο της Σόφιας, Βουλγαρία), προκειμένου να αποφανθεί επί των προαναφερθέντων αιτημάτων, αποφάσισε να αναστείλει τη διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο και για τις δύο υποθέσεις τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

Με τα τρία πρώτα προδικαστικά ερωτήματα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί να διευκρινιστεί αν το άρθρο 101 παρ. 1 ΣΛΕΕ, σε συνδυασμό με το άρθρο 4 παρ. 3 ΣΕΕ, έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνική κανονιστική ρύθμιση η οποία, αφενός, δεν επιτρέπει στον δικηγόρο και τον εντολέα του να συμφωνήσουν αμοιβή χαμηλότερη από την ελάχιστη που καθορίζεται με κανονισμό τον οποίο εκδίδει επαγγελματική οργάνωση δικηγόρων επ' απειλή κινήσεως πειθαρχικής διαδικασίας εις βάρος του δικηγόρου αυτού, και, αφετέρου, δεν επιτρέπει στο δικαστήριο να διατάξει την καταβολή ποσού δικηγορικής αμοιβής που υπολείπεται της ελάχιστης. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, κατά πάγια νομολογία του, τα κράτη μέλη οφείλουν να μην θεσπίζουν ή να μην διατηρούν σε ισχύ μέτρα, ακόμα και νομοθετικής ή κανονιστικής φύσεως, ικανά να εξουδετερώσουν την πρακτική αποτελεσματικότητα των εφαρμοστέων στις επιχειρήσεις κανόνων ανταγωνισμού. Το Δικαστήριο εκτιμά ότι συντρέχει παράβαση του άρθρου 101 ΣΛΕΕ, σε συνδυασμό με το άρθρο 4 παρ. 3 ΣΕΕ, οσάκις κράτος μέλος είτε επιβάλλει ή ευνοεί τη σύσταση συμπράξεων αντίθετων προς το άρθρο 101 ΣΛΕΕ ή ενισχύει τα αποτελέσματά τους, είτε αφαιρεί από τη δική του κανονιστική ρύθμιση τον κρατικό της χαρακτήρα, μεταθέτοντας σε ιδιώτες την ευθύνη λήψεως των αποφάσεων παρεμβάσεως σε οικονομικά θέματα. Ο καθορισμός αμοιβών από επαγγελματική οργάνωση μπορεί, ωστόσο, να έχει κρατικό χαρακτήρα, ιδίως όταν τα μέλη της οργάνωσης αυτής είναι εμπειρογνώμονες, ανεξάρτητοι των ενδιαφερόμενων επιχειρηματιών, και δεσμεύονται, από τον νόμο, να καθορίζουν τις αμοιβές, λαμβάνοντας υπόψη όχι μόνον τα συμφέροντα των επιχειρήσεων ή των ενώσεων επιχειρήσεων του κλάδου που τους όρισε, αλλά και το γενικό συμφέρον και τα συμφέροντα των επιχειρήσεων των άλλων κλάδων ή των χρηστών των επίμαχων υπηρεσιών. Προκειμένου να διασφαλίζεται ότι τα μέλη ορισμένης επαγγελματικής οργάνωσης ενεργούν πραγματι σύμφωνα με το γενικό συμφέρον, ο νόμος πρέπει να καθορίζει με επαρκή σαφήνεια τα κριτήρια του συμφέροντος αυτού και πρέπει να υπάρχει ουσιαστικός κρατικός έλεγχος, καθώς και εξουσία λήψεως αποφάσεων σε τελευταίο βαθμό από το κράτος. Εν προκειμένω, η επίμαχη στις κύριες δίκες κανονιστική ρύθμιση δεν περιλαμβάνει κανένα συγκεκριμένο κριτήριο ικανό να διασφαλίσει

ότι οι ελάχιστες δικηγορικές αμοιβές που καθορίζονται από το ανώτατο δικηγορικό συμβούλιο είναι εύλογες και δικαιολογημένες σύμφωνα με το γενικό συμφέρον. Ειδικότερα, η κανονιστική αυτή ρύθμιση δεν προβλέπει κανέναν όρο που να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις που διατύπωσε το Varhovenadministrativensad (Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο, Βουλγαρία), σχετικά, μεταξύ άλλων, με την πρόσβαση των πολιτών και των νομικών προσώπων σε υψηλού επιπέδου νομική συνδρομή και με την ανάγκη αποτροπής κάθε ενδεχομένου υποβαθμίσεως της ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών. Σχετικά με το ερώτημα κατά πόσο οι βουλγαρικές δημόσιες αρχές έχουν μεταβιβάσει τις αρμοδιότητές τους προς καθορισμό των ελάχιστων δικηγορικών αμοιβών σε ιδιώτες επιχειρηματίες, από την ενώπιον του Δικαστηρίου δικογραφία προκύπτει ότι η μόνη δημόσια αρχή που ασκεί έλεγχο όσον αφορά τους κανονισμούς του ανωτάτου δικηγορικού συμβουλίου περί καθορισμού των ελάχιστων αμοιβών είναι το Varhovenadministrativensad (Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο), ο δε έλεγχός του περιορίζεται στο ζήτημα αν οι κανονισμοί αυτοί είναι σύμφωνοι με το βουλγαρικό Σύνταγμα και τους βουλγαρικούς νόμους. Από τα ανωτέρω συνάγεται ότι, λαμβανομένης υπόψη της ανυπαρξίας διατάξεων ικανών να διασφαλίσουν ότι το ανώτατο δικηγορικό συμβούλιο συμπεριφέρεται ως φορέας δημόσιας εξουσίας που ενεργεί προς το γενικό συμφέρον, υπό τον ουσιαστικό κρατικό έλεγχο και επιφυλασσομένης στο κράτος της εξουσίας λήψεως αποφάσεων σε τελευταίο βαθμό, επαγγελματική οργάνωση, όπως το ανώτατο δικηγορικό συμβούλιο, πρέπει να θεωρείται ένωση επιχειρήσεων κατά την έννοια του άρθρου 101 ΣΛΕΕ, όταν εκδίδει τους κανονισμούς που καθορίζουν τις ελάχιστες δικηγορικές αμοιβές. Επιπλέον, για να έχουν οι περί ανταγωνισμού κανόνες της Ένωσης εφαρμογή στην επίμαχη στις κύριες δίκες κανονιστική ρύθμιση, πρέπει η ρύθμιση αυτή να είναι ικανή να περιορίσει τον ανταγωνισμό εντός της εσωτερικής αγοράς. Διαπιστώνεται ως προς το ζήτημα αυτό ότι ο καθορισμός ελάχιστων δικηγορικών αμοιβών, που καθίστανται δεσμευτικές με εθνική κανονιστική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στις κύριες δίκες, εμποδίζοντας τους λοιπούς παρέχοντες νομικές υπηρεσίες να ορίζουν αμοιβή χαμηλότερη από την ελάχιστη, ισοδυναμεί προς οριζόντιο καθορισμό δεσμευτικών ελάχιστων αμοιβών. Λαμβανομένων υπόψη των ανωτέρω σκέψεων, διαπιστώνεται ότι εθνική κανονιστική ρύθμιση η οποία, αφενός, δεν επιτρέπει στον δικηγόρο και τον εντολέα του να συμφωνήσουν αμοιβή χαμηλότερη από την ελάχιστη που καθορίζεται με κανονισμό τον οποίο εκδίδει επαγγελματική οργάνωση δικηγόρων επ' απειλή κινήσεως πειθαρχικής διαδικασίας εις βάρος του δικηγόρου αυτού, και, αφετέρου, δεν επιτρέπει στο δικαστήριο να διατάξει την καταβολή ποσού δικηγορικής αμοιβής που υπολείπεται της ελάχιστης, είναι ικανή να περιορίσει

τον ανταγωνισμό στην εσωτερική αγορά κατά την έννοια του άρθρου 101 παρ. 1 ΣΛΕΕ.

Με το πέμπτο και το έκτο ερώτημα το αιτούν δικαστήριο ζητεί κατ' ουσίαν να διευκρινισθεί αν το άρθρο 101 παρ. 1 ΣΛΕΕ, σε συνδυασμό με το άρθρο 4 παρ. 3 ΣΕΕ και την Οδηγία 77/249/ΕΟΚ, έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνική κανονιστική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στις κύριες δίκες, η οποία προβλέπει ότι το δικαστήριο διατάσσει την καταβολή της δικηγορικής αμοιβής και στην περίπτωση νομικών προσώπων ή επιτηδευματιών που εκπροσωπήθηκαν από νομικό σύμβουλο. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, το άρθρο 101 παρ. 1 ΣΛΕΕ, σε συνδυασμό με το άρθρο 4 παρ. 3 ΣΕΕ και την Οδηγία 77/249/ΕΟΚ, έχει την έννοια ότι δεν αντιτίθεται σε εθνική κανονιστική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στις κύριες δίκες, η οποία προβλέπει ότι το δικαστήριο διατάσσει την καταβολή της δικηγορικής αμοιβής και στην περίπτωση νομικών προσώπων ή επιτηδευματιών που εκπροσωπήθηκαν από νομικό σύμβουλο.

Με το έβδομο ερώτημα το αιτούν δικαστήριο ζητεί να διευκρινιστεί αν η Οδηγία 2006/112/ΕΚ έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνική κανονιστική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στις κύριες δίκες, η οποία προβλέπει ότι ο ΦΠΑ είναι αναπόσπαστο μέρος της αμοιβής των δικηγόρων που είναι εγγεγραμμένοι στο μητρώο ΦΠΑ με αποτέλεσμα τη διπλή επιβολή του φόρου αυτού επί της ως άνω δικηγορικής αμοιβής. Κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου, η αρχή της φορολογικής ουδετερότητας, η οποία διαπνέει το κοινό σύστημα ΦΠΑ, αντιτίθεται στη διπλή φορολόγηση των επαγγελματικών δραστηριοτήτων ενός υποκειμένου στον φόρο. Η επίμαχη στις κύριες δίκες εθνική κανονιστική ρύθμιση έχει ως αποτέλεσμα τη διπλή επιβολή ΦΠΑ επί της δικηγορικής αμοιβής. Η κανονιστική αυτή ρύθμιση δεν συνάδει ούτε με το άρθρο 78 πρώτο εδάφιο, στοιχείο α' της Οδηγίας 2006/112/ΕΚ ούτε με την αρχή της φορολογικής ουδετερότητας που διαπνέει το κοινό σύστημα ΦΠΑ.

► Ασφάλιση αστικής ευθύνης από την κυκλοφορία αυτοκινήτων οχημάτων

Υπόχρεος αποζημίωσης

προσέγγιση των νομοθεσιών – Οδηγία 90/232/ΕΟΚ – άρθρο 1 – ευθύνη για σωματικές βλάβες όλων των επιβατών, πλην του οδηγού – υποχρεωτική ασφάλιση – άμεσο αποτέλεσμα – Οδηγία 84/5/ΕΟΚ – άρθρο 1 παρ. 4 – Οργανισμός που καταβάλλει αποζημίωση για υλικές ζημιές ή σωματικές βλάβες που προκαλούνται από όχημα αγνώστων στοιχείων ή ανασφάλιστο – δυνατότητα επίκλησης οδηγίας έναντι του κράτους – προϋποθέσεις υπό τις οποίες ένας ιδιωτικός οργανισμός μπορεί να θεωρηθεί κρατικός φορέας, με συνέπεια να είναι δυνατή η επίκληση έναντι αυτού διατάξεων οδηγίας δυνάμενων να έχουν άμεσο αποτέλεσμα

ΔΕΕ C-413/15, Farrell, 10.10.2017, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: A. Borg Barthet, Γεν. Εισαγγελέας: E. Sharpston, ECLI:EU:C:2017:745 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως αφορά το ζήτημα εάν οι δυνάμενες να έχουν άμεσο αποτέλεσμα διατάξεις της δεύτερης Οδηγίας 84/5/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 30ής Δεκεμβρίου 1983, για την προσέγγιση των νομοθεσιών των κρατών μελών των σχετικών με την ασφάλιση της αστικής ευθύνης που προκύπτει από την κυκλοφορία αυτοκινήτων οχημάτων, όπως έχει τροποποιηθεί με την τρίτη Οδηγία 90/232/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 14ης Μαΐου 1990, είναι αντιτάξιμες έναντι οργανισμού ιδιωτικού δικαίου στον οποίον έχει ανατεθεί από κράτος μέλος η αποστολή που προβλέπεται στο άρθρο 1 παρ. 4 της Οδηγίας αυτής, η οποία προβλέπει ότι κάθε κράτος μέλος ιδρύει ή εγκρίνει οργανισμό, αποστολή του οποίου είναι να αποζημιώνει, τουλάχιστον εντός των ορίων της υποχρέωσης ασφάλισης, τις υλικές ζημιές ή τις σωματικές βλάβες που προκαλούνται από οχήματα αγνώστων στοιχείων ή για τα οποία δεν έχει εκπληρωθεί η υποχρέωση ασφάλισης. Η αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο διαφοράς με αντιδίκους, πρωτοδίκως, την Elaine Farrell, αφενός, και τον Alan Whitty, τον Minister for the Environment (Υπουργό Περιβάλλοντος, Ιρλανδία), την Ireland (Ιρλανδία), τον Attorney General, καθώς και τη Motor Insurers Bureau of Ireland (MIBI), αφεντέρου, με αντικείμενο την καταβολή αποζημίωσης στην E. Farrell λόγω σωματικών βλαβών που υπέστη σε τροχαίο ατύχημα.

Ως προς τα πραγματικά γεγονότα, η E. Farrell υπήρξε θύμα τροχαίου δυστυχήματος, το οποίο συνέβη στις 26 Ιανουαρίου 1996, όταν ο κύριος και οδηγός του οχήματος στο οποίο επέβαινε, ο A. Whitty, απώλεσε τον έλεγχο του οχήματος αυτού. Τη στιγμή του δυστυχήματος, η E. Farrell καθόταν στο πάτωμα του πίσω μέρους του οχήματος του A. Whitty, δηλαδή σε τμήμα του οχήματος το οποίο δεν είχε σχεδιαστεί ούτε κατασκευαστεί για τη μεταφορά επιβατών. Ο A. Whitty δεν ήταν ασφαλισμένος για τις σωματικές βλάβες που υπέστη η E. Farrell, οπότε αυτή ζήτησε την καταβολή αποζημίωσης από τη MIBI, εταιρία περιορισμένης ευθύνης, χρηματοδοτούμενη εξ ολοκλήρου από τα μέλη της, τα οποία είναι οι ασφαλιστικοί φορείς που δραστηριοποιούνται στον κλάδο της ασφάλισης μηχανοκίνητων οχημάτων στην Ιρλανδία. Η MIBI αρνήθηκε να αποζημιώσει την E. Farrell, θεωρώντας ότι η ευθύνη για τις σωματικές βλάβες που είχε υποστεί δεν καλυπτόταν από την προβλεπόμενη από το ιρλανδικό δίκαιο υποχρεωτική ασφάλιση. Η E. Farrell κίνησε ενώπιον των ιρλανδικών δικαστηρίων ένδικη διαδικασία κατά του A. Whitty, του Υπουργού Περιβάλλοντος, της Ιρλανδίας, του Attorney General και της MIBI, υποστηρίζοντας, μεταξύ άλλων, ότι οι ισχύουσες κατά τον χρόνο του δυστυχήματος διατάξεις της εθνικής νομοθεσίας δεν

εξασφάλιζαν την ορθή μεταφορά στο εσωτερικό δίκαιο των οικείων διατάξεων της πρώτης και της τρίτης Οδηγίας. Με απόφασή του, το High Court (ανώτερο δικαστήριο) έκρινε ότι η MIBI αποτελεί κρατικό φορέα και ότι, ως εκ τούτου, η E. Farrell μπορεί να αποζημιωθεί από αυτήν. Η MIBI προσέβαλε την απόφαση αυτή ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, υποστηρίζοντας ότι δεν αποτελεί κρατικό φορέα και ότι, συνεπώς, δεν είναι αντιτάξιμες έναντι αυτής οι διατάξεις Οδηγίας που δεν έχουν μεταφερθεί στο εσωτερικό δίκαιο, ακόμη και αν οι διατάξεις αυτές έχουν άμεσο αποτέλεσμα. Κρίνοντας ότι η επίλυση του ζητήματος αυτού εξαρτάται από το εάν η MIBI αποτελεί κρατικό φορέα έναντι του οποίου επιτρέπεται η επίκληση διατάξεων Οδηγίας δυνάμενων να έχουν άμεσο αποτέλεσμα, το Supreme Court (Ανώτατο Δικαστήριο, Ιρλανδία) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα εξής προδικαστικά ερωτήματα:

Με το πρώτο ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινισθεί εάν το άρθρο 288 ΣΛΕΕ έχει την έννοια ότι δεν αποκλείεται η επίκληση διατάξεων Οδηγίας δυνάμενων να έχουν άμεσο αποτέλεσμα έναντι φορέα ο οποίος δεν πληροί όλα τα χαρακτηριστικά που παρατίθενται στη σκέψη 20 της αποφάσεως της 12ης Ιουλίου 1990, της απόφασης *Foster* κ.λπ. Σύμφωνα με την τελευταία, «μεταξύ των φορέων έναντι των οποίων είναι δυνατή η επίκληση οδηγιών που μπορούν να έχουν άμεσο αποτέλεσμα περιλαμβάνεται ένας οργανισμός στον οποίο, ασχέτως της νομικής μορφής του, έχει ανατεθεί δύναμη πράξεως της δημοσίας αρχής η παροχή υπηρεσίας δημοσίου συμφέροντος υπό την εποπτεία της αρχής αυτής και ο οποίος έχει, προς τούτο, εξαιρετικές εξουσίες σε σχέση με τους εφαρμοστέους στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών κανόνες». Στο πλαίσιο της σκέψης 18, της απόφασης *Foster* κ.λπ., το Δικαστήριο δέχτηκε ότι «ότι οι ιδιώτες μπορούν να επικαλούνται τις ανεπιφύλακτες και επαρκώς σαφείς διατάξεις των οδηγιών έναντι οργανισμών ή φορέων που υπόκεινται στην εποπτεία ή στον έλεγχο του κράτους ή που έχουν εξαιρετικές εξουσίες σε σχέση με εκείνες που απορρέουν από τους εφαρμοστέους στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών κανόνες». Συνδυάζοντας τη σκέψη 20 με τη σκέψη 18 της ίδιας αποφάσεως, το Δικαστήριο τονίζει ότι οι ιδιώτες μπορούν να επικαλούνται διατάξεις Οδηγίας δυνάμενες να παράγουν άμεσο αποτέλεσμα έναντι οργανισμών ή φορέων που υπόκεινται στην εποπτεία ή στον έλεγχο του κράτους ή που έχουν εξαιρετικές εξουσίες σε σχέση με εκείνες που απορρέουν από τους εφαρμοστέους στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών κανόνες. Συνεπώς, η προϋπόθεση περί υπαγωγής ενός οργανισμού στην εποπτεία ή στον έλεγχο του κράτους και η προϋπόθεση περί παραχωρήσεως εξαιρετικών εξουσιών σε σχέση με εκείνες που απορρέουν από τους εφαρμοστέους στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών κανόνες δεν απαιτείται να συντρέχουν σωρευτικά.

Με το δεύτερο και το τρίτο ερώτημα, τα οποία εξετάζονται από κοινού, το αιτούν δικαστήριο ζητεί να διευκρινιστεί εάν υπάρχει κάποια θεμελιώδης αρχή βάσει της οποίας τα δικαστήρια πρέπει να εξετάζουν εάν είναι δυνατή η επίκληση έναντι οργανισμού διατάξεων Οδηγίας δυνάμενων να έχουν άμεσο αποτέλεσμα και, ειδικότερα, εάν είναι δυνατή η επίκληση τέτοιων διατάξεων έναντι οργανισμού στον οποίον έχει ανατεθεί από κράτος μέλος η αποστολή που προβλέπεται στο άρθρο 1 παρ. 4, της δεύτερης Οδηγίας. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι, κατά πάγια νομολογία του, μια Οδηγία, αυτή καθαυτή, δεν γεννά υποχρεώσεις εις βάρος ιδιωτή και επομένως δεν χωρεί επίκλησή της έναντι αυτού. Συγκεκριμένα, η επέκταση στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών της δυνατότητας επίκλησης Οδηγιών που δεν έχουν μεταφερθεί στην εσωτερική έννομη τάξη θα ισοδυναμούσε με αναγνώριση της εξουσίας της Ένωσης να επιβάλλει υποχρεώσεις με άμεσο αποτέλεσμα σε βάρος ιδιωτών, παρά το γεγονός ότι διαθέτει τέτοια αρμοδιότητα μόνο στις περιπτώσεις που της απονέμεται εξουσία έκδοσης κανονισμών. Κατά πάγια επίσης νομολογία του Δικαστηρίου, σε περίπτωση κατά την οποία οι ιδιώτες δύνανται να επικαλεσθούν οδηγία όχι έναντι ιδιώτη, αλλά έναντι του κράτους, μπορούν να το πράξουν ανεξαρτήτως της ιδιότητας υπό την οποία ενεργεί το κράτος αυτό, είτε δηλαδή ενεργεί ως εργοδότης είτε ως δημόσια αρχή. Συγκεκριμένα, σε αμφότερες τις περιπτώσεις πρέπει να αποτραπεί το ενδεχόμενο να μπορεί το κράτος να αντλήσει όφελος από τη μη συμμόρφωσή του προς το δίκαιο της Ένωσης. Βάσει των ανωτέρω, το Δικαστήριο έχει δεχθεί ότι οι ιδιώτες μπορούν να επικαλούνται τις ανεπιφύλακτες και αρκούντως σαφείς διατάξεις των οδηγιών όχι μόνον έναντι του κράτους μέλους και του συνόλου των οργάνων της δημόσιας διοίκησης, αλλά και, όπως υπομνήσθηκε στο πλαίσιο της απάντησης στο πρώτο ερώτημα, έναντι οργανισμών ή φορέων που υπόκεινται στην εποπτεία ή τον έλεγχο του κράτους ή που έχουν εξαιρετικές εξουσίες σε σχέση με εκείνες που απορρέουν από τους εφαρμοστέους στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών κανόνες. Οι εν λόγω οργανισμοί ή φορείς διακρίνονται από τους ιδιώτες και πρέπει να εξομοιώνονται με το κράτος, είτε διότι πρόκειται για νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου που αποτελούν μέρος του κράτους με την ευρεία έννοια είτε διότι υπόκεινται στην εποπτεία ή τον έλεγχο δημόσιας αρχής, ή ακόμη διότι τους έχει ανατεθεί, από δημόσια αρχή, η εκτέλεση αποστολής δημοσίου συμφέροντος και, για τον λόγο αυτό, έχουν εξοπλιστεί με τις εξαιρετικές εξουσίες. Εν προκειμένω, επισημαίνεται ότι βάσει των διατάξεων της πρώτης οδηγίας, τα κράτη μέλη όφειλαν να λαμβάνουν όλα τα απαραίτητα μέτρα ώστε η αστική ευθύνη η σχετική με την κυκλοφορία των οχημάτων με συνήθη στάθμευση στο έδαφός τους να καλύπτεται από ασφάλιση. Λόγω της σημασίας που έχει η προστασία των θυμάτων, ο νομοθέτης της Ένωσης συμπλήρωσε το νομοθετικό αυτό πλαίσιο, υποχρεώνοντας

τα κράτη μέλη να ιδρύσουν οργανισμό ο οποίος έχει ως αποστολή να αποκαθιστά, τουλάχιστον εντός των ορίων που καθορίζονται από τη νομοθεσία της Ένωσης, τις υλικές ζημιές ή τις σωματικές βλάβες που προκαλούνται από όχημα αγνώστων στοιχείων ή για το οποίο δεν έχει εκπληρωθεί η υποχρέωση ασφάλισης. Επομένως, η αποστολή η οποία έχει ανατεθεί από κράτος μέλος σε έναν οργανισμό καταβολής αποζημιώσεων όπως η MIBI, αποστολή η οποία εντάσσεται στον γενικότερο σκοπό της προστασίας των θυμάτων που επιδιώκεται από τη νομοθεσία της Ένωσης τη σχετική με την υποχρεωτική ασφάλιση της απορρέουσας από την κυκλοφορία μηχανοκίνητου οχήματος αστικής ευθύνης, πρέπει να θεωρείται ως αποστολή δημοσίου συμφέροντος. Όσον αφορά τη MIBI, επισημαίνεται επιπλέον ότι, με το άρθρο 78 του νόμου του 1961, ο Ιρλανδός νομοθέτης κατέστησε υποχρεωτική την ένταξη στον οργανισμό αυτόν όλων των ασφαλιστικών φορέων που δραστηριοποιούνται στον κλάδο της ασφάλισης μηχανοκίνητων οχημάτων στην Ιρλανδία. Παρέσχε έτσι στη MIBI εξαιρετικές εξουσίες σε σχέση με εκείνες που απορρέουν από τους εφαρμοστέους στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών κανόνες, καθώς, βάσει της ως άνω νομοθετικής διάταξης, ο εν λόγω ιδιωτικός οργανισμός έχει τη δυνατότητα να υποχρεώσει όλους τους ασφαλιστικούς φορείς να γίνουν μέλη του και να χρηματοδοτούν την εκτέλεση της αποστολής που του έχει ανατεθεί από την Ιρλανδία. Κατά συνέπεια, είναι δυνατή η επίκληση των ανεπιφύλακτων και αρκούντως σαφών διατάξεων οδηγίας έναντι οργανισμού όπως η MIBI.

► Ασφάλιση αστικής ευθύνης από την κυκλοφορία αυτοκινήτων οχημάτων

Χρήση οχήματος ως μέσου μεταφοράς ή ως μηχανήμα εργασίας

Οδηγία 72/166/ΕΟΚ – άρθρο 3 παρ. 1 – έννοια της «κυκλοφορίας οχημάτων» – ατύχημα που συνέβη σε γεωργική εκμετάλλευση – ατύχημα στο οποίο εμπλέκεται γεωργικός ελκυστήρας σε στάση, αλλά με τον κινητήρα σε λειτουργία για την ενεργοποίηση της αντλίας ψεκασμού του ζιζανιοκτόνου

ΔΕΕ C-514/16, Rodrigues de Andrade, 28.11.2017, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: A. Arabadjiev, Γεν. Εισαγγελέας: Y. Bot, ECLI:EU:C:2017:908 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία του άρθρου 3 παρ. 1 της Οδηγίας 72/166/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 24ης Απριλίου 1972, περί εναρμονίσεως των νομοθεσιών των κρατών μελών των σχετικών με την ασφάλιση της αστικής ευθύνης που προκύπτει από την κυκλοφορία αυτοκινήτων οχημάτων και με τον έλεγχο της υποχρεώσεως προς ασφάλιση της ευθύνης αυτής. Η

αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ, αφενός, της Isabel Maria Pinheiro Vieira Rodrigues de Andrade και του Fausto da Silva Rodrigues de Andrade (στο εξής, από κοινού: σύζυγοι Rodrigues de Andrade) και, αφετέρου, του José Manuel Proença Salvador, της Crédito Agrícola Seguros – Companhia de Seguros de RamosReais SA και του Jorge Oliveira Pinto, με αντικείμενο την καταβολή αποζημίωσης από τους συζύγους Rodrigues de Andrade για τη βλάβη που υπέστη ο J. M. Proença Salvador λόγω του θανάτου της συζύγου του από ατύχημα στο οποίο εμπλέκεται γεωργικός ελκυστήρας και το οποίο συνέβη στη γεωργική εκμετάλλευση εντός της οποίας εργαζόταν.

Ως προς τα πραγματικά γεγονότα, βυτίο ψεκαστικού μηχανήματος, το οποίο ήταν αναρτημένο και συζευγμένο στο οπίσθιο μέρος ελκυστήρα ακινητοποιημένου σε επίπεδο έδαφος, με τον κινητήρα σε λειτουργία για την ενεργοποίηση της αντλίας ψεκασμού του ζιζανιοκτόνου ανατρέπεται. Το γεγονός αυτό προκαλείται λόγω του βάρους του ελκυστήρα, της δόνησης του κινητήρα και της αντλίας εξόδου του ψεκαστικού μηχανήματος, σε συνδυασμό με τις ισχυρές βροχοπτώσεις εκείνης της ημέρας που προκαλούν καθίζηση του εδάφους παρασύροντας τον εν λόγω ελκυστήρα με αποτέλεσμα εργαζόμενη που ευρίσκονταν στις χαμηλότερες αναβαθμίδες ασχολούμενη με τον ψεκασμό του αμπελώνα με ζιζανιοκτόνο να καταπλακεί και να πεθάνει. Ο σύζυγος της θανούσης αποζημιώθηκε από την ασφαλιστική εταιρία για την υλική ζημία από το ατύχημα. Παράλληλα ασκεί αγωγή ζητώντας την αποζημίωσή του για την ηθική βλάβη την οποία αυτός υπέστη από το ατύχημα. Το πρωτοβάθμιο δικαστήριο έκανε εν μέρει δεκτή την αγωγή του συζύγου. Κατά της απόφασης ασκήθηκε έφεση από τους υπόχρεους αποζημίωσης. Το Tribunal da Relação do Porto (εφετείο του Πόρτο) αποφάσισε να αναστείλει τη διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

Με το πρώτο και το δεύτερο ερώτημά του το Δικαστήριο ερωτά εάν το άρθρο 3 παρ. 1 της Οδηγίας 72/166/ΕΟΚ πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι εμπίπτει στον όρο «κυκλοφορία οχημάτων», τον οποίον χρησιμοποιεί η διάταξη αυτή, η περίπτωση ελκυστήρα ευρισκόμενου εν στάσει σε χωματόδρομο γεωργικής εκμεταλλεύσεως, και με τον κινητήρα σε λειτουργία για την ενεργοποίηση της αντλίας του ψεκαστικού μηχανήματος το οποίο ήταν συζευγμένο στο όπισθεν μέρος του εν λόγω ελκυστήρα, ο οποίος παρασύρθηκε από καθίζηση εδάφους οφειλόμενη στον συνδυασμό διαφόρων παραγόντων, ήτοι του βάρους του εν λόγω ελκυστήρα, των δονήσεων από τον κινητήρα του και από την αντλία, καθώς και των ισχυρών βροχοπτώσεων, γεγονός που προκάλεσε τον θάνατο ενός εργαζομένου στη συγκεκριμένη εκμετάλλευση. Τα ερωτήματα αυτά βασίζονται στην παραδοχή

ότι το ασφαλιστήριο συμβόλαιο που είχε συνάψει ο κύριος του οχήματος έχει ως μόνο αντικείμενο την κάλυψη της συνδεόμενης με την κυκλοφορία του αστική ευθύνη. Με αφετηρία την παραδοχή αυτή, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται κατά πόσο δύναται να χαρακτηριστεί ως ατύχημα συνδεόμενο με την κυκλοφορία του εν λόγω οχήματος, κατά την έννοια του άρθρου 3 παρ. 1 της πρώτης Οδηγίας. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι, συμφώνως προς το άρθρο 3 παρ. 1 της πρώτης Οδηγίας, κάθε κράτος μέλος λαμβάνει, υπό την επιφύλαξη της εφαρμογής του άρθρου 4 της Οδηγίας αυτής, όλα τα απαραίτητα μέτρα ώστε η αστική ευθύνη η σχετική με την κυκλοφορία οχημάτων με συνήθη στάθμευση στο έδαφός του να καλύπτεται από ασφάλιση. Ο γεωργικός ελκυστήρας, όπως είναι ο επίμαχος, εμπίπτει στην έννοια του «οχήματος» του άρθρου 1 σημείο 1, της εν λόγω Οδηγίας, δεδομένου ότι αντιστοιχεί σε «αυτοκίνητο όχημα προοριζόμενο να κινείται επί του εδάφους διά μηχανικής δυνάμεως και μη κινούμενο επί σιδηροτροχιών». Υπενθυμίζεται συναφώς ότι ο ορισμός αυτός δεν συναρτάται καθόλου προς τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιείται ή μπορεί να χρησιμοποιηθεί το όχημα. Ως εκ τούτου, το ότι ένας ελκυστήρας μπορεί, υπό ορισμένες περιστάσεις, να χρησιμοποιηθεί και ως γεωργικό μηχάνημα δεν ασκεί επιρροή επί της διαπίστωσης ότι ένα τέτοιο όχημα αντιστοιχεί στην έννοια του «οχήματος» του άρθρου 1 σημείο 1 της πρώτης Οδηγίας. Ως προς την έννοια της «κυκλοφορίας οχημάτων» του άρθρου 3 παρ. 1 της Οδηγίας αυτής, υπενθυμίζεται ότι ο προσδιορισμός του περιεχομένου της δεν μπορεί να αφεθεί στη διακριτική ευχέρεια κάθε κράτους μέλους, αλλά συνιστά αυτοτελή έννοια του δικαίου της Ένωσης, που πρέπει να ερμηνεύεται υπό το πρίσμα, ιδίως, του πλαισίου στο οποίο εντάσσεται η διάταξη αυτή και των σκοπών που επιδιώκονται με το νομοθέτημα του οποίου αποτελεί μέρος. Η Οδηγία 72/166/ΕΟΚ αποτελεί μέρος ενός συνόλου οδηγιών με τις οποίες καθορίστηκαν σταδιακά οι υποχρεώσεις των κρατών μελών όσον αφορά την ασφάλιση της αστικής ευθύνης που προκύπτει από την κυκλοφορία οχημάτων. Από το προοίμιο της Οδηγίας αυτής και της δεύτερης Οδηγίας 84/5/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 30ής Δεκεμβρίου 1983, συνάγεται ότι, με τις οδηγίες αυτές, επιδιώκεται, αφενός, να διασφαλισθεί η ελεύθερη κυκλοφορία τόσο των οχημάτων που σταθμεύουν συνήθως στο έδαφος της Ένωσης όσο και των προσώπων που επιβαίνουν σε αυτά και, αφετέρου, να διασφαλισθεί ότι τα θύματα των ατυχημάτων που προκαλούνται από τα οχήματα αυτά θα έχουν παρόμοια μεταχείριση, ανεξάρτητα από τον τόπο στον οποίο συνέβη το ατύχημα εντός της Ένωσης. Το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι ο χρησιμοποιούμενος όρος «κυκλοφορία οχημάτων» δεν περιορίζεται στις περιπτώσεις οδικής κυκλοφορίας, ήτοι στην κυκλοφορία σε δημόσια οδό, αλλά καλύπτει κάθε χρήση οχήματος η οποία ανταποκρίνεται στη συνήθη λειτουργία του οχήματος αυτού. Συνεπώς, ο όρος

«κυκλοφορία οχημάτων» δεν εξαρτάται από τα χαρακτηριστικά του εδάφους επί του οποίου χρησιμοποιείται το αυτοκίνητο όχημα. Ουδεμία διάταξη των σχετικών με την υποχρεωτική ασφάλιση οδηγίων περιορίζει την έκταση της υποχρέωσης ασφαλίσεως και προστασίας, τις οποίες απονέμει η υποχρέωση αυτή στα θύματα ατυχημάτων προκληθέντων από αυτοκίνητα οχήματα, στις περιπτώσεις χρήσεως τέτοιων οχημάτων σε ορισμένα εδάφη ή σε ορισμένες οδούς. Το γεγονός ότι το εμπλεκόμενο στο ατύχημα όχημα ήταν εν στάσει κατά τον χρόνο επελεύσεως του ατυχήματος δεν αποκλείει, αυτό καθαυτό, ότι η χρήση του οχήματος αυτού κατά τον χρόνο αυτόν μπορεί να εμπίπτει στη λειτουργία του ως μέσου μεταφοράς και, κατά συνέπεια, στην έννοια της «κυκλοφορίας οχημάτων» του άρθρου 3 παρ. 1 της πρώτης Οδηγίας. Εξάλλου, το κατά πόσον ο κινητήρας ήταν ή όχι σε λειτουργία κατά τον χρόνο της επελεύσεως του ατυχήματος δεν αποτελεί καθοριστικό συναφώς στοιχείο. Όσον αφορά τα οχήματα τα οποία, όπως ο επίμαχος ελκυστήρας, μπορούν, πέραν της συνήθους χρήσεώς τους ως μέσων μεταφοράς, να χρησιμοποιηθούν, υπό ορισμένες περιστάσεις, ως μηχανήματα εργασίας, επιβάλλεται να διαπιστώνεται εάν, κατά την επέλευση του ατυχήματος στο οποίο ενεπλάκη ένα τέτοιο όχημα, το όχημα αυτό χρησιμοποιείτο πρωτίστως ως μέσο μεταφοράς, οπότε η χρήση αυτή δύναται να εμπίπτει στην έννοια της «κυκλοφορίας οχημάτων» του άρθρου 3 παρ. 1 της πρώτης Οδηγίας, ή ως μηχανήματα εργασίας, οπότε η εν λόγω χρήση δεν δύναται να εμπίπτει στην έννοια αυτή. Από τα στοιχεία που παρέσχε το αιτούν δικαστήριο προκύπτει ότι, κατά τον χρόνο του ατυχήματος στο οποίο ενεπλάκη ο επίμαχος ελκυστήρας, αυτός χρησιμοποιείτο ως γεννήτρια παραγωγής της αναγκαίας κινητήριας ισχύος για την ενεργοποίηση της αντλίας ψεκασμού του ζιζανιοκτόνου που είχε τοποθετηθεί επί αυτού για τις ανάγκες του ψεκασμού του ζιζανιοκτόνου αυτού στα πρεμνά του αμπελώνα της γεωργικής εκμεταλλεύσεως. Συνεπώς, υπό την επιφύλαξη των διαπιστώσεων που εναπόκεινται στο αιτούν δικαστήριο, είναι πρόδηλο ότι μια τέτοια χρήση συνδέεται πρωτίστως με τη λειτουργία του ελκυστήρα αυτού ως μηχανήματος εργασίας, και όχι ως μέσου μεταφοράς, και, ως εκ τούτου, δεν εμπίπτει στην έννοια της «κυκλοφορίας οχημάτων» του άρθρου 3 παρ. 1 της Οδηγίας 72/166/ΕΟΚ.

III. ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

Επιμ.: Ευθυμία Τσολάκου

► **Έννοια της συγκέντρωσης επιχειρήσεως σε περίπτωση μεταβολής του ελέγχου από αποκλειστικό σε από κοινού έλεγχο επιχείρησης**

Δημιουργία κοινής επιχείρησης που εκπληρώνει μόνιμα όλες τις λειτουργίες μιας αυτόνομης οικονο-

μικής ενότητας, κατόπιν μεταβολής του τρόπου ελέγχου

συγκεντρώσεις μεταξύ επιχειρήσεων – Κανονισμός (ΕΚ) 139/2004 – άρθρο 3 παρ. 1, στοιχείο β' και παρ. 4 – πεδίο εφαρμογής – έννοια της «συγκέντρωσης» – μεταβολή της φύσεως του ελέγχου που ασκείται επί υφισταμένης επιχείρησης – κοινός έλεγχος – γραμματική ερμηνεία – σκοπός και γενική οικονομία των διατάξεων του άρθρου 3 – επιχείρηση ως αυτόνομη οικονομική ενότητα – μόνιμες συνέπειες στη διάρθρωση της αγοράς

ΔΕΕ C-248/16, Austria Asphalt, 07.09.2017, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: J. L. da Cruz Vilaça, Εισηγητής: A. Tizzano, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2017:643 – Προδικαστικό ερώτημα.

Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της Austria Asphalt GmbH & Co. OG και του Bundeskartellanwalt (ομοσπονδιακού εισαγγελέα για συμπράξεις επιχειρήσεων) σχετικά με φερόμενη συγκέντρωση μεταξύ επιχειρήσεων και αφορά στην ερμηνεία του άρθρου 3 του Κανονισμού (ΕΚ) 139/2004 του Συμβουλίου, της 20ής Ιανουαρίου 2004, για τον έλεγχο των συγκεντρώσεων μεταξύ επιχειρήσεων («Κοινοτικός κανονισμός συγκεντρώσεων»). Ειδικότερα, η Austria Asphalt είναι έμμεση θυγατρική της Strabag SE, που αποτελεί κατασκευαστικό όμιλο με δραστηριότητα, μεταξύ άλλων, στον τομέα της οδοποιίας. Η Porr AG, η οποία επίσης ανήκει σε διεθνή όμιλο κατασκευαστικών επιχειρήσεων οδοποιίας, κατέχει το σύνολο του μετοχικού κεφαλαίου της Teerag Asdag AG. Η δεύτερη αυτή εταιρία είναι η μοναδική ιδιοκτήτρια της μονάδας παραγωγής ασφαλτούχου μίγματος του Mürzzuschlag (στο εξής: επιχείρηση στόχος), η οποία παράγει την ασφαλτο απαραίτητη για την κατασκευή των δρόμων. Η Austria Asphalt και η Teerag Asdag σχεδιάζουν τη σύσταση εταιρίας αυστριακού δικαίου στην οποία θα μεταβιβασθεί η επιχείρηση στόχος. Ειδικότερα, η Austria Asphalt θα αναλάβει το 50% του κεφαλαίου της εταιρίας αυτής και θα ασκεί, από κοινού με την Teerag Asdag, τον έλεγχο της επιχείρησης στόχου.

Η Austria Asphalt κοινοποίησε το σχέδιο συγκεντρώσεως στην Ομοσπονδιακή Αρχή Ανταγωνισμού στις 3 Αυγούστου 2015. Ο ομοσπονδιακός εισαγγελέας για συμπράξεις επιχειρήσεων υπέβαλε ενώπιον του Kartellgericht (πρωτοβάθμιο δικαστήριο για υποθέσεις συμπράξεων, Αυστρία) αίτηση ελέγχου του ως άνω σχεδίου. Το δικαστήριο αυτό απέρριψε την αίτηση ελέγχου, αποφαινόμενο ότι η σχεδιαζόμενη πράξη αποτελούσε συγκέντρωση κατά την έννοια του άρθρου 3 παρ. 1, στοιχείο β' του Κανονισμού 139/2004 και ότι η συγκέντρωση αυτή δεν μπορούσε να εξεταστεί υπό το πρίσμα του αυστριακού δικαίου. Η Austria Asphalt άσκησε έφεση κατά της αποφάσεως αυτής ενώπιον του Oberster Gerichtshof (Ανώ-

τατο Δικαστήριο, Αυστρία), υποστηρίζοντας ότι δεν έχει εφαρμογή ο Κανονισμός 139/2004, εφόσον η κοινή επιχείρηση που θα προκύψει δεν μπορεί να θεωρηθεί λειτουργικά αυτόνομη κοινή επιχείρηση. Το αιτούν δικαστήριο διαπίστωσε καταρχάς ότι δεν υπάρχει νομολογία η οποία να διευκρινίζει το περιεχόμενο της έννοιας «δημιουργία κοινής επιχείρησης» κατά το άρθρο 3 παρ. 4 του Κανονισμού 139/2004 ή τη σχέση μεταξύ της διατάξεως αυτής και του άρθρου 3 παρ. 1 του ίδιου Κανονισμού το οποίο καθορίζει γενικά τα κριτήρια βάσει των οποίων θεωρείται ότι υπάρχει συγκέντρωση, όταν δεν πρόκειται για συγχώνευση δύο ή περισσότερων επιχειρήσεων ή τμημάτων επιχειρήσεων και ζήτησε να διευκρινισθεί αν οι ανωτέρω διατάξεις του άρθρου 3 του Κανονισμού 139/2004 έχουν την έννοια ότι θεωρείται ότι υπάρχει συγκέντρωση κατόπιν μεταβολής της φύσεως του ασκούμενου ελέγχου επί υφισταμένης επιχειρήσεως από αποκλειστικό σε από κοινού έλεγχο, μόνον εφόσον η κοινή επιχείρηση που προκύπτει από την πράξη συγκεντρώσεως εκπληρώνει μόνιμα όλες τις λειτουργίες μιας αυτόνομης οικονομικής ενότητας.

Αρχικά το Δικαστήριο επεσήμανε ότι κατά το άρθρο 3 παρ. 1, στοιχείο β' του ως άνω Κανονισμού, συγκέντρωση θεωρείται ότι υπάρχει όταν προκύπτει μόνιμη μεταβολή του ελέγχου από την απόκτηση, από μία ή περισσότερες επιχειρήσεις, άμεσα ή έμμεσα, ελέγχου στο σύνολο ή σε τμήματα μιας ή περισσότερων άλλων επιχειρήσεων. Εντούτοις, κατά το άρθρο 3 παρ. 4 του εν λόγω Κανονισμού, η δημιουργία κοινής επιχείρησης αποτελεί συγκέντρωση κατά την έννοια της παρ. 1, στοιχείο β', μόνον εφόσον η επιχείρηση αυτή εκπληρώνει μόνιμα όλες τις λειτουργίες μιας αυτόνομης οικονομικής ενότητας. Για τον λόγο αυτό, κατά την κρίση του ΔΕΕ, εφόσον η γραμματική ερμηνεία των ανωτέρω διατάξεων του δικαίου της Ένωσης δεν επιτρέπει να εκτιμηθεί το ακριβές περιεχόμενό τους, ως προς την έννοια της «συγκέντρωσης» στην παραπάνω περιγραφόμενη περίπτωση μεταβολών, η επίμαχη κανονιστική ρύθμιση πρέπει να ερμηνευθεί με βάση τον σκοπό της και τη γενική οικονομία της. Συγκεκριμένα, ο Κανονισμός 139/2004 έχει ως σκοπό να διασφαλίσει ότι η διαδικασία αναδιαρθρώσεως δεν θα αποδειχθεί στη διάρκεια του χρόνου επιβλαβής για τον ανταγωνισμό και, συνεπώς, το δίκαιο της Ένωσης πρέπει να συμπεριλαμβάνει διατάξεις οι οποίες να ρυθμίζουν τις συγκεντρώσεις που μπορεί να παρακλώσουν σημαντικά τον αποτελεσματικό ανταγωνισμό στην εσωτερική αγορά, ή σε μεγάλο τμήμα της, και οι οποίες θα εξασφαλίζουν τον αποτελεσματικό έλεγχο όλων των συγκεντρώσεων ανάλογα με τις επιπτώσεις τους στη διάρθρωση του ανταγωνισμού στην Ένωση. Ως εκ τούτου, ο Κανονισμός θα πρέπει να εφαρμόζεται στις σημαντικές διαρθρωτικές μεταβολές των οποίων τα αποτελέσματα στην αγορά υπερβαίνουν τα εθνικά σύνορα ενός κράτους μέλους. Κατ' ακολουθίαν, η έννοια της «συγκεντρώσεως» πρέπει

να ορίζεται κατά τρόπο ώστε να καλύπτονται οι πράξεις που επιφέρουν μόνιμη μεταβολή στον έλεγχο των συμμετεχουσών επιχειρήσεων και άρα στη διάρθρωση της αγοράς, οι δε κοινές επιχειρήσεις θα πρέπει επίσης να εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του ίδιου Κανονισμού, εφόσον εκπληρώνουν μόνιμα όλες τις λειτουργίες μιας αυτόνομης οικονομικής ενότητας. Εξάλλου, ο ανωτέρω Κανονισμός 139/2004 δεν διακρίνει, στις αιτιολογικές του σκέψεις, μεταξύ νεοσυσταθειών κοινών επιχειρήσεων και εκείνων που προέκυψαν λόγω της μεταβάσεως υφισταμένων επιχειρήσεων από το καθεστώς του αποκλειστικού ελέγχου, που ασκεί ένας όμιλος, στο καθεστώς του κοινού ελέγχου, που ασκείται από περισσότερες επιχειρήσεις.

Ενόψει των ανωτέρω, το ΔΕΕ συμπεραίνει ότι το άρθρο 3 του Κανονισμού 139/2004 αφορά τις κοινές επιχειρήσεις μόνον εφόσον η δημιουργία τους έχει μόνιμες συνέπειες στη διάρθρωση της αγοράς. Η ερμηνεία αυτή ενισχύεται από το άρθρο 3 παρ. 1, στοιχείο β' του ίδιου Κανονισμού, κατά το οποίο συστατικό στοιχείο της έννοιας της συγκεντρώσεως δεν είναι η δημιουργία επιχείρησης, αλλά η μεταβολή του ελέγχου επιχείρησης. Η αποδοχή της αντίθετης ερμηνείας του άρθρου 3 του εν λόγω κανονισμού, η οποία υποστηρίζεται ιδίως από την Επιτροπή, θα συνεπαγόταν αδικαιολόγητη διαφορετική μεταχείριση μεταξύ, αφενός, των νεοσυσταθειών επιχειρήσεων κατόπιν της επίμαχης πράξεως, οι οποίες θα ενέπιπταν στην έννοια της συγκεντρώσεως μόνον εφόσον εκπλήρωναν μόνιμα όλες τις λειτουργίες μιας αυτόνομης οικονομικής ενότητας, και των προϋπαρχουσών επιχειρήσεων οι οποίες θα ενέπιπταν στην έννοια αυτή, ανεξαρτήτως από το αν μετά την ολοκλήρωση της πράξεως εκπλήρωναν μόνιμα τις ως άνω λειτουργίες. Κατά συνέπεια, το άρθρο 3 παρ. 4 του Κανονισμού αυτού αφορά στη δημιουργία κοινής επιχείρησης, ήτοι πράξη κατόπιν της οποίας επιχείρηση, που ελέγχεται από κοινού από τουλάχιστον δύο άλλες επιχειρήσεις, εμφανίζεται στην αγορά, χωρίς να ασκεί επιρροή το κατά πόσον η επιχείρηση που ελέγχεται πλέον από κοινού προϋπήρχε ή όχι. Λαμβανομένων υπόψη των σκοπών που επιδιώκει ο Κανονισμός 139/2004, το ΔΕΕ καταλήγει ότι το άρθρο 3 του 139/2004 Κοινοτικού Κανονισμού συγκεντρώσεως έχει την έννοια ότι θεωρείται ότι υπάρχει συγκέντρωση κατόπιν μεταβολής της φύσεως του ασκούμενου ελέγχου επί υφισταμένης επιχείρησης από αποκλειστικό σε από κοινού έλεγχο, μόνον εφόσον η κοινή επιχείρηση που προκύπτει από την πράξη συγκεντρώσεως εκπληρώνει μόνιμα όλες τις λειτουργίες μιας αυτόνομης οικονομικής ενότητας.

IV. ΤΡΑΠΕΖΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Επιμ.: Δημήτριος -Παναγιώτης Τζάκας

► Διαφάνεια συμβατικών ρητρών επί δανείων σε αλλοδαπό νόμισμα που προβλέπουν την υποχρεωτική εξόφληση στο αλλοδαπό νόμισμα χορήγησης

Όταν ένα χρηματοπιστωτικό ίδρυμα χορηγεί δάνειο σε ξένο νόμισμα, πρέπει να παρέχει στον δανειολήπτη επαρκή πληροφόρηση, ώστε αυτός να είναι σε θέση να λάβει συνετή και εμπεριστατωμένη απόφαση. Η επιβαλλόμενη ελάχιστη προσυμβατική ενημέρωση πρέπει να περιλαμβάνει τις επιπτώσεις που θα είχε στις δόσεις του δανείου ενδεχόμενη σοβαρή υποτίμηση του νόμιμου χρήματος του κράτους μέλους κατοικίας του δανειολήπτη και τυχόν αύξηση του επιτοκίου του αλλοδαπού νομίσματος χορήγησης του δανείσματος

Οδηγία 93/13/ΕΟΚ – τραπεζικό δάνειο σε αλλοδαπό νόμισμα – δικαιώματα καταναλωτών – προσυμβατική ενημέρωση – κύριο αντικείμενο δανειακής σύμβαση – έλεγχος καταχρηστικότητας – σαφής και κατανοητός χαρακτήρας συμβατικών ρητρών – συναλλαγματικός κίνδυνος

ΔΕΕ C-186/16, Andrićus κ.λπ., 20.09.2017, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος: M. Ilešič, Εισηγητής: A. Prechal, Γεν. Εισαγγελέας: N. Wahl, ECLI:EU:C:2017:703 – Προδικαστικό ερώτημα

Βλ. Στο παρόν τεύχος ΕΕΕυρΔ, Παρατηρήσεις Ι. Χαραλαμπίδου, σ. 456.

V. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Επιμ.: Δημήτριος Γούλας

► Ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία

Διάκριση λόγω φύλου

Οδηγία 92/85/ΕΟΚ – άρθρο 4 παρ. 1 – προστασία της ασφάλειας και της υγείας των εργαζόμενων – γαλουχούσα εργαζόμενη – αξιολόγηση των κινδύνων που ενέχει η θέση εργασίας – αμφισβήτηση από την ενδιαφερόμενη εργαζόμενη – Οδηγία 2006/54/ΕΚ – άρθρο 19 – ίση μεταχείριση – δυσμενής διάκριση λόγω φύλου – βάρος απόδειξης

ΔΕΕ C-531/15, Otero Ramos, 19.10.2017, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: J.L. da Cruz Vilaça, Εισηγητής: F. Biltgen, Γεν. Εισαγγελέας: E. Sharpston, ECLI:EU:C:2017:789 – Προδικαστικό ερώτημα

Σύμφωνα με το άρθρο 4 της Οδηγίας 92/85/ΕΟΚ, ο εργοδότης οφείλει να προβαίνει σε τεκμηριωμένη αξιολόγηση κάθε κινδύνου που απειλεί την ασφάλεια ή την υγεία των εγκύων, λεχώνων ή γαλουχουσών εργαζομένων. Κατά δε το άρθρο 5 της ίδιας Οδηγίας, σε περίπτωση που η αξιολόγηση δείξει κίνδυνο για την υγεία ή την ασφάλεια της εργαζόμενης ή αντίκτυπο για την εγκυμοσύνη ή τη γαλουχία, ο εργοδότης οφείλει να λάβει τα απαιτούμενα μέτρα προκειμένου να αποφευχθεί η έκθεση της εν λόγω εργαζόμενης σ' αυτόν τον κίνδυνο, με προσωρινή προσαρμογή των συνθηκών εργασίας ή/και του χρόνου εργασίας της ή, σε περίπτωση που τέτοια αλλαγή θέσης δεν είναι εφικτή, με προσωρινή απαλλαγή από την εργασία.

Η Ε. Otero Ramos εργαζόταν ως νοσηλεύτρια στο τμήμα επειγόντων περιστατικών ενός δημόσιου νοσοκομείου της Ισπανίας. Μετά τη γέννηση του τέκνου της, η εργαζόμενη ενημέρωσε τον εργοδότη της ότι θήλαζε το παιδί της και ότι τα βεβαρημένα καθήκοντα της θέσης εργασίας της θα μπορούσαν να έχουν αρνητικές επιπτώσεις στον θηλασμό και να εκθέσουν σε κίνδυνο την υγεία και την ασφάλειά της. Ως εκ τούτου, υπέβαλε αίτηση για προσαρμογή των συνθηκών εργασίας και για λήψη προληπτικών μέτρων. Η αίτηση αυτή απορρίφθηκε από τη διεύθυνση του νοσοκομείου, η οποία εκτίμησε ότι η θέση εργασίας της Ε. Otero Ramos δεν ενείχε κανέναν κίνδυνο για τον θηλασμό του τέκνου της. Η αίτηση εν συνεχεία απορρίφθηκε και από την αρμόδια περιφερειακή διεύθυνση υγείας ενώπιον της οποίας προσέφυγε η εργαζόμενη. Κατά της απορριπτικής αυτής απόφασης ασκήθηκε εν συνεχεία προσφυγή στο αρμόδιο δικαστήριο. Ενώπιον του δικαστηρίου αυτού η προσφεύγουσα προσκόμισε επιστολή υπογεγραμμένη από την άμεση προϊστάμενη της, δηλαδή την επικεφαλής του τμήματος επειγόντων περιστατικών του νοσοκομείου, στην οποία αναφερόταν ουσιαστικά ότι η άσκηση καθηκόντων νοσηλεύτριας στη μονάδα αυτή ενείχε φυσικούς, χημικούς, βιολογικούς και ψυχοκοινωνικούς κινδύνους για τη γαλουχούσα εργαζόμενη, καθώς και για το τέκνο της. Παρά ταύτα το πρωτοβάθμιο δικαστήριο απέρριψε την προσφυγή με το σκεπτικό ότι η προσφεύγουσα δεν απέδειξε την επικινδυνότητα της συγκεκριμένης θέσης εργασίας. Το εφετείο, ενώπιον του οποίου ήχθη εν συνεχεία η υπόθεση, υπέβαλε προδικαστικό ερώτημα ώστε να διευκρινιστεί αν είναι δυνατόν να εφαρμοστούν εν προκειμένω οι κανόνες του άρθρου 19 της Οδηγίας 2006/54/ΕΚ σχετικά με το βάρος απόδειξης. Μεταξύ άλλων το εφετείο διερωτήθηκε κατά πόσον η έκθεση της άμεσης προϊστάμενης της εργαζόμενης, στην οποία περιγράφονται οι κίνδυνοι για τον θηλασμό, αποτελεί ένδειξη από την οποία είναι δυνατόν να συναχθεί η ύπαρξη δυσμενούς διάκρισης λόγω φύλου, μεταθέτοντας έτσι στον εργοδότη το βάρος απόδειξης του αντιθέτου.

Το ΔΕΕ επισήμανε καταρχάς τις απαιτήσεις τις οποίες, σύμφωνα με το άρθρο 4 παρ. 1 της Οδηγίας 92/85/ΕΟΚ, πρέπει να πληροί η αξιολόγηση των κινδύνων που ενέχει η θέση εργασίας μιας γαλουχούσας εργαζομένης. Όπως διευκρίνισε το Δικαστήριο (σκ. 45 επ.), η αξιολόγηση των κινδύνων είναι μια συστηματική εξέταση όλων των πτυχών της εργασίας που περιλαμβάνει τουλάχιστον τρία στάδια: α) προσδιορισμό των κινδύνων, β) προσδιορισμό των κατηγοριών των εργαζομένων (έγκυοι, λεχώνες ή γαλουχούσες εργαζόμενες) που εκτίθενται σε έναν ή σε περισσότερους από τους ανωτέρω κινδύνους, και γ) αξιολόγηση των κινδύνων τόσο από ποιοτική όσο και από ποσοτική άποψη. Συνεπώς, προκειμένου να πληροί τις απαιτήσεις του άρθρου 4 παρ. 1 της Οδηγίας 92/85/ΕΟΚ, η αξιολόγηση των κινδύνων που ενέχει η θέση εργασίας μιας γαλουχούσας εργαζομένης πρέπει να περιλαμβάνει ειδικό έλεγχο που να λαμβάνει υπόψη την ατομική κατάσταση της συγκεκριμένης εργαζομένης ώστε να προσδιορίζεται κατά πόσον τόσο η δική της υγεία και ασφάλεια όσο και του τέκνου της είναι εκτεθειμένες σε κίνδυνο.

Όπως διευκρινίζεται ήδη στο κείμενο της Οδηγίας 2006/54/ΕΚ, οι κανόνες του άρθρου 19 της Οδηγίας αυτής περί κατανομής του βάρους απόδειξης εφαρμόζονται επίσης στις περιπτώσεις που καλύπτονται από την Οδηγία 92/85/ΕΟΚ, στο μέτρο που συντρέχει διακριτική μεταχείριση λόγω φύλου. Εν προκειμένω, οποιαδήποτε λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση εργαζομένης εξαιτίας του ότι τελεί σε κατάσταση γαλουχίας πρέπει να θεωρείται ότι εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 2 παρ. 2 στοιχείο γ' της Οδηγίας 2006/54/ΕΚ και ότι συνιστά, ως εκ τούτου, άμεση δυσμενή διάκριση λόγω φύλου. Τέτοια περίπτωση άμεσης διάκρισης λόγω φύλου, επί της οποίας ενεργοποιείται η προβλεπόμενη αποδεικτική διευκόλυνση, συνιστά, σύμφωνα με το ΔΕΕ, και η απουσία αξιολόγησης του κινδύνου τον οποίο ενέχει η θέση εργασίας μιας γαλουχούσας εργαζομένης σύμφωνα με τις απαιτήσεις του άρθρου 4 παρ. 1 της Οδηγίας 92/85/ΕΟΚ.

Το Δικαστήριο διευκρίνισε πάντως ότι οι εν λόγω κανόνες σχετικά με το βάρος απόδειξης έχουν εφαρμογή όχι όταν η εργαζόμενη ζητά την προσαρμογή των όρων εργασίας της, απαιτώντας για τον σκοπό αυτό να πραγματοποιηθεί η αξιολόγηση των κινδύνων που ενέχει η θέση εργασίας της, αλλά μόνο σε μεταγενέστερο στάδιο, δηλαδή όταν η εργαζομένη αμφισβητεί ενώπιον εθνικού δικαστηρίου ή άλλης αρμόδιας αρχής του οικείου κράτους μέλους την απόφαση σχετικά με αυτή την αξιολόγηση των κινδύνων. Σε αυτό το πλαίσιο, εναπόκειται στην ίδια την εργαζομένη να επικαλεστεί πραγματικά γεγονότα ή αποδεικτικά στοιχεία ικανά να τεκμηριώσουν ότι η αξιολόγηση των κινδύνων που ενέχει η θέση εργασίας της δεν πραγματοποιήθηκε σύμφωνα με το άρθρο 4 παρ. 1 της Οδηγίας 92/85/ΕΟΚ και ότι, ως εκ τούτου, η ίδια υπέστη διακριτική μεταχείριση λόγω φύλου. Εφόσον η εργαζόμενη έχει ικα-

νοποιήσει το αποδεικτικό βάρος που της επιρρίπτεται σε αυτό το πρώτο στάδιο, τότε μετακυλίεται το βάρος αποδείξεως και εναπόκειται πλέον στον εναγόμενο να αποδείξει ότι δεν παραβιάστηκε η αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων.

Στην προκειμένη περίπτωση, σύμφωνα με το Δικαστήριο, η εργαζομένη φαίνεται ότι προσκόμισε όντως τέτοια στοιχεία από τα οποία μπορεί να συναχθεί ότι η αξιολόγηση των κινδύνων στην οποία προέβη ο εργοδότης δεν πληρούσε τις απαιτήσεις του άρθρου 4 παρ. 1 της Οδηγίας 92/85/ΕΟΚ. Ως εκ τούτου, ο εναγόμενος φέρει πλέον το βάρος απόδειξης του αντιθέτου. Αντιστοίχως, εφόσον η γαλουχούσα εργαζομένη ζητά (αντί της προσωρινής αλλαγής καθηκόντων) την προσωρινή απαλλαγή από την εργασία της και προσκομίζει στοιχεία από τα οποία μπορεί να καταδειχθεί ότι τα καταρχήν προβλεπόμενα μέτρα προστασίας, δηλαδή η προσαρμογή των όρων εργασίας της οικείας εργαζομένης ή η αλλαγή θέσης, δεν ήταν εφικτά, εναπόκειται πλέον στον εργοδότη να αποδείξει ότι τα μέτρα αυτά ήταν τεχνικά ή αντικειμενικά δυνατά και μπορούσε ευλόγως να αξιωθεί η λήψη τους.

► Προστασία της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων

Εβδομαδιαία ανάπαυση

Οδηγία 2003/88/ΕΚ – άρθρο 5 – εβδομαδιαία ανάπαυση – εθνική ρύθμιση προβλέπουσα τουλάχιστον μία ημέρα αναπαύσεως ανά περίοδο επτά ημερών – περίοδοι άνω των έξι συνεχόμενων ημερών εργασίας

ΔΕΕ C-306/16, Maio Marques da Rosa, 09.11.2017, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος: M. Ilešič, Εισηγήτρια: A. Prechal, Γεν. Εισαγγελέας: H. Saugmandsgaard Øe, ECLI:EU:C:2017:844 – Προδικαστικό ερώτημα

Στη συγκεκριμένη υπόθεση, το ζήτημα που ετέθη ενώπιον του Δικαστηρίου αφορούσε την ερμηνεία της «εβδομαδιαίας ανάπαυσης» σύμφωνα με το άρθρο 5 της Οδηγίας 93/104/ΕΟΚ αρχικά, όπως αντικαταστάθηκε στη συνέχεια από την Οδηγία 2003/88/ΕΚ. Σύμφωνα με τη διάταξη αυτή επιβάλλεται «κάθε εργαζόμενος να διαθέτει, ανά περίοδο επτά ημερών, μια ελάχιστη περίοδο συνεχούς αναπαύσεως είκοσι τεσσάρων ωρών». Το ερώτημα που τέθηκε εν προκειμένω αφορά το αν η εβδομαδιαία ανάπαυση θα πρέπει να χορηγείται υποχρεωτικά εντός κάθε περιόδου επτά ημερών, δηλαδή τουλάχιστον την έβδομη ημέρα που έπεται έξι συνεχόμενων ημερών εργασίας. Ειδικότερα, εφόσον γίνει δεκτό ότι ο εργοδότης μπορεί να επιλέγει ελεύθερα τις ημέρες στις οποίες χορηγεί στον εργαζόμενο, εντός κάθε εβδομάδας, την ανάπαυση την οποία αυτός δικαιούται, τότε τελικά ο εργαζόμενος μπορεί να υποχρεωθεί να εργαστεί για περι-

σότερες από επτά συνεχόμενες ημέρες μεταξύ των δύο ημερών ανάπαυσης δύο διαδοχικών εβδομάδων.

Καταρχάς, δεδομένου ότι στο άρθρο 5 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ δεν υπάρχει καμία παραπομπή στο εθνικό δίκαιο των κρατών μελών, το ΔΕΕ επισήμανε (σκ. 38) πως η φράση «ανά περίοδο επτά ημερών», που χρησιμοποιείται σε αυτήν, πρέπει να εκλαμβάνεται ως αυτοτελής έννοια του δικαίου της Ένωσης και να ερμηνεύεται με ενιαίο τρόπο. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, το ίδιο το γράμμα της κρίσιμης διάταξης καταλείπει στα κράτη μέλη σημαντικό περιθώριο προσδιορισμού του χρονικού σημείου άσκησης του δικαιώματος εβδομαδιαίας ανάπαυσης. Υπό αυτή την έννοια, η περίοδος των επτά ημερών που μνημονεύεται στο άρθρο 5 της Οδηγίας δύναται να θεωρηθεί ως περίοδος αναφοράς εντός της οποίας μπορεί να ασκείται το δικαίωμα στην εβδομαδιαία ανάπαυση. Η ερμηνεία αυτή συνάδει, κατά το Δικαστήριο, και με τον σκοπό της Οδηγίας για ελάχιστη και αποτελεσματική προστασία της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων με ταυτόχρονη παροχή ορισμένης ευελιξίας στα κράτη μέλη (σκ. 45-46). Ειδικά δε στις περιπτώσεις επιχειρήσεων που λειτουργούν επτά ημέρες την εβδομάδα, η αντίθετη ερμηνεία (υπέρ της υποχρέωσης χορήγησης σταθερών ημερών ανάπαυσης ανά εβδομάδα) θα μπορούσε να έχει ως συνέπεια να στερούνται ορισμένοι εργαζόμενοι τη δυνατότητα να τους χορηγηθούν αυτές οι μέρες ανάπαυσης κατά τη διάρκεια του Σαββάτου και της Κυριακής, κάτι που θα ήταν ανεπιθύμητο και από τους ίδιους τους εργαζομένους. Εξάλλου, όπως επισήμανε το Δικαστήριο, το άρθρο 31 παρ. 2 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν είναι ικανό να παράσχει χρήσιμα συμπληρωματικά στοιχεία όσον αφορά τη ζητούμενη ερμηνεία του άρθρου 5 των Οδηγιών 93/104 και 2003/88, η οποία ως εκ τούτου θα πρέπει να αναζητηθεί μόνο με βάση το γράμμα, τον σκοπό, τη συστηματική διάρθρωση και την ιστορική διαμόρφωση των Οδηγιών αυτών.

► Προστασία της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων

Αποζημίωση έναντι μη ληφθείσας ετήσιας άδειας

Οδηγία 2003/88/ΕΚ – οργάνωση του χρόνου εργασίας – άρθρο 7 – αποζημίωση έναντι μη ληφθείσας ετήσιας άδειας, η οποία καταβάλλεται κατά τη λήξη της εργασιακής σχέσης – εθνική κανονιστική ρύθμιση που υποχρεώνει τον εργαζόμενο να λαμβάνει την ετήσια αδειά του χωρίς να έχουν καθοριστεί οι αποδοχές που αντιστοιχούν στην άδεια αυτή

ΔΕΕ C-214/16, King, 29.11.2017, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: J.L. da Cruz Vilaça, Εισηγητής: E. Levits, Γεν. Εισαγ-

γελέας: E. Tanchev, ECLI:EU:C:2017:914 – Προδικαστικό ερώτημα

Ποιες αξιώσεις γεννώνται κατά τη λήξη της εργασιακής σχέσης αναφορικά με τις ημέρες ετήσιας άδειας με αποδοχές που ο εργαζόμενος εμποδίστηκε να λάβει κατά τα προηγούμενα έτη, δεδομένου ότι, εξαιτίας ακριβώς του νομικού χαρακτηρισμού της έννομης σχέσης που τον συνέδεε με τον εργοδότη ως σύμβασης ανεξάρτητων υπηρεσιών, ο εργοδότης θα του χορηγούσε τις εν λόγω ημέρες ανάπαυσης μόνο άνευ αποδοχών; Αυτό είναι, εν συντομία, το ζήτημα που απασχόλησε το ΔΕΕ στη συγκεκριμένη υπόθεση.

Ειδικότερα, ο C. King εργαζόταν μέχρι τη συνταξιοδότησή του σε ορισμένο εργοδότη με βάση σύμβαση που επιγραφόταν ως παροχής ανεξάρτητων υπηρεσιών και όριζε αμοιβή με ποσοστά επί των πωλήσεων που πραγματοποιούσε. Βάσει της σύμβασης αυτής, ο εργαζόμενος δικαιούταν να απουσιάσει μεν με άδεια αλλά μόνον άνευ αποδοχών. Εξαιτίας του γεγονότος αυτού ο εργαζόμενος δεν έκανε κάθε έτος χρήση του συνόλου των ημερών αδειάς που θα δικαιούταν μετ' αποδοχών, εφόσον ο εργοδότης του είχε παράσχει την προσήκουσα διευκόλυνση. Μετά τη λήξη της εργασιακής του σχέσης, ο εργαζόμενος ζήτησε από τον εργοδότη την καταβολή χρηματικής αποζημίωσης για τριών ειδών ημέρες μη ληφθείσας άδειας: πρώτον, για τις ημέρες άδειας που οφείλονταν ακόμα για το τρέχον έτος κατά τη στιγμή της λύσης της σχέσης εργασίας· δεύτερον, για τις ημέρες άδειας που ο εργαζόμενος είχε πάρει ως ελεύθερο χρόνο, αλλά χωρίς να αμειφθεί· και, τρίτον, για τις ημέρες άδειας που ο εργαζόμενος θα δικαιούταν να έχει λάβει ως μισθωτός, αλλά ουδέποτε ζήτησε από τον εργοδότη, δεδομένου ότι δεν θα ελάμβανε γι' αυτές αμοιβή λόγω του εσφαλμένου νομικού χαρακτηρισμού.

Ειδικά ως προς την οφειλή αποζημίωσης για τις ημέρες μη ληφθείσας άδειας της τρίτης ως άνω κατηγορίας, η εργοδότης επιχείρηση επισήμανε ότι αφενός το δικαίωμα αυτούσιας χορήγησης των ημερών μη ληφθείσας άδειας δεν μεταφέρεται στο επόμενο έτος και αφετέρου ο συγκεκριμένος εργαζόμενος δεν είχε ασκήσει εγκαίρως αγωγή για το χρηματικό ποσό που οφειλόταν κατ' έτος ως αποζημίωση, συνεπώς η εν λόγω αξίωση είχε υποπέσει σε παραγραφή. Αντιθέτως, σύμφωνα με τον εργαζόμενο, τα δικαιώματά του σχετικά με τις ετήσιες άδειες μετ' αποδοχών, άδειες τις οποίες δεν είχε λάβει ακριβώς εξαιτίας της άρνησης του εργοδότη να καταβάλει τις αντίστοιχες αποδοχές, μεταφέρθηκαν στο επόμενο έτος αναφοράς και, εν συνεχεία, στα επόμενα έτη έως τη λήξη της σχέσης εργασίας, συνεπώς η σχετική αξίωση δεν έχει υποπέσει σε παραγραφή.

Το ΔΕΕ υπενθύμισε ότι, βάσει της νομολογίας του, το δικαίωμα ετήσιας άδειας και η καταβολή των αντίστοιχων αποδοχών αποτελούν τις δύο όψεις ενός ενιαίου δικαιώ-

ματος (σκ. 35 επ.). Συγκεκριμένα, σκοπός του δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών είναι να παράσχει στον εργαζόμενο τη δυνατότητα να αναπαυθεί και να έχει στη διάθεσή του ένα χρονικό διάστημα χαλάρωσης και αναψυχής. Όταν όμως επικρατεί αβεβαιότητα όσον αφορά τις οφειλόμενες σε αυτόν αποδοχές, ο εργαζόμενος αδυνατεί να απολαύσει την άδειά του ως χρονικό διάστημα χαλάρωσης και αναψυχής, σύμφωνα με το άρθρο 7 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ, μεταξύ άλλων διότι αποθαρρύνεται να λάβει το σύνολο των ημερών αδειας που δικαιούται. Σύμφωνα μάλιστα με την επίμαχη ερμηνεία των διατάξεων του εθνικού δικαίου, ο εργαζόμενος, αφενός, θα μπορούσε να επικαλεστεί προσβολή του δικαιώματος ετήσιας άδειας μόνον εάν ο εργοδότης του δεν του επέτρεπε καθόλου να πάρει άδεια (είτε με είτε χωρίς αποδοχές) και, αφετέρου, θα δικαιούταν να ζητήσει την καταβολή αποδοχών μόνο για τις άδειες που πράγματι έλαβε άνευ αποδοχών. Έτσι λοιπόν, βάσει της συγκεκριμένης ερμηνείας, στην προκειμένη περίπτωση ο εργαζόμενος τελικά δεν θα μπορούσε να αξιώσει αποζημίωση για τις ημέρες άδειας που δεν έλαβε διότι παρεμποδίστηκε, δεδομένης της άρνησης του εργοδότη να του καταβάλει άδεια μετ' αποδοχών. Μια τέτοια ερμηνεία λοιπόν θα στερούσε από τον εργαζόμενο τη δυνατότητα άσκησης αποτελεσματικής προσφυγής, η οποία όμως επιβάλλεται από την Οδηγία. Εξάλλου, όπως επισήμανε στις Προτάσεις του ο Γενικός Εισαγγελέας, το να απαιτείται από εργαζόμενο να κινήσει ένδικη διαδικασία προκειμένου να λάβει ετήσια άδεια μετ' αποδοχών ισοδυναμεί με θέσπιση περιορισμών στο δικαίωμα λήψης άδειας μετ' αποδοχών που θα μπορούσε να ματαιώσει την πρακτική αποτελεσματικότητα της Οδηγίας.

Εν προκειμένω λοιπόν το ΔΕΕ, αφού υπογράμμισε ότι το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών δεν μπορεί να ερμηνεύεται περιοριστικά και ότι η ύπαρξη του δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών δεν πρέπει να υπόκειται σε οποιαδήποτε προϋπόθεση, συμπέρανε πως δεν έχει σημασία εάν ο C. King είχε υποβάλει αιτήσεις για τη χορήγηση ετήσιας άδειας, με ή χωρίς αποδοχές. Σε αυτό το πλαίσιο το Δικαστήριο απεφάνθη (σκ. 63) ότι, σε αντίθεση με την περίπτωση της σύρρευσης δικαιωμάτων ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών εργαζομένου ο οποίος δεν μπόρεσε να κάνει χρήση της άδειας αυτής λόγω ασθένειας, ο εργοδότης που δεν παρέχει στον εργαζόμενο τη δυνατότητα άσκησης του δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών πρέπει να αντιμετωπίσει τις σχετικές συνέπειες. Συνεπώς, ο εργαζόμενος μπορεί να μεταφέρει και, ενδεχομένως, να σωρεύσει έως τη λήξη της σχέσης εργασίας δικαιώματα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών τα οποία δεν έχει ασκήσει επί περισσότερες συναπτές περιόδους αναφοράς, εξαιτίας της άρνησης του εργοδότη να καταβάλει τις αντίστοιχες αποδοχές. Αξιοσημείωτο είναι μάλιστα ότι, σύμφωνα με το Δικαστήριο (σκ. 61), ακόμη και αν αποδειχθεί ότι ο εργοδότης είχε πράγματι σχημα-

τίσει την εσφαλμένη εντύπωση ότι ο εργαζόμενος δεν δικαιούταν ετήσια άδεια μετ' αποδοχών, πρόκειται για περίπτωση που δεν ασκεί επιρροή, διότι εν προκειμένω εναπόκειται στον εργοδότη να αναζητεί κάθε σχετικό με τις υποχρεώσεις του πληροφοριακό στοιχείο.

► Εργασία μερικής απασχόλησης

Επίδομα ανεργίας σε περιπτώσεις κάθετης μερικής απασχόλησης

Οδηγία 97/81/ΕΚ – Συμφωνία-πλαίσιο της UNICE, του CEEP και της CES για την εργασία μερικής απασχόλησης – ρήτρα 4 – άνδρες και γυναίκες εργαζόμενοι – ίση μεταχείριση σε θέματα κοινωνικής ασφάλισης – έμμεση διάκριση λόγω φύλου – Οδηγία 79/7/ΕΟΚ – άρθρο 4 – εργαζόμενη κάθετης μερικής απασχόλησης – επίδομα ανεργίας – εθνική ρύθμιση αποκλείουσα τις μη δεδουλευμένες ημέρες από τις περιόδους καταβολής ασφαλιστικών εισφορών για τον υπολογισμό της διάρκειας καταβολής του επιδόματος ανεργίας

ΔΕΕ C-98/15, Espadas Recio, 09.11.2017, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: F. Biltgen, Εισηγητής: F. Biltgen, Γεν. Εισαγγελέας: E. Sharpston, ECLI:EU:C:2017:833 – Προδικαστικό ερώτημα

Η εν λόγω υπόθεση αφορά μια καθαρίστρια, η οποία εργαζόταν επί σειρά ετών σε διάφορους εργοδότες με «κάθετη» μερική απασχόληση, γνωστή στο ελληνικό δίκαιο και ως «διαλείπουσα απασχόληση». Εργαζόταν δηλαδή μόνον ορισμένες ημέρες ανά εβδομάδα, με ωράριο ανά ημέρα μικρότερο σε σχέση με αυτό ενός συγκρίσιμου εργαζομένου πλήρους απασχόλησης, αθροίζοντας συνολικά 8,5 ώρες εργασίας ανά εβδομάδα. Αντιθέτως, αν η ίδια εργαζόμενη εργαζόταν με «οριζόντια» μερική απασχόληση, δηλαδή με αντίστοιχα μειωμένο ωράριο κάθε εργάσιμη ημέρα σε πενήνήμερη βάση, τότε θα παρείχε εργασία σε ημερήσια βάση για 1,75 ώρα, δηλαδή και πάλι 8,5 ώρες σε εβδομαδιαία βάση.

Όταν πλέον η εργαζόμενη έμεινε άνεργη και ζήτησε να λάβει επίδομα ανεργίας, διαπίστωσε ότι για τον υπολογισμό του οφειλόμενου ποσού επιδότησης δεν λαμβανόταν υπ' όψιν το σύνολο του χρονικού διαστήματος απασχόλησής της για το οποίο είχε καταβάλει εισφορές αναλογικά προς τις ώρες που απασχολήθηκε αλλά μόνον οι συγκεκριμένες ημέρες κατά τις οποίες παρείχε την εργασία της. Ο δυσμενής τρόπος υπολογισμού του επιδόματος ανεργίας έπληττε ακριβώς εργαζομένους όπως η συγκεκριμένη με «κάθετη» μερική απασχόληση, ενώ η ίδια ακριβώς εργαζόμενη θα δικαιούταν περισσότερη επιδότηση ανεργίας αν είχε απασχοληθεί τις ίδιες ακριβώς ώρες εβδομαδιαίως με σύστημα «οριζόντιας» μερικής απασχόλησης.

Το ισπανικό δικαστήριο ενώπιον του οποίου ήχθη η υπόθεση παρέπεμψε στο ΔΕΕ κατ' ουσίαν δύο προδικαστικά ερωτήματα αναφορικά με τη συμβατότητα των κρίσιμων διατάξεων του εθνικού δικαίου προς το δίκαιο της Ένωσης: πρώτον, αν παραβιάζεται η ρήτρα 4 της συμφωνίας-πλασιού για την εργασία μερικής απασχόλησης που προσαρτήθηκε στην Οδηγία 97/81/ΕΚ, σύμφωνα με την οποία απαγορεύεται η διαφορετική μεταχείριση εργαζομένων πλήρους και μερικής απασχόλησης ως προς τις συνθήκες απασχόλησης: δεύτερον, αν πρόκειται για διάκριση λόγω φύλου, δεδομένου ότι αποδεδειγμένα η επίμαχη εθνική ρύθμιση θίγει σαφώς μεγαλύτερη αναλογία γυναικών παρά ανδρών.

Ως προς την παραβίαση της ρήτρας 4 της συμφωνίας-πλασιού για την ίση μεταχείριση των εργαζομένων μερικής απασχόλησης κρίσιμο είναι, κατ' αρχάς, αν η εν λόγω επιδότηση ανεργίας εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 97/81/ΕΚ, δηλαδή αν εντάσσεται στις «συνθήκες απασχόλησης». Το Δικαστήριο διασαφήνισε την προηγούμενη νομολογία του, επισημαίνοντας ότι κρίσιμο στοιχείο αποτελεί το κατά πόσον οι κρίσιμες παροχές καταβάλλονται βάσει της σχέσης εργασίας μεταξύ εργαζομένου και εργοδότη ή, αντιθέτως, κατ' εφαρμογήν της εθνικής νομοθεσίας προς εξυπηρέτηση επιδιώξεων κοινωνικής πολιτικής. Στην προκειμένη περίπτωση κρίθηκε πως, παρά το γεγονός ότι το επίδομα ανεργίας χρηματοδοτείται αποκλειστικώς από τις εισφορές του εργαζομένου και του εργοδότη, οι εισφορές αυτές καταβάλλονται κατ' εφαρμογήν της εθνικής νομοθεσίας και, ως εκ τούτου, δεν υπάγονται στη συναφθείσα μεταξύ του εργαζομένου και του εργοδότη σύμβαση εργασίας, ομοιάζοντας περισσότερο με σύστημα κοινωνικής ασφάλισης υπό κρατική διαχείριση. Συνεπώς η κρίσιμη επιδότηση ανεργίας δεν εντάσσονται στις «συνθήκες απασχόλησης» κατά την έννοια της συμφωνίας-πλασιού και άρα η τελευταία δεν τυγχάνει εφαρμογής εν προκειμένω (σκ. 31-33).

Από την άλλη μεριά, ωστόσο, διαπιστώθηκε ότι συντρέχει καταρχήν έμμεση διάκριση σε βάρος των γυναικών, δεδομένου ότι, βάσει των διαθέσιμων στατιστικών δεδομένων, η εφαρμογή αυτού του καταρχήν ουδέτερου μέτρου έθιγε στην πράξη σημαντικά μεγαλύτερο αριθμό γυναικών. Παρά μάλιστα το γεγονός ότι από το επίμαχο εθνικό μέτρο θιγόταν μόνο ένα μέρος των εργαζομένων μερικής απασχόλησης, κρίσιμο κατά το Δικαστήριο είναι ότι όλα τα μέλη της υπο-ομάδας αυτής επηρεάζονταν αρνητικά, τα οποία κατά το μεγαλύτερο ποσοστό τους ήταν γυναίκες (σκ. 40-43). Ως εκ τούτου, υφίσταται παραβίαση του άρθρου 4 παρ. 1 της Οδηγίας 79/7/ΕΟΚ περί προοδευτικής εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης μεταξύ ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφάλισης, εκτός αν διαπιστωθεί ότι τα επιλεγέντα μέτρα εξυπηρετούν θεμιτό σκοπό κοινωνικής πολιτικής και εί-

ναι πρόσφορα και αναγκαία για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού. Ακόμα όμως και αν ως τέτοιος σκοπός θεωρηθεί εν προκειμένω η διασφάλιση της αντιστοιχίας που πρέπει να υφίσταται μεταξύ των καταβληθεισών από τον εργαζόμενο ασφαλιστικών εισφορών και των δικαιωμάτων που μπορεί να προβάλει ως προς την καταβολή του επιδόματος ανεργίας, τα μέτρα που επιλέχθηκαν είναι, σύμφωνα με το ΔΕΕ, απρόσφορα για την επίτευξή του, δεδομένου ότι δύο εργαζόμενοι «κάθετης» και «οριζόντιας» μερικής απασχόλησης λαμβάνουν τελικά επιδότηση ανεργίας για διαφορετικά χρονικά διαστήματα, ακόμα και αν έχουν καταβάλει ακριβώς τα ίδια ποσά εισφορών. Αντιθέτως, σύμφωνα με το Δικαστήριο (σκ. 48), οι εθνικές αρχές θα μπορούσαν να λάβουν υπόψη και για τους εργαζόμενους με «κάθετη» μερική απασχόληση τα ίδια στοιχεία που ήδη αξιοποιούν για όλους τους εργαζομένους των οποίων ο χρόνος εργασίας διαρθρώνεται υπό μορφή οριζόντιας κατανομής, ανεξαρτήτως του αν εργάζονται με πλήρη ή μερική απασχόληση, όπως, παραδείγματος χάρη, την περίοδο κατά την οποία οι εργαζόμενοι αυτοί και οι εργοδότες τους κατέβαλλαν εισφορές, το συνολικό ποσό των καταβληθεισών εισφορών ή το σύνολο των ωρών εργασίας τους.

VI. ΕΝΕΡΓΕΙΑ - ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Επιμ.: Ειρήνη Τσιφοπούλου

► Επεξεργασία αστικών λυμάτων

Παράβαση της ευρωπαϊκής περιβαλλοντικής νομοθεσίας από την Ελλάδα λόγω του ότι δεν εξασφάλισε σωστή επεξεργασία των αστικών λυμάτων οικισμών

Οδηγία 91/271/ΕΟΚ – άρθρο 4 παρ. 1 και 3 – επεξεργασία των αστικών λυμάτων – δευτεροβάθμια ή ισοδύναμη επεξεργασία

ΔΕΕ C-320/15, Επιτροπή/Ελλάδα, 14.09.2017, Τμήμα δέκατο, Προέδρος: M. Berger, Εισηγητής: A. Borg Barthet, Γεν. Εισαγγελέας: M. Bobek, ECLI:EU:C:2017:678 – Προσφυγή λόγω παραβάσεως

Το 2015, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή παρέπεμψε την Ελλάδα στο Δικαστήριο ζητώντας να αναγνωρισθεί ότι παρέλειψε να διασφαλίσει την κατάλληλη επεξεργασία των αστικών λυμάτων ορισμένων οικισμών. Συγκεκριμένα, η παράβαση αφορούσε τους οικισμούς Προσοτσάνης, Δοξάτου, Ελευθερούπολης, Βάγιας, Γαλάτιστας, Δεσφίνας και Χανιώτης, με ισοδύναμο πληθυσμού (ι.π.) μεταξύ 2.000 και 10.000, καθώς και τον οικισμό του Πολύχρονου, με ι.π. μεταξύ 10.000 και 15.000. Η έλλειψη κατάλληλων συστημάτων συλλογής και επεξεργασίας των λυμάτων, όπως απαιτείται βάσει της νομοθεσίας της ΕΕ, εγκυμονεί κινδύνους τόσο για την ανθρώπινη υγεία όσο και για το περιβάλλον.

Ειδικότερα, το 2007 η Επιτροπή ζήτησε από την Ελλάδα να της παράσχει, εντός έξι μηνών, στοιχεία σχετικά με την εκπλήρωση των υποχρεώσεων που υπέχει ως προς την επεξεργασία των αστικών λυμάτων, κατά το άρθρο 4 της Οδηγίας 91/271/ΕΟΚ, για το έτος 2007. Οι ελληνικές αρχές όμως απέστειλαν τα ζητηθέντα στοιχεία δύο χρόνια αργότερα, κατόπιν της αποστολής ερωτηματολογίου για το έτος 2009. Δεδομένου ότι η Επιτροπή διαπίστωσε, με βάση τα διαβιβάσθέντα στοιχεία, ότι 62 ελληνικοί οικισμοί παραβίαζαν το άρθρο 4 της Οδηγίας 91/271/ΕΟΚ, τον Ιουνίου 2012 απηύθυνε στην Ελλάδα αιτιολογημένη γνώμη καλώντας την να υποβάλει τις παρατηρήσεις της. Τον Φεβρουάριο του 2014, η Επιτροπή απηύθυνε και συμπληρωματική αιτιολογημένη γνώμη με την αιτιολογία ότι οκτώ οικισμοί, και συγκεκριμένα οι οικισμοί Προσοτσάνης, Δοξάτου, Ελευθερούπολης, Βάγιας, Δεσφίνας, Γαλάτιστας, Πολύχρονου και Χανιώτη, εξακολουθούσαν να μη συμμορφώνονται προς τις απαιτήσεις της οδηγίας, τάσσοντας προθεσμία δύο μηνών προς συμμόρφωση.

Η Ελλάδα αναγνώρισε ότι τέσσερις από τους οκτώ επίμαχους οικισμούς θα συμμορφώνονταν πλήρως με τις εν λόγω απαιτήσεις μόνον όταν θα ολοκληρώνονταν διάφορα έργα που χρηματοδοτούνταν από το επιχειρησιακό πρόγραμμα «Περιβάλλον και αειφόρος ανάπτυξη». Ως προς τους λοιπούς τέσσερις οικισμούς, παρατήρησε ότι, παρότι διέθεταν σταθμούς επεξεργασίας λυμάτων που λειτουργούσαν σύμφωνα με τις απαιτήσεις της οδηγίας, δεν είχαν αποστείλει ικανοποιητικό αριθμό δειγμάτων.

Το Δικαστήριο, επιλαμβανόμενο της υπόθεσης, αρχικά υπενθύμισε ότι, κατά πάγια νομολογία του, η ύπαρξη παραβάσεως πρέπει να εκτιμάται σε συνάρτηση με την κατάσταση του κράτους μέλους κατά τη λήξη της ταχθείσας με την αιτιολογημένη γνώμη προθεσμίας, εν προκειμένω τον Απρίλιο του 2014, οι δε επελθούσες στη συνέχεια μεταβολές δεν λαμβάνονται υπόψη από το Δικαστήριο.

Όσον αφορά τους οικισμούς Προσοτσάνης, Δοξάτου, Ελευθερούπολης, Βάγιας και Γαλάτιστας, η Ελλάδα δεν αμφισβήτησε ενώπιον του Δικαστηρίου ότι η απόρριψη των αστικών λυμάτων δεν ήταν σύμφωνη προς τις διατάξεις της εν λόγω οδηγίας. Συγκεκριμένα, οι ελληνικές αρχές ομολόγησαν ότι, κατά τη λήξη της ως άνω προθεσμίας, δεν είχαν ακόμη ολοκληρωθεί τα αναγκαία έργα κατασκευής ή αναβαθμίσεως των σταθμών επεξεργασίας λυμάτων. Συνεπώς, οι απορρίψεις αστικών λυμάτων από τους εν λόγω οικισμούς δεν υφίσταντο τη δευτεροβάθμια ή ισοδύναμη επεξεργασία που απαιτείται από την Οδηγία 91/271/ΕΟΚ.

Όσον αφορά τους οικισμούς Πολύχρονου, Χανιώτης και Δεσφίνας, η Ελλάδα παρέσχε στην Επιτροπή αριθμό δειγμάτων, όμως σε μη τακτά διαστήματα και σε διαφορετικές ποσότητες κάθε φορά. Η Επιτροπή υποστήριξε ενώπιον του Δικαστηρίου ότι τα δείγματα δεν ήταν αντιπροσωπευτικά από ποιοτικής απόψεως, δεδομένου

ότι δεν υπήρχαν δείγματα που θα επέτρεπαν συγκριτική ανάλυση και δεν είχε ληφθεί υπόψη η καταλληλότητα του χρονικού σημείου κατά το οποίο πρέπει να λαμβάνονται αυτά.

Το Δικαστήριο απέρριψε ως απαράδεκτες τις ως άνω αιτιάσεις της Επιτροπής. Ως προς την απαίτηση που αφορούσε την καταλληλότητα, το Δικαστήριο απεφάνθη ότι αυτή δεν εμπίπτει στις υποχρεώσεις που υπέχουν τα κράτη μέλη από την εν λόγω Οδηγία. Ως προς την ποιότητα των δειγμάτων, το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι η Επιτροπή, τόσο με το δικόγραφο της προσφυγής όσο και κατά το προ της ασκήσεως της προσφυγής στάδιο, προσήψε στην Ελλάδα ότι παρέσχε δείγματα τα οποία δεν ήταν αντιπροσωπευτικά λόγω του ανεπαρκούς αριθμού τους και όχι λόγω της ποιότητάς τους. Δεδομένου ότι το αντικείμενο της κατά το άρθρο 258 ΣΛΕΕ προσφυγής οριοθετείται από την προ της ασκήσεως της προσφυγής διαδικασία, το Δικαστήριο έκρινε ότι οι ως άνω αιτιάσεις της Επιτροπής υπερβαίνουν το πλαίσιο της παρούσας διαδικασίας και, ως εκ τούτου, τις απέρριψε ως απαράδεκτες.

Τέλος, το Δικαστήριο έλαβε υπόψη του ότι τα δείγματα για τους οικισμούς Πολύχρονου, Χανιώτη και Δεσφίνας αποδείκνυαν αποτελεσματική δευτεροβάθμια επεξεργασία των αστικών λυμάτων, αφότου τέθηκαν σε λειτουργία τα αποχετευτικά δίκτυα των οικισμών αυτών. Με βάση τα στοιχεία αυτά, το Δικαστήριο κατέληξε ότι κατά τη λήξη της ταχθείσας προθεσμίας οι απορρίψεις από τους ως άνω οικισμούς πληρούσαν πράγματι τις απαιτήσεις της Ευρωπαϊκής νομοθεσίας.

Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο έκανε δεκτή την προσφυγή και καταδίκασε την Ελλάδα για παράβαση των της Ευρωπαϊκής νομοθεσίας για την επεξεργασία αστικών λυμάτων, μόνον όμως για τους οικισμούς Προσοτσάνης, Δοξάτου, Ελευθερούπολης, Βάγιας και Γαλάτιστας.

► Καθεστώς στήριξης της ηλεκτρικής ενέργειας

Η υποχρέωση επιχείρησης ηλεκτρισμού να αγοράζει ένα ελάχιστο ποσοστό ηλεκτρικής ενέργειας από συμπαραγωγή δεν συνιστά κρατική ενίσχυση

έννοια των «ενισχύσεων που χορηγούνται από τα κράτη ή με κρατικούς πόρους» – υποχρέωση κεφαλαιουχικής εταιρίας του ενεργειακού τομέα, ανήκουσας εξ ολοκλήρου στο Δημόσιο, να αγοράζει ενέργεια η οποία έχει παραχθεί με ταυτόχρονη παραγωγή θερμότητας

ΔΕΕ C-329/15, ENEA, 13.09.2017, Τμήμα πέμπτο, Προέδρος-Εισηγητής: J.L. da Cruz Vilaça, Γεν. Εισαγγελέας: H. Saugmandsgaard Øe, ECLI:EU:C:2017:671 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως αφορά στην ερμηνεία του άρθρου 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ. Η εν λόγω αίτηση υπο-

βλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της ENEA S.A. και του προέδρου της Ρυθμιστικής Αρχής Ενέργειας της Πολωνίας και αφορούσε πρόστιμο το οποίο επιβλήθηκε στην ENEA λόγω παραβάσεως της υποχρεώσεως της προς αγορά ηλεκτρικής ενέργειας που έχει παραχθεί με ταυτόχρονη παραγωγή θερμότητας (ηλεκτρική ενέργεια από συμπαραγωγή) προερχόμενης από συνδεδεμένες στο δίκτυο πηγές ενέργειας στο πολωνικό έδαφος.

Σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά, η εταιρία ENEA, ανήκουσα 100% στο πολωνικό Δημόσιο, παράγει και πουλάει ηλεκτρική ενέργεια. Ο πολωνικός νόμος για την ενέργεια προέβλεπε για το διάστημα 2003-2007 καθεστώς στήριξης της ηλεκτρικής ενέργειας από συμπαραγωγή, διά της προβλέψεως υποχρεώσεως αγοράς. Συγκεκριμένα, επιχειρήσεις ηλεκτρισμού οι οποίες δραστηριοποιούνται στην παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας ή στην εμπορία της και πωλούν την εν λόγω ενέργεια σε τελικούς καταναλωτές υποχρεούνταν να παράγουν ή να αγοράζουν ένα ελάχιστο ποσοστό ενέργειας από συμπαραγωγή από συνδεδεμένες στο δίκτυο πηγές ενέργειας στο έδαφος της Πολωνίας. Βάσει της υποχρέωσης αυτής, οι ως άνω επιχειρήσεις όφειλαν να εξασφαλίσουν για το έτος 2006 ότι το 15% των συνολικών πωλήσεών τους προερχόταν από συμπαραγωγή.

Η ENEA δεν συμμορφώθηκε προς την παραπάνω υποχρέωση και ο πρόεδρος της Ρυθμιστικής Αρχής Ενέργειας της επέβαλε πρόστιμο. Κατά της ως άνω απόφασης, η ENEA άσκησε προσφυγή η οποία απορρίφθηκε πρωτοδίκως, ενώ στο δεύτερο βαθμό το πρόστιμο μειώθηκε. Κατόπιν, η εταιρία άσκησε αναίρεση ενώπιον του Ανώτατου Δικαστηρίου, όπου υποστήριξε για πρώτη φορά ότι η υποχρέωση αγοράς ηλεκτρικής ενέργειας από συμπαραγωγή συνιστούσε κρατική ενίσχυση, και μάλιστα παράνομη καθώς δεν είχε κοινοποιηθεί στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Ως εκ τούτου, το πρόστιμο δεν μπορούσε να επιβληθεί εγκύρως.

Κατά πάγια νομολογία, ο χαρακτηρισμός μέτρου ως κρατικής ενισχύσεως, κατά το άρθρο 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ, προϋποθέτει τη συνδρομή τεσσάρων προϋποθέσεων, και συγκεκριμένα να πρόκειται για παρέμβαση του κράτους ή με κρατικούς πόρους, η παρέμβαση αυτή να είναι ικανή να επηρεάσει το εμπόριο μεταξύ κρατών μελών, να παρέχει επιλεκτικό πλεονέκτημα στον αποδέκτη της και να νοθεύει ή να υπάρχει κίνδυνος να νοθεύσει τον ανταγωνισμό.

Το βασικό νομικό ζήτημα που εξετάστηκε στη συγκεκριμένη υπόθεση αφορά στην πρώτη προϋπόθεση, ήτοι στο κατά πόσον το παραπάνω εθνικό μέτρο συνιστά «παρέμβαση εκ μέρους του κράτους ή με κρατικούς πόρους». Η ερμηνεία της προϋπόθεσης αυτής έχει απασχολήσει επανειλημμένα τη θεωρία και τη νομολογία. Το ερώτημα είναι ουσιαστικά εάν η επιβαλλόμενη σε επιχειρήσεις

ηλεκτρισμού υποχρέωση χρηματοδοτείται με κρατικούς πόρους.

Προς το σκοπό αυτό, το Δικαστήριο ανέτρεξε σε προηγούμενες αποφάσεις του σχετικές με την ερμηνεία του όρου «κρατικοί πόροι» στο πλαίσιο καθεστώτων στήριξης ηλεκτρικής ενέργειας (ιδίως ΔΕΚ C-379/98, *PreussenElektra*, 13.03.2001, ECLI:EU:C:2001:160, ΔΕΚ C-206/06, *Essent Netwerk Noord κ.λπ.*, 17.07.2008, ECLI:EU:C:2008:413, ΔΕΕ C-262/12, *Vent De Colère κ.λπ.*, 19.12.2013, ECLI:EU:C:2013:851).

Υπό το φως της νομολογίας αυτή, στην ως άνω προϋπόθεση εμπίπτουν οι ενισχύσεις που χορηγούνται όχι μόνον απευθείας από το κράτος αλλά και εκείνες που χορηγούνται από δημόσιους ή ιδιωτικούς οργανισμούς τους οποίους έχει ορίσει ή ιδρύσει το κράτος για να διαχειρίζονται την ενίσχυση. Συνεπώς, η επίδικη υποχρέωση αγοράς ενέργειας μπορεί να εμπίπτει στην έννοια της «ενισχύσεως» μολονότι δεν συνεπάγεται τη μεταβίβαση κρατικών πόρων. Ειδικότερα, το άρθρο 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ καλύπτει όλα τα χρηματικά μέσα τα οποία μπορούν πράγματι να χρησιμοποιούν οι δημόσιες αρχές προς στήριξη επιχειρήσεων, χωρίς να έχει σημασία συναφώς αν τα μέσα αυτά περιλαμβάνονται μόνιμως στην περιουσία του Δημοσίου. Το γεγονός ότι παραμένουν διαρκώς υπό δημόσιο έλεγχο, και συνεπώς στη διάθεση των αρμόδιων εθνικών αρχών, αρκεί για να χαρακτηρισθούν ως «κρατικοί πόροι». Εντούτοις, μια τέτοια περίπτωση πρέπει να διακρίνεται από την περίπτωση όπου επιχειρήσεις ανήκουσες κατά πλειοψηφία σε ιδιώτες δεν έχουν επιφορτισθεί από το κράτος με τη διαχείριση ορισμένου κρατικού πόρου, αλλά υπέχουν απλώς υποχρέωση αγοράς με τους δικούς τους χρηματικούς πόρους.

Κατόπιν, το Δικαστήριο εξέτασε τα επιμέρους χαρακτηριστικά του υπό κρίση καθεστώτος ενίσχυσης. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο επισήμανε ότι ο πρόεδρος της Ρυθμιστικής Αρχής Ενέργειας ενέκρινε τις ανώτατες τιμές πωλήσεως ηλεκτρικής ενέργειας στους τελικούς καταναλωτές κατά τρόπον ώστε οι επιχειρήσεις να μη δύνανται να μετακυλίουν συστηματικώς σε αυτούς το οικονομικό βάρος από την ως άνω υποχρέωση αγοράς. Διαπίστωσε ακόμα ότι σε κάποιες περιπτώσεις οι προμηθευτές αγόραζαν την ηλεκτρική ενέργεια από συμπαραγωγή σε τιμή υψηλότερη από εκείνη στην οποία την πωλούσαν, με συνέπεια την επιβάρυνσή τους με πρόσθετο κόστος.

Με βάση αυτά, το Δικαστήριο κατέληξε ότι οι επιχειρήσεις παροχής ηλεκτρικού ρεύματος δεν είχαν επιφορτισθεί από το κράτος με τη διαχείριση ορισμένου κρατικού πόρου, αλλά χρηματοδοτούσαν μια υποχρέωση αγοράς με τους δικούς τους πόρους. Εκτίμησε δηλαδή, ακολουθώντας και τη γνώμη του Γενικού Εισαγγελέα, ότι οι συγκεκριμένες περιστάσεις μπορούν να συγκριθούν, όσον αφορά την έννοια της κρατικής ενισχύσεως,

με εκείνες που οδήγησαν στην έκδοση της αποφάσεως PreussenElektra.

Η ιδιαιτερότητα της συγκεκριμένης υπόθεσης σε σχέση με την *PreussenElektra*, όμως, έγκειται στο ότι η πλειονότητα των επιχειρήσεων που βαρύνονται με την υποχρέωση αγοράς είναι δημόσιες επιχειρήσεις, ανήκουσες εξ ολοκλήρου στο πολωνικό δημόσιο. Ως προς αυτό, το Δικαστήριο έκρινε ότι η ΕΝΕΑ, αν και ανήκουσα στο πολωνικό κράτος, δεν καθόριζε τις εμπορικές της αποφάσεις από οδηγίες των δημόσιων αρχών, καθώς η απόφαση να απορριφθούν οι προσφορές για την πώληση ηλεκτρικής ενέργειας από συμπαραγωγή κατά το έτος 2006 ήταν απόρροια εμπορικών αποφάσεων τις οποίες είχε λάβει αυτόνομα. Επιπλέον, το Δικαστήριο απέρριψε ως αναπόδεικτο και το επιχείρημα της ΕΝΕΑ, κατά το οποίο το πρόστιμο που περιέρχεται σε εθνικό ταμείο για την προστασία του περιβάλλοντος και τη διαχείριση των δημοσίων υδάτων προοριζόνταν για τη στήριξη των επιχειρήσεων παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας από συμπαραγωγή.

Επομένως, το Δικαστήριο κατέληξε ότι το εν λόγω καθεστώς ενίσχυσης δεν χρηματοδοτήθηκε με κρατικούς πόρους, ως εκ τούτου το επίδοκο εθνικό μέτρο το οποίο επιβάλλει σε επιχειρήσεις τόσο ιδιωτικές όσο και δημόσιες υποχρέωση να αγοράζουν ηλεκτρική ενέργεια από συμπαραγωγή δεν συνιστά κρατική ενίσχυση.

► Ενέργεια από ανανεώσιμες πηγές

Η επιβολή τέλους στις ανεμογεννήτριες που προορίζονται για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας δεν αντιτίθεται στη νομοθεσία της Ένωσης

περιβάλλον – ηλεκτρική ενέργεια αιολικής προελεύσεως – Οδηγία 2009/28/ΕΚ – προώθηση της χρήσεως ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές – άρθρο 2 εδάφιο β', στοιχείο ια' – καθεστώς στήριξης – άρθρο 13 παρ. 1 εδάφιο β', στοιχείο ε' – διοικητικά τέλη – Οδηγία 2008/118/ΕΚ – γενικό καθεστώς ειδικών φόρων κατανάλωσης – άρθρο 1 παρ. 2 – πρόσθετοι έμμεσοι φόροι που εξυπηρετούν ειδικούς σκοπούς – Οδηγία 2003/96/ΕΚ – φορολογία των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας – άρθρο 4 – ελάχιστο όριο φορολογίας

ΔΕΕ C-215/16, C-216/16, C-220/16 και C-221/16, Elecdey Carcelen, 20.09.2017, Τμήμα πρώτο, Προέδρος: R. Silvade Lapuerta, Εισηγητής: E. Regan, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2017:705 – Προδικαστικό ερώτημα

Οι αιτήσεις προδικαστικής αποφάσεως αφορούν στην ερμηνεία της Οδηγίας 2003/96/ΕΚ περί αναδιάρθρωσης του κοινοτικού πλαισίου φορολογίας των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας, της Οδηγίας 2008/118/ΕΚ σχετικά με το γενικό καθεστώς των ειδικών φόρων κατανάλωσης καθώς και της Οδηγίας 2009/28/

ΕΚ για την προώθηση της χρήσης ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές. Υποβλήθηκαν στο πλαίσιο ενδίκων διαφορών μεταξύ, αφενός, των εταιριών Elecdey Carcelen SA, Energías Eólicasde Cuenca SA, Ibernova Promociones SAU και Iberdrola Renovables Castilla La Mancha SA και, αφετέρου, της Αυτόνομης Κοινότητας της Καστίλλης-Λα Μάντσα, Ισπανία. Οι ως άνω εταιρίες εκμεταλλεύονται, εντός του εδάφους της παραπάνω Κοινότητας, ανεμογεννήτριες προοριζόμενες για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας.

Αντικείμενο των ένδικων διαφορών ήταν η καταβολή τέλους αιολικής ενέργειας, το οποίο επιβάλλεται κατά το εσωτερικό δίκαιο στις προοριζόμενες για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας ανεμογεννήτριες. Οι ως άνω εταιρίες κατέφυγαν το Ανώτατο Δικαστήριο της Καστίλλης-Λα Μάντσα υποστηρίζοντας ότι το παραπάνω τέλος είναι αντισυνταγματικό και προσκρούει στο δίκαιο της Ένωσης.

Στο πλαίσιο αυτό, το αιτούν δικαστήριο εξέφρασε αμφιβολίες κατά πόσον το τέλος συνάδει πράγματι προς τον σκοπό της Οδηγίας για την προώθηση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, η οποία επιτρέπει, μεταξύ άλλων, τη θέσπιση φορολογικών κινήτρων, όπως απαλλαγές ή μειώσεις και επιστροφές φόρου, ως μέσα για την επίτευξη των εθνικών δεσμευτικών στόχων. Αντιθέτως, ένα τέτοιο τέλος αυξάνει την οικονομική επιβάρυνση που αφορά τη δραστηριότητα της παραγωγής ενέργειας και ενδέχεται να υπονομεύσει την επίτευξη των εθνικών στόχων. Επιπλέον, το αιτούν δικαστήριο εξέφρασε αμφιβολίες αναφορικά με τη συμβατότητα του τέλους με τις Οδηγίες σχετικά με το γενικό καθεστώς των ειδικών φόρων κατανάλωσης και φορολογίας των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας.

Αφετηρία της κρίσης του Δικαστηρίου αποτέλεσε η γραμματική διατύπωση των διατάξεων της Οδηγίας 2009/28/ΕΚ. Σύμφωνα με τα άρθρα 2 και 3, τα κράτη μέλη μπορούν να εφαρμόζουν καθεστώς στήριξης και να χορηγούν, μεταξύ άλλων, επενδυτικές ενισχύσεις, φορολογικές απαλλαγές ή μειώσεις, επιστροφές φόρου, ή ακόμα να επιβάλουν υποχρεωτική χρήση της ενέργειας που παράγεται από ανανεώσιμες πηγές. Από το γράμμα των ως άνω διατάξεων προκύπτει ότι τα κράτη μέλη δεν υποχρεούνται να θεσπίσουν καθεστώς στήριξης ούτε, κατά μείζονα λόγο, να το πράξουν υπό τη μορφή φορολογικών απαλλαγών ή μειώσεων. Αντιθέτως, διαθέτουν διακριτική ευχέρεια ως προς τα μέτρα τα οποία κατά την κρίση τους είναι κατάλληλα για την επίτευξη των δεσμευτικών εθνικών στόχων. Ως εκ τούτου, το Δικαστήριο κατέληξε ότι η δυνατότητα θέσπισης φορολογικών κινήτρων δεν συνεπάγεται ότι τα κράτη μέλη απαγορεύεται να φορολογούν επιχειρήσεις που εκμεταλλεύονται τέτοιες πηγές ενέργειας.

Επίσης, ούτε από τη γραμματική διατύπωση του άρθρου 13, η οποία προβλέπει ότι τα σχετικά διοικητικά τέλη πρέπει να είναι διαφανή και συνδεδεμένα με το κόστος, συνάγεται τέτοια απαγόρευση. Κι αυτό, γιατί η συγκεκριμένη διάταξη αποβλέπει αποκλειστικά στο να ρυθμίσει τη μετακύλιση του κόστους που συνεπάγονται οι υπηρεσίες που παρέχονται στο πλαίσιο ορισμένων διοικητικών διαδικασιών και δεν έχει ως αντικείμενο να απαγορεύσει στα κράτη μέλη να προβλέπουν φόρους όπως το επίμαχο τέλος.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναφορά του Δικαστηρίου στους σκοπούς της Οδηγίας και στο κατά πόσον η επιβολή του τέλους υπονομεύει τους εθνικούς δεσμευτικούς στόχους. Η εν λόγω Οδηγία αποσκοπεί στην αύξηση της χρήσης ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές και συνιστά ένα εκ των σημαντικών στοιχείων της δέσμης μέτρων που απαιτούνται για τη μείωση των εκπομπών αερίων θερμοκηπίου, οι οποίες περιλαμβάνονται μεταξύ των κύριων αιτιών της κλιματικής αλλαγής. Στο πλαίσιο αυτό, το επίμαχο τέλος ενδέχεται πράγματι να καταστήσει λιγότερο ελκυστική την παραγωγή αιολικής ενέργειας. Ωστόσο, ακόμα και αν έχει ως αποτέλεσμα τη μη τήρηση του δεσμευτικού εθνικού στόχου, αυτό συνεπάγεται παράβαση των υποχρεώσεων που απορρέουν από την Οδηγία, χωρίς να μπορεί να θεωρηθεί η καθιέρωση τέτοιου τέλους, αυτή καθαυτή, ως αντιβαίνουσα στην εν λόγω Οδηγία, δεδομένου ότι τα κράτη μέλη διαθέτουν διακριτική ευχέρεια ως προς την επίτευξη των στόχων.

Όσον αφορά την Οδηγία 2003/96/ΕΚ, το Δικαστήριο έκρινε ότι το επίμαχο τέλος στις ανεμογεννήτριες δεν φορολογεί τα ενεργειακά προϊόντα ή την ηλεκτρική ενέργεια, κατά την έννοια του άρθρου 1 και του άρθρου 2 παρ. 1 και 2 της Οδηγίας αυτής και, ως εκ τούτου, δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της. Ομοίως, όσον αφορά την Οδηγία 2008/118/ΕΚ, δεδομένου ότι το επίμαχο τέλος δεν αποτελεί φόρο που επιβαρύνει την κατανάλωση ενεργειακών προϊόντων ή ηλεκτρικής ενέργειας, το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας αυτής. Τέλος, ως προς τον ισχυρισμό των εταιριών ότι το συγκεκριμένο τέλος είναι έμμεσος φόρος που δεν εξυπηρετεί ειδικό σκοπό, καθώς δεν αποβλέπει στην προστασία του περιβάλλοντος αλλά αντιθέτως το υποβαθμίζει, το Δικαστήριο έκρινε ότι το ζήτημα αυτό άπτεται αποκλειστικά του εθνικού δικαίου.

Συνεπώς, το Δικαστήριο κατέληξε ότι οι παραπάνω διατάξεις της Ευρωπαϊκής νομοθεσίας δεν αντιτίθενται σε εθνική κανονιστική ρύθμιση η οποία προβλέπει την επιβολή τέλους στις ανεμογεννήτριες.

VII. ΧΩΡΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

Επιμ.: Βιργινία Τζώρτζη

► Πολιτική ασύλου

Ο αιτών διεθνή προστασία μπορεί να επικαλεστεί ενώπιον δικαστηρίου την παρέλευση της εξάμηνης περιόδου για να αμφισβητήσει τη μεταφορά του σε άλλο κράτος μέλος κατά τον Κανονισμό Δουβλίνο III

ερμηνεία του Κανονισμού 604/2013/ΕΕ – προσδιορισμός του κράτους μέλους που είναι υπεύθυνο για την εξέταση αίτησης διεθνούς προστασίας υποβαλλόμενης σε κράτος μέλος από υπήκοο τρίτης χώρας – δικαίωμα πραγματικής προσφυγής – άρθρο 27 παρ. 1 – διακανονισμοί και προθεσμίες για τη μεταφορά προσώπου από το κράτος μέλος που υπέβαλε το αίτημα στο κράτος μέλος προς το οποίο απευθύνεται το αίτημα – άρθρο 29 – μη πραγματοποίηση της μεταφοράς εντός της ταχθείσας προθεσμίας – μεταβίβαση της ευθύνης – προϋπόθεση να έχει ληφθεί απόφαση από το κράτος μέλος που είναι υπεύθυνο – χρονικό σημείο από το οποίο αρχίζει να τρέχει η προβλεπόμενη από το άρθρο 29 παρ. 1 προθεσμία

ΔΕΕ C-201/16, Shiri, 25.10.2017, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: L. Bay Larsen, Γεν. Εισαγγελέας: E. Sharpston, ECLI:EU:C:2017:805 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του Κανονισμού 604/2013/ΕΕ για τη θέσπιση των κριτηρίων και μηχανισμών για τον προσδιορισμό του κράτους μέλους που είναι υπεύθυνο για την εξέταση αίτησης διεθνούς προστασίας που υποβάλλεται σε κράτος μέλος από υπήκοο τρίτης χώρας ή από απάτριδα (στο εξής: Κανονισμός Δουβλίνο III).

Αντικείμενο της κύριας δίκης ήταν η εξέταση της προσφυγής που άσκησε ο Ιρανός υπήκοος M. Shiri κατά της απόφασης της αυστριακής Ομοσπονδιακής Υπηρεσίας Μετανάστευσης και Ασύλου, με την οποία απορρίφθηκε ως απaráδεκτη η αίτηση διεθνούς προστασίας του, διατάχθηκε η απέλασή του και κρίθηκε ότι επιτρέπεται η επαναπροώθησή του στη Βουλγαρία.

Κατά το άρθρο 29 του Κανονισμού Δουβλίνο III, η μεταφορά πρέπει να πραγματοποιηθεί το αργότερο εντός έξι μηνών από την αποδοχή του αιτήματος περί αναδοχής ή εκ νέου ανάληψης του ενδιαφερομένου από άλλο κράτος μέλος ή από την έκδοση οριστικής απόφασης επί ενδίκου βοηθήματος ή επανεξέτασης, εφόσον υπάρχει ανασταλτικό αποτέλεσμα. Το άρθρο 27 παρ. 1 ορίζει ότι ο αιτών διεθνή προστασία έχει το δικαίωμα άσκησης πραγματικής προσφυγής κατά της απόφασης μεταφοράς λόγω της μη εκτέλεσης της απόφασης αυτής από το κράτος μέλος

που ζητά την εκ νέου ανάληψη εντός της εξαμήνης προθεσμίας που προβλέπει το άρθρο 29.

Ο M. Shiri ζήτησε διεθνή προστασία στην Αυστρία, όπου κρίθηκε ότι η Βουλγαρία ήταν το υπεύθυνο κράτος μέλος για την εξέταση της αίτησής του. Η Βουλγαρία απεδέχθη την εκ νέου ανάληψη που ζητήθηκε από την Αυστρία. Ωστόσο, ο M. Shiri άσκησε προσφυγή ενώπιον των αυστριακών δικαστηρίων υποστηρίζοντας ότι η Αυστρία είχε καταστεί τελικά το κράτος μέλος που ήταν υπεύθυνο για την αίτηση ασύλου του, δεδομένου ότι η μεταφορά του στη Βουλγαρία δεν πραγματοποιήθηκε εντός της εξαμήνης περιόδου από την αποδοχή της αίτησης, όπως απαιτείται από τον Κανονισμό Δουβλίνο III. Το Verwaltungsgerichtshof (Αυστριακό Διοικητικό Δικαστήριο) ανέστειλε την ενώπιόν του διαδικασία και ζήτησε διευκρινήσεις από το Δικαστήριο.

Το βασικό νομικό ζήτημα ήταν αν ο αιτών διεθνή προστασία μπορεί να ισχυριστεί ότι η ευθύνη για την αξίωσή του έχει μεταβιβαστεί στο κράτος που υπέβαλε το αίτημα εκ νέου αναδοχής για τον λόγο ότι η εξαμήνη περίοδος μεταφοράς έχει λήξει και, σε περίπτωση καταφατικής απάντησης, εάν η ευθύνη αυτή μεταβιβάζεται αυτοδικαίως ή εάν είναι αναγκαίο για το κράτος που θα είχε την ευθύνη για τον αιτούντα σύμφωνα με τον Κανονισμό Δουβλίνο III, εν προκειμένω τη Βουλγαρία, να αρνηθεί ότι φέρει πλέον ευθύνη.

Με την απόφασή του το Τμήμα Μείζονος Συνθέσεως, σε συμφωνία με την τις Προτάσεις της Γενικής Εισαγγελέα, φαίνεται πως έμμεσα τείνει χείρα βοήθειας στα κράτη πρώτης εισόδου, βασιζοντας την απόφασή του σε δύο βασικές αρχές του Κανονισμού Δουβλίνο III, την αποτελεσματικότητα και τη διασφάλιση των δικαιωμάτων των αιτούντων ασύλου. Συγκεκριμένα, στηριζόμενο σε μεγάλο βαθμό σε προγενέστερη νομολογία του (ΔΕΕ C-670/16, *Mengesteab*, 26.07.2017, ECLI:EU:C:2017:587, σκ. 61) διευκρινίζει ότι ο Κανονισμός Δουβλίνο III προβλέπει ότι ένα κράτος μέλος, που δεν είναι αρμόδιο να αποφασίσει σχετικά με την αίτηση ασύλου, πρέπει να προχωρήσει στη μεταγωγή του αιτούντος εντός έξι μηνών από την αποδοχή του αιτήματος του άλλου κράτους μέλους να παραλάβει την αίτηση. Διαφορετικά, η ευθύνη μεταβιβάζεται αυτοδικαίως στο κράτος μέλος που υπέβαλε το αίτημα, χωρίς δηλαδή να εξαρτάται η μεταβίβαση αυτή από οποιαδήποτε αντίδραση του υπεύθυνου κράτους μέλους. Κατά συνέπεια, το υπεύθυνο κατά τον Κανονισμό Δουβλίνο III κράτος μέλος απαλλάσσεται των υποχρεώσεων του αναδοχής ή εκ νέου ανάληψης του ενδιαφερομένου και η ευθύνη μεταβιβάζεται τότε στο κράτος μέλος που υπέβαλε το αίτημα. Κατά τον τρόπο αυτό, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι δεν επιβαρύνεται το κράτος πρώτης εισόδου και διασφαλίζεται η ταχεία εξέταση των αιτήσεων διεθνούς προστασίας. Η λύση αυτή, άλλωστε, αποβαίνει προς όφελος του αιτούντα διεθνή προστασία,

ο οποίος δεν πρέπει να υποστεί βλάβη από την αδράνεια του κράτους δεύτερης εισόδου.

Τέλος, το Δικαστήριο επικαλούμενο το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής του άρθρου 47 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων κρίνει ότι ο αιτών διεθνή προστασία μπορεί να επικαλεσθεί, στο πλαίσιο προσφυγής που άσκησε κατά απόφασης περί μεταφοράς του, την παρέλευση της εξαμήνης προθεσμίας που ορίζεται στο άρθρο 29 παρ. 1 και 2 του Κανονισμού Δουβλίνο III.

Έτσι, το Δικαστήριο συνεχίζει την πορεία που έχει χαράξει ήδη με τις αποφάσεις του στις υποθέσεις *Abdullahi* (ΔΕΕC-394/12, *Abdullahi*, 10.12.2013, ECLI:EU:C:2013:813) και *Mengesteab*, επεκτείνοντας σταδιακά το πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος αποτελεσματικού ένδικου μέσου κατά μιας μεταφοράς κατά τον Κανονισμό Δουβλίνο III. Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο συνεχίζει να επεκτείνει τους λόγους, για τους οποίους ο αιτών διεθνή προστασία μπορεί να προσβάλει μεταφορά που πραγματοποιείται βάσει των Κανονισμών του Δουβλίνου, στην ορθή τήρηση και εφαρμογή των διαδικαστικών κανόνων και εγγυήσεων που ορίζονται στον Κανονισμό III, περιλαμβανομένης, επομένως, της συγκεκριμένης εξαμήνης προθεσμίας που προβλέπεται για την πραγματοποίηση της μεταφοράς.

► Δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις

Οι εργαζόμενοι μπορούν να ασκήσουν αγωγή εναντίον των εργοδοτών τους ενώπιον των δικαστηρίων του τόπου όπου εκπληρώνουν τις υποχρεώσεις τους

Κανονισμός 44/2001/ΕΚ – δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις – διεθνής δικαιοδοσία – άρθρο 19 – διεθνής δικαιοδοσία σε υποθέσεις ατομικών συμβάσεων εργασίας – δικαστήριο του τόπου συνήθους εκτέλεσης της σύμβασης εργασίας – έννοια του «τόπου όπου ο εργαζόμενος συνήθως εκτελεί την εργασία του» – τομέας της αεροπλοΐας – ιπτάμενο προσωπικό – Κανονισμός 3922/91/ΕΟΚ – έννοια της «έδρας βάσεως»

ΔΕΕ C-168/16, *Nogueira* κ.λπ., 14.09.2017, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος: M. Ilešič, Εισηγήτρια: C. Toader, Γεν. Εισαγγελέας: H. Saugmandsgaard Øe, ECLI:EU:C:2017:688 – Προδικαστικό ερώτημα

Οι αιτήσεις προδικαστικής απόφασης αφορούν την ερμηνεία του Κανονισμού 44/2001/ΕΚ για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις (στο εξής: Κανονισμός Βρυξέλλες I). Οι αιτήσεις αυτές υποβλήθηκαν στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς ενώπιον του *Courdu travail de Mons* (Δικαστήριο Εργατικών Διαφορών της Μονς) μεταξύ, αφενός, των S. Nogueira, του V. Perez-Ortega, της V. Manguit, της M. Sanchez-Odogherty και του J. Sanchez-Navarro (στο εξής από κοινού: S. Nogueira κ.λπ.) και της

Crewlink και, αφετέρου, του M. J. Moreno Osacar και της Ryanair. Αντικείμενο της κύριας δίκης ήταν οι όροι εκτέλεσης και λύσης των ατομικών συμβάσεων εργασίας των ανωτέρω εργαζομένων, καθώς και η διεθνής δικαιοδοσία των βελγικών δικαστηρίων για την επίλυση των διαφορών αυτών.

Οι υποθέσεις των κύριων δικών αφορούσαν συμβάσεις εργασίας που είχαν συνάψει οι εκκαλούντες στην πρώτη περίπτωση με την Crewlink, εταιρεία με έδρα την Ιρλανδία, οι οποίες προέβλεπαν ότι ο εργαζόμενος θα ήταν αποσπασμένος στη Ryanair ως μέλος του προσωπικού θαλάμου επιβατών και στη δεύτερη περίπτωση με την Ryanair, αεροπορική εταιρεία με έδρα την Ιρλανδία. Οι συμβάσεις εργασίας, που είχαν υπογράψει τα έξι μέλη του πληρώματος θαλάμου επιβατών, που απασχολούνταν από την Crewlink και είχαν αποσπασθεί στη Ryanair στο αεροδρόμιο του Charleroi στις Βρυξέλλες, είχαν διατυπωθεί στην αγγλική γλώσσα και ανέφεραν ότι διέπονταν από το ιρλανδικό δίκαιο. Επιπλέον, περιείχαν ρήτρα παρέκτασης διεθνούς δικαιοδοσίας υπέρ των ιρλανδικών δικαστηρίων για όλες τις διαφορές σχετικά με την εκτέλεση ή τη λύση των συμβάσεων αυτών. Από την άλλη, όριζαν ως έδρα βάσεως των εκκαλούντων το αεροδρόμιο του Charleroi, υποχρεώνοντας τους εργαζόμενους να ζουν σε μέγιστη απόσταση μίας ώρας από το αεροδρόμιο. Η σχέση εργασίας των εκκαλούντων έληξε λόγω παραίτησης ή απόλυσής τους. Προσέφυγαν ενώπιον του Tribunal du travail de Charleroi (Δικαστηρίου Εργατικών διαφορών του Charleroi, Βέλγιο) ζητώντας την καταδίκη των εργοδοτών στην καταβολή ποσών, τα οποία αντιστοιχούσαν σε δεδουλευμένα, υπερωρίες και αποζημιώσεις λόγω αποχώρησης. Οι εργοδότριες εταιρείες ισχυρίστηκαν ότι τα ιρλανδικά και όχι τα βελγικά δικαστήρια είχαν δικαιοδοσία.

Σε πρώτο βαθμό, το Δικαστήριο Εργατικών Διαφορών του Charleroi έκρινε ότι τα βελγικά δικαστήρια δεν είχαν διεθνή δικαιοδοσία να κρίνουν τις αγωγές αυτές. Οι εκκαλούντες άσκησαν έφεση κατά των αποφάσεων αυτών, υποστηρίζοντας ότι τα βελγικά δικαστήρια έχουν διεθνή δικαιοδοσία να κρίνουν τις επίδικες στις κύριες δίκες διαφορές κατ' εφαρμογή των άρθρων 18 έως 21 του Κανονισμού Βρυξέλλες I και ότι οι επίδικες σχέσεις εργασίας διέπονταν από το βελγικό δίκαιο κατ' εφαρμογήν του άρθρου 6 της Σύμβασης της Ρώμης. Στο πλαίσιο αυτό, το αιτούν cour du travail de Mons (Δικαστήριο Εργατικών Διαφορών της Μονς) ανέστειλε την ενώπιόν του διαδικασία και ζήτησε από το Δικαστήριο διευκρινίσεις σχετικά με την έννοια του «τόπου όπου ο εργαζόμενος συνήθως εκτελεί την εργασία του», λαμβανομένων υπόψη των ιδιαίτεροτήτων του τομέα της αεροπλοΐας.

Το βασικό νομικό ζήτημα ήταν αν η έννοια του «συνήθους τόπου εκπληρώσεως της συμβάσεως εργασίας»

κατά την έννοια του άρθρου 19 παρ. 2 του Κανονισμού Βρυξέλλες I πρέπει να ερμηνεύεται ως εξομοιούμενη με την έννοια της «έδρας βάσεως» του παραρτήματος III του Κανονισμού 3922/91/ΕΟΚ.

Το Δικαστήριο επαναλαμβάνει κατ' αρχήν ότι ο Κανονισμός Βρυξέλλες I πρέπει να ερμηνεύεται αυτοτελώς και, στο πλαίσιο των διαφορών που αφορούν τις συμβάσεις εργασίας, με σκοπό την προστασία του ασθενέστερου συμβαλλομένου μέρους μέσω κανόνων δικαιοδοσίας που είναι ευνοϊκότεροι για τον εργαζόμενο. Στο πλαίσιο αυτό, μια ρήτρα παρέκτασης της διεθνούς δικαιοδοσίας, όπως αυτή που συμφωνήθηκε στις επίμαχες συμβάσεις, δεν ανταποκρίνεται σε καμία από τις απαιτήσεις του άρθρου 21 του Κανονισμού Βρυξέλλες I. Κατά το Δικαστήριο, επομένως, η εν λόγω ρήτρα δεν μπορεί να αντιταχθεί στους εκκαλούντες της κύριας δίκης.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο κρίνει ότι η έννοια του «συνήθους τόπου εκπληρώσεως της συμβάσεως εργασίας» πρέπει να ερμηνεύεται ως αφορώσα τον τόπο στον οποίο ή από τον οποίο ο εργαζόμενος εκπληρώνει στην πράξη το ουσιώδες μέρος των υποχρεώσεών του έναντι του εργοδότη του. Εν προκειμένω, κατά το Δικαστήριο, το εθνικό δικαστήριο οφείλει να προσδιορίσει τον τόπο αυτό κάνοντας αναφορά σε δέσμη ενδείξεων, που λαμβάνει υπόψη το σύνολο των στοιχείων που χαρακτηρίζουν τη δραστηριότητα του εργαζόμενου, όπως είναι το κράτος μέλος όπου βρίσκεται ο τόπος από τον οποίο ο εργαζόμενος ασκεί τις σχετικές με τη μεταφορά δραστηριότητές του, ο τόπος όπου επιστρέφει μετά την εργασία του, λαμβάνει οδηγίες για τις δραστηριότητές του αυτές και οργανώνει την εργασία του, καθώς και ο τόπος στον οποίο βρίσκονται τα εργαλεία για την εκτέλεση της εργασίας του. Τέλος, το Δικαστήριο καταλήγει ότι η έννοια αυτή δεν μπορεί να εξομοιωθεί με καμία έννοια που περιλαμβάνεται σε άλλη νομοθετική πράξη της Ένωσης, όπως είναι η έννοια της «έδρας βάσεως». Εντούτοις, η τελευταία αυτή έννοια αποτελεί στοιχείο που μπορεί να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στον προσδιορισμό του τόπου με βάση τον οποίο ο εργαζόμενος συνήθως εκτελεί την εργασία του.

► Δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και ελεύθερης διαμονής

Διαμονή υπηκόου κράτους μέλους εντός άλλου κράτους μέλους παρά την ύπαρξη απαγορεύσεως εισόδου.

Οδηγία 2004/38/ΕΚ – Οδηγία 2008/115/ΕΚ – δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και ελεύθερης διαμονής εντός των κρατών μελών – διαμονή υπηκόου κράτους μέλους εντός άλλου κράτους μέλους παρά την ύπαρξη προγενέστερης απόφασης περί απομάκρυνσης από την εθνική

επικράτεια – νομιμότητα απόφασης ανακλήσεως της βεβαίωσης εγγραφής (βεβαίωση εγγραφής του άρθρου 8 παρ. 2 της Οδηγίας 2008/38/ΕΚ), χορηγηθείσας εκ παραδρομής και δεύτερης απόφασης περί απομάκρυνσης από την εθνική επικράτεια – αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης – αρμόδιες αρχές και διαδικασία λήψης τέτοιων αποφάσεων – δυνατότητα επίκλησης, κατ' εξαίρεση, της έλλειψης νομιμότητας προγενέστερης απόφασης – αρχές της διαδικαστικής και της δικονομικής αυτονομίας των κρατών μελών – υποχρέωση μετάφρασης – υποχρέωση κοινοποίησης της απόφασης περί απαγόρευσης εισόδου σε γλώσσα που κατανοεί ο καθού

ΔΕΕ C-184/16, Petrea, 14.09.2017, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: R. Silva de Lapuerta, Εισηγητής: J.-C. Bonichot, Γεν. Εισαγγελέας: M. Szpunar, ECLI:EU:C:2017:684 – Προδικαστικό ερώτημα

Βλ. στο παρόν τεύχος ΕΕΕυρΔ, Παρατηρήσεις Δ. Γαμπά σ. 468.

► Προσωρινά μέτρα στον τομέα της διεθνούς προστασίας

Το Δικαστήριο κρίνει καθόλα νόμιμο τον προσωρινό μηχανισμό υποχρεωτικής μετεγκατάστασης αιτούντων άσυλο από την Ελλάδα και την Ιταλία

προσφυγές ακυρώσεως – Απόφαση 2015/1601/ΕΕ – προσωρινά μέτρα στον τομέα της διεθνούς προστασίας υπέρ της Ιταλίας και της Ελλάδας – αιφνίδια εισροή υπηκόων τρίτων χωρών στο έδαφος ορισμένων κρατών μελών – επείγουσα κατάσταση – μετεγκατάσταση των υπηκόων αυτών στο έδαφος άλλων κρατών μελών – κατανομές μετεγκατάστασης – άρθρο 80 ΣΛΕΕ – αρχή της αλληλεγγύης και της δίκαιης κατανομής ευθυνών μεταξύ των κρατών μελών – άρθρο 78 παρ. 3 ΣΛΕΕ – νομική βάση – «νομοθετική πράξη» – έννοια – άρθρο 289 παρ. 3 ΣΛΕΕ – δεσμευτικότητα των συμπερασμάτων του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου για το Συμβούλιο – άρθρο 15 παρ. 1 ΣΕΕ και άρθρο 68 ΣΛΕΕ – παράβαση ουσιώδους τύπου – τροποποίηση της πρότασης της Επιτροπής – απαιτήσεις νέας διαβούλευσης με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και ομόφωνης ψήφου στο πλαίσιο του Συμβουλίου – άρθρο 293 ΣΛΕΕ – αρχές της ασφάλειας δικαίου και της αναλογικότητας

ΔΕΕ C-643/15 και C-647/15, Σλοβακία/Συμβούλιο, 06.09.2017, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγήτρια: A. Prechal, Γεν. Εισαγγελέας: Y. Bot, ECLI:EU:C:2017:631 – Προσφυγές ακυρώσεως

Βλ. στο παρόν τεύχος ΕΕΕυρΔ, Παρατηρήσεις Π. Αργαλιά σ. 476.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Β. Σχολιασμένη Νομολογία ΔΕΕ - ΓεΔΕΕ

► Ευρωπαϊκή Πρωτοβουλία Πολιτών

Απόρριψη αίτησης πρωτοβουλίας πολιτών για την καθιέρωση στο Ενωσιακό Δίκαιο της αρχής της κατάστασης ανάγκης, η οποία θα επιτρέπει τη μονομερή διαγραφή εθνικών χρεών των κρατών μελών λόγω έλλειψης σχετικής αρμοδιότητας της Επιτροπής

πρωτοβουλία πολιτών – θεσμικό δίκαιο – αρχή της κατάστασης ανάγκης – διαγραφή χρέους – χρηματοδοτική ενίσχυση – οικονομική και νομισματική πολιτική – αναρμοδιότητα Επιτροπής – Κανονισμός (ΕΕ) 211/2011 – υποχρέωση αιτιολόγησης

ΔΕΕ C-589/15 P, Αναγνωστάκης/Επιτροπή, 12.09.2017, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: Κ. Lenaerts, Εισηγητής: S. Rodin, Γεν. Εισαγγελέας: P. Mengozzi, ECLI:EU:C:2017:663 – Αίτηση αναίρεσης

Την 13.07.2012, ο Αλέξιος Αναγνωστάκης αιτήθηκε την καταχώριση πρότασης ευρωπαϊκής πρωτοβουλίας πολιτών με τίτλο «Ένα εκατομμύριο υπογραφές για την Ευρώπη της αλληλεγγύης». Σκοπός της πρότασης ήταν να καθιερωθεί στο δίκαιο της ΕΕ η αρχή της κατάστασης ανάγκης, η οποία θα εγκαθιδρύει τη δυνατότητα των κρατών μελών να αρνηθούν την καταβολή εθνικού χρέους τους, όταν η εξυπηρέτησή του αποδεδειγμένα απειλεί την οικονομική και πολιτική υπόστασή τους. Ως νομική της βάση η εν λόγω πρόταση μνημόνευε τα άρθρα 119-144 ΣΛΕΕ περί οικονομικής και νομισματικής πολιτικής της Ένωσης.

Η Επιτροπή απέρριψε την αίτηση καταχώρισης της πρότασης αυτής, κρίνοντας ότι προδήλως δεν ενέπιπτε στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων που καθιστούν δυνατή την εκ μέρους της υποβολή πρότασης για την έκδοση νομικής πράξης της Ένωσης με σκοπό την εφαρμογή των συνθηκών. Κατά της απόφασής αυτής, ο Α. Αναγνωστάκης την 11.10.2012 άσκησε προσφυγή ακύρωσης ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου της ΕΕ, προβάλλοντας ότι η Επιτροπή υπέπεσε σε πλάνη περί το δίκαιο, διότι, βάσει των άρθρων 122 παρ. 1 και 2, 136 παρ. 1 στ. β ΣΛΕΕ και 4 παρ. 2, στ. β Κανονισμού 211/2011, είχε την αρμοδιότητα να υποβάλει πρόταση για την έκδοση συναφούς νομικής πράξης και έπρεπε να δεχθεί την αίτηση καταχώρισης.

Με την αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση, το ΓεΔΕΕ απέρριψε την προσφυγή ακύρωσης ως αβάσιμη, αποφαινόμενο ότι η Επιτροπή ουδόλως υπέπεσε σε πλάνη περί το δίκαιο κατά την άρνησή της να καταχωρίσει την κρινόμενη πρόταση, διότι η τελευταία δεν ενέπιπτε εντός του πλαισίου των αρμοδιοτήτων της για την υποβολή πρότασης νομοθέτησης. Μάλιστα, προχωρώντας αυτεπαγγέλτως σε εξέταση της ύπαρξης αιτιολογίας στην απορριπτική απόφαση της Επιτροπής, το ΓεΔΕΕ έκρινε ότι η σχετική υποκρέωση τηρήθηκε.

Κατά της απόφασης του ΓεΔΕΕ, ο Α. Αναγνωστάκης άσκησε αίτηση αναίρεσης ενώπιον του ΔΕΕ, επικαλούμενος ότι το ΓεΔΕΕ υπέπεσε σε πλάνη περί το δίκαιο τόσο κατά την εκτίμησή του περί επαρκούς αιτιολογίας στην πράξη της Επιτροπής όσο και κατά τον έλεγχο του βασίμου της αιτιολογίας κατά παράβαση των άρθρων 122, 136 ΣΛΕΕ και των κανόνων του Διεθνούς Δικαίου αλλά και της μη εφαρμογής του άρθρου 4 παρ. 2 στ. β' του Κανονισμού 211/2011 περί πρωτοβουλίας πολιτών. Το ΔΕΕ με τη σχολιαζόμενη απόφασή του απέρριψε εν συνόλω την αίτηση αναίρεσης ως αβάσιμη.

Παρατηρήσεις

Δήμητρα Κωνσταντινίδου*

1. Ο θεσμός της ευρωπαϊκής πρωτοβουλίας πολιτών

Το άρθρο 11 παρ. 4 ΣΕΕ εισήγαγε μια σημαντική καινοτομία στη δημοκρατική λειτουργία της Ένωσης, εγκαθιδρύοντας για πρώτη φορά τον θεσμό της νομοθετικής πρωτοβουλίας των πολιτών, στο πλαίσιο της καταπολέμησης του δημοκρατικού ελλείμματος της Ένωσης που επιχειρήθηκε με τη Συνθήκη της Λισαβόνας. Πρόκειται για έκφραση της συμμετοχικής δημοκρατίας, με την καθιέρωση της δυνατότητας των Ευρωπαίων πολιτών να κινήσουν μία διαδικασία που καταλήγει στη θέσπιση κανόνων δικαίου¹. Η διάταξη κατοχυρώνει το δικαίωμα ενός εκατομμυρίου πολιτών, υπηκόων ενός σημαντικού αριθμού κρατών μελών της ΕΕ, να καλέσουν την Επιτροπή να υποβάλει, στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων της, κατάλληλες προτάσεις επί θεμάτων, τα οποία οι πολίτες θεωρούν ότι χρήζουν νομοθετικής παρέμβασης εκ μέρους της Ένωσης με σκοπό την εφαρμογή των Συνθηκών.

Για τη ρύθμιση της πρωτοβουλίας εκδόθηκε ο εκτελεστικός Κανονισμός 211/2011, κατόπιν εξουσιοδότησης του άρθρου 24 εδάφιο α' ΣΛΕΕ, σκοπός του οποίου είναι η εγκαθίδρυση μίας σαφούς, απλής και εύχρηστης διαδικασίας, η οποία θα ενθαρρύνει τη συμμετοχή των πολιτών και θα καθιστά την Ένωση περισσότερο προσιτή². Η Επιτροπή υποχρεούται να απορρίψει την καταχώριση μιας πρότασης πρωτοβουλίας, εάν η τελευταία δεν ανή-

* ΜΔΕ, Δικηγόρος

1. Για τη συμμετοχική δημοκρατία στην ενωσιακή έννομη τάξη βλ. και Β. ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ, Η συμμετοχική δημοκρατία στην Ευρωπαϊκή Ένωση: καταγωγή και νομολογική αντιμετώπιση, EurPol, 2009, σ. 338, Ε. ΜΑΡΙΑΣ, Συνθήκη της Λισαβόνας: από την υπερεθνική κοινωνία των ιδιωτών στον ευρωπαϊκό δήμο; EurPol, 2008, σ. 63 επ.

2. Αιτιολογικής έκθεσης του Κανονισμού (ΕΕ) 211/2011, σκ. 2.

κει καταφανώς εντός των αρμοδιοτήτων, κατ' ενάσκηση των οποίων η Επιτροπή δύναται να υποβάλλει νομοθετική πρόταση για την εφαρμογή των Συνθηκών, αιτιολογώντας τους λόγους της άρνησης της³. Πρόκειται, επομένως για υποχρέωση της Επιτροπής να εξετάσει τα αιτήματα των διοργανωτών της πρωτοβουλίας, όχι όμως να αναλάβει και τη σχετική δράση. Η απόφαση της Επιτροπής στηρίζεται σε πολιτικές αναλύσεις που πραγματοποιεί ως προς την ουσία της πρωτοβουλίας και για τον λόγο αυτόν, ως προς αυτήν, η απάντησή της δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο προσφυγής, ελέγχεται, ωστόσο, το σαφές και αιτιολογημένο της άρνησης καταχώρισης⁴.

Στην προκείμενη περίπτωση, ο αναιρεσείων υποστηρίζει ότι η Επιτροπή, αρνούμενη την καταχώριση της επίμαχης πρωτοβουλίας, παραβίασε την υποχρέωσή αιτιολογίας που υπέχει, με τους προβαλλόμενους λόγους να εδράζονται κατ' ουσίαν σε δύο σκέλη⁵. Το πρώτο αφορά την υποχρέωση αιτιολογίας ως ουσιώδη τύπο και θίγεται με τον πρώτο αναιρετικό λόγο, κατά τον οποίο το ΓεΔεε υπέπεσε σε πλάνη περί το δίκαιο με την εκτίμησή του περί επαρκούς αιτιολογίας της απόφασης. Το δεύτερο αφορά το διακριτό ζήτημα του βάσιμου της αιτιολογίας, το οποίο εμπίπτει στην ουσιαστική νομιμότητα⁶, και προτάθηκε με τρεις αναιρετικούς λόγους, ο καθένας εκ των οποίων θεμελιώνεται σε διαφορετικό νομικό θεμέλιο.

II. Η υποχρέωση αιτιολογίας ως ουσιώδης τύπος

Ως προς την, ελλείπει επαρκούς αιτιολογίας, παράβαση ουσιώδους τύπου, το ΔΕΕ επισημαίνει ότι η κατ' άρθρον 4 παρ. 3 εδάφιο β' του Κανονισμού 211/2011 υποχρέωση της Επιτροπής, να γνωστοποιεί στους διοργανωτές της πρότασης τους λόγους για τους οποίους απέρριψε την καταχώριση, αποτελεί ειδική εκδήλωση της γενικής υποχρέωσης του άρθρου 296 ΣΛΕΕ περί αιτιολόγησης των νομικών πράξεων, διότι αφορά συγκεκριμένα τον θεσμό της ευρωπαϊκής πρωτοβουλίας πολιτών. Όπως μάλιστα έχει παγιωθεί νομολογηθεί, η αιτιολογία απαιτείται να προσαρμόζεται στη φύση της επίμαχης πράξης και να προκύπτει εξ αυτής με τρόπο σαφή το σκεπτικό του εκδόσαντος οργάνου, προκειμένου να είναι δυνατόν, αφενός, να λάβουν γνώση οι ενδιαφερόμενοι των εκάστοτε λόγων απόρριψης και, αφετέρου, να ασκηθεί έλεγχος επ' αυτής από το αρμόδιο

δικαιοδοτικό όργανο⁷. Αυτό σημαίνει ότι η τήρηση της εν λόγω υποχρέωσης εκτιμάται *in concreto*, καθώς δεν απαιτείται η αιτιολογία κατ' άρθρον 296 ΣΛΕΕ να προσδιορίζει όλα τα ουσιώδη πραγματικά και νομικά στοιχεία, αλλά να εστιάζει στο πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται το υπό κρίση ζήτημα και το σύνολο των κανόνων που το διέπουν.

Από τις διατάξεις των άρθρων 119-144 ΣΛΕΕ περί οικονομικής και νομισματικής πολιτικής της ΕΕ, οι οποίες συνιστούν το νομικό έρεισμα για την πρόταση της ευρωπαϊκής πρωτοβουλίας, δεν προκύπτει καμία αρμοδιότητα της Επιτροπής να υποβάλει πρόταση νομικής πράξης για την εφαρμογή των Συνθηκών, η οποία θα κατατείνει στην υλοποίηση του σκοπού της εν λόγω πρωτοβουλίας, ήτοι στην εγκαθίδρυση δυνατότητας μονομερούς διαγραφής εθνικού χρέους. Μάλιστα, από τη στιγμή που στην πρόταση καταχώρισης, αλλά και εν συνεχεία στην προσφυγή ενώπιον του ΓεΔΕΕ απλώς μνημονεύθηκε το κεφάλαιο των διατάξεων για την οικονομική και νομισματική συλλήβδην ως νομικό θεμέλιο της πρότασης, χωρίς να εξειδικευθεί περαιτέρω η σχέση της πρότασης με τις εν λόγω διατάξεις, το ΔΕΕ έκρινε ότι στην πρωτόδικη κρίση δεν εμφιλοχώρησε καμία παράβαση ουσιώδους τύπου ως προς την αιτιολογία. Η επιλογή της Επιτροπής, άλλωστε, να αποφανθεί με τρόπο ειδικό και αναλυτικό αποκλειστικά για τη μία εκ των εικοσιέξι διαλαμβανόμενων στην πρόταση διατάξεων, το άρθρο 136 παρ. 1 ΣΛΕΕ, κρίνοντας τούτη ως τη «λιγότερο μη σχετική», ουδόλως στερεί από την πράξη της, κατά την κρίση του ΔΕΕ, την απαιτούμενη αιτιολογία, καθώς παρείχε στον αιτούντα επαρκή γνώση των λόγων απόρριψης, ενώ καθιστά δυνατό τον μεταγενέστερο έλεγχο της⁸. Η δε αντίθετη παραδοχή, περί υποχρέωσης της Επιτροπής να επεξηγεί τους λόγους για τους οποίους ενδεχόμενη δράση της Ένωσης δεν δύναται να θεμελιωθεί νομικά σε καμία διάταξη των Συνθηκών σε περιπτώσεις που ενέχουν αρχική ασάφεια, δεν θα ήταν εύλογη, ενώ θα συνιστούσε παρερμηνεία των προκείμενων αρμοδιοτήτων της Επιτροπής ως θεσμικού οργάνου της Ένωσης⁹.

III. Το βάσιμο της αιτιολογίας

Ως προς την αποδιδόμενη στο ΓεΔΕΕ πλάνη περί το δίκαιο κατά τον έλεγχο του βάσιμου της αιτιολογίας, το ΔΕΕ εξέτασε τους προβαλλόμενους λόγους περί εσφαλμένης ερμηνείας των άρθρων 122, 136 παρ. 1 ΣΛΕΕ, που εντάσσονται στο κεφάλαιο των διατάξεων για την οικονομική και νομισματική πολιτική της Ένωσης, καθώς και περί ύπαρξης αντίστοιχης αρχής για την κατάσταση ανάγκης στον χώρο του Διεθνούς Δικαίου, προκειμένου να αποφανθεί επί της ουσιαστικής νομιμότητας της απόφασης.

3. Άρθρο 4 παρ. 2 εδάφιο β' και παρ. 3 του Κανονισμού (ΕΕ) 211/2011.

4. Μ. ΣΤΕΦΑΝΗ, Η Ευρωπαϊκή Πρωτοβουλία Πολιτών, ΕΕΕυρΔ, 2013, σ. 158.

5. Η εν λόγω διάρθρωση ακολουθήθηκε και από τον Γεν. Εισαγγελέα στις προτάσεις του, δεδομένου ότι οι τέσσερις λόγοι ανίερσης που ο αναιρεσείων επικαλείται σε πολλά σημεία αλληλοκαλύπτονται.

6. Βλ. και ΔΕΕ C-521/09 P, *Elf Aquitaine/Επιτροπή*, 29.09.2011, ECLI:EU:C:2011:620, σκ. 146, ΔΕΕ C-519/15 P, *Trafilerie Meridionali/Επιτροπή*, 14.09.2016, ECLI:EU:C:2016:682, σκ. 40, ΔΕΕ C-486/15 P, *Επιτροπή/Γαλλία*, 30.11.2016, ECLI:EU:C:2016:912, σκ. 79.

7. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 28.

8. *Ibid*, σκ. 38-40.

9. Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα P. Mengozzi στη σχολιαζόμενη απόφαση, ECLI:EU:C:2017:175, σημ. 24.

Αναφορικά με την εφαρμογή του άρθρου 122 ΣΛΕΕ, ο σχετικός λόγος αναιρέσεως συνίστατο στην ανάγκη ερμηνείας του υπό το πνεύμα του κεφαλαίου περί οικονομικής πολιτικής της ΣΛΕΕ στο οποίο εντάσσεται, βασική αρχή του οποίου αποτελεί η υπαγωγή των οικονομικών πολιτικών στην αρμοδιότητα των εθνικών κυβερνήσεων, καθώς και η ανάγκη συντονισμού αυτών. Η διάταξη παρέχει στην Επιτροπή ευρεία εξουσία εκτιμήσεως και πρότασης προληπτικών ή διορθωτικών μέτρων που έχουν ως αντικείμενο την αποφυγή ή αντιμετώπιση δυσχερειών που μπορούν να διακινδυνεύσουν την επίτευξη των σκοπών της Ένωσης, ενώ, ειδικά η παρ. 2, προβλέπει τη δυνατότητα του Συμβουλίου να χορηγήσει σε κράτος μέλος που αντιμετωπίζει σοβαρές δυσχέρειες χρηματοδοτική ενίσχυση κατόπιν πρότασης της Επιτροπής, πλαίσιο στο οποίο εντάχθηκε η προτεινόμενη νομοθετική καθιέρωση της αρχής της καταστάσεως ανάγκης. Με την παρούσα απόφαση, το ΔΕΕ εμμένει στην παγιωμένη μέχρι σήμερα νομολογία του, σύμφωνα με την οποία το άρθρο 122 παρ. 2 ΣΛΕΕ συνιστά μεν το νομικό θεμέλιο για τη χορήγηση ad hoc οικονομικής ενίσχυσης σε συγκεκριμένο κράτος μέλος που αντιμετωπίζει δυσχέρειες, χωρίς, ωστόσο, να επιτρέπει τη διεύρυνση της εφαρμογής του σε τέτοιο βαθμό, ώστε να δικαιολογεί τη νομοθετική καθιέρωση γενικού κανόνα κατάστασης ανάγκης που θα καθιστά δυνατή τη διαγραφή εθνικού χρέους¹⁰. Στο μέτρο δε που η συγκεκριμένη πρόταση πρωτοβουλίας, όπως προσδιορίστηκε εξ αρχής στην αίτηση καταχώρισης, αφορούσε γενικά το χρέος κράτους μέλους, η έννοια του οποίου, ελλείψει εξειδικεύσεως, περιλαμβάνει τόσο τις οφειλές προς την Ένωση όσο και προς άλλα πρόσωπα δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου, πρόδηλα δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της διάταξης, αφού δεν συνιστά αποκλειστικά «ενίσχυση που χορηγεί η Ένωση»¹¹.

Περαιτέρω, προβλήθηκε η ένταξη της κρινόμενης πρότασης πρωτοβουλίας στην κατ' άρθρον 136 παρ. 1 ΣΛΕΕ δυνατότητα του Συμβουλίου να λαμβάνει μέτρα για την ενίσχυση της εύρυθμης λειτουργίας της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης, προκειμένου να ενισχυθεί ο συντονισμός και η εποπτεία της δημοσιονομικής πειθαρχίας και να εξασφαλίζεται η συμβατότητα των εθνικών οικονομικών πολιτικών των κρατών μελών με τον αντίστοιχο ενωσιακό προσανατολισμό. Το Δικαστήριο επιβεβαίωσε για μία ακόμη φορά τη θέση του ότι η εν λόγω διάταξη αφορά αποκλειστικά και μόνο τη λήψη μέτρων συντονισμού ως προς την οικονομική πολιτική, στην οποία δεν εμπίπτει

η εν λόγω πρωτοβουλία, κανένα στοιχείο της οποίας δεν υποδηλώνει ότι αυτή θα είχε ως αποτέλεσμα την ενίσχυση του συντονισμού των ευρωπαϊκών κρατών ως προς τη δημοσιονομική πειθαρχία. Μάλιστα, ενδεχόμενη, καθιέρωση της προτεινόμενης αρχής θα επέφερε αντίθετα αποτελέσματα, καθώς «θα αντικαθιστούσε την ελεύθερη βούληση των συμβαλλομένων από ένα νομοθετικό μηχανισμό μονομερούς διαγραφής του δημόσιου χρέους»¹². Μάλιστα, ο Γεν. Εισαγγελέας εντόπισε εγγενή αντίφαση στη σύνδεση της πρότασης πρωτοβουλίας με το άρθρο 136 ΣΛΕΕ, καθώς από την ίδια την αίτηση ακύρωσης συνάγεται ότι η καθιέρωση της αρχής δεν καλύπτει τη χρηματοπιστωτική σταθερότητα¹³.

Η επίκληση της αρχής της κατάστασης ανάγκης του Διεθνούς Δικαίου ως νομικού θεμελίου για την κρινόμενη πρόταση πρωτοβουλίας παραβιάζει ευθέως αρχές στις οποίες η Ευρωπαϊκή Ένωση στηρίχθηκε από την ίδρυσή της. Αναλυτικότερα, βάσει της αρχής της δοτής αρμοδιότητας, η οποία θεμελιώνεται στα άρθρα 1 και 2 ΣΕΕ, η δράση της Ένωσης περιορίζεται αποκλειστικά εντός των ορίων των αρμοδιοτήτων που της ανέθεσαν τα κράτη μέλη με τις Ιδρυτικές Συνθήκες. Αντίστοιχα οριοθετούνται και οι αρμοδιότητες των θεσμικών οργάνων της Ένωσης, εντός των οποίων συγκαταλέγεται και η Επιτροπή, βάσει του άρθρου 13 παρ. 2 ΣΕΕ. Αυτό σημαίνει ότι, ακόμη και αν αποδεικνυόταν η ύπαρξη της εν λόγω αρχής στο Διεθνές Δίκαιο, η προβολή του σχετικού ισχυρισμού παραμένει αλυσιτελής, διότι δεν μπορεί επ' ουδενί να αποτελέσει νομικό έρεισμα για τη δράση της Επιτροπής.

IV. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Από την 1η Απριλίου 2012, ημερομηνία έναρξης της ισχύος του Κανονισμού 211/2011 για την υλοποίηση της Ευρωπαϊκής Πρωτοβουλίας Πολιτών μέχρι σήμερα ο θεσμός έχει αξιοποιηθεί πολλάκις, με ελάχιστες, ωστόσο, τις πρωτοβουλίες που κατάφεραν να ολοκληρωθούν επιτυχώς. Συγκεκριμένα, όπως προκύπτει και από τα στοιχεία που έχουν δημοσιευθεί από την Επιτροπή, 19 αιτήσεις καταχώρισης, μεταξύ των οποίων και η επίμαχη, έχουν απορριφθεί ως εκφεύγουσες του πλαισίου των αρμοδιοτήτων της Επιτροπής να υποβάλλει σχετική πρόταση για την έκδοση νομικής πράξης της Ένωσης για την εφαρμογή των Συνθηκών¹⁴.

Με την υπό σχολιασμό απόφαση, το Δικαστήριο για πρώτη φορά είχε την ευκαιρία να εξετάσει το νομικό πλαίσιο που διέπει τον θεσμό της ευρωπαϊκής πρωτοβουλίας πολιτών και στο πλαίσιο του ελέγχου να προβεί στην ερμη-

10. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 75 και εκεί παραπομπή σε ΔΕΕ C-370/12, Pringle, 27.11.2012, ECLI:EU:C:2012:756, σκ. 65, 104, 131.

11. Ο αναιρεσείων επιχειρήσε εκ των υστέρων να διορθώσει το εν λόγω σφάλμα, προβάλλοντας το πρώτον στη μετ' αναιρέση διαδικασία τη δυνατότητα της Επιτροπής να εγκρίνει εν μέρει την πρότασή του, περιορίζοντας το αντικείμενό της μόνο στα χρέη των κρατών μελών προς την ΕΕ, και απορρίπτοντάς την κατά το μέρος που αφορούσε σε χρέη προς ιδιώτες, ισχυρισμός που απερρίφθη ως απαράδεκτος.

12. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 91.

13. Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα P. Mengozzi στη σχολιαζόμενη απόφαση, σημ. 50.

14. ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ, Αιτήσεις καταχώρισης που απορρίφθηκαν, <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/initiatives/non-registered> (με τελευταία ενημέρωση την 27.11.2017)

νεία των σχετικών διατάξεων, καθώς και σε κρίσεις εμπειρικές *obiter dicta* χρήσιμα για την εφαρμογή τους, προκειμένου να ολοκληρώνονται στο εξής με επιτυχία οι πρωτοβουλίες πολιτών. Συγκεκριμένα, ιδιαίτερα σημαντικό κρίθηκε ο σαφής προσδιορισμός του αντικείμενου της πρωτοβουλίας και των νομικών ερεισμάτων της στις διατάξεις των Συνθηκών, ήδη από την αίτηση καταχώρισης με την οποία εκκινεί η διαδικασία. Για το παραδεκτό αυτής είναι απαραίτητο η αιτούμενη με την πρωτοβουλία πράξη να εντάσσεται στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων που έχουν δοθεί στην Επιτροπή, πολλώ δε μάλλον και στο πεδίο δράσης της Ένωσης, σύμφωνα με την αρχή της δοτής αρμοδιότητας. Μάλιστα, για τον σκοπό αυτόν δεν αρκεί η απλή αναφορά σε διατάξεις των Συνθηκών, αλλά απαιτείται η υπαγωγή της πρότασης σε αυτές με αναλυτική αιτιολογία στο παράρτημα του εντύπου της πρότασης, ώστε να προκύπτει σαφώς η σχετική αρμοδιότητα της Επιτροπής, αλλά και να καθίσταται δυνατός ο δικαστικός έλεγχος ενδεχόμενης απόρριψης.

Ως προς την εγκαθίδρυση αρχής καταστάσεως της ανάγκης στο δίκαιο της Ένωσης, η οποία θα επιτρέπει τη διαγραφή εθνικών χρεών των κρατών μελών, το Δικαστήριο τονίζει ότι το μέτρο αυτό δεν μπορεί να ενταχθεί στην έννοια της οικονομικής ενίσχυσης που δύναται να χορηγήσει η Ένωση στα κράτη μέλη που αντιμετωπίζουν ή ενδέχεται να αντιμετωπίσουν κίνδυνο, σύμφωνα με το άρθρο 122 παρ. 2 ΣΛΕΕ. Άλλωστε, ο όρος εθνικό χρέος με την ευρεία αυτή διατύπωση δείχνει να αναφέρεται τόσο σε οφειλές ενός κράτους μέλους προς την Ένωση όσο και προς τρίτους, άλλα κράτη μέλη ή ιδιώτες, με αποτέλεσμα το προτεινόμενο με την πρωτοβουλία μέτρο προδήλως να εκφεύγει του πεδίου εφαρμογής της επικαλούμενης διάταξης. Η δε ενίσχυση του συντονισμού των ευρωπαϊκών κρατών ως προς τη δημοσιονομική πειθαρχία, στην οποία σκοπεί το άρθρο 136 παρ. 1 ΣΛΕΕ, που επίσης επικαλείται ο διοργανωτής της πρωτοβουλίας, σίγουρα παραβιάζεται με την καθιέρωση της προτεινόμενης αρχής.

Με τις ανωτέρω σκέψεις γίνεται αντιληπτό ότι το Δικαστήριο με την παρούσα απόφαση ερμήνευσε με ιδιαίτερη προσοχή το νομικό πλαίσιο της πρωτοβουλίας των πολιτών, ώστε, αφενός, να διευκολύνει την εφαρμογή της ως θεμελιώδους μέσου της συμμετοχικής δημοκρατίας εντός των νόμιμων ορίων αυτού και αφετέρου να μην την περιορίσει υπέρμετρα ως δικαίωμα των Ευρωπαίων πολιτών, το οποίο τους αναγνωρίζει ενεργό ρόλο στη θέσπιση του δικαίου της Ένωσης¹⁵.

15. Η σημασία του θεσμού για την αύξηση της δημοκρατικής νομιμότητας στην ΕΕ μέσω της μεγαλύτερης συμμετοχής των πολιτών αποδεικνύεται άλλωστε και από την έγκριση νομοθετική πρότασης για την αναθεώρηση του Κανονισμού 211/2011 προκειμένου να καταστεί πιο προσεγγιστική σε όλους τους Ευρωπαίους, όπου προτείνεται μεταξύ άλλων η μείωση του ορίου ηλικίας των συμμετεχόντων σε αυτή από 18 σε 16 έτη. Βλ. σχετικά ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ, Πρόταση Κανονισμός του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με την Ευρωπαϊκή Πρωτοβουλία Πολιτών, Βρυξέλλες, 13.09.2017, COM (2017) 482, 2017/0220 (COD).

► Σύμβαση δανείου σε ξένο νόμισμα (ελβετικό φράγκο)

Καταχρηστικές ρήτρες δανειακών συμβάσεων που συνάπτονται με καταναλωτές σε ξένο νόμισμα και κρίσιμος χρόνος για την κρίση της ανισορροπίας δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των συμβαλλομένων

προδικαστική παραπομπή – Οδηγία 93/13/ΕΟΚ – άρθρο 3 παρ. 1 – άρθρο 4 παρ. 2 – σύμβαση δανείου σε ξένο νόμισμα – συναλλαγματικός κίνδυνος – απαιτήσεις ενημέρωσης – σημαντική ανισορροπία μεταξύ δικαιωμάτων και υποχρεώσεων – κρίσιμος χρόνος εκτιμώσεως της ανισορροπίας

ΔΕΕ C-186/16, Andriuciu κ.λπ., 20.09.2017, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος: M. Ilešič, Εισηγήτρια: A. Prechal, Γεν. Εισαγγελέας: N. Wahl, ECLI:EU:C:2017:703 – Προδικαστικό ερώτημα

Στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ, αφενός, της Ruxandra Paula Andriuciu και 68 ακόμα προσώπων και, αφετέρου, της Banca Românească SA, σχετικά με τον φερόμενο ως καταχρηστικό χαρακτήρα ρητρών συμβάσεων δανείου, οι οποίες προέβλεπαν, μεταξύ άλλων, την εξόφληση του δανείου στο ίδιο ξένο νόμισμα με εκείνο στο οποίο συνομολογήθηκαν οι εν λόγω συμβάσεις υπεβλήθη δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ προδικαστικό ερώτημα αναφορικά με την ερμηνεία των άρθρων 3 παρ. 1 και 4 παρ. 2 της Οδηγίας 93/13/ΕΟΚ.

Παρατηρήσεις

Ιωάννης Χαραλαμπίδης*

Ι. Εισαγωγικά

Η πρόσφατη απόφαση του ΔΕΕ ασχολήθηκε με τα βασικά ζητήματα ερμηνείας της Οδηγίας 93/13/ΕΟΚ για τις καταχρηστικές ρήτρες συμβάσεων που συνάπτονται με καταναλωτές, σε σχέση με τις δανειακές συμβάσεις που συνάπτονται σε ξένο νόμισμα με καταναλωτές. Πρόκειται, κατά βάση, για ζητήματα που έχουν ήδη απασχολήσει το Δικαστήριο στο παρελθόν και αφορούν τον έλεγχο καταχρηστικότητας των όρων που προσδιορίζουν την παροχή του δανειολήπτη στο ξένο νόμισμα. Η απόφαση δεν οδηγήθηκε σε διαφορετικά συμπεράσματα σε σχέση με την υφιστάμενη νομολογία. Εισήγαγε, δε, και ορισμένες καινούργιες σκέψεις, αξιολογώντας νομικά το ακριβές περιεχόμενο των όρων της επίδικης συμβατικής σχέσης. Ωστόσο, ο τρόπος με τον οποίο διαρθρώνεται το διατακτικό της θέτει ορισμένα ζητήματα σε σχέση με την ακριβή ερμηνεία των συμπερασμάτων του Δικαστηρίου.

* Ασκούμενος Δικηγόρος

II. Ο συναλλαγματικός κίνδυνος στις συμβάσεις δανείου σε ξένο νόμισμα: Οι απαιτήσεις ενημέρωσης και η ένταξη του στον έλεγχο καταχρηστικότητας

Μια έννοια που έχει συνδεθεί με τις πιστώσεις σε ξένο νόμισμα είναι αυτή του συναλλαγματικού κινδύνου. Ο κίνδυνος αυτός έχει επιδεχθεί μια εσφαλμένη προερευνητικού χαρακτήρα προσέγγιση. Ιδιαίτερα στο αφηρητικό στάδιο της νομικής αξιολόγησης των ζητημάτων που ανακύπτουν από συμβάσεις, στις οποίες η παροχή του οφειλέτη έχει συμφωνηθεί να γίνεται σε διαφορετικό νόμισμα από αυτό στο οποίο λαμβάνει τις αποδοχές από την εργασία του, ο συναλλαγματικός κίνδυνος είχε επιχειρηθεί να αξιοποιηθεί για την πρόσδοση επενδυτικού χαρακτήρα στις επίδικες συμβάσεις¹, προκειμένου να διευρυνθεί το προστατευτικό πλαίσιο του καταναλωτή. Η σχετική προβληματική αναπτύχθηκε γύρω από το γεγονός ότι το αλλοδαπό νόμισμα εισάγει στις συμβάσεις ένα στοιχείο έντονης διακινδύνευσης ασύμβατο με συμβάσεις δανείου με καταναλωτή², ιδίως δε όσον αφορά στεγαστικά δάνεια, λόγω της μεγαλύτερης διάρκειάς τους. Ο χαρακτηρισμός των δανειακών συμβάσεων ως επενδυτικών προϊόντων προϋποθέτει την υπαγωγή τους στις διατάξεις του ν. 3606/2007, ο οποίος ενσωμάτωσε στο ελληνικό δίκαιο τις διατάξεις της Οδηγίας 2004/39/EK, περισσότερο γνωστής ως MiFID.

Το ΔΕΕ έχει λάβει σαφή θέση στο ζήτημα, παρά ορισμένες αντίθετες προσεγγίσεις εθνικών εννόμων τάξεων και αποφάσεις εθνικών δικαστηρίων³. Συγκεκριμένα, έχει κρίνει ότι κατά την έννοια του άρθρου 4 παρ. 1 σημείο 2 της Οδηγίας 2004/39/EK δεν αποτελούν επενδυτική υπηρεσία ή δραστηριότητα πράξεις συναλλάγματος, τις οποίες πραγματοποιεί ένα χρηματοπιστωτικό ίδρυμα δυνάμει ρητρών συμβάσεως δανείου σε ξένο νόμισμα,

1. Βλ. Δ. ΣΠΥΡΑΚΟ, Δάνεια σε συνάλλαγμα και προστασία του οφειλέτη, ΔΕΕτ., 2015, σ. 828 επ., όπου υποστηρίζει ότι η σύμβαση δανείου νοθεύεται με επενδυτικά στοιχεία εξ' αιτίας του στοιχείου της μόχλευσης κεφαλαίου, δηλαδή λόγω της επένδυσης στις συναλλαγματικές ισοτιμίες με δανεισθέν κεφάλαιο. Ο συγγραφέας, όμως, αποσυνδέει τον επενδυτικό χαρακτήρα από την υπαγωγή των συμβατικών σχέσεων στον ν. 3606/2007.

2. Βλ. Ι. ΒΕΝΙΕΡΗ, ΧρΙΔ, 2015, σ. 704 επ. ο οποίος κάνει λόγο για αλλοίωση του συμβατικού σκοπού και της νομικής φύσης της σύμβασης δανείου, με επερχόμενα επενδυτικής φύσης αποτελέσματα.

3. Όπως λ.χ. το Ισπανικό Ακυρωτικό Δικαστήριο (Tribunal Supremo), το οποίο με την υπ' αρ. 323/2015 απόφαση του ότι το δάνειο σε ξένο νόμισμα αποτελεί χρηματοπιστωτικό μέσο κατά την έννοια της Οδηγίας MiFID διότι τα στεγαστικά δάνεια πολλαπλών νομισμάτων (multi currency mortgages) συνιστούν χρηματοπιστωτικά μέσα (financial instruments) συσχετιζόμενα με ξένο συνάλλαγμα (foreign exchange) και μάλιστα παράγωγα (derivatives) επειδή η ποσοτικοποίηση των συμβατικών υποχρεώσεων του ενός μέρους εξαρτάται από την ποσότητα μιας άλλης διακριτής αξίας (distinct value) αυτής του αλλοδαπού νομίσματος, το οποίο στην ουσία είναι το υποκείμενο μέσο (underlying asset) του παραγώγου.

σύμφωνα με τις οποίες το ποσό των μηνιαίων δόσεων καθορίζεται με βάση την τιμή πωλήσεως του ξένου νομίσματος, που ισχύει κατά τον υπολογισμό κάθε μηνιαίας δόσεως⁴. Φυσικά, εύλογα μπορεί να υποστηριχθεί ότι η εν λόγω απόφαση δεν επιλύει το ζήτημα συνολικά λόγω του πολύ συγκεκριμένου περιεχομένου της επίδικης ρήτρας. Οι νομικές σκέψεις, όμως, που καταγράφονται στην απόφαση καταδεικνύουν τον σαφή προσανατολισμό του Δικαστηρίου⁵.

Επομένως, η προστασία των δανειοληπτών δεν μπορεί να αναζητηθεί στους κανόνες που οφείλουν να τηρούν οι φορείς παροχής επενδυτικών υπηρεσιών. Στην πραγματικότητα, ο συναλλαγματικός κίνδυνος είναι ένας «αστικοδικαικός» κίνδυνος. Η χρηματική ενοχή δεν παύει να είναι μια υποχρέωση προς παροχή με ορισμένα ποσοτικά και ποιοτικά χαρακτηριστικά, χωρίς τον προσδιορισμό των οποίων είναι αδύνατος ο καθορισμός των συμβατικών υποχρεώσεων του οφειλέτη. Με άλλη διατύπωση, το χρηματικό ποσό κάθε χρηματικής οφειλής πρέπει εξορισμού να προσδιορίζεται σε σχέση με συγκεκριμένο πρότυπο αξίας, ήτοι ορισμένο νόμισμα πληρωμής⁶. Γι' αυτόν τον λόγο, είναι εσφαλμένη η προσέγγιση, σύμφωνα με την οποία νομισματικές ρήτρες, που συνδέονται με τον προσδιορισμό της παροχής από ενοχική σχέση, μεταθέτουν τον συναλλαγματικό κίνδυνο στον οφειλέτη. Ο κίνδυνος αυτός είναι εγγενής κίνδυνος κάθε χρηματικής οφειλής σε ξένο νόμισμα και τις δυσμενείς συνέπειες της επέλευσής του φέρει ούτως ή άλλως ο οφειλέτης τέτοιας παροχής.

Κατά νομική ακριβολογία, ακόμη και συμβατικός όρος που προβλέπει ότι ο οφειλέτης φέρει τον συναλλαγματικό κίνδυνο και μάλιστα «εξ' ολοκλήρου» ή «πλήρως», όπως συνηθίζεται να σημειώνεται, έχει επιβεβαιωτικό χαρακτήρα και δεν μεταβάλλει τις συμβατικές υποχρεώσεις του. Με άλλη διατύπωση, δεν νοείται «μετακύλιση» του κινδύνου αυτού στον οφειλέτη με τη συμβατική ρήτρα. Νοητό είναι το αντίθετο· η μετακύλιση του συναλλαγμα-

4. ΔΕΕ C-312/14, *Banif Plus Bank*, 03.12.2015, ECLI:EU:C:2015:794, σκ. 76.

5. *Ibid*, σκ. 69 όπου το Δικαστήριο έκρινε ότι παράγωγα μέσα είναι αυτά που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την αντιστάθμιση κινδύνων ή για κερδοσκοπικούς σκοπούς, δεδομένο ότι μια μελλοντική τιμή, ένα μελλοντικό επιτόκιο ή η μελλοντική αξία του υποκείμενου περιουσιακού στοιχείου έχει καθοριστεί εκ των προτέρων κάτι που δεν συντρέχει όταν η αξία του ξένου νομίσματος που πρέπει να ληφθεί υπόψη για τον υπολογισμό της αποπληρωμής δεν καθορίζεται εκ των προτέρων, παρά προσδιορίζεται βάσει της τιμής πωλήσεως του νομίσματος αυτού κατά την ημερομηνία καταβολής εκάστης μηνιαίας δόσεως.

6. βλ. ΔΕΕ C-186/16, *Andriciu κ.λπ.*, 20.09.2017, ECLI:EU:C:2017:313, σκ. 43, όπου ο Γεν. Εισαγγελέας N. Wahl εντάσσει στον ουσιώδη χαρακτήρα της παροχής το νόμισμα στο οποίο αυτή πρέπει να εκπληρωθεί.

τικού κινδύνου στον δανειστή, ο οποίος, έχοντας χορηγήσει χρηματικό ποσό σε ξένο νόμισμα, δικαιούται να αξιώσει από τον οφειλέτη το ίδιο ξένο νόμισμα ανεξάρτητα από την ισχύουσα συναλλαγματική ισοτιμία. Άλλωστε κάτι που επίσης δεν νοείται στο ενοχικό δίκαιο είναι η αδυναμία παροχής επί χρηματικής οφειλής. Εντούτοις, αυτό το αποτέλεσμα πρακτικά μπορεί να επέλθει με έναν όρο, κατά τον οποίο ο οφειλέτης εκπληρώνει την παροχή του με συγκεκριμένη, σταθερή ισοτιμία. Ένας τέτοιος όρος, όμως, θα εισήγαγε στη δανειακή σύμβαση χρηματοπιστωτικό μέσο και θα την έτρεπε σε μικτή σύμβαση με στοιχεία σύμβασης δανείου και σύμβασης παραγώγου. Συγκεκριμένα, η σύμβαση παραγώγου θα επρόκειτο για προθεσμιακή σύμβαση (forward agreement) κατά την έννοια του άρθρου 5 στοιχείο (δ) του ν. 3606/2007, λόγω του εκ των προτέρων καθορισμού μιας μελλοντικής αξίας – εν προκειμένω της σχέσης ισοτιμίας μεταξύ δύο νομισμάτων (exchange rate forward) –, με συνέπεια την εφαρμογή του προστατευτικού πλαισίου του νόμου αυτού. Άρα, λοιπόν, στο πλαίσιο του κοινού ενοχικού δικαίου ο συναλλαγματικός κίνδυνος είναι κίνδυνος που φέρει ο οφειλέτης. Μετακύλισή του νοείται μόνον προς τον δανειστή και σε περίπτωση που αυτή συντελεσθεί, η απλή ενοχική σχέση αποκτά σύνθετο επενδυτικό χαρακτήρα⁷.

Τα παραπάνω, βέβαια, δε σημαίνουν ότι ο συναλλαγματικός κίνδυνος είναι νομικά αδιάφορος κίνδυνος. Η νομική του αξιολόγηση είναι συνυφασμένη, κατά το ισχύον κανονιστικό πλαίσιο, με τις απαιτήσεις διαφάνειας, που θέτει το ενωσιακό δίκαιο. Έτσι, ακριβώς επειδή ο κίνδυνος αυτός εκλείπει στη συνήθη πιστωτική σύμβαση, πρέπει να γίνουν δεκτές αυξημένες απαιτήσεις ενημέρωσης δεδομένου και ότι συνιστά ουσιώδη πληροφορία για τη λήψη τεκμηριωμένης απόφασης από τον καταναλωτή.

Το Δικαστήριο επανέλαβε τη νομολογημένη διαπίστωσή του, σύμφωνα με την οποία, ο σαφής και κατανοητός τρόπος διατύπωσης μιας ρήτρας είναι εκείνος, ο οποίος εξασφαλίζει ότι ο μέσος καταναλωτής, ήτοι ο καταναλωτής που έχει τη συνήθη πληροφόρηση και είναι ευλόγως προσεκτικός, αντιλαμβάνεται τις συνέπειές του σε σχέση με τις συμβατικές του υποχρεώσεις. Η ενημέρωση μπορεί να λάβει οποιαδήποτε μορφή, η οποία καθιστά σαφή τον κίνδυνο της συναλλαγματικής ισοτιμίας ως προς τις

συνέπειές του. Πρακτικά, τούτο μπορεί να γίνει κατανοητό μέσα από μια παράθεση υποθετικών καταστάσεων δυσμενούς εξέλιξης της ισοτιμίας σε συνάρτηση με την επερχόμενη μεταβολή στο ποσό της χρηματικής οφειλής του δανειολήπτη⁸. Στο ελληνικό δίκαιο, οι απαιτήσεις που έχει θέσει το ΔΕΕ με τη νομολογία του πρέπει να θεωρείται ότι καλύπτονται, από τις διατάξεις της ΠΔ/ΤΕ 2501/2002 και συγκεκριμένα από τις διατάξεις του Κεφ. Β' παρ. 1 και 2 χ, χί για την ενημέρωση σχετικά με τον κίνδυνο από την ενδεχόμενη διακύμανση της συναλλαγματικής ισοτιμίας. Πάντως, η απαίτηση ενημέρωσης δεν μπορεί να είναι απεριόριστη ούτε μπορεί να αξιώνεται η πρόβλεψη της μεταβολής της ισοτιμίας ή της έκτασης της μεταβολής αυτής. Μια τέτοια εξέλιξη συνιστά μελλοντικό και αβέβαιο ενδεχόμενο, το οποίο κείται εκτός της σφαίρας επιρροής του δανειστή. Επομένως, αρκεί η επισήμανση του κινδύνου κατά τον παραπάνω τρόπο⁹. Βέβαια, η απαίτηση πληροφόρησης καταλαμβάνει και τα γεγονότα που το πιστωτικό ίδρυμα γνώριζε ή οφείλε να γνωρίζει.

Η επέλευση του συναλλαγματικού κινδύνου, ήτοι η υποτίμηση του νομίσματος στο οποίο ο οφειλέτης πορίζεται τα εισοδήματά του σε σχέση με το ξένο νόμισμα της δανειακής σύμβασης ενδέχεται να καταστήσει τη συμβατική σχέση ιδιαίτερα επαχθή γι' αυτόν. Το ενδεχόμενο αυτό, όμως, δεν έχει καμία επίδραση στον έλεγχο καταχρηστικότητας. Το σύστημα ελέγχου της Οδηγίας δεν έχει σκοπό να αντιμετωπίσει περιπτώσεις μεταγενέστερης και απρόοπτης μεταβολής των συνθηκών, για τις οποίες μπορεί να περιέχουν ρυθμίσεις οι εθνικές έννομες τάξεις, παρά να αποτρέπει τη χρήση ρητρών που ενέχουν σημαντική ανισορροπία για τα συμβαλλόμενα μέρη εις βάρος του καταναλωτή. Γι' αυτόν τον λόγο, κρίσιμος χρόνος αξιολόγησης του συναλλαγματικού κινδύνου κατά τον έλεγχο αυτής της ανισορροπίας είναι ο χρόνος σύναψης της σύμβασης.

Το Δικαστήριο δεν δυσκολεύτηκε να οδηγηθεί σε αυτό το συμπέρασμα με δεδομένη τη διατύπωση των άρθρων 3 παρ. 1 και 4 παρ. 1, τα οποία αποκλείουν την αναγωγή σε εξελίξεις που έπονται της σύναψης της σύμβασης και ήταν ανεξάρτητες από τη βούληση των συμβαλλομένων. Χαρακτηριστική, όμως, είναι και η σκέψη του Γεν. Εισαγγελέα N. Wahl, που επικαλείται και το Δικαστήριο, σύμφωνα με την οποία δεν καλύπτονται από την προστασία, που παρέχει η Οδηγία οι περιπτώσεις κατά τις οποίες η ανισορροπία εκδηλώνεται μόνο κατά την εκτέλεση της συμβάσεως¹⁰. Με βάση τα παραπάνω, η δυσμενής για

7. Ένας τέτοιος όρος είναι βέβαιο (με εξαίρεση την ακραία περίπτωση που η συμφωνηθείσα ισοτιμία συμβαίνει να ισούται ακριβώς με την τρέχουσα) ότι θα οδηγήσει τον οφειλέτη είτε σε κέρδος είτε σε ζημία εκ μόνου του νομίσματος της οφειλής του· σε κέρδος αν η τρέχουσα ισοτιμία είναι, σε σχέση με αυτή που έχει συμφωνηθεί, δυσμενέστερη γι' αυτόν, και σε ζημία εάν η τρέχουσα ισοτιμία είναι ευνοϊκότερη (καθ' ότι τότε θα πρέπει να καταβάλλει μεγαλύτερη ποσότητα του εγχώριου νομίσματος από αυτή που θα κατέβαλλε αν αυτός δεν είχε συμφωνηθεί). Ως εκ τούτου, προσδίδει επενδυτικό - κερδοσκοπικό χαρακτήρα στη σχέση.

8. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 50.

9. Χ. ΧΑΣΑΠΗΣ, Δάνεια σε ελβετικό φράγκο: Μια συμβολή στο δίκαιο των χρηματικών ενοχών υπό το πρίσμα του ουσιαστικού αστικού δικαίου, 2016, σ. 100.

10. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 82, 84. Ο Γεν. Εισαγγελέας επανα-

τον καταναλωτή μεταβολή της ισοτιμίας, ήτοι η πραγματοποίηση του συναλλαγματικού κινδύνου, κατά την εκτέλεση της σχέσης, δεν είναι επαρκές κριτήριο για την κρίση της (σημαντικής) ανισορροπίας δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, καθ' όσον αυτή πρέπει να αξιολογείται αποκλειστικώς με βάση το χρόνο σύναψης της σύμβασως.

III. Το σύστημα ελέγχου της Οδηγίας: Η σχέση του ελέγχου διαφάνειας με τον έλεγχο καταχρηστικότητας

Η παραπάνω ανάπτυξη, που αναφέρεται στις απαιτήσεις ενημέρωσης του καταναλωτή, έχει μεγάλη σημασία για το σύστημα ελέγχου της Οδηγίας. Ειδικότερα, η Οδηγία 93/13/ΕΟΚ εισάγει τον έλεγχο καταχρηστικότητας συμβατικών όρων η διαπίστωση της οποίας οδηγεί στην ακύρωση τους. Η γενική αρχή του ελέγχου αυτού έχει θεσπισθεί με το άρθρο 1 παρ. 3 της Οδηγίας, το οποίο ορίζει ότι «Ρήτρα σύμβασης που δεν απέτελεσε αντικείμενο ατομικής διαπραγμάτευσης θεωρείται καταχρηστική όταν παρά την απαίτηση καλής πίστης, δημιουργεί εις βάρος του καταναλωτή σημαντική ανισορροπία ανάμεσα στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των μερών, τα απορρέοντα από τη σύμβαση». Επειδή, όμως, αυτός ο έλεγχος αποτελεί επέμβαση στη συμβατική αυτονομία δεν έχει τεθεί από τον ενωσιακό νομοθέτη άνευ προϋποθέσεων.

Ήδη, από την ίδια τη διάταξη του άρθρου 3 παρ. 1 τίθεται ρήτρα εξαίρεσης από το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας, με την πρόβλεψη ότι ελέγχονται μόνον οι ρήτρες που δεν απέτελεσαν αντικείμενο ατομικής διαπραγμάτευσης. Έτερη ρήτρα εξαίρεσης θεσπίζει το άρθρο 4 παρ. 2, σύμφωνα με την οποία «Η εκτίμηση του καταχρηστικού χαρακτήρα των ρητρών δεν αφορά ούτε τον καθορισμό του κυρίου αντικειμένου της σύμβασης ούτε το ανάλογο ή μη μεταξύ της τιμής και της αμοιβής, αφενός, και των υπηρεσιών ή αγαθών που θα παρασχεθούν ως αντάλλαγμα, αφετέρου, εφόσον οι ρήτρες αυτές είναι διατυπωμένες κατά τρόπο σαφή και κατανοητό». Η διάταξη αυτή εισάγει μια τομή στο σύστημα ελέγχου που θεσπίζει η Οδηγία, καθ' όσον εφόσον πληρούνται οι όροι της αποκλείεται ο έλεγχος καταχρηστικότητας, δηλαδή ο έλεγχος ως προς το περιεχόμενο του επίδικου συμβατικού όρου, και χωρεί μόνον έλεγχος διαφάνειας του.

Παρενθετικά, αξίζει να υπενθυμιστεί ότι στον ν. 2251/1994, όπως ισχύει, δεν υπάρχει η ενσωμάτωση της εξαίρεσης από τον έλεγχο της καταχρηστικότητας του άρθρου 4 παρ. 2 της Οδηγίας. Η νομοθετική αυτή παράλειψη θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως εκούσιο κενό για τη διεύρυνση του ελέγχου, το οποίο επιτρέπεται καθώς η Οδηγία εισάγει διατάξεις ελάχιστης εναρμόνισης και,

φέρει στις σκέψεις του την υπόθεση RWE Vertrieb (ΔΕΕ C-92/11, RWE Vertrieb, 21.03.2013, ECLI:EU:C:2013:180) στην οποία ο επαγγελματίας είχε δυνάμει (καταχρηστικής) ρήτρας τη δυνατότητα μοιρομερούς τροποποίησης της τιμής παροχής υπηρεσιών.

συνεπώς, είναι δυνατή η λήψη αυστηρότερων μέτρων προς όφελος των καταναλωτών. Ωστόσο, η ελληνική νομολογία προβαίνει σε τελολογική συστολή του άρθρου 2 παρ. 6 του ν. 2251/94, το οποίο ενσωματώνει τα άρθρα 3 παρ. 1 και 4 παρ. 1 της Οδηγίας, περιοριζόμενη σε έλεγχο διαφάνειας προκειμένου να εξυπηρετούνται οι σκοποί της Οδηγίας¹¹. Γενικότερα, όμως, η ελληνική νομολογία περιλαμβάνει και αποφάσεις από τις οποίες ελλείπει πλήρως ο προβληματισμός για το ζήτημα της υπαγωγής στο κύριο αντικείμενο της σύμβασης¹².

Η συγκεκριμένη ρήτρα εξαίρεσης είχε απασχολήσει και στο παρελθόν το ΔΕΕ σε μια από τις πιο γνωστές αποφάσεις για τις δανειακές συμβάσεις σε ελβετικό φράγκο. Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο επιλήφθηκε επ' αφορμή προδικαστικού ερωτήματος που απέστειλε, σύμφωνα με το άρθρο 276 ΣΛΕΕ, το συγγικό δικαστήριο Κίγια στο πλαίσιο της δίκης Ούγγρων δανειοληπτών σε ελβετικό φράγκο (Árpád Kásler, Hajnalka Káslerné Rábai) κατά του πιστωτικού ιδρύματος που τους χορήγησε το εν λόγω δάνειο (OTP Jelzálogbank Zrt), με αντικείμενο τον φερόμενο ως καταχρηστικό χαρακτήρα συμβατικής ρήτρας σχετικά με την εφαρμογή συναλλαγματικής ισοτιμίας κατά την απόδοση δανείου συνομολογηθέντος σε ξένο νόμισμα¹³.

Οι οφειλέτες, αναλυτικότερα, είχαν ασκήσει αγωγή κατά της δανειστριάς, υποστηρίζοντας πως η ρήτρα της σύμβασης που προέβλεπε ότι «ο δανειστής καθορίζει το ποσό εκάστης των οφειλόμενων δόσεων σε συγγικά φιορίνια βάσει της τιμής πώλησως του [ξένου] νομίσματος που θα έχει εφαρμόσει η τράπεζα την προηγούμενη της ημέρας κατά την οποία η δόση καθίσταται ληξιπρόθεσμη» ήταν καταχρηστική. Το Δικαστήριο προσέγγισε το ζήτημα επί τη βάση της αρχής της αυτόνομης ερμηνείας του περιεχομένου της ρήτρας εξαίρεσης σε σχέση με τις ερμηνείες των εθνικών δικαστηρίων και θεωρώντας αναγκαία την εξέταση των ειδικών περιστάσεων της σύμβασης, δηλαδή της φύσεως, της όλης οικονομίας και των ρητρών της, καθώς και του νομικού και πραγματικού πλαισίου της μετακύλησε την αποφασιστική αρμοδιότητα στο εθνικό δικαστήριο παρέχοντας μόνον τα ερμηνευτικά κριτήρια στον εθνικό δικαστή, τον οποίο κατέστησε αποκλειστικώς αρμόδιο για την εφαρμογή τους. Ειδικότερα, το Δικαστήριο έκρινε ότι το κύριο αντικείμενο της σύμβασης προσδιορίζεται από τις συμβατικές ρήτρες

11. Χ. ΧΑΣΑΠΗΣ, Δάνεια σε Ξένο Νόμισμα: Μια προσέγγιση με αφορμή την πρόσφατη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ελληνικών δικαστηρίων, ΧρηΔικ, 2014, σ. 427.

12. Ρ. ΓΙΟΒΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Προστασία δανειολήπτη στα δάνεια σε αλλοδαπό νόμισμα, ΕπισκΕΔ, 2014, σ. 665.

13. ΔΕΕ C-26/13, Kásler και Káslerné Rábai, 30.04.2014, ECLI:EU:C:2014:282.

που αντικειμενικά καθορίζουν τις κύριες παροχές της σύμβασης και που δεν έχουν δευτερεύοντα χαρακτήρα¹⁴.

Παρόμοια προσέγγιση ακολούθησε στις σκέψεις του το Δικαστήριο και στη σχολιαζόμενη απόφαση. Αξίζει, δε, να σημειωθεί ότι και στις δύο υποθέσεις Γεν. Εισαγγελέας ήταν ο N. Wahl. Ωστόσο, το διατακτικό της απόφασης του Δικαστηρίου παρουσιάζει μια σημαντική παράλειψη. Κατά τη διατύπωσή του, το Δικαστήριο δεν φαίνεται να αφήνει στον εθνικό δικαστή την τελική κρίση σε σχέση με την έννοια του κυρίου αντικειμένου της συμβάσεως¹⁵. Το πάντα ακριβές Δικαστήριο παρέλειψε να αναφέρει στο διατακτικό του ότι ο παραπάνω έλεγχος εναπόκειται στην κρίση του αιτούντος δικαστηρίου¹⁶. Τούτο θα σήμαινε ότι το αιτούν Δικαστήριο θα δεσμευόταν να κρίνει ότι ο επίδικος όρος εντάσσεται στον καθορισμό του κυρίου αντικειμένου της συμβάσεως και επομένως δεν εξετάζεται ως προς το περιεχόμενο του. Οι αμφιβολίες, βέβαια, αίρονται με την προσφυγή στις σκέψεις του Δικαστηρίου¹⁷, ενώ στο ίδιο συμπέρασμα οδηγεί αναπόδραστα το γεγονός ότι απάντησε στο πρώτο ερώτημα του αιτούντος για τον έλεγχο καταχρηστικότητας, του οποίου η εξέταση άλλως θα παρείλκε.

Ωστόσο, τίθεται το ζήτημα μήπως αυτή η διαφοροποίηση οφείλεται στα διαφορετικά πραγματικά περιστατικά που τέθηκαν ενώπιον του Δικαστηρίου. Πράγματι, το Δικαστήριο εντόπισε μια διαφορά ανάμεσα στις δύο υποθέσεις. Στην υπόθεση *Kásler και Káslerné Rábai*, τα δάνεια έπρεπε να εξοφληθούν σε εθνικό νόμισμα βάσει της τιμής πωλήσεως του εν λόγω νομίσματος, που εφάρμοζε το πιστωτικό ίδρυμα, ενώ, εν προκειμένω, στην υπόθεση της κύριας δίκης τα δάνεια έπρεπε να εξοφληθούν στο ίδιο ξένο νόμισμα (ελβετικό φράγκο) με εκείνο στο οποίο χορηγήθηκαν¹⁸. Το στοιχείο αυτό, κατά το Δικαστήριο, διαφοροποιεί τις περιπτώσεις. Η υποχρέωση καταβολής

στο ξένο νόμισμα δεν είναι ένα δευτερεύον στοιχείο της συμβάσεως. Αφορά σαφώς τη φύση της υποχρέωσης του οφειλέτη καθ' εαυτή και γι' αυτόν τον λόγο δεν αποτελεί ένα παρεπόμενο όρο καταβολής. Σε αυτό το πλαίσιο, παρατηρείται μια κατεύθυνση του Δικαστηρίου προς την υπαγωγή του επίδικου όρου στην έννοια του κυρίου αντικειμένου της συμβάσεως, που θα είχε ως αποτέλεσμα τον αποκλεισμό του ελέγχου καταχρηστικότητας.

Πάντως, ο Γεν. Εισαγγελέας προέβη σε ένα εσφαλμένο νομικό χαρακτηρισμό. Χαρακτήρισε την επίδικη ρήτρα της υπόθεσης *Kásler και Káslerné Rábai*, ως ρήτρα ξένου νομίσματος¹⁹. Οι νομισματικές ρήτρες, όμως, καθορίζουν την παροχή του οφειλέτη. Ο λόγος συνομολόγησής τους συνίσταται ακριβώς στη διαφοροποίηση της παροχής του σε σχέση με αυτή του δανειστή. Η ρήτρα ξένου νομίσματος, λοιπόν, προϋποθέτει ότι η παροχή του δανειστή πραγματοποιείται στο εγχώριο νόμισμα. Όταν το δάνειο χορηγείται σε ξένο νόμισμα δεν νοείται ρήτρα ξένου νομίσματος. Ο δανειολήπτης οφείλει να επιστρέψει χρηματική παροχή ίδιας ποιότητας και ποσότητας (πλέον τόκου), ήτοι χρηματική παροχή σε ξένο νόμισμα. Επομένως, και στις δύο υποθέσεις η επίδικη σύμβαση είναι δάνειο σε ξένο νόμισμα καθ' ότι και στις δύο περιπτώσεις το δάνειο χορηγήθηκε σε ξένο νόμισμα. Ομοίως, με βάση τα κριτήρια που έχει θέσει το Δικαστήριο, οι όροι και των δύο συμβάσεων, αν και διαφορετικοί μεταξύ τους, συνέχονται με το είδος, την έκταση και την ποιότητα των ανταλλασσόμενων παροχών και ως τέτοιες ορίζουν την κυριότερη παροχή του δανειολήπτη.

Επομένως, σε σχέση με τον έλεγχο διαφάνειας ισχύουν *mutatis mutandis* οι ίδιες παρατηρήσεις και για τις δύο ρήτρες αναφορικά με την υπαγωγή των όρων στην έννοια του κυρίου αντικειμένου της σύμβασης. Μολαταύτα, το Δικαστήριο, άφησε την τελική κρίση στο εθνικό δικαστήριο. Γι' αυτό, κατόπιν τούτων, απάντησε και το πρώτο ερώτημα, που είχε τεθεί υπ' όψιν του, αναφορικά με τον χρόνο κρίσης του καταχρηστικού χαρακτήρα συμβατικής ρήτρας για την περίπτωση που το αιτούν Δικαστήριο διαπιστώσει ότι η επίδικη ρήτρα δεν καλύπτεται από την εξαίρεση. Ειδικά, όμως, για την επίδικη ρήτρα της υπόθεσης *Andriciuc*, το Δικαστήριο έθεσε κριτήρια, τα οποία καθιστούν την έλλειψη καταχρηστικότητας προφανή. Όπως επισήμανε και ο Γεν. Εισαγγελέας, ο συναλλαγματικός κίνδυνος δεν δύναται κατά λογική αναγκαιότητα να οδηγήσει σε σημαντική ανισορροπία, καθ' ότι τούτο προϋποθέτει τη διαπίστωση διαφοράς μεταξύ χορηγηθέντος ποσού και εξοφληθέντος ποσού. Τέτοια διαφορά, εν προκειμένω, δεν μπορεί εξ' ορισμού να προκύψει, διότι ο καταναλωτής με βάση τη σύμβαση οφείλει να επιστρέψει τον ίδιο αριθμό νομισματικών μονάδων (με το

14. Ibid, σκ. 49-50. Επίσης, βλ. Α. ΤΑΚΗ / Δ. ΠΑΤΣΙΚΑ, Τραπεζικά Δάνεια σε ελβετικό φράγκο – Η νομιμότητα τους ενώπιον του ενωσιακού και του εθνικού δικαστή, Αρμ, 2015, σ. 194.

15. Ειδικότερα, το Δικαστήριο έκρινε ότι «ο όρος «κύριο αντικείμενο της συμβάσεως» κατά τη διάταξη αυτή καλύπτει συμβατική ρήτρα, όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης, η οποία ετέθη σε σύμβαση δανείου συνομολογηθείσα σε ξένο νόμισμα μεταξύ επαγγελματία και καταναλωτή, χωρίς να έχει αποτελέσει αντικείμενο ατομικής διαπραγματεύσεως, και κατά την οποία το δάνειο πρέπει να εξοφληθεί στο ίδιο νόμισμα με εκείνο στο οποίο συνομολογήθηκε, δεδομένου ότι η εν λόγω ρήτρα καθορίζει κύρια παροχή χαρακτηρίζουσα τη συγκεκριμένη σύμβαση. Κατά συνέπεια, η εν λόγω ρήτρα δεν μπορεί να θεωρηθεί καταχρηστική, υπό την προϋπόθεση βεβαίως ότι είναι διατυπωμένη κατά τρόπο σαφή και κατανοητό».

16. Αντίθετα, σχετική αναφορά υπάρχει στο διατακτικό των έτερων δύο αποφάσεων (*Kásler και Káslerné Rábai*, και *RWE Vertrieb*, ό.π.).

17. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 30-32.

18. Ibid, σκ. 40.

19. Ibid, σκ. 51.

προβλεπόμενο επιτόκιο) με αυτόν που έλαβε²⁰. Συνεπώς, τα κριτήρια του έλεγχου καταχρηστικότητας της επίδικης ρήτηρας της υπόθεσης *Andricius*, που έθεσε το Δικαστήριο καθιστούν, κατ' αποτέλεσμα, αλυσιτελή τον έλεγχό της, επειδή, κατά λογική αναγκαιότητα, δεν μπορεί να προκύψει ανισορροπία υποχρεώσεων κατά τον χρόνο συνολομολόγησης της σύμβασης.

IV. Τελικές Παρατηρήσεις

Η απόφαση του ΔΕΕ επί του προδικαστικού ερωτήματος, που του υπέβαλε, δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, το ρουμανικό Εφετείο *Curtea de Apel Oradea*, επικαιροποίησε τη νομολογία του Δικαστηρίου για τις συμβάσεις σε ξένο νόμισμα. Το Δικαστήριο επανήλθε στα συμπεράσματα της υφιστάμενης νομολογίας, επισημαίνοντας τις διαφοροποιήσεις της συγκεκριμένης υποθέσεως. Συγκεκριμένα, η υπόθεση που ήχθη ενώπιον του ΔΕΕ, αφορούσε δάνειο σε ελβετικό φράγκο του οποίου η αποπληρωμή είχε συμφωνηθεί να γίνεται στο ίδιο νόμισμα, σε αντίθεση με άλλους όρους που είχε εξετάσει στο παρελθόν. Το Δικαστήριο, επομένως, δεν είχε να κρίνει μια ρήτρα συναλλάγματος, η οποία επιδρούσε στην παροχή του οφειλέτη, αλλά έναν όρο που απλώς διατύπωνε ρητώς την υποχρέωση οφειλέτη χρηματικής ενοχής να επιστρέψει στον δανειστή χρηματικό ποσό ίδιας ποιότητας, ήτοι στο ίδιο νόμισμα με αυτό που έλαβε. Στην πραγματικότητα, ο όρος αυτός καθορίζει την ίδια τη φύση της παροχής του δανειολήπτη, ώστε δεν είναι δυνατή οποιαδήποτε διάπλαση εναντίον του. Τούτο θα ανέτρεπε τη σύμβαση, μεταβάλλοντας τα θεμελιώδη στοιχεία του πραγματικού της βούλησης των μερών. Κατ' αυτό τον τρόπο, ο έλεγχος καταχρηστικότητας επί του επιδικίου όρου καθίσταται αλυσιτελής. Γι' αυτόν τον λόγο, ίσως, το Δικαστήριο κατηύθυνε περισσότερο από τις προηγούμενες αποφάσεις το αιτούν Δικαστήριο προς την υπαγωγή της επίδικης ρήτηρας στη ρήτρα εξαίρεσης του άρθρου 4 παρ. 2 της Οδηγίας, ενώ ακόμη και για την περίπτωση που αυτό δεν συνέβαινε, επανέλαβε τα όρια του ελέγχου καταχρηστικότητας συνδυάζοντάς τα με την έννοια του συναλλαγματικού κινδύνου, ο οποίος ενυπάρχει σε κάθε χρηματική οφειλή σε ξένο νόμισμα.

► Δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα

Η σχεδιαζόμενη Συμφωνία PNR ΕΕ-Καναδά παραβιάζει τα θεμελιώδη δικαιώματα

δεδομένα των επιβατών αεροπορικών μεταφορών (*Passenger Name Record, PNR*) – σχέδιο Συμφωνίας μεταξύ του Καναδά και της Ευρωπαϊκής Ένωσης – διαβίβαση και επεξεργασία δεδομένων από τις καταστάσεις με τα

ονόματα των επιβατών – συμβατότητα του σχεδίου Συμφωνίας με το άρθρο 16 ΣΛΕΕ και με τα άρθρα 7, 8 και το άρθρο 52 παρ. 1, του Χάρτη – νομική βάση – άρθρο 16 παρ. 2, άρθρο 82 παρ. 1, δεύτερο εδάφιο, στοιχείο δ' και άρθρο 87 παρ. 2, στοιχείο α, ΣΛΕΕ

ΔΕΕ Γνωμοδότηση 1/15, 26.07.2017, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: T. von Danwitz, Γεν. Εισαγγελέας: P. Mengozzi, ECLI:EU:C:2017:592 – Αίτηση Γνωμοδότησης

Η διαδικασία για την έκδοση γνωμοδότησης έχει ως αντικείμενο την αίτηση που υπέβαλε το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο επί της σχεδιαζόμενης Συμφωνίας μεταξύ της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Καναδά σχετικά με τη διαβίβαση των δεδομένων που προέρχονται από τις καταστάσεις με τα ονόματα των επιβατών (δεδομένα *Passenger Name Record*, Συμφωνία PNR). Η αίτηση γνωμοδότησης αφορούσε το ζήτημα αν η σχεδιαζόμενη συμφωνία ήταν σύμφωνη με το ενωσιακό δίκαιο και, ειδικότερα, με τις διατάξεις για τον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής και την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα.

Το 2010 ξεκίνησαν διαπραγματεύσεις μεταξύ της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Καναδά σχετικά με τη διαβίβαση και την επεξεργασία των δεδομένων που προέρχονται από τις καταστάσεις με τα ονόματα των επιβατών (Συμφωνία PNR). Η σχεδιαζόμενη Συμφωνία επιτρέπει τη συστηματική και διαρκή διαβίβαση προς τις αρχές του Καναδά των δεδομένων PNR όλων των επιβατών πτήσεων, με σκοπό τη χρήση και διατήρησή τους, καθώς και την ενδεχόμενη μεταγενέστερη διαβίβασή τους σε άλλες αρχές και σε άλλες τρίτες χώρες, για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας και των σοβαρών μορφών διεθνικού εγκλήματος και την αποθήκευση των δεδομένων για χρονικό διάστημα πέντε ετών, αντικαθιστώντας την ισχύουσα Συμφωνία PNR ΕΕ – Καναδά, που υπεγράφη το 2006.

Αν και η Συμφωνία υπεγράφη το 2014, απαιτείται η έγκριση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου πριν τη θέση της σε ισχύ. Τον Νοέμβριο του 2014, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο υιοθέτησε Ψήφισμα, ζητώντας από το Δικαστήριο, κατ' εφαρμογή του άρθρου 218 παρ. 11 ΣΛΕΕ, να εγκρίνει το σχέδιο της Συμφωνίας πριν την τελική σύναψή της.

Το βασικό νομικό ζήτημα έγκειται στη συμβατότητα της σχεδιαζόμενης Συμφωνίας με τον Χάρτη των θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και, ειδικότερα, με το δικαίωμα προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, που απολαύουν τα φυσικά πρόσωπα.

Κατ' αρχάς, το Δικαστήριο παρατηρεί ότι η Συμφωνία επιτρέπει τη συστηματική και διαρκή διαβίβαση προς την καναδική αρχή των δεδομένων PNR όλων των επιβατών πτήσεων, που ταξιδεύουν μεταξύ Ένωσης και Καναδά. Στη συνέχεια, σημειώνει ότι τα δεδομένα PNR, ως σύνολο, μπορούν να αποκαλύψουν διάφορα είδη πληροφοριών, όπως πληροφορίες σχετικά με την οικονομική κατάσταση

20. Ibid, σκ. 87-88.

ση των επιβατών πτήσεων, καθώς και το πλήρες ταξιδιωτικό δρομολόγιο και τις σχέσεις τους με άλλα πρόσωπα, αλλά και πιο ευαίσθητα είδη δεδομένων, όπως διατροφικές συνήθειες ή την κατάσταση της υγείας τους. Καθώς τα δεδομένα προορίζονται να υποβληθούν σε συστηματική ανάλυση με αυτοματοποιημένα μέσα, στηριζόμενα σε προκαθορισμένα πρότυπα και κριτήρια, η ανάλυση είναι πιθανό να αποκαλύψει επιπλέον στοιχεία όσον αφορά την ιδιωτική ζωή των επιβατών.

Με βάση τα παραπάνω, το Δικαστήριο εκτιμά ότι η διαβίβαση των δεδομένων PNR παραβιάζει το θεμελιώδες δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής, καθώς και το δικαίωμα προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο εξετάζει αν η παραπάνω παραβίαση θα μπορούσε να δικαιολογηθεί. Ξεκινά από τη διαπίστωση ότι η επεξεργασία των δεδομένων PNR, σύμφωνα με τη Συμφωνία, δεν έχει ως βάση τη συγκατάθεση των επιβατών πτήσεων. Στη συνέχεια, επιβεβαιώνει, αρχικά, ότι εν προκειμένω υπάρχει σκοπός γενικού συμφέροντος, συγκεκριμένα η προστασία της δημόσιας ασφάλειας στο πλαίσιο της καταπολέμησης των τρομοκρατικών αξιόποινων πράξεων και των σοβαρών μορφών διεθνικού εγκλήματος και ότι το μέτρο της διαβίβασης των δεδομένων PNR στον Καναδά και η συνακόλουθη επεξεργασία τους είναι πρόσφορες να διασφαλίσουν την επίτευξη του σκοπού αυτού.

Παρά την παραπάνω παραδοχή, ωστόσο, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι πολλές διατάξεις της σχεδιαζόμενης Συμφωνίας δεν περιορίζονται στο απολύτως αναγκαίο και δεν προβλέπουν σαφείς και ακριβείς κανόνες. Δεδομένου ότι υπάρχει κίνδυνος επεξεργασίας ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων σε αντίθεση με την αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων, η διαβίβαση στον Καναδά θα απαιτούσε πιο ακριβή αιτιολόγηση, πέρα από την επίκληση της προστασίας της δημόσιας ασφάλειας από την τρομοκρατία και το σοβαρό διεθνικό έγκλημα. Κατά το Δικαστήριο εν προκειμένω δεν υφίσταται τέτοια δικαιολόγηση. Επιπλέον, εκτιμά ότι η διαρκής αποθήκευση των δεδομένων PNR του συνόλου των επιβατών πτήσεων κατόπιν της αναχώρησής τους από τον Καναδά δεν περιορίζεται στο απολύτως αναγκαίο. Επομένως, κατά το Δικαστήριο, η Συμφωνία παραβιάζει τα θεμελιώδη δικαιώματα και δεν μπορεί να συναφθεί υπό την παρούσα μορφή της.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο θέτει μια σειρά εγγυήσεων και προστατευτικών ρητρών, που θα πρέπει να συμπεριληφθούν στη Συμφωνία, προκειμένου αυτή να πληροί τους όρους της νομιμότητας. Οι παραπάνω εγγυήσεις περιλαμβάνουν τον σαφέστερο καθορισμό των δεδομένων PNR που θα διαβιβάζονται, των αξιόπιστων προτύπων για την αυτοματοποιημένη επεξεργασία των δεδομένων PNR, των βάσεων δεδομένων του Καναδά που καλύπτο-

νται από τη Συμφωνία και των τρίτων μερών, στα οποία μπορεί να αποκαλυφθούν τα δεδομένα PNR. Τέλος, στις καθοριζόμενες από το Δικαστήριο απαιτούμενες εγγυήσεις περιλαμβάνονται τα δικαιώματα των υποκειμένων των δεδομένων, όπως το δικαίωμα ατομικής ενημέρωσης των επιβατών πτήσεων και εποπτείας από ανεξάρτητη ελεγκτική αρχή των κανόνων σχετικά με την προστασία τους.

Το Δικαστήριο καταλήγει ότι αν και η συστηματική διαβίβαση, διατήρηση και χρήση του συνόλου των δεδομένων των επιβατών κατά βάση επιτρέπονται, πολλές διατάξεις της σχεδιαζόμενης Συμφωνίας PNR ΕΕ και Καναδά δεν πληρούν τις απαιτήσεις που απορρέουν από τα θεμελιώδη δικαιώματα του σεβασμού της ιδιωτικής ζωής και προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Ως αποτέλεσμα, το Δικαστήριο απεφάνθη ότι η σχεδιαζόμενη Συμφωνία δεν μπορεί να συναφθεί υπό την παρούσα μορφή της.

Παρατηρήσεις

Βιργινία Τζώρτζη*

1. Εισαγωγικά

Τον περασμένο Ιούλιο το Δικαστήριο εξέδωσε την πολυαναμενόμενη Γνωμοδότησή του σχετικά με τη σχεδιαζόμενη Συμφωνία PNREE-Καναδά. Η Γνωμοδότηση αυτή ολοκληρώνει τη μακρά διένεξη που προκάλεσαν τόσο οι Συμφωνίες PNR, όσο και η Οδηγία PNR 2016/681¹. Αποτελεί την πιο σημαντική κρίση του Δικαστηρίου μετά την απόφαση *Schrems*² ως προς τις διεθνείς διαστάσεις του δικαίου περί προστασίας δεδομένων. Η σημασία της γνωμοδότησης είναι καθοριστική, καθώς δόθηκε στο Δικαστήριο η δυνατότητα να αποφανθεί για πρώτη φορά τόσο για το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 16 παρ. 2 ΣΛΕΕ, όσο και για τη συμβατότητα μιας σχεδιαζόμενης Συμφωνίας με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης και, ειδικότερα με τα άρθρα 7 και 8 αυτού. Επιπλέον, με τη Γνωμοδότησή του, το Δικαστήριο θέτει τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες διεθνείς συμφωνίες μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να νομιμοποιήσουν τη διεθνή διαβίβαση δεδομένων.

* Δ.Ν., Δικηγόρος, Ειδική Επιστήμων Νομικής Σχολής ΔΠΘ, Ερευνήτρια ΚΔΕΟΔ

1. Οδηγία 2016/681/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 27ης Απριλίου 2016 σχετικά με τη χρήση των δεδομένων που περιέχονται στις καταστάσεις ονομάτων επιβατών (PNR) για την πρόληψη, ανίχνευση, διερεύνηση και δίωξη τρομοκρατικών και σοβαρών εγκλημάτων, ΕΕ 2016 L 119/132.

2. ΔΕΕ C-362/14, *Schrems*, 06.10.2015, ECLI:EU:C:2015:650.

Τα δεδομένα PNR περιλαμβάνουν τα ονόματα των επιβατών πτήσεων, την ημερομηνία του σχεδιαζόμενου ταξιδιού, το ταξιδιωτικό δρομολόγιο, καθώς και πληροφορίες σχετικά με την πληρωμή και τις αποσκευές. Μπορούν να αποκαλύψουν, μεταξύ άλλων, τις ταξιδιωτικές συνήθειες, τις σχέσεις μεταξύ προσώπων, πληροφορίες σχετικά με την οικονομική κατάσταση, τις διατροφικές συνήθειες ή την υγεία των επιβατών πτήσεων.

Η εξέλιξη των Συμφωνιών PNR παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον³. Τον Μάιο του 2004, η πρώτη Συμφωνία για τα PNR υπεγράφη στο πλαίσιο του πρώτου πυλώνα⁴. Επρόκειτο για Συμφωνία μεταξύ Ένωσης και Η.Π.Α. Κατά τον χρόνο της σύναψής της δεν υπήρχε κείμενο καθορισμού προτύπων που να ρυθμίζει την ανταλλαγή δεδομένων, ιδιαίτερα σε ζητήματα που αφορούν την ασφάλεια. Το Δικαστήριο, εντούτοις, απεφάνθη ότι δεν ενέπιπτε στο πεδίο των αρμοδιοτήτων του πρώτου πυλώνα, αλλά του τρίτου⁵.

3. Για λεπτομερή ανάλυση των Συμφωνιών PNR βλ. F. GEYER, *Taking Stock: Databases and Systems of Information Exchange in the Area of Freedom, Security and Justice, Challenge Liberty and Security*, 2008, σ. 32.

4. Πρώτη Συμφωνία PNR Ε.Ε.-Η.Π.Α.: Απόφαση 2004/496/ΕΚ του Συμβουλίου της 17ης Μαΐου 2004 για τη σύναψη συμφωνίας μεταξύ της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής σχετικά με την επεξεργασία και τη διαβίβαση των καταστάσεων με τα ονόματα των επιβατών από τους αερομεταφορείς προς το Υπουργείο Εσωτερικής Ασφάλειας, Υπηρεσία Τελωνείων και Προστασίας των Συνόρων των Ηνωμένων Πολιτειών, ΕΕ 2004 L 183/83.

5. ΔΕΚ C-317/04 και C-318/04, *Κοινοβούλιο/Συμβούλιο*, 17.03.2005, ECLI:EU:C:2006:346. Αν και το Δικαστήριο έκρινε υπέρ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου ότι η Συμφωνία PNR Ε.Ε.-Η.Π.Α. είχε θεσπισθεί με λανθασμένη νομική βάση, ακυρώνοντας την Απόφαση 2004/496/ΕΚ του Συμβουλίου και την Απόφαση 2004/535/ΕΚ της Επιτροπής και οδηγώντας στην καταγγελία της Συμφωνίας, δεν εξέτασε ωστόσο τα επιχειρήματά του σχετικά με την αναλογικότητα και την παραβίαση των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Περαιτέρω, υπεγράφη στις 8 Δεκεμβρίου 2011 Συμφωνία μεταξύ Η.Π.Α. και Ε.Ε. για τη χρήση και τη διαβίβαση των καταστάσεων με τα ονόματα των επιβατών στο Υπουργείο Εσωτερικής Ασφάλειας των Ηνωμένων Πολιτειών, βλ. Council of the European Union, *Agreement between the United States of America and the European Union on the use and transfer of Passenger Name Records to the United States Department of Homeland Security 17434/11* και F.R. DAL POZZO, *EU Legal Framework for Safeguarding Air Passenger Rights*, Heidelberg – New York – Dordrecht – London, 2015, σ. 118 επ., J.S. VARA, *Transatlantic counterterrorism cooperation agreements on the transfer of personal data: a test for democratic accountability in the EU*, σε E. Fahey / D. Curtin (eds), *A Transatlantic Community of Law: Legal Perspectives on the Relationship Between the EU and US Legal Orders*, Cambridge University Press, Cambridge, 2014, σ. 279 επ., F. BOEHM, *EU PNR: European Flight Passengers Under General Suspicion – The Envisaged European Model of Analyzing Flight Passenger Data*, σε

Τόσο ο Ευρωπαίος Επόπτης Προστασίας Δεδομένων (ΕΕΠΔ) όσο και η Ομάδα του Άρθρου 29 έχουν αμφισβητήσει, εδώ και χρόνια, την ίδια την ύπαρξη του καθεστώτος PNR, λόγω της μαζικής επιτήρησης που εξ ορισμού φαίνεται να επιβάλλει. Επιτρέπει, στην πραγματικότητα, στις αρμόδιες αρχές να συλλέγουν και να επεξεργάζονται μεγάλο όγκο δεδομένων, που προέρχονται από τις καταστάσεις με τα ονόματα των επιβατών πτήσεων, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται και ευαίσθητα δεδομένα, τα οποία εξ ορισμού απαιτούν αυτοματοποιημένη επεξεργασία, καθώς και τη διατήρηση των δεδομένων αυτών για διάρκεια πέντε ετών, με σκοπό την καταπολέμηση της τρομοκρατίας και των σοβαρών μορφών διεθνικού εγκλήματος. Ιδιαίτερη σημασία έχει ότι τα παραπάνω οργανώνονται στο πλαίσιο ενός προληπτικού σταδίου που αποβλέπει στον εντοπισμό συμπεριφορών «επικίνδυνων» ή «που προκαλούν προβληματισμό», προκειμένου να εντοπισθούν πρόσωπα άγνωστα έως τώρα στις αστυνομικές υπηρεσίες ή μη ύποπτα, δημιουργώντας την εντύπωση ότι όλοι οι ταξιδιώτες μετατρέπονται σε εν δυνάμει υπόπτους. Επομένως, προειδοποιούν ότι πρόκειται για συστήματα υπερβολικά επεμβατικά των οποίων η αποτελεσματικότητα δεν έχει ακόμη αποδειχθεί⁶.

Τον Σεπτέμβριο του 2005, η Επιτροπή εξέδωσε απόφαση επάρκειας για τον Καναδά σύμφωνα με το άρθρο 25 της Οδηγίας 95/46/ΕΚ⁷, η οποία έληξε τέσσερα χρόνια αργότερα. Το 2010, νέες διαπραγματεύσεις ξεκίνησαν και το 2014 η Ένωση και ο Καναδάς υπέγραψαν νέα Συμφωνία PNR. Παρά τις έντονες επιφυλάξεις του Ευρωπαϊκού Επόπτη Προστασίας Δεδομένων, όσον αφορά, μεταξύ άλλων, την έλλειψη αναγκαιότητας και αναλογικότητας των μαζικών διαβιβάσεων δεδομένων PNR προς

S. Gutwirth ... [et al.] (eds), Springer, 2011, σ. 171 επ., K. HAILBRONNER / V. PAKONSTANTINOY / M. KAU, *The Agreement on Passenger-Data Transfer (PNR) and the EU-US Cooperation in Data Communication*, International Migration, 2008, σ. 2.

6. Βλ. ενδεικτικά European Data Protection Supervisor, *Opinion 5/2015, Second Opinion on the Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the use of Passenger Name Record data for the prevention, detection, investigation and prosecution of terrorist offences and serious crime*, 24.09.2015, par. 63, 64, διαθέσιμο σε: https://edps.europa.eu/sites/edp/files/publication/15-09-24_pnr_en.pdf, και WP 29 *Opinion 7/2010 on European Commission's Communication on the global approach to transfers of Passenger Name Record (PNR) data to third countries*, 12.11.2010, p. 4, διαθέσιμο σε: http://ec.europa.eu/justice/data-protection/article-29/documentation/opinion-recommendation/files/2010/wp178_en.pdf.

7. Οδηγία 95/46/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 24ης Οκτωβρίου 1995, για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών, ΕΕ 1995 L 281/31.

τρίτες χώρες, η Συμφωνία δεν τροποποιήθηκε από το Συμβούλιο και ετέθη προς έγκριση του Κοινοβουλίου, το οποίο ζήτησε τη Γνωμοδότηση του Δικαστηρίου.

Στη μακροσκελή Γνωμοδότησή του το Δικαστήριο, ακολουθώντας στα περισσότερα σημεία τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα, διακηρύττει ότι η διαβίβαση δεδομένων PNR στον Καναδά απαιτεί ιδιαιτέρως βάσιμη δικαιολόγηση, αντλούμενη από άλλους λόγους, εκτός της προστασίας της δημόσιας ασφάλειας, από την τρομοκρατία και το σοβαρό διεθνικό έγκλημα. Επομένως, καταλήγει ότι η Συμφωνία παραβιάζει τα θεμελιώδη άρθρα 7 και 8 του Χάρτη για την προστασία της ιδιωτικής ζωής και των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα των πολιτών της Ένωσης. Οι διατάξεις που, κατά το Δικαστήριο, θα έπρεπε να συμπεριληφθούν στην Συμφωνία ώστε να είναι νόμιμη περιλαμβάνουν πιο σαφή καθορισμό των δεδομένων PNR που διαβιβάζονται, δικαίωμα του υποκειμένου των δεδομένων ατομικής ενημέρωσης όταν τα δεδομένα τυγχάνουν επεξεργασίας και εποπτεία της τήρησης των προστατευτικών για τους επιβάτες κανόνων από ανεξάρτητη διοικητική αρχή.

II. Η αποδοχή του συστήματος PNR

Το Δικαστήριο, ακολουθώντας τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα, επιβεβαιώνει το θεμελιώδες δικαίωμα στην προστασία των δεδομένων. Επεκτείνει, κατά τον τρόπο αυτόν, τις αποφάσεις του σε υποθέσεις όπως η *Digital Rights Ireland*⁸, η *Schrems*⁹ και η *Tele2 Sverige*¹⁰ στο πεδίο των διεθνών συμφωνιών. Αξίζει να σημειωθεί η αναφορά που κάνει το Δικαστήριο στο τέταρτο εδάφιο του προοιμίου του Χάρτη, υπογραμμίζοντας την ανάγκη «να ενισχυθεί η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, υπό το πρίσμα της εξέλιξης της κοινωνίας, της κοινωνικής πρόοδου και των επιστημονικών και τεχνολογικών εξελίξεων»¹¹.

Στη συνέχεια επισημαίνει ότι αν και ορισμένα από τα δεδομένα PNR, θεωρούμενα μεμονωμένα, δεν φαίνεται να μπορούν να αποκαλύψουν σημαντικές πληροφορίες για την ιδιωτική ζωή των επιβατών, εντούτοις, θεωρούμενα συνολικά, είναι δυνατόν να αποκαλύψουν σημαντικά προσωπικά δεδομένα, όπως το πλήρες ταξιδιωτικό δρομολόγιο, τις σχέσεις με άλλα πρόσωπα ή την κατάσταση της υγείας, ακόμη και να αποκαλύψουν ευαίσθητα δεδομένα για τους επιβάτες αυτούς¹². Προσθέτει, εξάλλου, ότι το σύνολο των διαβιβαζόμενων δεδομένων PNR, που συλλέγονται κατ'αυτόν τον τρόπο, προορίζονται να υποβληθούν σε συστηματική ανάλυση

πριν από την άφιξη του αεροσκάφους στον Καναδά με αυτοματοποιημένα μέσα, η οποία ενδέχεται να αποκαλύψει επιπλέον στοιχεία όσον αφορά την ιδιωτική ζωή των επιβατών.

Ενώ το Δικαστήριο είχε καταδικάσει τη συστηματική ανάλυση αυτού του είδους στο παρελθόν¹³, εν προκειμένω και, σε αντίθεση με τον Γεν. Εισαγγελέα¹⁴, δεν φαίνεται να κρατά την ίδια αρνητική στάση. Η διαπίστωση αυτή αποδεικνύεται από το γεγονός ότι δεν κάνει καμία αναφορά στην έννοια της μαζικής επιτήρησης, παρά τη γενικευμένη αμφισβήτησή της¹⁵. Δύσκολα, όμως, θα μπορούσε να διακρίνει κανείς διαφορά ανάμεσα στα προβλεπόμενα από τη σχεδιαζόμενη Συμφωνία και τη γενική και χωρίς διάκριση διατήρηση του συνόλου των δεδομένων, η οποία απερίφηθη από το Δικαστήριο στην υπόθεση *Tele2 Sverige*¹⁶ και η οποία δεν μπορεί να θεωρηθεί αυτοδικαίως δικαιολογημένη ακόμη και στο πλαίσιο της καταπολέμησης της τρομοκρατίας¹⁷. Στο σημείο αυτό, η σχολιαζόμενη Γνωμοδότηση 1/15 φαίνεται να μην καταδικάζει την μαζική επιτήρηση με την ίδια αποφασιστικότητα που επέδειξε στην *Tele2 Sverige*¹⁸.

Έτσι, αν και η απόφασή του Δικαστηρίου στην υπόθεση *Digital Rights* θα δικαιολογούσε, ίσως, την ελπίδα ακύρωσης του συστήματος PNR μέσω της μη αποδοχής από το Δικαστήριο της μαζικής αποθήκευσης δεδομένων, που το Δικαστήριο επανέλαβε στις *Schrems* και *Tele2*

8. ΔΕΕ C-293/12 και C-594/12, *Digital Rights Ireland*, 08.04.2014, ECLI:EU:C:2014:238.

9. ΔΕΕ C-362/14, *Schrems*, ό.π.

10. ΔΕΕ C-203/15, *Tele2 Sverige*, 21.12.2016, ECLI:EU:C:2016:970.

11. Σκ. 135 της σχολιαζόμενης Γνωμοδότησης.

12. *Ibid*, σκ. 128.

13. Στην απόφασή του στην υπόθεση ΔΕΕ C-293/12 και C-594/12, *Digital Rights Ireland*, ό.π., σκ. 57 και 58, το Δικαστήριο αναγνώρισε τη σημασία του στόχου γενικού συμφέροντος του σχετικού με τη δημόσια ασφάλεια, αλλά τόνισε ότι αυτός δεν υπερισχύει μιας παράβασης που θεωρεί ότι είναι μαζική και αδιαφοροποίητη ως προς τα θεμελιώδη δικαιώματα των ευρωπαίων πολιτών.

14. Ο οποίος τόνισε ότι αν και η επέμβαση, την οποία συνεπάγεται η σχεδιαζόμενη Συμφωνία, είναι μικρότερου εύρους από εκείνη που προβλέπεται από την Οδηγία 2006/24/EK, ενώ συγχρόνως θίγει σε μικρότερο βαθμό την καθημερινή ζωή κάθε προσώπου, ο αδιαφοροποίητος και γενικευμένος χαρακτήρας της προκαλεί αμφιβολίες, Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέως P. Mengozzi, 08.09.2016, ECLI:EU:C:2016:656, σημ. 240.

15. Ιδιαίτερη σημασία έχει η Γνώμη 5/15 του ΕΕΠΔ για την Οδηγία PNR, ό.π., όπου δηλώνει ότι «η μη στοχοθετημένη και μαζική συλλογή και επεξεργασία δεδομένων του συστήματος PNR ισοδυναμεί με μέτρο γενικής επιτήρησης», παρ. 63. Πράγματι, δεν κάνει κανένα επιχείρημα, αλλά μάλλον δέχεται χωρίς επαρκή επιχειρήματα την ανάγκη για τα δεδομένα. Σε αυτό το σημείο, πρέπει να σημειωθεί ότι «η χρησιμότητα της μεγάλης κλίμακας κατάρτισης προφίλ με βάση τα δεδομένα των επιβατών πρέπει να αμφισβητηθεί διεξοδικά, βάσει τόσο επιστημονικών στοιχείων όσο και πρόσφατων μελετών», Γνώμη 7/2010 Ομάδας Εργασίας του Άρθρου 29, σ. 4.

16. ΔΕΕ C-203/15, *Tele2 Sverige*, ό.π., σκ. 97

17. *Ibid*, σκ. 119.

18. *Ibid*, σκ. 105 και 106.

Sverige, το Δικαστήριο στη σχολιαζόμενη Γνωμοδότηση, αφενός, επιβεβαιώνει την ανάγκη προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, αφετέρου, όμως, προχωρά στην αποδοχή του συστήματος PNR.

Το Δικαστήριο επιβεβαιώνει ότι τα άρθρα 7 και 8 του Χάρτη δεν αποτελούν απόλυτα προνόμια, αλλά πρέπει να λαμβάνονται υπόψη σε σχέση με τη λειτουργία που επιτελούν ως προς το κοινωνικό σύνολο¹⁹. Επισημαίνει καταρχάς ότι η σχεδιαζόμενη Συμφωνία έχει ως σκοπό, ιδίως, την προστασία της δημόσιας ασφάλειας μέσω της διαβίβασης δεδομένων PNR στον Καναδά και της χρήσεώς τους στο πλαίσιο της καταπολέμησης των τρομοκρατικών αξιόποινων πράξεων και των σοβαρών μορφών διεθνικού εγκλήματος²⁰. Ο σκοπός αυτός συνιστά σκοπό γενικού συμφέροντος της Ένωσης δυνάμενο να δικαιολογήσει ακόμη και σοβαρές επεμβάσεις στα θεμελιώδη δικαιώματα που κατοχυρώνονται με τα άρθρα 7 και 8 του Χάρτη. Προχωρώντας σε λεπτομερή εξέταση, μέσα από το πρίσμα της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας, της επέμβασης στα θεμελιώδη δικαιώματα του σεβασμού της ιδιωτικής ζωής και της προστασίας των δεδομένων, που εγγυώνται τα παραπάνω άρθρα, το Δικαστήριο εκτιμά ότι κατά το άρθρο 8 του Χάρτη, η σχεδιαζόμενη Συμφωνία οριοθετεί, με το άρθρο 3, τους σκοπούς της επεξεργασίας δεδομένων PNR και προβλέπει, στο άρθρο 9, κανόνες που αποσκοπούν να εγγωγηθούν, μεταξύ άλλων, την ασφάλεια, την εμπιστευτικότητα και την ακεραιότητα των δεδομένων αυτών και να τα προστατεύσουν από τον κίνδυνο παράνομης προσβάσεως και επεξεργασίας. Υπό τις συνθήκες αυτές, κατά το Δικαστήριο, οι επεμβάσεις που συνεπάγεται η σχεδιαζόμενη Συμφωνία PNR μπορούν να δικαιολογηθούν από τον σκοπό γενικού συμφέροντος της Ένωσης και δεν δύνανται να θίξουν το ουσιώδες περιεχόμενο των θεμελιωδών δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται με τα άρθρα 7 και 8 του Χάρτη.

Επομένως, στο σημείο αυτό εντοπίζεται μια αλλαγή σε σχέση με την προηγούμενη νομολογία του Δικαστηρίου, που του επιτρέπει να επικυρώσει τη σχεδιαζόμενη Συμφωνία και, κατ' επέκταση το σύστημα PNR βάσει του Χάρτη. Δέχεται σαφώς την ανάγκη του συστήματος PNR για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας, παρά τη μαζική επιτήρηση, σημειώνοντας ιδιαίτερα ότι το άρθρο 6 του Χάρτη, που προβλέπει το δικαίωμα κάθε προσώπου όχι μόνο στην ελευθερία, αλλά και στην ασφάλεια, μπορεί να δικαιολογήσει την επεξεργασία των προσωπικών

δεδομένων²¹. Το πιθανότερο είναι ότι το Δικαστήριο προχώρησε στην αλλαγή αυτή ως αντίδραση στη συχνότητα και την ένταση των τρομοκρατικών επιθέσεων που αντιμετωπίζει σήμερα η Ευρώπη.

III. Η οριοθέτηση από το Δικαστήριο του συστήματος PNR

Παρά την πρόθεσή του να αποδεχθεί το σύστημα PNR, η Γνωμοδότηση του Δικαστηρίου σε καμία περίπτωση δεν αποτελεί λευκή επιταγή. Αντιθέτως, το Δικαστήριο ακολουθώντας τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα και επισημαίνοντας το μη αμελητέο ποσοστό σφάλματος που αναπόφευκτα οι Συμφωνίες αυτές ενέχουν²², καταλήγει ότι η σχεδιαζόμενη Συμφωνία δεν μπορεί να συναφθεί υπό την παρούσα μορφή της. Προτείνει, επομένως, την τροποποίηση συγκεκριμένων διατάξεών της, θέτοντας στην ουσία μια σειρά όρων που οποιοδήποτε σύστημα PNR πρέπει αναγκαστικά να τηρεί προκειμένου να διασφαλισθεί η συμμόρφωσή του με τον Χάρτη.

Έτσι, το Δικαστήριο εκτιμά καταρχήν ότι ένας συγκεκριμένος αριθμός από τις 19 κατηγορίες δεδομένων PNR, που απαριθμούνται στο παράρτημα της σχεδιαζόμενης Συμφωνίας²³, πρέπει να οριοθετούνται με επαρκή σαφήνεια και ακρίβεια²⁴.

Στη συνέχεια, ο Δικαστήριο εξετάζει ειδικότερα το ζήτημα των ευαίσθητων δεδομένων. Ως τέτοια ορίζονται από την Οδηγία 95/46/EK για την Προστασία των Δεδομένων όσα αποκαλύπτουν τη φυλετική ή εθνοτική καταγωγή, τα πολιτικά φρονήματα, τις θρησκευτικές ή φιλοσοφικές πεποιθήσεις, τη συμμετοχή σε συνδικαλιστικές οργανώσεις ή αφορούν την υγεία ή την σεξουαλική ζωή ενός προσώπου²⁵. Το Δικαστήριο κρίνει ότι για τη διαβίβαση ευαίσθητων δεδομένων στον Καναδά θα απαιτούνταν ακριβής και ιδιαιτέρως βάσιμη δικαιολόγηση, αντλούμενη από άλλους λόγους

21. Ibid, σκ. 149.

22. Ibid, σκ. 170.

23. Πρόκειται για τις ίδιες σε όλες τις Συμβάσεις PNR καθώς και στην Οδηγία 2016/681/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 27ης Απριλίου 2016, σχετικά με τη χρήση των δεδομένων που περιέχονται στις καταστάσεις ονομάτων επιβατών (PNR) για την πρόληψη, ανίχνευση, διερεύνηση και δίωξη τρομοκρατικών και σοβαρών εγκλημάτων.

24. Σκ. 156 της σχολιαζόμενης Γνωμοδότησης.

25. Άρθρο 8 παρ. 2 Οδηγίας 95/46/EK, ό.π. Είναι ενδιαφέρον ότι ο Γενικός Κανονισμός 679/2016 για την Προστασία Δεδομένων θα προσθέσει στον κατάλογο αυτό τα «γενετικά δεδομένα» και τα «βιομετρικά δεδομένα με σκοπό την αδιαμφισβήτητη ταυτοποίηση προσώπου», Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 27ης Απριλίου 2016 για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελευθερία κυκλοφορίας των δεδομένων αυτών και την κατάργηση της οδηγίας 95/46/EK, άρθρο 9.

19. Σκ. 136 της σχολιαζόμενης Γνωμοδότησης και ΔΕΕ C-112/00, *Schmidberger*, 12.06.2003, ECLI:EU:C:2003:333, σκ. 80, C-92/09 και C-93/09, *Volker und Markus Schecke και Eifert*, 09.11.2010, ECLI:EU:C:2010:662, σκ. 48, C-291/12, *Schwarz*, 17.10.2013, ECLI:EU:C:2013:670, σκ. 33.

20. Ibid, σκ. 148.

εκτός της προστασίας της δημόσιας ασφάλειας από την τρομοκρατία και το σοβαρό διεθνικό έγκλημα. Εν προκειμένω, όμως, δεν υφίσταται τέτοια δικαιολόγηση²⁶ και εκτιμά ότι τα άρθρα 7 και 8 και 52 παρ. 1 του Χάρτη αντιτίθενται στην διαβίβαση τέτοιου είδους δεδομένων²⁷.

Δεύτερον, το Δικαστήριο ζητά τον καθορισμό προκαθορισμένων προτύπων και κριτηρίων, που θα χρησιμοποιούνται στο πλαίσιο της αυτοματοποιημένης επεξεργασίας των δεδομένων PNR, βάσει των οποίων θα εντοπίζονται τα άτομα που μπορεί να βαρύνονται με εύλογη υποψία συμμετοχής σε τρομοκρατικές αξιόποινες πράξεις ή σε σοβαρά διεθνικά εγκλήματα²⁸. Στο σημείο αυτό διακρίνεται η προστατευτική των θεμελιωδών δικαιωμάτων στάση που κρατά το Δικαστήριο, στέλλοντας το μήνυμα ότι οι τεχνολογικές εξελίξεις πρέπει να αποτελούν εργαλείο στην υπηρεσία της κοινωνίας και όχι πρόσχημα για την καθιέρωση εξαιρετικά ασφαλών πολιτικών που παραβιάζουν, ωστόσο, τα θεμελιώδη δικαιώματα.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο απαιτεί οι χρησιμοποιούμενες βάσεις δεδομένων να περιορίζονται σε εκείνες των οποίων κάνει χρήση ο Καναδάς σχετικά με την καταπολέμηση της τρομοκρατίας και των σοβαρών μορφών διεθνικού εγκλήματος. Όσον αφορά, όμως, τη διατήρηση των δεδομένων PNR, η οποία ανέρχεται στα πέντε έτη, με απόκρυψη των ονομάτων μετά από 30 ημέρες, το Δικαστήριο αναγνωρίζει αρχικά ότι καθόσον χρόνο οι επιβάτες αεροπορικών μεταφορών βρίσκονται στον Καναδά ή όταν πρόκειται να αναχωρήσουν από την τρίτη αυτή χώρα, υφίσταται η αναγκαία σχέση μεταξύ των δεδομένων αυτών και του επιδιωκόμενου με τη Συμφωνία σκοπού, οπότε η Συμφωνία δεν υπερβαίνει τα όρια του απολύτως αναγκαίου²⁹, παρά το συστηματικό χαρακτήρα της διατήρησης και της χρήσης των δεδομένων του συνόλου των επιβατών αυτών.

Ωστόσο, το Δικαστήριο διευκρινίζει ότι η χρήση των δεδομένων PNR κατά τη διάρκεια της διαμονής των επιβατών αεροπορικών μεταφορών στον Καναδά πρέπει να εξαρτάται, εκτός αν πρόκειται για επείγουσες περιπτώσεις δρόντως αιτιολογημένες, από προηγούμενο έλεγχο πραγματοποιούμενο είτε από δικαστήριο είτε από ανεξάρτητη διοικητική αρχή³⁰.

Το Δικαστήριο, τέλος, δεν θεωρεί ότι υπάρχει ανάγκη, εφόσον οι επιβάτες έχουν κατόπιν αναχωρήσει από τον Καναδά, να διατηρούνται τα δεδομένα τους, στο

βαθμό που δεν έχουν κριθεί επικίνδυνοι όσον αφορά την τρομοκρατία και το σοβαρό διεθνικό έγκλημα, κατά την άφιξή τους στον Καναδά και έως την αναχώρησή τους από την χώρα αυτή. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι ότι το Δικαστήριο, επαναλαμβάνοντας την απόφασή του στην υπόθεση *Tele2 Sverige*, εκτιμά ότι η διαρκής αποθήκευση των δεδομένων PNR του συνόλου των επιβατών αεροπορικών μεταφορών κατόπιν της αναχωρήσής τους από τον Καναδά δεν περιορίζεται στο απολύτως αναγκαίο. Εντούτοις, η αποθήκευση των δεδομένων PNR για πέντε έτη, που προβλέπει η σχεδιαζόμενη Συμφωνία, δεν φαίνεται στο Δικαστήριο να υπερβαίνει τα όρια εκείνου που είναι απολύτως αναγκαίου για τον σκοπό της καταπολέμησης της τρομοκρατίας και του σοβαρού διεθνικού εγκλήματος³¹, σε περίπτωση που διαπιστώθηκαν αντικειμενικά στοιχεία δυνάμει να καταδείξουν ότι οι επιβάτες αυτοί, ακόμη και κατόπιν της αναχωρήσής τους από τον Καναδά, ενδέχεται να είναι επικίνδυνοι.

Τέταρτον, απαιτείται, περαιτέρω, κατά το Δικαστήριο, η κοινοποίηση των δεδομένων PNR από τις καναδικές αρχές στις δημόσιες αρχές χώρας εκτός της Ένωσης να επιτρέπεται μόνον εφόσον υφίσταται συμφωνία μεταξύ της Ένωσης και της χώρας αυτής, ισοδύναμη της σχεδιαζόμενης Συμφωνίας, ή σχετική Απόφαση της Επιτροπής. Κατά το Δικαστήριο, η σχεδιαζόμενη Συμφωνία δεν εγγυάται ότι η κοινοποίηση των δεδομένων θα περιορίζεται στο απολύτως αναγκαίο.

Πέμπτον, το Δικαστήριο, αν και στη συγκεκριμένη Σύμβαση PNR επισημαίνει την έλλειψη ενός ατομικού δικαιώματος ενημέρωσης, εκτιμά, ωστόσο, ότι ο κανόνας περί διαφάνειας που προβλέπει στο άρθρο της 11, βάσει του οποίου η αρμόδια καναδική αρχή υποχρεούται να αναρτά στον ιστότοπό της ορισμένα στοιχεία γενικής φύσεως σχετικά με τη διαβίβαση των δεδομένων PNR και τη χρήση τους, χωρίς να επιβάλλεται καμία υποχρέωση προσωπικής ενημέρωσης των επιβατών αεροπορικών μεταφορών, καθιστά δυνατή την επαρκή ενημέρωση των επιβατών αεροπορικών μεταφορών³². Απαιτεί, αντιθέτως, την πρόβλεψη δικαιώματος ατομικής ενημέρωσης των επιβατών πτήσεων σε περίπτωση χρήσεως των δεδομένων PNR, τα οποία τους αφορούν, κατά τη διάρκεια της παραμονής τους στον Καναδά και κατόπιν της αναχώρησής τους από τη χώρα αυτή, καθώς και σε περίπτωση δημοσιοποίησης των δεδομένων αυτών σε άλλες αρχές ή σε ιδιώτες.

Τέλος, όσον αφορά τον έλεγχο της τήρησης των διατάξεων περί προστασίας των φυσικών προσώπων από την επεξεργασία των δεδομένων τους, μια απαίτηση που

26. Σκ. 165 της σχολιαζόμενης Γνωμοδότησης.

27. Ibid, σκ. 167.

28. Ibid, σκ. 172.

29. Ibid, σκ. 197.

30. Ibid, σκ. 202.

31. Ibid, σκ. 206.

32. Ibid, σκ. 223.

περιλαμβάνεται τόσο στο άρθρο 8 παρ. 3 του Χάρτη όσο και στο άρθρο 16 παρ. 2 ΣΛΕΕ, αλλά και στη νομολογία του Δικαστηρίου³³, το Δικαστήριο απαιτεί αυτός να ασκείται από ανεξάρτητη ελεγκτική αρχή, η οποία ασκεί τα καθήκοντά της κατά τρόπο πλήρως ανεξάρτητο, χωρίς να υπόκειται σε επιβλέπουσα αρχή³⁴.

IV. Η επιλογή της νομικής βάσης

Η σχολιαζόμενη Γνωμοδότηση έδωσε, επιπλέον, στο Δικαστήριο την ευκαιρία να αποφανθεί σχετικά με την επιλογή της κατάλληλης νομικής βάσης για τη σχεδιαζόμενη Συμφωνία PNR. Το ερώτημα, που έθεσε το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, ήταν αν θα έπρεπε να επιλεγούν ως νομική βάση τα άρθρα 82 και 87 ΣΛΕΕ, που διέπουν τη δικαστική συνεργασία επί ποινικών υποθέσεων και την αστυνομική συνεργασία, ή το άρθρο 16 ΣΛΕΕ, που αφορά την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Το Δικαστήριο επαναδιατυπώνει την αρχή ότι η επιλογή πρέπει να στηρίζεται σε αντικειμενικά στοιχεία, επιδεχόμενα δικαστικό έλεγχο, μεταξύ των οποίων καταλέγονται ο σκοπός και το περιεχόμενο της πράξης αυτής³⁵. Επισημαίνει ότι η σχεδιαζόμενη Συμφωνία έχει δύο συστατικά στοιχεία, την ανάγκη προστασίας της δημόσιας ασφάλειας και την προστασία των δεδομένων PNR³⁶. Διατυπώνει τη θέση ότι ενώ η διαβίβαση και η χρήση δεδομένων PNR από την καναδική αρμόδια αρχή δικαιολογούνται από την προστασία της δημόσιας ασφάλειας, η διαβίβαση αυτή θα ήταν νόμιμη μόνον αν τηρούνται οι κανόνες περί προστασίας των δεδομένων³⁷. Επομένως, συμπεραίνει ότι τα δύο συστατικά στοιχεία της σχεδιαζόμενης Συμφωνίας είναι άρρηκτα συνδεδεμένα μεταξύ τους, αφού και τα δύο έχουν ουσιώδη σημασία και η Συμφωνία πρέπει να συναφθεί με νομική βάση τόσο το άρθρο 16, όσο και το άρθρο 87 ΣΛΕΕ. Αντιθέτως, κρίνει ότι η Συμφωνία δεν θα πρέπει να έχει ως νομική βάση το άρθρο 82 παρ. 1 στ. δ' ΣΛΕΕ, που αφορά τη δικαστική συνεργασία, αφού η διάταξη αυτή έχει σκοπό τη διευκόλυνση της συνεργασίας μεταξύ των δικαστικών ή άλλων ισοδύναμων αρχών των κρατών μελών κατά την άσκηση ποινικών διώξεων και την εκτέλεση των αποφάσεων, ενώ η σχεδιαζόμενη Συμφωνία δεν περιλαμβάνει τη διευκόλυνση της συνεργασίας των δικαστικών αρχών³⁸.

33. ΔΕΕ C-518/07, *Επιτροπή/Γερμανία*, 09.03.2010, ECLI:EU:C:2010:125, σκ. 25, C-288/12, *Επιτροπή/Ουγγαρία*, 08.04.2014, ECLI:EU:C:2014:237, σκ. 48, και C-362/14, *Schrems*, ό.π., σκ. 41.

34. Σκ. 230 της σχολιαζόμενης Γνωμοδότησης.

35. Ibid, σκ. 76 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία.

36. Ibid, σκ. 90.

37. Ibid, σκ. 94.

38. Ibid, σκ. 102 έως 104.

Το Δικαστήριο, όσον αφορά την επιλογή της νομικής βάσης, δεν προχώρησε σε λεπτομερή ανάλυση ως προς το άρθρο 16 ΣΛΕΕ, αλλά το εξίσωσε με το άρθρο 8 του Χάρτη και βάσισε την ανάλυσή του στην τελευταία αυτή διάταξη. Αντιθέτως, ο Γεν. Εισαγγελέας υπήρξε αναλυτικότερος³⁹, καταλήγοντας ωστόσο στο ίδιο συμπέρασμα με εκείνο του Δικαστηρίου για την ανάγκη της διπλής νομικής βάσης.

V. Συνέπειες για άλλες διεθνείς συμφωνίες

Το γεγονός ότι το Δικαστήριο θέτει συγκεκριμένους όρους για την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και αποκλείει ως νομική βάση το άρθρο 82 παρ. 1 στ. δ' ΣΛΕΕ θα μπορούσε να έχει, κατά διαπίστωση και του Γεν. Εισαγγελέα⁴⁰, συνέπειες για την Οδηγία PNR 2016/681 καθώς και για τις Συμφωνίες PNR, οι οποίες ισχύουν ήδη μεταξύ αφενός της Ευρωπαϊκής Ένωσης και αφετέρου της Αυστραλίας⁴¹ και των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής⁴², καθώς οι πράξεις αυτές έχουν ως νομική βάση το παραπάνω άρθρο.

Την ίδια άποψη εξέφρασε και ο Ευρωπαίος Επόπτης Προστασίας Δεδομένων στο πλαίσιο της Οδηγίας PNR 2016/681/ΕΕ. Εφόσον η λειτουργία των καθεστώτος PNR εντός της ίδιας της Ένωσης και του καθεστώτος PNR ΕΕ-Καναδά είναι παρόμοια, η Γνωμοδότηση του Δικαστηρίου μπορεί να έχει σημαντικό αντίκτυπο στη κύρος όλων των Συμφωνιών PNR⁴³. Θα μπορούσε, επίσης, να θέσει σε κίνδυνο Συμφωνίες όπως η SWIFT, η Συμφωνία Ομπρέλα (Umbrella Agreement) και η Ασπίδα Προστασίας (Privacy Shield) ΕΕ-ΗΠΑ. Άλλωστε, ήδη η τελευταία τίθεται σε αμφισβήτηση⁴⁴ και η Γνωμοδότηση του Δικαστηρίου θα μπορούσε να έχει επιπτώσεις ως προς δύο σημεία. Το πρώτο αφορά την απαίτηση

39. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέως στη σχολιαζόμενη Γνωμοδότηση, σημ. 114-120.

40. Ibid, σημ. 4.

41. Απόφαση 2012/381/ΕΕ του Συμβουλίου, της 13ης Δεκεμβρίου 2011, για τη σύναψη της συμφωνίας μεταξύ της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Αυστραλίας για την επεξεργασία και τη διαβίβαση, από τους αερομεταφορείς, δεδομένων από τις καταστάσεις με τα ονόματα των επιβατών (PNR) προς την Υπηρεσία Τελωνείων και Προστασίας των Συνόρων της Αυστραλίας, ΕΕ 2012 L 186/3.

42. Απόφαση 2012/472/ΕΕ του Συμβουλίου, της 26ης Απριλίου 2012, σχετικά με τη σύναψη της συμφωνίας μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής και της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη χρήση και τη διαβίβαση των φακέλων ονομάτων επιβατών στο Υπουργείο Εσωτερικής Ασφάλειας των Ηνωμένων Πολιτειών, ΕΕ 2012 L 215/4.

43. European Data Protection Supervisor, Opinion 5/2015, ό.π., παρ. 18.

44. Βλ. τις εν εξελίξει υποθέσεις ΓΔΕΕ T-670/16, *Digital Rights Ireland/Επιτροπή* και T-738/16, *La Quadrature du Net κ.λπ./Επιτροπή*.

που διατύπωσε το Δικαστήριο στη σχολιαζόμενη Γνωμοδότηση, η εποπτεία, που προβλέπουν οι εν λόγω Συμφωνίες, να πραγματοποιείται από αρχή η οποία ασκεί τα καθήκοντά της με πλήρη ανεξαρτησία⁴⁵, σημείο στο οποίο έχει ασκηθεί κριτική και για την Ασπίδα Προστασίας. Το δεύτερο αφορά την ιδιαίτερως βάσιμη δικαιολόγηση για τη διαβίβαση ευαίσθητων δεδομένων που απαιτεί η Γνωμοδότηση.

VI. Συμπερασματική παρατήρηση

Το γεγονός και μόνο της έκφρασης της θέσεως του Δικαστηρίου επί της νομιμότητας του καθεστώτος PNR είναι εξαιρετικής σημασίας για το σύνολο των Ευρωπαίων ταξιδιωτών. Είναι σαφές ότι το Δικαστήριο προβαίνει σε λεπτομερή έλεγχο της Συμφωνίας PNR μεταξύ ΕΕ και Καναδά. Ακολουθώντας μια σειρά ιστορικής σημασίας αποφάσεων του, οι οποίες έθεσαν σε πρώτο πλάνο το θεμελιώδες δικαίωμα της προστασίας των δεδομένων, όπως η *Digital Rights Ireland*, η *Schrems* και η *Tele2 Sverige*, το Δικαστήριο, στο πλαίσιο μίας τρομοκρατικής απειλής πρωτοφανούς έντασης, διατυπώνει με προσοχή τη Γνωμοδότησή του. Έτσι, επιλέγει τη μέση οδό και επικυρώνει κατ' αρχήν το αμφιλεγόμενο σύστημα PNR, ενώ θέτει μια σειρά προϋποθέσεων για την νόμιμη εφαρμογή του. Πρόκειται, επομένως, για ισορροπημένη Γνωμοδότηση που εντάσσεται στη λογική των Προτάσεων του Γεν. Εισαγγελέα Mengozzi.

Η Γνωμοδότηση δεν θα πρέπει να ερμηνευθεί ως δήλωση της άκαμπτης αντίθεσης του Δικαστηρίου στη διαβίβαση των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα εκτός της Ένωσης. Επιχειρεί να πετύχει ισορροπία μεταξύ των μέτρων για τη δημόσια ασφάλεια και την προστασία των δεδομένων. Το Δικαστήριο προειδοποιεί ότι πρέπει να υπάρχει σαφής και ακριβής καθορισμός της απειλής για τη δημόσια ασφάλεια, των τρομοκρατικών αξιόποινων πράξεων και των σοβαρών μορφών διεθνικού εγκλήματος, καθώς και ένα σύνολο εγγυήσεων για την προστασία των υποκειμένων των δεδομένων.

Με τη Γνωμοδότησή του, το Δικαστήριο στέλνει το μήνυμα ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση λαμβάνει υπόψη με κάθε σοβαρότητα τις δεσμεύσεις της ως προς την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Επιπλέον, δείχνει ότι λαμβάνει υπόψη του τα αποτελέσματα και την επίδραση της τεχνολογίας στο ζήτημα της προστασίας των δεδομένων, ιδιαίτερα σε ότι αφορά την επεξεργασία των ευαίσθητων δεδομένων. Τέλος, η Γνωμοδότηση αποδεικνύει για μια ακόμη φορά τον καίριο ρόλο του Δικαστηρίου στη διαμόρφωση του δικαίου περί προστασίας δεδομένων.

Εξάλλου, πέρα από το ζήτημα των PNR, η προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα κυριαρχεί

γενικότερα στην επικαιρότητα, καθώς πλησιάζει ο Μάιος του 2018, που αποτελεί τον χρονικό ορίζοντα για τη θέση σε εφαρμογή της Οδηγίας PNR και του Νέου Γενικού Κανονισμού για την Προστασία των Δεδομένων.

► Διαδικαστική και δικονομική αυτονομία των κρατών μελών

Η ανάκληση εκ παραδρομής χορηγούμενης διαπιστωτικής πράξης δεν παραβιάζει την αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης. Η πρόβλεψη κοινής διαδικασίας απομάκρυνσης ευρωπαίων πολιτών και πολιτών τρίτων χωρών δεν είναι αντίθετη με το δίκαιο της Ένωσης. Η απαγόρευση παρεμπόπτοντος ελέγχου ατομικής διοικητικής πράξης που καλύπτεται από το τεκμήριο νομιμότητας δεν παραβιάζει την αρχή της αποτελεσματικότητας του δικαίου της Ένωσης, εάν υπήρξε πραγματική δυνατότητα ευθείας προσβολής της πράξης εντός ορισμένης προθεσμίας

διαδικαστική αυτονομία – Οδηγία 2004/38/EK – ελεύθερη κυκλοφορία και διαμονή – δημόσια τάξη και δημόσια ασφάλεια – απαγόρευση εισόδου πολίτη κράτους μέλους – αρχή της αποτελεσματικότητας – τεκμήριο νομιμότητας – παρεμπόπτον έλεγχος διοικητικών πράξεων – Διοικητικό Πρωτοδικείο Θεσσαλονίκης

ΔΕΕ C-184/16, Petrea, 14.09.2017, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: R. Silva de Lapuerta, Γεν. Εισαγγελέας: M. Szpunar, ECLI:EU:C:2017:684, Προδικαστικό ερώτημα

Ο Ο.-Μ. Petrea, Ρουμάνος πολίτης, καταδικάστηκε το 2011 σε ποινή φυλάκισης 8 μηνών από το πρωτοδικείο Πειραιά για τη διάπραξη κλοπής. Συνεπεία της εν λόγω καταδίκης, οι ελληνικές διοικητικές αρχές αποφάσισαν την απαγόρευση εισόδου του στην ελληνική επικράτεια έως τις 30.10.2018 και, ταυτόχρονα, την εγγραφή του στο Μητρώο ανεπιθύμητων αλλοδαπών και το σύστημα πληροφοριών Σένγκεν, με αποτέλεσμα την απομάκρυνσή του και επιστροφή του στη Ρουμανία, καθώς αποτελούσε απειλή για τη δημόσια τάξη και δημόσια ασφάλεια της χώρας. Στην απόφαση αυτή διευκρινιζόταν πως ο Petrea είχε ενημερωθεί για την εν λόγω απόφαση σε γλώσσα που μπορούσε να κατανοήσει και του είχαν γίνει γνωστά τα δικαιώματά του, καθώς και τα ένδικα βοηθήματα που θα μπορούσε να ασκήσει κατά της απόφασης. Την πρώτη Νοεμβρίου 2011, ο Petrea υπέγραψε υπεύθυνη δήλωση με την οποία παραιτούνταν από κάθε ένδικο βοήθημα και δήλωνε πως επιθυμεί την επιστροφή στη χώρα προέλευσής του.

Δύο χρόνια αργότερα, ο ήδη αιτών επέστρεψε στην Ελλάδα και ζήτησε από τις εθνικές αρχές βεβαίωση εγγραφής ως πολίτης της Ένωσης, βεβαίωση που του χορηγήθηκε για να ανακληθεί εντός ενός περίπου έτους,

45. Σκ. 230 της Σχολιαζόμενης Γνωμοδότησης.

όταν οι αρχές εντόπισαν τα στοιχεία του στον κατάλογο ανεπιθύμητων αλλοδαπών. Κατά της ανακλητικής αυτής απόφασης ασκήθηκε διοικητική προσφυγή, με την οποία προβλήθηκε, μεταξύ άλλων, πως ουδέποτε του είχε κοινοποιηθεί σε γλώσσα που μπορούσε να κατανοήσει η απόφαση περί εγγραφής του στο μητρώο ανεπιθύμητων αλλοδαπών, κατά παράβαση των προβλέψεων της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ, και πως ο αιτών δεν αποτελούσε πλέον κίνδυνο για τη δημόσια τάξη και τη δημόσια ασφάλεια. Η προσφυγή αυτή απορρίφθηκε, αφενός επειδή εναντίον του αιτούντα ίσχυε ακόμα απαγόρευση εισόδου στη χώρα και, αφετέρου, επειδή δεν μπορούσε να προβάλει λόγους που αφορούσαν τη νομιμότητα της πράξης επιστροφής και απαγόρευσης εισόδου που είχε εκδοθεί το 2011, καθώς η προθεσμία προσβολής της είχε παρέλθει και ο παρεμπόμπων έλεγχος των ατομικών διοικητικών πράξεων απαγορεύεται κατά γενική αρχή του διοικητικού δικαίου.

Κατά της απορριπτικής αυτής απόφασης ασκήθηκε αίτηση ακύρωσης ενώπιον του Διοικητικού Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης, το οποίο και υπέβαλε πέντε προδικαστικά ερωτήματα, αφορούντα τη συμβατότητα της ανακλητικής πράξης με τα δικαιώματα που πηγάζουν από την Οδηγία 2004/38 και, συγκεκριμένα, τα άρθρα 27 και 32 αυτής, καθώς και με την προστασία της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης και την αρχή της αποτελεσματικότητας του ενωσιακού δικαίου.

Παρατηρήσεις

Δήμητρα Γαμπά*

1. Η χορήγηση βεβαίωσης εγγραφής στο μητρώο Ευρωπαίων πολιτών ως διαπιστωτική πράξη

Στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα το αιτούν δικαστήριο διερωτάται σχετικά με την πιθανή παραβίαση της αρχής της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης που ρητά προστατεύεται από τις διατάξεις της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ, εξαιτίας της ανάκλησης της πράξης βεβαίωσης εγγραφής του ευρωπαίου πολίτη στα σχετικά μητρώα. Σύμφωνα με το ΔΕΕ, η εν λόγω πράξη δεν έχει διαπλαστικό χαρακτήρα, δεν είναι, δηλαδή, η ίδια γενεσιουργός δικαιωμάτων, αλλά, αντίθετα, απλώς διαπιστώνει την ύπαρξη ενός δικαιώματος το οποίο παρέχεται ήδη από το ενωσιακό δίκαιο. Πράγματι, το ενωσιακό δίκαιο, πρωτογενές και δευτερογενές, είναι αυτό που άμεσα παρέχει στον πολίτη το δικαίωμα να κυκλοφορεί ελεύθερα και να διαμένει σε άλλα κράτη μέλη, επομένως οι εθνικές διοικητικές αρχές απλώς διαπιστώνουν ένα ήδη γεννημένο δικαίωμα¹.

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δημητρίου Ευρυγένη» ΚΔΕΟΔ

Άλλωστε, όπως εύστοχα παρατηρεί το Δικαστήριο, όπως δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι διαμένει παράνομα ένας ευρωπαίος πολίτης σε κράτος άλλο από αυτό της διαμονής του, επειδή δεν διαθέτει βεβαίωση διαμονής, έτσι δεν μπορεί και να θεωρηθεί ότι διαμένει νόμιμα, απλώς και μόνον επειδή διαθέτει τέτοια βεβαίωση, περιγράφοντας με αυτόν τον τρόπο τον περιορισμένο ρόλο των εθνικών διοικητικών αρχών. Η διάκριση αυτή μεταξύ συστατικών και διαπιστωτικών διοικητικών πράξεων είναι ιδιαίτερης σημασίας στο πεδίο του ενωσιακού δικαίου, καθώς συνδέεται με τη γέννηση δικαιολογημένης εμπιστοσύνης στον διοικούμενο στον οποίο απευθύνεται.

Αναφορικά με την προστασία της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, κρίσιμος είναι ο ρόλος της αρχής στη διατήρηση ισορροπίας μεταξύ σταθερότητας και αναγκαίας προσαρμογής στις διαρκώς μεταβαλλόμενες συνθήκες². Ειδικότερα, η δικαιολογημένη εμπιστοσύνη αποτελεί όριο στην ανάκληση παράνομων ευμενών πράξεων από τη διοίκηση μόνον όμως εντός συγκεκριμένων ορίων, κατά βάση όταν η διοίκηση ενήργησε πέραν ενός ευλόγου χρόνου³. Το ΔΕΕ, παρότι αναγνωρίζει την ύπαρξη της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης ως γενικής αρχής του ενωσιακού δικαίου⁴,

1. Βλ. ΔΕΕ C-325/09, *Dias*, 21.07.2011, ECLI:EU:C:2011:498, «Πράγματι, όπως έχει δεχθεί επανειλημμένα το Δικαστήριο, το δικαίωμα των υπηκόων κράτους μέλους να εισέρχονται στο έδαφος άλλου κράτους μέλους και να διαμένουν εκεί, για έναν από τους σκοπούς της Συνθήκης ΕΚ, αποτελεί δικαίωμα που παρέχεται ευθέως από τη Συνθήκη αυτή ή, αναλόγως της περιπτώσεως, από τις διατάξεις που θεσπίζονται για την εφαρμογή της. Η χορήγηση άδειας διαμονής σε υπήκοο κράτους μέλους πρέπει να θεωρείται όχι ως πράξη συστατική δικαιώματος, αλλά ως πράξη που αποσκοπεί στην εκ μέρους κράτους μέλους διαπίστωση της ατομικής καταστάσεως υπηκόου άλλου κράτους μέλους από πλευράς των διατάξεων του δικαίου της Ένωσης».

2. Ε. ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ, Η αρχή της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης στη νομολογία του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Δ, 1998, σ. 607 επ.

3. Στην ελληνική έννομη τάξη το ζήτημα της ανάκλησης παράνομων ευμενών διοικητικών πράξεων έχει απασχολήσει ιδιαίτερα τόσο τη θεωρία όσο και τη νομολογία, λόγω κυρίως της έλλειψης επαρκούς ρύθμισης εκ μέρους του νομοθέτη. Στο σκέλος πάντως της ρύθμισης του ευλόγου χρόνου εντός του οποίου πρέπει να ανακληθεί η πράξη, ο νομοθέτης προχώρησε στην έκδοση νόμου (Α.Ν. 261/1968), ο οποίος μάλλον περιέπλεξε τα πράγματα, καθώς ορίσθηκε ως ελάχιστο όριο εύλογου χρόνου για την ελεύθερη ανάκληση πράξης η πενταετία. Σύμφωνα με το ΣτΕ, το πεδίο της ανάκλησης παράνομων ευμενών διοικητικών πράξεων αποτελεί πεδίο σύγκρουσης μεταξύ της αρχής της νομιμότητας της δράσης της διοίκησης και της αρχής της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, με τον νομοθέτη να τοποθετείται σαφώς υπέρ της πρώτης, βλ. εντελώς ενδεικτικά ΣτΕ (Δ' Τμήμα) 1501/2008 και Π. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, Γενικό Διοικητικό Δίκαιο, 7^η έκδ., σ. 304 επ.

4. Άλλωστε, ιδίως για την ενωσιακή έννομη τάξη που ρυθμίζει πλήθος ζητημάτων οικονομικής φύσης και οικονομικής δραστηριό-

συγκεκριμένα ως απόρροια της αρχής του κράτους δικαίου⁵, την περιορίζει ως απορρέουσα πρωτίστως από πράξεις που έχουν, αφενός, διαπλαστικό υποκειμενικών δικαιωμάτων χαρακτήρα και, αφετέρου, προέρχονται από συγκεκριμένες, ανεπιφύλακτες και συγκλίνουσες διαβεβαιώσεις, προερχόμενες από αρμόδιες και αξιόπιστες πηγές⁶. Επομένως, η ανάκληση μίας διαπιστωτικής πράξης, εάν δεχθούμε πως παρότι δεν γεννά δικαιώματα, γεννά δικαιολογημένη εμπιστοσύνη, επιδέχεται ακόμα πιο χαλαρούς περιορισμούς σε σχέση με μία συστατική, με αποτέλεσμα, ως εύλογος χρόνος, πέραν του οποίου δεν μπορεί πλέον να ανακληθεί, να θεωρείται ένα πολύ μεγαλύτερο χρονικό διάστημα⁷. Το Δικαστήριο καταλήγει εν προκειμένω πως δεν υπάρχει προσβολή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης του διοικουμένου καθόσον δεν πληρούνται καμία από τις ως άνω αναφερθείσες προϋποθέσεις

Επιπροσθέτως, το Δικαστήριο καταλήγει πως η εκ παραδρομής έκδοση της βεβαιωτικής πράξης δεν συνεπάγεται και την αυτόματη υποχρέωση της διοίκησης να επανεξετάσει το κατά πόσον ο πολίτης συνεχίζει να αποτελεί και στην παρούσα χρονική στιγμή ενεστώτα κίνδυνο για τη δημόσια τάξη, όπως απαιτεί το άρθρο 27 αυτής. Πράγματι, η ίδια η Οδηγία, με το άρθρο 32 παρέχει στον διοικουόμενο που έχει απελαθεί και του έχει επιβληθεί απαγόρευση εισόδου στη χώρα, τη δυνατότητα να υποβάλλει αίτημα επανεξέτασης της υπόθεσής του εντός ευλόγου χρονικού διαστήματος, ώστε να υπάρχει η δυνατότητα έρευνας του κατά πόσον εξακολουθεί να αποτελεί κίνδυνο, χωρίς να υπάρχει η δυνατότητα να προκαλέσει ο ίδιος με οποιονδήποτε άλλο τρόπο, όπως εν προκειμένω με αίτηση χορήγησης βεβαίωσης εγγραφής στο μητρώο, την επανεξέταση της υπόθεσής του και με άλλες πλην των ρητώς προβλεφθέντων διαδικασίες. Ταυτόχρονα, κατά τη διάρκεια επανεξέτασης της υπόθεσης του αιτούντος, αυτός δεν έχει κανένα δικαίωμα εισόδου στην επικράτεια του κράτους και η απόφαση περί απαγόρευσης διατηρεί την πλήρη ισχύ

τητας των πολιτών, δραστηριότητα που βασίζεται στην ασφάλεια δικαίου, η προστασία της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης αποτελεί βασικό ζήτημα. Γενικά, για την αρχή στο ενωσιακό δίκαιο βλ. οπ.π Ε. ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ, Η αρχή της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης στη νομολογία του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Δ, 1998, σ. 607 επ

5. Με τον ίδιο τρόπο αντιμετωπίζει την αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης και το ΣτΕ, θεωρώντας την όχι απλώς γενική αρχή, αλλά απόρροια του κράτους δικαίου με συνταγματικό έρεισμα τις διατάξεις 2 παρ. 1 και 5 παρ. 1 του Σ. Βλ. Α. ΜΑΚΑΡΟΥΝΗ, Η αρχή της προστατευόμενης εμπιστοσύνης του πολίτη: όψεις του ευρωπαϊκού κοινοτικού και του ελληνικού δικαίου, Διδικ, 1997, σ. 1 επ.

6. ΔΕΚ C-17/03, *VEMW κ.λπ.*, 07.06.2005, ECLI:EU:C:2005:362.

7. Βλ. Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα στην υπό σχολιασμό απόφαση σκ. 66 και την εκεί παρατιθέμενη νομολογία.

της. Επομένως, αφής στιγμής η προηγούμενη απόφαση περί απαγόρευσης εισόδου βρίσκεται σε ισχύ, η απόφαση για την εκ νέου απομάκρυνση του ευρωπαίου πολίτη δεν είναι αντίθετη με το δίκαιο της Ένωσης.

II. Δικονομική και διαδικαστική αυτονομία των κρατών μελών

Το επόμενο σκέλος της υπό σχολιασμό απόφασης αφορά τη σχέση διαδικαστικής και δικονομικής αυτονομία των κρατών μελών με την αρχή της αποτελεσματικότητας του δικαίου της Ένωσης⁸. Τα δύο βασικά ερωτήματα που τίθενται αφορούν, πρώτον, το κατά πόσον, η πάγια νομολογιακή αρχή του διοικητικού δικαίου που θέλει τις ατομικές διοικητικές πράξεις να καθίστανται απρόσβλητες μετά την πάροδο της προθεσμίας ευθείας προσβολής τους, χωρίς να είναι επιτρεπτός ο παρεμπόδιων έλεγχός τους είναι σύμφωνη με την αρχή της αποτελεσματικότητας του ενωσιακού δικαίου ή αν το ενωσιακό δίκαιο μπορεί, εν προκειμένω, να λειτουργήσει ως ειδικότερος κανόνας, ο οποίος κάμπτεται το προαναφερθέν τεκμήριο.

Πράγματι, στην εθνική έννομη τάξη γίνεται παγίως δεκτό πως η απαγόρευση παρεμπόδιων ελέγχου μίας ατομικής διοικητικής πράξης κάμπτεται όταν υπάρχουν κανόνες που ρητώς επιβάλλουν το αντίθετο. Τέτοιες περιπτώσεις είναι: ο παρεμπόδιων έλεγχος προπαρασκευαστικών της εκλογής μελών ΟΤΑ, ο έλεγχος πράξης που αποτελεί στάδιο σύνθετης διοικητικής ενέργειας, η ευθεία προσβολή ανακλητικής πράξης, η υποχρέωση επανεξέτασης πράξεων ομοίων προς ακυρωθείσα, η προσβολή πράξης συλλογικού οργάνου, οπότε ελέγχεται παρεμπιπτόντως η νομιμότητα της πράξης συγκρότησής του που ανάγεται στην αρμοδιότητά του και τέλος η αγωγή αποζημίωσης κατά τα άρθρα 105 και 106 ΕισΝΑΚ, κατά την οποία ελέγχεται και η απαιτούμενη για την κατάφαση αστικής ευθύνης παρανομία της πράξης⁹.

Στη συγκεκριμένη περίπτωση, το ζήτημα τίθεται σχετικά με την αδυναμία του προσφεύγοντος να αμφισβητήσει τη νομιμότητα της αρχικής πράξης απαγόρευσης εισόδου, η οποία, σύμφωνα με τα λεγόμενα του προσφεύγοντος, δεν του κοινοποιήθηκε σε γλώσσα που μπορούσε να κατανοήσει, με αποτέλεσμα να παρέλθει η χορηγούμενη προθεσμία ευθείας άσκησης προσφυγής και εξαιτίας της απαγόρευσης παρεμπόδιων ελέγχου να στερηθεί την αποτελεσματική προστασία των δικαιωμάτων

8. Για τη δικονομική αυτονομία των κρατών μελών βλ. εντελώς ενδεικτικά, Κ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Η επίδραση του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2013, σ. 57 επ.

9. Ε. ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ, Ερμηνεία της οδηγίας 2004/38/ΕΚ – Κάμψη του τεκμηρίου νομιμότητας προς διασφάλιση της αποτελεσματικής εφαρμογής του δικαίου της ΕΕ (προδικαστική παραπομπή στο ΔΕΕ με την απόφαση ΔΠρθεσσ 613/2016), Διδικ, 2016, σ. 416 επ.

που του παρέχει το ενωσιακό δίκαιο, καθώς δεν είχε τη δυνατότητα πραγματικής προσφυγής κατά της εν λόγω πράξης, όπως απαιτεί το άρθρο 30 της Οδηγίας 2004/38¹⁰. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, ωστόσο, το ενωσιακό δίκαιο δεν απαγορεύει στα κράτη μέλη εν όψει της δικονομικής τους αυτονομίας, να θεσπίζουν αποκλειστικές προθεσμίες για την άσκηση ενδίκων μέσων και ενδίκων βοηθημάτων, ώστε να επιτυγχάνεται ασφάλεια δικαίου, εάν υπήρχε πράγματι σε κάποιο σημείο δυνατότητας πραγματικής προσφυγής κατά της πράξης. Ταυτόχρονα, κατόπιν ερμηνείας της Οδηγίας 2004/38, το Δικαστήριο καταλήγει πως το ενωσιακό δίκαιο δεν επιβάλλει στα κράτη μέλη να κοινοποιούν έγγραφα στους αλλοδαπούς στη γλώσσα τους εάν αυτοί δεν έχουν υποβάλλει σχετικό αίτημα, αλλά πάντως πρέπει να καταβάλλεται προσπάθεια ώστε ο αλλοδαπός πράγματι να κατανοεί την πράξη που απευθύνεται σε αυτόν¹¹. Το ΔΕΕ καταλήγει πως από τα εκτεθέντα στην απόφαση του εθνικού δικαστηρίου στοιχεία και συγκεκριμένα από την προσωρινή συμμόρφωση του αιτούντος με την απόφαση απομάκρυνσής πως αυτός είχε κατανοήσει επαρκώς το περιεχόμενο της απόφασης και είχε τη δυνατότητα να προσφύγει κατά αυτής κατά την προθεσμία της ευθείας προσβολής της¹².

Ως προς το σκέλος της διαδικαστικής αυτονομίας, το εθνικό δικαστήριο διερωτάται σχετικά με πιθανή παραβίαση του ενωσιακού δικαίου εξαιτίας της νομοθετικής πρόβλεψης του άρθρου 40 του Ν. 3907/2011, το οποίο προβλέπει πανομοιότυπη διοικητική διαδικασία, ενώπιον των ίδιων διοικητικών αρχών, για την απομάκρυνση ευρωπαίων πολιτών και

πολιτών τρίτων κρατών, οι οποίοι παραμένουν παράνομα στη χώρα. Το ΔΕΕ, ωστόσο, σεβόμενο τη διαδικαστική αυτονομία του κράτους και με δεδομένη τη σιωπή της Οδηγίας 2004/38 ως προς τη διαδικασία εφαρμογής των σχετικών προβλέψεων, αποφάνθηκε πως εν προκειμένω δεν τίθεται παραβίαση του ενωσιακού δικαίου.

III. Συμπερασματικά

Η απόφαση *Petrea* αποτελεί άλλη μία ενδιαφέρουσα εξέλιξη στον διάλογο των δικαστών και δη στον διάλογο μεταξύ ΔΕΕ και δικαστή της ουσίας, ο οποίος είναι, σύμφωνα με την πάγια θέση του ΔΕΕ, ο κατ'εξοχήν ενωσιακός δικαστής. Στην ελληνική έννομη τάξη το ΣΤΕ αποτελεί τον πλέον συνηθισμένο συνομιλητή του ΔΕΕ, με τα Τακτικά Διοικητικά Δικαστήρια να είναι μάλλον συκρατημένα ως προς την υποβολή προδικαστικών ερωτημάτων¹³. Η συγκεκριμένη εξαίρεση, ωστόσο, καταδεικνύει τη δυναμική που μπορεί να αποκτήσει η απεύθυνση του διοικητικού δικαστή στο ΔΕΕ και ο προβληματισμός του σχετικά με θεμελιώδεις έννοιες του ενωσιακού δικαίου¹⁴, καθώς μία εκ πρώτης όψεως απλή, πρωτοδίκως εκδικαζόμενη υπόθεση μπορεί να καταλήξει σε αμφισβήτηση θεμελιωδών αρχών του διοικητικού δικαίου, όπως είναι η απαγόρευση παρεμπόμπου ελέγχου ατομικών διοικητικών πράξεων, αν διαπλεχθεί με το ενωσιακό δίκαιο. Ο προβληματισμός του εθνικού δικαστή παραπέμπει αυτόματα στο σκεπτικό της απόφασης *Unibet*¹⁵ και στον περιορισμό της δικονομικής αυτονομίας των κρατών μελών, μίας αρχής ούτως ή άλλως αμφισβητούμενης¹⁶, από την ανάγκη αποτελεσματικής εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης, ιδίως στις περιπτώσεις που τίθεται ζήτημα περιορισμού του δικαστικού ελέγχου μίας πράξης. Σε αυτό το πλαίσιο, παρόμοιους προβληματισμούς θα μπορούσε να δημιουργήσει και η νέα προσθήκη του

10. Βλ. Δ. ΛΕΝΤΖΗΣ, Ελεύθερη κυκλοφορία ευρωπαίων πολιτών και εθνικά συμφέροντα κρατών-μελών, εκδ. Σάκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2016, σ. 175 επ.

11. Το ΣΤΕ έχει δεχθεί σε παλιότερη νομολογία του πάντως πως από καμία διάταξη δεν προκύπτει η υποχρέωση της διοίκησης να εκδίδει έγγραφα σε γλώσσα άλλη από την επίσημη γλώσσα του κράτους ώστε να μπορεί να τα κατανοεί ο αλλοδαπός στον οποίο απευθύνονται. Βλ. ΣΤΕ 2945/2010, «από καμία διάταξη του Κώδικα Διοικητικής Διαδικασίας ή άλλη γενικής εφαρμογής διάταξη νόμου (ή υπέρτερης του νόμου τυπικής ισχύος) δεν προκύπτει γενική υποχρέωση της Διοικήσεως να συντάσσει και να κοινοποιεί, επί ποινή ακυρότητας της διαδικασίας, διοικητικά έγγραφα σε αλλοδαπούς σε οποιαδήποτε ξένη γλώσσα κατανοητή σε αυτούς. Σε συγκεκριμένες μόνον ειδικές περιπτώσεις [...] θεσπίζει η ελληνική έννομη τάξη υποχρέωση της Διοικήσεως να γνωστοποιεί έγγραφα ή πράξεις στον αλλοδαπό σε ξένη γλώσσα κατανοητή από αυτόν (βλ. στη νομοθεσία περί αλλοδαπών τα άρθρα 39 παρ. 3 και 44 παρ. 3 του Ν. 2910/2001 ή τα αντίστοιχα άρθρα 71 παρ. 3 και 76 παρ. 3 του ήδη ισχύοντος Ν. 3386/2005, και στη νομοθεσία περί προσφύγων τα άρθρα 1 παρ. 6, 2 παρ. 6, 3 παρ. 3 και 7, 4 παρ. 1 του ΠΔ 61/1999 ή τα άρθρα 8 παρ. 1 εδ. α', β', ε' και 10 παρ. 1, 8 εδ. β' του ήδη ισχύοντος ΠΔ 90/2008)».

12. Βλ. σκ. 52 σχολιαζόμενης απόφασης.

13. Βλ. Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Έκθεση πεπραγμένων 2014, 2015, σ. 101 επ.

14. Κ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η χειραφέτηση των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων από το Συμβούλιο της Επικρατείας, ΕφημΔΔ, 2014, σ. 10.

15. Βλ. ΔΕΕ C-432/05, *Unibet*, 13.03.2007, ECLI:EU:C:2007:163: «Πρέπει, ευθύς εξ αρχής, να υπομνηστεί ότι, κατά πάγια νομολογία, η αρχή της αποτελεσματικής ένδικης προστασίας αποτελεί γενική αρχή του κοινοτικού δικαίου απορρέουσα από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, πράγμα που έχει καθιερωθεί με τα άρθρα 6 και 13 της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως για την Προάσπιση των δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών» Συναφώς, στα δικαστήρια των κρατών μελών εναπόκειται, κατ'εφαρμογήν της αρχής της συνεργασίας του άρθρου 10 ΕΚ, να διασφαλίζουν την ένδικη προστασία των δικαιωμάτων που οι πολίτες αντλούν από το κοινοτικό δίκαιο».

16. Κ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Η υποχρέωση σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας και η εφαρμογή των κανόνων της διοικητικής δικονομίας, ΕφημΔΔ, 2008, σ. 102 επ.

εδαφίου γ' στην τρίτη παράγραφο του άρθρου 50 του Π.Δ 18/1989. Η παράγραφος αυτή προστέθηκε με το άρθρο 22 του Ν. 4274/2014(Α' 147) και ορίζει τα εξής: «Η διαπίστωση παρανομίας της κανονιστικής πράξης κατά τον παρεμπόμποντα έλεγχο της, για λόγους αναγόμενους στην αρμοδιότητα του εκδόντος την απόφαση οργάνου και σε παράβαση ουσιώδους τύπου είναι δυνατόν να μην οδηγήσει σε ακύρωση ατομικής πράξης, εφόσον, κατά την κρίση του δικαστηρίου, έχει παρέλθει μακρό, ανάλογα με τις περιστάσεις, χρονικό διάστημα από την έναρξη ισχύος της κανονιστικής πράξης που ελέγχεται παρεμπιπτόντως και οι συνέπειες της παρανομίας της σε βάρος της ατομικής πράξης μπορεί να κλονίσουν την ασφάλεια του δικαίου». Η διάταξη μπορεί να θέσει ζητήματα συμβατότητας με το ενωσιακό δίκαιο και συγκεκριμένα με την υποχρέωση αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας. Πράγματι, το σκεπτικό της προαναφερθείσας απόφασης *Unibet* μπορεί να τύχει εφαρμογής και εν προκειμένω, με τον περιορισμό της δυνατότητας ελέγχου μίας πράξης να συγκρούεται με την υποχρέωση αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, το οποίο δεν επιτρέπει ο διοικούμενος να πρέπει να παραβιάσει μία διάταξη για να αποκτήσει δυνατότητα ακύρωσής της.

► Απώλεια του δικαιώματος προαγωγής κατόπιν δοκιμαστικής περιόδου λόγω λήψης γονικής άδειας

Μετά τη λήψη γονικής άδειας ο εργαζόμενος θα πρέπει να επιστρέφει στην ίδια ή ανάλογη θέση εργασίας και να διατηρεί τα κεκτημένα ή υπό κτήση δικαιώματα της σχέσης εργασίας του, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος να αξιολογηθεί προς προαγωγή κατόπιν δοκιμαστικής περιόδου

Οδηγία 2010/18/ΕΕ – αναθεωρημένη συμφωνία-πλαίσιο για τη γονική άδεια – ρήτρα 5, σημεία 1 και 2 – επιστροφή από γονική άδεια – δικαίωμα επιστροφής στην ίδια θέση εργασίας ή σε ισοδύναμη ή ανάλογη θέση – διατήρηση των κεκτημένων ή των υπό κτήση δικαιωμάτων – δημόσιος υπάλληλος που προήχθη σε διευθυντική θέση υπό δοκιμαστική περίοδο – κανονιστική ρύθμιση που προβλέπει τη λήξη της δοκιμαστικής υπηρεσίας αυτοδικαίως και χωρίς δυνατότητα παρατάσεως κατά την εκπνοή διετούς περιόδου, ακόμη και σε περίπτωση απουσίας λόγω γονικής άδειας – δεν είναι συμβατή – συνέπειες

ΔΕΕ C-174/16, Η., 07.09.2017, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος: M. Ilešič, Εισηγήτρια: A. Prechal, Γεν. Εισαγγελέας: P. Mengozzi, ECLI:EU:C:2017:637 – Προδικαστικό ερώτημα

Η κα. Η. ήταν από το 2002 μόνιμη δημόσιος υπάλληλος στη δημοτική διοίκηση του Βερολίνου, σε κατώτερη διοικητική θέση χωρίς υπεύθυνα καθήκοντα. Κατόπιν σχετικής διαδικασίας επιλογής προήχθη, τον Σεπτέμβριο του

2011, σε διευθυντική θέση της ίδιας υπηρεσίας, εντασσόμενη αντιστοίχως στο οικείο, ανώτερο μισθολογικό κλιμάκιο. Σύμφωνα με τις εφαρμοστέες κανονιστικές ρυθμίσεις του ομόσπονδου κράτους του Βερολίνου, η ανάθεση της διευθυντικής θέσης τελεί υπό διετή δοκιμαστική υπηρεσία, με την ευδόκιμη εκπλήρωση της οποίας ο υπάλληλος μονιμοποιείται στη θέση αυτή. Αντιθέτως, ο δημόσιος υπάλληλος που δεν μονιμοποιείται στο τέλος της δοκιμαστικής υπηρεσίας χάνει κάθε δικαίωμα στην αμοιβή της μη πληρωθείσας θέσης καθώς και, για περίοδο ενός έτους, το δικαίωμα να γίνει δεκτός σε δοκιμαστική υπηρεσία που αφορά την ίδια θέση.

Ήδη κατά την ανάθεση των διευθυντικών καθηκόντων, η Η. βρισκόταν σε άδεια ασθένειας για λόγους που σχετιζόνταν με την εγκυμοσύνη της, ενώ στη συνέχεια έλαβε άδεια μητρότητας έως τον Απρίλιο του 2012. Κατά το πέρας της άδειας μητρότητας και αφότου έλαβε την ετήσια άδεια αναψυχής με αποδοχές, η Η. έκανε χρήση της γονικής άδειας που δικαιούνταν, έως τον Φεβρουάριο του 2015. Εν μέσω των εξελίξεων αυτών, ο εργοδότης προκήρυξε εκ νέου και ανέθεσε σε άλλον υπάλληλο την ίδια διευθυντική θέση κατά το δεύτερο εξάμηνο του 2012. Πολύ αργότερα, τον Σεπτέμβριο του 2014, ο εργοδότης ενημέρωσε την υπάλληλο ότι η διετής δοκιμαστική περίοδος είχε λήξει ανεπιτυχώς λόγω του ότι δεν άσκησε τα υπεύθυνα καθήκοντα που της ανατέθηκαν ούτε για μία ημέρα, και συνεπώς θα έπρεπε εν συνεχεία να επιστρέψει στην κατώτερη θέση την οποία κατείχε προ της προαγωγής της υπό δοκιμή. Το Διοικητικό Πρωτοδικείο ενώπιον του οποίου προσέφυγε η θιγείσα υπάλληλος υπέβαλλε στο ΔΕΕ πέντε προδικαστικά ερωτήματα, τα οποία επικεντρώνονταν κατ' ουσίαν στο ότι οι οικείες εθνικές διατάξεις δεν ελάμβαναν καθόλου υπ' όψιν το γεγονός ότι η απουσία της δόκιμης υπαλλήλου οφειλόταν στην εκ μέρους της άσκηση του δικαιώματος λήψης γονικής άδειας.

Το ΔΕΕ περιόρισε την εξέταση των ερωτημάτων μόνο υπό το πρίσμα της Οδηγίας 2010/18/ΕΕ, η οποία έθεσε σε ισχύ την αναθεωρημένη συμφωνία-πλαίσιο για τη γονική άδεια, και, σε αντίθεση με τον Γεν. Εισαγγελέα, δεν επεκτάθηκε στο ζήτημα της (έμμεσης) διάκρισης λόγω φύλου. Το Δικαστήριο εστίασε ιδίως στα σημεία 1 και 2 της ρήτρας 5 της αναθεωρημένης συμφωνίας-πλαισίου που είναι ενσωματωμένη στο Παράρτημα της Οδηγίας 2010/18/ΕΕ και συμπέρανε ότι η επίμαχη εθνική διάταξη αντίκειται σε αυτά, στο μέτρο που δεν προβλέπει καμία παράταση της δοκιμαστικής υπηρεσίας στην περίπτωση κατά την οποία ο δόκιμος δημόσιος υπάλληλος που είναι τοποθετημένος σε διευθυντική θέση τελεί σε γονική άδεια. Μάλιστα το Δικαστήριο επισήμανε ότι η αναθεωρημένη συμφωνία-πλαίσιο δεν περιέχει καμία διάταξη που να δικαιολογεί παρεκκλίσεις από τα δικαιώματα που κατοχυρώνει, ισχύει δηλαδή ακόμα και στις περιπτώσεις κατά τις οποίες ο υπό προαγωγή υπάλληλος δεν παρείχε καθόλου την εργασία του κατά την περίοδο της δοκιμαστικής υπηρεσίας.

Αναφορικά με το ζήτημα των εννόμων συνεπειών που θα έχει η διαπιστωθείσα αντίθεση των εθνικών διατάξεων με το δίκαιο της Ένωσης, το ΔΕΕ υπενθύμισε, κατ' αρχάς, την πάγια νομολογία του σύμφωνα με την οποία τα εθνικά δικαστήρια, όταν εφαρμόζουν το εσωτερικό δίκαιο, οφείλουν να το ερμηνεύουν στον μέγιστο δυνατό βαθμό υπό το πρίσμα του γράμματος και του σκοπού της κρίσιμης Οδηγίας, προκειμένου να επιτευχθεί το επιδιωκόμενο με αυτήν αποτέλεσμα και, κατά συνέπεια, να συμμορφώνονται προς το άρθρο 288 εδάφιο γ' ΣΛΕΕ. Δεδομένου όμως ότι εν προκειμένω τέτοια ερμηνεία των διατάξεων του εθνικού δικαίου δεν φαινόταν εφικτή, το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι τα εθνικά δικαστήρια έχουν την υποχρέωση να εφαρμόσουν στο ακέραιο το δίκαιο της Ένωσης και να προασπίσουν τα δικαιώματα που αυτό παρέχει στους ιδιώτες, αφήνοντας εν ανάγκη ανεφάρμοστη οποιαδήποτε αντίθετη διάταξη του εσωτερικού δικαίου. Συναφώς, το Δικαστήριο απεφάνθη ότι οι υπό εξέταση διατάξεις της συμφωνίας-πλαίσιο είναι, από άποψη περιεχομένου, απαλλαγμένες αιρέσεων και αρκούντως ακριβείς, ώστε να χωρεί επίκλησή τους εκ μέρους ιδιώτη και να μπορούν να εφαρμοστούν από τον εθνικό δικαστή, ο οποίος οφείλει να εξετάσει τους τρόπους με τους οποίους ο εργοδότης θα μπορούσε να παράσχει στην ενδιαφερομένη τη δυνατότητα να επιστρέψει στη θέση εργασίας της κατά τη λήξη της γονικής της άδειας, διατηρώντας πλήρως τα δικαιώματά που κατείχε όταν έλαβε την άδεια.

Παρατηρήσεις

Δημήτρης Γούλας*

Η σχολιαζόμενη απόφαση αφορά ένα ζήτημα που παρουσιάζει αξιόλογο πρακτικό ενδιαφέρον: την ολοκλήρωση της δοκιμαστικής υπηρεσίας των υπαλλήλων που απουσιάζουν με γονική άδεια. Τόσο στον δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα η συνέχιση της απασχόλησης ή η απόκτηση εργασιακών δικαιωμάτων εξαρτάται συχνά από την ευδόκιμη παρέλευση μιας δοκιμαστικής περιόδου. Επιτρέπεται η λήψη γονικής άδειας εκ μέρους του εργαζομένου και η εξ αυτής αδυναμία του εργοδότη να τον αξιολογήσει να εξομοιωθεί με αποτυχία στη δοκιμαστική υπηρεσία; Το ζήτημα αυτό εντάσσεται στη γενικότερη θεματική της στέρησης δικαιωμάτων ή προσδοκιών κατά το χρονικό διάστημα απουσίας λόγω γονικής άδειας.

1. Η διατήρηση των δικαιωμάτων βάσει της ρήτρας 5 σημεία 1 και 2 της αναθεωρημένης συμφωνίας πλαισίου για τη γονική άδεια

A. Το πεδίο εφαρμογής και η τελολογία του δικαιώματος στη γονική άδεια

Η γονική άδεια αποτελεί ένα από τα βασικότερα εργαλεία για τη συμφιλίωση μεταξύ επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής, στόχο στον οποίο η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει αποδώσει πρωτεύουσα σημασία¹. Ο ιδιαίτερος ρόλος που επιφυλάσσεται στο δικαίωμα αυτό εντός της ενωσιακής έννομης τάξης αναδείχθηκε εξάλλου και με τη ρητή αποτύπωσή του στο άρθρο 33 παρ. 2 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενώ περιγράφεται ήδη και στο άρθρο 151 ΣΛΕΕ. Σε αυτό το πλαίσιο είχε συναφθεί αρχικά η από 14.12.1995 συμφωνία-πλαίσιο για τη γονική άδεια από τις διακλαδικές ευρωπαϊκές οργανώσεις των κοινωνικών εταίρων, η οποία τέθηκε σε νομική ισχύ με την Οδηγία 96/34/ΕΚ². Την αρχική αυτή συμφωνία-πλαίσιο αντικατέστησε η αντίστοιχη αναθεωρημένη της 18.06.2009, η οποία προσαρτήθηκε στην ισχύουσα σήμερα Οδηγία 2010/18/ΕΕ, που ενσωματώθηκε στο ελληνικό δίκαιο με τα άρθρα 48 έως 54 του ν. 4075/2012.

Σύμφωνα με τη ρήτρα 2 σημείο 1 της αναθεωρημένης συμφωνίας-πλαίσιο, το δικαίωμα στη γονική άδεια αποκτάται με τη γέννηση του τέκνου (ή την υιοθεσία) και σκοπός της είναι να δοθεί στους γονείς η δυνατότητα να ασχοληθούν με το παιδί αυτό. Ειδικότερα, οι στόχοι της Οδηγίας 2010/18/ΕΕ, όπως αναφέρεται στην όγδοη αιτιολογική σκέψη του Προοιμίου της, περιλαμβάνουν, αφ' ενός, τη βελτίωση της συμφιλίωσης της επαγγελματικής, ιδιωτικής και της οικογενειακής ζωής για τους εργαζόμενους γονείς, μέσω της διευκόλυνσης της απουσίας τους προκειμένου να αφοσιωθούν στην ανατροφή του παιδιού τους, και αφ' ετέρου την προώθηση της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών όσον αφορά τις ευκαιρίες στην αγορά εργασίας και τη μεταχείριση στον χώρο εργασίας σε ολόκληρη την Ένωση, μέσω της ενθάρρυνσης της δικαιότερης κατανομής των οικογενειακών ευθυνών μεταξύ ανδρών και γυναικών³. Η ισχυρή αυτή τελολογική στόχευση της Οδηγίας επιβάλλει ότι τυχόν εξαιρετικές ρυθμίσεις θα πρέπει να ερμηνεύονται στενά. Ειδικότερα, το δικαίωμα στη λήψη γονικής άδειας σύμφωνα με την Οδηγία 2010/18/ΕΕ ανήκει εξίσου σε άνδρες και γυναίκες

1. Εκτενώς J. KENNER, *EU Employment Law: From Rome to Amsterdam and Beyond*, 2003, σ. 267 επ.

2. Οδηγία 96/34/ΕΚ του Συμβουλίου της 3ης Ιουνίου 1996 σχετικά με τη συμφωνία-πλαίσιο για τη γονική άδεια, που συνήφθη από την UNICE, τη CEEP και τη CES, ΕΕ 1996 L 145/4.

3. ΔΕΕ C-512/11 και C-513/11, *TSN*, 13.02.2014, ECLI:EU:C:2014:73, σκ. 38-39. Πρβλ. Α. ΣΤΕΡΓΙΟΥ, Η αργή ανάδυση της πατρότητας από την εναρμόνιση επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής, ΕΕργΔ, 2013, σ. 369· S. BORNSTEIN ... [et. al.], *Discrimination against mothers is the strongest form of workplace gender discrimination: Lessons from US Caregiver Discrimination Law*, *The International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations* 2012, σ. 45· M. SCHMIDT, *Parental leave: Contested procedure, creditable results*, *The International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations*, 1997, σ. 113 (120).

* Δ.Ν., Δικηγόρος, Ερευνητής ΚΔΕΟΔ

που εργάζονται τόσο στον ιδιωτικό όσο και στον δημόσιο τομέα⁴ και περιλαμβάνει την απουσία τους από την εργασία για περίοδο τουλάχιστον τεσσάρων μηνών.

B. Η επιστροφή στην ίδια ή ανάλογη θέση εργασίας και η διατήρηση των κεκτημένων ή υπό κτήση δικαιωμάτων

Στενά συνυφασμένα με την τελολογία της γονικής άδειας είναι τα σημεία 1 και 2 της ρήτρας 5 της αναθεωρημένης συμφωνίας-πλαisiού⁵. Ειδικότερα, στην πρώτη εκ των διατάξεων αυτών ορίζεται ότι στο τέλος της γονικής άδειας οι εργαζόμενοι έχουν το δικαίωμα να επιστρέψουν στην ίδια θέση εργασίας ή, αν αυτό δεν είναι δυνατόν, σε ισοδύναμη ή ανάλογη θέση που είναι σύμφωνη με την εργασιακή σύμβαση ή σχέση. Συνεπώς, η θέση εργασίας στην οποία θα επιστρέψει ο εργαζόμενος κατά τη λήξη της γονικής άδειας δεν θα πρέπει να διαφοροποιείται ουσιωδώς σε σχέση με αυτή που κατείχε κατά την έναρξη της άδειας⁶.

Συναφές είναι και το σημείο 2 της ρήτρας 5: κατά τη λήξη της γονικής άδειας ο εργαζόμενος θα πρέπει να διατηρεί τα «κεκτημένα ή τα υπό κτήση δικαιώματα», όπως αυτά είχαν κατά την ημερομηνία έναρξης της γονικής άδειας. Όπως έχει κριθεί νομολογιακά⁷, η διάταξη αυτή «[λ]αμβανομένου υπόψη του επιδιωκόμενου από τη συμφωνία-πλαisiο για τη γονική άδεια σκοπού της ίσης μεταχειρίσεως ανδρών και γυναικών [...] πρέπει να νοηθεί ως έκφραση μιας αρχής του κοινωνικού κοινοτικού δικαίου η οποία έχει ιδιαίτερη σημασία και ως εκ τούτου δεν μπορεί να ερμηνεύεται συσταλτικώς». Ειδικότερα, το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι η έννοια των «κεκτημένων ή υπό κτήση δικαιωμάτων» περιλαμβάνει το σύνολο των δικαιωμάτων και πλεονεκτημάτων, σε χρήματα ή σε είδος, που σχετίζονται με τις συνθήκες εργασίας και απορρέουν άμεσα ή έμμεσα από τη σχέση εργασίας και την απόλαυση των οποίων μπορεί να αξιώσει ο εργαζόμενος έναντι του εργοδότη στην αρχή της γονικής άδειας⁸. Συμπληρωματικά, ως προς τις ανωτέρω διατάξεις λειτουργεί και η ρήτρα 5 σημείο 4 της αναθεωρημένης συμφωνίας-πλαisiού, σύμφωνα με την οποία τα κράτη μέλη υποχρεούνται να λάβουν τα αναγκαία μέτρα για να προστατεύσουν τους εργαζομένους έναντι λιγότερο ευνοϊκής μεταχείρισης εξαιτίας της λήψης γονικής άδειας.

Βεβαίως, η επιστροφή στην ίδια ή ανάλογη θέση εργασίας και η διατήρηση των κεκτημένων ή υπό κτήση δικαιωμάτων δεν αναιρεί το γεγονός ότι, σύμφωνα με τη ρήτρα 5 σημείο 3 της αναθεωρημένης συμφωνίας-πλαisiού, τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις που πηγάζουν από τη σχέση εργασίας κατά τη διάρκεια της γονικής άδειας καθορίζονται από τα κράτη μέλη και/ή από τους κοινωνικούς εταίρους. Ωστόσο, όπως εύστοχα επισήμανε το Δικαστήριο στη σκ. 38 της σχολιαζόμενης απόφασης, η παραπομπή αυτή στην εθνική νομοθεσία και στις συλλογικές συμβάσεις δεν θίγει τις ελάχιστες απαιτήσεις που ορίζει η αναθεωρημένη συμφωνία-πλαisiο. Εν προκειμένω, δηλαδή, το γεγονός ότι κατά την εθνική νομοθεσία η ανεπιτυχής εξάντληση της δοκιμαστικής υπηρεσίας συνεπάγεται απώλεια δικαιωμάτων για τον εργαζόμενο που τελεί σε γονική άδεια, δεν επιτρέπεται να οδηγήσει εμμέσως σε κατάργηση της ελάχιστης προστασίας που εγγυώνται τα σημεία 1 και 2 της ρήτρας 5 της αναθεωρημένης συμφωνίας-πλαisiού. Συνεπώς, ως θέση στην οποία θα πρέπει να επιστρέψει η αδειούχος υπάλληλος νοείται η υπό δοκιμή διευθυντική θέση την οποία κατείχε όταν άσκησε το δικαίωμα στη γονική άδεια, διατηρουμένου του κεκτημένου δικαιωμάτος της να αξιολογηθεί κανονικά, αφού διατρέξει τον χρόνο της δοκιμαστικής περιόδου που απέμεινε κατά τη λήψη της γονικής άδειας.

Επίσης ιδιαίτερως σημαντική είναι η κρίση του Δικαστηρίου⁹ ότι τα δικαιώματα αυτά, επιστροφής στην ίδια ή ανάλογη θέση και διατήρησης των κεκτημένων ή υπό κτήση δικαιωμάτων, ισχύουν εξίσου και στην περίπτωση κατά την οποία ο εργαζόμενος απουσίασε με γονική άδεια για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο των τεσσάρων μηνών που προβλέπει ως ελάχιστη διάρκεια η Οδηγία 2010/18/ΕΕ. Κομβικής σημασίας παράμετρος για την ερμηνευτική προσέγγιση που ακολούθησε το Δικαστήριο υπήρξε βεβαίως η διασφάλιση της πρακτικής αποτελεσματικότητας της Οδηγίας 2010/18/ΕΕ, η οποία, όπως είναι φυσικό, θα υπονομευόταν λόγω της αποθάρρυνσης των εργαζομένων να ασκήσουν το δικαίωμα λήψης γονικής άδειας αν υπήρχε κίνδυνος απώλειας της θέσης και των δικαιωμάτων που κατείχαν.

Γ. Παρόμοια η στάση της νομολογίας και στο πλαίσιο της άδειας μητρότητας: ιδίως η απόφαση του ΔΕΕ επί της υπόθεσης Napoli

Παρόμοιος κανόνας επιστροφής στην ίδια ή ανάλογη θέση και διατήρησης των δικαιωμάτων ισχύει εξάλλου και στην περίπτωση της άδειας μητρότητας, η οποία συνδέεται ευθέως και με την προστασία των γυναικών έναντι

4. Βλ. ΔΕΕ C-149/10, Χατζή, 16.09.2010, ECLI:EU:C:2010:534, σκ. 28-30. Πρβλ. ΟΛΣΤΕ 2511/2016, ΤΝΠ Nomos.

5. Όπως επισημαίνεται στη σκ. 35 της σχολιαζόμενης απόφασης, η αναθεωρημένη συμφωνία-πλαisiο είναι πανομοιότυπη με εκείνη του 1995 ως προς τις διατάξεις αυτές, συνεπώς η νομολογία του ΔΕΕ που είχε ήδη διαμορφωθεί υπό το προηγούμενο νομικό καθεστώς εξακολουθεί να ισχύει.

6. ΔΕΕ C-512/11 και C-513/11, TSN και YTN, 13.02.2014, ECLI:EU:C:2014:73, σκ. 39.

7. ΔΕΕ C-116/08, Meerts, 22.10.2009, ECLI:EU:C:2009:645, σκ. 42.

8. Ibid, σκ. 43-44.

9. Σκ. 39 της σχολιαζόμενης απόφασης. Βλ. συναφώς και τις Προτάσεις του ΓΕ Mengozzi επί της ίδιας υπόθεσης C-174/16, H., 26.04.2017, ECLI:EU:C:2017:306, σκ. 20.

διακρίσεων. Όπως έχει αποφανθεί το ΔΕΕ¹⁰, «η λήψη αυτής της νόμιμης, για λόγους προστασίας, άδειας, αφενός, δεν πρέπει να διακόπτει την εργασιακή σχέση της εργαζομένης και την άσκηση των σχετικών δικαιωμάτων και, αφετέρου, δεν πρέπει να συνεπάγεται τη δυσμενή μεταχείρισή της». Συνεπώς, κρίθηκε ότι η μετάθεση του χρόνου ανάληψης υπηρεσίας μόνιμης υπαλλήλου μετά τη λήξη της άδειας μητρότητας συνιστά δυσμενή μεταχείριση λόγω φύλου¹¹. Παρομοίως, διάκριση λόγω φύλου έχει θεωρηθεί και ο αποκλεισμός μιας μισθωτής εργαζομένης, εξαιτίας της απουσίας της λόγω άδειας μητρότητας, από το δικαίωμα να τύχει ετήσιας βαθμολόγησης, βάσει της οποίας θα μπορούσε να προαχθεί σε επόμενο μισθολογικό κλιμάκιο¹². Επιπροσθέτως, το Δικαστήριο έχει κρίνει επανειλημμένα ότι μια άδεια που χορηγείται βάσει του δικαίου της Ένωσης δεν μπορεί να θίξει το δικαίωμα λήψης άλλης άδειας χορηγούμενης βάσει του δικαίου αυτού. Συνεπώς η λήψη λ.χ. άδειας μητρότητας, γονικής άδειας ή ετήσιας άδειας αναψυχής με αποδοχές δεν επιτρέπεται να επιδρά αρνητικά στη λήψη κάποιας άλλης από τις άδειες αυτές¹³. Σε διαφορετική περίπτωση, όπως είναι λογικό, οι εργαζόμενοι αποθαρρύνονται να ασκήσουν το δικαίωμά τους στη λήψη της άδειας και έτσι θίγεται η πρακτική αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης στο πεδίο αυτό.

Ειδικότερα, στην πρόσφατη απόφασή του επί της υπόθεσης *Napoli*¹⁴, το ΔΕΕ ασχολήθηκε με μία περίπτωση παρόμοια με αυτήν της σχολιαζόμενης απόφασης: Μία δόκιμη υπαξιωματικός της σωφρονιστικής αστυνομίας απέτυχε να ολοκληρώσει επιτυχώς την περίοδο της δοκιμαστικής υπηρεσίας, διότι απουσίαζε με άδεια μητρότητας. Ως εκ τούτου θα γινόταν μεν αυτοδικαίως δεκτή στο επόμενο πρόγραμμα κατάρτισης, ωστόσο θα αποκλειόταν από το τρέχον πρόγραμμα κατάρτισης και θα έπαυε να λαμβάνει αποδοχές. Με τον τρόπο αυτό η εργαζόμενη θα έχανε οπωσδήποτε τις αποδοχές και τις κοινωνικοασφαλιστικές εισφορές των οποίων θα ετύγγανε αν είχε μπορέσει να παρακολουθήσει το αρχικό πρόγραμμα κατάρτισης. Επίσης μέχρι το επόμενο πρόγραμμα κατάρτισης θα μεσολαβούσε ένα κατ' αρχήν άγνωστο χρονικό διάστημα, που θα μπορούσε να διαρκέσει πολλά έτη. Εξάλλου, ήταν αμφίβολο αν, ακόμα και αν επιτύγγανε στο αμέσως επόμενο πρόγραμμα κατάρτισης, η αρχαιότητά της στην υπηρεσία θα ανέτρεχε στον χρόνο εισαγωγής της στο

αρχικό πρόγραμμα κατάρτισης που δεν μπόρεσε να ολοκληρώσει.

Σύμφωνα με το άρθρο 15 της Οδηγίας 2006/54/ΕΚ¹⁵, «η γυναίκα που έχει λάβει άδεια μητρότητας δικαιούται, μετά το πέρας της άδειας αυτής, να επιστρέφει στην εργασία της ή σε ισοδύναμη θέση με όρους και συνθήκες όχι λιγότερο ευνοϊκούς για αυτήν και να επωφελείται από οποιαδήποτε βελτίωση των συνθηκών εργασίας, την οποία θα εδικαιούτο κατά την απουσία της». Το Δικαστήριο επισήμανε εν προκειμένω (σκ. 30-33) ότι η λήψη άδειας μητρότητας δεν επηρέασε μεν ποιοτικά την κατάσταση της εργαζομένης αυτής, καθόσον η ιδιότητα της δοκιμής υπαξιωματικού που διασφαλίζει την εγγραφή στο επόμενο πρόγραμμα κατάρτισης διατηρήθηκε και η εν λόγω εργαζόμενη επέστρεψε στη θέση εργασίας στην οποία είχε τοποθετηθεί πριν από την άδειά της μητρότητας. Ωστόσο, είχε αναμφισβήτητες αρνητικές συνέπειες για τους όρους εργασίας της, δεδομένου ότι έχασε μια ευκαιρία να επιτύχει, όπως και οι συνάδελφοί της, βελτίωση των όρων εργασίας της. Το γεγονός δε ότι στο εσωτερικό δίκαιο δεν προβλέπεται κάποια συμπληρωματική δυνατότητα κάλυψης του χρόνου δοκιμαστικής υπηρεσίας που υπολειπόταν, καθιστά το εθνικό μέτρο μη αναγκαίο για την επίτευξη του κατ' αρχήν θεμιτού στόχου διαφύλαξης της δημόσιας ασφάλειας. Το ΔΕΕ μάλιστα (σκ. 46-50) υπενθύμισε και εδώ ότι η κρίσιμη διάταξη του άρθρου 15 της Οδηγίας 2006/54/ΕΚ είναι από άποψη περιεχομένου απαλλαγμένη αιρέσεων και αρκούντως ακριβής, συνεπώς οι ιδιώτες μπορούν να την επικαλούνται ενώπιον εθνικού δικαστηρίου κατά του κράτους μέλους.

II. Η λήψη υπ' όψιν των συμφερόντων του εργοδότη

Το πρακτικό πρόβλημα που δημιουργείται για τον εργοδότη σε όλες αυτές τις περιπτώσεις είναι ότι κατά την απουσία του εργαζομένου λόγω γονικής άδειας, αφ' ενός, δεν εκπληρώνεται ο σκοπός της δοκιμαστικής περιόδου, που είναι ακριβώς η επιβεβαίωση της ικανότητας του εργαζομένου κατά την πραγματική άσκηση των ανατιθέμενων καθηκόντων, αφ' ετέρου, παραμένει κενή η θέση που έχει ανάγκη να πληρώσει ο εργοδότης. Η σχολιαζόμενη απόφαση επισήμανε ωστόσο με έμφαση (σκ. 59) ότι «η αναθεωρημένη συμφωνία-πλαίσιο δεν περιέχει καμία διάταξη που να δικαιολογεί παρεκκλίσεις από τα δικαιώματα που κατοχυρώνει». Σε κάθε δε περίπτωση, ο περιορισμός των δικαιωμάτων της εργαζομένης Η. βαίνει εν προκειμένω πέραν του αναγκαίου μέτρου, δεδομένων των ηπιότερων μέτρων που θα μπορούσαν να έχουν προβλεφθεί, προκειμένου να επιτυγχάνεται η πρόσκαιρη αναπλήρωσή της και η συνέχιση της δοκιμαστικής περιόδου μετά την επιστροφή της από τη γονική άδεια.

10. ΔΕΚ C-294/04, *Sarkatzis Herrero*, 16.02.2006, ECLI:EU:C:2006:109, σκ. 42.

11. *Ibid*, σκ. 45-46.

12. ΔΕΚ C-136/95, *Thibault*, 30.04.1998, ECLI:EU:C:1998:178, σκ. 29.

13. ΔΕΚ C-519/03, *Επιτροπή/Λουξεμβούργο*, 14.04.2005, ECLI:EU:C:2005:234, σκ. 33- C-116/06, *Kiinski*, 20.09.2007, ECLI:EU:C:2007:536, σκ. 56- C-512/11 και C-513/11, *TSN*, ό.π., σκ. 42.

14. ΔΕΕ C-595/12, *Napoli*, 06.03.2014, ECLI:EU:C:2014:128.

15. Οδηγία 2006/54/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Ιουλίου 2006, για την εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης (αναδιτύπωση), ΕΕ 2006 L 204/23.

Το ΔΕΕ απεφάνθη ειδικότερα (σκ. 61-62) ότι, εφόσον τηρούνται οι ελάχιστες προδιαγραφές που προβλέπει η Οδηγία 2010/18/ΕΕ, τα κράτη μέλη αναλαμβάνουν να διαμορφώσουν τα ίδια, σύμφωνα με τη ρήτρα 3 της αναθεωρημένης συμφωνίας-πλαίσιο, τον τρόπο εφαρμογής της γονικής άδειας και, μεταξύ άλλων, να καθορίσουν την επιτρεπόμενη διάρκειά της. Κατά την εξειδίκευση όμως του τρόπου άσκησης του δικαιώματος στη γονική άδεια, τα κράτη μέλη σταθμίζουν τόσο τα συμφέροντα των εργαζομένων όσο και αυτά των εργοδοτών, ιδίως δε των μικρών επιχειρήσεων. Συνεπώς, η άσκηση του δικαιώματος στη γονική άδεια, όπως έχει διαμορφωθεί από το εσωτερικό δίκαιο, δεν είναι δυνατό να δικαιολογηθεί ταυτόχρονα την απώλεια του ελάχιστου περιεχομένου της προστασίας που διασφαλίζει το δίκαιο της Ένωσης. Με άλλα λόγια, εφόσον το εθνικό δίκαιο επιτρέπει την απουσία του εργαζομένου λόγω γονικής άδειας για ορισμένο χρονικό διάστημα, δεν είναι νοητό να δικαιολογεί την απώλεια δικαιωμάτων με το σκεπτικό ότι ο εργοδότης δεν μπορεί να αναμένει την επιστροφή του εργαζομένου που απουσίασε από την εργασία του κατά το διάστημα αυτό. Αντιθέτως ο εργοδότης, εφόσον απαιτείται να καλύψει προσωρινά τη θέση από την οποία θα απουσιάσει λόγω γονικής άδειας ο δόκιμος υπάλληλος, θα πρέπει να διασφαλίσει, αφ' ενός, ότι ο εργαζόμενος θα μπορεί να επιστρέψει στην ίδια (ή εν ανάγκη σε άλλη ανάλογη) θέση μετά το πέρας της γονικής άδειας και, αφ' ετέρου, ότι, μετά την επιστροφή του, θα μπορέσει να διανύσει το υπόλοιπο της δοκιμαστικής υπηρεσίας που είχε απομείνει κατά τη λήψη της γονικής άδειας.

III. Οι έννομες συνέπειες σε περίπτωση παράβασης

Εν όψει της ανάλυσης που προηγήθηκε, το ΔΕΕ κατέληξε ευλόγως στο συμπέρασμα ότι η απουσία ευελιξίας στις διατάξεις του εθνικού δικαίου, η οποία θα επέτρεπε στην εργαζόμενη που έκανε χρήση του δικαιώματος στη γονική άδεια να μην στερηθεί το δικαίωμα να δοκιμασθεί (και τελικά να μονιμοποιηθεί) στην ανώτερη θέση για την οποία επελέγη, αντίκειται στην Οδηγία 2010/18/ΕΕ. Ωστόσο, ανοικτό παρέμεινε το ζήτημα των εννόμων συνεπειών που επιφέρει η παραβίαση αυτή του δικαίου της Ένωσης. Σύμφωνα με την παραπεμπτική απόφαση του εθνικού δικαστηρίου, οι διατάξεις του εσωτερικού δικαίου ήταν απολύτως σαφείς και δεν επιδέχονταν εν προκειμένω ερμηνεία σύμφωνη προς την Οδηγία. Επίσης, η θέση στην οποία θα έπρεπε να δοκιμασθεί η αδειούχος υπάλληλος είχε ήδη προκηρυχθεί εκ νέου από τον εργοδότη και καλύφθηκε από άλλον εργαζόμενο.

Το ΔΕΕ επισήμανε συναφώς¹⁶ ότι τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν εν ανάγκη να αφήσουν ανεφάρμοστη κάθε διάταξη του εσωτερικού δικαίου που έρχεται σε αντίθεση με το δίκαιο της Ένωσης. Υπενθύμισε εξάλλου ότι, κατά πάγια νομολογία, σε περιπτώσεις όπως εν προκειμένω,

16. Σκ. 70 της σχολιαζόμενης απόφασης.

όπου οι διατάξεις των σημείων 1 και 2 της ρήτρας 5 της συμφωνίας-πλαίσιο είναι ακριβείς και απαλλαγμένες αιρέσεων, οι ιδιώτες μπορούν βασίμως να τις επικαλούνται έναντι κράτους μέλους, ιδίως υπό την ιδιότητά του ως εργοδότη, και συνεπώς τα δικαστήρια μπορούν να τις εφαρμόζουν¹⁷. Υπό την επιφύλαξη βεβαίως του ελέγχου των συγκεκριμένων πραγματικών περιστάσεων από το εθνικό δικαστήριο, το ΔΕΕ υπέδειξε ως επαρκή, από την άποψη του δικαίου της Ένωσης, έννομη συνέπεια στη συγκεκριμένη περίπτωση την προσωρινή κάλυψη της θέσης από άλλον υπάλληλο, μέχρι την επιστροφή της αδειούχου υπαλλήλου, και τη συνέχιση κατόπιν της δοκιμαστικής περιόδου που απέμενε κατά το χρονικό σημείο λήψης της γονικής άδειας, προκειμένου να οριστικοποιηθεί η ανάθεση της ανώτερης θέσης. Το ΔΕΕ διευκρίνισε πάντως ότι η ανάθεση άλλης ανάλογης θέσης, σε περίπτωση αντικειμενικής αδυναμίας επιστροφής στην ίδια θέση, δεν μπορεί να εξαρτηθεί από νέα διαδικασία επιλογής, όπως αυτή από την οποία είχε ήδη διέλθει η εργαζόμενη όταν προήχθη αρχικά στην ανώτερη θέση υπό δοκιμή¹⁸.

Αξιοσημείωτο είναι τέλος ότι, σύμφωνα με το ΔΕΕ, το βάρος απόδειξης των ισχυρισμών ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου που δικαιολογούν αποκλίσεις από τα δικαιώματα που εγγυάται η Οδηγία 2010/18/ΕΕ θα πρέπει να το φέρει ο εργοδότης. Τέτοιος ισχυρισμός που βαρύνεται να αποδείξει ο εργοδότης είναι λ.χ. ότι αδυνατούσε, για αντικειμενικούς λόγους, να μεριμνήσει ώστε να μπορέσει η υπάλληλος να επιστρέψει, με τη λήξη της γονικής της άδειας, στη διευθυντική θέση στην οποία είχε τοποθετηθεί προηγουμένως ως δόκιμη δημόσιος υπάλληλος¹⁹.

► Μέτρα για την αντιμετώπιση των μεταναστευτικών ροών

Προσωρινά μέτρα υπέρ της Ελλάδας και της Ιταλίας λόγω αιφνίδιας εισροής υπηκόων τρίτων χωρών στο έδαφος ορισμένων κρατών μελών

μεταναστευτική πολιτική – προσφυγή ακύρωσης – προσωρινός χαρακτήρας – θεσμική ισορροπία – μεταναστευτικές ροές – Ελλάδα – Ιταλία – αρχή της αναλογικότητας – νομική βάση – νομιμότητα διαδικασίας – επείγοντα μέτρα – νομοθετική πράξη – συμπεράσματα – Ευρωπαϊκό Συμβούλιο – ουσιώδης τύπος – τροποποίηση της προτάσεως – αρχή της ασφάλειας του δικαίου

17. Βλ. σκ. 68-69 της σχολιαζόμενης απόφασης. Βλ. επίσης ΔΕΕ C-537/07, *Gómez-Limón Sánchez-Camacho*, 16.07.2009, ECLI:EU:C:2009:462, σκ. 36.

18. Σκ. 79-80 της σχολιαζόμενης απόφασης.

19. Ibid, σκ. 74.

ΔΕΕ C-643/15 και C-647/15, Σλοβακία/Συμβούλιο, 06.09.2017, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: Κ. Lenaerts, Εισηγήτρια: Α. Prechal, Γεν. Εισαγγελέας: Υ. Bot, ECLI:EU:C:2017:631 – Προσφυγές ακυρώσεως

Οι πρόσφατες μεταναστευτικές ροές και η κατάσταση κρίσης στη Μεσόγειο ώθησε τα θεσμικά όργανα της Ένωσης να αναγνωρίσουν το μέγεθος του προβλήματος και να απευθύνουν έκκληση στα κράτη μέλη για τη θέσπιση συγκεκριμένων μέτρων αλληλεγγύης στα κράτη μέλη που αντιμετώπιζαν τις άμεσες επιπτώσεις του ανωτέρω προβλήματος¹. Η ανωτέρω κατάσταση είχε ως αποτέλεσμα να πραγματοποιούνται συναντήσεις των υπουργών εξωτερικών και εσωτερικών της ΕΕ αλλά και του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου για την αντιμετώπιση της κρίσης. Ειδικότερα, στις 25-26 Ιουνίου 2015, το ΕΣ αποφάσισε να πραγματοποιηθεί μετεγκατάσταση 40.000 προσώπων που είχαν σαφώς ανάγκη διεθνούς προστασίας. Έτσι, στις 20 Ιουλίου 2015 εγκρίθηκε με συναίνεση ψήφισμα, στο πλαίσιο του ΕΣ, σχετικά με τη μετεγκατάσταση 40.000 προσώπων (24.000 από την Ιταλία και 16.000 από την Ελλάδα σε άλλα κράτη μέλη). Προς υλοποίηση του ανωτέρω ψηφίσματος εκδόθηκε η απόφαση 2015/1523 του Συμβουλίου της 14ης Σεπτεμβρίου 2015.

Ωστόσο, οι μεταναστευτικές ροές παρουσίασαν ιδιαίτερη αύξηση την περίοδο Ιουλίου – Αυγούστου 2015. Η Επιτροπή, αναγνωρίζοντας την ιδιαίτερη ροή προσφύγων που είχε προκύψει, υπέβαλε πρόταση προς το Συμβούλιο για τη λήψη μέτρων υπέρ της Ελλάδας, της Ουγγαρίας και της Ιταλίας καθώς επίσης και για τη μετεγκατάσταση 120.000 προσώπων (15.600 από την Ιταλία, 50.400 από την Ελλάδα και 54.000 από την Ουγγαρία). Η Επιτροπή διαβίβασε την πρόταση στα εθνικά κοινοβούλια και στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Ας σημειωθεί ότι στις 17-23 Σεπτεμβρίου 2015 πραγματοποιήθηκαν συνεδριάσεις στο πλαίσιο του Συμβουλίου προκειμένου να τροποποιηθεί η αρχική πρόταση της Επιτροπής. Η Ουγγαρία δήλωσε στις συνεδριάσεις ότι αρνείται να χαρακτηριστεί ως κράτος μέλος πρώτης γραμμής και τελικά εγκρίθηκε η απόφαση 2015/1601 του Συμβουλίου της 22.09.2017 για τη θέσπιση προσωρινών μέτρων στον τομέα της διεθνούς προστασίας υπέρ της Ιταλίας και της Ελλάδας (προσβαλλόμενη απόφαση)². Η Σλοβακική Δημοκρατία (υπόθεση C-643/15) και η Ουγγαρία (υπόθεση C-647/15) ζήτησαν από το Δικαστήριο για μία σειρά λόγων (που παρουσιάζονται κατωτέρω) να ακυρώσει την προσβαλλόμενη απόφαση και να καταδικάσει το Συμβούλιο στα δικαστικά έξοδα.

1. Απόφαση (ΕΕ) 2015/1523 του Συμβουλίου, της 14ης Σεπτεμβρίου 2015, για τη θέσπιση προσωρινών μέτρων στον τομέα της διεθνούς προστασίας υπέρ της Ιταλίας και της Ελλάδας ΕΕ 2015 L 239/146.

2. Απόφαση (ΕΕ) 2015/1601 του Συμβουλίου, της 22ας Σεπτεμβρίου 2015, για τη θέσπιση προσωρινών μέτρων στον τομέα της διεθνούς προστασίας υπέρ της Ιταλίας και της Ελλάδας, ΕΕ 2015 L 248/80.

Παρατηρήσεις

Παναγιώτης Ι. Αργαλιάς*

1. Το άρθρο 78 παρ. 3 ως νομική βάση της προσβαλλόμενης απόφασης

Στη συγκεκριμένη ανάλυση επιχειρείται η παρουσίαση και ανάλυση των σημαντικότερων λόγων που προέβαλαν τα προσφεύγοντα κράτη μέλη για την ακύρωση της προσβαλλόμενης απόφασης. Οι λόγοι δύναται να κατηγοριοποιηθούν σε τρεις ομάδες, ήτοι τους λόγους που αφορούν την καταλληλότητα της νομικής βάσης, βάσει της οποίας εκδόθηκε η προσβαλλόμενη απόφαση, τους λόγους που σχετίζονται με την παράβαση ουσιώδους τύπου και τους λόγους που αφορούν την ουσία.

Η πρώτη ομάδα λόγων ακύρωσης αναφέρεται στους ισχυρισμούς των προσφευγόντων κρατών μελών σχετικά με την καταλληλότητα του άρθρου 78 παρ. 3 ΣΛΕΕ ως νομικής βάσης για την έκδοση της προσβαλλόμενης απόφασης³. Στο πλαίσιο του ανωτέρω λόγου παρουσιάζουμε τρεις ειδικότερους λόγους που εντάσσονται στη συγκεκριμένη κατηγορία. Ο πρώτος ειδικότερος λόγος αναφέρεται στον χαρακτηρισμό της διαδικασίας της προσβαλλόμενης απόφασης. Σύμφωνα με τους ισχυρισμούς της Ουγγαρίας, πράξεις που εκδίδονται βάσει της διατάξεως 78 παρ. 3 ΣΛΕΕ πρέπει να χαρακτηρισθούν νομοθετικές πράξεις, διότι βασίζονται σε ειδική νομοθετική διαδικασία καθόσον για την έκδοση της πράξης απαιτείται η διαβούλευση με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Το ΔΕΕ διαπίστωσε ότι μια πράξη της ΕΕ χαρακτηρίζεται ως νομοθετική στην περίπτωση που εκδόθηκε βάσει διατάξεως των Συνθηκών, που παραπέμπει ρητώς είτε στη συνήθη είτε στην ειδική νομοθετική διαδικασία. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, το ΔΕΕ έκρινε ότι δεν αρκεί η απαίτηση της διαβούλευσης με το Κοινοβούλιο για να συναχθεί ότι εφαρμόζεται η ειδική νομοθετική διαδικασία. Ως εκ τούτου, η προσβαλλόμενη αποτελούσε μη νομοθετική πράξη.

Ο δεύτερος ειδικότερος λόγος επικεντρώθηκε στο ζήτημα της δυνατότητας τροποποίησης νομοθετικής πράξης από μη νομοθετική. Ειδικότερα, η Σλοβακία και η Ουγγαρία υποστήριξαν ότι το άρθρο 78 παρ. 3 ΣΛΕΕ δεν μπορεί να αποτελέσει νομική βάση έκδοσης της προσβαλλόμενης. Συγκεκριμένα, τα προσφεύγοντα κράτη μέλη υποστήριξαν ότι η προσβαλλόμενη συνιστά μη νομοθετική πράξη που παρεκκλίνει από νομοθετική πράξη και ειδι-

* Δ.Ν., Δικηγόρος - Οικονομολόγος

3. Το άρθρο 78 παρ. 3 ορίζει «Εφόσον ένα ή περισσότερα κράτη μέλη αντιμετωπίζουν επείγουσα κατάσταση, λόγω αιφνίδιας εισροής υπηκόων τρίτων χωρών, το Συμβούλιο μπορεί να εκδίδει, μετά από πρόταση της Επιτροπής, προσωρινά μέτρα υπέρ του εν λόγω κράτους μέλους ή των εν λόγω κρατών μελών. Το Συμβούλιο αποφασίζει μετά από διαβούλευση με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο».

κότερα από το άρθρο 13 παρ. 1 του Κανονισμού Δουβλίνο III⁴, δυνάμει του οποίου η Ιταλία και η Ελλάδα θα ήταν καταρχήν υπεύθυνες για την εξέταση αιτήσεως διεθνούς προστασίας. Σύμφωνα με τον ισχυρισμό των προσφευγόντων κρατών, η παρέκκλιση από τον Κανονισμό του Δουβλίνο III θα μπορούσε να γίνει μόνο με νομοθετική πράξη και όχι από μη νομοθετική πράξη. Το Συμβούλιο, από την πλευρά του, αμφισβήτησε ότι η προσβαλλόμενη απόφαση τροποποίησε νομοθετική πράξη του δικαίου της Ένωσης, με αποτέλεσμα να πρέπει να χαρακτηριστεί ως νομοθετική πράξη λόγω του περιεχομένου της. Το ΔΕΕ έκρινε ότι η έννοια των προσωρινών μέτρων δεν καλύπτει μόνο τα συνοδευτικά μέτρα, που στηρίζουν νομοθετική πράξη εκδοθείσα βάσει του άρθρου 78 παρ. 2⁵. Τα άρθρα 78 παρ. 2 και 78 παρ. 3 αποτελούν δύο αυτοτελείς διατάξεις του πρωτογενούς δικαίου της ΕΕ, οι οποίες επιδιώκουν διαφορετικούς σκοπούς και έχουν τις δικές τους προϋποθέσεις. Το μεν άρθρο 78 παρ. 3 ΣΛΕΕ παρέχει νομική βάση περί λήψης προσωρινών μέτρων μη νομοθετικού χαρακτήρα για την ταχεία ανταπόκριση σε συγκεκριμένη επείγουσα κατάσταση την οποία αντιμετωπίζουν τα κράτη μέλη, το δε άρθρο 78 παρ. 2 ΣΛΕΕ παρέχει νομική βάση για τη λήψη πράξεων νομοθετικού χαρακτήρα για τη ρύθμιση,

για αόριστο χρόνο και κατά γενικό τρόπο, ενός διαρθρωτικού προβλήματος που ανακύπτει στο πλαίσιο της κοινής πολιτικής της Ένωσης στον τομέα του ασύλου. Στο ανωτέρω πλαίσιο το ΔΕΕ έκρινε ότι τα προσωρινά μέτρα που θεσπίζονται βάσει του άρθρου 78 παρ. 3 ΣΛΕΕ μπορούν κατ' αρχήν και να παρεκκλίνουν από διατάξεις νομοθετικών πράξεων, εντούτοις τέτοιου είδους παρεκκλίσεις πρέπει να οριοθετούνται τόσο ως προς το καθ' ύλην όσο και ως προς το χρονικό πεδίο εφαρμογής τους⁶. Η προσβαλλόμενη απόφαση αναφέρεται σε χρονικό διάστημα δύο ετών και σε περιορισμένο αριθμό αιτούντων και ως εκ τούτου οι όποιες παρεκκλίσεις οριοθετούνται σύμφωνα με τα ανωτέρω κριτήρια.

Στο πλαίσιο του γενικότερου λόγου της ακαταλληλότητας της νομικής βάσης, τέθηκε και ο ειδικότερος λόγος αναφορικά με τον χαρακτηρισμό των ληφθέντων μέτρων ως προσωρινών. Η Σλοβακική Δημοκρατία και η Ουγγαρία υποστήριξαν ότι το άρθρο 78 παρ. 3 δεν αποτελεί προσήκουσα νομική βάση διότι η προσβαλλόμενη απόφαση δεν έχει προσωρινό χαρακτήρα. Ειδικότερα, η απόφαση θα εφαρμοζόταν για διάστημα 2 ετών ή 24 μηνών, ήτοι μέχρι τις 27.09.2017 με δυνατότητα παράτασης ενός έτους. Επιπροσθέτως, σύμφωνα με τα προσφεύγοντα κράτη, τα μέτρα δεν θα έπρεπε να χαρακτηρισθούν προσωρινά διότι δημιουργούν διαρκείς δεσμούς των αιτούντων προστασία και των κρατών μελών μετεγκατάστασης και ως εκ τούτου έχουν διαχρονικές συνέπειες. Το Συμβούλιο, από την πλευρά του υποστήριξε ότι η απόφαση εφαρμόζεται για δύο έτη, ενώ η διάρκεια των συνεπειών της απόφασης δεν αποτελεί κρίσιμο στοιχείο για τον προσδιορισμό του προσωρινού χαρακτήρα της αποφάσεως. Το ΔΕΕ διαπίστωσε ότι η προσβαλλόμενη απόφαση αποτελεί προσωρινή πράξη καθόσον δεν αποσκοπεί σε μόνιμη ρύθμιση διότι εφαρμόζεται κατά τη διάρκεια περιορισμένης περιόδου. Επιπροσθέτως, το ΔΕΕ έκρινε ότι το άρθρο 78 παρ. 3 δεν θέτει χρονικά όρια για τα ληφθέντα προσωρινά μέτρα. Αν και απαιτεί τα μέτρα να είναι προσωρινά, εντούτοις επιφυλάσσει στο Συμβούλιο περιθώριο εκτιμήσεως για τον καθορισμό, κατά περίπτωση, της περιόδου εφαρμογής των μέτρων αυτών ανάλογα με τις περιστάσεις της συγκεκριμένης περιπτώσεως και, ιδίως, λαμβανομένων υπόψη των ιδιαιτεροτήτων της επείγουσας καταστάσεως που δικαιολογεί τα επίμαχα μέτρα⁷. Το ΔΕΕ έκρινε, επίσης, ότι αν έπρεπε να λαμβάνεται υπόψη η διάρκεια των συνεπειών που επιφέρει μέτρο μετεγκαταστάσεως στα πρόσωπα που μετεγκαθίστανται, προκειμένου να εκτιμηθεί ο προσωρινός χαρακτήρας κανένα μέτρο μετεγκαταστάσεως ατόμων που χρήζουν σαφώς διεθνούς προστασίας δεν θα μπορούσε να ληφθεί βάσει της διατάξεως αυτής, καθόσον τέτοιες περισσότερες ή λιγότερες μακροπρόθε-

4. Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 604/2013 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 26ης Ιουνίου 2013 για τη θέσπιση των κριτηρίων και μηχανισμών για τον προσδιορισμό του κράτους μέλους που είναι υπεύθυνο για την εξέταση αίτησης διεθνούς προστασίας που υποβάλλεται σε κράτος μέλος από υπήκοο τρίτης χώρας ή από απάτριδα, ΕΕ 2013 L 180/31.

5. Το άρθρο 78 παρ. 1 και 2 «1. Η Ένωση αναπτύσσει κοινή πολιτική στους τομείς του ασύλου, της επικουρικής προστασίας και της προσωρινής προστασίας με στόχο να παρέχεται το κατάλληλο καθεστώς σε οποιοδήποτε υπήκοο τρίτης χώρας χρήζει διεθνούς προστασίας και να εξασφαλίζεται η τήρηση της αρχής της μη επαναπροώθησης. Η πολιτική αυτή πρέπει να συνάδει με τη Σύμβαση της Γενεύης της 28ης Ιουλίου 1951 και με το Πρωτόκολλο της 31ης Ιανουαρίου 1967 περί του καθεστώτος των προσφύγων, καθώς και με άλλες συναφείς συμβάσεις. 2. Για τους σκοπούς της παραγράφου 1, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, αποφασίζοντας σύμφωνα με τη συνήθη νομοθετική διαδικασία, λαμβάνουν μέτρα όσον αφορά κοινό ευρωπαϊκό σύστημα ασύλου, στο οποίο περιλαμβάνονται: α) ενιαίο καθεστώς ασύλου υπέρ των υπηκόων τρίτων χωρών, το οποίο ισχύει σε όλη την Ένωση, β) ενιαίο καθεστώς επικουρικής προστασίας για τους υπηκόους τρίτων χωρών που χρήζουν διεθνούς προστασίας, χωρίς να τους χορηγείται ευρωπαϊκό άσυλο, γ) κοινό σύστημα για την προσωρινή προστασία των εκτοπισμένων προσώπων σε περιπτώσεις μαζικής εισροής, δ) κοινές διαδικασίες για τη χορήγηση και ανάκληση του ενιαίου καθεστώτος ασύλου ή επικουρικής προστασίας, ε) κριτήρια και μηχανισμοί καθορισμού του κράτους μέλους που είναι υπεύθυνο για την εξέταση της αίτησης ασύλου ή επικουρικής προστασίας, στ) προδιαγραφές σχετικά με τις προϋποθέσεις υποδοχής αιτούντων άσυλο ή επικουρικής προστασίας, ζ) εταιρικές σχέσεις και συνεργασία με τρίτες χώρες για τη διαχείριση των ροών προσώπων που ζητούν άσυλο ή επικουρική ή προσωρινή προστασία».

6. Σκ. 73-80 της σχολιαζόμενης απόφασης.

7. Ibid, σκ. 89-103.

σμες συνέπειες είναι σύμφυτες προς μια τέτοια μετεγκατάσταση.

Τέλος, εξετάστηκε και το ζήτημα της αιφνίδιας εισροής των αιτούντων προστασία. Τα προσφεύγοντα κράτη υποστήριξαν ότι η εισροή υπηκόων τρίτων χωρών στην Ελλάδα και την Ιταλία μπορούσε να προβλεφθεί κατά τον χρόνο έκδοσης της προσβαλλόμενης απόφασης. Το ΔΕΕ διαπίστωσε ότι πρόκειται για αιφνίδια και μη προβλέψιμη μαζική εισροή, η οποία καθιστά αδύνατη τη λειτουργία του κοινού συστήματος ασύλου της Ένωσης. Η ανωτέρω εκτίμηση βασίστηκε σε στατιστικά στοιχεία, τα οποία δεν αμφισβητήθηκαν από τα προσφεύγοντα κράτη. Το ΔΕΕ διαπίστωσε ότι από τις αρχές του 2015 αφίχθησαν στην Ιταλία με παράτυπο τρόπο περίπου 116.000 μετανάστες ενώ σημαντική αύξηση καταγράφηκε στην Ελλάδα το 2015, με περισσότερους από 211.000 παράτυπους μετανάστες να φθάνουν στη χώρα. Επίσης, τον Μάιο και τον Ιούνιο του 2015, εντοπίστηκαν από τον Frontex 53.624 περιπτώσεις παράτυπης διέλευσης συνόρων, ενώ τον Ιούλιο και τον Αύγουστο 137.000, γεγονός που συνεπάγεται αύξηση κατά 250%⁸. Βάσει των ανωτέρω στατιστικών στοιχείων, το ΔΕΕ έκρινε ότι η συγκεκριμένη εισροή ορθώς χαρακτηρίστηκε αιφνίδια και ως εκ τούτου δεν τέθηκε ζήτημα νομιμότητας η ακαταλληλότητας της νομικής βάσης του άρθρου 78 παρ. 3.

II. Νομιμότητα της διαδικασίας εκδόσεως της προσβαλλόμενης αποφάσεως

Η δεύτερη ομάδα λόγων ακύρωσης αναφέρεται στην παράβαση ουσιώδους τύπου και αναλύεται σε ειδικότερες λόγους. Αρχικά, τα προσφεύγοντα κράτη μέλη υποστήριξαν ότι το Συμβούλιο δεν μπορούσε να αποφασίσει σχετικά με τη μετεγκατάσταση 120.000 επιπλέον αιτούντων χωρίς την κατ' αρχήν συμφωνία του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου ως προς το ζήτημα αυτό. Ως εκ τούτου, η υποβολή από την Επιτροπή προτάσεως αποφάσεως περιλαμβάνουσας τέτοια συμπληρωματική μετεγκατάσταση όσο και η υιοθέτηση, εκ μέρους του Συμβουλίου, της προτάσεως αυτής συνιστούν παράβαση του άρθρου 68 ΣΛΕΕ⁹ και των ουσιωδών τύπων. Το ΔΕΕ διαπιστώνει ότι η ενδεχόμενη επιρροή των συμπερασμάτων του ΕΣ της 25ης και 26ης Ιουνίου 2015 επί της εξουσίας νομοθετικής πρωτοβουλίας της Επιτροπής και επί των κανόνων ψηφοφορίας στο πλαίσιο του Συμβουλίου δεν μπορεί να αποτελέσει λόγο ακυρώσεως της προσβαλλόμενης αποφάσεως από το Δικαστήριο. Ειδικότερα, το ΔΕΕ έκρινε ότι θα πρέπει να τηρείται η αρχή της θεσμικής ισορροπίας που αποτελεί χαρακτηριστικό της θεσμικής δομής της Ένωσης και συνεπάγεται ότι εναπόκειται στην Επιτροπή

να αποφασίζει σχετικά με την υποβολή προτάσεως νομοθετικής πράξεως και την προαγωγή του κοινού συμφέροντος της Ένωσης.

Στα ζητήματα νομιμότητας της προσβαλλόμενης απόφασης, εξετάστηκε το ζήτημα της παράβασης ουσιώδους τύπου διότι η Σλοβακική Δημοκρατία και η Ουγγαρία ισχυρίστηκαν ότι το Συμβούλιο επέφερε σημαντικές τροποποιήσεις στην αρχική πρόταση της Επιτροπής και εξέδωσε την προσβαλλόμενη απόφαση χωρίς νέα διαβούλευση με το Κοινοβούλιο. Ας σημειωθεί ότι η διάταξη 78 παρ. 3 αναφέρει ρητά ότι το Συμβούλιο αποφασίζει μετά από διαβούλευση με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Το Συμβούλιο θεώρησε ότι ήταν επαρκής η διαβούλευση με το Κοινοβούλιο, συνεκτιμώντας το επείγον της υπόθεσης. Το ΔΕΕ διαπίστωσε ότι η αποτελεσματική συμμετοχή του Κοινοβουλίου αποτελεί ουσιώδες στοιχείο της θεσμικής ισορροπίας. Ειδικότερα, το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι τίθεται υποχρέωση νέας διαβούλευσης στην περίπτωση που το τελικό κείμενο αποκλίνει ουσιωδώς από το κείμενο επί του οποίου γνωμοδότησε το Κοινοβούλιο. Ωστόσο, καταλήγει ότι δεν τίθεται ζήτημα παράβασης ουσιώδους τύπου, διότι το Κοινοβούλιο ενημερώθηκε από το Συμβούλιο στις 16.09.2015.

III. Λόγοι ουσίας

Η τρίτη κατηγορία λόγων ακύρωσης αναφέρεται στους ουσιαστικούς λόγους που επικαλούνται τα προσφεύγοντα κράτη μέλη. Αρχικά, η Σλοβακική Δημοκρατία προέβαλε ότι η προσβαλλόμενη απόφαση είναι ακατάλληλη για την επίτευξη του επιδιωκόμενου από αυτήν σκοπού και ότι, κατά συνέπεια, η απόφαση αυτή είναι αντίθετη προς την αρχή της αναλογικότητας. Ειδικότερα, η Σλοβακική Δημοκρατία υποστήριξε ότι ο μηχανισμός της μετεγκαταστάσεως δεν δύναται να θεραπεύσει τις διαρθρωτικές ελλείψεις του ιταλικού και του ελληνικού συστήματος ασύλου. Το Συμβούλιο υποστήριξε ότι ο μηχανισμός μετεγκατάστασης αμβλύνει την αφόρητη πίεση που ασκείται στα συστήματα ασύλου της Ιταλίας και της Ελλάδας.

Το ΔΕΕ έκρινε ότι ο μηχανισμός μετεγκαταστάσεως σημαντικού αριθμού αιτούντων άσυλο που έχουν σαφή ανάγκη διεθνούς προστασίας δεν συνιστά μέτρο προδηλώς ακατάλληλο προκειμένου να συμβάλει στην επίτευξη του σκοπού, αλλά εντάσσεται σε ένα σύνολο μέτρων που στοχεύουν στην αντιμετώπιση της κρίσης.

Τέλος, η Ουγγαρία υποστήριξε ότι η προσβαλλόμενη απόφαση παραβιάζει τις αρχές της ασφάλειας δικαίου και της σαφήνειας των κανονιστικών πράξεων, διότι, σε πολλά σημεία, δεν καθιστά σαφή τον τρόπο εφαρμογής των διατάξεων της αποφάσεως αυτής (δεν ορίζει σαφώς τα κριτήρια επιλογής για τη μετεγκατάσταση των αιτούντων). Ωστόσο, το ΔΕΕ διαπίστωσε ότι η προσβαλλόμενη απόφαση προβλέπει, κριτήρια κατά τρόπο σαφή και ακριβή (παραδοσιακοί, οικογενειακοί, κοινωνικοί δεσμοί, υπέρτατο συμφέρον του τέκνου), ενώ ο μηχανισμός με-

8. Ibid, σκ. 13.

9. «Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο καθορίζει τους στρατηγικούς προσανατολισμούς του νομοθετικού και επιχειρησιακού προγραμματισμού στον χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης».

τεγκαταστάσεως δεν παρεκκλίνει από το κεκτημένο του κοινού συστήματος ασύλου.

IV. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι η συγκεκριμένη απόφαση επικεντρώθηκε, στο μεγαλύτερο μέρος της, στην εξέταση λόγων που δεν αφορούσαν την ουσία της προσβαλλόμενης απόφασης, αλλά τη νομιμότητα της νομικής βάσης και την τήρηση της παράβασης ουσιώδους τύπου. Αξιοσημείωτο, επίσης, είναι ότι όλοι οι λόγοι ακυρώσεως απορρίφθηκαν και η προσβαλλόμενη απόφαση διατήρησε την ισχύ και τη νομιμότητά της. Δυσμενής εξέλιξη αποτελεί η προσπάθεια ορισμένων κρατών μελών να παραποιούν την πραγματικότητα και να μην αντιλαμβάνονται την έννοια της συνεργασίας στο επίπεδο της ΕΕ. Είναι αληθές ότι η διαδικασία μετεγκατάστασης είναι ιδιαίτερα περίπλοκη, αλλά δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί μια κρίση τέτοιου μεγέθους με ισχυρισμούς περί προβλεψιμότητάς της. Επίσης, τα προσφεύγοντα κράτη δεν επιδεικνύουν αλληλεγγύη σε άλλα κράτη μέλη όταν υποστηρίζουν ότι για τη μεταναστευτική κρίση ευθύνονται τα ατελή και προβληματικά συστήματα ασύλου της Ιταλίας και της Ελλάδας. Τα ανωτέρω καταδεικνύουν ότι δεν μπορούμε, στον τομέα των πολιτικών της μετανάστευσης και του ασύλου να αναγνωρίσουμε χαρακτηριστικά μιας υπερεθνικής ένωσης αλλά μάλλον μιας διακυβερνητικής. Η σχολιαζόμενη απόφαση υποδηλώνει την αδυναμία συντονισμένης και κοινής πολιτικής ασύλου και μετανάστευσης, όταν τίθενται ακανθώδη ζητήματα με αρνητικές και θετικές συνέπειες για τα κράτη μέλη της ΕΕ.

► Γενετικά τροποποιημένοι οργανισμοί

Τα κράτη μέλη δεν δύνανται να θεσπίζουν μέτρα έκτακτης ανάγκης σχετικά με γενετικώς τροποποιημένα τρόφιμα και ζωοτροφές εάν δεν είναι προφανές ότι υφίσταται σοβαρός κίνδυνος για την υγεία ή το περιβάλλον

γεωργία – γενετικώς τροποποιημένα τρόφιμα και ζωοτροφές – μέτρα έκτακτης ανάγκης – εθνικό μέτρο απαγόρευσης καλλιέργειας γενετικώς τροποποιημένου αραβοσίτου MON 810 – διατήρηση ή ανανέωση του μέτρου – Κανονισμός (ΕΚ) 1829/2003 – άρθρο 34 – Κανονισμός (ΕΚ) 178/2002 – άρθρα 53 και 54 – όροι εφαρμογής – αρχή της προφύλαξης

ΔΕΕ C-111/16, Fidenato κ.λπ., 13.09.2017, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος τμήματος: Μ. Βηλαράς, Εισηγητής: L.B. Larsen, Γεν. Εισαγγελέας: Μ. Bobek, ECLI:EU:C:2017:676 – Προδικαστικό ερώτημα

Το έτος 1998, η Επιτροπή ενέκρινε τη διάθεση στην αγορά του γενετικώς τροποποιημένου αραβοσίτου MON 810. Το έτος 2013, η Ιταλική Κυβέρνηση αιτήθηκε από την Επιτροπή τη λήψη μέτρων έκτακτης ανάγκης με σκοπό να απαγο-

ρεύσει την καλλιέργεια του ανωτέρω γενετικώς τροποποιημένου αραβοσίτου. Το αίτημα της Ιταλικής Κυβέρνησης στηρίχθηκε σε νεότερες επιστημονικές μελέτες που εκπονήθηκαν από δύο ιταλικά ερευνητικά ινστιτούτα. Επί του αιτήματος της Ιταλικής Κυβέρνησης, η Επιτροπή, στηριζόμενη σε σχετική επιστημονική γνώμη της Ευρωπαϊκής Αρχής Ασφάλειας των Τροφίμων (EFSA), αποφάνθηκε ότι δεν υφίσταται ανάγκη λήψης τέτοιων μέτρων, δεδομένου ότι δεν προέκυψαν νέα επιστημονικά δεδομένα που να αναιρούν τα προηγούμενα συμπεράσματά της EFSA αναφορικά με την ασφάλεια του αραβοσίτου MON 810. Ωστόσο, παρά την κρίση της Επιτροπής, η Ιταλική Κυβέρνηση εκδίδοντας σχετική υπουργική απόφαση, απαγόρευσε σε εθνικό επίπεδο την καλλιέργεια της επίμαχης ποικιλίας αραβοσίτου, ενημερώνοντας ταυτόχρονα την Επιτροπή για τη λήψη του έκτακτου αυτού μέτρου. Ακολούθως, το έτος 2014, κατόπιν άσκησης ποινικής δίωξης σε βάρος τους, ο G. Fidenato και δύο ακόμα Ιταλοί αγρότες παραπέμφθηκαν σε δίκη για παράβαση της εθνικής υπουργικής απόφασης που προέβλεπε την απαγόρευση της καλλιέργειας του αραβοσίτου MON 810. Αρχικά, ο προανακριτής του Tribunale di Udine (Πρωτοδικείο του Udine), εξέδωσε καταδικαστική απόφαση σε βάρος των ανωτέρω αγροτών. Την καταδικαστική αυτή απόφαση προσέβαλαν οι τελευταίοι, ισχυριζόμενοι ότι η επίμαχη υπουργική απόφαση ήταν παράνομη λόγω αντίθεσής της στο άρθρο 34 του Κανονισμού 1829/2003 καθώς και στα άρθρα 53 και 54 του Κανονισμού 178/2002. Το επιληφθέν εθνικό δικαστήριο αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλλει στο ΔΕΕ τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα.

Με το πρώτο προδικαστικό ερώτημα ζητήθηκε η παρέμβαση του Δικαστηρίου προκειμένου να διευκρινιστεί εάν η Επιτροπή υποχρεούται να θεσπίσει μέτρα έκτακτης ανάγκης κατά την έννοια του άρθρου 53 του Κανονισμού 178/2002, όταν το ζητήσει κράτος μέλος, καιτοι η Επιτροπή εκτιμά ότι δεν συντρέχουν για ορισμένα τρόφιμα ή ζωοτροφές, σοβαροί και προφανείς κίνδυνοι για την ανθρώπινη υγεία, την υγεία των ζώων και το περιβάλλον. Επιπλέον, στην περίπτωση που η Επιτροπή έχει αποφανθεί αρνητικά σε αίτημα κράτους μέλους περί λήψης έκτακτων μέτρων βάσει του άρθρου 34 του Κανονισμού 1829/2003 και για τον λόγο αυτόν δεν λαμβάνει η ίδια τέτοια μέτρα, το ΔΕΕ κλήθηκε να απαντήσει, εάν στην περίπτωση αυτή, το κράτος μέλος δικαιούται το ίδιο να θεσπίσει προσωρινά μέτρα έκτακτης ανάγκης δυνάμει του άρθρου 53 του Κανονισμού 178/2002. Περαιτέρω, με το τρίτο προδικαστικό ερώτημα ερωτάται, κατά πόσον λόγοι αναγόμενοι στην αρχή της προφύλαξης οι οποίοι δεν αφορούν σοβαρό και προφανή κίνδυνο για την ανθρώπινη υγεία, την υγεία των ζώων και το περιβάλλον από τη χρήση τροφίμων ή ζωοτροφών, μπορούν να δικαιολογήσουν τη λήψη προσωρινών μέτρων έκτακτης ανάγκης βάσει του άρθρου 34 του Κανονισμού 1829/2003. Τέλος, με το τέταρτο προδικαστικό ερώτημα, τέθηκε το ζήτημα εάν δύναται ένα κράτος

μέλος να συνεχίσει να διατηρεί σε ισχύ προσωρινά μέτρα έκτακτης ανάγκης που έλαβε το ίδιο αναφορικά με τρόφιμα ή ζωοτροφές ή και να ανανεώσει την ισχύ τους όταν λήξει το ορισθέν προσωρινό διάστημα, σε περίπτωση που η Επιτροπή σαφώς και προδήλως κατέληξε στο συμπέρασμα ότι δεν πληρούνται οι ουσιαστικές προϋποθέσεις για τη λήψη τέτοιων μέτρων και ταυτόχρονα η κρίση της αυτή επιρρωνύεται εν συνεχεία και από την επιστημονική γνώμη της EFSA και έχει γνωστοποιηθεί εγγράφως και στο ενδιαφερόμενο κράτος μέλος.

Το Δικαστήριο, στο πλαίσιο της απάντησης που έδωσε στο πρώτο ερώτημα, ερμηνεύοντας συνδυαστικά τα άρθρα 34 του Κανονισμού 1829/2003 και 53 του Κανονισμού 178/2002, αποφάνθηκε ότι η Επιτροπή, ακόμα και όταν πληροφορείται επίσημα από ένα κράτος μέλος, δεν υποχρεούται να θεσπίσει μέτρα έκτακτης ανάγκης στις περιπτώσεις που δεν είναι προφανές ότι ένα προϊόν, εγκεκριμένο ήδη δυνάμει του Κανονισμού 1829/2003, είναι πιθανό να θέσει σε σοβαρό κίνδυνο την υγεία του ανθρώπου, των ζώων ή του περιβάλλοντος. Περαιτέρω, εξετάζοντας από κοινού το δεύτερο και τέταρτο προδικαστικό ερώτημα, το Δικαστήριο έκρινε, συναφώς, ότι ένα κράτος μέλος μπορεί να θεσπίσει μέτρα έκτακτης ανάγκης σε εθνικό επίπεδο και να τα διατηρήσει ή να τα ανανεώσει, εωσότου η Επιτροπή εκδώσει απόφαση παράτασης, τροποποίησης ή κατάργησής τους. Σε αυτήν την περίπτωση, όπως επισήμανε το Δικαστήριο, θα πρέπει το κράτος μέλος, αφενός, να έχει πληροφορήσει επίσημα την Επιτροπή για την ανάγκη λήψης τέτοιων μέτρων και, αφετέρου, η Επιτροπή να μην έχει ενεργήσει σύμφωνα με τα οριζόμενα στο άρθρο 53 του Κανονισμού 178/2002. Τέλος, σύμφωνα με όσα διέλαβε στην απόφασή του το Δικαστήριο αναφορικά με το τρίτο προδικαστικό ερώτημα, τα κράτη μέλη δεν δύνανται να λαμβάνουν προσωρινά μέτρα έκτακτης ανάγκης βάσει του άρθρου 54 του Κανονισμού 78/2002, επί τη βάση του γενικού περιεχομένου της αρχής της προφύλαξης, όπως αυτή αποτυπώνεται στο άρθρο 7 του Κανονισμού 178/2002. Το Δικαστήριο έκρινε, εν προκειμένω, ότι για τη νόμιμη λήψη τέτοιων μέτρων από τα κράτη μέλη, θα πρέπει να πληρούνται παράλληλα και οι ουσιαστικές προϋποθέσεις του άρθρου 34 του Κανονισμού 1829/2003.

Παρατηρήσεις

Χριστίνα Χατζηκωνσταντίνου*

I. Εισαγωγικά

Η σχολιαζόμενη απόφαση αποτελεί αναμφισβήτητα μία πολυαναμενόμενη απόφαση δεδομένου, ότι, πριν ακόμα απασχολήσει το Δικαστήριο, η υπόθεση των Ιταλών αγροτών με επικεφαλής τον G. Fidenato οι οποίοι, παρά τη σχετική απαγόρευση που ίσχυε

στη χώρα τους, επιχείρησαν να καλλιεργήσουν σε μία περιοχή της Βορειοανατολικής Ιταλίας, τη γενετικώς τροποποιημένη ποικιλία καλαμποκιού με την εμπορική ονομασία MON810¹, είχε λάβει ευρύτερες διαστάσεις και δημοσιότητα σε εθνικό αλλά και διεθνές επίπεδο. Η ενέργειά τους αυτή αναζωπύρωσε τη συζήτηση για τους γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς (εφεξής ΓΤΟ) και προκάλεσε, μάλιστα, και την αντίδραση ακτιβιστών οι οποίοι κατέστρεψαν τις σοδειές τους². Από νομικής άποψης, το κρίσιμο ζήτημα, το οποίο αναδεικνύεται με την απόφαση, αφορά, ειδικότερα, την αλληλεπίδραση μεταξύ, αφενός, της αρχής της προφύλαξης, η οποία, όπως θα αναλυθεί κατωτέρω, διατρέχει το ενωσιακό νομικό πλαίσιο που ισχύει για τα τρόφιμα και, αφετέρου, των μέτρων έκτακτης ανάγκης που μπορούν να λαμβάνουν τα κράτη μέλη ενεργοποιώντας τη λεγόμενη “ρήτρα διαφύλαξης” του άρθρου 34 του Κανονισμού 1829/2003, στις περιπτώσεις ύπαρξης σοβαρού και προφανούς κινδύνου προερχόμενου από τρόφιμα ή ζωοτροφές που περιέχουν ΓΤΟ.

II. Νομικό πλαίσιο αναφοράς

Το νομικό πλαίσιο βάσει του οποίου αξιολογήθηκαν τα προδικαστικά ερωτήματα από το Δικαστήριο περιλαμβάνει δύο Κανονισμούς, αφενός, τον Κανονισμό (ΕΚ) 1829/2003 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για τα γενετικώς τροποποιημένα τρόφιμα και ζωοτροφές και, αφετέρου, τον Κανονισμό (ΕΚ) 178/2002 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για τον καθορισμό των γενικών αρχών και απαιτήσεων της νομοθεσίας για τα τρόφιμα, για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Αρχής για την Ασφάλεια των Τροφίμων και τον καθορισμό διαδικασιών για θέματα ασφαλείας των τροφίμων. Η ερμηνευτική συλλογιστική του Δικαστηρίου στηρίχθηκε στη συνδυαστική ερμηνεία των εφαρμοστέων διατάξεων των δύο Κανονισμών, δεδομένου ότι ο Κανονισμός 1829/2003 αποτελεί τμήμα της ευρύτερης νομοθεσίας που ισχύει για τα τρόφιμα και ακολουθεί τις γενικές αρχές του Κανονισμού 178/2002, ο οποίος εφαρμόζεται εν γένει για την ασφάλεια των τροφίμων³.

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Ερευνήτρια ΚΔΕΟΔ

1. Το επίμαχο προϊόν είναι μία ποικιλία αραβοσίτου η οποία έχει αναπτυχθεί από την εδρεύουσα στις ΗΠΑ, εταιρία βιοτεχνολογίας Monsanto και χρησιμοποιείται στην Ένωση ως ζωοτροφή. Η συγκεκριμένη ποικιλία, χάρη στην γενετική τροποποίηση που έχει υποστεί, είναι ιδιαίτερα ανθεκτική σε ορισμένα παράσιτα.
2. Βλ. ενδεικτικά δημοσίευμα στον διεθνή Τύπο, E. ROSENTHAL, In the fields of Italy, a conflict over corn, New York Times, 23.08.2010, διαθέσιμο σε: <http://www.nytimes.com/2010/08/24/world/europe/24modify.html>.
3. Βλ. αιτιολογική σκ. 9 του Κανονισμού 1829/2003 όπου αναφέρεται, συναφώς, ότι: «Οι νέες διαδικασίες έγκρισης για τα γενετικώς τροποποιημένα τρόφιμα και τις γενετικώς τροποποιημένες

Σκοπό του Κανονισμού 1829/2003 αποτελεί η εξασφάλιση ενός υψηλού επιπέδου προστασίας της ζωής και της υγείας και διαβίωσης του ανθρώπου, των ζώων, του περιβάλλοντος και των συμφερόντων των καταναλωτών σε σχέση με τα γενετικά τροποποιημένα τρόφιμα και τις γενετικά τροποποιημένες ζωοτροφές και η παράλληλη εξασφάλιση της αποτελεσματικής λειτουργίας της εσωτερικής αγοράς.⁴ Στο πλαίσιο αυτό, ο Κανονισμός θεσπίζει συγκεκριμένες διαδικασίες για την έγκριση και εποπτεία των γενετικά τροποποιημένων τροφίμων και ζωοτροφών⁵. Ειδικότερα, προβλέπεται ένα ενιαίο, εναρμονισμένο σύστημα που αφορά την αξιολόγηση και την αδειοδότηση των προϊόντων που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού⁶. Βάσει, λοιπόν, της προβλεπόμενης διαδικασίας, η αίτηση χορήγησης άδειας υποβάλλεται αρχικά στην αρμόδια εθνική αρχή, εξετάζεται, ωστόσο, σε ενωσιακό επίπεδο⁷

ζωοτροφές θα πρέπει να περιλαμβάνουν τις νέες αρχές που έχουν οριστεί στην οδηγία 2001/18/ΕΚ. Οι διαδικασίες θα πρέπει να αξιοποιούν περαιτέρω το νέο πλαίσιο για την αξιολόγηση κινδύνων σε θέματα ασφάλειας των τροφίμων που έχει διαμορφωθεί με τον κανονισμό (ΕΚ) αριθ. 178/2002 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 28ης Ιανουαρίου 2002, για τον καθορισμό των γενικών αρχών και απαιτήσεων της νομοθεσίας για τα τρόφιμα, για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Αρχής για την Ασφάλεια των Τροφίμων και τον καθορισμό των διαδικασιών σε θέματα ασφάλειας των τροφίμων».

4. Ο εν λόγω Κανονισμός ρυθμίζει τους ΓΤΟ που περιέχονται αυτούσιοι ή ως συστατικά σε τρόφιμα και ζωοτροφές, αφορά, δηλαδή, τις διατροφικές χρήσεις των ΓΤΟ. Παράλληλα με τον εν λόγω Κανονισμό που συνιστά κάθετη ρύθμιση, ισχύει και η Οδηγία 2001/18/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 12^{ης} Μαρτίου 2001 για τη σκόπιμη απελευθέρωση ΓΤΟ στο Περιβάλλον και την κατάργηση της Οδηγίας 90/220/ΕΟΚ του Συμβουλίου. Η Οδηγία αυτή είναι οριζόντιου χαρακτήρα και θεωρείται το βασικό ρυθμιστικό πλαίσιο για τους ΓΤΟ. βλ. σχετικά Α. ΤΑΚΗΣ, Η ασφάλεια των τροφίμων στο Ευρωπαϊκό Δίκαιο, εκδ. Σακκουλα, 2009, σσ. 213-214 όπου αναλύεται περαιτέρω και η σχέση αλληλοεπικάλυψης μεταξύ των δύο νομοθετημάτων.
5. Για μία εκτενή ανάλυση των ρυθμίσεων που ισχύουν σε ενωσιακό επίπεδο αναφορικά με τους ΓΤΟ αλλά και το περιεχόμενο των διατάξεων της νέας Οδηγίας 2015/412/ΕΕ σχετικά με τη δυνατότητα των κρατών μελών να περιορίζουν ή να απαγορεύουν την καλλιέργεια ΓΤΟ στην επικράτειά τους, βλ. Γ. ΜΠΑΛΙΑ, Η Οδηγία 2015/412 σχετικά με τη δυνατότητα των κρατών μελών να περιορίζουν ή να απαγορεύουν την καλλιέργεια ΓΤΟ στην επικράτειά τους: Μια ακόμη (ατελής) ρύθμιση, ΠερΔικ, 2017, σ. 201 επ.
6. Αναλυτικά για τη διαδικασία αξιολόγησης των κινδύνων και έγκρισης στα πλαίσια του εν λόγω Κανονισμού βλ. Γ. ΜΠΑΛΙΑ, Οι κανονιστικές ρυθμίσεις για τους ΓΤΟ: διαπλοκή επιστήμης, δικαίου και πολιτικής, Δεκέμβριος 2007, Νόμος και Φύση, διαθέσιμο σε: <http://nomosphysis.org.gr/11207/oi-kanonistikis-ruthmiseis-gia-tous-gto-diaploki-epistimis-dikaiou-kai-politikis-dekembrios-2007/>.
7. Άρθρα 5, 7, 12 και 19 του Κανονισμού 1829/2003.

και η οριστική απόφαση εκδίδεται από την Επιτροπή κατόπιν επιστημονικής αξιολόγησης της αίτησης από την Ευρωπαϊκή Αρχή για την Ασφάλεια των Τροφίμων (EFSA)⁸. Θα πρέπει, επίσης, να υπογραμμισθεί ότι στα πλαίσια υποβολής της αίτησης προς αξιολόγηση, ο αιτών καλείται να αποδείξει ότι τα προϊόντα είναι ασφαλή και δεν έχουν δυσμενείς επιπτώσεις στην υγεία των ανθρώπων και των ζώων ή στο περιβάλλον⁹.

Εν προκειμένω, κρίσιμη, εφαρμοστέα διάταξη του ανωτέρω Κανονισμού, αποτέλεσε συγκεκριμένα το άρθρο 34 το οποίο επιγράφεται ως «Μέτρα έκτακτης ανάγκης» σύμφωνα με το οποίο: «Όταν είναι προφανές ότι προϊόντα που έχουν εγκριθεί από τον παρόντα Κανονισμό ή δυνάμει αυτού είναι πιθανό να θέσουν σε σοβαρό κίνδυνο την υγεία του ανθρώπου, την υγεία των ζώων ή το περιβάλλον ή όταν, βάσει γνώμης της Αρχής δυνάμει των άρθρων 10 και 22, προκύπτει η ανάγκη αναστολής ή κατεπίγουσας τροποποίησης μίας έγκρισης, λαμβάνονται μέτρα σύμφωνα με τις διαδικασίες των άρθρων 53 και 54 του Κανονισμού (ΕΚ) 178/2002».

Από το γράμμα της προαναφερόμενης διάταξης προκύπτει ρητά ότι η επίκληση του ανωτέρω άρθρου συνεπιφέρει την εφαρμογή των άρθρων 53 και 54 του Κανονισμού 178/2002. Ο Κανονισμός αυτός θέτει τις γενικές αρχές για την αξιολόγηση των κινδύνων σε όλους τους τομείς που έχουν άμεσο ή έμμεσο αντίκτυπο στην ασφάλεια των τροφίμων, συμπεριλαμβανομένων και των ζητημάτων σχετικά με τους ΓΤΟ¹⁰. Τα ανωτέρω άρθρα έχουν ως αντικείμενο τα μέτρα έκτακτης ανάγκης για τρόφιμα και ζωοτροφές που προέρχονται από την Κοινότητα ή εισάγονται από Τρίτη χώρα¹¹. Σύμφωνα,

8. Άρθρα 6 και 18 του Κανονισμού 1829/2003. Επισημαίνεται, εν προκειμένω, ότι η σχετική γνώμη της EFSA δεν είναι δεσμευτική για την Επιτροπή αλλά μόνο συμβουλευτική και συνεπώς, η Επιτροπή μπορεί να αποκλίνει από τα πορίσματα που διατυπώνονται στη γνώμη της EFSA. Η Επιτροπή μπορεί να πράξει τούτο για λόγους που ανάγονται στην ευρύτερη δημοκρατική νομιμοποίηση της ως προς την άσκηση δημόσιας εξουσίας σε σχέση με τα μέλη της EFSA τα οποία διαθέτουν μεν επιστημονική καταξίωση, δεν έχουν, ωστόσο, δημοκρατική νομιμοποίηση, ούτε φέρουν πολιτική ευθύνη. Βλ. σχετικά, υπόθεση T-13/99, *Pfizer Animal Health/Συμβούλιο*, 11.09.2002, ECLI:EU:T:2002:209, σκ. 196-205.

9. Άρθρα 4 και 16 του Κανονισμού 1829/2003. Πρόκειται για αντιστροφή του βάρους απόδειξης. Βλ. σχετικά, L. LEVIDOW / S. CARR / D. WIELD, *European regulation of agri-biotechnology: precautionary links between science, expertise and policy*, Science and Public Policy, 2005, σ. 268.

10. Για μία εκτενή ανάλυση των ρυθμίσεων του Κανονισμού 178/2002 αλλά και τις γενικές αρχές και απαιτήσεις που ισχύουν αναφορικά με την ασφάλεια των τροφίμων, βλ. Α. ΤΑΚΗΣ, ό.π., σσ. 133-163.

11. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις ενεργοποίησης του άρθρου 53 αναφέρονται, ενδεικτικά, στη με αριθμό 2002/247/ΕΚ Απόφαση

ειδικότερα, με το άρθρο 53, όταν είναι προφανές ότι τρόφιμα ή ζωοτροφές είναι πιθανό να αποτελέσουν σοβαρό κίνδυνο για την ανθρώπινη υγεία, την υγεία των ζώων ή το περιβάλλον και ο κίνδυνος αυτός δεν μπορεί να περιορισθεί ικανοποιητικά με τα μέτρα που λαμβάνει το κράτος μέλος¹², η Επιτροπή, ενεργώντας βάσει της διαδικασίας του άρθρου 58 παρ. 2 του ιδίου Κανονισμού¹³, με δική της πρωτοβουλία ή κατόπιν αιτήματος κράτους μέλους, θεσπίζει ένα η περισσότερα από τα προβλεπόμενα μέτρα ανάλογα με τη σοβαρότητα της κατάστασης¹⁴. Επιπρόσθετα, το άρθρο 54 του ιδίου Κανονισμού υπό τον τίτλο «Άλλα μέτρα έκτακτης ανάγκης» προβλέπει, ότι, στις περιπτώσεις που ένα κράτος μέλος έχει πληροφορήσει επίσημα την Επιτροπή για την ανάγκη λήψης μέτρων έκτακτης ανάγκης και η Επιτροπή έχει αδρανήσει, τότε το κράτος μέλος μπορεί το ίδιο να εγκρίνει προσωρινά μέτρα προστασίας, ενημερώνοντας άμεσα τα υπόλοιπα κράτη μέλη και την Επιτροπή. Περαιτέρω, στο ίδιο άρθρο ορίζεται ότι το κράτος μέλος μπορεί να διατηρήσει τα εθνικά προσωρινά μέτρα προστασίας που έχει λάβει έως ότου θεσπιστούν αντίστοιχα ενωσιακά μέτρα.

Στα πλαίσια, λοιπόν, του ανωτέρω κανονιστικού πλαισίου, η Ιταλική Κυβέρνηση εξέδωσε την επίμαχη υπουργική απόφαση ως μέτρο έκτακτης ανάγκης με σκοπό να

της Επιτροπής, της 27ης Μαρτίου 2002, για την αναστολή της διάθεσης στην αγορά και της εισαγωγής ζελέ ζαχαροπλαστικής που περιέχει την πρόσθετη ύλη τροφίμων E 425 κοηας και στην με αριθμό 2008/757/EK: Απόφαση της Επιτροπής, της 26ης Σεπτεμβρίου 2008, για την επιβολή ειδικών όρων που διέπουν την εισαγωγή προϊόντων τα οποία περιέχουν γάλα ή γαλακτοκομικά προϊόντα καταγωγής ή προέλευσης Κίνας.

12. Η διάταξη αναγνωρίζει στα κράτη μέλη για τη λήψη έκτακτων μέτρων πρωταρχικό ρόλο σε σχέση με εκείνον που αναγνωρίζεται στην Επιτροπή, σύμφωνα με την αρχή της επικουρικότητας. Βλ. προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα Mengozzi στην υπόθεση ΔΕΕ C-58/10 έως C-68/10, *Monsanto κ.λπ.*, 08.09.2011, ECLI:EU:C:2011:553, σκ. 49.
13. Τα σχετικά μέτρα λαμβάνονται με τη διαδικασία της επιτροπολογίας. Το εν λόγω άρθρο παραπέμπει στην απόφαση του Συμβουλίου 1999/468 για τον καθορισμό των όρων άσκησης των εκτελεστικών αρμοδιοτήτων της Επιτροπής (ΕΕ 1999 L 184).
14. Σύμφωνα με τα ειδικώς οριζόμενα στο ίδιο άρθρο, τα μέτρα αυτά περιλαμβάνουν στην περίπτωση τροφίμων ή ζωοτροφών κοινοτικής προέλευσης, την αναστολή της διάθεσης στην αγορά ή της χρήσης των τροφίμων ή ζωοτροφών, τον καθορισμό ειδικών όρων για τα εν λόγω τρόφιμα ή ζωοτροφές καθώς και κάθε άλλο κατάλληλο προσωρινό μέτρο. Στην περίπτωση τροφίμων ή ζωοτροφών εισαγόμενων από τρίτη χώρα, προβλέπονται η ανάκληση των εισαγωγών από ολόκληρη ή μέρος της επικράτειας της τρίτης χώρας και εάν ενδείκνυται από την τρίτη χώρα διαμετακόμισης, ο καθορισμός ειδικών όρων για τα εν λόγω τρόφιμα ή ζωοτροφές και κάθε άλλο κατάλληλο προσωρινό μέτρο.

απαγορεύσει την καλλιέργεια, σε εθνικό επίπεδο, της ποικιλίας MON810 γενετικώς τροποποιημένου αραβοσίτου. Η θέσπιση του συγκεκριμένου μέτρου αποτέλεσε την αφορμή για την υποβολή των εξεταζόμενων προδικαστικών ερωτημάτων, δίνοντας έτσι μία ευκαιρία στο Δικαστήριο να ερμηνεύσει το κανονιστικό περιεχόμενο των ανωτέρω διατάξεων των Κανονισμών υπό το πρίσμα, ιδίως, της αρχής της προφύλαξης.

III. Η αρχή της προφύλαξης ως γενική αρχή της ενωσιακής νομοθεσίας για τα τρόφιμα και η κρίση του Δικαστηρίου

Η αρχή της προφύλαξης αποτελεί μία βασική αρχή που διέπει το δίκαιο περιβάλλοντος εν γένει και αποβλέπει στη διαχείριση των κινδύνων και της επιστημονικής αβεβαιότητας που απαντώνται συχνά σε διάφορους τομείς¹⁵. Το ουσιαστικό περιεχόμενο της εν λόγω αρχής συνίσταται στην πρόβλεψη για την ανάληψη προληπτικής δράσης με σκοπό την αποφυγή κινδύνων που δεν έχουν πλήρως εξακριβωθεί ή γίνει αντιληπτοί λόγω επιστημονικής αβεβαιότητας¹⁶. Η αρχή της προφύλαξης είναι, συνεπώς, στενά συνδεδεμένη με την έννοια της αβεβαιότητας αλλά και τη διαχείριση του κινδύνου¹⁷.

Σε επίπεδο πρωτογενούς ενωσιακού δικαίου, η αρχή της προφύλαξης απαντάται στο άρθρο 191 παρ. 2 ΣΛΕΕ. Η διάταξη αυτή είναι εφαρμοστέα μόνο στο πλαίσιο της ενωσιακής πολιτικής στον τομέα του περιβάλλοντος. Στην πράξη, ωστόσο, το πεδίο εφαρμογής της αρχής είναι πολύ ευρύτερο και καλύπτει και άλλους τομείς, στις περιπτώσεις εκείνες που η προκαταρκτική επιστημονική αξιολόγηση επισημαίνει ότι συντρέχουν βάσιμοι λόγοι ανησυχίας για το ότι δυνητικά επικίνδυνες συνέπειες για

15. Για την αρχή της προφύλαξης βλ. ενδεικτικά, μεταξύ πολλών, Α. ΣΗΦΑΚΗΣ, Η αρχή της προφύλαξης στο Διεθνές Δίκαιο Περιβάλλοντος, Νόμος και Φύση, 2000, σσ. 53-62, Τ. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Η αβεβαιότητα και η σχετικότητα της εφαρμογής της προφύλαξης στη νέα «επιστημονική-ανταγωνιστική τάξη, Περ-Δικ, 2002, σ. 689 επ., Γ. ΚΡΕΜΛΗΣ, Η ευρωπαϊκή πολιτική και το Δίκαιο του Περιβάλλοντος – Το Κοινοτικό Κεκτημένο, Νόμος και Φύση, 1998, σ. 553 επ.

16. Σε αντίθεση με την αρχή της πρόληψης η οποία, επίσης, αποτελεί δομική αρχή και πυρήνα του δικαίου περιβάλλοντος και βάσει της οποίας ο κίνδυνος είναι βέβαιος και προβλέψιμος, στην αρχή της προφύλαξης ο κίνδυνος που πρέπει να αντιμετωπισθεί παρίσταται αβέβαιος και άγνωστος, πλην όμως πιθανός. Βλ. συναφώς, Τ. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Οι αρχές του κοινοτικού δικαίου περιβάλλοντος, Νοέμβριος 2000, Νόμος και Φύση, διαθέσιμο σε: <http://nomosphysis.org.gr/7034/oi-arxes-tou-koinotikou-dikaiou-periballontos-noembrios-2000/>.

17. Για τη μεθοδολογία της ανάλυσης και διαχείρισης κινδύνων, ευρύτερα γνωστή υπό τους όρους risk assessment και risk management βλ. Ι. ΚΑΡΑΚΩΣΤΑ, Περιβάλλον και Δίκαιο, Δίκαιο διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2006, σσ. 40-41.

το περιβάλλον ή την υγεία των ανθρώπων, ζώων και των φυτών ενδέχεται να μη συνάδουν με το υψηλό επίπεδο προστασίας που έχει επιλέξει η Ένωση¹⁸. Σε επίπεδο δευτερογενούς ενωσιακού δικαίου και στο πλαίσιο που αφορά την παρούσα ανάλυση, η αρχή της προφύλαξης πρωταγωνιστεί στον τομέα που αφορά τη διατροφική ασφάλεια αλλά και ειδικότερα τους ΓΤΟ¹⁹.

Συγκεκριμένα, το άρθρο 7 του Κανονισμού 178/2002 αναφέρεται ρητά στην αρχή της προφύλαξης, προβλέποντας τη δυνατότητα λήψης προσωρινών μέτρων διαχείρισης του κινδύνου, αναγκαίων για τη διασφάλιση του υψηλού επιπέδου προστασίας της υγείας μέχρι να υπάρξουν περαιτέρω επιστημονικές πληροφορίες για μία πιο εμπειριστατωμένη αξιολόγηση του κινδύνου²⁰. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται²¹: «Το άρθρο 7 είναι τόσο αποκαλυπτικό των αρχών που εφαρμόζονται κατά την επίκληση της αρχής της προφύλαξης στον τομέα της διατροφικής ασφάλειας ώστε διατυπώθηκε η άποψη ότι επέχει θέση κωδικοποίησης του εννοιολογικού περιεχομένου της αρχής στον επίμαχο

τομέα κοινοτικής δράσης». Από το περιεχόμενο του εν λόγω άρθρου συνάγεται ότι προστατευόμενο έννομο αγαθό αποτελεί η (ανθρώπινη) υγεία. Επιπλέον, ως προς το επίπεδο της αβεβαιότητας που απαιτείται για τη λήψη των μέτρων, γίνεται δεκτό ότι ο κίνδυνος δεν μπορεί να αιτιολογηθεί νομίμως με μία αμιγώς υποθετική προσέγγιση, στηριζόμενη σε απλές εικασίες που δεν έχουν ελεγχθεί επιστημονικά²². Αντιθέτως, όπως έχει κριθεί και νομολογιακά, απαιτείται ο προσδιορισμός των δυνητικώς αρνητικών για την υγεία συνεπειών της συγκεκριμένης κατάστασης και μία συνολική εκτίμηση του κινδύνου για την υγεία, βάσει των πλέον αξιόπιστων διαθέσιμων επιστημονικών δεδομένων και πρόσφατων αποτελεσμάτων της διεθνούς έρευνας²³. Τα μέτρα δε που λαμβάνονται κατ'εφαρμογή του άρθρου αυτού θα πρέπει να είναι σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας και να έχουν προσωρινό χαρακτήρα²⁴.

Περαιτέρω, η αρχή της προφύλαξης βρίσκεται στον πυρήνα του συστήματος χορήγησης άδειας για τη διάθεση στην αγορά ΓΤΟ, υπό την έννοια ότι οι ΓΤΟ και τα προϊόντα που περιέχουν ΓΤΟ δεν επιτρέπεται να ελευθερώνονται στο περιβάλλον ή να κυκλοφορούν στην αγορά, αφενός, αν δεν έχει προηγουμένως ληφθεί άδεια η οποία χορηγείται για ορισμένες μόνο χρήσεις και υπό συγκεκριμένους όρους και, αφετέρου, κατόπιν εξατομικευμένης αξιολόγησης των κινδύνων κατά περίπτωση²⁵. Όσον αφορά, ειδικότερα, τη λήψη μέτρων έκτακτης ανάγκης, δυνάμει του άρθρου 34 του Κανονισμού 1829/2003, απαιτούνται συγκεκριμένες ουσιαστικές και διαδικαστικές προϋποθέσεις. Εν προκειμένω, προστατευόμενο έννομο αγαθό δεν αποτελεί μόνο η ανθρώπινη υγεία αλλά και η υγεία των ζώων και το περιβάλλον. Επιπρόσθετα, το επίπεδο βεβαιότητας που απαιτείται ως προς την επέλευση του κινδύνου είναι υψηλό, καθώς πρέπει να είναι προφανές ότι το επίμαχο προϊόν είναι πιθανό να ενέχει σοβαρό

18. Βλ. σχετικά τις κατευθυντήριες αρχές σχετικά με την εφαρμογή της προφύλαξης οι οποίες περιλαμβάνονται στην Ανακοίνωση της Επιτροπής για την αρχή της προφύλαξης, COM/200/2001 τελικό.

19. Για μία εκτενή ανάλυση αναφορικά με την επίδραση της αρχής της προφύλαξης στον τομέα της ασφάλειας των τροφίμων (συμπεριλαμβανομένων και των ΓΤΟ) βλ. A. SZAJKOWSKA, *The impact of the definition of the precautionary principle in EU Food Law*, C.M.L.R., 2010, σσ. 173-196. Επιπρόσθετα, για μία συνολική επισκόπηση της αντιπροσωπευτικής νομολογίας του Δικαστηρίου αναφορικά με την αρχή της προφύλαξης στον τομέα της ασφάλειας των τροφίμων, της υγείας και των ΓΤΟ, βλ. V. HEYVAERT, *Facing the consequences of the precautionary principle in European Community Law*, E.L.Rev., 2006, σσ. 185-207.

20. Σύμφωνα με το εν λόγω άρθρο στο οποίο αποτυπώθηκε για πρώτη φορά στο δίκαιο της Ένωσης ο ορισμός της αρχής της προφύλαξης: «1. Στις ειδικές περιπτώσεις κατά τις οποίες, ύστερα από αξιολόγηση των διαθέσιμων πληροφοριών, εντοπίζεται πιθανότητα βλαβερών επιπτώσεων στην υγεία αλλά εξακολουθεί να υπάρχει επιστημονική αβεβαιότητα, μπορούν να ληφθούν τα προσωρινά μέτρα διαχείρισης του κινδύνου που είναι αναγκαία για την εξασφάλιση του υψηλού επιπέδου προστασίας της υγείας που έχει επιλεγεί στην Κοινότητα, μέχρι να υπάρξουν περαιτέρω επιστημονικές πληροφορίες για μία πιο εμπειριστατωμένη αξιολόγηση του κινδύνου. 2. Τα μέτρα που λαμβάνονται βάσει της παρ. 1 είναι ανάλογα και όχι πιο περιοριστικά για το εμπόριο από όσο απαιτείται για την επίτευξη του υψηλού επιπέδου προστασίας που έχει επιλεγεί από την Κοινότητα, ενώ παράλληλα λαμβάνουν υπόψη την τεχνική και οικονομική βιωσιμότητα και άλλους παράγοντες όπως αρμόζει στο εκάστοτε ζήτημα. Αυτά τα μέτρα αναθεωρούνται μέσα σε εύλογο χρονικό διάστημα, ανάλογα με τη φύση του κινδύνου που προσδιορίζεται όσον αφορά τη ζωή ή την υγεία και του είδους των επιστημονικών πληροφοριών που απαιτούνται για τη διασαφήνιση της επιστημονικής αβεβαιότητας και τη διεξαγωγή μίας πιο εμπειριστατωμένης αξιολόγησης του κινδύνου».

21. Βλ. A. TAKH, υποσημ. 4, σ. 79 με περαιτέρω παραπομπές.

22. Βλ. ΔΕΕ C-58/10 έως C-68/10, ό.π., σκ.106.

23. Βλ. ΔΕΕ C-236/01, *Monsanto Agricoltura Italia κ.λπ.*, 09.09.2003, ECLI:EU:C:2003:431, σκ. 113, ΔΕΕ C-333/08, *Επιτροπή/Γαλλία*, 28.01.2010, ECLI:EU:C:2010:44, σκ. 92, καθώς και ΔΕΕ C-282/15, *Queisser Pharma*, 19.01.2017, ECLI:EU:C:2017:26, σκ. 56.

24. Βλ. απόφαση *Queisser Pharma*, ό.π., σκ. 59 και 60 όπου το Δικαστήριο έκρινε, συναφώς, ότι τέτοια μέτρα «πρέπει να μην περιορίζουν το εμπόριο περισσότερο από ότι είναι αναγκαίο για να επιτευχθεί το υψηλό επίπεδο προστασίας της υγείας που έχει επιλεγεί στην Ένωση, λαμβανομένων υπόψη της τεχνικής και οικονομικής βιωσιμότητας και άλλων παραγόντων, όπως αρμόζει στην εκάστοτε περίπτωση».

25. Για την ισχύουσα διαδικασία έγκρισης και αξιολόγησης που εφαρμόζεται στους ΓΤΟ και τον ενισχυμένο ρόλο που επιφυλάσσεται στην αρχή της προφύλαξης, βλ. Γ. ΜΠΑΛΙΑ, *Το δίκαιο της ΕΕ για τους ΓΤΟ: αναζητώντας ένα νέο κανονιστικό παράδειγμα*, ΕφημΔΔ, 2016, σσ. 234-236.

κίνδυνο²⁶. Τέλος, δεδομένης της παραπομπής στα άρθρα 53 και 54 του Κανονισμού 178/2002, θα πρέπει να τηρηθούν παράλληλα και οι διαδικαστικές προϋποθέσεις που ορίζονται στα άρθρα αυτά²⁷.

Αναφορικά με το περιεχόμενο των ανωτέρω διατάξεων, ο Γεν. Εισαγγελέας υποστήριξε ότι από τη συστηματική ερμηνεία των δύο Κανονισμών προκύπτει ότι η αρχή της προφύλαξης όπως διατυπώνεται στο άρθρο 7 του Κανονισμού 178/2002, τυγχάνει οριζοντίως εφαρμογής, ως γενική αρχή, στο σύνολο της νομοθεσίας που αφορά τα τρόφιμα και συνεπώς και στους ΓΤΟ. Πλην όμως, το γεγονός αυτό δεν συνεπάγεται ότι τα κράτη μέλη δικαιούνται να ενεργούν αποκλειστικά βάσει της αρχής αυτής, χωρίς, δηλαδή, να λαμβάνουν υπόψη τις ειδικότερες προϋποθέσεις ή διαδικασίες που ρητά προβλέπονται στις σχετικές ρυθμίσεις του δευτερογενούς δικαίου και εν προκειμένω του άρθρου 34 του Κανονισμού 1829/2003²⁸. Ο Γενικός Εισαγγελέας με την ανάλυσή του έδωσε έμφαση, περαιτέρω, στην ερμηνευτική αξία της αρχής της προφύλαξης, διατυπώνοντας την άποψη ότι το άρθρο 34 του Κανονισμού 1829/2003 αποτελεί συγκεκριμένη έκφραση της αρχής αυτής στο συγκεκριμένο πλαίσιο που αφορά τους ΓΤΟ. Συνακόλουθα, η αρχή αυτή είναι μεν κρίσιμη για τους σκοπούς ερμηνείας του άρθρου αυτού, η ερμηνεία, ωστόσο, δεν μπορεί να φτάνει μέχρι του σημείου άμβλυνσης των απαιτήσεων που το εν λόγω άρθρο προβλέπει²⁹.

Στην ίδια ερμηνευτική κατεύθυνση κινήθηκε και το Δικαστήριο στο πλαίσιο των απαντήσεων που έδωσε στα υπό εξέταση προδικαστικά ερωτήματα. Ειδικότερα, επικαλούμενο το γράμμα του άρθρου 34 του Κανονισμού 1829/2003, σε συνδυασμό με το άρθρο 53 του Κανονισμού 178/2002, το Δικαστήριο έκρινε ότι η Επιτροπή δεν υπέχει υποχρέωση θέσπισης έκτακτων μέτρων κατά την

έννοια του τελευταίου άρθρου, στις περιπτώσεις που ο κίνδυνος που προκαλείται από εγκεκριμένα βάσει του Κανονισμού 1829/2003 προϊόντα δεν είναι προφανής. Υπογράμμισε δε ότι «το γεγονός δε ότι η θέσπιση τέτοιων μέτρων ζητήθηκε από κράτος μέλος, δεν ασκεί επιρροή επί της εξουσίας εκτιμήσεως που διαθέτει η Επιτροπή ως προς το ζήτημα αυτό»³⁰.

Περαιτέρω, στο πλαίσιο της κοινής απάντησης που δόθηκε από το Δικαστήριο στο δεύτερο και τέταρτο προδικαστικό ερώτημα, έγινε δεκτό ότι βάσει του άρθρου 34 του Κανονισμού 1829/2003, ένα κράτος μέλος μπορεί να θεσπίσει προσωρινά μέτρα έκτακτης ανάγκης, εφόσον τηρήσει, αφενός, τις ουσιαστικές προϋποθέσεις του εν λόγω άρθρου και αφετέρου τις διαδικαστικές προϋποθέσεις του άρθρου 54 του Κανονισμού 1829/2003. Το Δικαστήριο επισήμανε, επιπρόσθετα, ότι στην περίπτωση που ένα κράτος μέλος λάβει τέτοια μέτρα θα πρέπει το αργότερο παράλληλα με τη λήψη των μέτρων να ενημερώσει επίσημα την Επιτροπή αλλά και τα υπόλοιπα κράτη μέλη³¹. Το Δικαστήριο έκρινε δε ότι η μεία στο άρθρο 54 παρ. 3 του Κανονισμού περί δυνατότητας διατήρησης των μέτρων, νοείται ότι καλύπτει και την περίπτωση ανανέωσης των μέτρων αυτών³². Ο σκοπός, άλλωστε, του Κανονισμού δεν είναι να περιορίσει τα μέτρα με τα οποία το εκάστοτε κράτος μέλος μπορεί να συνεχίσει να διατηρεί τα μέτρα που έλαβε. Τυχόν αντίθετη ερμηνεία θα αποτελούσε εμπόδιο για την αντιμετώπιση των κινδύνων που ενδέχεται να προκαλέσουν τα τρόφιμα ή οι ζωοτροφές που προέρχονται από την Ένωση ή εισάγονται από τρίτη χώρα. Ακολούθως, το Δικαστήριο υπενθύμισε, ότι υπό το φως του συνολικού συστήματος του Κανονισμού 1829/2003, η αξιολόγηση και η διαχείριση ενός σοβαρού κινδύνου θα πρέπει να εμπίπτει σε τελικό στάδιο στην αρμοδιότητα μόνο της Επιτροπής και του Συμβουλίου της Ένωσης³³. Συνακόλουθα, στο στάδιο λήψης και εφαρμογής από τα κράτη μέλη των έκτακτων μέτρων του άρθρου 34 του Κανονισμού 1829/2003 και όσο δεν έχει εκδοθεί ακόμα σχετική απόφαση σε επίπεδο Ένωσης, τα εθνικά δικαστήρια είναι επιφορτισμένα να εξακριβώσουν τη νομιμότητα τέτοιων μέτρων, ελέγχοντας ταυτόχρονα την τήρηση των ουσιαστικών και διαδικαστικών προϋποθέσεων των άρθρων 34 και 54 αντίστοιχα³⁴.

Τέλος, αναφορικά με το τρίτο προδικαστικό ερώτημα, το Δικαστήριο, επικαλούμενο και τη σχετική

26. Όπως κρίθηκε στην υπόθεση *Monsanto*, ό.π., όπου το Δικαστήριο παρέθεσε τις βασικές ερμηνευτικές κατευθύνσεις σε σχέση με το άρθρο 34 του Κανονισμού 1829/2003, τα στοιχεία του προφανούς και σοβαρού κινδύνου που απαιτούνται βάσει του εν λόγω άρθρου, αναφέρονται σε μία κατάσταση η οποία προδήλως θέτει σε σημαντικό κίνδυνο την υγεία του ανθρώπου, των ζώων ή το περιβάλλον. Η κατάσταση αυτή πρέπει να διαπιστώνεται επί τη βάσει νέων στοιχείων που θεμελιώνονται σε αξιόπιστα επιστημονικά δεδομένα (σκ. 76).

27. Τα συγκεκριμένα άρθρα ασκούν επιρροή στην περίπτωση των ΓΤΟ που έχουν εγκριθεί βάσει του Κανονισμού 1829/2003, μόνον αναφορικά με τις διαδικασίες λήψης των μέτρων και όχι για τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες μπορούν να ληφθούν τα μέτρα έκτακτης ανάγκης. Βλ. σχετικά τις προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα Mengozzi στην υπόθεση *Monsanto*, ό.π., σκ. 53.

28. Για τη σχετική επιχειρηματολογία βλ. τις προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα Bobek, σκ. 49-54.

29. *Ibid*, σκ. 60-78.

30. Σκ. 29 της σχολιαζόμενης απόφασης.

31. Ομοίως κρίθηκε και στην υπόθεση *Monsanto*, ό.π., σκ. 73.

32. Σκ. 36 της σχολιαζόμενης απόφασης.

33. *Ibid*, σκ. 37.

34. *Ibid*, σκ. 38.

επιχειρηματολογία του Γεν. Εισαγγελέα, δέχθηκε ότι, ναί μεν η αρχή της προφύλαξης, όπως αποτυπώνεται στο άρθρο 7 του Κανονισμού 1829/2003, διέπει ως γενική αρχή το σύνολο της νομοθεσίας που αφορά τα τρόφιμα, στην περίπτωση, ωστόσο, ειδικότερα των ΓΤΟ και της εφαρμογής του άρθρου 34 του Κανονισμού 1829/2003, η εν λόγω αρχή λαμβάνει συγκεκριμένο περιεχόμενο. Στο ειδικότερο αυτό πλαίσιο, η αρχή της προφύλαξης δεν μπορεί να ερμηνευτεί υπό την έννοια ότι επιτρέπει τη μη εφαρμογή ή την τροποποίηση δια της αμβλύσεώς τους, των προϋποθέσεων του άρθρου αυτού. Εξάλλου, τα προσωρινά μέτρα που θεσπίζονται βάσει της αρχής της προφύλαξης και τα μέτρα έκτακτης ανάγκης που θεσπίζονται βάσει του άρθρου 1829/2003 δεν ταυτίζονται ως προς τις απαιτούμενες προϋποθέσεις. Η διαφοροποίησή τους έγκειται, ιδίως, στο επίπεδο του κινδύνου που απαιτείται. Βάσει του άρθρου 7 του Κανονισμού 178/2002 πρέπει να συντρέχει πιθανότητα βλαβερών επιπτώσεων στην υγεία ενώ εξακολουθεί να υφίσταται επιστημονική αβεβαιότητα. Αντιθέτως, για την ενεργοποίηση του άρθρου 34 του Κανονισμού 1829/2003, δεν αρκεί απλά η πιθανότητα αλλά θα πρέπει να συντρέχουν τα στοιχεία του «προφανούς» και «σοβαρού» κινδύνου. Το Δικαστήριο έκρινε, λοιπόν, ότι, προκειμένου να αποφευχθεί το ενδεχόμενο η επίκληση του άρθρου 7 του Κανονισμού 178/2002 να περιορίσει τον βαθμό αβεβαιότητας που απαιτείται βάσει του άρθρου 34 του Κανονισμού 1829/2003, δεν μπορεί να γίνει δεκτή μία αυτοτελής εφαρμογή της αρχής της προφύλαξης όπως αυτή ορίζεται στο άρθρο 7 του Κανονισμού 178/2002.

Υπό το φως των ανωτέρω σκέψεων, το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι η αρχή της προφύλαξης μπορεί μεν να δικαιολογήσει τη λήψη προσωρινών μέτρων διαχείρισης του κινδύνου στον τομέα των τροφίμων εν γένει, στην περίπτωση, ωστόσο, των γενετικά τροποποιημένων τροφίμων για τα οποία σε κάθε περίπτωση έχει διενεργηθεί πλήρης επιστημονική αξιολόγηση πριν τη διάθεσή τους στην αγορά, η αρχή της προφύλαξης δεν αρκεί για να καταστήσει, καθεαυτή, δυνατή τη λήψη τέτοιων μέτρων, χωρίς να πληρούνται ταυτόχρονα και οι ουσιαστικές προϋποθέσεις του άρθρου 34 του Κανονισμού 1829/2003.

III. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Η ασφάλεια των τροφίμων και ειδικότερα η ασφάλεια των τροφίμων που περιέχουν ΓΤΟ αποτελεί ένα ιδιαίτερα ευαίσθητο θέμα με περιβαλλοντικές, κοινωνικές, οικονομικές αλλά και ηθικές προεκτάσεις. Οι προεκτάσεις αυτές διεισδύουν, κατά μία έννοια, στο δίκαιο μέσω της αρχής της προφύλαξης, η εφαρμογή της οποίας προϋποθέτει επιστημονικές αξιολογήσεις αλλά και κοινωνικές σταθμίσεις προκειμένου να αντιμετωπισθεί

η αβεβαιότητα ως προς την ασφάλεια ενός προϊόντος και η ενδεχόμενη διακινδύνευση για την υγεία και το περιβάλλον. Αντικείμενο της σχολιαζόμενης απόφασης αποτέλεσε, ειδικότερα, η περίπτωση λήψης μέτρων έκτακτης ανάγκης σύμφωνα με τις οικείες διατάξεις του Κανονισμού 1829/2003 σε συνδυασμό με τον Κανονισμό 178/2002. Με την εν λόγω απόφαση, το Δικαστήριο, έχοντας ως αφετηρία προγενέστερη νομολογία του αναφορικά με τις προϋποθέσεις ενεργοποίησης του άρθρου 34 του Κανονισμού 1829/2003 (υπόθεση *Monsanto*), ανέδειξε ερμηνευτικά, ιδίως τη σχέση μεταξύ της αρχής της προφύλαξης και του τελευταίου άρθρου. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι όσον αφορά, συγκεκριμένα, τα προϊόντα για τα οποία ισχύει ο Κανονισμός 1829/2003, η αρχή της προφύλαξης αποτελεί ένα σημαντικό ερμηνευτικό εργαλείο. Στις περιπτώσεις, ωστόσο, λήψης μέτρων έκτακτης ανάγκης για τέτοια προϊόντα τα οποία, σημειωτέον, έχουν ήδη λάβει προέγκριση σύμφωνα με τις οικείες διατάξεις της ενωσιακής νομοθεσίας, οι προϋποθέσεις είναι αυστηρότερες και δεν αρκεί η γενική επίκληση της αρχής της προφύλαξης όπως αυτή αποτυπώνεται στον Κανονισμό 178/2002.

Καταληκτικά, επισημαίνεται ότι, βάσει των ρυθμίσεων της νέας Οδηγίας 2015/412/ΕΕ σχετικά με τη δυνατότητα των κρατών μελών να περιορίζουν ή να απαγορεύουν την καλλιέργεια ΓΤΟ στην επικράτειά τους η οποία τροποποίησε ουσιαστικά το κανονιστικό πλαίσιο που ισχύει για τους ΓΤΟ στην Ένωση, αναγνωρίζεται στα κράτη μέλη η δυνατότητα να θεσπίσουν μέτρα που απαγορεύουν την καλλιέργεια ΓΤΟ στο έδαφός τους, προβάλλοντας λόγους άλλους από εκείνους αφορούν την υγεία και το περιβάλλον³⁵. Τα κράτη μέλη μπορούν, πλέον, να επικαλεσθούν επιτακτικούς λόγους, κοινωνικού, οικονομικού κλπ περιεχομένου που συνδέονται με στόχους της περιβαλλοντικής, γεωργικής ή δημόσιας πολιτικής³⁶. Η συγκεκριμένη Οδηγία, την οποία επικαλέσθηκε και η Ιταλική Κυβέρνηση, δεν έτυχε εφαρμογής *ratione temporis* στη σχολιαζόμενη υπόθεση. Ωστόσο, θα έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον μελλοντικά, μία ενδεχόμενη δικαστική αξιολόγηση από το ΔΕΕ, της αλληλεπίδρασης μεταξύ των ρυθμίσεων της εν λόγω Οδηγίας η οποία παρέχει στα κράτη μέλη περισσότερη ευελιξία αναφορικά με τον περιορισμό ή την απαγόρευση της καλλιέργειας των ΓΤΟ και των αυστηρότερων προϋποθέσεων που απαιτούνται για τη λήψη έκτακτων μέτρων δυνάμει του άρθρου 34 του Κανονισμού 1829/2003, δεδομένου ότι και στις δύο

35. Βλ. άρθρο 1 παρ. 3 της Οδηγίας 2015/412/ΕΕ.

36. Βλ. αναλυτικά Γ. ΜΠΑΛΙΑ, υποσημ. 25, σσ. 236-237.

ΔΕΕ - ΓεΔΕΕ

περιπτώσεις, το αποτέλεσμα που επιδιώκεται από τα κράτη μέλη, είναι από πρακτικής άποψης το ίδιο.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

A. Επισκόπηση Νομολογίας (Ιούνιος – Οκτώβριος 2017)

Επιμ.: Έρρικα Κ. Λόραμ

► Άρθρο 2 – Το δικαίωμα στη ζωή

Υπόθεση *Gard* και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου (Προσφυγή Νο 39793/17), απόφαση της 27ης Ιουνίου 2017

αποσύνδεση από μηχανική υποστήριξη ζωής – ανίατη γενετική ασθένεια

Η υπόθεση αφορούσε ένα νήπιο (*Charles Gard*) που έπασχε από μια σπάνια και ανίατη καταληκτική γενετική ασθένεια. Τον Φεβρουάριο του 2017, το νοσοκομείο όπου νοσηλευόταν κατέφυγε στα εθνικά δικαστήρια αιτούμενο γνωμάτευσης για το νόμιμο της αποσύνδεσης του νηπίου από τη μηχανική υποστήριξη και την παροχή παρηγορητικής αγωγής. Οι γονείς του ζήτησαν, επίσης, από τα δικαστήρια να κρίνουν εάν ήταν προς το συμφέρον του γιου τους να μεταφερθεί στις ΗΠΑ για να υποβληθεί σε μια πειραματική θεραπεία. Τα εθνικά δικαστήρια έκριναν ότι ήταν νόμιμο για το νοσοκομείο να τερματίσει τη μηχανική υποστήριξη, καθώς ήταν ενδεχόμενο το παιδί να υποφέρει σημαντικά εάν ο πόνος παρατεινόταν χωρίς ρεαλιστική προοπτική βελτίωσης και ότι η πειραματική θεραπεία δεν θα προσέφερε αποτελεσματική ωφέλεια.

Ενώπιον του Δικαστηρίου οι προσφεύγοντες παραπονέθηκαν, μεταξύ άλλων, ότι το νοσοκομείο μπλόκαρε, κατά παράβαση του άρθρου 2 της Σύμβασης, την πρόσβαση τους σε πιθανή θεραπεία διατήρησης της ζωής του παιδιού τους σε θεραπευτήριο στις ΗΠΑ και ότι οι αποφάσεις των εθνικών δικαστηρίων ισοδυναμούσαν με άδικη και δυσανάλογη παρέμβαση στα γονεϊκά τους δικαιώματα (άρθρο 8).

Αναφορικά με την καταγγελία των προσφευγόντων ότι το νοσοκομείο, χρησιμοποιώντας τα εθνικά έννομα μέσα, μπλόκαρε την πρόσβαση σε θεραπεία διατήρησης της ζωής του παιδιού τους, το Δικαστήριο ανακάλεσε την υπόθεση *Hristozov και λοιποί*¹ όπου είχε αποφανθεί ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 2, γιατί το εναγόμενο Κράτος στην εν λόγω υπόθεση είχε θεσμοθετήσει ένα πλαίσιο που ρύθμιζε την πρόσβαση στην πειραματική θεραπεία. Τέτοιο ρυθμιστικό πλαίσιο υπήρχε και στο Ηνωμένο Πλαίσιο, το οποίο βασιζόταν σε σχετική Ευρωπαϊκή Οδηγία². Το άρθρο 2 της Σύμβασης δεν μπορεί να ερμηνευθεί έτσι ώστε να είναι απαραίτητο να ρυθμίζεται

με συγκεκριμένο τρόπο η αίτηση πρόσβασης σε μη εγκεκριμένα ιατρικά προϊόντα για όσους πάσχουν από ανίατη καταληκτική ασθένεια.

Το Δικαστήριο στη συνέχεια εξέτασε εάν παραβιάστηκε το άρθρο 2 αναφορικά με τη διακοπή της μηχανικής στήριξης. Λήφθηκαν υπόψη στο σημείο αυτό (α) η ύπαρξη στην εθνική νομοθεσία και πρακτική ενός ρυθμιστικού πλαισίου, (β) η επιθυμία του ασθενή και των οικείων του και οι γνώμες του λοιπού ιατρικού προσωπικού και (γ) η δυνατότητα να απευθυνθούν προς τα δικαστήρια και να αμφισβητήσουν το γεγονός, ότι ήταν η καλύτερη προς το συμφέρον του ασθενή απόφαση³.

Όλα τα ανωτέρω στοιχεία ικανοποιούνταν στην παρούσα υπόθεση:

(α) ύπαρξη ρυθμιστικού πλαισίου: το Δικαστήριο σε προγενέστερη υπόθεση (*Glass*)⁴ είχε κρίνει ότι υφίσταται στο Ηνωμένο Βασίλειο κατάλληλο ρυθμιστικό πλαίσιο, συμβατό με τα κριτήρια και τις προϋποθέσεις που θέτει, σχετικά με το ζήτημα της συναίνεσης, η Σύμβαση των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και Βιοϊατρικής του Συμβουλίου της Ευρώπης και ως εκ τούτου δεν βρίσκει λόγο να απομακρυνθεί απ' αυτό το συμπέρασμα,

(β) η επιθυμία του ασθενούς, των οικείων του και οι γνώμες του λοιπού ιατρικού προσωπικού: παρόλο που το νήπιο δεν μπορούσε να εκφράσει τις επιθυμίες του, τα εθνικά δικαστήρια εξασφάλισαν ότι οι επιθυμίες του εκφράζονταν από τον κηδεμόνα, ένας ανεξάρτητος ειδήμων, που είχε ορίσει ειδικά γι' αυτόν τον σκοπό το εθνικό δικαστήριο. Οι γονείς συμμετείχαν και εκπροσωπούσαν πλήρως σε όλες τις αποφάσεις και λαμβάνονταν σημαντικά υπόψη οι γνώμες τους. Είχαν επίσης την δυνατότητα να ορίσουν δικό τους ιατρικό σύμβουλο, του οποίου τις απόψεις εξέτασαν λεπτομερώς τα εθνικά δικαστήρια. Ομοίως, εξετάστηκαν λεπτομερώς οι απόψεις όλου του ιατρικού προσωπικού που είχε εμπλακεί στην υπόθεση και αναζητήθηκε η άποψη εξειδικευμένης ιατρικής ομάδας από το εξωτερικό. Στο Εφετείο κατέθεσε και ο γιατρός από τις ΗΠΑ, ο οποίος διατέθηκε να κουράρει το παιδί και που είχε προσκληθεί να ανταλλάξει τις ιατρικές

1. Υπόθεση *Hristozov και λοιποί* κατά Βουλγαρίας (Προσφυγές Νος 47039/11 και 358/12), απόφαση της 13ης Νοεμβρίου 2012.

2. Ευρωπαϊκή Οδηγία περί Κλινικών Δοκιμών (EC/2001/20).

3. Υπόθεση *Lambert και λοιποί* κατά Γαλλίας (Προσφυγή Νο 46043/14), απόφαση της 5ης Ιουνίου 2015.

4. Υπόθεση *Glass* κατά Ηνωμένου Βασιλείου (Προσφυγή Νο 61827/00), απόφαση της 18ης Μαρτίου 2003 και 9ης Μαρτίου 2004.

του απόψεις με του γιατρούς του παιδιού στο Ηνωμένο Βασίλειο.

(γ) δυνατότητα πρόσβασης στα δικαστήρια: προέκυπτε σαφώς από τη διαδικασία ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων ότι όχι μόνο υπήρχε δυνατότητα πρόσβασης στα δικαστήρια, σε περίπτωση αβεβαιότητας, αλλά ότι στην πραγματικότητα ήταν υποχρεωτικό να προσφύγει κάποιος στη δικαιοσύνη. Το νοσοκομείο αρμοδίως προσέφυγε στο Ανώτατο Δικαστήριο, σύμφωνα με το καταστατικό και τη δωσιδικία του, προκειμένου να εκδοθεί απόφαση για το τι ενέργειες πρέπει να γίνουν εφεξής.

Συνεπώς και εν όψει του περιθωρίου διακριτικής ευχέρειας που απολαμβάνουν οι αρχές, η προσφυγή όσον αφορά το άρθρο 2 κρίνεται ως προδήλως αβάσιμη.

Εξετάζοντας την προσφυγή υπό το πρίσμα του άρθρου 8 το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι υπήρξε παρέμβαση στα γονεϊκά δικαιώματα. Η παρέμβαση αυτή ήταν νόμιμη και επιδίωκε την προστασία της «υγείας και της ηθικής» και των «δικαιωμάτων και ελευθεριών» ανήλικου.

Εξετάζοντας κατά πόσο η παρέμβαση ήταν αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία, το Δικαστήριο απέρριψε τους δύο ισχυρισμούς που υπέβαλαν οι γονείς, οι οποίοι επιχειρηματολόγησαν ότι (α) δεν ήταν κατάλληλα τα δικαστήρια να αποφανθούν για το ζήτημα της θεραπείας του γιου τους και (β) ότι το κατάλληλο κριτήριο για να αποφασιστεί εάν η παρέμβαση στα γονεϊκά τους δικαιώματα ήταν απαραίτητη δεν ήταν εάν ικανοποιούνταν το συμφέρον του παιδιού, αλλά εάν υπήρχε κίνδυνος να προκληθεί «σημαντική βλάβη» στο τέκνο τους. Ως προς τον πρώτο ισχυρισμό, το Δικαστήριο δήλωσε ότι σύμφωνα και με τη νομολογία του στις υποθέσεις *Glass* και *Lambert* και *λοιποί*, ήταν απολύτως κατάλληλο για το θεραπεύον νοσοκομείο να στραφεί προς τα δικαστήρια σε περίπτωση διαφωνίας. Σχετικά με τον δεύτερο ισχυρισμό, υπήρχε ευρεία συναίνεση – ακόμη και σε επίπεδο διεθνούς δικαίου – υπέρ της άποψης ότι όλες οι αποφάσεις σχετικές με παιδιά, θα πρέπει να προστατεύουν τα συμφέροντά τους. Στην παρούσα υπόθεση, ωστόσο, το ερώτημα δεν ήταν καίριο, καθώς τα εθνικά δικαστήρια σε κάθε περίπτωση αποφάνθηκαν βασιζόμενα σε μια εκτεταμένη έκθεση πραγματογνώμονα περί ύπαρξης κινδύνου επέλευσης «σημαντικής βλάβης» στο παιδί, το οποίο ενδεχομένως θα εκτιθόταν σε διαρκή και αγωνιώδη πόνο και ταλαιπωρία, χωρίς να επωφελείται από την πειραματική θεραπεία.

Τα εθνικά δικαστήρια κινήθηκαν με προσοχή και επιμέλεια, διασφαλίζοντας ότι όλοι οι εμπλεκόμενοι εκπροσωπούσαν αποτελεσματικά, έλαβαν υπόψη τους εκτενείς και υψηλής ποιότητας εκθέσεις πραγματογνομώνων και έδωσαν βάρος σε όλους τους προτεινόμενους ισχυρισμούς. Η υπόθεση εξετάστηκε και από τους τρεις βαθμούς δικαιοδοσίας, όπου οι αποφάσεις των δικαστηρίων

σε όλους τους βαθμούς στηρίχθηκαν επαρκώς και με εκτενή, σχετική αιτιολογία.

Συνεπώς δεν υπήρχε καμία ένδειξη ότι οι αποφάσεις των εθνικών δικαστηρίων ισοδυναμούσαν με αυθαίρετη και δυσανάλογη παρέμβαση.

Απαράδεκτη ως προδήλως αβάσιμη.

Το Δικαστήριο ομοίως κήρυξε την προσφυγή απαράδεκτη ως προδήλως αβάσιμη, εξετάζοντάς την και υπό το πρίσμα του άρθρου 5 της Σύμβασης.

► Άρθρο 6 – Δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης

Υπόθεση *Moreira Ferreira* κατά Πορτογαλίας (Προσφυγή No 19867/12), απόφαση της 11ης Ιουλίου 2017 του Τμήματος Ευρείας Σύθεσης

Ποινική δίωξη – δίκαιη δίκη – αναθεώρηση απόφασης

Στις 21 Μαρτίου 2012, το Ανώτατο Δικαστήριο της Πορτογαλίας εξέδωσε μια απόφαση με την οποία απέρριπτε το αίτημα περί επανεξέτασης μιας ποινικής απόφασης, το οποίο (αίτημα) υποβλήθηκε από την προσφεύγουσα κατόπιν αποφάσεως του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, σύμφωνα με την οποία διαπιστώθηκε παραβίαση της πρώτης παραγράφου του άρθρου 6 (βλ. *Moreira Ferreira* κατά Πορτογαλίας, Προσφυγή No 19808/08, απόφαση της 5ης Ιουλίου 2011). Σύμφωνα με το άρθρο 41, το Δικαστήριο έκρινε ότι η επανάληψη της δίκης ή η εκ νέου κίνηση της διαδικασίας κατόπιν αιτήματος της προσφεύγουσας θα αποτελούσε, καταρχήν, έναν αποτελεσματικό τρόπο ικανοποίησης για την αποφαινόμενη παράβαση. Σχετικώς υπογράμμισε ότι το άρθρο 449 του Πορτογαλικού Κώδικα Ποινικής Δικονομίας προέβλεπε την εκ νέου κίνηση της διαδικασίας όταν το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο διαπίστωνε παραβίαση των δικαιωμάτων και θεμελιωδών ελευθεριών της προσφεύγουσας.

Το Ανώτατο Δικαστήριο της Πορτογαλίας έκρινε ότι η απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου ήταν σύμφωνη προς την απόφαση καταδίκης της προσφεύγουσας, δίχως να εγείρει σοβαρές ενστάσεις περί της ισχύος της, προϋποθέσεις που θέτει το άρθρο 449 παρ. 1 περ. ζ του Πορτογαλικού Κώδικα Ποινικής Δικονομίας.

Η προσφεύγουσα παραπονέθηκε ότι το Ανώτατο Δικαστήριο παρερμήνευσε την απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, κατά παράβαση του άρθρου 6 παρ. 1 και 46 παρ. 1 της Σύμβασης.

Το Δικαστήριο εξέτασε αρχικά εάν το άρθρο 46 της Σύμβασης εμπόδιζε το Δικαστήριο να εξετάσει την υπόθεση υπό το πρίσμα του άρθρου 6 της Σύμβασης. Η καταγγελλόμενη έλλειψη μεροληψίας της διαδικασίας, που ακο-

λουθήθηκε κατά την εξέταση της αίτησης για επανεξέταση και ειδικότερα τα λάθη, που η προσφεύγουσα κατήγγειλε ότι εμπόδιζαν στο σκεπτικό της αποφάσεως του Ανωτάτου Δικαστηρίου, αποτέλεσαν νέα στοιχεία σε σχέση με την προηγούμενη απόφαση του Δικαστηρίου.

Επίσης, η διαδικασία εποπτείας της εκτέλεσης της απόφασης, που εκκρεμούσε ακόμη ενώπιον της Επιτροπής Υπουργών, δεν εμπόδιζε το Δικαστήριο από το να εξετάσει μια νέα προσφυγή, εφόσον περιελάμβανε νέες πτυχές και πληροφορίες, οι οποίες δεν είχαν εξετασθεί στην αρχική απόφαση.

Συνεπώς, το άρθρο 46 δεν αποτρέπει το Δικαστήριο από το να εξετάσει τη νέα προσφυγή υπό το πρίσμα του άρθρου 6 της Σύμβασης.

Το Δικαστήριο, στη συνέχεια, εξέτασε εάν η νέα προσφυγή ήταν συμβατή *ratione materiae* με το άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης. Το Ανώτατο Δικαστήριο όφειλε να εξετάσει την κρινόμενη καταδίκη βάσει του νομικού συλλογισμού, με τον οποίο το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο διαπίστωσε την παραβίαση της Σύμβασης. Παρόλο που το έργο του Ανωτάτου Δικαστηρίου ήταν να αποφανθεί επί της αιτήσεως για τη δυνατότητα επανεξέτασης, εντούτοις διεξήγγε επανεξέταση επί της ουσίας διαφόρων πτυχών του επίμαχου ζητήματος της απουσίας της προσφεύγουσας από την ακροαματική διαδικασία της εφέσεως που άσκησε και των συνεπειών που επέφερε η απουσία της στο κύρος της καταδίκης και της ποινής της. Δεδομένου του εύρους του ελέγχου του Ανωτάτου Δικαστηρίου, θα πρέπει ο έλεγχος αυτός να θεωρηθεί ως συνέχεια των διαδικασιών που ολοκληρώθηκαν με την απόφαση της 19η Δεκεμβρίου 2007 που επικύρωσε την καταδίκη της προσφεύγουσας. Ο εν λόγω έλεγχος για ακόμη μια φορά εστίασε στον προσδιορισμό, κατά την έννοια του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης, της ποινικής κατηγορίας που ασκήθηκε στην προσφεύγουσα. Συνεπώς, οι ασφαλιστικές δικλείδες που προσφέρει το άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης έτυχαν εφαρμογής κατά τη διαδικασία ενώπιον του Ανωτάτου Δικαστηρίου.

Για τους ανωτέρω λόγους, οι ενστάσεις της εναγόμενης Κυβέρνησης ότι το Δικαστήριο δεν είχε *ratione materiae* αρμοδιότητα να εξετάσει την ουσία της προσφυγής που ασκήθηκε από την προσφεύγουσα υπό το πρίσμα του άρθρου 6 της Σύμβασης απορρίφθηκαν.

Η προσφυγή κρίθηκε παραδεκτή.

Σύμφωνα με την ερμηνεία που έδωσε το Ανώτατο Δικαστήριο στο άρθρο 449 παρ. 1 περ. (ζ) του Πορτογαλικού Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, οι διαδικαστικές παρατυπίες του είδους που εντοπίστηκαν στην παρούσα υπόθεση δεν έγειραν αυτομάτως το δικαίωμα την εκ νέου κίνησης της διαδικασίας.

Η εν λόγω ερμηνεία, η οποία είχε ως αποτέλεσμα τον περιορισμό του αριθμού της εκ νέου κίνησης της διαδικα-

σίας των υποθέσεων που έχουν καταστεί αμετάκλητες ή τουλάχιστον την εξέταση από τα εθνικά δικαστήρια των ανωτέρω βάσει κριτηρίων, δεν εμφανιζόταν ως αυθαίρετη. Επίσης, ακολουθούσαν και στην πάγια νομοθεσία του Ανωτάτου Δικαστηρίου, καθώς, αφενός, η Σύμβαση δεν διασφάλιζε το δικαίωμα της εκ νέου κίνησης της διαδικασίας ή οποιασδήποτε άλλης μορφής ικανοποίησης, με την οποία τελεσίδικες δικαστικές αποφάσεις θα μπορούσαν να εξαφανιστούν ή να αναθεωρηθούν και αφετέρου δεν υφίστατο κοινή προσέγγιση των κρατών μελών ως προς το ζήτημα του τρόπου λειτουργίας των ήδη υφιστάμενων διαδικασιών επανεξέτασης. Επιπλέον, η διαπίστωση παραβίασης του άρθρου 6 της Σύμβασης δεν δημιουργεί γενικότερα μια συνεχιζόμενη κατάσταση και δεν συνεπάγεται για το εναγόμενο Κράτος μια συνεχή διαδικαστική υποχρέωση.

Η απόφαση της 5ης Ιουλίου 2011 του Τμήματος του Δικαστηρίου ανέφερε ότι μια αναθεώρηση ή μια εκ νέου κίνηση της διαδικασίας, κατόπιν αιτήματος της προσφεύγουσας, αποτελούσε «καταρχήν κατάλληλο μέσο ικανοποίησης της παράβασης». Συνεπώς, η αναθεώρηση ή η εκ νέου κίνηση της διαδικασίας περιγραφόταν ως κατάλληλη, αλλά όχι και απαραίτητα μοναδική λύση. Επίσης, η χρήση της έκφρασης «καταρχήν» περιόριζε το εύρος της σύστασης, υπονοώντας ότι σε ορισμένες περιπτώσεις μια αναθεώρηση ή μια εκ νέου κίνηση της διαδικασίας ενδεχομένως να μην αποτελεί την κατάλληλη λύση. Ως εκ τούτου, το Δικαστήριο απέφυγε να δώσει δεσμευτικές οδηγίες για το πως να εκτελεστεί η απόφασή του και επέλεξε να παρέχει στο εναγόμενο κράτος ένα διευρυμένο περιθώριο χειρισμού στο πεδίο αυτό. Επιπλέον, το Δικαστήριο δεν μπορούσε να προκαταβάλει την έκβαση της κρίσεως των εθνικών δικαστηρίων για το εάν ήταν κατάλληλο, εν όψει των ειδικών συνθηκών της υπόθεσης, να αποφασίσει αναθεώρηση ή εκ νέου κίνηση της διαδικασίας.

Σύμφωνα με τα ανωτέρω, η εκ νέου κίνηση της διαδικασίας δεν αποτελούσε το μόνο μέσο εκτέλεσης της απόφασης του Δικαστηρίου της 5ης Ιουλίου 2011. Εν πάση περιπτώσει, εμφανιζόταν ως η πιο επιθυμητή λύση, η καταλληλότητα της οποίας θα κρινόταν από τα εθνικά δικαστήρια, λαμβάνοντας υπόψη την πορτογαλική νομοθεσία και τις ειδικότερες συνθήκες της παρούσας υπόθεσης.

Το Ανώτατο Δικαστήριο, στο αιτιολογικό της απόφασής του, την 21η Μαρτίου 2012, ανέλυσε το περιεχόμενο της από 5 Ιουλίου 2011 αποφάσεως του Δικαστηρίου και έθεσε τη δική του ερμηνεία για την τελευταία. Εν όψει του περιθωρίου διακριτικής μεταχείρισης που απολαμβάνουν οι εθνικές αρχές κατά την ερμηνεία των αποφάσεων του Δικαστηρίου, το τελευταίο έκρινε ότι δεν ήταν απαραίτητο να εκφράσει την θέση του επί της εγκυρότητας της εν λόγω ερμηνείας. Αρκούσε στο Δικαστήριο να

εξακριβώσει ότι η απόφαση της 21ης Μαρτίου 2012 δεν ήταν αυθαίρετη, δηλαδή ότι οι δικαστές του Ανωτάτου Δικαστηρίου δεν διαστρέβλωσαν ή παρερμήνευσαν την απόφαση του Δικαστηρίου.

Το Δικαστήριο συμπέρανε ότι η ερμηνεία που έδωσε το Ανώτατο Δικαστήριο στην απόφαση του 2011 του Δικαστηρίου, εξεταζόμενη στο σύνολο, δεν ήταν αποτέλεσμα μιας πρόδηλης εσφαλμένης εκτίμησης των πραγματικών και των νομικών δεδομένων που οδήγησε σε μια περίπτωση “αρνησιδικίας”. Έχοντας υπόψη της αρχή της επικουρικότητας και τη διατύπωση της απόφασης του 2011 του Δικαστηρίου, το τελευταίο έκρινε ότι η άρνηση του Ανωτάτου Δικαστηρίου να διατάξει την εκ νέου κίνηση της διαδικασίας, όπως αιτήθηκε η προσφεύγουσα, δεν ήταν αυθαίρετη. Η απόφαση του Ανωτάτου Δικαστηρίου της 21ης Μαρτίου 2012 παρείχε επαρκείς ενδείξεις των ερεισμάτων βάσει των οποίων αποφάσισε. Τα εν λόγω ερείσματα ενέπιπταν εντός του εύρους του περιθωρίου της διακριτικής μεταχείρισης και δεν διαστρέβλωσαν τα συμπεράσματα της αποφάσεως του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου.

Οι ανωτέρω εκτιμήσεις δεν σκόπευαν να υποβαθμίσουν τη σημασία, της διασφάλισης ύπαρξης στο οποίο θα υπάρχει πρόσβαση όταν μια υπόθεση θα μπορούσε να επανεξεταστεί, όταν έχει διαπιστωθεί παραβίαση του άρθρου 6 της Σύμβασης. Αντιθέτως, τέτοια μέσα μπορούν να θεωρηθούν ως σημαντική πτυχή της εκτέλεσης των αποφάσεων του Δικαστηρίου και η διαθεσιμότητά τους αποτελούσε ένδειξη της δέσμευσης του Συμβαλλόμενου Κράτους προς τη Σύμβαση και τη νομολογία του Δικαστηρίου.

Μη παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1.

Υπόθεση Τσαλκίτζης κατά Ελλάδας Νο 2 (Προσφυγή Νο 72624/10), απόφαση της 19ης Οκτωβρίου 2017

Άρνηση διακοπής ή αναβολής δίκης – συκοφαντική δυσφήμιση

Σε προγενέστερη διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου (Τσαλκίτζης κατά Ελλάδας, Προσφυγή Νο 11801/04, απόφαση της 16ης Νοεμβρίου 2006) ο προσφεύγων ισχυρίστηκε επιτυχώς ότι το δικαίωμά του σε χρηστή απονομή δικαιοσύνης παραβιάστηκε εξαιτίας μιας απόφασης των Ελληνικών δικαστηρίων που επικύρωσε την απόφαση του κοινοβουλίου που παρείχε ασυλία σε έναν βουλευτή, κατά του οποίου είχε ασκήσει μηνυτήρια αναφορά για παράβαση καθήκοντος, εκβιασμό και δωροδοκία.

Ο βουλευτής με τη σειρά του άσκησε κατά του προσφεύγοντα έγκληση για ψευδή καταμήνυση, ψευδορκία και συκοφαντική δυσφήμιση. Ο προσφεύγων καταδικάστηκε στον πρώτο βαθμό και στο εφετείο ισχυρίστηκε ότι η εκδίκαση της υπόθεσής του έπρεπε να αναβληθεί μέχρι

την ολοκλήρωση της εκδίκασης της μηνυτήριας αναφοράς που είχε καταθέσει κατά του βουλευτή. Ενώπιον του Δικαστηρίου, ο προσφεύγων παραπονέθηκε, επικαλούμενος το άρθρο 6 παρ. 1, ότι η απόφαση των Ελληνικών δικαστηρίων να μην αναβληθεί η υπόθεση της υποβληθείσας εγκλήσεως εναντίον του αποτέλεσε παραβίαση του δικαιώματός του για χρηστή απονομή της δικαιοσύνης.

Η εθνική νομοθεσία δεν προέβλεπε την αναστολή της ποινικής διαδικασίας σε περιπτώσεις όπως αυτή του προσφεύγοντα, ήτοι όταν μια μήνυση δεν οδηγεί σε καταδίκη για λόγους πέραν της κήρυξης αυτής ως αβάσιμης ή ειδικότερα εξαιτίας μιας ενέργειας που κρίθηκε ότι παραβιάζει της Σύμβαση. Όμως, το καθήκον του Δικαστηρίου δεν είναι να εξετάσει τη σχετική νομοθεσία γενικά, αλλά να εξακριβώσει συγκεκριμένα εάν η διαδικασία στο σύνολό της, συμπεριλαμβανομένης της απόρριψης του αιτήματος του προσφεύγοντα περί αναβολής, παραβίασε το δικαίωμά του για δίκαιη δίκη, σύμφωνα με το άρθρο 6.

Το Δικαστήριο έκρινε ότι η ερμηνεία της απόφασης του Δικαστηρίου του 2006, στο σύνολό της, δεν ήταν αποτέλεσμα μιας πρόδηλα λανθασμένης πραγματικής και νομικής εκτίμησης που οδήγησε σε “αρνησιδικία”. Ειδικότερα, δεν προέκυπτε ερμηνευτικά από την απόφαση του 2006 ότι οποιαδήποτε ποινική διαδικασία κατά του προσφεύγοντος που σχετιζόταν με τα ίδια πραγματικά περιστατικά θα έπρεπε να αναβληθεί. Επίσης, η διαπίστωση της παραβίασης του άρθρου 6 δεν δημιούργησε γενικότερα μια διαρκή κατάσταση, αλλά ούτε επέβαλε μια διαρκή διαισθητική υποχρέωση στο εναγόμενο κράτος.

Η παραβίαση του δικαιώματος του προσφεύγοντα για χρηστή απονομή δικαιοσύνης, που διαπιστώθηκε με την απόφαση του 2006, δεν καθιστούσε αυτομάτως τις κινήσεις εναντίον του διαδικασίες άδικες. Παρόλο που οι δύο διαδικασίες – η έγκληση κατά του προσφεύγοντα και η μηνυτήρια αναφορά κατά του μέλους του κοινοβουλίου – συνδέονταν στενά μεταξύ τους εντούτοις είχαν και διαφορές.

Στην εκδίκαση της υπόθεσης εναντίον του, ο προσφεύγων είχε την ευκαιρία να εξετάσει μάρτυρες, να προσκομίσει έγγραφα, να εκπροσωπηθεί από δικηγόρο και να καταθέσει στα εθνικά δικαστήρια που εξέτασαν την υπόθεσή του. Είχε τη δυνατότητα να διατυπώσει τα επιχειρήματα που έκρινε σχετικά και διεξήχθη ακροαματική διαδικασία τόσο στον πρώτο όσο και στον δεύτερο βαθμό, όπου το Εφετείο ήταν αρμόδιο να εξετάσει όλα τα σχετικά πραγματικά περιστατικά και αποδεικτικά στοιχεία. Συνεπώς, ο προσφεύγων απόλαυσε όλες τις εγγυήσεις μιας δίκαιης δίκης και είχε μια πραγματική ευκαιρία να υπερασπιστεί τον εαυτό του και να αθωωθεί.

Το Δικαστήριο απέρριψε το επιχειρήμα του προσφεύγοντος ότι στερήθηκε του ευεργετήματος που θα είχε εάν οι

αρχές ανέκριναν πρώτα το μέλος του κοινοβουλίου. Συναφώς, το Δικαστήριο απέδωσε μεγάλη βαρύτητα στον διαφορετικό βαθμό απόδειξης που απαιτούνταν στις δύο διαδικασίες, υπογραμμίζοντας ότι εάν ασκούταν ποινική δίωξη κατά του βουλευτή θα έπρεπε να αποδειχθεί η ενοχή του πέραν κάθε αμφιβολίας, ενώ στην υπόθεση κατά του προσφεύγοντα κάθε εύλογη αμφιβολία λειτουργούσε υπέρ του, ως κατηγορούμενο.

Το Δικαστήριο κατέληξε ότι η διαδικασία δίωξης κατά του προσφεύγοντος δεν ήταν άδικη ή ότι η άρνηση των εθνικών δικαστηρίων να την αναστείλουν ή να την αναβάλλουν δεν υπήρξε τυπολατρική, σε σημείο που να περιορίσει σε υπερβολικό βαθμό την πρόσβασή του προσφεύγοντα σε δίκη ή να καταστήσει τις διαδικασίες αμερόληπτες.

Μη παραβίαση άρθρου 6.

► Άρθρο 8 – Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής

Υπόθεση *Bogomolova* κατά *Ρωσίας* (Προσφυγή No 13812/09), απόφαση της 20ης Ιουνίου 2017

■ ανεπαρκή προστασία – χρήση εικόνας ανηλίκου

Το 2007, η προσφεύγουσα πληροφορήθηκε ότι η φωτογραφία του γιου της είχε αναπαραχθεί στο εξώφυλλο ενός φυλλαδίου με τίτλο «Τα παιδιά χρειάζονται μια οικογένεια», το οποίο εκδόθηκε από ένα κέντρο που παρείχε ψυχολογική, ιατρική και κοινωνική στήριξη. Άσκησε αγωγή κατά του εν λόγω κέντρου, καταγγέλλοντας ότι η τιμή, αξιοπρέπεια και υπόληψη του γιου της αλλά και η δική της βλάφθηκε από την παράνομη δημοσίευση της επίμαχης φωτογραφίας σε ένα φυλλάδιο που αναφερόταν στην υιοθεσία και ότι η δημοσίευση έγινε χωρίς τη συγκατάθεση ή γνώση της. Η αγωγή της απορρίφθηκε.

Ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου η προσφεύγουσα παραπονέθηκε ότι τα εθνικά δικαστήρια δεν παρείχαν επαρκή προστασία του δικαιώματός της, αλλά και του γιου της, για σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής.

Προκειμένου να ενεργοποιηθεί το άρθρο 8, θα πρέπει η προσβολή στην προσωπική υπόληψη να αγγίξει ένα συγκεκριμένο βαθμό σοβαρότητας και να έχει συντελεσθεί με τρόπο που να προκαλεί ζημία στην απόλαυση του δικαιώματος για σεβασμό της ιδιωτικής ζωής. Αναφορικά με τις φωτογραφίες, η εικόνα ενός προσώπου αποτελεί ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του, καθώς αποκαλύπτει τα μοναδικά χαρακτηριστικά του προσώπου, τα οποία το διαχωρίζουν από τους λοιπούς. Συνεπώς, το δικαίωμα της προστασίας της εικόνας ενός προσώπου αποτελεί ένα τα βασικά στοιχεία της ανάπτυξης της προσωπικότητας και προϋποθέτει το δι-

καίωμα ελέγχου της χρήσης αυτής της εικόνας, συμπεριλαμβανομένου και του δικαιώματος της άρνησης της δημοσίευσής της.

Οι συνέπειες της δημοσίευσης της φωτογραφίας ήταν σοβαρές και έβλαψαν το δικαίωμα της προσφεύγουσας για σεβασμό της ιδιωτικής της ζωής. Το βασικό ζήτημα στην εν λόγω υπόθεση ήταν εάν τα εθνικά δικαστήρια προσέφεραν επαρκή προστασία στην ιδιωτική ζωή της προσφεύγουσας και του γιου της. Απορρίπτοντας την αγωγή της προσφεύγουσας, τα εθνικά δικαστήρια αποφάνθηκαν ότι η φωτογραφία λήφθηκε με τη συναίνεση της προσφεύγουσας και ότι η τελευταία δεν έθεσε κάποιους περιορισμούς ή προϋποθέσεις για τη χρήση αυτής (της φωτογραφίας). Όμως δεν εξέτασαν επιτυχώς εάν η προσφεύγουσα είχε συναίνεσει στη δημοσίευση της επίμαχης φωτογραφίας.

Η εν λόγω υπόθεση αφορά τη δημοσίευση μιας φωτογραφίας, από την οποία μπορεί να συναχθεί το συμπέρασμα ότι ο γιος της προσφεύγουσας ήταν ορφανός. Συνεπώς, η επίμαχη δημοσίευση θα μπορούσε να δημιουργήσει στους αναγνώστες τη λανθασμένη εντύπωση ότι ο γιος της προσφεύγουσας δεν είχε γονείς ή ότι αυτοί τον είχαν εγκαταλείψει. Κάθε τέτοια εντύπωση ή οποιαδήποτε άλλη παρόμοια λανθασμένη εντύπωση θα μπορούσε να προκαταβάλει τη δημόσια αντίληψη για τους οικογενειακούς δεσμούς και σχέσεις ανάμεσα στην προσφεύγουσα και στον γιο της.

Παραβίαση άρθρου 8.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε στην προσφεύγουσα το ποσό των 7.500 ευρώ ως αποζημίωση για ηθική βλάβη και το ποσό των 130 ευρώ για αποζημίωση περιουσιακής ζημίας.

Υπόθεση *Aycaguer* κατά *Γαλλίας* (Προσφυγή No 8806/12), απόφαση της 22ης Ιουνίου 2017

■ διατήρηση δείγματος DNA – αδυναμία αίτησης διαγραφής στοιχείων

Το 2008, ο προσφεύγων καταδικάστηκε σε φυλάκιση δύο μηνών με αναστολή επειδή χειροδίκησε κατά αστυνομικών κατά τη διάρκεια διαδήλωσης αγροτικού σωματείου. Συνεπεία της καταδίκης του ορίστηκε να υποβληθεί σε βιολογικό έλεγχο με σκοπό την εγγραφή των στοιχείων του στην ηλεκτρονική, εθνική βάση δεδομένων DNA ατόμων που έχουν καταδικασθεί για συγκεκριμένα αδικήματα (καταγεγραμμένα στην νομοθεσία). Ο προσφεύγων αρνήθηκε να υποβληθεί στον εν λόγω έλεγχο και τα στοιχεία του δεν καταχωρήθηκαν στη βάση δεδομένων, αλλά του επιβλήθηκε πρόστιμο 500 ευρώ για την άρνησή του.

Όταν μια υπόθεση αφορά μια ιδιαιτέρως σημαντική πτυχή της ζωής ή ταυτότητας του ατόμου, τότε το περιθώριο διακριτικής μεταχείρισης του Κράτους είναι γενικώς περιορισμένο.

Η προστασία των προσωπικών δεδομένων του είναι πρωταρχικής σημασίας για την άσκηση του δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής ζωής που κατοχυρώνεται στο άρθρο 8 της Σύμβασης. Επομένως, η εθνική νομοθεσία θα πρέπει να διασφαλίζει την ύπαρξη κατάλληλων ασφαλιστικών δικλίδων.

Τα κριτήρια που εκτίθενται παρακάτω οδήγησαν το Δικαστήριο στο συμπέρασμα ότι επειδή δεν υφίσταται δίκαιη ισορροπία μεταξύ του αλληλοσυγκρουόμενου δημοσίου και ιδιωτικού συμφέροντος στην εν λόγω υπόθεση, το εναγόμενο κράτος υπερέβη το περιθώριο διακριτικής μεταχείρισης και η παρέμβαση στο δικαίωμα του προσφεύγοντος για σεβασμό της ιδιωτικής του ζωής υπήρξε δυσανάλογη.

α) διάρκεια τήρησης στοιχείων – Το 2010, το γαλλικό Συνταγματικό Συμβούλιο κήρυξε ως συνταγματικές τις νομοθετικές διατάξεις που αφορούν την επίμαχη βάση δεδομένων, υπό την προϋπόθεση «να διασφαλίζεται ότι η διάρκεια της τήρησης τέτοιων προσωπικών δεδομένων να είναι ανάλογη προς τον σκοπό της τήρησης της βάσης δεδομένων, τον σκοπό και/ή την σοβαρότητα των υπό εξέταση αδικημάτων». Καμία ενέργεια δεν είχε πραγματοποιηθεί προς ικανοποίηση αυτής της προϋπόθεσης.

Σύμφωνα με τον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, η διάρκεια τήρησης στοιχείων DNA δεν μπορεί να υπερβαίνει τα σαράντα έτη στην περίπτωση ατόμων που έχουν καταδικασθεί για κάποιο από τα αδικήματα που αναφέρει ο νόμος. Η μέγιστη αυτή διάρκεια θα πρέπει να ορίζεται με νομοθετικό διάταγμα. Αν δεν έχει εκδοθεί τέτοιο νομοθετικό διάταγμα σημαίνει ότι η περίοδος των σαράντα ετών δεν αποτελεί πλέον ένα απλώς κατ' εξαίρεση ανώτατο όριο αλλά στην πράξη αποτελεί τον κανόνα.

Συνεπώς, σήμερα δεν διαφοροποιείται η διάρκεια τήρησης των δεδομένων ανάλογα με τη φύση και τη σοβαρότητα των διαπραττομένων αδικημάτων. Όμως, ένα ευρύ φάσμα διαφόρων περιπτώσεων ενδέχεται να εμπίπτει στο πλαίσιο της επίμαχης βάσης δεδομένων, με αποτέλεσμα να περιλαμβάνει ενδεχομένως περιπτώσεις ιδιαιτέρως σοβαρών αδικημάτων (π.χ. σεξουαλικά αδικήματα, τρομοκρατία, εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας και διακίνηση λευκής σαρκός).

Η παρούσα υπόθεση (που αφορά επίθεση με ομπρέλα κατά αγνώστων αστυνομικών κατά τη διάρκεια εκδηλώσεων πολιτικών και συνδικαλιστικών σωματείων) είναι εμφανώς διαφορετική απ' αυτές που αφορούν τέτοια ιδίως σοβαρά αδικήματα, όπως οργανωμένο έγκλημα και σεξουαλικές επιθέσεις.

β) διαδικασία διαγραφής – Πρόσβαση σε διαδικασία διαγραφής δεδομένων προβλέπεται μόνο σε υπόπτους και όχι σε άτομα που έχουν καταδικασθεί (όπως ο προσφεύγων). Το Δικαστήριο, ωστόσο, έκρινε ότι και τα άτομα που έχουν καταδικασθεί θα πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να υποβάλουν αίτηση για διαγραφή των στοιχείων τους από τη βάση δεδομένων.

Παραβίαση άρθρου 8.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε στον προσφεύγοντα το ποσό των 3.000 ευρώ για αποζημίωση ηθικής βλάβης.

► Άρθρο 10 – Ελευθερία έκφρασης

Υπόθεση Σιούτης κατά Ελλάδα (Προσφυγή Νο 16393/14), απόφαση της 29ης Αυγούστου 2017

■ απόκτηση αντιγράφου δικαστικής απόφασης – μη διάδικος

Ο προσφεύγων αιτήθηκε (χωρίς να είναι διάδικος στη δίκη) τη λήψη αντιγράφου δικαστικής απόφασης που αφορούσε μήνυση για συκοφαντική δυσφήμιση μεταξύ ενός βουλευτή και ενός επιχειρηματία. Η αίτησή του απορρίφθηκε λόγω ελλείψεως εννόμου συμφέροντος⁵.

Ενώπιον του Δικαστηρίου ο προσφεύγων παραπονέθηκε ότι παραβιάστηκε το προστατευόμενο, από το άρθρο 10 της Σύμβασης, δικαίωμά του να λαμβάνει πληροφορίες.

Σύμφωνα με τα κριτήρια που τέθηκαν στην υπόθεση *Magyar Helsinki Bizottság*, η εν λόγω υπόθεση αφορά στο εάν η πρόσβαση στην απόφαση της υπόθεσης συκοφαντικής δυσφήμισης συντελούσε στην άσκηση του δικαιώματος της ελευθερίας έκφρασης του προσφεύγοντα και ειδικότερα της ελευθερίας του να λαμβάνει πληροφορίες. Κατά την εκτίμηση αυτή, το Δικαστήριο έλαβε υπόψη του (α) τον σκοπό του αιτήματος λήψης της πληροφορίας, (β) τη φύση της αιτούμενης πληροφορίας, (γ) τον ρόλο του προσφεύγοντα και (δ) εάν η πληροφορία ήταν διαθέσιμη.

(α) σκοπός του αιτήματος – η επίμαχη απόφαση λήφθηκε κατά τη διάρκεια δημόσιας ακροαματικής διαδικασίας, εκφωνήθηκε δημόσια και ήταν διαθέσιμη στη γραμματεία του δικαστηρίου. Το αίτημα του προσφεύγοντα αφορούσε κυρίως τη λήψη αντιγράφου της απόφασης και όχι πρόσβαση στο κείμενο της απόφασης, αίτημα που δεν είχε απορριφθεί. Ο προσφεύγων, ο οποίος δεν ήταν διάδικος στην υπόθεση, βάσισε το αίτημά του σε ένα γε-

5. Κατά την Ελληνική νομοθεσία (άρθρο 22 παρ. 2 του Κώδικα Οργανισμού Δικαστηρίων) οι διάδικοι μπορούν να λάβουν αντίγραφο ή αποσπάσματα των αποφάσεων ή έγγραφα κάθε άλλης διαδικασίας, εκτός αυτών των ποινικών υποθέσεων. Οι τρίτοι μπορούν να λάβουν αντίγραφο ή αποσπάσματα των αποφάσεων μόνο αν έχουν έννομο συμφέρον, κατά την κρίση του δικαστή που διευθύνει το δικαστήριο.

νικό ενδιαφέρον πληροφόρησης, επιχειρηματολογώντας ότι όλες οι αποφάσεις θα πρέπει να είναι διαθέσιμες στο κοινό, καθώς έτσι θα προωθούνταν οι θεμιτοί σκοποί της διαφάνειας, της υπευθυνότητας και της ορθής απονομής της δικαιοσύνης. Όμως, δεν ανέφερε κάποιον συγκεκριμένο λόγο γιατί ένα αντίγραφο της απόφασης ήταν απαραίτητο για να μπορέσει να ασκήσει το δικαίωμα της ελευθερίας λήψης και διάδοσης πληροφοριών και ιδεών.

(β) φύση αιτούμενης πληροφορίας – όταν ζητείται πρόσβαση σε πληροφορία, στοιχείο ή έγγραφο, θα πρέπει γενικότερα να πληρούται το κριτήριο του δημοσίου συμφέροντος προκειμένου να υπάρχει αναγκαιότητα αυτό να αποκαλυφθεί, σύμφωνα με τη Σύμβαση. Η επίμαχη απόφαση αφορά δίκη ανάμεσα σε δύο ιδιώτες. Παρόλο που και τα δύο μέρη ήταν δημοσίως γνωστά, εντούτοις, η φύση της αιτούμενης πληροφορίας δεν πληρούσε το κριτήριο του απαραίτητου δημοσίου συμφέροντος προκειμένου να είναι αναγκαία η αποκάλυψή της.

(γ) ρόλος του προσφεύγοντος – ένας σημαντικός παράγοντας ήταν εάν το άτομο που ζητούσε πρόσβαση στην εν λόγω πληροφορία είχε σκοπό να πληροφορήσει το κοινό υπό την ιδιότητα του δημόσιου “επιτηρητή”. Όμως, σε αντίθεση με τους προσφεύγοντες σε προγενέστερες υποθέσεις όπου του Δικαστήριο διαπίστωσε ότι έχει εφαρμογή το άρθρο 10, ο προσφεύγων στην παρούσα υπόθεση δεν επικαλέστηκε κάποιον ειδικό ρόλο που ενδεχομένως να είχε για να ενισχύσει την πρόσβαση του κοινού στην είδηση και για να διευκολύνει τη διάδοση της πληροφορίας. Συνεπώς, δεν μπορεί να υποστηριχθεί ότι ο σκοπός των ενεργειών του ήταν βασικό στοιχείο ενός τεκμηριωμένου δημοσίου διαλόγου (εν αντιθέσει με την περίπτωση των υποθέσεων *Társaság, Magyar Helsinki Bizottság* και *Roşiianu*, όπου τα αιτήματα λήψης μια πληροφορίας προέρχονταν από ένα σωματείο, μια ΜΚΟ και έναν δημοσιογράφο).

Εν όψει των διαπιστώσεων σύμφωνα με τα κριτήρια (α), (β) και (γ), δεν ήταν απαραίτητο για το Δικαστήριο να αποφανθεί εάν η αιτούμενη από τον προσφεύγοντα πληροφορία ήταν διαθέσιμη. Υπό τις παρούσες συνθήκες, η λήψη αντιγράφου της απόφασης δεν είναι απαραίτητη για την άσκηση του δικαιώματος ελευθερίας έκφρασης του προσφεύγοντα. Επομένως, το άρθρο 10 δεν παρέχει δικαίωμα στον προσφεύγοντα να αποκτήσει αντίγραφο της απόφασης ή υποχρέωση της Κυβέρνησης να παρέχει τέτοια πληροφορία στον προσφεύγοντα.

Απαράδεκτη.

Υπόθεση Verlagsgruppe Droemer Knauer GmbH & Co. KG κατά Γερμανίας (Προσφυγή Νο 35030/13), απόφαση της 19ης Οκτωβρίου 2017

■ εκδοτικός οίκος – αποζημίωση

Η προσφεύγουσα εταιρία, ένας εκδοτικός οίκος, καταδικάστηκε να καταβάλει 10.000 ευρώ αποζημίωση σε ένα πρόσωπο που κατονομαζόταν σ’ ένα βιβλίο, που είχε εκδώσει, ως μέλος της μαφίας. Η εταιρία βασίστηκε και άντλησε πληροφορίες για το σχετικό εδάφιο σε μια, μεταξύ άλλων, εσωτερική έκθεση του Ομοσπονδιακού Γραφείου Εγκληματολογικών Ερευνών. Τα εθνικά δικαστήρια θεώρησαν ότι η προσφεύγουσα εταιρία δεν συμμορφώθηκε με το καθήκον της διενέργειας ενδελεχούς έρευνας με αποτέλεσμα να προσβάλει το δικαίωμα σεβασμού της προσωπικότητας του εν λόγω προσώπου. Ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου η προσφεύγουσα εταιρία ισχυρίστηκε ότι η υποχρέωση καταβολής αποζημίωσης παραβίασε το δικαίωμά της στην ελευθερία έκφρασης.

Το ερώτημα που κλήθηκε να απαντήσει το Δικαστήριο ήταν εάν τηρήθηκε δίκαιη ισορροπία μεταξύ της ελευθερίας έκφρασης της προσφεύγουσας εταιρίας και του δικαιώματος προστασίας της προσωπικής ζωής και υπόληψης του εν λόγω προσώπου. Τα σχετικά κριτήρια που θα ληφθούν υπόψη για την εξέταση της τήρησης της ισορροπίας μεταξύ των συγκρουόμενων συμφερόντων είναι: η συμβολή σε δημόσιο διάλογο, ο βαθμός στον οποίο επηρεάστηκε το πρόσωπο, ο σκοπός της ειδησεογραφίας, η μέθοδος απόκτησης της πληροφόρησης και η αξιοπιστία αυτής, η προηγούμενη συμπεριφορά του εμπλεκόμενου προσώπου, το περιεχόμενο, ο τύπος και οι συνέπειες της δημοσίευσης και η σοβαρότητα της επιβαλλόμενης κύρωσης.

Ειδικότερα, όσον αφορά στον τρόπο απόκτησης της πληροφόρησης και στην εγκυρότητα αυτής, το Δικαστήριο επανέλαβε ότι η προστασία που προσφέρει το άρθρο 10 στους δημοσιογράφους αναφορικά με την ενημέρωση για θέματα δημοσίου ενδιαφέροντος προϋποθέτει ότι ενεργούν καλή τη πίστει προκειμένου να παρέχουν ακριβή και αξιόπιστη ενημέρωση, σύμφωνα με την δημοσιογραφική ηθική. Ειδικοί λόγοι μόνο μπορούσαν να απαλλάξουν τα μέσα ενημέρωσης από τη σύνηθη υποχρέωσή τους να επιβεβαιώνουν το αληθές των συκοφαντικών για ιδιώτες δηλώσεων και ισχυρισμών. Εάν υφίστανται τέτοιοι λόγοι εξαρτάται εν προκειμένω από τη φύση και τον βαθμό της εν λόγω συκοφαντίας και τον βαθμό στον οποίο τα μέσα ενημέρωσης μπορούν εύλογα να θεωρήσουν τις πηγές τους αξιόπιστες. Το τελευταίο θέμα πρέπει να κριθεί σύμφωνα με την κατάσταση όπως ισχύει κατά τον υπό εξέταση χρόνο και απαιτεί, με τη σειρά του, εξέταση και άλλων στοιχείων, όπως την αυθεντία της πηγής, εάν διενεργήθηκε επαρκής έρευνα πριν από τη δημοσίευση, εάν τα άτομα που συκοφαντήθηκαν είχαν την ευκαιρία να υπερασπισθούν τον εαυτό τους και τον επείγοντα χαρακτήρα του θέματος.

Ο Τύπος δικαιούται συνήθως, όταν συνεισφέρει στον δημόσιο διάλογο για θέματα δικαιολογημένου ενδιαφέρο-

ντος, να επαφίεται στο περιεχόμενο επισήμων αναφορών και σε πληροφορίες που παρέχουν υπεύθυνοι τύπου στην εισαγγελία, δίχως να χρειάζεται να διενεργεί ανεξάρτητη έρευνα. Ωστόσο, το εθνικό δικαστήριο έκρινε ότι η προσφεύγουσα εταιρία υπερέβαλε στον βαθμό υποψίας που απέδιδαν οι επίσημες εσωτερικές εκθέσεις και δεν μπόρεσε να αποδείξει με πρόσθετα στοιχεία τον υψηλό βαθμό υποψίας. Τα εθνικά δικαστήρια επίσης τόνισαν ότι οι εκθέσεις του Ομοσπονδιακού Γραφείου Εγκληματολογικών Ερευνών δεν προορίζονταν για δημοσίευση και, συνεπώς, δεν απάλλασσε τους δημοσιογράφους από την υποχρέωση να διεξάγουν τη δική τους έρευνα. Θα πρέπει να διαχωρισθούν οι επίσημες δημόσιες εκθέσεις ή τα επίσημα δελτία τύπου και οι εσωτερικές επίσημες εκθέσεις. Ενώ οι δημοσιογράφοι μπορούν να στηριχθούν στις πρώτες, χωρίς περαιτέρω έρευνα, δεν ισχύει το ίδιο για τις τελευταίες. Αμφότερες οι κατηγορίες των πηγών θα έπρεπε να προσδιορισθούν σαφώς και οι ληφθείσες απ' αυτές πληροφορίες δεν θα πρέπει να παρουσιαστούν με τρόπο υπερβολικό. Αυτό ισχύει κυρίως με τις αναφορές σε κατηγορίες για εγκληματική συμπεριφορά, όπου το τεκμήριο αθωότητας αποτελεί θέμα. Το συμπέρασμα των εθνικών δικαστηρίων ότι η προσφεύγουσα εταιρία δεν παρείχε επαρκείς αποδείξεις για να τεκμηριώσει την κατηγορία ήταν δικαιολογημένο.

Τα εθνικά δικαστήρια εξισορρόπησαν προσεκτικά τα υπό εξέταση συγκρουόμενα συμφέροντα, σύμφωνα με τα κριτήρια που έθεσε η νομολογία του Δικαστηρίου και απέδωσαν μεγάλη σημασία στο αληθές του μεταφερόμενου μηνύματος. Υπό τις παρούσες συνθήκες και λαμβάνοντας υπόψη το περιθώριο διακριτικής μεταχείρισης που απολάμβαναν τα εθνικά δικαστήρια κατά την εξισορρόπηση των συγκρουόμενων συμφερόντων, δεν υπήρχε σοβαρός λόγος για το Δικαστήριο να υποκαταστήσει την άποψή του με εκείνη των εθνικών δικαστηρίων.

Μη παραβίαση άρθρου 10.

► Άρθρο 1 Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου – Προστασία της ιδιοκτησίας

Υπόθεση Κοσμάς και λοιποί κατά Ελλάδα (Προσφυγή Νο 20086/13), απόφαση 29ης Ιουνίου 2017

■ *επίλυση κτηματικής διαφοράς – ιερά μονή – χρησικτησία*

Οι μονές του Αγίου Όρους είναι νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου που απολαμβάνουν ειδικών προνομίων. Σύμφωνα με τον νόμο, δεν μπορούν να αποκτήσουν ακίνητη περιουσία με χρησικτησία, παρά μόνον όταν μπορούν να επικαλεσθούν αδιάλειπτες πράξεις νομής πριν από το 1915 και για πάνω από τριάντα έτη.

Το 2004, μια μονή διεκδίκησε δικαστικά την κυριότητα ενός οικοπέδου που χρησιμοποιούσε ο πρώτος προ-

σφεύγων. Στην αγωγή της, η μονή επικαλέσθηκε ότι το είχε αγοράσει το 1824 και επικουρικώς ότι το είχε αποκτήσει με χρησικτησία ασκώντας νομή από το 1882 έως το 1915. Ο προσφεύγων αρνήθηκε τους ισχυρισμούς της μονής και προσκόμισε μια σειρά τίτλων ιδιοκτησίας από το 1883 και ανέφερε μια σειρά ενεργειών που αφορούσαν την απόκτηση της κυριότητας του οικοπέδου από το 1974. Επίσης ισχυρίσθηκε ότι η άσκηση της αγωγής ήταν καταχρηστική.

Τα εθνικά δικαστήρια έκριναν ότι η μονή κατέστη κύριος του οικοπέδου με χρησικτησία από το 1912, καθώς ο προσφεύγων δεν απέδειξε αδιάλειπτη άσκηση νομής από τους προκατόχους του κατά την ίδια περίοδο. Συνεπώς, τα δικαστήρια έκριναν ότι οι πράξεις, σύμφωνα με τις οποίες ο προσφεύγων επικαλέσθηκε ότι απέκτησε κυριότητα δεν ήταν ισχυρές, εν όψει του γεγονότος ότι τα ακίνητα των μονών δεν υπόκειντο σε χρησικτησία. Ο ισχυρισμός περί καταχρηστικής άσκησης της αγωγής απορρίφθηκε.

(α) ύπαρξη «περιουσίας» και εφαρμοστέο δίκαιο – ο τίτλος κτήσης του προσφεύγοντα ή των προκατόχων του δεν αμφισβητήθηκε ποτέ (του είχε παρασχεθεί ακόμη και άδεια λειτουργίας για το εστιατόριο που διατηρούσε και άδεια ανέγερσης οικοδομής).

Το γεγονός ότι η κατάσταση αυτή γινόταν ανεκτή για μεγάλο χρονικό διάστημα έδειχνε ότι οι αρχές και η μονή αναγνώριζαν *de facto* ότι ο προσφεύγων και οι προκάτοχοί του είχαν περιουσιακό συμφέρον επί του ακινήτου, που συνίστατο στη νομή όπως αυτή αναγνωριζόταν και προστατευόταν από το εθνικό δίκαιο και ότι ουδέποτε έκαναν κάτι που να μαρτυρά ότι η κατάσταση θα ανατρεπόταν.

Εν ολίγοις, το περιουσιακό συμφέρον του προσφεύγοντος ήταν επαρκώς αποδεδειγμένο και σημαντικό ώστε να αποτελεί ουσιαστικό συμφέρον και επομένως «περιουσία», κατά την έννοια, που διατυπώνεται στο πρώτο εδάφιο του άρθρου 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου, το οποίο επομένως είναι εφαρμοστέο.

(β) παρέμβαση και αναλογικότητα – η αποβολή από το ακίνητο που επιβλήθηκε στον προσφεύγοντα, μετά από την έκδοση της απόφασης από τον Άρειο Πάγο, προβλεπόταν από τον νόμο και επιδίωκε θεμιτό σκοπό (την προστασία της ακίνητης περιουσίας της μονής από καταπατήσεις τρίτων).

Ωστόσο, το Δικαστήριο έκρινε, για τους παρακάτω λόγους, ότι επιβλήθηκε στον προσφεύγοντα ένα ειδικό και υπέρμετρο βάρος που δεν δικαιολογούταν από οποιοδήποτε θεμιτό δημόσιο συμφέρον.

Ο προσφεύγων, έχοντας την πεποίθηση ότι ήταν νόμιμος και καλόπιστος νομέας, βάσει σειράς τίτλων από το 1883, εγκατέστησε και λειτούργησε εκεί την επιχείρησή του με την οικογένειά του.

Τα εθνικά δικαστήρια δεν έλαβαν υπόψη τους εν λόγω τίτλους ιδιοκτησίας, ότι εκδόθηκαν διάφορες οικοδομικές άδειες και άδειες λειτουργίας στο όνομα του προσφεύγοντος ωσάν να ήταν αυτός ο κύριος του ακινήτου ή ότι κατέβαλε φόρο ακίνητης περιουσίας.

Ήταν γεγονός ότι οι διοικητικές αρχές δεν θα μπορούσαν να γνωρίζουν κατά τον χρόνο έκδοσης των αδειών ότι η μονή θα διεκδικούσε επιτυχώς την κυριότητα του οικοπέδου το 2004.

Όμως, οι νόμιμες διοικητικές πράξεις που εκδόθηκαν από τις δημόσιες αρχές δεν μπορούσαν παρά να ενισχύσουν το αίσθημα των αποδεκτών των εν λόγω πράξεων ότι το σύστημα κτήσης και μεταβίβασης του οικοπέδου ήταν σταθερό και αξιόπιστο και ότι νέμονταν καλόπιστα το επίμαχο ακίνητο.

Σε κάθε περίπτωση, ο προσφεύγων προέβαλε ενώπιον όλων των δικαστηρίων που εξέτασαν την υπόθεση τον ισχυρισμό της καταχρηστικής άσκησης της αγωγής από την νομή. Εάν ο εν λόγω ισχυρισμός γινόταν δεκτός θα

μπορούσε να διατηρήσει τη νομή του επίδικου ακινήτου. Όμως απορρίφθηκε από τα εθνικά δικαστήρια που έκριναν ότι οι δαπάνες στις οποίες υπεβλήθη ο προσφεύγων προκειμένου να εκμεταλλευθεί εμπορικά το επίδικο ακίνητο συμψηφίσθηκαν από τα κέρδη της επιχείρησής του και ότι απήλαυσε τα προνόμια αυτά για μεγάλο χρονικό διάστημα χωρίς να καταβάλει μίσθωμα στη μονή ως αντάλλαγμα για τη χρήση του ακινήτου.

Κατά συνέπεια, τα δικαστήρια δεν έλαβαν υπόψη τους ότι η απόφασή τους συνεπαγόταν για τον προσφεύγοντα την απώλεια του εργαλείου της δουλειάς του, από το οποίο ο ίδιος και η οικογένειά του βιοπορίζονταν από το 1986.

Παραβίαση άρθρου 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου.

Άρθρον 41: το Δικαστήριο επιδίκασε στον προσφεύγοντα, για ηθική βλάβη και περιουσιακή ζημία, το ποσό των 75.000 ευρώ.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Β. Σχολιασμένη Νομολογία ΕΔΔΑ

► Προστασία της ιδιοκτησίας και κρίσιμος χρόνος υπολογισμού της αποζημίωσης σε περίπτωση αναγκαστικής απαλλοτρίωσης

Η εφαρμογή ως κρίσιμου χρόνου, για τον οριστικό καθορισμό της αποζημίωσης, του χρόνου της πρώτης συζήτησης ενώπιον του αρμόδιου δικαστηρίου, διαταράσσει τη δίκαιη ισορροπία μεταξύ του δικαιώματος της ιδιοκτησίας και του δημοσίου συμφέροντος

άρθρο 1 του 1ου Προσθέτου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ – αναγκαστική απαλλοτρίωση – καθορισμός οριστικής τιμής μονάδας αποζημίωσης – κρίσιμος χρόνος υπολογισμού της αξίας του ακινήτου για τον προσδιορισμό της αποζημίωσης – χρόνος πρώτης συζήτησης ενώπιον του αρμόδιου δικαστηρίου – εγγύτερος χρόνος στην καταβολή της αποζημίωσης – αρχή της αναλογικότητας – άρθρο 17 του Συντάγματος – εύλογο ποσό αποζημίωσης

ΕΔΔΑ, Προσφυγή Νο 41230/12, Υπόθεση Πουλημένος και λοιποί κατά Ελλάδα, απόφαση της 20^{ης} Ιουλίου 2017

Το έτος 1959 κηρύχθηκε αναγκαστική απαλλοτρίωση, λόγω ρυμοτομίας και προσκύρωσης για διάνοιξη δρόμου, ενός ακινήτου, κείμενου στην περιοχή του Δήμου Ελληνικού, στην Αθήνα, ήδη ιδιοκτησίας των προσφευγόντων. Οι προσφεύγοντες κατέθεσαν ενώπιον του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών, αίτηση για καθορισμό προσωρινής τιμής μονάδας αποζημίωσης, η οποία συζητήθηκε την 27.03.1998. Με την υπ' αριθμό 1836/1998 απόφασή του, το πρωτοβάθμιο δικαστήριο καθόρισε την προσωρινή τιμή μονάδας στο ποσό των 90.000 δρχ/τμ (άλλως 264 €/τμ), λαμβάνοντας υπόψη, ως κρίσιμο χρόνο για τον υπολογισμό της, την ημερομηνία συζήτησης της υπόθεσης.

Στη συνέχεια, οι προσφεύγοντες κατέθεσαν, ενώπιον του Πολυμελούς Πρωτοδικείου Αθηνών¹, αίτηση για τον καθορισμό οριστικής τιμής μονάδας αποζημίωσης (στο εξής αναφερόμενη και ως «Κ.Ο.Τ.Μ.Α.»), δικάσιμος της οποίας ορίστηκε η 09.11.1999. Με τη με αριθμό 9369/1999 προδικαστική του απόφαση, το δικαστήριο διέταξε τη διενέργεια πραγματογνωμοσύνης για τον προσδιορισμό της πραγματικής αξίας του απαλλοτριούμενου ακινήτου. Ακολούθως, με τη με αριθμό 340/2005 απόφασή του, το ίδιο ως άνω πρωτοβάθμιο δικαστήριο καθόρισε την οριστική τιμή μονάδας αποζημίωσης στο

ποσό των 320 €/τμ, λαμβάνοντας υπόψη ως χρόνο για τον υπολογισμό της αξίας του ακινήτου την ημερομηνία συζήτησης της αίτησης για τον καθορισμό προσωρινής τιμής μονάδας.

Στις 31.08.2009, οι προσφεύγοντες καταθέτουν έφεση-αίτηση επανακαθορισμού οριστικής τιμής μονάδας, ενώπιον του Εφετείου Αθηνών, δικάσιμος της οποίας ορίστηκε η 12.10.2010, ισχυριζόμενοι ότι από την ημερομηνία του αρχικού καθορισμού οριστικής τιμής μονάδας αποζημίωσης, η αξία του ακινήτου έχει αυξηθεί ουσιαστικά, αιτούμενοι ταυτόχρονα από το δικαστήριο να προσδιορίσει την οριστική τιμή μονάδας στο ποσό των 1.320 €/τμ. Το Εφετείο, με τη με αριθμό 179/18.01.2012 απόφασή του, έκρινε ότι το πρωτοβάθμιο δικαστήριο εφήρμοσε εσφαλμένα τις νομοθετικές διατάξεις, ανατρέχοντας στην ημερομηνία συζήτησης της αίτησης για τον καθορισμό προσωρινής τιμής μονάδας, προκειμένου να καθορίσει την αξία του επίδικου ακινήτου και υπήγαγε την ένδικη διαφορά στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 17 παρ. 2 του Συντάγματος υπό την αναθεωρημένη του μορφή. Ακολούθως, καθόρισε ως οριστική τιμή μονάδας το ποσό των 420 €/τμ, λαμβάνοντας υπόψη ως χρόνο υπολογισμού την 09.11.1999, ημερομηνία αρχικής συζήτησης για τον καθορισμό οριστικής τιμής μονάδας, υπογραμμίζοντας ότι κατά τη συγκεκριμένη ημερομηνία η αποδεικτική διαδικασία ήταν πλήρης και ότι η αξία του ακινήτου είχε υποστεί σημαντική αύξηση. Με τις παραδοχές αυτές, το δικαστήριο ευθυγραμμίσθηκε με τη με αριθμό 14/2011 απόφαση της Ολομελείας του Αρείου Πάγου, που έχει κρίνει επί του σχετικού ζητήματος ότι «... επί απαλλοτριώσεων προς εφαρμογή σχεδίων πόλεων και ανάπτυξη οικιστικών περιοχών, ως κρίσιμος χρόνος για τον προσδιορισμό της πραγματικής αξίας του απαλλοτριούμενου ακινήτου λογίζεται ο χρόνος της συζήτησης για τον οριστικό καθορισμό της αποζημίωσης, εφόσον η συζήτηση αυτή γίνεται υπό την ισχύ των αναθεωρημένων διατάξεων του άρθρου 17 παρ. 2 Συντ. και μετά την παρέλευση έτους από τη συζήτηση για τον προσωρινό καθορισμό, έστω και αν η σχετική αίτηση υποβλήθηκε πριν από τη θέση σε ισχύ των ανωτέρω αναθεωρημένων συνταγματικών διατάξεων. Ο δε χρόνος της συζήτησης για τον οριστικό καθορισμό της αποζημίωσης είναι πάντοτε ο χρόνος της πρώτης συζήτησης ενώπιον του αρμόδιου δικαστηρίου, καθώς τότε παγιποιείται το αντικείμενο της αποδεικτικής διαδικασίας και της δικαστικής έρευνας. Άλλωστε, η νέα ρύθμιση του άρθρου 17 παρ. 2 εδ. γ' του Συντάγματος έχει εισαχθεί προκειμένου να εναρμονιστεί το εσωτερικό δίκαιο προς τη νομολογία του ΕΔΔΑ αναφορικά με την έννοια της προστασίας του δικαιώματος της ιδιοκτησίας».

1. Καθ' ύλην αρμόδιο δικαστήριο για τον προσδιορισμό ΚΟΤΜΑ, σύμφωνα με το ισχύον νομοθετικό καθεστώς κατά το χρόνο κατάθεσης της ένδικης αίτησης. Πλέον καθ' ύλην αρμόδιο δικαστήριο είναι το Εφετείο με τριμελή σύνθεση, στην περιφέρεια του οποίου βρίσκεται η απαλλοτριούμενη έκταση (άρθρο 20 ν. 2882/2001).

Η κρίση του Δικαστηρίου

Το ΕΔΔΑ έκρινε παραδεκτή και βάσιμη την αίτηση των προσφευγόντων, απορρίπτοντας τις ενστάσεις της κυβέρνησης α) περί μη εξάντλησης των εθνικών ενδίκων μέσων με το επιχείρημα ότι οι προσφεύγοντες θα μπορούσαν να ζητήσουν είτε άρση της απαλλοτρίωσης σύμφωνα με το άρθρο 17 παρ. 4 του Συντάγματος μετά την μη καταβολή της προσωρινής αποζημίωσης είτε να αξιώσουν αποζημίωση κατ' άρθρο 105 Εισ.ΝΑΚ για την μη καταβολή αποζημίωσης και β) περί μη συνδρομής της ιδιότητας του «θύματος» στο πρόσωπο των αιτούντων.

Ως προς την ουσία της ένδικης διαφοράς, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι αιτιάσεις εμπίπτουν *ratione materiae* στο άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ (στο εξής αναφερόμενο και ως «ΠΠΠ»), το οποίο καθιερώνει την αρχή του σεβασμού της περιουσίας, στην οποία συμπεριλαμβάνεται και η προστασία της ιδιοκτησίας καθώς και η ειδικότερη έκφανση αυτής, ως προς την υποτίμηση της αποζημίωσης των προσφευγόντων από αναγκαστική απαλλοτρίωση². Αφετηρία της δικανικής κρίσης είναι η διερεύνηση της τήρησης δίκαιης ισορροπίας μεταξύ των απαιτήσεων του γενικού συμφέροντος και των επιταγών της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ατόμου, αποβλέποντας στη χρυσή τομή μεταξύ τους³. Σημειώνεται ότι η μη επίδικση ενός ευλόγου ποσού ως αποζημίωση σε σχέση με την αξία του ακινήτου συνιστά παραβίαση του δικαιώματος του άρθρου 1 του ΠΠΠ⁴. Το Δικαστήριο, κατά τη στάθμιση των στοιχείων που αποσκοπούν στην τήρηση της δίκαιης ισορροπίας, συνεκτιμά και την πάροδο του χρόνου από την κήρυξη της απαλλοτρίωσης έως την καταβολή της αποζημίωσης, οπότε και εξετάζει αν οι αρμόδιες αρχές προέβησαν σε επικαιροποίηση του ποσού της, δεδομένης της παρόδου ικανού χρονικού διαστήματος⁵.

Ειδικότερα, επισημαίνει ότι, σύμφωνα με το άρθρο 17 παρ. 2 του Συντάγματος του 2001, αν η συζήτηση της αίτησης για τον καθορισμό οριστικής τιμής μονάδας αποζημίωσης έλαβε χώρα κατόπιν παρόδου χρονικού διαστήματος πέραν του ενός έτους από εκείνη για τον καθορισμό προσωρινής, ενδείκνυται να ληφθεί υπόψη ως χρόνος υπολογισμού εκείνος της συζήτησης για τον

καθορισμό της οριστικής. Σκοπός της ανωτέρω διάταξης είναι να θεωρείται ως κρίσιμος χρόνος υπολογισμού εκείνος ο οποίος είναι εγγύτερος χρονικά στην καταβολή του ποσού της αποζημίωσης στους δικαιούχους, ώστε η αποζημίωση να είναι «πλήρης», όπως απαιτεί και το γράμμα του νόμου. Εξ αντιδιαστολής, το Δικαστήριο σημειώνει πως η απόφαση της Ολομελείας του ΑΠ στο πλαίσιο ερμηνείας της προαναφερόμενης διάταξης, θεώρησε ότι για τον υπολογισμό πρέπει να ληφθεί υπόψη η ημερομηνία δικασίμου για τον ΚΟΤΜΑ, ακόμα κι αν το Δικαστήριο στη συγκεκριμένη δικάσιμο δεν προχώρησε στην ουσιαστική εξέταση της υπόθεσης, αλλά ανέβαλε τη συζήτηση για διενέργεια αποδείξεων ή άλλο λόγο.

Εξετάζοντας προσεκτικά τους ισχυρισμούς της κυβέρνησης περί ασφάλειας δικαίου, τονίζει ότι η δυνατότητα αναπροσαρμογής της αποζημίωσης από τα δικαστήρια είναι επωφελής για αμφοτέρωτα μέρη. Για το μεν κράτος, επειδή μειώνονται οι περιπτώσεις αυτεπάγγελτης άρσης της απαλλοτρίωσης σε περίπτωση μη καταβολής του ποσού της αποζημίωσης και για δε τον θιγόμενο ιδιοκτήτη, επειδή επιτρέπει είτε την επίδικση ενός ποσού πλήρους αποζημίωσης είτε την αντικατάσταση του ακινήτου του με άλλο ίσης αξίας.

Με βάση τα εκτιθέμενα πραγματικά περιστατικά, θεωρεί ότι το εφετείο λαμβάνοντας υπόψη για τον υπολογισμό της αποζημίωσης την ημερομηνία συζήτησης κατά την οποία διατάχθηκε πραγματογνωμοσύνη, χωρίς να προχωρήσει στην ουσιαστική εξέταση της υπόθεσης και να προσδιορίσει εν τέλει την οριστική τιμή μονάδας, δεν άφησε κανένα περιθώριο διαφοροποίησης που μπορούσε να ανακύψει ως προς την αξία του ακινήτου, μεταξύ της συγκεκριμένης ημερομηνίας και εκείνης κατά την οποία τελικώς αποφάνθηκε. Συνακόλουθα, έκρινε ότι οι προσφεύγοντες υπέστησαν ένα δυσανάλογο και υπερβολικό βάρος, που διέκοψε τον σύνδεσμο της δίκαιης ισορροπίας, η οποία θα έπρεπε να κυριαρχεί, τηρουμένων των αναλογιών, μεταξύ του δικαιώματος προστασίας της περιουσίας και των γενικού συμφέροντος απαιτήσεων⁶.

Εκτιμά ότι δεν εμπίπτει στην αρμοδιότητά του να αποφανθεί επί του ακριβούς ποσού που θα έπρεπε να επιδικασθεί στους προσφεύγοντες εξαιτίας των διακυμάνσεων της εμπορικής αξίας του ακινήτου, του πληθωρισμού ή όποιας άλλης πιθανής αιτίας.

Διαπιστώνει παραβίαση του άρθρου 1 του ΠΠΠ της ΕΣΔΑ και επιδικάζει στους προσφεύγοντες ποσό 39.150 € για υλική ζημία και ποσό 2.000 € για την ηθική βλάβη που υπέστησαν.

2. ΕΔΔΑ, *Almeida Garrett, Mascarenhas Falcao και λοιποί κατά Πορτογαλίας*, απόφαση της 11.01.2000, παρ. 43, 48, *Ζαχαράκης κατά Ελλάδας*, απόφαση της 13.07.2006, παρ. 29, *Νάστου κατά Ελλάδας* (αριθ. 2), απόφαση της 15.07.2005, παρ. 31.

3. ΕΔΔΑ, *Almeida Garrett, Mascarenhas Falcao και λοιποί κατά Πορτογαλίας*, απόφαση της 11.01.2000, παρ. 54.

4. ΕΔΔΑ, *Πουλημένος και λοιποί κατά Ελλάδας*, παρ. 45 και ΕΔΔΑ, *Μάλαμα κατά Ελλάδας*, απόφαση της 18.04.2002, παρ. 48.

5. ΕΔΔΑ, *Akkus κατά Τουρκίας*, απόφαση της 09.07.1997, παρ. 29-31.

6. ΕΔΔΑ, *Ζαχαράκης κατά Ελλάδας*, απόφαση της 13.07.2006, παρ. 33 και *Yetis και λοιποί κατά Τουρκίας*, απόφαση της 06.07.2010, παρ. 56.

Παρατηρήσεις

Αφροδίτη-Κανέλλα Δημοπούλου*

I. Εισαγωγή

Η Ελλάδα, έχοντας επικυρώσει τόσο την ΕΣΔΑ όσο και το Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο, είναι *ratione temporis* παθητικά νομιμοποιούμενη για παραβιάσεις του εν λόγω άρθρου. Η δε παραβίαση του άρθρου 1 του ΠΠΠ συνιστά έναν από τους συχνότερους λόγους για τους οποίους εγκαλείται η χώρα μας⁷ και το ΕΔΔΑ έχει ήδη επιληφθεί πολλών συναφών υποθέσεων, παρέχοντας ένα ευρύ φάσμα νομολογιακών προηγούμενων. Μια από τις χαρακτηριστικότερες αποφάσεις, την οποία αξίζει να μνημονεύσουμε, είναι η απόφαση *Παπαμιχαλόπουλος και λοιποί κατά Ελλάδα*, με αντικείμενο μια *de facto* απαλλοτριώση⁸, όπου για πρώτη φορά το Δικαστήριο, δυνάμει του άρθρου 41 της ΕΣΔΑ, εφάρμοσε την αρχή της *restitutio in integrum*, ήτοι της πλήρους αποκατάστασης, διατάσσοντας την αποκατάσταση των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων των αιτούντων⁹.

II. Επί της απόρριψης των προβαλλόμενων ενστάσεων

α) Το ΕΔΔΑ υπενθύμισε ότι ο κανόνας της προηγούμενης εξάντλησης των εσωτερικών ένδικων μέσων δεν θα πρέπει να ερμηνεύεται τυπολατρικά, εκτιμώντας ότι οι προσφεύγοντες άσκησαν όλα τα ένδικα μέσα που αφορούσαν στην ουσιαστική εξέταση της υπόθεσής τους. Ειδικότερα, έκρινε ότι τα ένδικα βοηθήματα που υπέδειξε η κυβέρνηση δεν είναι πρόσφορα, ώστε να αποζημιώσουν τους αιτούντες. Σύμφωνα με την πάγια θέση του Δικαστηρίου, όταν ένα ένδικο βοήθημα έχει ήδη ασκηθεί, η άσκηση ενός ακόμα ενδίκου βοηθήματος που αποβλέπει στον ίδιο σκοπό, παρέλκει¹⁰. Η προσφορότητα του ενδίκου μέσου κρίνεται με γνώμονα την αποτελεσματικότητά του σε συνδυασμό με το αν έχει ουσιωδώς επανορθωτικό χαρακτήρα. Το αίτημα περί άρσης της αποζημίωσης δεν ανταποκρίνεται στο ζητούμενο των προσφευγόντων, όντας τελείως διαφορετικής φύσης, ενώ το προβλεπόμενο στο άρθρο 105 Εισ.ΝΑΚ ένδικο βοήθημα, που εισάγεται ενώπιον των διοικητικών και όχι των πολιτικών δικα-

στηρίων δεν θα μπορούσε να συμβάλλει στον επανακαθορισμό της αποζημίωσης του επίδικου ακινήτου.

β) Στην έννοια του θύματος εμπίπτει τόσο το φυσικό πρόσωπο όσο και ένας μη κυβερνητικός οργανισμός κατ' άρθρο 34 της ΕΣΔΑ, υπό την προϋπόθεση ότι ο αιτών πλήττεται προσωπικά και ευθέως από την προβαλλόμενη παραβίαση. Ο ιδιαίτερος σύνδεσμος μεταξύ του προσφεύγοντος και της καταγγελλόμενης πράξης ή παράλειψης είναι προαπαιτούμενο προκειμένου να αποφεύγεται ένα είδος *actio popularis*, δια της οποίας θα μπορούσε οποιοσδήποτε να εισάγει προσφυγή στο ΕΔΔΑ για ζητήματα ασυμβατότητας της νομοθεσίας με την ΕΣΔΑ¹¹. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η *ratione personae* ανάγεται σε *sine qua non* προϋπόθεση του παραδεκτού της αίτησης. Η ένσταση της κυβέρνησης περί μη συνδρομής της ιδιότητας του «θύματος» στο πρόσωπο των αιτούντων, η οποία ορθά απορρίφθηκε από το Δικαστήριο, είναι δυστυχώς μία από τις χαρακτηριστικές περιπτώσεις προβολής αλυσιτελών ενστάσεων από πλευράς κράτους και τούτο διότι προκύπτει από το ιστορικό της προσφυγής πέρα από κάθε αμφιβολία ότι στο πρόσωπό τους συντρέχει άμεσο και προσωπικό συμφέρον.

III. Νομικό πλαίσιο

Το άρθρο 17 παρ. 2 εδάφιο γ' του Συντάγματος, που προστέθηκε με τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001, προβλέπει ότι: «Κανένας δεν στερείται την ιδιοκτησία του, παρά μόνο για δημόσια ωφέλεια που έχει αποδειχθεί με τον προσήκοντα τρόπο, όταν και όπως ο νόμος ορίζει, και πάντοτε αφού προηγηθεί πλήρους αποζημίωση, που να ανταποκρίνεται στην αξία την οποία είχε το απαλλοτριούμενο κατά το χρόνο της συζήτησης στο δικαστήριο για τον προσωρινό προσδιορισμό της αποζημίωσης. Αν ζητηθεί απευθείας ο οριστικός προσδιορισμός της αποζημίωσης, λαμβάνεται υπόψη η αξία κατά το χρόνο της σχετικής συζήτησης στο δικαστήριο. Αν η συζήτηση για τον οριστικό προσδιορισμό της αποζημίωσης διεξαχθεί μετά την παρέλευση έτους από τη συζήτηση για τον προσωρινό προσδιορισμό, τότε για τον προσδιορισμό της αποζημίωσης λαμβάνεται υπόψη η αξία κατά το χρόνο της συζήτησης για τον οριστικό προσδιορισμό». Σημειώνεται ότι η ανωτέρω διάταξη έχει ενσωματωθεί και επαναλαμβάνεται αυτούσια και στον κώδικα αναγκαστικών απαλλοτριώσεων ακινήτων (εφεξής «ΚΑΑΑ») στο άρθρο 13 του Ν. 2882/2001, όπως τροποποιήθηκε και ισχύει.

Ο αναθεωρητικός νομοθέτης με την εισαγωγή της ανωτέρω διάταξης προσπάθησε να διασφαλίσει την καταβολή πλήρους αποζημίωσης στους θιγόμενους ιδιοκτήτες, εναρμονίζοντας ταυτόχρονα το εθνικό νομοθετικό πλαίσιο με την ΕΣΔΑ. Ωστόσο, η εισαγωγή της διάταξης *per se* δεν

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Ερευνήτρια ΚΔΕΟΔ

7. http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=reports&c=#n1347956700110_pointer.

8. ΕΔΔΑ, *Παπαμιχαλόπουλος και λοιποί κατά Ελλάδα*, απόφαση της 31.10.1995, παρ. 34.

9. H. KELLER / C. MARTI, *Reconceptualizing Implementation: The Judicialization of the Execution of the European Court of Human Rights' Judgments*, EJIL, 2015, σ. 836.

10. ΕΔΔΑ, *Micallef κατά Μάλτας*, απόφαση της 15.10.2009, παρ. 58.

11. Π. ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, σε Λ.-Α. Σισλιάνο (διευθ. εκδ.), *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Ερμηνεία κατ' άρθρο*, 2^η έκδ., εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σ. 664.

άμβλυσε όλα τα προβλήματα στην πράξη, δεδομένου ότι το πεδίο εφαρμογής της δεν καλύπτει όλες ανεξαιρέτως τις απαλλοτριώσεις και τούτο διότι η μεταβατική διάταξη του άρθρου 117 παρ. 5¹² του Συντάγματος προβλέπει ότι «το άρθρο 17 καταλαμβάνει τις αποζημιώσεις που κηρύσσονται από την θέση σε ισχύ της αναθεωρημένης διάταξης και εφεξής», ήτοι μετά την 18.04.2001.

Ως εκ τούτου και το ζήτημα του κρίσιμου χρόνου που λαμβάνεται υπόψη για την αξία του απαλλοτριουμένου ακινήτου, σε περίπτωση που η συζήτηση για τον οριστικό προσδιορισμό της αποζημιώσεως διεξάγεται μετά την παρέλευση έτους από τη συζήτηση για τον προσωρινό προσδιορισμό, και ρυθμίζεται με την διάταξη του άρθρου 17 παρ. 2 εδάφιο γ, ισχύει από τότε που αυτή τέθηκε σε ισχύ.

Το άρθρο 29 παρ. 4 του ΚΑΑΑ (Ν.2882/2001) αποκλείει από το πεδίο εφαρμογής του απαλλοτριώσεις που κηρύχθηκαν πριν από την 1η Φεβρουαρίου 1971, στις οποίες εφαρμόζονται οι διατάξεις από τις οποίες διέπονταν μέχρι την έναρξη ισχύος του ΚΑΑΑ. Προβλέπει, ωστόσο, ότι οι διατάξεις του τυγχάνουν εφαρμογής σε ζητήματα που αφορούν στον καθορισμό της οριστικής τιμής μονάδας αποζημίωσης, εφόσον έχει κοινοποιηθεί κατά την έναρξη ισχύος αυτού, η σχετική αίτηση για καθορισμό οριστικής τιμής μονάδας.

Κατ' ακολουθία των προεκτεθέντων, επί αναγκαστικής απαλλοτριώσεως που κηρύχθηκε πριν από την 01.02.1971, όπως στην προκείμενη υπόθεση, που η απαλλοτρίωση του ακινήτου κηρύχθηκε το 1959, σε περίπτωση που η συζήτηση της αίτησης για τον οριστικό προσδιορισμό της αποζημιώσεως του απαλλοτριουμένου ακινήτου ενώπιον του αρμόδιου Πολυμελούς Πρωτοδικείου γίνεται υπό την ισχύ των αναθεωρημένων διατάξεων του άρθρου 17 του Συντάγματος και μετά την παρέλευση έτους από τη συζήτηση για τον προσωρινό προσδιορισμό της αποζημιώσεως, ως κρίσιμος χρόνος για την πραγματική αξία του ακινήτου λαμβάνεται υπόψη ο χρόνος της συζητήσεως για τον οριστικό προσδιορισμό, ακόμη και αν η σχετική αίτηση έχει ασκηθεί πριν από την έναρξη της ισχύος της αναθεωρημένης διάταξης. Η λύση αυτή προκρίνεται και για λόγους συμβατότητας με τη διάταξη του άρθρου 1 του ΠΠΠ της ΕΣΔΑ.

IV. Η συλλογιστική του Δικαστηρίου ως προς την τήρηση δίκαιης ισορροπίας

Αφ' ης στιγμής παρατηρείται επέμβαση στο περιουσιακό δικαίωμα, το Δικαστήριο για να ελέγξει αν αυτή είναι σύμφωνη με το άρθρο 1 του ΠΠΠ εξετάζει σωρευτικά

12. Οι αναγκαστικές απαλλοτριώσεις που κηρύχθηκαν ή που θα κηρυχθούν εωσότου οι κείμενοι νόμοι για τις αναγκαστικές απαλλοτριώσεις προσαρμόσουν στις διατάξεις του Συντάγματος διέπονται από τις διατάξεις που ισχύουν κατά το χρόνο που κηρύσσονται.

τα εξής στοιχεία: α) αν η επέμβαση προβλέπεται από τον νόμο, β) αν πραγματοποιείται για λόγους δημόσιας ωφέλειας ή συμφέροντος και γ) αν η επέμβαση στην ειρηνική απόλαυση των αγαθών είναι αναγκαία στο πλαίσιο μιας δημοκρατικής κοινωνίας, επιδιώκοντας νόμιμο σκοπό, ήτοι αν έχει τηρηθεί δίκαιη ισορροπία μεταξύ του εν λόγω συμφέροντος και των ατομικών δικαιωμάτων¹³. Η μη συνδρομή έστω και μιας εκ των ανωτέρω προϋποθέσεων συνιστά παραβίαση του άρθρου 1 του ΠΠΠ.

Στη σχολιαζόμενη απόφαση, παρατηρούμε ότι διαπιστώνεται παραβίαση εξαιτίας της μη τήρησης της δίκαιης ισορροπίας, η οποία θεωρείται ότι διαταράσσεται, όταν το άτομο στο οποίο ανήκει το περιουσιακό δικαίωμα επωμίζεται ένα ειδικό και υπερβολικό βάρος¹⁴. Σε περιπτώσεις αναγκαστικής απαλλοτριώσεως, εγγενές στοιχείο της εξισορρόπησης των συμφερόντων είναι και η καταβολή αποζημίωσης, η οποία συνιστά μια εκ των θετικών υποχρεώσεων του κράτους για την προστασία της ιδιοκτησίας. Παρότι η καταβολή αποζημίωσης δεν προβλέπεται ρητά στο άρθρο 1 του ΠΠΠ¹⁵, προκύπτει έμμεσα και έχει νομολογηθεί στη συντριπτική πλειοψηφία αποφάσεων του ΕΔΔΑ. Επιμέρους καθοριστικό ζήτημα αποτελεί ο χρόνος υπολογισμού αυτής, δεδομένου ότι – μη τηρουμένων των αναλογιών – η τελικώς καταβληθσόμενη αποζημίωση, δύναται να μην ανταποκρίνεται στην πραγματική αξία του ακινήτου. Συνεπώς, οι όροι ή οι συνθήκες της αποζημίωσης, όπως αυτοί διαμορφώνονται από το εσωτερικό δίκαιο των κρατών μελών είναι σημαντικό κριτήριο για την επίτευξη του σκοπού της αρχής της αναλογικότητας. Επιπροσθέτως, θα πρέπει να μην έχει εμφιλοχωρήσει ουσιώδης μεταβολή της αξίας του ακινήτου από τον κρίσιμο χρόνο προσδιορισμού της αποζημίωσης, μέχρι τον χρόνο καταβολής της, ώστε να μπορεί να θεωρηθεί ουσιαστικά ως μέσο επανόρθωσης της «ζημίας».

Στο πλαίσιο εξέτασης της ύπαρξης αναλογικότητας ανάμεσα στον επιδιωκόμενο σκοπό και τη στέρηση της ιδιοκτησίας, το Δικαστήριο λαμβάνει ειδικότερα υπόψη την επιδίκαση ενός εύλογου ποσού για τη στέρηση της περιουσίας. Η μη καταβολή του συνιστά, κατά κανόνα, δυσανάλογη επέμβαση¹⁶ και υπέρμετρη προσβολή του περιουσιακού

13. Α. GRGIC ... [κ.ά.], Το δικαίωμα προστασίας της περιουσίας, Εγχειρίδιο για την εφαρμογή της ΕΣΔΑ, 2007, Συμβούλιο της Ευρώπης, σ. 12, διαθέσιμο σε: <https://rm.coe.int/168007ff55>.

14. ΕΔΔΑ, *Depalle κατά Γαλλίας*, 29.03.2010, παρ. 83.

15. Ό.π., υποσημ. 13, σ. 6. Μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις έχει δικαιολογηθεί η μη καταβολή αποζημίωσης, ΕΔΔΑ, *Jahn και λοιποί κατά Γερμανίας*, απόφαση της 22.01.2004.

16. Μ.-Α. ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ, σε Λ.-Α. Σισιλιάνο (διευθ. εκδ), Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ό.π., σ. 799. Βλ. και ΕΔΔΑ, *Vistins και Perep Jolkins κατά Λετονίας*, απόφαση της 25.10.2012, παρ. 110 (Σε περιπτώσεις νόμιμων αναγκαστικών

δικαιώματος. Το δε εύλογο ή μη του επιδικαζόμενου ποσού συναρτάται με την έννοια της πλήρους αποζημίωσης, όπως αυτή αποδίδεται και στη λεκτική διατύπωση του Συντάγματος. Το Δικαστήριο εξετάζει ειδικότερα, αν η διοίκηση προέβη σε επανακαθορισμό του ποσού της αποζημίωσης, στην περίπτωση που παρήλθε ικανός χρόνος από τον προσδιορισμό του ύψους της αποζημίωσης έως την καταβολή της, ώστε να υφίσταται ουσιώδης μεταβολή μεταξύ της τρέχουσας αξίας του ακινήτου και αυτής που προσδιορίστηκε¹⁷. Πράγματι, το Δικαστήριο έχει κρίνει επανειλημμένα ότι μια αποζημίωση δεν θα ήταν καθ' όλα πλήρης εάν για τον προσδιορισμό της δεν συνεκτιμούνταν και στοιχεία ικανά να μειώσουν την αξία της, όπως η παρέλευση μεγάλου χρονικού διαστήματος έως την καταβολή αποζημίωσης, το ύψος της οποίας είχε καθορισθεί πολλά έτη προηγουμένως και χωρίς αναπροσαρμογή της κατά την ημερομηνία εξόφλησης¹⁸.

V. Συσχετισμός του σκεπτικού της απόφασης του ΕΔΔΑ με εκείνο του εθνικού δικαστηρίου

Το νομικό ζήτημα που ανακύπτει από την απόφαση του εθνικού δικαστηρίου έγκειται στο αληθές περιεχόμενο του όρου «συζήτηση»¹⁹ στην περίπτωση δηλαδή που η επί της ουσίας συζήτηση της διαφοράς πραγματοποιείται μετά την πάροδο ικανού χρόνου από την πρώτη συζήτηση, όπως συνέβη εν προκειμένω.

Σε σχέση με τα προεκτεθέντα και τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζει το ΕΔΔΑ το ζήτημα του υπολογισμού της αποζημίωσης, αξίζει να προβούμε σε αντιπαραβολή του σκεπτικού της απόφασης του ΕΔΔΑ με εκείνου του εθνικού δικαστηρίου και ειδικότερα εκείνου της ΟΛΑΠ, στο

απαλλοτριώσεων για σκοπούς δημοσίας ωφέλειας, λόγους δημοσίου συμφέροντος, όπως η διάνοιξη δρόμων, μόνο η πλήρης αποζημίωση μπορεί να θεωρηθεί ευλόγα ανταποκρινόμενη στην αξία της περιουσίας).

17. ΕΔΔΑ, *Akkus κατά Τουρκίας*, απόφαση της 09.07.1997, παρ. 26-31 και ΕΔΔΑ, *Τσιρικάκης κατά Ελλάδας*, απόφαση της 17.01.2002 παρ. 55-60: Οι προσφεύγοντες είχαν εισπράξει την αποζημίωση 15,5 έτη μετά τον προσωρινό προσδιορισμό της, οπότε εκείνη είχε απομειωθεί εξαιτίας του πληθωρισμού, μην αντιπροσωπεύοντας πλέον την πραγματική αξία του απαλλοτριωθέντος ακινήτου(παρ. 56-62).

18. ΕΔΔΑ, *Ζαχαράκης κατά Ελλάδας*, απόφαση της 13.07.2006: Η παράλειψη αποζημίωσης του προσφεύγοντος για την υποτίμηση της αποζημίωσης της απαλλοτρίωσης λόγω σημαντικής χρονικής απόστασης – 30 έτη – μεταξύ του προσωρινού και οριστικού προσδιορισμού είχε αλλοιώσει τον επαρκή χαρακτήρα της. Βλ. και *Bibi κατά Ελλάδας*, απόφαση της 13.11.2014, παρ. 65, όπου το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι η επικαιροποίηση της αποζημίωσης λόγω της παρέλευσης μεγάλου χρονικού διαστήματος από τον προσδιορισμό της αποτελεί ουσιώδες στοιχείο της ίδιας της επιδικαστέας αποζημίωσης λόγω απαλλοτρίωσης.

19. Δ. ΛΕΝΤΖΗΣ, Παρατηρήσεις σε απόφαση ΕφΑθ 179/2012, Αρμ, 2013, σ. 1731.

οποίο βασίζεται μια σειρά αποφάσεων που παραβιάζει το άρθρο 1 του ΠΠΠ.

Το ανώτατο δικαστήριο αποδέχεται την ανάγκη διάκρισης μεταξύ του χρόνου προσδιορισμού για την προσωρινή τιμή μονάδας σε σχέση με την οριστική, όταν έχει παρέλθει χρονικό διάστημα πέραν του έτους και έχει συνακόλουθα αυξηθεί η αξία του ακινήτου, εναρμονιζόμενο με την ΕΣΔΑ και αποδεχόμενο την υπερνομοθετική ισχύ της, στην ευθυγράμμιση των οποίων αποσκοπεί άλλωστε και η εισαγωγή του αναθεωρημένου άρθρου 17. Ωστόσο, στο πλαίσιο διάγνωσης της ίδιας διαφοράς και συγκεκριμένα σε ό,τι αφορά τον χρόνο συζήτησης για τον καθορισμό οριστικής τιμής μονάδας, μεταξύ πρώτης και επόμενης συζήτησης, δεν προχωρεί στην ίδια διάκριση.

Η μέχρι πρότινος πάγια θέση της νομολογίας²⁰ που επικράτησε σχετικά με τον κρίσιμο χρόνο για την αξία του απαλλοτριούμενου ακινήτου είναι ότι κρίσιμος είναι ο χρόνος συζήτησης κατά τον οποίο εκφωνήθηκε η υπόθεση και άρχισε η εκδίκασή της για τον καθορισμό οριστικής τιμής μονάδας, ανεξάρτητα αν το δικαστήριο εξέτασε ή όχι την ουσία της υπόθεσης. Επομένως, αν κατά τη συζήτηση, το δικαστήριο διέταξε τη διεξαγωγή της πραγματογνωμοσύνης, κρίσιμος χρόνος είναι αυτός της εκδίκασης, επί της οποίας εκδόθηκε η απόφαση περί πραγματογνωμοσύνης με την αιτιολογία ότι τότε παγιοποιείται το αντικείμενο της αποδεικτικής διαδικασίας και της δικαστικής έρευνας²¹ και όχι ο χρόνος συζήτησης μετά τη διενέργεια πραγματογνωμοσύνης. Αντίθετη μειοψηφία υποστηρίζει ότι για τον καθορισμό πλήρους αποζημίωσης, κρίσιμος χρόνος είναι εκείνος, κατά τον οποίο συζητείται η υπόθεση και ακολούθως ερευνάται η ουσία της και όχι αυτός κατά τον οποίο εκφωνήθηκε η υπόθεση και ακολούθως αναβλήθηκε από το πινάκιο ή για οποιονδήποτε άλλο λόγο, όπως η έκδοση παρεμπόπτουσας απόφασης. Και τούτο, διότι η νέα διάταξη του άρθρου 17 παρ. 2 εδάφιο γ' του Συντάγματος έχει ως δικαιολογητικό λόγο τη θέση ότι κρίσιμος χρόνος καθορισμού της αποζημίωσης δεν πρέπει να είναι καθ' ανάγκη ο χρόνος της πρώτης συζήτησης, αλλά εκείνος που βρίσκεται εγγύτερα στον χρόνο της καταβολής²². Παρά το γεγονός ότι η νομολογία εδώ και χρόνια διχαζόταν μεταξύ των δύο ως άνω απόψεων, η νομολογία του ΑΠ έκλινε τελικά στην πρώτη, θεωρώντας αυτήν ως κρατούσα. Το δε οξύμωρο έγκειται στο εξής: ενώ το εθνικό Δικαστήριο εμφανίζεται διατεθειμένο να εναρμονισθεί με το πνεύμα της νομολογίας του ΕΔΔΑ, ως προς τη χρονική απόσταση του προσδιορισμού μεταξύ προσωρινής και οριστικής τιμής μονάδας, εντούτοις θεωρεί ότι δεν συντρέχει λόγος παραβίασης, αν αντιστοίχως μεγάλο χρονικό διάστημα μεσολαβήσει μεταξύ της πρώτης συζήτησης ΚΟΤΜΑ και

20. ΑΠ 14/2011, ΤΝΠ, ΝΟΜΟΣ.

21. ΑΠ 1070/2007, 291/2009, ΤΝΠ, ΝΟΜΟΣ.

22. ΑΠ 821/2007, 524/2010, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

της επί της ουσίας τελικής εξέτασης της υπόθεσης. Η συναφής με το άρθρο 1 ΠΠΠ συλλογιστική, αν είχε ακολουθηθεί μέχρι τέλους με συνέπεια, θα είχε αποτρέψει αυτήν την εξέλιξη²³, με την έννοια ότι η αξία του ακινήτου μπορεί να μεταβληθεί ουσιαστικά με την πάροδο χρονικού διαστήματος σε αμφότερες τις περιπτώσεις. Εάν ο παράγοντας χρόνος δύναται να επηρεάζει την αποζημίωση που έχει ήδη καθορισθεί, πολλώ δε μάλλον δύναται να επηρεάσει την αποζημίωση που δεν έχει ακόμα καταβληθεί²⁴.

Η σχολιαζόμενη απόφαση του ΕΔΔΑ επιλύει τη διχογνωμία υπέρ της μειοψηφούσας γνώμης, ως προς την ερμηνεία της διάταξης του άρθρου 17 παρ. 2 του Συντάγματος. Ενόψει των ανωτέρω, ορθά έκρινε το ΕΔΔΑ ότι ως χρόνος υπολογισμού πρέπει να λαμβάνεται εκείνος που βρίσκεται εγγύτερα χρονικά στην καταβολή της πλήρους αποζημίωσης, ούτως ώστε να αποβαίνει προς όφελος αμφότερων των μερών²⁵, κρίνοντας, ταυτόχρονα, ότι εσφαλμένα το εφετείο τοποθέτησε τον κρίσιμο χρόνο υπολογισμού της οριστικής τιμής μονάδας αποζημίωσης στις 09.11.1999, ενώ κανονικά θα έπρεπε να τον τοποθετήσει στην ημερομηνία κατά την οποία αποφάνθηκε, ημερομηνία που τοποθετείται χρονικά εγγύτερα στην καταβολή του ποσού της αποζημίωσης, σύμφωνα και με τους ισχυρισμούς των προσφευγόντων. Η δε απόφαση του βασίζεται, μεταξύ άλλων, στους κανόνες κοινής πείρας και λογικής σε σχέση με την αντιστοίχιση του ποσού της αποζημίωσης στην τρέχουσα αξία του ακινήτου.

Σκόπιμο είναι να αναφερθεί ότι η αντιμετώπιση του ΕΔΔΑ τείνει προς τη διασφάλιση και διατήρηση δίκαιης ισορροπίας, η οποία δεν αποβαίνει κατά κανόνα και απαρέγκλιτα υπέρ των θιγόμενων ιδιοκτητών, δεδομένου ότι η αξία των ακινήτων ενόψει και της οικονομικής κρίσης δύναται να εμφανίζεται ουσιαστικά μειωμένη²⁶.

VI. Συμπερασματικές σκέψεις

Παρά το περιθώριο διακριτικής ευχέρειας που απολαμβάνουν τα συμβαλλόμενα μέρη στην ΕΣΔΑ, στο πλαίσιο της αρχής της επικουρικότητας, σε σχέση με τα μέτρα που καλούνται να εφαρμόσουν προκειμένου

να ευθυγραμμιστούν με το πνεύμα της Σύμβασης, η ευχέρεια αυτή δεν είναι απεριόριστη και το Δικαστήριο διαπιστώνει τις παραβιάσεις, όταν αντίστοιχες προσφυγές άγονται προς κρίση ενώπιόν του. Προχωρεί δηλαδή *ad hoc* σε στάθμιση των παραμέτρων, λαμβάνοντας υπόψη τα πραγματικά και νομικά περιστατικά κάθε υπόθεσης, όπως έπραξε εν προκειμένω. Στο πεδίο των παραβιάσεων του δικαιώματος της ιδιοκτησίας, η Ελλάδα, σε εκτέλεση προηγούμενων καταδικαστικών αποφάσεων του ΕΔΔΑ σε βάρος της, αφενός, προχώρησε στην υιοθέτηση του ΚΑΑΑ ως γενικό μέτρο συμμόρφωσης, αφετέρου, έχει προβεί σε αρκετές νομοθετικές αλλαγές προκειμένου να αμβλύνει πρακτικά προβλήματα και να εκτελέσει τις σχετικές αποφάσεις. Ωστόσο, δεδομένου ότι η συγκεκριμένη περίπτωση αφορά κατά βάση τη θέση της νομολογίας σε ένα ζήτημα αρκετά διαφορούμενο ακόμα και στους κόλπους του ανώτατου εθνικού δικαστηρίου, θα είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον, να δούμε πώς θα αντιμετωπίσουν στο μέλλον τα εθνικά δικαστήρια αντίστοιχες διαφορές, που θα αχθούν προς κρίση ενώπιόν τους, ενόψει και της παρούσας απόφασης, που έχει ήδη καταστεί τελεσίδικη από τις 20.10.2017. Λαμβάνοντας υπόψη ότι η υπό κρίση περίπτωση δεν αφορά ζήτημα παραβίασης οφειλόμενο σε ευθεία ασυμβατότητα μεταξύ εθνικού δικαίου και Συμβάσεως, αλλά σε ζήτημα ερμηνείας των διατάξεων του εσωτερικού δικαίου, είναι τουλάχιστον ευκαίιο να δούμε μια μεταστροφή της νομολογίας σύμφωνη με τις διαπιστώσεις του ΕΔΔΑ. Είναι μείζονος δικαιοπολιτικής σημασίας η απόφαση να έχει ισχύ αμέσως αποτελέσματος²⁷ για τον εφαρμοστή του δικαίου σε ανάλογες περιπτώσεις, προσαρμόζοντας τη νομική του θέση στις απαιτήσεις της ΕΣΔΑ, επαναδιαπλάθοντας την κρατούσα μέχρι στιγμής νομολογία. Μ' αυτόν τον τρόπο, το δεδικασμένο της δεν θα περιορισθεί αποκλειστικά *inter partes* και θα αποτραπεί η υποβολή μελλοντικών προσφυγών, των οποίων οι αιτιάσεις θα βασίζονται στους ίδιους λόγους.

23. Δ. ΛΕΝΤΖΗΣ, Παρατηρήσεις σε απόφαση ΕφΑθ 179/2012, Αρμ, ό.π., σ. 1733.

24. Ibid.

25. Σχολιαζόμενη απόφαση παρ. 47.

26. Δ. ΛΕΝΤΖΗΣ, Παρατηρήσεις σε απόφαση ΕφΑθ 179/2012, Αρμ, ό.π., σ. 1733.

27. Σ. ΤΡΕΚΛΗ, Άρθρο 46: Υποχρεωτική ισχύς και εκτέλεση των αποφάσεων, σε Λ.-Α. Σισιλιάνο (διευθ. εκδ), Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ό.π., σ. 754.

► Προστασία της ιδιωτικής ζωής και της αλληλογραφίας

Η μη εξέταση από τα εθνικά δικαστήρια του εάν ο προσφεύγων είχε λάβει πρότερη ειδοποίηση από τον εργοδότη του για την πιθανότητα παρακολούθησης των επικοινωνιών του ή του γεγονότος πως ο πρώτος δεν είχε ενημερωθεί ούτε για τη φύση ούτε για την έκταση της παρακολούθησης ή του βαθμού επέμβασης αυτής στην ιδιωτική του ζωή και την αλληλογραφία του, καθώς και ο μη καθορισμός, πρώτον, των συγκεκριμένων λόγων που δικαιολογούν την εισαγωγή μέτρων παρακολούθησης στον χώρο εργασίας, δεύτερον, του εάν ο εργοδότης θα μπορούσε να είχε χρησιμοποιήσει μέτρα που συνεπάγονται μικρότερη επέμβαση στην ιδιωτική ζωή και αλληλογραφία του προσφεύγοντος, και, τρίτον, του εάν υπήρξε πρόσβαση στο περιεχόμενο των επικοινωνιών, συνιστά παραβίαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, αφού οι εθνικές αρχές απέτυχαν να προστατεύσουν επαρκώς τα δικαιώματα του προσφεύγοντος και να εξασφαλίσουν μία δίκαιη ισορροπία ανάμεσα στα επίμαχα συμφέροντα

άρθρο 8 ΕΣΔΑ – ιδιωτική ζωή – αλληλογραφία – παρακολούθηση επικοινωνιών στο χώρο εργασίας – προσωπικά δεδομένα – θετικές υποχρεώσεις κράτους – περιθώριο εκτίμησης – δίκαιη ισορροπία – προηγούμενη γνωστοποίηση – ειδικότερες προϋποθέσεις μέτρων παρακολούθησης – πρόσβαση εργοδότη σε περιεχόμενο επικοινωνιών

ΕΔΔΑ, Προσφυγή Νο 61496/08, Υπόθεση *Bărbulescu* κατά Ρουμανίας, απόφαση της 5ης Σεπτεμβρίου 2017

Ο προσφεύγων, υπήκοος Ρουμανίας, στράφηκε κατά του κράτους αυτού, παραπονούμενος ενώπιον του ΕΔΔΑ ότι η απόφαση του εργοδότη του να λύσει τη σύμβαση εργασίας του στηρίχθηκε σε παραβίαση του δικαιώματός του στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής και της αλληλογραφίας, όπως αυτό κατοχυρώνεται στο άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, και ότι τα εθνικά δικαστήρια, παρά τη σχετική υποχρέωσή τους, απέτυχαν να προστατεύσουν το δικαίωμα αυτό. Η προσφυγή αρχικώς εξετάστηκε από το τέταρτο τμήμα του ΕΔΔΑ, το οποίο, στις 12 Ιανουαρίου 2016, απεφάνθη πως δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 8 της Σύμβασης. Στις 6 Ιουνίου του 2016, η υπόθεση εισήχθη σε Τμήμα Ευρείας Σύθεσης.

Συγκεκριμένα, ο προσφεύγων εργαζόταν από το 2004 έως το 2007 ως μηχανικός πωλήσεων σε μια ιδιωτική εταιρία στο Βουκουρέστι, η οποία, βάσει του εσωτερικού κανονισμού της, απαγόρευε αυστηρά την προσωπική χρήση των υλικοτεχνικών της υποδομών, συμπεριλαμβανομένου και του διαδικτύου. Ο προσφεύγων είχε λάβει γνώση του εσωτερικού αυτού κανονισμού, τον οποίο είχε υπογράψει στις 20 Δεκεμβρίου

2006. Τον Ιούλιο του 2007, οι εργαζόμενοι της εταιρίας, συμπεριλαμβανομένου του προσφεύγοντος, έλαβαν μία δεύτερη ειδοποίηση, η οποία υπογράμιζε την σχετική απαγόρευση, κάνοντας αυτή τη φορά ρητή αναφορά στην πιθανότητα παρακολούθησης των επικοινωνιών τους. Ο προσφεύγων έλαβε γνώση της εν λόγω ειδοποίησης, την οποία υπέγραψε μεταξύ 3 και 13 Ιουλίου 2007. Παράλληλα, κατά τις οδηγίες του εργοδότη του, δημιούργησε έναν λογαριασμό στιγμιαίας ανταλλαγής μηνυμάτων μέσω διαδικτύου, ώστε να επικοινωνεί με πελάτες της εταιρίας.

Στις 13 Ιουλίου 2007, ο προσφεύγων κλήθηκε από τον εργοδότη του να παράσχει εξηγήσεις ως προς το γιατί είχε χρησιμοποιήσει το διαδίκτυο για προσωπικούς σκοπούς, κατά παράβαση του εσωτερικού κανονισμού της εταιρίας, διαπιστώνοντας έτσι πως οι συνομιλίες του είχαν παρακολουθηθεί για το διάστημα μεταξύ 5 και 13 Ιουλίου 2007. Όταν εκείνος αρνήθηκε τους ανωτέρω ισχυρισμούς, ήρθε αντιμέτωπος με 45 σελίδες που αναλυτικά απεικόνιζαν το περιεχόμενο των μηνυμάτων που ο ίδιος είχε ανταλλάξει με τον αδερφό του και τη μηνηστή του, χρησιμοποιώντας τον εταιρικό αλλά και τον προσωπικό του λογαριασμό στιγμιαίας ανταλλαγής μηνυμάτων. Την 1η Αυγούστου 2007, η εργοδότης εταιρία έληξε τη σύμβαση εργασίας του προσφεύγοντος.

Κατόπιν τούτου, ο τελευταίος προσέβαλε την απόλυση του ενώπιον των εθνικών πολιτικών δικαστηρίων, ισχυριζόμενος πως η απόφαση της εταιρίας να τον απολύσει έπασχε παρανομία, αφού είχε στηριχθεί στην παραβίαση του δικαιώματός στην προστασία της ιδιωτικής ζωής και της αλληλογραφίας. Τα εθνικά δικαστήρια επέρριψαν τους ισχυρισμούς αυτούς ως αβάσιμους, αναγνωρίζοντας το δικαίωμα του εργοδότη για ομαλή λειτουργία της επιχείρησής του και υπογραμμίζοντας πως, ανεξάρτητα από την ενδεχόμενη ποινική ευθύνη του εργοδότη, η παρακολούθηση των επικοινωνιών του προσφεύγοντος δεν θίγει την εγκυρότητα της πειθαρχικής διαδικασίας εις βάρος του.

Παρατηρήσεις

*Ιωάννης Κούβακας**

1. Εισαγωγή

Η ραγδαία εξέλιξη της τεχνολογίας τις τελευταίες δεκαετίες έχει οδηγήσει στην εμφάνιση πληθώρας νέων συστημάτων επικοινωνίας, τα οποία επιτρέπουν την αναμετάδοση ήχου και εικόνας, αλλά και τη στιγμιαία ανταλλαγή μηνυμάτων κειμένου, σε πραγματικό χρόνο, μέσω

* LLM

εφαρμογών που ολοένα και περισσότερο απομακρύνονται από παραδοσιακές μορφές επικοινωνίας και βασίζονται σχεδόν αποκλειστικά στο Διαδίκτυο¹. Στη σημερινή κοινωνία της πληροφορίας, τα τελευταία επιτρέπουν στα άτομα εύκολα, γρήγορα και αρκετά οικονομικά να έρθουν σε επαφή με άλλα πρόσωπα, να εκφράσουν απόψεις και να ενημερωθούν για γεγονότα που άπτονται των ενδιαφερόντων τους σε παγκόσμια διάσταση, αναπτύσσοντας έτσι την προσωπικότητά τους και αποκτώντας – ταυτόχρονα με τον ιδιωτικό – έναν «ψηφιακό» βίο².

Παρά τα πλεονεκτήματα αυτά, οι νέες τεχνολογίες έχουν εγείρει ζητήματα σχετικά με την προστασία της ιδιωτικής ζωής και των προσωπικών δεδομένων³. Στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων, οι τεχνολογικές εξελίξεις έχουν τα τελευταία χρόνια, αφενός, επιφέρει μία έντονη αλληλεπίδραση μεταξύ ιδιωτικής και επαγγελματικής ζωής των εργαζομένων, δεδομένου ότι οι τελευταίοι περνούν ολοένα και περισσότερο χρόνο σε εργασιακά περιβάλλοντα, χρησιμοποιώντας, έτσι, το διαδίκτυο ή εν γένει υποδομές του εργοδότη και για προσωπικούς σκοπούς, και, αφετέρου, μεταβάλλει δραστικά τις δυνατότητες προστασίας των εργοδοτικών συμφερόντων, μέσω της εισαγωγής εξελιγμένων συστημάτων επιτήρησης της εργασίας⁴.

Την ανάγκη προστασίας των προσωπικών δεδομένων των εργαζομένων αναγνώρισε ήδη από το 1997 το Διεθνές Γραφείο Εργασίας (International Labour Office)⁵. Παρομοίως, η Σύσταση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα εργασιακά δεδομένα, η οποία δημοσιεύθηκε το 1989 και επικαιροποιήθηκε το 2015, διατυπώνει συγκεκριμένους κανόνες για την προστασία των προσωπικών δεδομένων στο πλαίσιο των εργασιακών σχέσεων και ορίζει, μεταξύ άλλων, ότι οι εργοδότες οφείλουν εκ των προτέρων να

ενημερώνουν τους εργαζομένους τους για την εισαγωγή αυτοματοποιημένων συστημάτων παρακολούθησης της κινητικότητας ή της παραγωγικότητας αυτών⁶.

Σε επίπεδο ευρωπαϊκού δικαίου, δεν υπάρχει ειδικό νομικό πλαίσιο που να ρυθμίζει την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στον τομέα της απασχόλησης. Στην Οδηγία 95/46/EK, ειδική μνεία στις εργασιακές σχέσεις γίνεται μόνον στο πλαίσιο της επεξεργασίας ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων⁷. Επιπροσθέτως, η Ομάδα Εργασίας του άρθρου 29 της Οδηγίας, αναλύοντας τη σημασία της συγκατάθεσης ως νομικής βάσης για την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η οικονομική ανισότητα μεταξύ εργοδότη και εργαζομένου συχνά γεννά αμφιβολίες για το κατά πόσον η συγκατάθεση παρασχεθήκε ελεύθερα, τονίζοντας έτσι την ανάγκη προσεκτικής εκτίμησης των περιστάσεων κατά τις οποίες ο τελευταίος παρέχει τη συγκατάθεσή του⁸.

Το ζήτημα της συμβατότητας της παρακολούθησης των εργαζομένων με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, το οποίο κατοχυρώνει τον σεβασμό στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή και την αλληλογραφία, έχει απασχολήσει και τη νομολογία του ΕΔΔΑ. Στην υπόθεση *Copland κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, η οποία αφορούσε την επιβολή σε μία υπάλληλο πανεπιστημίου μουσικών μέτρων παρακολούθησης στη χρήση του τηλεφώνου, του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου και του διαδικτύου, το Δικαστήριο έκρινε πως οι τηλεφωνικές κλήσεις και τα μηνύματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου που αποστέλλονται από τον χώρο εργασίας, καθώς και οι πληροφορίες που προέρχονται από παρακολούθηση της προσωπικής χρήσης του διαδικτύου, καλύπτονται από τις έννοιες της ιδιωτικής ζωής και της αλληλογραφίας και προστατεύονται, κατά συνέπεια, από το άρθρο 8 της Σύμβασης⁹.

II. Υπόθεση *Bărbulescu κατά Ρουμανίας*

A. Εφαρμογή του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ

Το Δικαστήριο εκκίνησε την κρίση του, εξετάζοντας, αρχικώς, εάν η παρούσα υπόθεση εμπίπτει στο πεδίο εφαρ-

1. EUROPEAN PARLIAMENT, DIRECTORATE-GENERAL FOR EXTERNAL POLICIES, Surveillance and censorship: The impact of technologies on human rights, 2015, σ. 7.

2. Δ. ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ, Η προστασία της ιδιωτικότητας κατά το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ στο ψηφιακό περιβάλλον, ΔΙΜΜΕ, 2012, σ. 325 επ.

3. Βλ., μεταξύ άλλων, UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, The right to privacy in the digital age (Resolution 69/166), 18.12.2014. Ειδικώς, μετά τις αποκαλύψεις του Edward Snowden τον Ιούνιο του 2013, οι οποίες εξέθεσαν την ύπαρξη κυβερνητικών προγραμμάτων παρακολούθησης των επικοινωνιών πολιτών από υπηρεσίες πληροφοριών σε παγκόσμιο επίπεδο, δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στην ανάγκη προστασίας της ιδιωτικότητας και στους κινδύνους των νέων τεχνολογιών, EUROPEAN UNION AGENCY FOR FUNDAMENTAL RIGHTS, Surveillance by intelligence services: fundamental rights safeguards and remedies in the EU, Volume I: Member States' legal frameworks, 2017, σ. 7.

4. Λ. ΜΗΤΡΟΥ, Η προστασία δεδομένων των εργαζομένων, σε Λ.Γ. Κοτσάλη (επιμ.), Προσωπικά δεδομένα: Ανάλυση-Σχολιασμός-Εφαρμογή, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2016, σ. 194 επ.

5. INTERNATIONAL LABOUR OFFICE, Protection of Workers' Personal Data, 1997, σ. 3 επ.

6. COUNCIL OF EUROPE COMMITTEE OF MINISTERS, Recommendation CM/Rec(2015)5 on the processing of personal data in the context of employment, 01.04.2015, άρθρο 15.

7. Άρθρο 8 παρ. 2 της Οδηγίας 95/46/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 24ης Οκτωβρίου 1995 για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών, ΕΚ 1995 L 281/38.

8. ARTICLE 29 DATA PROTECTION WORKING PARTY, Opinion 2/2017 on data processing at work, 08.06.2017, σ. 23.

9. ΕΔΔΑ, *Copland κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή No 62617/00), απόφαση της 3^{ης} Απριλίου 2007, παρ. 43-44. Βλ. ακόμη ΕΔΔΑ, *Hartford κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή No 20605/92), απόφαση της 25^{ης} Ιουνίου 1997.

μογής του άρθρου 8 της Σύμβασης. Κατά την πάγια νομολογία του, υπογράμμισε πως η έννοια της ιδιωτικής ζωής δεν είναι επιδεκτική ενός εξαντλητικού ορισμού, αλλά δύναται να καλύπτει την ανάπτυξη του ατόμου τόσο από πλευράς ιδιωτικής αυτονομίας όσο και προσωπικότητας. Θα ήταν υπερβολικό, άλλωστε, να περιορισθεί το πεδίο εφαρμογής του άρθρου σε έναν στενό κύκλο δραστηριοτήτων, αποκλείοντας οιαδήποτε εξωτερική συναναστροφή. Το άρθρο 8 εγγυάται έτσι την προστασία της ιδιωτικής ζωής εν ευρεία έννοια, η οποία, μεταξύ άλλων, περιλαμβάνει και την έννοια της «ιδιωτικής κοινωνικής ζωής», ήτοι τη δυνατότητα του ατόμου να αναπτύξει την κοινωνική του ταυτότητα μέσω της επαφής και επικοινωνίας με άλλα πρόσωπα¹⁰.

Επίσης, η έννοια της ιδιωτικής ζωής μπορεί να περιλαμβάνει δραστηριότητες που λαμβάνουν χώρα εντός ενός επαγγελματικού περιβάλλοντος. Λαμβάνοντας υπόψη ότι το εργασιακό περιβάλλον παρέχει στο άτομο μία εκ των σημαντικότερων ευκαιριών δημιουργίας και ανάπτυξης σχέσεων με τον εξωτερικό του κόσμο, περιορισμοί στην επαγγελματική του ζωή μπορεί να εμπίπτουν εντός του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 8, εφόσον αυτοί επηρεάζουν τον τρόπο που το άτομο ηγείται της κοινωνικής του ζωής στον χώρο εργασίας.

Το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης αναφέρθηκε ακόμη στο κριτήριο της «εύλογης προσδοκίας ιδιωτικότητας», εάν δηλαδή ο προσφεύγων μπορούσε να προσδοκά ότι οι επικοινωνίες του θα παρέμεναν ιδιωτικές¹¹. Το Δικαστήριο παρατήρησε ότι, από τη μία ο προσφεύγων ήταν ο μόνος που γνώριζε τον κωδικό πρόσβασης για την επίμαχη εφαρμογή και, από την άλλη, ότι ο ίδιος γνώριζε την αυστηρή πολιτική της εταιρίας όσον αφορά τη χρήση υποδομών για προσωπικούς σκοπούς, χωρίς ωστόσο να προκύπτει η ακριβής ημερομηνία κατά την οποία έλαβε γνώση της δεύτερης ειδοποίησης (στο διάστημα ανάμεσα 3 με 13 Ιουλίου 2007), παρά το γεγονός ότι η παρακολούθηση των συνομιλιών του έλαβε, όπως προκύπτει, χώρα για το διάστημα από 5 μέχρι 13 Ιουλίου 2007.

Αφήνοντας αναπάντητο το ερώτημα εάν και κατά πόσο ο εσωτερικός κανονισμός της εταιρίας επέτρεπε στον προσφεύγοντα να έχει μία «εύλογη προσδοκία ιδιωτικότητας», το Δικαστήριο υπογράμμισε πως σε κάθε περίπτωση οι επιβαλλόμενοι από τον εργοδότη περιορισμοί δεν μπορούν να συρρικνώσουν την ιδιωτική κοινωνική ζωή του εργαζομένου, αφού η προστασία της ιδιωτικής ζωής και της αλληλογραφίας εξακολουθεί να υφίσταται και στον χώρο εργασίας¹². Συνεπώς, στην κρινόμενη υπόθεση τυγχάνει εφαρμογής το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ.

10. Σχολιαζόμενη απόφαση, παρ. 70.

11. Ibid, παρ. 73 επ.

12. Ibid, παρ. 80.

Β. Κρίσιμοι παράγοντες για την εξασφάλιση επαρκούς προστασίας

Το ΕΔΔΑ επανέλαβε πως, ενώ ο ουσιώδης σκοπός του άρθρου 8 είναι η προστασία του ατόμου από αυθαίρετες επεμβάσεις από δημόσιες αρχές, αυτό μπορεί, ωστόσο, να επιβάλει στο κράτος και ορισμένες θετικές υποχρεώσεις. Το μέτρο παρακολούθησης που, εν προκειμένω, λήφθηκε κατά το προσφεύγοντος δεν επιβλήθηκε από τις ρουμανικές αρχές αλλά από τον εργοδότη του, ήτοι μια ιδιωτική εταιρία. Εντούτοις, η ευθύνη του κράτους θα μπορούσε να ενεργοποιηθεί στο πλαίσιο της θετικής υποχρέωσης εξασφάλισης επαρκούς προστασίας των δικαιωμάτων της Σύμβασης, εν προκειμένω της προστασίας της ιδιωτικής ζωής και της αλληλογραφίας στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών. Συγκεκριμένα, έπρεπε, κατά το Δικαστήριο, να διερευνηθεί εάν οι εθνικές αρχές πέτυχαν μία δίκαιη ισορροπία μεταξύ του ατόμου και της κοινότητας ως σύνολο, λαμβάνοντας υπόψη το περιθώριο εκτίμησης που τα κράτη μέλη απολαμβάνουν και τη θέση των τελευταίων σχετικά με το συγκεκριμένο ζήτημα¹³.

Αποσαφηνίζοντας το περιεχόμενο των θετικών υποχρεώσεων του κράτους, το Δικαστήριο ανέφερε πως οι εθνικές αρχές απολαμβάνουν ένα σχετικά ευρύ περιθώριο εκτίμησης ως προς τη θεσμοθέτηση ειδικών διατάξεων που θα ρυθμίζουν τα σχετικά με την παρακολούθηση των επικοινωνιών των εργαζομένων για δυο βασικούς λόγους. Πρώτον, η ιδιαιτερότητα του εργατικού δικαίου έγκειται σε μεγάλο βαθμό στην ελευθερία που παρέχεται στα συμβαλλόμενα μέρη, ήτοι τον εργοδότη και τον εργαζόμενο, να διαπραγματευτούν τις ειδικότερες περιστάσεις της έννομης σχέσης που τους συνδέει, η οποία ωστόσο διαφέρει από τις άλλες συμβατικές σχέσεις διότι χαρακτηρίζεται από τη νομική υποταγή του εργαζομένου στη βούληση του εργοδότη¹⁴. Δεύτερον, μερικά μόνον κράτη έχουν ειδικώς ρυθμίσει το ζήτημα της προστασίας της ιδιωτικότητας των εργαζομένων στο εργασιακό περιβάλλον¹⁵.

Παρ' όλα αυτά, το απολαμβανόμενο περιθώριο εκτίμησης δεν είναι απεριόριστο, αλλά οφείλει να συνοδεύεται από επαρκείς εγγυήσεις ενάντια σε αυθαιρεσίες. Λαμβάνοντας δε υπόψη τη ραγδαία εξέλιξη της τεχνολογίας στο συγκεκριμένο τομέα, οι αρχές, μεταξύ άλλων, της διαφάνειας και της αναλογικότητας, καθώς και διαδικαστικές εγγυήσεις, διαδραματίζουν καίριο ρόλο στην αποφυγή ενδεχομένων παραβιάσεων¹⁶.

Ως εκ τούτου, οι εθνικές αρχές οφείλουν να εξετάσουν τους ακόλουθους παράγοντες κατά τη διερεύνηση της

13. Ibid, παρ. 112.

14. Ibid, παρ. 117.

15. Ibid, παρ. 118.

16. Ibid, παρ. 120.

συμβατότητας μέτρων παρακολούθησης των επικοινωνιών των εργαζομένων με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ: α) την ύπαρξη πρότερης και ρητής ειδοποίησης του εργαζομένου για την πιθανότητα παρακολούθησης, β) την έκταση και τον βαθμό εισβολής στην ιδιωτικότητα του εργαζομένου, λαμβάνοντας υπόψη τη διαφορά μεταξύ δεδομένων κίνησης και θέσης (metadata), ήτοι δεδομένων που παρέχουν πληροφορίες σχετικά με τις επικοινωνίες και συμβάλλουν στην αναγνώριση του χρήστη¹⁷, και περιεχομένου των επικοινωνιών, γ) τη νομιμότητα του σκοπού που η εισαγωγή των επίμαχων μέτρων εξυπηρετεί, δ) την ύπαρξη βάσιμων λόγων που δικαιολογούν την παρακολούθηση, ε) την ύπαρξη λιγότερο επαχθών από την παρακολούθηση μέτρων επιτήρησης, στ) τις συνέπειες που η παρακολούθηση συνεπάγεται για τον εργαζόμενο, και η) την ύπαρξη εγγυήσεων προστασίας, ιδίως όσον αφορά την αποτροπή πρόσβασης του εργοδότη στο περιεχόμενο των επικοινωνιών του εργαζομένου, εκτός εάν ο τελευταίος είχε εκ των προτέρων ενημερωθεί για το ενδεχόμενο αυτό. Τέλος, οι εθνικές αρχές οφείλουν να εξασφαλίσουν την ύπαρξη ενός δικαστικού οργάνου, το οποίο, στο πλαίσιο προσφυγών εργαζομένων που οι επικοινωνίες τους υπόκεινται σε παρακολούθηση από εργοδότες, θα εξετάζει, τουλάχιστον σε βαθμό ουσίας, την εφαρμογή των ανωτέρω κριτηρίων και τη νομιμότητα των σχετικών μέτρων¹⁸.

Στη συνέχεια, αφού αναγνώρισε την ύπαρξη συμφέροντος του εργοδότη στη διασφάλιση της ομαλής λειτουργίας της επιχείρησής του, μέσω των αντίστοιχων πειθαρχικών διαδικασιών και μηχανισμών επιτήρησης, όπως για παράδειγμα με τη λήψη μέτρων παρακολούθησης της δραστηριότητας των εργαζομένων, το Δικαστήριο προχώρησε στο να εξετάσει εάν τα ρουμανικά δικαστήρια κατάφεραν μία δίκαιη ισορροπία ανάμεσα στα επίμαχα συμφέροντα εργαζομένου και εργοδότη, με γνώμονα τις προαναφερθείσες, ειδικότερες προϋποθέσεις που επιτάσσει το άρθρο 8 της Σύμβασης¹⁹.

Το Τμήμα Ευρείας Σύμβασης υπογράμμισε πως τα ρουμανικά δικαστήρια παρέλειψαν να διερευνήσουν το εάν ο προσφεύγων είχε λάβει πρότερη ειδοποίηση για την πιθανότητα εισαγωγής μέτρων παρακολούθησης των επικοινωνιών του από τον εργοδότη. Επιπλέον, δεν εξέτασαν την έκταση και φύση των μέτρων παρακολούθησης, καθώς και τον βαθμό επέμβασης στην ιδιωτική ζωή και

αλληλογραφία του προσφεύγοντος που αυτά συνεπάγονταν, ενώ, όπως προκύπτει από το ιστορικό της υπόθεσης, ο εργοδότης φαίνεται να παρακολούθησε τις συνομιλίες του εργαζομένου σε πραγματικό χρόνο – καθώς δηλαδή αυτές λάμβαναν χώρα – και, έχοντας πρόσβαση σε αυτές, να εκτύπωσε το πλήρες περιεχόμενό τους. Ακόμη, τα ρουμανικά δικαστήρια δεν αξιολόγησαν επαρκώς ούτε εάν υπήρχαν βάσιμοι λόγοι που να δικαιολογούν την εισαγωγή των εν λόγω μέτρων παρακολούθησης, ούτε την αναγκαιότητα του ειλημμένου μέτρου, ούτε τις συνέπειες της παρακολούθησης για τον προσφεύγοντα, ο οποίος, στο πλαίσιο της μετέπειτα πειθαρχικής διαδικασίας, απολύθηκε. Τέλος, σημειώνεται πως τα εθνικά δικαστήρια δεν θεώρησαν αναγκαίο τον καθορισμό του ακριβούς χρονικού σημείου κατά το οποίο ο εργοδότης απέκτησε πρόσβαση στο περιεχόμενο των επικοινωνιών του προσφεύγοντος²⁰. Για τους λόγους αυτούς, οι ρουμανικές αρχές δεν παρείχαν επαρκή προστασία στην ιδιωτική ζωή και την αλληλογραφία του προσφεύγοντος, αποτυγχάνοντας να διασφαλίσουν μία δίκαιη ισορροπία ανάμεσα στα επίμαχα συμφέροντα και παραβιάζοντας, κατά αυτόν τον τρόπο, το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ.

III. Η σημασία της απόφασης για την προστασία της ιδιωτικότητας στο εργασιακό περιβάλλον

A. «Εύλογη προσδοκία ιδιωτικότητας» και χώρος εργασίας

Σχετικά με το ζήτημα του κατά πόσον μπορεί να υπάρξει ιδιωτικότητα στον χώρο εργασίας, η απόφαση είναι σύμφωνη με την πάγια νομολογία του ΕΔΔΑ που απορρίπτει τη σχηματική διάκριση μεταξύ ιδιωτικής και επαγγελματικής ζωής και δέχεται ότι η έννοια της ιδιωτικής ζωής και της αλληλογραφίας περιλαμβάνουν δραστηριότητες που μπορεί να λάβουν χώρα στο εργασιακό περιβάλλον²¹. Στην υπόθεση *Niemietz κατά Γερμανίας*, το Δικαστήριο έκρινε ότι «το δικαίωμα της ιδιωτικής ζωής πρέπει να συμπεριλαμβάνει το δικαίωμα [του ατόμου] να συνάπτει και να αναπτύσσει σχέσεις με τους όμοιούς του»²².

Κατά την εξέταση, όμως, του παραδεκτού των προσφυγών κατά μέτρων παρακολούθησης στον χώρο εργασίας, το Δικαστήριο φαίνεται να εισάγει το κριτήριο της «εύλογης προσδοκίας ιδιωτικότητας», σύμφωνα με το οποίο ένα μέτρο εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 8 της Σύμβασης, εφόσον αυτό επιδρά σε έναν τομέα που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ιδιωτικός²³. Έτσι, στην

17. Για τη διαφορά μεταξύ δεδομένων κίνησης και θέσης, αφενός, και περιεχομένου των επικοινωνιών, αφετέρου, καθώς και για την επέμβαση που η συλλογή των πρώτων συνιστά στην ιδιωτική σφαίρα του ατόμου βλ. ΔΕΕ, C-293/12 και C-594/12, *Digital Rights Ireland and Seitlinger κ.λπ.*, 08.04.2014, ECLI:EU:C:2014:238: σκ. 26 και 39.

18. Σχολιαζόμενη απόφαση, παρ. 121-122.

19. Ibid, παρ. 112.

20. Ibid, παρ. 133-138.

21. Λ. ΜΗΤΡΟΥ, ό.π., σ. 198.

22. ΕΔΔΑ, *Niemietz κατά Γερμανίας* (Προσφυγή No 13710/880), απόφαση της 16^{ης} Δεκεμβρίου 1992, παρ. 29.

23. ΕΔΔΑ, *Hartford κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 43-45. Το Δικαστήριο φαίνεται να εξαρτά την εφαρμογή του άρθρου 8 από το κριτήριο της «εύλογης προσδοκίας ιδιωτικότητας» και στις περιπτώσεις που τα ειλημμένα μέτρα επηρεάζουν τομείς

υπόθεση *Copland κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, διαπιστώνοντας πως η προσφεύγουσα δεν είχε λάβει πρότερη ειδοποίηση για την πιθανότητα παρακολούθησης των επικοινωνιών της από τις πανεπιστημιακές αρχές, το ΕΔΔΑ κατέληξε ότι η υπόθεση ενέπιπτε στο πεδίο προστασίας της Σύμβασης²⁴.

Το κριτήριο της «εύλογης προσδοκίας ιδιωτικότητας» συνιστά «δάνειο» από τη νομολογία του Ανωτάτου Δικαστηρίου των Ηνωμένων Πολιτειών. Το Σύνταγμα των Η.Π.Α. δεν κάνει ρητή αναφορά σε δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή. Η νομολογία, παρ' όλα αυτά, έχει διευρύνει το πεδίο εφαρμογής της Τέταρτης Τροποποίησης του Συντάγματος, η οποία κατοχυρώνει το δικαίωμα στην προσωπική ασφάλεια και το άσυλο της κατοικίας, ώστε να παρέχει προστασία και ενάντια σε κρατικές έρευνες που επιδρούν στη συνταγματικώς προστατευόμενη ιδιωτική σφαίρα των ατόμων²⁵. Στην υπόθεση *Katz κατά Ηνωμένων Πολιτειών*, η οποία αφορούσε την παρακολούθηση των επικοινωνιών ενός υπόπτου μέσω της χρήσης ηλεκτρονικής συσκευής που οι αρχές είχαν εγκαταστήσει στο εξωτερικό ενός τηλεφωνικού θαλάμου που λάμβαναν χώρα οι επίμαχες συνομιλίες, το Ανώτατο Δικαστήριο, εισάγοντας το κριτήριο της «εύλογης προσδοκίας ιδιωτικότητας», ανέτρεψε το έως τότε νομολογιακό προηγούμενο που περιόριζε τη συνταγματική προστασία μόνον σε περιπτώσεις φυσικής παρέμβασης²⁶ και άνοιξε τον δρόμο για την εφαρμογή της προστασίας αυτής και, κατ' επέκταση, των συνταγματικών προϋποθέσεων που οι διεξαγόμενες από όργανα εκτελεστικής εξουσίας έρευνες πρέπει να πληρούν, σε όλες τις περιπτώσεις όπου το άτομο θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι έχει μία «εύλογη προσδοκία ιδιωτικότητας»²⁷. Εντούτοις, η αποτελεσματικότητα του κριτηρίου να εντάξει στο πεδίο εφαρμογής της Τέταρτης Τροποποίησης ορισμένες περι-

πτώσεις ηλεκτρονικής παρακολούθησης έχει αποτελέσει αντικείμενο κριτικής²⁸.

Με την εξάρτηση της εφαρμογής του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ από το εάν ο εργαζόμενος διέθετε «εύλογη προσδοκία ιδιωτικότητας», το ΕΔΔΑ οδηγείται στο άτοπο του αποκλεισμού της παρεχόμενης από τη Σύμβαση προστασίας σε περιπτώσεις όπου ο εργαζόμενος έχει ρητώς και σαφώς ενημερωθεί για τα εισαχθέντα από τον εργοδότη μέτρα παρακολούθησης, ακόμη και αν αυτά στερούνται οιασδήποτε δικαιολογητικής βάσης, νομιμότητας ή αναλογικότητας²⁹. Στην υπόθεση *Bărbulescu*, το Δικαστήριο επιχειρεί αρχικά να εφαρμόσει το κριτήριο αυτό. Διαπιστώνοντας, όμως, ότι το επιχείρημα πως ο προσφεύγων αγνοούσε την πιθανότητα εισαγωγής μέτρων παρακολούθησης δεν είναι απολύτως πειστικό, μιας και αυτός είχε ήδη λάβει γνώση του κανονισμού της εταιρίας κατά την έναρξη της απασχόλησής του, καταλήγει πως, σε κάθε περίπτωση, το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή και την αλληλογραφία του ατόμου δεν μπορεί να συρρικνωθεί, υπονοώντας ορθά – εν κατακλείδι – την πιθανή εφαρμογή του άρθρου 8 της Σύμβασης και σε περιπτώσεις που δεν πληρούν το ανωτέρω κριτήριο³⁰.

Β. Η θετική υποχρέωση του κράτους και οι παράγοντες επίτευξης μιας δίκαιης ισορροπίας ανάμεσα σε συμφέροντα εργαζομένου και εργοδότη

Το Δικαστήριο έχει επισημάνει πως το άρθρο 8, πέρα των αρνητικών υποχρεώσεων, οι οποίες έγκεινται στην αποχή του κράτους από αυθαίρετες παρεμβάσεις στα προστατευόμενα έννομα αγαθά, περιέχει και θετικές, οι οποίες σχετίζονται με τη λήψη μέτρων από αυτό, μέτρα, τα οποία θα εξασφαλίζουν την αποτελεσματική προστασία των δικαιωμάτων της Σύμβασης³¹. Τα μέτρα αυτά

της ζωής του τόμου που δεν δύνανται να θεωρηθούν στενά ιδιωτικοί, βλ. ΕΔΔΑ, *Peck κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή Νο 44647/98), απόφαση της 28^{ης} Ιανουαρίου 2003, παρ. 59, ΕΔΔΑ, *P.G. και J.H. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή Νο 44787/98), απόφαση της 25^{ης} Σεπτεμβρίου 2001, παρ. 57, ΕΔΔΑ, *Perry κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή Νο 63737/00), απόφαση της 17^{ης} Ιουλίου 2003, παρ. 40.

24. ΕΔΔΑ, *Copland κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 42.

25. Ανώτατο Δικαστήριο Ηνωμένων Πολιτειών, *Katz κατά Ηνωμένων Πολιτειών*, 389 U.S. 347 (1967), Ανώτατο Δικαστήριο Ηνωμένων Πολιτειών, *Νέα Υόρκη κατά Class*, 475 U.S. 106 (1986), Ανώτατο Δικαστήριο Ηνωμένων Πολιτειών, *Ferguson κατά City of Charleston*, 532 U.S. 67 (2001).

26. Ανώτατο Δικαστήριο Ηνωμένων Πολιτειών, *Olmstead κατά Ηνωμένων Πολιτειών*, 277 U.S. 438 (1928).

27. W.R. LAFAVE / J.H. ISRAEL / N.T. KING, *Criminal Procedure*, 4th ed., WEST, 2004, σ. 127 επ.

28. Βλ. Ανώτατο Δικαστήριο Ηνωμένων Πολιτειών, *Ηνωμένες Πολιτείες κατά Knotts*, 460 U.S. 276 (1983), Ανώτατο Δικαστήριο Ηνωμένων Πολιτειών, *Ηνωμένες Πολιτείες κατά Jones*, 132 S.Ct. 945 (2012). Αμφισβητείται ακόμη το κατά πόσο μπορεί να υπάρξει εύλογη προσδοκία ιδιωτικότητας στο χώρο εργασίας, Ανώτατο Δικαστήριο Ηνωμένων Πολιτειών, *O'Connor κατά Ortega*, 480 U.S. 709 (1987) και Εφετείο Πολιτείας Μίσιγκαν, *Saldana κατά Kelsey-Hayes Co.*, 178 Mich. App. 230 (1989). Θα πρέπει να σημειωθεί πως η θέση αυτή οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο γεγονός πως το Σύνταγμα των Ηνωμένων Πολιτειών δεν αναγνωρίζει τριτενέργεια των συνταγματικών εγγυήσεων στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών.

29. C. JERVIS, *Barbulescu v Romania: Why There is no Room for Complacency When it Comes to Privacy Rights in the Workplace*, 26.09.2017: <https://www.ejiltalk.org/barbulescu-v-romania-why-there-is-no-room-for-complacency-when-it-comes-to-privacy-rights-in-the-workplace> (τελευταία πρόσβαση 10.11.2017).

30. Σχολιαζόμενη απόφαση, παρ. 80.

31. A. MOWBRAY, *The development of positive obligations under the European Convention on Human Rights by the European Court of Human Rights*, OUP, 2004, σ. 239.

διαφέρουν ανά περίπτωση³², αλλά, σε γενικές γραμμές, το ΕΔΔΑ δέχεται πως αυτό που απαιτείται, στις περισσότερες περιπτώσεις, είναι ένα επαρκές νομικό πλαίσιο – ακόμη και από άποψη ιδιωτικού δικαίου – που μπορεί να εξασφαλίσει προστασία στα θύματα ενδεχόμενων παραβιάσεων³³.

Όπως παρατηρούν οι Δικαστές Raimondi, Dedov, Kjølbros, Mits, Mourou-Vikström και Eicke στη διιστάμενη γνώμη τους, η έρευνα του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης θα έπρεπε να είχε περιορισθεί ακριβώς σε αυτήν την εξέταση, εάν δηλαδή η Ρουμανία διέθετε ένα νομικό πλαίσιο, επαρκές να εξασφαλίσει την προστασία των κατοχυρωμένων στο άρθρο 8 δικαιωμάτων³⁴. Πράγματι, η ρουμανική έννομη τάξη παρείχε, πέρα από τη δυνατότητα αμφισβήτησης της νομιμότητας της απόλυσης του προσφεύγοντος, από έποψη εργατικού δικαίου, τη δυνατότητα έγερσης αγωγής αδικοπρακτικής ευθύνης κατά του εργοδότη, αγωγής αποζημίωσης για παραβίαση των δικαιωμάτων της Οδηγίας 95/46/ΕΚ, βάσει των διατάξεων του εθνικού νόμου που ενσωμάτωνε την οδηγία στη ρουμανική έννομη τάξη³⁵, καθώς και δυνατότητα υποβολής έγκλησης για το αδίκημα της παραβίασης του απορρήτου της αλληλογραφίας, κατά τις διατάξεις του ρουμανικού Ποινικού Κώδικα. Ως προς το τελευταίο, αναφέρεται ότι ο προσφεύγων, αν και αρχικώς είχε υποβάλει και έγκληση κατά των νομίμων εκπροσώπων της εργοδότης εταιρίας, η οποία απορρίφθηκε από τις αρμόδιες εισαγγελικές αρχές, επέλεξε να μην εφεσιβάλλει την απόφαση των τελευταίων, παρά το γεγονός ότι η ρουμανική έννομη τάξη παρείχε το δικαίωμα αυτό³⁶.

Το Δικαστήριο δεν κάνει ιδιαίτερη αναφορά στις άλλες νομικές οδούς, μέσω των οποίων θα μπορούσε ο προσφεύγων να αναζητήσει προστασία στην περίπτωση παραβίασης. Το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης επέλεξε να

περιορίσει την ανάλυσή του αποκλειστικά στο εάν τα συγκεκριμένα δικαστήρια της εργατικής διαφοράς ήταν σε θέση να επιτύχουν μια δίκαιη ισορροπία ανάμεσα στα ανταγωνιστικά συμφέροντα εργαζομένου και εργοδότη, δίνοντας την εντύπωση, όπως ορθά παρατηρεί η μειοψηφία, ότι ακόμη και όταν η εθνική έννομη τάξη παρέχει καταλληλότερες νομικές οδούς, στο πλαίσιο μάλιστα και του ενωσιακού δικαίου, για τη διαπίστωση της παραβίασης των προστατευόμενων από τη Σύμβαση δικαιωμάτων, λιγότερο αρμόδια δικαστήρια υποχρεούνται να διευρύνουν τη δικαιοδοσία τους, εξετάζοντας επιπλέον κριτήρια και επεκτείνοντας έτσι την αρμοδιότητά τους και σε περαιτέρω ουσιαστικά ζητήματα, τα οποία η πλειοψηφία των Δικαστών δείχνει να θεωρεί αναγκαία³⁷.

Επιπλέον, η εκτενής εξέταση του σκεπτικού των εθνικών δικαστηρίων επί της εργατικής διαφοράς προσιδιάζει σε μεγάλο βαθμό στην αντίστοιχη ανάλυση που το ΕΔΔΑ υιοθετεί σε υποθέσεις που αφορούν ενδεχόμενη παραβίαση του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, ήτοι του δικαιώματος στη δίκαιη δίκη. Το Δικαστήριο δείχνει να παρασύρεται στην έρευνα του εάν η διαδικασία ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, εν προκειμένω των πολιτικών δικαστηρίων στα οποία εισήχθη η εργατική διαφορά μεταξύ προσφεύγοντος και εργοδότης εταιρίας, μπορεί να θεωρηθεί δίκαιη και μην παραβιάζουσα το άρθρο 6 της Σύμβασης, παρά το γεγονός ότι εξετάστηκε αποδεικτικό υλικό (συνομιλίες προσφεύγοντος προσωπικού περιεχομένου) που ενδεχομένως να αποκτήθηκε κατά παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ³⁸. Σε ασυμφωνία με τη σταθερή νομολογία του που δέχεται ότι η εξέταση τέτοιου αποδεικτικού υλικού δεν συνεπάγεται αυτομάτως και την παραβίαση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη, αλλά θα πρέπει να εξετασθεί η συνολική αποτίμηση της διαδικασίας³⁹, το ΕΔΔΑ φαίνεται στη συγκεκριμένη περίπτωση να ασπάζεται την άποψη ότι η χρήση παρανόμως κτηθέντων αποδεικτικών μέσων σε πειθαρχική διαδικασία δύναται να οδηγήσει στην ακυρότητα της τελευταίας.

32. Βλ. ενδεικτικά ΕΔΔΑ, *X και Y κατά Ολλανδίας* (Προσφυγή No 8978/80), απόφαση της 26^{ης} Μαρτίου 1985, παρ. 23-24, ΕΔΔΑ, *K.U. κατά Φινλανδίας* (Προσφυγή No 2872/02), απόφαση της 2^{ης} Δεκεμβρίου 2008, παρ. 47, ΕΔΔΑ, *Söderman κατά Σουηδίας* (Προσφυγή No 5786/08), απόφαση της 12^{ης} Νοεμβρίου 2013, παρ. 8-85, ΕΔΔΑ, *Hutton και άλλοι κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή No 5786/08), απόφαση της 12^{ης} Νοεμβρίου 2013, παρ. 116-130.

33. D. HARRIS ... [et al.], Harris, O'Boyle and Warbrick Law of the European Convention on Human Rights, 3rd ed., OUP, 2014, σ. 365 επ.

34. Σχολιαζόμενη απόφαση, Διιστάμενη Γνώμη Δικαστών Raimondi, Dedov, Kjølbros, Mits, Mourou-Vikström και Eicke, παρ. 8.

35. Την αντίστοιχη δυνατότητα παρέχει και το άρθρο 23 του Ν. 2472/1997, με τον οποίο η Οδηγία 95/46/ΕΚ ενσωματώθηκε στην ελληνική έννομη τάξη. Ως προς την προστασία των ατομικών δεδομένων των εργαζομένων και την αστική ευθύνη βλ. και άρθρο 8 Ν. 445/2016.

36. Σχολιαζόμενη απόφαση, παρ. 31.

37. Ibid, Διιστάμενη Γνώμη Δικαστών Raimondi, Dedov, Kjølbros, Mits, Mourou-Vikström και Eicke, παρ. 17.

38. W.A. SCHABAS, The European Convention on Human Rights: A Commentary, OUP, 2015, σ. 320.

39. Το ΕΔΔΑ ερευνά ιδίως εάν το παρανόμως κτηθέν αποδεικτικό μέσο είχε αποφασιστική σημασία για την έκβαση της δίκης, καθώς και εάν ο προσφεύγων είχε τη δυνατότητα να αμφισβητήσει τη νομιμότητα του εν λόγω αποδεικτικού μέσου, ζητώντας την εξαίρεσή του από τη διαδικασία, βλ. σχετικά ΕΔΔΑ, *Schenk κατά Ελβετίας* (Προσφυγή No 10862/84), απόφαση της 12^{ης} Ιουλίου 1988, παρ. 48, ΕΔΔΑ, *Khan κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή No 35394/97), απόφαση της 12^{ης} Μαΐου 2000, παρ. 35-40, ΕΔΔΑ, *Bykov κατά Ρωσίας* (Προσφυγή No 4378/02), απόφαση της 10^{ης} Μαρτίου 2009, παρ. 94-98, ΕΔΔΑ, *Vukota-Bojić κατά Ελβετίας* (Προσφυγή No 61838/10), απόφαση της 18^{ης} Οκτωβρίου 2016, παρ. 94-95.

IV. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Παρά τους εκτεθέντες προβληματισμούς, η απόφαση του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης συνιστά μια πανηγυρική διατύπωση ότι η προστασία της ιδιωτικής ζωής και της αλληλογραφίας δεν μπορεί να συρρικνωθεί στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων. Εκμεταλλευόμενο την ευκαιρία να αποσαφηνίσει τις ειδικότερες προϋποθέσεις που τα κράτη μέλη οφείλουν να λαμβάνουν υπόψη κατά τη χάραξη μιας δίκαιης ισορροπίας μεταξύ συμφερόντων εργαζομένων και εργοδοτών, ώστε να εξασφαλίζουν αποτελεσματική προστασία του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ στο πλαίσιο των θετικών υποχρεώσεών τους, το Δικαστήριο δίνει ιδιαίτερη έμφαση όχι μόνον στην προηγούμενη ενημέρωση του εργαζομένου πριν την εισαγωγή μέτρων επιτήρησης από τον εργοδότη, αλλά και στις βασικές αρχές, με τις οποίες τα μέτρα αυτά θα πρέπει να είναι σύμφωνα, όπως του θεμιτού σκοπού, της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας.

Αξίζει να υπογραμμισθεί, στο σημείο αυτό, πως η Οδηγία 115/2001 της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα, επίσης αμφισβητεί τη νομιμότητα της συγκατάθεσης, όπως και την ελευθερία επιλογής του εργαζομένου, στο πλαίσιο της εργασιακής σχέσης και εξάρτησης του τελευταίου από τη βούληση του εργοδότη. Προσδίδεται, συνεπώς, ιδιαίτερη έμφαση στην ανάγκη τα επιβαλλόμενα μέτρα παρακολούθησης των επικοινωνιών των εργαζομένων να είναι, σε κάθε περίπτωση, σύμφωνα με τη συνταγματικώς κατοχυρωμένη αρχή της αναλογικότητας⁴⁰.

40. ΑΠΔΠΧ, Οδηγία Αρ. 115/2001, 20.09.2001, σ. 16. Η Οδηγία τονίζει ακόμη πως η συλλογή, καταχώριση και επεξεργασία στοιχείων που άπτονται στο περιεχόμενο των επικοινωνιών από τον εργοδότη δεν μπορεί να θεωρηθεί επιτρεπτή, ό.π., σ. 17. Η προσέγγιση αυτή είναι απολύτως σύμφωνη με την πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ που, στο πλαίσιο της διατήρησης δεδομένων για τους σκοπούς, μεταξύ άλλων, της πρόληψης και καταπολέμησης σοβαρών εγκλημάτων, δέχεται πως η πρόσβαση στο περιεχόμενο των επικοινωνιών εξισώνεται με επέμβαση στην ουσία των δικαιωμάτων των άρθρων 7 και 8 του Χάρτη, *a contrario* ΔΕΕ, C-293/12 και C-594/12, *Digital Rights Ireland and Seitlinger κ.λπ.*, ό.π., σκ. 39-40 και ΔΕΕ, C-203/15 και C-698/15, *Tele2 Sverige*, 21.12.2016, ECLI:EU:C:2016:970: σκ. 101-102. Αντιθέτως, το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης φαίνεται

Πάντως, δεν πρέπει να αγνοηθεί το γεγονός πως οι νέες τεχνολογίες καθιστούν ευκολότερη για τον εργοδότη τη διείσδυση στην ιδιωτική ζωή του εργαζομένου και, ταυτόχρονα, δυσκολότερη για τον εργαζόμενο την ανακάλυψη τέτοιων μεθόδων παρακολούθησης, δεδομένης και της ανισότητας της συμβατικής τους σχέσης⁴¹. Στην ψηφιακή εποχή, η διαρκής παρακολούθηση των εργαζομένων επιδρά αρνητικά όχι μόνο στην ψυχική ισορροπία των τελευταίων αλλά και στην ανάπτυξη της κοινωνικής τους ταυτότητας και της δημιουργίας σχέσεων⁴². Η εφαρμογή λοιπόν των γενικότερων αρχών νομιμότητας, αναγκαιότητας και αναλογικότητας κρίνεται άκρως αναγκαία για την εξασφάλιση της παρεχόμενης από τη Σύμβαση προστασίας της ιδιωτικής ζωής και της αλληλογραφίας και μπορεί να παράσχει χρήσιμες υποδείξεις και στα συμβαλλόμενα μέρη κράτη μέλη της ΕΕ, εν όψει της αυτοδύναμης θέσης σε ισχύ του Γενικού Κανονισμού για την Προστασία Δεδομένων τον Μάιο του 2018, ο οποίος, μάλιστα, αφήνει στα τελευταία τη διακριτική ευχέρεια νομοθέτησης ειδικότερων κανόνων προστασίας των προσωπικών δεδομένων των εργαζομένων στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων⁴³.

να υιοθετεί την άποψη ότι η πρόσβαση του εργοδότη στο περιεχόμενο των επικοινωνιών των εργαζομένων θα μπορούσε να θεωρηθεί νόμιμη, υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις, τις οποίες ωστόσο δεν αποσαφηνίζει, σχολιαζόμενη απόφαση, παρ. 121.

41. ΕΔΔΑ, *Bărbulescu κατά Ρουμανίας* (Προσφυγή Νο 61496/08), απόφαση της 12^{ης} Ιανουαρίου 2016, Μερικώς Διιστάμενη Γνώμη Δικαστή Pinto de Albuquerque, παρ. 22, Ανώτατο Δικαστήριο Ηνωμένων Πολιτειών, *O'Connor κατά Ortega*, ό.π., Διιστάμενη Γνώμη Δικαστή Blackmun.

42. ΕΔΔΑ, *Klass κατά Γερμανίας* (Προσφυγή Νο 5029/71), απόφαση της 6^{ης} Σεπτεμβρίου 1978, παρ. 37, ΕΔΔΑ, *Malone κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή Νο 8691/79), απόφαση της 2^{ης} Αυγούστου 1984, Σύμφωνη Γνώμη Δικαστή Petiti.

43. Βλ. αιτιολογική σκέψη 115 και άρθρο 88 του Κανονισμού 2016/679 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 27ης Απριλίου 2016 για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών και την κατάργηση της οδηγίας 95/46/ΕΚ (Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων) ΕΕ 2016 L 119/1.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

III. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

► Προϋποθέσεις άδειας ίδρυσης και λειτουργίας φαρμακείων από μη φαρμακοποιούς

Ανίσχυρη η κοινή υπουργική απόφαση που επιτρέπει τη χορήγηση άδειας ίδρυσης φαρμακείου και σε φυσικά πρόσωπα που δεν κατέχουν πτυχίο φαρμακοποιού και άδεια άσκησης επαγγέλματος, ως εκδοθείσα από αναρμόδιο κατά το Σύνταγμα όργανο. Η ρύθμιση των σχετικών ζητημάτων χωρεί μόνο με κανονιστικό προεδρικό διάταγμα, ερειδόμενο επί νόμιμης νομοθετικής εξουσιοδότησης

προϋποθέσεις ίδρυσης φαρμακείων – ίδρυση από μη φαρμακοποιούς – κανονιστική αρμοδιότητα της διοίκησης – ειδικότερη εξουσιοδότηση – ουσιαστική ρύθμιση του θέματος – έκδοση υπουργικής απόφασης – κανονιστικό προεδρικό διάταγμα – φύση επαγγέλματος φαρμακοποιού – χαρακτήρας φαρμακείων

ΣτΕ (Ολ.), απόφαση αριθμ. 1804/2017, 06.07.2017

Με την υπ' αριθμ. 1804/2017 απόφασή της, η Ολομέλεια του Ανώτατου Διοικητικού Δικαστηρίου αποφαινεται υπέρ της ακυρότητας της υπ' αριθμ. Γ5(β)/Γ.Π.οικ.36277/20.05.2016 κοινής απόφασης των Υπουργών Οικονομίας, Ανάπτυξης και Τουρισμού και Υγείας, η οποία εκδόθηκε κατ' επίκληση της εξουσιοδοτικής διάταξης του άρθρου 2 παρ. Δ υποπαρ. Δ12 στοιχείο 18 του Ν. 4336/2015. Στην ως άνω κοινή υπουργική απόφαση προβλεπόταν, μεταξύ άλλων, η δυνατότητα ίδρυσης και λειτουργίας φαρμακείων από μη φαρμακοποιούς. Η αίτηση ακύρωσης εισήχθη στην Ολομέλεια κατόπιν πράξης του Προέδρου του ΣτΕ λόγω της σπουδαιότητάς της.

Η αίτηση ακύρωσης ασκήθηκε ενώπιον του ΣτΕ από τον Πανελλήνιο Φαρμακευτικό Σύλλογο, ενώ αντίστοιχοι περιεχομένου αιτήσεις κατέθεσαν και οι Φαρμακευτικοί Σύλλογοι Αθηνών και Θεσσαλονίκης. Ως πρώτος λόγος ακυρότητας της ανωτέρω υπουργικής απόφασης προβλήθηκε η αντισυνταγματικότητα της νομοθετικής εξουσιοδότησης βάσει της οποίας εκδόθηκε, δεδομένου ότι τα θέματα ίδρυσης και οργάνωσης φαρμακείων δεν μπορούν να ρυθμίζονται με υπουργικές αποφάσεις, αλλά επιτάσσουν την έκδοση προεδρικού διατάγματος.

Η Ολομέλεια του Ανωτάτου Δικαστηρίου έκανε δεκτό τον ως άνω λόγο και ακύρωσε την υπουργική απόφαση, καθόσον η εξουσιοδοτική διάταξη βάσει της οποίας εκδόθηκε, ήτοι το άρθρο 2 παρ. Δ υποπαρ. Δ12 στοιχείο 18 του Ν. 4336/2015, παρέχοντας στους Υπουργούς Οικονομίας, Ανάπτυξης, Υποδομών, Ναυτιλίας και Τουρισμού και Υγείας την εξουσία να καθορίσουν εν γένει τις προϋποθέσεις, τη διαδικασία και κάθε άλλο θέμα σχετικά με τη χορήγηση άδειας φαρμακείου, δεν δύναται να θεωρηθεί ούτε ειδική ούτε περιέχουσα τη βασική ουσιαστική

ρύθμιση του θέματος, ώστε να δικαιολογεί την έκδοση υπουργικής απόφασης αντί προεδρικού διατάγματος, κατά τα οριζόμενα στο Σύνταγμα για τη νομοθετική εξουσιοδότηση. Ούτε ανευρίσκεται άλλη διάταξη νόμου, πέραν του ανωτέρω άρθρου, ρυθμίζουσα τα σχετικά με την ίδρυση φαρμακείων ζητήματα έστω σε γενικό πλαίσιο, ώστε να δύναται αυτή να παράσχει την απαιτούμενη κατά το Σύνταγμα νόμιμη εξουσιοδότηση προς ρύθμιση των εν λόγω θεμάτων με υπουργική απόφαση. Τέτοια δε ρύθμιση δεν μπορεί να θεωρηθεί το άρθρο 3 του Ν. 4336/2015 με το οποίο κυρώνεται η Συμφωνία Δημοσιονομικών Στόχων και Διαρθρωτικών Μεταρρυθμίσεων, καθόσον με την εν λόγω διάταξη αναλαμβάνεται απλώς υποχρέωση θέσπισης των αναγκαίων ρυθμίσεων. Κατά συνέπεια, η Ολομέλεια του ΣτΕ κατέληξε ότι για τη ρύθμιση του θέματος της χορήγησης άδειας ίδρυσης φαρμακείου αποτελεί μονόδρομο η έκδοση κανονιστικού προεδρικού διατάγματος δυνάμει νόμιμης νομοθετικής εξουσιοδότησης και κατόπιν επεξεργασίας του από το ΣτΕ, ενόψει μάλιστα του γεγονότος ότι τα σχετικά ζητήματα ρυθμίζονταν ανέκαθεν με τυπικούς νόμους ή το πολύ με προεδρικά διατάγματα εκδιδόμενα κατ' εξουσιοδότηση νόμου.

Παρατηρήσεις

Ελένη Φωτιάδου*

I. Εισαγωγή

Η υπό σχολιασμό απόφαση θα μπορούσε συστηματικά να ενταχθεί στην ευρύτερη προβληματική των προϋποθέσεων και κριτηρίων για την ίδρυση και λειτουργία φαρμακείων, η οποία έχει ουκ ολίγες φορές απασχολήσει τόσο το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο της χώρας όσο και το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Και τούτο διότι, παρά την ακύρωση της προσβαλλόμενης υπουργικής απόφασης για τυπικό λόγο, ήτοι την έκδοσή της από αναρμόδιο κατά το Σύνταγμα όργανο, η Ολομέλεια του ΣτΕ δεν παρέλειψε να συμπεριλάβει στην απόφασή της σκέψεις ουσιαστικού περιεχομένου, αφενός για τη φύση του επαγγέλματος του φαρμακοποιού που επιβάλλει την άσκησή του μόνο από πρόσωπα που διαθέτουν τα απαιτούμενα κατά τον νόμο προσόντα, ώστε να εξασφαλίζεται η παροχή στους πολίτες υπηρεσιών υγείας υψηλού επιπέδου, αφετέρου για τον χαρακτήρα των φαρμακείων ως ιδιότυπων καταστημάτων όπου συνδυάζονται από

* ΜΔΕ, Επιστ. Συνεργάτις, ΚΔΕΟΔ

κοινού η εμπορική εκμετάλλευση με την υπεύθυνη επισημονική δραστηριότητα. Εξυπακούεται βέβαια ότι στο επίκεντρο της δικανικής κρίσης τίθεται η κανονιστική αρμοδιότητα της διοίκησης και οι κανόνες νομοθετικής εξουσιοδότησης, όπως προβλέπονται στο Σύνταγμα.

Ως νομοθετική εξουσιοδότηση ορίζεται η ανάθεση από τον κοινό νομοθέτη στην εκτελεστική εξουσία ή σε υποδεέστερα όργανα της διοίκησης της αρμοδιότητας να θεσπίσει κανόνες δικαίου μέσα στα όρια που τάσσονται από τη σχετική διάταξη του κοινού νόμου¹. Η εξουσιοδότηση συνεπάγεται μετακίνηση αρμοδιότητας στο εξουσιοδοτούμενο όργανο, του οποίου οι αρμοδιότητες διευρύνονται κατά την έκταση και το περιεχόμενο, δεδομένου ότι ασκεί την αρμοδιότητα ως δική του. Η νομοθετική εξουσιοδότηση προβλέπεται ρητά στο άρθρο 43 του ισχύοντος Συντάγματος, το οποίο προβαίνει σε διάκρισή της σε τρεις επιμέρους κατηγορίες. Πρόκειται για τη γενική εξουσιοδότηση (άρθρο 43 παρ. 4 Συντ.), την ειδική (άρθρο 43 παρ. 2 εδ. α' Συντ.) και την ειδικότερη (άρθρο 43 παρ. 2 εδ. β' Συντ.). Ανεξαρτήτως της ως άνω διάκρισης, ο θεσμός της νομοθετικής εξουσιοδότησης διέπεται πάντως από ορισμένες κοινές αρχές (αυτοτέλεια των πράξεων, δυνητική, επανειλημμένη χρήση της εξουσιοδότησης, απαγόρευση αναδρομικής ισχύος, κ.λπ.)².

Η γενική εξουσιοδότηση παρέχεται με νόμο-πλαίσιο, ο οποίος αρκείται στον καθορισμό ενός γενικού ρυθμιστικού πλαισίου, παρέχοντας κατευθύνσεις προς ρύθμιση όλων των άλλων θεμάτων από την εκτελεστική λειτουργία και συγκεκριμένα από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Το Σύνταγμα θέτει τις προϋποθέσεις που απαιτούνται για την ενεργοποίηση της γενικής εξουσιοδότησης μέσω της θέσπισης νόμου-πλαισίου, προβλέποντας παράλληλα συγκεκριμένους περιορισμούς.

Η ειδική εξουσιοδότηση παρέχεται επίσης στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Προκειμένου να κριθεί συνταγματικά επιτρεπτή, πρέπει να είναι ειδική και ορισμένη. Κατά τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, ειδική είναι η εξουσιοδότηση, όταν προσδιορίζει καθ' ύλην το αντικείμενό της, υπό την έννοια του καθορισμού κατά τρόπο συγκεκριμένο των θεμάτων που μπορούν να ρυθμιστούν με τις κανονιστικές πράξεις που θα εκδοθούν. Η ευρύτητα της εξουσιοδότησης, δηλαδή ο μεγάλος αριθμός περιπτώσεων τις οποίες η διοίκηση μπορεί να ρυθμίσει κανονιστικώς, δεν επηρεάζει το κύρος της, εφόσον τα θέματα είναι επαρκώς καθορισμένα³. Αντίστοιχα, η νομοθετική εξουσιοδότηση είναι ορισμένη, όταν υπάρχουν επαρκή

κριτήρια, γενικές αρχές, διδάγματα της κοινής πείρας και κατευθύνσεις που καθορίζουν κατά βάση το πλαίσιο της ρύθμισης των θεμάτων που αφορά⁴.

Η ειδικότερη νομοθετική εξουσιοδότηση παρέχεται προς άλλα, εκτός του Προέδρου της Δημοκρατίας, διοικητικά όργανα μόνο για τη ρύθμιση θεμάτων ειδικότερων ή τοπικών ή τεχνικών ή λεπτομερειακών. Σύμφωνα με τη νομολογία του ΣτΕ, ειδικότερα είναι τα θέματα που αποτελούν μερικότερη περίπτωση του θέματος που αποτελεί κύριο αντικείμενο της νομοθετικής ρύθμισης ή έχουν λεπτομερειακό χαρακτήρα σε σχέση με τη βασική ουσιαστική ρύθμιση που περιέχεται στον νόμο. Επομένως, το νομοθετικό κείμενο πρέπει να περιέχει όχι απλώς τον καθ' ύλην προσδιορισμό του αντικειμένου της εξουσιοδότησης, αλλά επιπλέον και την ουσιαστική ρύθμισή του, έστω και σε γενικό, ορισμένο, όμως, πλαίσιο σύμφωνα προς το οποίο θα ενεργήσει η διοίκηση, προκειμένου να ρυθμίσει τα μερικότερα θέματα. Η ανωτέρω δε ουσιαστική ρύθμιση μπορεί να υπάρχει τόσο στις διατάξεις του εξουσιοδοτικού νόμου όσο και σε διατάξεις άλλων νόμων σχετικών με τα θέματα που αποτελούν αντικείμενο της νομοθετικής εξουσιοδότησης⁵.

Το ζήτημα που απασχόλησε το Δικαστήριο εν προκειμένω έγκειται στο κατά πόσον η ρύθμιση των θεμάτων επαγγέλματος φαρμακοποιού – ίδρυσης φαρμακείου μπορούσε επιτρεπτά να γίνει με κοινή υπουργική απόφαση των Υπουργών Οικονομίας, Ανάπτυξης, Υποδομών, Ναυτιλίας και Τουρισμού και Υγείας δυνάμει των προβλέψεων και του εν γένει περιεχομένου της εξουσιοδοτικής διάταξης του άρθρου 2 παρ. Δ υποπαρ. Δ12 στοιχείο 18 του Ν. 4336/2015. Με άλλα λόγια, το ΣτΕ κλήθηκε να εξετάσει κατά πόσον πληρούνται οι όροι της ειδικότερης νομοθετικής εξουσιοδότησης κατά τα οριζόμενα στο άρθρο 43 παρ. 2 εδ. β' του Συντάγματος, προκειμένου να κριθεί επιτρεπτή η έκδοση πράξης από υποδεέστερο του Προέδρου της Δημοκρατίας διοικητικό όργανο.

II. Νομική θεμελίωση της ακυρότητας της υπουργικής απόφασης που θεσπίζει νέες διατάξεις για την ίδρυση και λειτουργία των φαρμακείων στην Ελλάδα

Εκκινώντας από την εξέταση της εξουσιοδοτικής διάταξης του άρθρου 2 παρ. Δ υποπαρ. Δ12 στοιχείο 18 του Ν. 4336/2015, η απόφαση της Ολομέλειας διαπιστώνει ότι, ήδη από τη γραμματική της διατύπωση, δεν δύναται να θεωρηθεί ειδική, καθόσον παρέχει στους οικείους Υπουργούς την εξουσία να καθορίσουν όχι μόνο τις προϋποθέσεις και τη διαδικασία, αλλά και κάθε άλλο θέμα

1. Βλ. Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟ, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου Ι, 1991, σ. 116επ.

2. Αναλυτική παρουσίαση των αρχών βλ. σε Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟ, Συνταγματικό Δίκαιο, 2014, σ. 344 επ.

3. ΣτΕ (Ολ.) 2150, 2148, 2090/2015, 3405, 3299, 3013/2014.

4. ΣτΕ 2574/2009, 4044/2008.

5. ΣτΕ (Ολ.) 1749/2016, 2150, 2148, 2090, 520, 148-150/2015, 3299, 3013/2014, 2186/2013, 235/2012, 1297-1300, 738/2011, 3427, 1210/2010, (Ολ.) 2815/2004, (Ολ.) 1101/2002, κ.ά., καθώς επίσης και ΣτΕ (Ολ.) 2113/2014, 3220/2010, 3489/2008, 1776/2007.

που άπτεται της χορήγησης άδειας ίδρυσης φαρμακείου, χωρίς να προβαίνει σε συγκεκριμένο προσδιορισμό των εν λόγω θεμάτων. Περαιτέρω, δεν καθίσταται δυνατή βάσει του περιεχομένου της η ανεύρεση της βασικής ουσιαστικής ρύθμισης του θέματος, προκειμένου η διοίκηση να ενεργήσει εντός ορισμένου πλαισίου κατά τη ρύθμιση των μερικότερων θεμάτων. Μάλιστα, η απαιτούμενη ουσιαστική ρύθμιση του θέματος δεν υπάρχει ούτε σε διατάξεις άλλων νόμων σχετικών με τα ζητήματα που αποτελούν αντικείμενο της νομοθετικής εξουσιοδότησης, δεδομένου ότι ναι μεν η νομοθεσία που διέπει την άσκηση του φαρμακευτικού επαγγέλματος και τη λειτουργία των φαρμακείων εν γένει διαλαμβάνει διατάξεις αναφορικά με τη διαδικασία χορήγησης άδειας για την ίδρυση φαρμακείου, ωστόσο μετά την αντικατάσταση με την υπό κρίση εξουσιοδοτική διάταξη των διατάξεων που καθόριζαν τις θετικές και αρνητικές προϋποθέσεις για τη χορήγηση άδειας ίδρυσης φαρμακείου (άρθρο 1 Ν. 1963/1991, άρθρο 6 Ν. 328/1976), δεν καταλείπεται καμία νομοθετική διάταξη ρυθμίζουσα, έστω σε γενικό πλαίσιο, το εν λόγω θέμα⁶. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η απόφαση της Ολομέλειας του ΣτΕ παραμένει συνεπής στα πορίσματα της μέχρι τώρα νομολογίας περί ειδικότερης νομοθετικής εξουσιοδότησης που παρέχεται σε έτερα του Προέδρου της Δημοκρατίας διοικητικά όργανα, αξιώνοντας να περιέχεται όχι απλώς ο καθ' ύλην προσδιορισμός του αντικειμένου της, αλλά επιπλέον και η ουσιαστική ρύθμισή του είτε στο σώμα της εξουσιοδοτικής διάταξης είτε σε διατάξεις άλλων σχετικών νόμων.

Στη συνέχεια, η Ολομέλεια του ΣτΕ, κατόπιν παράθεσης της διαχρονικής εξέλιξης της νομοθεσίας περί άσκησης του επαγγέλματος του φαρμακοποιού, καθώς και περί λειτουργίας των φαρμακείων και δεοντολογίας, αντλεί «επιχείρημα από τη νομοθετική ιστορία»⁷, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι ανέκαθεν τα σχετικά ζητήματα ρυθμιζόνταν με τυπικούς νόμους ή το πολύ με προεδρικά διατάγματα κατ' εξουσιοδότηση νόμου. Ως εκ τούτου, το θέμα αυτό δεν μπορούσε να αποτελέσει ρυθμιστικό αντικείμενο υπουργικής απόφασης, καθόσον δεν παρέχεται προς τούτο νόμιμη εξουσιοδότηση από τη διάταξη του άρθρου 2 παρ. Δ υποπαρ. Δ12, στοιχείο 18 του Ν. 4336/2015 ή από άλλη διάταξη νόμου που να ρυθμίζει το θέμα αυτό, έστω και σε γενικό πλαίσιο. Κατ' ακολουθίαν, το θέμα τούτο ρυθμιζόμενο πριν με διάταξη νόμου (το αντικατασταθέν άρθρο 1 του Ν. 1963/1991 και το καταργηθέν άρθρο 6 του Ν. 328/1976), θα μπορούσε να ρυθμισθεί επιτρεπτά μόνο με κανονιστικό προεδρικό διάταγμα, ερειδόμενο επί νόμιμης νομοθετικής εξουσιοδό-

6. Βλ. σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 13.

7. Βλ. Α. ΚΑΪΔΑΤΖΗ, Παρατηρήσεις στην Ολ ΣτΕ 229/2014, Αρμ, 2014, σ. 529.

τησης, κατά τα προεκτεθέντα, και μετά από επεξεργασία αυτού από το Συμβούλιο της Επικρατείας⁸.

Τέτοια δε νόμιμη νομοθετική εξουσιοδότηση για την έκδοση της υπό κρίση υπουργικής απόφασης δεν θεωρήθηκε από την Ολομέλεια του ΣτΕ, στη σχολιαζόμενη απόφασή της, το άρθρο 3 του Ν. 4336/2015, με το οποίο κυρώθηκε η Συμφωνία Δημοσιονομικών Στόχων και Διαρθρωτικών Μεταρρυθμίσεων μεταξύ της Ελληνικής Δημοκρατίας και των δανειστών, ήτοι απευθείας το μνημόνιο, στο οποίο προβλέπεται ρητή υποχρέωση της χώρας να καταργήσει το υπάρχον νομοθετικό καθεστώς αδειών ιδρύσεως και λειτουργίας φαρμακείων. Και τούτο διότι με τη διάταξη αυτή απλώς αναλαμβάνεται υποχρέωση θέσπισης των αναγκαίων ρυθμίσεων, οι οποίες όμως δεν απαλλάσσονται από την υποχρέωση συμφωνίας τους προς τους κανόνες νομοθετικής εξουσιοδότησεως που προβλέπει το Σύνταγμα. Το γεγονός της ανάληψης εκ μέρους της χώρας διεθνών υποχρεώσεων δεν δύναται να παρακάμψει την υποχρέωση τήρησης των συνταγματικών κανόνων περί νομοθέτησης, ούτε είναι εφικτό η εξουσιοδοτική διάταξη να καταστεί συγκεκριμένη με παραπομπή σε συνοδευτικά του εξουσιοδοτικού νομοθετήματος κείμενα, όπως εν προκειμένω η κατατεθείσα στη Βουλή Έκθεση Συνεπειών Ρύθμισης. Με άλλα λόγια, η απόφαση του ΣτΕ δεν αμφιβάλλει περί της ανάληψης διεθνούς υποχρέωσης από τη χώρα μας δυνάμει του Ν. 4336/2015, ωστόσο η υλοποίηση και εφαρμογή της αναληφθείσας υποχρέωσης μέσω της θέσπισης των αναγκαίων ρυθμίσεων πρέπει να σέβεται τους συνταγματικής περιωπής κανόνες περί νομοθετικής εξουσιοδότησης.

Ωστόσο, ως προς το σημείο αυτό διατυπώθηκε αντίθετη άποψη από μειοψηφία δύο Συμβούλων, κατά τους οποίους η παρασχεθείσα από τη διάταξη του άρθρου 2 παρ. Δ υποπαρ. Δ12, στοιχείο 18 του Ν. 4336/2015 νομοθετική εξουσιοδότηση είναι ειδική και ορισμένη, κατά την έννοια των τιθέμενων από το άρθρο 43 παρ. 2 του Συντάγματος όρων, δεδομένου ότι το άρθρο 3 Ν. 4336/2015 διαγράφει με επαρκή σαφήνεια το γενικό πλαίσιο των ουσιαστικών ρυθμίσεων ως προς τα ζητήματα άδειας λειτουργίας των φαρμακείων, ιδίως αν ληφθεί υπόψη ότι με αυτό κυρώθηκε η Συμφωνία Δημοσιονομικών Στόχων και Διαρθρωτικών Μεταρρυθμίσεων. Κατά τη γνώμη της μειοψηφίας, το ως άνω γενικό πλαίσιο των ουσιαστικών ρυθμίσεων παρατίθεται, άλλωστε, σαφώς στην οικεία Έκθεση Συνεπειών Ρύθμισης που κατατέθηκε στη Βουλή, γεγονός που αρκεί για το συγκεκριμένο της νομοθετικής εξουσιοδότησης.

Αξίζει να σημειωθεί ότι, μολονότι η Ολομέλεια του ΣτΕ ακύρωσε την προσβαλλόμενη υπουργική απόφαση ως ανίσχυρη λόγω της έκδοσής της από αναρμόδιο κατά το Σύνταγμα όργανο, κατά τα αναλυτικώς εκτεθέντα ανωτέ-

8. Βλ. σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 13.

ρω, δεν παρέλειψε να αναφερθεί στο ουσιαστικό ζήτημα της άσκησης του επαγγέλματος του φαρμακοποιού, καθώς και της ίδρυσης φαρμακείων, έστω κι αν αυτό δεν απαιτούνταν για τη θεμελίωση της κρίσης της περί ακυρότητας της ως άνω πράξης. Έτσι, σε μια χαρακτηριστική αποστροφή του σκεπτικού της σχολιαζόμενης αναφέρεται, κατ' επίκληση της σχετικής νομολογίας⁹, ότι το θέμα της χορήγησης άδειας ίδρυσης φαρμακείου είναι ιδιαίτερα σημαντικό, καθώς η άσκηση επαγγελματικής δραστηριότητας που συνίσταται στην παροχή υγείας, όπως είναι και η άσκηση του επαγγέλματος του φαρμακοποιού, επιτρέπεται μόνο σε όσα πρόσωπα έχουν τα προσόντα εκείνα τα οποία ο νομοθέτης έχει κρίνει, σε εκπλήρωση της επιταγής του άρθρου 21 παρ. 3 του Συντάγματος, ότι είναι αναγκαία, προκειμένου να εξασφαλίζεται η παροχή στους πολίτες υπηρεσιών υγείας υψηλού επιπέδου. Η Ολομέλεια του ΣτΕ συνεχίζει, μάλιστα, επισημαίνοντας ότι τα φαρμακεία αποτελούν ιδιότυπα καταστήματα, στα οποία συνδυάζεται η εμπορική εκμετάλλευση με την υπεύθυνη επιστημονική δραστηριότητα, πράγμα που έχει νομολογήσει και στο παρελθόν, κρίνοντας ότι τα φαρμακεία δεν είναι απλές εμπορικές επιχειρήσεις, αλλά επιτελούν κοινωνική αποστολή, η οποία δικαιολογεί την υπαγωγή τους σε καθεστώς ρύθμισης και μάλιστα υπό συνθήκες λειτουργίας τους εκτός όρων ελεύθερου ανταγωνισμού¹⁰.

Η θέση της Ολομέλειας του ΣτΕ τελεί σε ερμηνευτική συστοιχία με τη νομολογία του ΔΕΕ, το οποίο έχει επιβεβαιώσει την ιδιαιτερότητα των φαρμακείων¹¹ και υπό το πρίσμα του δικαίου της Ένωσης. Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο έκρινε ότι εθνική νομοθετική ρύθμιση, η οποία δεν επιτρέπει σε πρόσωπα που στερούνται της ιδιότητας του φαρμακοποιού να διατηρούν και να εκμεταλλεύονται φαρμακείο, δεν αντίκειται στη θεμελιώδη ενωσιακή ελευθερία εγκατάστασης¹², ενώ το ίδιο ισχύει και για εθνικές διατάξεις που προβλέπουν τη χορήγηση άδειας εκμετάλλευσης φαρμακείου βάσει γεωγραφικών και δημογραφικών κριτηρίων¹³. Μολονότι τέτοιοι όροι, προβλεπόμενοι σε εθνικές διατάξεις και ισχύοντες αδιακρίτως, συνιστούν περιορισμό στη θεμελιώδη ενωσιακή

ελευθερία εγκατάστασης, εν τούτοις δικαιολογούνται για λόγους προστασίας της δημόσιας υγείας υπό την έννοια του ασφαλούς και με ποιοτικά εχέγγυα εφοδιασμού του πληθυσμού με φάρμακα σε συνάρτηση με την ανάγκη της δημοσιονομικής ισορροπίας των εθνικών συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης που κατά κανόνα χρηματοδοτούν τη χορήγηση φαρμάκων. Παράλληλα, οι προβλεπόμενοι όροι είναι κατάλληλοι για την επίτευξη του ως άνω σκοπού, ο οποίος δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί με λιγότερο περιοριστικά της θεμελιώδους ελευθερίας μέτρα¹⁴. Κοινό παρονομαστή της επιχειρηματολογίας του Δικαστηρίου αποτελούν, αφενός, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των φαρμάκων που τα διαφοροποιούν από τα υπόλοιπα προϊόντα της αγοράς, αφετέρου, η ειδική κατάρτιση που διαθέτουν οι φαρμακοποιοί και η οποία τους επιτρέπει να παρέχουν ασφαλείς συμβουλές στους καταναλωτές προς αποφυγή λαθών. Διαφαίνεται εναργώς ο βασικός προσανατολισμός του ΔΕΕ που συνίσταται στη διατήρηση της υψηλής ποιότητας των υπηρεσιών φαρμακευτικής περίθαλψης μέσω της εξασφάλισης της επαγγελματικής και οικονομικής ανεξαρτησίας των φαρμακοποιών. Πάντως, το Δικαστήριο με τις αποφάσεις του δεν επέβαλε τη λειτουργία και εκμετάλλευση φαρμακείων αποκλειστικά από φαρμακοποιούς, αλλά διαπίστωσε απλώς ότι τέτοιες εθνικές ρυθμίσεις δεν αντίκεινται στο ενωσιακό δίκαιο.¹⁵

III. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Το ζήτημα του κατά πόσον η χορήγηση άδειας ίδρυσης φαρμακείου μπορεί να επιφυλάσσεται μόνο σε φαρμακοποιούς δεν μπορεί να θεωρηθεί λήξαν, αν και η Ολομέλεια του ΣτΕ, εμμέσως πλην σαφώς, κατέστησε με την εν θέματι απόφασή της εναργή τη θέση της επ' αυτού. Μολονότι η προσβαλλόμενη υπουργική απόφαση ακυρώθηκε λόγω της έκδοσής της από αναρμόδιο όργανο, ήτοι για λόγο σχετιζόμενο με τη διαδικασία νομοθετικής εξουσιοδότησης, το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο δεν παρέλειψε να αναφερθεί στο κρίσιμο θέμα ουσιαστικού περιεχομένου, δράττοντας τη δοθείσα ευκαιρία και επισημαίνοντας προγενέστερη νομολογία του για τη φύση του επαγγέλματος του φαρμακοποιού, καθώς και για τον χαρακτήρα των φαρμακείων. Επομένως ακόμη κι αν κρινόταν ότι η νομοθετική εξουσιοδότηση, δυνάμει της οποίας εκδόθηκε η προσβαλλόμενη υπουργική απόφαση, πληρούσε τις προϋποθέσεις του άρθρου 43 παρ. 2 εδ. β' του Συντάγματος, παραμένει αμφίβολο το κατά πόσον η Ολομέλεια του ΣτΕ θα κατέληγε σε διαφορετική κρίση ως προς το κύρος της, κατόπιν εξέτασης αυτή τη φορά από ουσιαστική άποψη των ρυθμίσεών της.

9. ΣτΕ 1790/2016, 1634/2009, 2267/2005 επταμ.

10. ΣτΕ 228-29, 420-24/2014 (ΟΛ.).

11. Βλ. αναλυτικά Α. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, Η συνταγματικότητα και η συμφωνία με το κοινοτικό δίκαιο των νομοθετικών διατάξεων που απαγορεύουν την ίδρυση φαρμακείου από μη φαρμακοποιούς (γγμδ), ΕΔΔΔΔ, 2007, σ. 566.

12. ΔΕΚC-531/06, *Επιτροπή/Ιταλία*, 19.05.2009, ECLI:EU:C:2009:315 και ΔΕΚ C-171/07 και C-172/07, *Apothekerkammer des Saarlandes* κ.λπ., 19.05.2009, ECLI:EU:C:2009:316.

13. ΔΕΕ C-570/07 και C-571/07, *Blanco Pérez και Chao Gómez*, 01.06.2010, ECLI:EU:C:2010:300. Βλ. Α. DAWES, *Commentaire*, RDUE, 2010, σ. 638.

14. Βλ. C. HERRMANN, *Anmerkung zur EuGH Entscheidung v. 19.05.09*, C-171 και C-172/07, *EuZW*, 12/2009, σ. 413.

15. Βλ. Ι. ΤΣΟΥΚΑ, *Παρατηρήσεις στην απόφαση ΔΕΚ επί των υποθέσεων C-171/07 και C-172/07*, *ΕΕΕυρΔ*, 2009, σ. 371.

Περαιτέρω, δεν στερείται σημασίας η αναφορά της σχολιαζόμενης απόφασης στη μεταστροφή της νομολογίας του ΣτΕ σε ό,τι αφορά την κατά νομοθετική εξουσιοδότηση ρύθμιση θεμάτων σχετικών με την οργάνωση και την άσκηση ενός ατομικού δικαιώματος, όπως η άσκηση οποιουδήποτε επαγγέλματος που ανάγεται στην οικονομική ελευθερία. Έτσι, ενώ αρχικά γινόταν δεκτό από τη νομολογία του ΣτΕ ότι η ρύθμιση της οργάνωσης επαγγέλματος ή της άσκησης οικονομικής ελευθερίας ή ατομικού δικαιώματος εν γένει πρέπει καταρχήν να γίνεται με κανονιστικό προεδρικό διάταγμα¹⁶, μεταγενέστερα με αποφάσεις επίσης της Ολομέλειας του ΣτΕ¹⁷ κρίθηκε ότι τα εν λόγω ζητήματα μπορούν τελικώς να ρυθμισθούν ειδικότερα και με υπουργική απόφαση, εφόσον, όμως, η ουσιαστική ρύθμιση του θέματος διαγράφεται, έστω σε γενικές γραμμές, στην εξουσιοδοτική ή σε άλλη διάταξη. Για τον λόγο αυτόν άλλωστε, η Ολομέλεια του ΣτΕ δεν θεμελίωσε την κρίση της περί ανίσχυρου της υπουργικής απόφασης στη μορφή που προσέλαβε, καθώς αυτή κα-

θαυτή η μορφή, βάσει των ανωτέρω, δεν θα αποτελούσε πρόβλημα, υπό τον όρο ότι η εξουσιοδοτική διάταξη ή άλλη σχετική διάταξη θα προέβλεπε την ουσιαστική ρύθμιση του θέματος.

Η ανάγκη άμεσης ρύθμισης των σχετικών με τους όρους άσκησης του επαγγέλματος του φαρμακοποιού ζητημάτων προς αποφυγή βλάβης των ενδιαφερομένων, αλλά και των πολιτών στους οποίους πρέπει να παρέχονται υπηρεσίες υγείας υψηλού επιπέδου, επιβεβαιώνεται και από την απόρριψη του αιτήματος περί μη ακύρωσης της προσβαλλόμενης υπουργικής απόφασης και χορήγησης προθεσμίας στη διοίκηση, προκειμένου να εκδώσει το σχετικό προεδρικό διάταγμα (άρθρο 50 παρ. 3α του π.δ. 18/89). Ωστόσο, κατά την άποψη της μειοψηφίας, χωρεί εφαρμογή του ως άνω άρθρου κατόπιν στάθμισης των ενόμων συμφερόντων του αιτούντος φαρμακευτικού συλλόγου και του μείζονος δημοσίου συμφέροντος που συνίσταται στην υλοποίηση των δεσμεύσεων της χώρας μας δυνάμει διεθνούς σύμβασης για την οικονομική ενίσχυσή της.

16. ΣτΕ (Ολ.) 3671/2006, (Ολ.) 2815/2004 και ΣτΕ 3257/2004 7μ., 4176/2001 7μ., 4167/2001 7μ.

17. ΣτΕ (Ολ.) 2186/2013, 3220/2010, 3489/2008, 1776/2007.

► Ημερίδα «Ευρωπαϊκό Τραπεζικό Δίκαιο – Τραπεζικός Δανεισμός»

Την Τετάρτη, 13 Σεπτεμβρίου 2017, έλαβε χώρα στις εγκαταστάσεις του ΚΔΕΟΔ, με τη δωρεά του Ιδρύματος Σταύρος Νιάρχος (ΙΣΝ), ημερίδα με θέμα «Ευρωπαϊκό Τραπεζικό Δίκαιο – Τραπεζικός Δανεισμός».

Στην πρώτη συνεδρία, με αντικείμενο την επιχειρηματική τραπεζική (corporate banking), προέδρευσε ο πρώην Πρόεδρος του Δικαστηρίου της ΕΕ και Πρόεδρος του ΚΔΕΟΔ, καθηγητής κ. Βασίλειος Σκουρής. Κατά τη συνεδρία αυτήν, η καθηγήτρια κ. Χαρούλα Απαλαγάκη, Γενική Γραμματέας της Ελληνικής Ένωσης Τραπεζών, ανέλυσε το νομικό πλαίσιο της διαχείρισης επιχειρηματικών δανείων, ενώ στη συνέχεια η κ. Τατιάνα Δερμάτη, Senior Institutional Officer και Υπεύθυνη Γραφείου Αθηνών της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων, παρουσίασε τους κανόνες για τις χρηματοδοτήσεις της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων προς τις επιχειρήσεις.

Η δεύτερη συνεδρία της ημερίδας ήταν αφιερωμένη στη λιανική τραπεζική (retail banking). Υπό την προεδρία του Διευθυντή του ΚΔΕΟΔ, καθηγητή κ. Βασιλείου Χριστιανού, η καθηγήτρια και αναπληρώτρια Πρύτανης, κ. Δέσποινα Κλαβανίδου, ανέπτυξε το θέμα της αρχής του υπεύθυνου δανεισμού στις συμβάσεις καταναλωτικής πίστης. Κατόπιν, ο κ. Δημήτριος-Παναγιώτης Τζάκας, Δ.Ν., δικηγόρος και ερευνητής στο ΚΔΕΟΔ με τη χρηματοδότηση του ΙΣΝ για τη θεματική του ευρωπαϊκού τραπεζικού δικαίου, εξέτασε στην εισήγησή του ζητήματα σχετικά με την ενυπόθηκη πίστη και τον δανεισμό σε αλλοδαπό νόμισμα, υπό το πρίσμα του ν. 4438/2016 «Εναρμόνιση της ελληνικής νομοθεσίας με την οδηγία 2014/17/ΕΕ σχετικά με τις συμβάσεις πίστωσης για καταναλωτές για ακίνητα που προορίζονται για κατοικία» και της πρόσφατης συναφούς νομολογίας επί δανείων σε ελβετικό φράγκο. Και οι δύο συνεδρίες ολοκληρώθηκαν με ενδιαφέρουσες ερωτήσεις εκ μέρους των συμμετεχόντων και ζωντανό διάλογο με τους εισηγητές.

Η ημερίδα προσέφερε σφαιρική παρουσίαση του πλαισίου που διέπει τον τραπεζικό δανεισμό, αξιολογώντας τις νομοθετικές και νομολογιακές εξελίξεις σε ενωσιακό και εθνικό επίπεδο. Έμφαση δόθηκε στα ζητήματα που ανακύπτουν κατά την παροχή πιστώσεων σε επιχειρήσεις και καταναλωτές, θέτοντας προβληματισμούς για το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο.

Η εκδήλωση ήταν εξαιρετικά επιτυχημένη, δεδομένης της αθρόας προσέλευσης και παρουσίας ακαδημαϊκών, δικαστικών λειτουργιών, δικηγόρων, εκπροσώπων επιχειρήσεων, στελεχών τραπεζών και φοιτητών.

Τα πρακτικά της ημερίδας θα δημοσιευθούν προσεχώς.

Δημήτρης-Παναγιώτης Τζάκας

► Ημερίδα «Η προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στον Χώρο Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης – Εξελίξεις ενόψει της θέσης σε εφαρμογή του νέου Γενικού Κανονισμού ΕΕ 2016/679»

Τη Δευτέρα, 18 Σεπτεμβρίου 2017, το ΚΔΕΟΔ, με τη δωρεά του Ιδρύματος Σταύρος Νιάρχος (ΙΣΝ), διοργάνωσε στις εγκαταστάσεις του ημερίδα για την προστασία των προσωπικών δεδομένων ενόψει της θέσης σε εφαρμογή του νέου Γενικού Κανονισμού ΕΕ 2016/679.

Στην ημερίδα, που διεξάχθηκε στην ελληνική και αγγλική γλώσσα με ταυτόχρονη διερμηνεία, συμμετείχαν διακεκριμένες προσωπικότητες του ακαδημαϊκού και δικαστικού χώρου, καθώς και εκπρόσωποι της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα. Χορηγός της εκδήλωσης υπήρξε το Ίδρυμα “Konrad Adenauer Stiftung”.

Επίκεντρο της ημερίδας αποτέλεσε το εξαιρετικά σημαντικό και επίκαιρο ζήτημα του νέου Γενικού Κανονισμού, ο οποίος θα τεθεί σε εφαρμογή τον Μάιο του 2018 και ο οποίος σηματοδοτεί τη σημαντικότερη νομοθετική μεταρρύθμιση της τελευταίας εικοσαετίας στην προστασία των δεδομένων, με καθοριστικές συνέπειες για το σύνολο του ψηφιακού περιβάλλοντος των επιχειρήσεων.

Στην πρώτη συνεδρία, με προεδρεύοντα τον κ. Δημήτριο Κράνη, Αντιπρόεδρο του Αρείου Πάγου και Γενικό Διευθυντή της Εθνικής Σχολής Δικαστικών Λειτουργιών, ο καθηγητής Dr. Dres. h.c. Burkhard Hess, Διευθυντής του Max Planck Institute for International, European and Regulatory Procedural Law στο Λουξεμβούργο, ανέπτυξε το θέμα της προστασίας της ιδιωτικότητας (privacy) υπό το πρίσμα της πρόσφατης νομολογίας του Δικαστηρίου της ΕΕ (ΔΕΕ). Στη συνέχεια, ο καθηγητής της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ και τακτικό μέλος της Αρχής Προστασίας, κ. Σπυρίδων Βλαχόπουλος, ανέλυσε τις τελευταίες εξελίξεις για τη διασυννοριακή μεταβίβαση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα από την ΕΕ προς τρίτες χώρες. Η συνεδρία αυτή ολοκληρώθηκε με την εισήγηση της αναπληρώτριας καθηγήτριας του Τμήματος Μηχανικών Πληροφοριακών και Επικοινωνιακών Συστημάτων του Πανεπιστημίου Αιγαίου, κ. Λίλιαν Μήτρου, για το δικαίωμα στη λήθη σε σχέση με τις διατάξεις του νέου Κανονισμού.

Κατά τη δεύτερη συνεδρία, με αφορμή ερωτήσεις που έθεσε η κ. Βιργινία Τζώρτζη, Δ.Ν., δικηγόρος και ερευνήτρια στο ΚΔΕΟΔ με τη χρηματοδότηση του ΙΣΝ για τη θεματική του Χώρου Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης, ο επίτιμος Πρόεδρος του ΣτΕ και πρώην Πρόεδρος της Αρχής, κ. Χρίστος Γεραράς, ο νυν Πρόεδρος της Αρχής και επίσης επίτιμος Πρόεδρος του ΣτΕ, κ. Κωνσταντίνος Μενουδάκος, και ο πρώην Πρόεδρος του ΔΕΕ, καθηγητής και Πρόεδρος του ΚΔΕΟΔ κ. Βασίλειος Σκουρής, συζητήσαν και αντάλλαξαν ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες απόψεις για τη σχέση ασφάλειας και ελευθερίας και τη

μεταξύ τους ισορροπία στο πεδίο της προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα.

Ο στόχος της ημερίδας ήταν να παρουσιάσει το πλαίσιο για την αξιολόγηση της υφιστάμενης κατάστασης και των μελλοντικών εξελίξεων στην προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, τομέα που υφίσταται σημαντικές μεταρρυθμίσεις κυρίως μέσω του νέου Γενικού Κανονισμού, και ταυτόχρονα να θέσει τα διλήμματα ως προς τον τρόπο με τον οποίο θα εξασφαλιστούν καλύτερα τα θεμελιώδη δικαιώματα των ατόμων. Η εκδήλωση, που είχε μεγάλη συμμετοχή από ακαδημαϊκούς, δικαστικούς και δημόσιους λειτουργούς, δικηγόρους, εκπροσώπους επιχειρήσεων και φοιτητές, ολοκληρώθηκε με ενδιαφέρουσα και ζωντανή συζήτηση.

Τα πρακτικά της ημερίδας θα δημοσιευθούν προσεχώς.

Βιργινία Τζώρτζη

► **Η Γραμματέας του ΚΔΕΟΔ, καθ. Χριστίνα Δεληγιάννη-Δημητράκου, ανέλαβε την Έδρα Jean Monnet για την προστασία των κοινωνικών δικαιωμάτων στην ΕΕ**

Με απόφαση της ΕΕ απονεμήθηκε στη Νομική Σχολή του ΑΠΘ για την τριετία 2017-2020 έδρα Jean Monnet με τίτλο «Προστασία των Κοινωνικών Δικαιωμάτων στην ΕΕ και Συγκριτικοί Νομικοί Πολιτισμοί» (EU Social Rights Protection and Comparative Legal Cultures), η οποία λειτουργεί ήδη από τον Σεπτέμβριο του 2017, υπό τη διεύθυνση της καθηγήτριας κ. Χριστίνας Δεληγιάννης-Δημητράκου, Γραμματέως του ΚΔΕΟΔ.

Η τιμητική αυτή διάκριση δίδεται με κριτήριο την αριστεία στη διδασκαλία και έχει ως σκοπό την ενίσχυση της γνώσης γύρω από την ευρωπαϊκή ενοποίηση και τις ποικίλες εκφάνσεις και συνέπειές της. Στο πλαίσιο των έργων Jean Monnet, όλες οι προτάσεις κρίνονται στη βάση της ακαδημαϊκής αξίας, μετά από μία αυστηρή διαδικασία αξιολόγησης από ανεξάρτητους κριτές.

Οι κάτοχοι των Εδρών Jean Monnet προωθούν τη διδασκαλία αντικειμένων που σχετίζονται με την Ευρωπαϊκή Ένωση στο πλαίσιο του προγράμματος σπουδών ενός ΑΕΙ, ασχολούνται με ερευνητικές δραστηριότητες στον τομέα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, αλλά και παρέχουν εξειδικευμένη καθοδήγηση σε μελλοντικούς επαγγελματίες για θέματα ευρωπαϊκού και συγκριτικού δικαίου. Περαιτέρω, συμμετέχουν σε δράσεις προβολής και ενημέρωσης σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο, διοργανώνουν εκδηλώσεις σε συνεργασία με φορείς χάραξης πολιτικής και οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών και δημιουργούν δίκτυα με άλλους πανεπιστημιακούς δασκάλους και ιδρύματα που στηρίζονται από τις δράσεις Jean Monnet.

Στο πλαίσιο των παραπάνω και με τη χρηματοδότηση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η Έδρα Jean Monnet της Νομικής Σχολής Α.Π.Θ. θα επιδιώξει κατά την τριετή διάρκεια του προγράμματος (2017-2020) να προάγει την εμβάθυνση και τη συγκριτική νομική έρευνα και διδασκαλία σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο για θέματα προστασίας των κοινωνικών δικαιωμάτων στην Ευρώπη.

Επιπλέον, θα οργανώσει για τα ίδια θέματα σεμινάρια για σπουδαστές άλλων Τμημάτων του Α.Π.Θ., νέους δικηγόρους, δικαστές και εκπαιδευτικούς άλλων βαθμίδων της εκπαίδευσης, καθώς και συνέδρια και ενημερωτικές συναυτηρίες.

Νικόλαος Γαϊτενίδης

► **Επιστημονική Εσπερίδα Ε.Νο.Β.Ε «Προβλήματα Ανεξαρτησίας της Δικαιοσύνης» - Ομιλία του Προέδρου του ΚΔΕΟΔ, καθηγητή κ. Β. Σκουρή**

Την Παρασκευή, 10 Οκτωβρίου 2017, η Εταιρεία Νομικών Βορείου Ελλάδος (Ε.Νο.Β.Ε.), με αφορμή τη συμπλήρωση τριάντα ετών από την ίδρυσή της, διοργάνωσε επιστημονική εσπερίδα, στην οποία ο Πρόεδρος του ΚΔΕΟΔ, καθηγητής κ. Βασίλειος Σκουρής, ήταν ο κεντρικός ομιλητής της εκδήλωσης με θέμα «Προβλήματα Ανεξαρτησίας της Δικαιοσύνης: 30 χρόνια μετά».

Ο κ. Σκουρής αναφέρθηκε, καταρχάς, στο λυπηρό, όπως το χαρακτήρισε, γεγονός ότι, παρά την πάροδο 30 ετών από την πρώτη δημόσια εκδήλωση της ΕΝοΒΕ, το θέμα που είχε επιλεγεί το 1987, δηλαδή τα προβλήματα ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης και ομιλητές τότε τον αείμνηστο καθηγητή Ιωάννη Μανωλεδάκη, τον δικηγόρο κ. Σωτήρη Δέδε και τον ίδιο, παραμένει δυστυχώς και σήμερα επίκαιρο. Στη συνέχεια, ο κ. Σκουρής αναζήτησε τα αίτια για την κρίση αξιοπιστίας που περιβάλλει την ανεξαρτησία της δικαιοσύνης και σημείωσε ότι η επικρατούσα αντίληψη θεωρεί πως πρόκειται για κρίση θεσμική που οφείλεται στην ανεπάρκεια των εγγυήσεων, οι οποίες προορίζονται να διασφαλίσουν την ανεξαρτησία της δικαιοσύνης. Ωστόσο, κατά την άποψη του κ. Σκουρή, το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο είναι πυκνό και επαρκές. Οι προβλέψεις του Συντάγματος είναι διεξοδικές και σαφείς και οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η Ελληνική Δημοκρατία διαθέτει ένα από τα πλέον ολοκληρωμένα συστήματα αυτοδιοίκησης της δικαιοσύνης. Εν τούτοις, όπως δέχθηκε και ο κ. Σκουρής, είναι όντως διάχυτη η αντίληψη ότι η δικαστική ανεξαρτησία βρίσκεται σε διαρκή κρίση και ένα από τα πρώτα ζητήματα που απασχολούν τον δημόσιο διάλογο αφορά το άρθρο 90 παρ. 5 του Συντάγματος, το οποίο ορίζει ότι η επιλογή της ηγεσίας των ανώτατων δικαστηρίων πραγματοποιείται μετά από πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου, μεταξύ όμως των δικαστικών λειτουργών

που υπηρετούν ήδη στα δικαστήρια αυτά και όπου έχουν προαχθεί από τους συναδέλφους τους. Ο κ. Σκουρής τόνισε ότι φαίνεται δύσκολο να καταργηθεί κάθε ανάμιξη της Κυβέρνησης ή της Βουλής στην ανάδειξη της ηγεσίας των ανώτατων δικαστηρίων, διότι τότε θα εξέλιπε και ο τελευταίος κρίκος που συνδέει τη δικαστική λειτουργία με τη λαϊκή κυριαρχία. Κατόπιν, επισήμανε ότι «το κοινό περί δικαίου αίσθημα», που τελευταία μνημονεύεται συχνά, δεν έχει καμία θέση στη συζήτηση για τη δικαιοσύνη, η δε ενδεχόμενη επικράτησή του απειλεί καίρια την ανεξαρτησία της, καθώς την καλεί να αφουγκράζεται την κοινωνία και να συντονίζει τις ενέργειές της με την εικαζόμενη βούληση μίας θολής πλειοψηφίας. Η ορθή δικανική κρίση δεν συμβαδίζει αναγκαστικά με τις όποιες πλειοψηφίες διαμορφώνονται στην κοινωνία, αλλά οφείλει να προστατεύει και τα δικαιώματα των ολίγων έναντι των πολλών.

Ο κ. Σκουρής ολοκλήρωσε την ομιλία του, υπογραμμίζοντας ότι χρειάζεται αυτοσυγκράτηση από τα όργανα της πολιτείας, όταν σχολιάζουν δικαστικές αποφάσεις, καθώς και στήριξη από όλους μας των δικαστών, που επιτελούν το δύσκολο έργο τους υπό άκρως δυσμενείς συνθήκες.

Αικατερίνη Σγουρίδου

► **Πρώτη διάλεξη της σειράς «Διαλέξεις Thyssen» με προσκεκλημένο τον Πρόεδρο του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της Γερμανίας, καθηγητή κ. Andreas Vosskuhle**

Στο πλαίσιο της ευρύτερης συνεργασίας του ΚΔΕΟΔ με το γερμανικό ίδρυμα Fritz-Thyssen, έχει προγραμματισθεί η διοργάνωση κατά την επόμενη τετραετία σειράς διαλέξεων υπό τη γενικότερη θεματική «Η Ευρώπη ως κοινότητα δικαίου και κοινότητα αξιών».

Η πρώτη διάλεξη της σειράς «Διαλέξεις Thyssen» πραγματοποιήθηκε τη Δευτέρα 27 Νοεμβρίου 2017 στη Θεσσαλονίκη στην αίθουσα του ΕΒΕΘ και την Τρίτη 28 Νοεμβρίου 2017 στην Αθήνα στο ινστιτούτο Goethe, με προσκεκλημένο ομιλητή τον Πρόεδρο του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της Γερμανίας και μέλος του Επιστημονικού Συμβουλίου του Ιδρύματος Fritz Thyssen, καθηγητή κ. Andreas Vosskuhle και θέμα: «Η Ιδέα της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Αξιών».

Ο καθηγητής κ. Vosskuhle, αφού αναφέρθηκε στην κρίση της Ευρωζώνης, το κύμα μετανάστευσης και το Brexit, τόνισε ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι κυρίως μια κοινότητα αξιών, ένας χώρος ελευθερίας, ασφάλειας και δικαίου, τον οποίο πρέπει να τον επεξεργαζόμαστε διαρκώς εκ νέου, όπως κατέδειξαν οι πρόσφατες προκλήσεις ιδίως όσον αφορά το προσφυγικό ζήτημα και την τρομοκρατία.

Σε αμφότερες τις εκδηλώσεις σε Θεσσαλονίκη και Αθήνα, η συμμετοχή ακαδημαϊκών, δικαστών, δικηγόρων και φοι-

τητών ήταν μεγάλη και η συζήτηση που ακολούθησε μετά την ομιλία του κ. Vosskuhle εξαιρετικά ενδιαφέρουσα.

Αικατερίνη Σγουρίδου

► **Αναγόρευση του καθηγητή Andreas Vosskuhle, Προέδρου του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της Γερμανίας, σε επίτιμο διδάκτορα του ΑΠΘ**

Επ' αφορμή της διοργάνωσης από το ΚΔΕΟΔ της πρώτης διάλεξης της σειράς «Διαλέξεις Thyssen» με προσκεκλημένο ομιλητή τον Πρόεδρο του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της Γερμανίας, καθηγητή κ. Andreas Vosskuhle, η Νομική Σχολή του ΑΠΘ του απένειμε, στις 27 Νοεμβρίου 2017, τον τίτλο του επίτιμου διδάκτορα.

Η τελετή είχε προγραμματισθεί να λάβει χώρα στο Κέντρο Διάδοσης Ερευνητικών Αποτελεσμάτων του ΑΠΘ, ωστόσο εν τέλει, λόγω έκτακτων καιρικών συνθηκών, πραγματοποιήθηκε στην αίθουσα του ΕΒΕΘ πριν από τη διάλεξη του τιμώμενου καθηγητή.

Η τελετή άρχισε με την προσφώνηση του Κοσμήτορα της Νομικής Σχολής, καθηγητή κ. Γεωργίου Δέλλιου και στην συνέχεια ακολούθησε ο έπαινος προς τον τιμώμενο από τον καθηγητή της Νομικής Σχολής κ. Κωνσταντίνο Γώγο. Ο κ. Γώγος, αφού αναφέρθηκε στην ακαδημαϊκή πορεία του κ. Vosskuhle, εξήρε τη συμβολή του στη διαμόρφωση της νομολογίας του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της Γερμανίας, του οποίου διορίστηκε Αντιπρόεδρος τον Μάιο του 2008 και Πρόεδρος τον Μάρτιο του 2010.

Η εκδήλωση ολοκληρώθηκε με την ανάγνωση του Ψηφίσματος της Νομικής Σχολής και του Τίτλου από τον Κοσμήτορα της Νομικής Σχολής, την αναγόρευση του τιμώμενου σε επίτιμο διδάκτορα και την επίδοση διασήμου και αναμνηστικής πλακέτας.

Αικατερίνη Σγουρίδου

► **Εκδήλωση του Κύκλου Ιδεών για την Εθνική Ανασυγκρότηση με θέμα «Δικαιοσύνη και Επενδύσεις»**

Το ιδιαίτερα επίκαιρο ζήτημα της σχέσης δικαιοσύνης και επενδύσεων αποτέλεσε το αντικείμενο της πρόσφατης εκδήλωσης που διοργάνωσε ο Κύκλος Ιδεών για την Εθνική Ανασυγκρότηση στις 22 Νοεμβρίου 2017 στην Αθήνα.

Το δίπολο «έννομη τάξη και επενδύσεις» αφορά ένα ευρύτατο φάσμα του δικαίου: το φορολογικό και ασφαλιστικό καθεστώς, τις εργασιακές σχέσεις, το δίκαιο του ανταγωνισμού, τον χωροταξικό και πολεοδομικό σχεδιασμό, τις

χρήσεις γης, τους όρους δόμησης, την προστασία του φυσικού, ανθρωπογενούς και πολιτιστικού περιβάλλοντος, τις διαδικασίες σύναψης δημοσίων και επίλυσης ιδιωτικών διαφώρων και, τέλος, την ποινική διάσταση όλων αυτών των θεμάτων.

Το πολυεπίπεδο αντικείμενο της εκδήλωσης προσέγγισαν από διαφορετικές σκοπιές οι προσκεκλημένοι ομιλητές κ.κ. Κωνσταντίνος Μενουδάκος, επίτιμος Πρόεδρος του Συμβουλίου της Επικρατείας, Ιωάννης Ρέτσος, Πρόεδρος του Συνδέσμου Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων (ΣΕΤΕ), Βασίλειος Σκουρής, καθηγητής πρώην Πρόεδρος του Δικαστηρίου της ΕΕ και Πρόεδρος του ΚΔΕΟΔ, Θεόδωρος Φέσσας, Πρόεδρος του Συνδέσμου Επιχειρήσεων & Βιομηχανιών (ΣΕΒ), Ευάγγελος Βενιζέλος, καθηγητής και πρώην Αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης, και Ιωάννης Χατζηθεοδοσίου, Πρόεδρος του Επαγγελματικού Επιμελητηρίου Αθηνών (ΕΕΑ).

Ο Πρόεδρος του ΚΔΕΟΔ, καθηγητής κ. Βασίλειος Σκουρής, αφού συμφώνησε με τη γενική παραδοχή όλων των ομιλητών ότι απαιτείται, αφενός, ένα σαφές και σταθερό κανονιστικό πλαίσιο για τους όρους και τις διαδικασίες έγκρισης μίας επένδυσης και, αφετέρου, η ταχεία και αποτελεσματική έννομη προστασία των επενδυτών, υπογράμμισε καταρχήν τη στενή σχέση του δικαίου της ΕΕ με τα ζητήματα των επενδύσεων, γεγονός που επιβάλλει στη χώρα μας πρόσθετες υποχρεώσεις. Ο κ. Σκουρής αναφέρθηκε, κατόπιν, στις διμερείς και πολυμερείς επενδυτικές συμφωνίες και την ισχύ τους, σε περιπτώσεις πλήρους ή μερικής ασυμφωνίας τους με το ενωσιακό δίκαιο. Μία άλλη σημαντική παράμετρο, που επίσης θέτει το ενωσιακό δίκαιο, είναι η υποχρέωση των επενδυτών να τηρούν απολύτως τους κανόνες για την προστασία του περιβάλλοντος, ενώ περαιτέρω η χορήγηση κρατικών ενισχύσεων κατά παράβαση των ιδρυτικών Συνθηκών προκύπτει συχνά ως πρόβλημα κατά την υλοποίηση επενδύσεων. Τέλος, ο κ. Σκουρής σημείωσε ότι οι διάφοροι δικαιοδοτικοί μηχανισμοί, όπως τα ad hoc ή μόνιμου χαρακτήρα διαιτητικά δικαστήρια που συστήνονται με τις διμερείς ή τις πολυμερείς επενδυτικές συμφωνίες, αντιμετωπίζονται με σκεπτικισμό ως προς τη συμβατότητά τους με το ενωσιακό δίκαιο.

Μετά την παρουσίαση των ομιλιών, ακολούθησε εκτενής συζήτηση, την οποία συντόνισε η δημοσιογράφος κ. Νίκη Λυμπεράκη.

Αικατερίνη Σγουρίδου

► Ημερίδα “Brexit – Now What?”

Στο πλαίσιο της συνεργασίας της Νομικής Σχολής του ΑΠΘ με το Πανεπιστήμιο του Trier στη Γερμανία, διοργανώθηκε στις 13.10.2017, με χρηματοδότηση από

το DAAD (Deutscher Akademischer Austauschdienst – German Academic Exchange Service), ημερίδα με θέμα «Το δημοψήφισμα για το Brexit και οι συνέπειές του για την Ευρώπη και τα κράτη μέλη».

Η ημερίδα, που έλαβε χώρα στην αίθουσα συνεδριάσεων της Νομικής Σχολής με γλώσσες εργασίας τη γερμανική και την αγγλική, άρχισε με τον χαιρετισμό του Κοσμήτορα, καθηγητή κ. Γεωργίου Δέλλιου, και ακολούθησε μια γενική εισαγωγή στο θέμα από τον καθηγητή του Πανεπιστημίου του Τρίερ, κ. Ekkehard Hofmann.

Κατά την πρώτη συνεδρία, που είχε ως αντικείμενό της τα αίτια και τις συνέπειες του Brexit, ο Πρόεδρος του ΚΔΕΟΔ, καθηγητής κ. Βασίλειος Σκουρής, ανέπτυξε τις απόψεις του για τη μετά το Brexit σχέση μεταξύ του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ), του οποίου ο κ. Σκουρής υπήρξε επί δωδεκαετία Πρόεδρος, και του Ηνωμένου Βασιλείου. Η συνεδρία αυτή ολοκληρώθηκε με τις εισηγήσεις του λέκτορα του Πανεπιστημίου του Κέμπριτζ, Dr. Markus W. Gehring, με θέμα «Η πρόκληση του Brexit, αιτίες και συνέπειες» και του επίκουρου καθηγητή στο IE University (Μαδρίτη), κ. Αντώνιου Κουρουτάκη, με θέμα «Συνταγματικά ζητήματα που προκύπτουν από το δημοψήφισμα για το Brexit».

Η δεύτερη συνεδρία ασχολήθηκε με τους θεσμούς άμεσης δημοκρατίας στην ΕΕ και κατά πόσον αυτοί μπορούν να λειτουργήσουν ως διέξοδος από την αδιαφορία για τα κοινά στην Ευρώπη. Ο καθηγητής του Πανεπιστημίου της Χαϊδελβέργης, κ. Wolfgang Kahl, εξέθεσε τους προβληματισμούς του για τις επιμέρους πτυχές της βιώσιμης και άμεσης δημοκρατίας, με αναφορές σε θεωρητικά επιχειρήματα και εμπειρίες. Στη συνέχεια, ο καθηγητής του Πανεπιστημίου της Βασιλείας και Διευθυντής ερευνών του CREMA (Center for Research in Economics, Management and the Arts), κ. Bruno S. Frey, προσέγγισε τον θεσμό της άμεσης δημοκρατίας σε συνάρτηση με την δυνατότητά του να διασφαλίσει το μέλλον της ΕΕ. Ακολούθησε η συγκριτική ανάλυση των δημοψηφισμάτων του Ιουλίου 2015 στην Ελλάδα και του Ιουνίου του 2016 στο Ηνωμένο Βασίλειο για το Brexit από την καθηγήτρια του ΑΠΘ κ. Λίνα Παπαδοπούλου. Η κ. Νατάσα Αθανασιάδου, παλαιά υπότροφος “Δημητρίου Ευρυγένη” στο ΚΔΕΟΔ και νυν επίκουρη καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο του Μασσάτσετς, παρουσίασε την τελευταία εισήγηση της ημερίδας με θέμα «Ευρωπαϊκή Πρωτοβουλία Πολιτών και Brexit».

Ο καθηγητής του ΑΠΘ κ. Κωνσταντίνος Γώγος, παλαιός επιστημονικός συνεργάτης του ΚΔΕΟΔ, συνόψισε τα συμπεράσματα αυτής της επίκαιρης και ιδιαίτερως ενδιαφέρουσας ημερίδας, που χαρακτηρίστηκε από τη ζωνή συμμετοχή ακαδημαϊκών και φοιτητών από την Ελλάδα και τη Γερμανία.

Αικατερίνη Σγουρίδου

I. Βιβλιοπαρουσιάσεις

ROGER VAN DEN BERGH, Comparative Competition Law and Economics, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2017, xx+545 σελ.

Η ανάλυση των τάσεων του δικαίου του ανταγωνισμού και της οικονομικής επιστήμης δεν αποτέλεσε καθόλου σπάνιο φαινόμενο στη βιβλιογραφία των τελευταίων δεκαετιών. Η νέα συμβολή του Roger Van den Bergh παρέχει, ωστόσο, μια ολοκληρωμένη και ταυτόχρονα σαφή και ευανάγνωστη απεικόνιση των βασικών παραμέτρων του ζητήματος, ενώ καταφεύγει στην οικονομική θεωρία, προκειμένου να βοηθήσει τον αναγνώστη να κατανοήσει το πλαίσιο εντός του οποίου εφαρμόζονται οι κανόνες του δικαίου του ανταγωνισμού.

Βασικό σε προηγούμενο έργο των Roger Van den Bergh και Peter Camesasca (European Law and Economics: A Comparative Perspective, Intersentia, 2001), το βιβλίο υιοθετεί διεπιστημονική και συγκριτική προσέγγιση: αφενός, ενσωματώνει τα διδάγματα των οικονομικών του ανταγωνισμού στο υφιστάμενο νομικό πλαίσιο και, αφετέρου, συγκρίνει το δίκαιο ανταγωνισμού των ΗΠΑ με το ενωσιακό δίκαιο ανταγωνισμού. Ως εκ τούτου, αποτελεί ένα από τα ελάχιστα εγχειρίδια που περιέχουν συστηματική επισκόπηση της σχετικής οικονομικής θεωρίας και του δικαίου του ανταγωνισμού όσον αφορά τις δύο βασικές έννομες τάξεις, ενώ ταυτόχρονα περιλαμβάνει μια σύντομη ανάλυση του δικαίου ανταγωνισμού άλλων χωρών με οικονομική σημασία, όπως οι χώρες BRICS.

Στο βιβλίο καλύπτονται λεπτομερώς ζητήματα, όπως ο ορισμός της ισχύος στην αγορά, η εφαρμογή οριζόντιων και κάθετων περιορισμών, οι συγχωνεύσεις και η μονομερής συμπεριφορά των δεσποζουσών επιχειρήσεων, ενώ ταυτόχρονα αναλύονται οι κυριότερες περιπτώσεις της νομολογίας, καθιστώντας έτσι σαφή τον τρόπο που οι βασικές αρχές εφαρμόζονται στην πράξη. Αναλύονται, επίσης, τα ζητήματα σχετικά με την επιβολή των νόμιμων απαγορεύσεων, γεγονός που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον τόσο για τους νομικούς της πράξης όσο και για τις ρυθμιστικές αρχές.

Συγκεκριμένα, το βιβλίο αποτελείται από εννέα κεφάλαια. Ακολουθώντας τη σύντομη εισαγωγή του πρώτου κεφαλαίου, το δεύτερο κεφάλαιο προβαίνει σε μια χρονολογική επισκόπηση της εξέλιξης της οικονομικής σκέψης στο πεδίο του δικαίου του ανταγωνισμού· γίνεται εκτενής αναφορά στην έννοια του ανταγωνισμού στην κλασική οικονομική θεωρία, στα μοντέλα του τέλει ανταγωνισμού και του μονοπωλίου που αναπτύχθηκαν στη θεωρία των τιμών (price theory), στον ορντολιμπεραλισμό,

στο υπόδειγμα της «δομής-συμπεριφοράς-απόδοσης» (Structure-Conduct-Performance Paradigm), στις απόψεις της Σχολής του Σικάγο, στις δυναμικές προσεγγίσεις του ανταγωνισμού, στη θεωρία των διεκδικήσιμων αγορών (contestable markets), στην ανάλυση του κόστους συναλλαγής (transaction cost), στη σύγχρονη θεωρία της βιομηχανικής οργάνωσης (industrial organisation) και στα συμπεριφορικά οικονομικά του δικαίου του ανταγωνισμού. Το τρίτο κεφάλαιο εξετάζει τους στόχους του δικαίου του ανταγωνισμού, αναλύοντας τις διάφορες έννοιες της αποτελεσματικότητας (efficiency), καθώς και τους στόχους ευημερίας (welfare) αλλά και τους πολιτικούς στόχους (όπως η ολοκλήρωση της αγοράς στην Ευρωπαϊκή Ένωση) που επιδιώκει το δίκαιο του ανταγωνισμού. Το τέταρτο κεφάλαιο αναφέρεται στην οικονομική ανάλυση της ισχύος στην αγορά και των εμποδίων εισόδου στην αγορά, και επιδεικνύει πώς οι οικονομικές γνώσεις επιδρούν επιβληθτικά στην ερμηνεία του νομικού όρου της δεσπόζουσας θέσης. Το πέμπτο κεφάλαιο συνοψίζει τις πιο σημαντικές απόψεις της οικονομικής θεωρίας σχετικά με τους οριζόντιους περιορισμούς του ανταγωνισμού επικεντρώνεται στα κίνητρα των επιχειρήσεων να προβαίνουν σε συμπράξεις, στις προϋποθέσεις μιας επιτυχημένης σύμπραξης, στους κινδύνους εξαπάτησης και στα μέσα επιβολής κυρώσεων στις επιχειρήσεις που παρεκκλίνουν από τη σύμπραξη. Στο έκτο κεφάλαιο εξετάζονται οι κάθετοι περιορισμοί του ανταγωνισμού, οι οποίοι απορρέουν από συμφωνίες μεταξύ επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται σε διαφορετικά στάδια της αλυσίδας εφοδιασμού. Το έβδομο κεφάλαιο αναλύει την αμερικανική απαγόρευση των μονοπωλίων (Section 2 US Sherman Act) και την αντίστοιχη ευρωπαϊκή απαγόρευση της κατάχρησης δεσπόζουσας θέσης (άρθρο 102 ΣΛΕΕ). Το όγδοο κεφάλαιο εξετάζει τον τρόπο επιβολής της απαγόρευσης των συμπράξεων και των κανόνων περί κατάχρησης δεσπόζουσας θέσης. Αναλύονται σχετικά τέσσερις διαστάσεις: η επιλογή κύρωσης (επιβολή προστίμων μόνο στις επιχειρήσεις ή επιβολή προστίμων και σε ιδιώτες και, εντέλει, ποινές στερητικές της ελευθερίας), ο ρόλος των ιδιωτικών και των δημόσιων μηχανισμών επιβολής, ο χρόνος των μέτρων επιβολής (εκ των προτέρων έλεγχος ή εκ των υστέρων παρακολούθηση) και η (απο)κέντρωση της επιβολής. Τέλος, στο ένατο κεφάλαιο, όπου αναλύεται ο έλεγχος των συγχωνεύσεων, παρέχεται μια επισκόπηση της θεωρητικής και εμπειρικής οικονομικής βιβλιογραφίας και εξετάζεται ο ρόλος της ανάλυσης των μεριδίων της αγοράς, των ποσοστών συγκέντρωσης, των επιπτώσεων των συγχωνεύσεων στον ανταγωνισμό και των πιθανών βελτιώσεων της απόδοσης.

Παρέχοντας μια τόσο συνοπτική και κριτική σύγκριση του ενωσιακού και του αμερικανικού δικαίου ανταγωνισμού από τη σκοπιά της οικονομικής θεωρίας, το βιβλίο είναι πράγματι κατάλληλο όχι μόνο για εκπαιδευτικούς σκοπούς, αλλά και προκειμένου να τεθούν τα θεμέλια μιας συνεχώς στενότερης συνεργασίας μεταξύ των οικονομολόγων και των δικηγόρων που ειδικεύονται στον τομέα ανταγωνισμού – κάτι που, άλλωστε, αποτελεί ιδιαίτερη προσδοκία του συγγραφέα. Επιπλέον, η εκτεταμένη αναφορά σε πρωτογενείς πηγές διευκολύνει σημαντικά την περαιτέρω έρευνα του αναγνώστη. Η δομή του κειμένου και οι υποσημειώσεις των κεφαλαίων (που εφαρμόζουν το σύστημα των κοινωνικών επιστημών του Χάρβαρντ) λειτουργούν, επίσης, προς αυτή την κατεύθυνση. Επιπλέον, η σαφής παρουσίαση και η εκτεταμένη χρήση πινάκων για την επισήμανση σημαντικών στοιχείων εξασφαλίζουν την εύκολη πρόσβαση στο πλήθος των πληροφοριών που σχετίζονται με το θέμα. Γενικά, το έργο μπορεί να αποτελέσει πολύτιμη πηγή τόσο για τους φοιτητές όσο και για τον ακαδημαϊκό κόσμο, όπως και για τους δικηγόρους και τις ρυθμιστικές αρχές, αλλά και για κάθε ενδιαφερόμενο για την πολιτική του ανταγωνισμού.

Βασιλική Κουμπλή

MALTE KRÖGER / ARNE PILNIOK (eds), *Unabhängiges Verwalten in der Europäischen Union*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2016, 238 σελ.

Το παρόν συλλογικό έργο, στο οποίο έχουν συμπράξει έντεκα καταξιωμένοι επιστήμονες, δικηγόροι και ακαδημαϊκοί της Γερμανίας, αποτελεί ένα από τα τελευταία αποκτήματα της βιβλιοθήκης του ΚΔΕΟΔ στο πλαίσιο χορηγίας του γερμανικού επιστημονικού ιδρύματος Fritz Thyssen, με το οποίο συνεργάζεται. Το έργο αυτό συγκεντρώνει τις εισηγήσεις που παρουσιάστηκαν στο πλαίσιο συνεδρίου που έλαβε χώρα τον Σεπτέμβριο του 2014 στο Πανεπιστήμιο του Αμβούργου.

Σκοπός του συγγράμματος είναι η αναζήτηση της νομικής φύσης, της νομιμοποίησης καθώς και της λειτουργίας των όλο και αυξανόμενων Ανεξάρτητων Αρχών και Θεσμών, τη δημιουργία των οποίων προβλέπει η Ε.Ε., από τη σκοπιά τόσο του ευρωπαϊκού όσο και του γερμανικού συνταγματικού και διοικητικού δικαίου. Χαρακτηριστικά παραδείγματα των Ανεξάρτητων αυτών Αρχών και Θεσμών, με τα οποία ασχολείται το εν λόγω έργο, συνιστούν η Αρχή Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων, η Στατιστική Υπηρεσία και η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα. Μέσω του έργου αυτού, επιχειρείται να διαλευκανθεί κατά πόσο οι Αρχές και οι Θεσμοί αυτοί, που κατά τη νομική τους φύση είναι ανεξάρτητοι, δρουν πράγματι κατά τρόπο ανεξάρτητο.

Προς την κατεύθυνση αυτή, ο παρών τόμος περιλαμβάνει έντεκα μελέτες, οι οποίες διαρθρώνονται σε τέσσερα μέρη. Το πρώτο μέρος, στο οποίο ανήκουν οι πρώτες πέντε εισηγήσεις, ασχολείται με την ανεξαρτησία της δικαστικής και της εκτελεστικής εξουσίας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει εδώ η μελέτη του καθηγητή του Πανεπιστημίου Justus-Liebig του Gießen, Prof. Dr. Steffen Augsberg, η οποία εξετάζει τις έννοιες της «αυτονομίας» και της «ανεξαρτησίας», καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι αυτές δε θα πρέπει να θεωρούνται ταυτόσημες.

Το δεύτερο μέρος του συγγράμματος περιλαμβάνει τις επόμενες δύο μελέτες και ασχολείται με την ειδικότερη προβληματική της ανεξαρτησίας της Αρχής Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων και κατά πόσο η ανεξαρτησία αυτή αποτελεί προϋπόθεση για την αποτελεσματική της δράση.

Ακολούθως, οι επόμενες δύο μελέτες, που απαρτίζουν την τρίτη ενότητα του παρόντος έργου, εστιάζουν την προσοχή τους στην ανεξαρτησία της Στατιστικής Υπηρεσίας. Το σύγγραμμα ολοκληρώνεται με την τέταρτη ενότητα, οι μελέτες της οποίας, πραγματεύονται το ζήτημα της ανεξαρτησίας της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας.

Το συλλογικό αυτό έργο συνιστά δίχως αμφιβολία ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον σύγγραμμα, καθώς θίγει έννοιες και προβληματισμούς που άπτονται περισσότερων κλάδων της νομικής επιστήμης και δη αυτών του ευρωπαϊκού, του συνταγματικού, καθώς και του διοικητικού δικαίου. Τέλος, δίδει στον αναγνώστη τη δυνατότητα να εξάγει τα δικά του συμπεράσματα ως προς τη νομική φύση και τη λειτουργία των παραπάνω Αρχών και Θεσμών.

Μαρία Καλλιδοπούλου

ΜΙΧΑΗΛΗΣ ΧΡΥΣΟΜΑΛΛΗΣ, *Η αρχή της αλληλεγγύης στην έννομη τάξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Έννοια, πεδίο εφαρμογής και νομική φύση*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2017, 156 σελ.

Το σύντομο αλλά περιεκτικό έργο του καθηγητή Μ. Χρυσομάλλη εστιάζει στην αρχή της αλληλεγγύης στο πλαίσιο του ενωσιακού δικαίου και εξετάζει, στα τρία αντίστοιχα βασικά κεφάλαια, την έννοια, το πεδίο εφαρμογής και τη νομική φύση της αρχής.

Αφορμούμενος από τον πολιτικό δημόσιο διάλογο στα ευρωπαϊκά και εθνικά fora, ο οποίος, μεσούσης της συνολικότερης κρίσης που βιώνει η ΕΕ τα τελευταία χρόνια, επικεντρώνεται στην αλληλεγγύη είτε ως προμετωπίδα είτε ως όριο πολιτικών διεκδικήσεων, ο συγγραφέας επιδιώκει να ερευνήσει τη νομική έκφραση της πολυσυζητημένης αυτής αρχής. Άλλωστε, όπως παρατίθεται και στην εισαγωγή του έργου «*πρόκειται για την αρχή που διαφοροποιεί την Ευρωπαϊκή Ένωση από τον υπόλοιπο κόσμο και*

τους άλλους διεθνείς οργανισμούς». Παρότι όμως η αρχή της αλληλεγγύης είναι θεμελιώδης αρχή του ενωσιακού δικαίου, η θεσμοθέτησή της κινείται στο πεδίο της αοριστίας, δημιουργώντας σύγχυση ως προς το περιεχόμενο της, σύγχυση που επιτείνεται από τις πολυποίκιλες αναφορές των Συνθηκών στην αλληλεγγύη, άλλοτε ως αξία, άλλοτε ως αρχή και άλλοτε ως «πνεύμα». Αυτή η διττή συνθήκη, αφενός, της συχνής επίκλησης για την εξυπηρέτηση διαφορετικών κάθε φορά σκοπών και, αφετέρου, της αοριστίας καθιστούν επιτακτική την ανάγκη προσδιορισμού του περιεχομένου και εντοπισμού του ρόλου της αλληλεγγύης στο ενωσιακό επίπεδο.

Ο συγγραφέας, αφού διερευνήσει την έννοια και τον ρόλο της αλληλεγγύης στο πεδίο της πολιτικής επιστήμης και του διεθνούς και εθνικού δικαίου, την τοποθετεί εντός του ενωσιακού συγκείμενου και επικεντρώνεται στις μεταβολές της έννοιας και στις προκλήσεις που αυτή καλείται να αντιμετωπίσει. Εύστοχα ο Χρυσομάλλης εντοπίζει σπέρματα της αρχής της αλληλεγγύης ήδη από τη διακήρυξη του Robert Schuman σχετικά με τη θεμελίωση του νεολεειτουργικού μοντέλου εξέλιξης του ενωσιακού οικοδομήματος, το οποίο θα δημιουργούσε μία «de facto αλληλεγγύη», ενώ συνεχίζεται η ιχνηλάτηση της θεμελίωσης της αρχής τόσο σε επίπεδο πρωτογενούς δικαίου όσο και σε νομολογιακό επίπεδο, με την αρχή της καλόπιστης συνεργασίας μεταξύ Ένωσης και κρατών μελών, αλλά και την απαίτηση τήρησης του καθήκοντος αλληλεγγύης μεταξύ των κρατών μελών, όπως εξειδικεύθηκε από τη νομολογία του Δικαστηρίου. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει σήμερα η αρχή της αλληλεγγύης, ιδίως σε επίπεδο Ευρωζώνης, η οποία υπέστη έντονους κλυδωνισμούς από την οικονομική κρίση των τελευταίων ετών, με την αλληλεγγύη να αποτελεί κεντρικό άξονα των συζητήσεων τόσο για τη διαχείριση της κρίσης όσο και για τη μεταρρύθμιση της ΟΝΕ, εγκαθιδρύοντας ένα βασικό μοντέλο «αλληλεγγύης υπό προϋποθέσεις».

Το επόμενο κεφάλαιο αφορά το πεδίο εφαρμογής της αλληλεγγύης στην Ευρωπαϊκή έννομη τάξη. Αρχικά, γίνεται μία αναφορά στην αλληλεγγύη ως αξία που διέπει το σύνολο της ενωσιακής δράσης, ενώ εν συνεχεία το κεφάλαιο συστηματοποιείται σε δύο βασικά μέρη: η αλληλεγγύη μεταξύ των κρατών μελών και η αλληλεγγύη των κρατών μελών απέναντι στα άτομα. Το πρώτο μέρος εστιάζει κατά βάση στην οικονομική πολιτική, πεδίο με ιδιαίτερο ενδιαφέρον, λόγω τόσο των σημαντικών εξελίξεων των τελευταίων ετών όσο και του ρόλου της αλληλεγγύης, πάντα υπό προϋποθέσεις, μεταξύ των κρατών μελών, ως κεντρικού πολιτικού άξονα ίδρυσης των νέων μηχανισμών διαχείρισης της κρίσης, όπως είναι ο ΕΜΣ. Το δεύτερο μέρος αναλύει τα δικαιώματα που απολαμβάνουν οι ευρωπαίοι πολίτες είτε ως απόρροια της ευρωπαϊκής ιθαγένειας, όπως η ελεύθερη κυκλοφορία προσώπων, είτε ως απόρροια

της ίδρυσης εσωτερικής αγοράς, όπως είναι η ελεύθερη κυκλοφορία εργαζομένων, είτε γενικά ως απόρροια της εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου, όπως είναι το σύνολο των δικαιωμάτων που θεσπίζονται με τον ΧΘΔ, πάντα υπό το πρίσμα της αλληλεγγύης. Ως δικαιώματα αλληλεγγύης ορίζονται, κατά βάση, τα κοινωνικά δικαιώματα που θεσπίζει το ενωσιακό δίκαιο, τα οποία σκοπούν τόσο στην ίση μεταχείριση των ευρωπαϊών πολιτών με υποχρέωση παροχής των ίδιων κοινωνικών παροχών ανεξαρτήτως ιθαγένειας όσο και στη συνολικότερη ενίσχυση της κοινωνικής προστασίας των ατόμων στο ενωσιακό επίπεδο. Όπως ορθά βέβαια παρατηρεί ο συγγραφέας, πολλές βελτιώσεις χωρούν στον τομέα αυτόν, καθώς τα ίδια τα κράτη μέλη έχουν θέσει ιδιαίτερα προσκόμματα στην ενωσιακή θεσμοθέτηση των κοινωνικών δικαιωμάτων, επιδιώκοντας να διατηρήσουν την κοινωνική προστασία ως κρατικό πεδίο δράσης, αλλά και το ίδιο το Δικαστήριο έχει διατηρήσει μία πιο συγκρατημένη στάση στην πρόσφατη νομολογία του, δείχνοντας ιδιαίτερη «κατανόηση» στις κρατικές ανησυχίες σχετικά με τη βιωσιμότητα των κρατικών συστημάτων κοινωνικής προστασίας.

Στο τρίτο κεφάλαιο, ο συγγραφέας επιδιώκει να εντοπίσει τη νομική φύση της αρχής της αλληλεγγύης, μίας αρχής που, όπως έχει ήδη διαφανεί, έχει τον ρόλο ομπρέλας με εννοιολογική και λειτουργική πολλαπλότητα. Καταλήγει πως πρόκειται για θεμελιώδη αρχή της ΕΕ, η οποία άλλωστε πανηγυρικά διατυπώνεται και στο ίδιο το κείμενο των Συνθηκών, διακηρύσσοντας με αυτόν τον τρόπο και τη μετάβαση από την οικονομική στην πολιτική ένωση. Βέβαια, όπως παρατηρείται, το Δικαστήριο έχει αρνηθεί να χαρακτηρίσει την οικονομική και κοινωνική συνοχή, κορυφαία έκφανση της αρχής της αλληλεγγύης, ως γενική αρχή του ενωσιακού δικαίου, εντάσσοντάς την με έναν πιο σαφή τρόπο στο νομικό οπλοστάσιο της ΕΕ, επιλέγοντας να αφήσει στην αρχή έναν περισσότερο προγραμματικό χαρακτήρα.

Το έργο ολοκληρώνεται με ένα σύντομο συμπέρασμα, στο οποίο συστηματοποιείται το αποτέλεσμα της προηγούμενης ανάλυσης. Η αρχή της αλληλεγγύης αποτελεί, ήδη από τη γέννηση των Κοινοτήτων, ακρογωνιαίιο λίθο του εγχειρήματος. Σήμερα, η σημαντικότερη λειτουργία της αρχής έγκειται στην υποχρέωση καλόπιστης συνεργασίας σε θεσμικό επίπεδο, ενώ σε ουσιαστικό επίπεδο, στην κοινωνική και οικονομική πολιτική δηλαδή, ο ρόλος της παραμένει κατά βάση προγραμματικός.

Το νέο έργο του καθηγητή Μ. Χρυσομάλλη αποτελεί μία χρήσιμη προσθήκη στη βιβλιογραφία του ευρωπαϊκού δικαίου καθώς καταφέρνει, με συνοπτικό και εύστοχο τρόπο, να παρουσιάσει τις νομικές προεκτάσεις μίας έννοιας που απασχολεί όλο και συχνότερα τον ευρωπαϊκό πολιτικό διάλογο. Ο συγγραφέας όχι μόνο διαγράφει την πορεία της αρχής κατά μήκος της εξέλιξης του ευρωπαϊκού οικοδομήματος, αλλά και την τοποθετεί στο ισχύον

νομικό πλαίσιο, καταδεικνύοντας ταυτόχρονα τα αδύναμα σημεία, αλλά και τις προκλήσεις που καλείται να αντιμετωπίσει.

Δήμητρα Γαμπά

ΜΙΧΑΛΗΣ ΧΡΥΣΟΜΑΛΛΗΣ, Η «Κοινοτική Μέθοδος» σε αμφισβήτηση και ο «Ευρωπαϊκός Συνταγματισμός» σε κίνδυνο – Σκέψεις γύρω από την τρέχουσα κρίση της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2017, 207 σελ.

Η πολυεπίπεδη κρίση που αντιμετωπίζει η Ε.Ε., ο ολοένα αυξανόμενος ευρωσκεπτικισμός, καθώς και το διάχυτο έλλειμμα εμπιστοσύνης των ευρωπαϊκών λαών προς το ενοποιητικό εγχείρημα, συνιστούν ζητήματα που ταλανίζουν όχι μόνο την ευρωπαϊκή αλλά και την παγκόσμια κοινότητα. Για αυτόν ακριβώς τον λόγο το έργο του Αναπληρωτή Καθηγητή της Νομικής Σχολής του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης καθίσταται ιδιαίτερος επίκαιρο στη σημερινή συγκυρία μιας παρατηρούμενης αμφισβήτησης στην ιδέα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Στο παρόν έργο, ο Χρυσομάλλης εγείρει προβληματισμούς γύρω από καίρια ζητήματα, όπως για το ποιά είναι τα αίτια που οδήγησαν στην κρίση που αντιμετωπίζει σήμερα η Ε.Ε., ποιοι οι υπεύθυνοι αυτής, ενώ παράλληλα αναζητά λύσεις στα παραπάνω ερωτήματα. Κυρίαρχη πάντως ιδέα του συγγραφέα που διατρέχει το σύνολο του έργου, είναι ότι στην ενοποιητική αυτή διαδικασία δια της «κοινοτικής μεθόδου», που τελεί σήμερα υπό αμφισβήτηση, οφείλεται η επιτυχία των Κοινοτήτων και της Ένωσης στη διατήρηση της ειρήνης στην Ευρώπη, στην οικοδόμηση των κοινών αξιών και στην ευημερία των ευρωπαϊκών λαών για περισσότερα από εξήντα χρόνια.

Μετά από μια ενδιαφέρουσα εισαγωγή στην οποία περιγράφονται οι τάσεις αμφισβήτησης ως προς την καταλληλότητα της «κοινοτικής μεθόδου» για την επίτευξη των στοχεύσεων της Ε.Ε., η μελέτη διαρθρώνεται σε τέσσερα κεφάλαια.

Στο πρώτο κεφάλαιο, αναλύονται οι έννοιες της «κοινοτικής μεθόδου», εστιάζοντας στις θεσμικές και νομικές της διαστάσεις, καθώς και του «ευρωπαϊκού συνταγματισμού», με ιδιαίτερη έμφαση στην οικοδόμηση και στο περιεχόμενο του τελευταίου.

Το δεύτερο κεφάλαιο ασχολείται με τις επιπτώσεις που επιφέρει η εισαγωγή της Ανοιχτής Μεθόδου Συντονισμού, ως εναλλακτική μορφή «διακυβέρνησης» της Ε.Ε., τόσο στην «κοινοτική μέθοδο» όσο και στον «ευρωπαϊκό συνταγματισμό». Ειδικότερα, όπως αναλυτικά περιγράφεται στο εν λόγω κεφάλαιο, αποτέλεσμα της αμφισβήτησης ως προς την καταλληλότητα της «κοινοτικής μεθόδου» και της αναζήτησης νέων εναλλακτικών μορφών

«διακυβέρνησης» των κοινοτήτων, ήταν η Ανοιχτή Μέθοδος Συντονισμού. Ακολούθως, εξετάζονται η έννοια, το πεδίο εφαρμογής και τα χαρακτηριστικά της Ανοιχτής Μεθόδου Συντονισμού. Ωστόσο, όπως σημειώνεται από τον συγγραφέα, αυτή μπορεί να αποβεί βλαπτική για την «κοινοτική μέθοδο» και τον ευρωπαϊκό συνταγματισμό.

Στο επόμενο κεφάλαιο, ερευνώνται οι λύσεις που επέλεξαν τα κράτη μέλη για την αντιμετώπιση της τρέχουσας χρηματοπιστωτικής κρίσης και για την ενίσχυση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Διακυβέρνησης. Παράλληλα, εξετάζεται ο αντίκτυπος των παραπάνω λύσεων στην «κοινοτική μέθοδο» και στον «ευρωπαϊκό συνταγματισμό». Επιπροσθέτως, αξιολογούνται τα διακυβερνητικά εργαλεία για την αντιμετώπιση της κρίσης, και ειδικότερα ο Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Σταθερότητας και η Συνθήκη για τη Σταθερότητα, το Συντονισμό και τη Διακυβέρνηση στο πλαίσιο της ΟΝΕ. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον σημείο του κεφαλαίου είναι εκείνο στο οποίο εκφράζονται οι ανησυχίες του συγγραφέα για την παρούσα κατάσταση «εκτροπή» από τον αξιακό πυρήνα του δικαίου της Ένωσης και του «ευρωπαϊκού συνταγματισμού».

Η μελέτη ολοκληρώνεται με τα συμπεράσματα του συγγραφέα. Καταλήγοντας στο ότι η «κοινοτική μέθοδος» παραμένει η κύρια μέθοδος δράσης της Ε.Ε. παρόλη την έντονη αμφισβήτησή της, καθώς και στο ότι η εφαρμογή της αποτελεί μονόδρομο στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι η επιστήμη του ευρωπαϊκού δικαίου καλείται να διαδραματίσει ενεργό και καίριο ρόλο στην προστασία της «κοινοτικής μεθόδου» και του «ευρωπαϊκού συνταγματισμού» από τους κινδύνους που γεννά η κρίση. Εξάλλου, κατά την άποψη του συγγραφέα, αυτό που χρειάζεται για την υπέρβαση της κρίσης είναι «περισσότερη Ευρώπη».

Το βιβλίο συμπληρώνεται με εκτενή ελληνική και ξένη βιβλιογραφία και αναλυτικό αλφαβητικό ευρετήριο της ύλης.

Η παρούσα μονογραφία αποτελεί χωρίς αμφιβολία ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον έργο, το οποίο πραγματεύεται άκρως επίκαιρα ζητήματα και διακρίνεται για την πρωτότυπη προσέγγιση αυτών.

Μαρία Καλλιδοπούλου

ΙΩΣΗΦ Γ. ΚΤΕΝΙΔΗΣ, Το νομοθετικό σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Οι κατηγορίες των πράξεων σε μετάβαση, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2017, xvi+275 σελ.

Μολονότι το μεγαλύτερο μέρος της νομοθεσίας που εφαρμόζεται σήμερα στην Ελλάδα έχει, άμεσα ή έμμεσα, ενωσιακή προέλευση, οι περισσότεροι έλληνες νομικοί λίγα πράγματα γνωρίζουν για τις διαδικασίες παραγωγής

του ενωσιακού δικαίου και τα επιμέρους χαρακτηριστικά όσων πράξεων το απαρτίζουν. Ο εμπλουτισμός της περιουσιακής σχετικής βιβλιογραφίας είναι, επομένως, κάτι παραπάνω από ευπρόσδεκτο.

Σε αντίθεση με τη σχετική πρόβλεψη της Συνθήκης για τη θέσπιση Συντάγματος της Ευρώπης, η Συνθήκη της Λισαβόνας διατήρησε αμετάβλητη την τυπολογία των νομικά δεσμευτικών πράξεων του παράγωγου δικαίου της Ένωσης. Στην προσπάθειά της, πάντως, να καταστήσει το ενωσιακό νομοθετικό σύστημα πιο ορθολογικό, ώστε να διευκολύνει την κατανόησή του και, συνακόλουθα, την αποδοχή των κανόνων του εκ μέρους των πολιτών, υιοθέτησε την –προβλεπόμενη, επίσης, στη Συνθήκη για τη θέσπιση Συντάγματος της Ευρώπης– ένταξη των εν λόγω πράξεων σε κατηγορίες. Έτσι, οι κανονισμοί, οι οδηγίες και οι αποφάσεις που θεσπίζουν τα όργανα της Ένωσης ανήκουν είτε στην κατηγορία των νομοθετικών είτε σε εκείνη των μη νομοθετικών πράξεων, και, στη δεύτερη περίπτωση, είτε στην υποκατηγορία των κατ' εξουσιοδότηση είτε σε εκείνη των εκτελεστικών (χωρίς να αποκλείεται και το ενδεχόμενο να μην ανήκουν σε καμία από αυτές). Η μελέτη των ανωτέρω νέων κατηγοριών και υποκατηγοριών των νομικά δεσμευτικών πράξεων του παράγωγου δικαίου της Ένωσης αποτελεί το αντικείμενο του καινούργιου βιβλίου του Ι. Κτενίδη, Αναπληρωτή Καθηγητή στη Νομική Σχολή του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Η μελέτη του Ι. Κτενίδη χωρίζεται σε επτά εκτενή κεφάλαια.

Τα δύο πρώτα κεφάλαια (σελ. 5-75) έχουν τον χαρακτήρα εισαγωγής και θεωρητικού θεμελίου. Εδώ ο συγγραφέας, αφού παρουσιάσει το νομικό σύστημα της Ένωσης και τεκμηριώσει την αυτονομία του σε σχέση με τα εθνικά νομικά συστήματα, εστιάζει την προσοχή του στο κατ' εξοχήν πρόβλημα που αυτό ανέκαθεν αντιμετώπιζε: οι κανόνες του δεν εφαρμόζονται σε μια δική του επικράτεια, αλλά στις επικράτειες των κρατών μελών. Για να είναι όμως η εφαρμογή τους στις επικράτειες των κρατών μελών αποτελεσματική (δηλαδή, κατ' αρχήν τουλάχιστον, εκούσια), οι κανόνες του δικαίου της Ένωσης θα πρέπει να είναι επαρκώς νομιμοποιημένοι, ιδιαίτερα μάλιστα αφ' ης στιγμής τους αναγνωρίζεται άμεση ισχύς και υπεροχή έναντι των κανόνων του εθνικού δικαίου. Στην αποδοχή των κανόνων του παράγωγου δικαίου (διότι στο επίπεδο του παράγωγου δικαίου εντοπίζεται πρωτίστως το ζήτημα) συνέβαλλαν και εξακολουθούν να συμβάλλουν αποφασιστικά η αρχή των δοτών (ή κατ' ανάθεση) αρμοδιοτήτων, η οποία υπενθυμίζει ότι οι εξουσίες της Ένωσης προέρχονται από τα δημοκρατικά κράτη μέλη και ασκούνται εντός του προδιαγεγραμμένου από εκείνα πλαισίου, και η αρχή της θεσμικής ισορροπίας, η οποία εξασφαλίζει τη συμμετοχή στην έκδοση μιας πράξης πλειάδας διαφορετικών συμφερόντων. Με την πάροδο του χρόνου και την εντυπωσιακή διεύρυνση των ενωσιακών αρμοδιοτήτων,

η νομιμοποίηση των κανόνων του παράγωγου δικαίου επιδιώκεται και μέσω των αρχών της αντιπροσωπευτικής και της συμμετοχικής δημοκρατίας, στο πρότυπο των εθνικών έννομων τάξεων. Την ίδια λειτουργία, εξηγεί ο συγγραφέας, επιτελεί και η ανάδειξη της συμβολής του κάθε οργάνου, και ιδίως του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, στη διαδικασία έκδοσης κάθε πράξης, με την ένταξη των πράξεων σε ευδιάκριτες κατηγορίες, και πάλι στο πρότυπο των εθνικών έννομων τάξεων.

Στα δύο επόμενα κεφάλαια (σελ. 77-120) εξετάζεται ειδικότερα το νομοθετικό σύστημα της Ένωσης στη μορφή του πριν από τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισαβόνας. Ως νομοθετικό σύστημα της Ένωσης ορίζεται, με αναφορές στη νομολογία του Δικαστηρίου, το σύνολο των κανόνων που διέπουν τη θέσπιση των πράξεων του παράγωγου δικαίου. Βασική θέση του συγγραφέα είναι ότι το παράγωγο δίκαιο, ως σύνολο, διακρινόταν εξ αρχής, τόσο από διαδικαστική όσο και από ουσιαστική άποψη, στο δευτερογενές, το οποίο θεμελιωνόταν απευθείας στις ιδρυτικές συνθήκες, και στο τριτογενές, το οποίο θεμελιωνόταν σε άλλους κανόνες του παράγωγου δικαίου. Αξίες ειδικής μνείας είναι, εν προκειμένω, οι αναπτύξεις για την πρακτική της «επιτροπολογίας» και για τη διάκριση μεταξύ της εκτέλεσης (κατά κανόνα από τα όργανα της Ένωσης, κατ' εξαίρεση από τα κράτη μέλη) και της εφαρμογής (κατά κανόνα από τα κράτη μέλη, κατ' εξαίρεση από τα όργανα της Ένωσης) του δικαίου της Ένωσης. Εκτενής είναι, εξάλλου, και η περιγραφή του πώς ακριβώς οι εργασίες της Συνέλευσης για το μέλλον της Ευρώπης και η Συνθήκη για τη θέσπιση Συντάγματος της Ευρώπης προετοίμασαν τη μετάβαση από το προηγούμενο στο ισχύον καθεστώς – και δικαίως, αφού πολλές πτυχές του ισχύοντος καθεστώτος διαμορφώθηκαν στους κόλπους τους.

Στο πέμπτο και το έκτο κεφάλαιο (σελ. 121-215), τα οποία αποτελούν και τον σκληρό πυρήνα της μελέτης, εξετάζεται το νομοθετικό σύστημα της Ένωσης στη σημερινή του μορφή, μετά τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισαβόνας. Στο μικροσκόπιο τίθενται πρώτα όσες πράξεις θεμελιώνονται απευθείας στη ΣΕΕ και τη ΣΛΕΕ και έπειτα όσες έχουν ως νομική βάση κάποια άλλη πράξη του παράγωγου δικαίου. Σε σχέση με τις πρώτες, ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι παρατηρήσεις του συγγραφέα για τον ορισμό των νομοθετικών πράξεων, τη διάκρισή τους από τις μη νομοθετικές και τη σημασία του χαρακτηρισμού μιας πράξης ως νομοθετικής για τον προσδιορισμό της εξωτερικής αρμοδιότητας της Ένωσης. Ως προς τις δεύτερες, την προσοχή του αναγνώστη προσελκύουν οι σελίδες οι αφιερωμένες στην επιλογή μεταξύ της έκδοσης κατ' εξουσιοδότηση ή εκτελεστικής πράξης και στον δικαστικό έλεγχο της επιλογής. Η σαφήνεια του λόγου και η πειστικότητα των επιχειρημάτων του συγγραφέα στα δύο αυτά κεφάλαια μαρτυρούν τη βαθιά εξοικείωσή του με το αντικείμενο της μελέτης.

Στο έβδομο, τέλος, κεφάλαιο (σελ. 217-244) ο συγγραφέας ασχολείται με δύο θέματα στενά συνδεδεμένα με τις νέες κατηγορίες πράξεων. Πρόκειται, αφενός, για την προσφάτως (με τη Συνθήκη της Λισαβόνας) χορηγηθείσα στους ιδιώτες δυνατότητα να ασκούν προσφυγή ακύρωσης κατ' άρθρο 263 ΣΛΕΕ και εναντίον όσων κανονιστικών πράξεων τους αφορούν άμεσα χωρίς να περιλαμβάνουν εκτελεστικά μέτρα και, αφετέρου, για την επίδραση της κατηγορίας της πράξης στην ευχέρειά της να εισάγει νόμιμους περιορισμούς στα δικαιώματα και τις ελευθερίες που εγγυάται ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης. Σε αμφότερες τις περιπτώσεις, ο συγγραφέας χρησιμοποιεί ως οδηγό την πρόσφατη νομολογία του Δικαστηρίου, την οποία, όπως άλλωστε και σε όλα τα προηγούμενα κεφάλαια, δεν παραλείπει να προσεγγίσει με κριτική διάθεση.

Η μελέτη ολοκληρώνεται με μερικές σκέψεις γύρω από την ιεραρχία των κανόνων του παράγωγου δικαίου της Ένωσης (σελ. 245-249).

Σε ένα μουσείο, ο καλός ξεναγός αρχικά μιλά συνοπτικά για το γενικό (πολιτισμικό, πολιτικό, οικονομικό, κοινωνι-

κό) πλαίσιο μέσα στο οποίο θα πρέπει να ιδωθεί ένα συγκεκριμένο έργο τέχνης και ακολούθως αναλύει το ίδιο το έργο, ενώ ακόμη και όταν αναφέρεται σε τεχνικά –αλλά απαραίτητα για την ορθότερη αποτίμηση του έργου– ζητήματα παραμένει απόλυτα κατανοητός. Το βιβλίο του Ι. Κτενίδη έχει πολλές αρετές, ετούτη όμως είναι η σημαντικότερη: ο συγγραφέας αναλαμβάνει έναντι του αναγνώστη ρόλο αντίστοιχο με τον ρόλο του καλού ξεναγού έναντι του επισκέπτη ενός μουσείου. Χάρη σε αυτό του το γνώρισμα, όπως εύστοχα σημειώνει στον πρόλογό του ο καθηγητής Πέτρος Στάγκος, το βιβλίο ξεπερνά κατά πολύ τα χαραχθέντα από τον τίτλο και κυρίως τον υπότιτλό του όρια, της πραγματείας επί των ποικίλων κατηγοριών πράξεων που συγκροτούν σήμερα το παράγωγο δίκαιο της Ένωσης, προσλαμβάνοντας διαστάσεις μικρού εγχειριδίου ευρωπαϊκής πολιτειολογίας.

Δημοσθένης Λέντζης

ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

II. Το δίκαιο ΕΕ στα ελληνόγλωσσα νομικά περιοδικά:

Β' Εξάμηνο 2017

Επιμ.: Σοφία Σώμη

Τα περιοδικά που αποδελτιώθηκαν είναι:

Αρμενόπουλος (Αρμ)

Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας (ΔΦΝ)

Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιριών (ΔΕΕ)

Δίκαιο Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης & Επικοινωνίας (ΔιΜΕΕ)

Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΔτΑ)

Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (ΕΕΕυρΔ)

Ενέργεια και Δίκαιο (Ενέργεια & Δίκαιο)

Επιθεώρηση του Εμπορικού Δικαίου (ΕΕμπΔ)

Επιθεώρηση Ναυτιλιακού Δικαίου (ΕΝΔ)

Επιθεώρησις Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου (ΕΔΔΔΔ)

Επιθεώρησις Εργατικού Δικαίου (ΕΕργΔ)

Επισκόπηση Εμπορικού Δικαίου (ΕπισκΕΔ)

Εφαρμογές Αστικού Δικαίου & Πολιτικής Δικονομίας (ΕφΑΔΠολΔ)

Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου (ΕφημΔΔ)

Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου (ΘΠΔΔ)

Νομικό Βήμα (ΝοΒ)

Περιβάλλον και Δίκαιο (ΠερΔικ)

Ποινικά Χρονικά (ΠοινΧρ)

Χρηματοπιστωτικό δίκαιο (ΧρηΔικ)

Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου (ΧρΙΔ)

ΜΠΑΛΙΑΣ Γ., Η Οδηγία 2015/412 σχετικά με τη δυνατότητα των κρατών μελών να περιορίζουν ή να απαγορεύουν την καλλιέργεια ΓΤΟ στην επικράτειά τους: μια ακόμη (ατελέσφορη) ρύθμιση, ΠερΔικ 2/2017, σ. 201

ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΩΝ ΠΡΟΣΟΝΤΩΝ

ΤΣΙΡΩΝΑΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 1043/2017. Η αναγνώριση των επαγγελματικών προσόντων από πτυχία Νομικής πανεπιστημίων της ΕΕ με πρόγραμμα σπουδών στο «ελληνικό δίκαιο», ΘΠΔΔ 8-9/2017, σ. 886

ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ Ε., Η προστασία των αστείων στην Stand-Up Comedy υπό το δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας, του αθέμιτου ανταγωνισμού και του δικαιώματος στην προσωπικότητα, ΔιΜΕΕ 3/2017, σ. 348

ΑΚΡΙΒΟΠΟΥΛΟΥ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 01.07.2014 στην υπόθεση S.A.S. v. France. Η έννοια του «διαβιούμε μαζί» (vivre ensemble) ως όριο της θρησκευτικής ελευθερίας, ΔτΑ 73/2017, σ. 651

ΑΚΡΙΒΟΠΟΥΛΟΥ Χ., Σημείωμα στην απόφαση του ΑΠ 697/2017. Προβολή τιμής πολιτικού προσώπου, ΔιΜΕΕ 3/2017, σ. 403

ΑΛΕΞΑΝΔΡΗΣ Β., Ζητήματα σχετικά με το ακώλυτο δικαίωμα πρόσβασης σε συνήγορο υπεράσπισης ως έκφανση του δικαιώματος πρόσβασης στη Δικαιοσύνη, ΝοΒ 6/2017, σ. 1265

ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ Κ., Προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ, ΕφημΔΔ 4/2017, σ. 461

ΑΝΘΙΜΟΣ Α., Προσβολή προσωπικότητας στο διαδίκτυο: η δικονομική διάσταση, ΔιΜΕΕ 3/2017, σ. 359

ΑΡΒΑΝΙΤΗΣ Δ., Σημείωση στην απόφαση του ΑΠ 135/2017. Μη έκδοση Τούρκων στρατιωτικών, κατηγορούμενων για σχετικές με την απόπειρα πραξικοπήματος, στις 15-16.07.2016, αξιόποινες πράξεις, ΝοΒ 5/2017, σ. 1141

ΒΡΕΤΤΟΥ Χ., Οριοθέτηση της δημοσιογραφικής έρευνας με το κριτήριο της καλής πίστης: σχόλιο με αφορμή την υπόθεση Haldimann and others κατά Ελβετίας, ΔτΑ 73/2017, σ. 661

ΓΑΜΠΑ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-217/15, Orsi, 05.04.2017, ECLI:EU:C:2017:264. Ne bis in idem και επιβολή κυρώσεων σε νομικό πρόσωπο και τον νόμιμο εκπρόσωπο αυτού, ΕΕΕυρΔ 3/2017, σ. 311

ΓΕΡΑΡΗΣ Γ., Σημείωμα στην απόφαση του ΠΠρΑθ 398/2017. Η διάγνωση του ειδικού σκοπού εξύβρισης: συ-

μπωματολογία, αντενδείξεις και ανεπιθύμητες ενέργειες, ΔιΜΕΕ 3/2017, σ. 417

ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ Χ., Συγκριτικό δίκαιο και διάλογος νομολογιών κατά την εκδίκαση υποθέσεων που αφορούν παραβιάσεις θεμελιωδών δικαιωμάτων, ΔτΑ 72/2017, σ. 269

ΖΗΣΟΠΟΥΛΟΥ Α.-Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 02.03.2017 στην υπόθεση Παρουτσάς κατά Ελλάδας. Δίκαιη δίκη και αμάχητο τεκμήριο γνωστοποίησης μέσω τοιχοκόλλησης, ΕΕΕυρΔ 1-2/2017, σ. 179

ΖΗΣΟΠΟΥΛΟΥ Α.-Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 30.03.2017 στην υπόθεση Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδος. Παραβίαση θετικών υποχρεώσεων κράτους σε περίπτωση καταναγκαστικής εργασίας και εμπορίας ανθρώπων, ΕΕΕυρΔ 1-2/2017, σ. 172

ΖΗΣΟΠΟΥΛΟΥ Α.-Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 18.05.2017 στην υπόθεση Jóhannesson και λοιποί κατά Ισλανδίας. Έννοια ουσιαστικού συνδέσμου των δύο ποινών κατά την εφαρμογή της αρχής ne bis in idem, ΕΕΕυρΔ 3/2017, σ. 350

ΙΓΓΛΕΖΑΚΗΣ Ι., Διαδικτυακή αξιολόγηση ιατρών. Ζητήματα προσβολής προσωπικότητας και προστασίας προσωπικών δεδομένων, ΔιΜΕΕ 3/2017, σ. 341

ΚΑΤΣΙΓΙΑΝΝΗ Σ., Η αρχή Ne bis in idem και η συμμόρφωση της Ελληνικής Πολιτείας στην απόφαση του ΕΔΔΑ Σισμανίδης και Σιταρίδης: με αφορμή την απόφαση ΣτΕ 680/2017, ΘΠΔΔ 10/2017, σ. 1016

ΚΡΕΜΜΥΔΙΩΤΗΣ Π., Πολίτες ενώπιον των στρατιωτικών δικαστηρίων: μια ανεπίτρεπτη παρέκκλιση από τη δικαιοδοσία των κοινών δικαστηρίων ή μια εκ των πραγμάτων ανάγκη; ΠοινΧρ 3/2017, σ. 167

ΚΤΙΣΤΑΚΗ Σ., Η αρχή της δικαστικής αμεροληψίας υπό την επίδραση της νομολογίας του ΕΔΔΑ, ΔτΑ 73/2014, σ. 525

ΚΥΠΡΟΥΛΗ Κ., Σημείωμα στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 19.01.2017 στην υπόθεση Καψής & Δανίκας κατά Ελλάδας. Ελευθερία Τύπου και προστασία τιμής και υπόληψης, ΔιΜΕΕ 2/2017, σ. 254

ΚΥΡΙΑΖΗ Τ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 30.03.2017 στην υπόθεση Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδας. Εμπορία ανθρώπων – Υπόθεση «Μανωλάδα», ΘΠΔΔ 5/2017, σ. 487

ΛΟΥΒΗ Κ.-Μ., Δικαιώματα του ανθρώπου και κλιματική αλλαγή: σχέση σε ακραίες καιρικές συνθήκες, ΠερΔικ 2/2017, σ. 241

ΜΑΛΛΙΟΣ Β., Κύηση: συγκρούσεις δικαιωμάτων μεταξύ προσώπων και εμβρύων, ΔτΑ 73/2017, σ. 561

ΜΠΟΥΚΟΥΒΑΛΑ Β., Κλιματική αλλαγή, δικαιώματα του ανθρώπου και έννομη προστασία πριν και μετά τη Σύμβαση των Παρισίων, ΠερΔικ 2/2017, σ. 224

ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Μ., Σχόλιο στην απόφαση του ΕΛΣυν Ολ 2492/2016. Η απόφαση της Ολομέλειας του Ελεγκτικού Συνεδρίου 2492/2016 και οι παραβάσεις της ως προς την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΕφημΔΔ 4/2017, σ. 395

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Δ., Σκέψεις με αφορμή την απόφαση του ΕΔΔΑ της 15.11.2016 στην υπόθεση Α και Β κατά Νορβηγίας: απομάκρυνση του Δικαστηρίου από την πρόσφατη κρίση του επί της Σισμανίδης και Σιταρίδης κατά Ελλάδος; ΘΠΔΔ 7/2017, σ. 640

ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ Χ., Τα βασανιστήρια ως συστημικό άδικο, ΠοινΧρ 5/2017, σ. 321

ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ Κ., Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και οικονομική κρίση: οι υποχρεώσεις των κρατών μελών, ΔτΑ 72/2017, σ. 345

ΠΕΡΑΚΗ Β., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕιρΘεσ 1479Ε/2016. Νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου χωρίς χειρουργική (ή άλλη ιατρική) επέμβαση, ΕφΑΔΠολΔ 5/2017, σ. 418

ΠΙΚΡΑΜΜΕΝΟΣ Π., Η αρχή της ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης στην ΕΣΔΑ: η απόφαση Βακα κατά Ουγγαρίας, ΘΠΔΔ 6/2017, σ. 500

ΣΑΛΑΜΟΥΡΑ Ε., Σχόλιο στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 16.03.2017 στην υπόθεση Λούλη-Γεωργοπούλου κατά Ελλάδας. Η παραβίαση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο λόγω υπερβολικής τυπολατρίας, ΝοΒ 7/2017, σ. 1744

ΣΑΡΑΝΤΗ Β., Η γνωμοδότηση του Δικαστηρίου Ευρωπαϊκής Ένωσης για την προσχώρηση της Ε.Ε. στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: ένα αέναο déjà-νυ, ΔτΑ 73/2017, σ. 551

ΣΑΡΑΝΤΗ Β., Sharifi και λοιποί v. Ιταλίας και Ελλάδας: οι ανεπάρκειες του Κανονισμού «Δουβλίνο II» και πάλι υπό το πρίσμα του ΕυρΔΔΑ, ΔτΑ 72/2017, σ. 405

ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ Γ., Η επίδραση της ΕΣΔΑ στην ελληνική έννομη τάξη, ΘΠΔΔ 10/2017, σ. 929

ΤΟΓΙΑΣ Σ., Η επίδραση της πρόσφατης νομολογίας του ΔΕΕ στο δικαίωμα υπερασπίσεως: με αφορμή τις υποθέσεις Radu, Melloni και Srasic, ΠοινΧρ 5/2017, σ. 328

ΤΡΕΚΛΗ Σ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 19.01.2017 στην υπόθεση Καψής και Δανίκας κατά Ελλάδας. Δικαίωμα στην ελευθερία έκφρασης – Ελευθερία του τύπου, ΘΠΔΔ 7/2017, σ. 634

ΦΡΑΓΚΑΚΗΣ Ν., Η ΕΣΔΑ στην πρόσφατη νομολογία του Αρείου Πάγου, ΘΠΔΔ 6/2017, σ. 511

ΧΑΜΗΛΟΘΩΡΗΣ Ι., Ο αμερόληπτος δικαστής κατά την ΕΣΔΑ, ΘΠΔΔ 6/2017, σ. 507

ΧΕΙΡΔΑΡΗΣ Β., Σχόλιο στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 27.04.2017 στην υπόθεση Sommer κατά Γερμανίας. Ο

έλεγχος τραπεζικών λογαριασμών δικηγόρων απαιτεί σοβαρές εγγυήσεις, ΝοΒ 5/2017, σ. 1216

ΧΕΙΡΔΑΡΗΣ Β., Σχόλιο στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 13.07.2017 στην υπόθεση Shuli κατά Ελλάδας. Η απόρριψη έφεσης ως απαράδεκτης για μη αναγραφή λόγου έφεσης παραβιάζει το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο, ΝοΒ 6/2017, σ. 1499

ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ Α., Η ποινικοποίηση του μισαλλόδοξου λόγου στο φιλελεύθερο και δημοκρατικό κράτος δικαίου: η ελληνική περίπτωση, ΝοΒ 5/2017, σ. 1222

ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ Ε., Η προστασία των αστείων στην Stand-Up Comedy υπό το δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας, του αθέμιτου ανταγωνισμού και του δικαιώματος στην προσωπικότητα, ΔιΜΕΕ 3/2017, σ. 348

ΚΩΣΤΑΚΗΣ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΠΠρΘεσ 4506/2017. Σύμβαση δικαιόχρησης (Franchising), ΔΕΕ 8-9/2017, σ. 1081

ΛΙΑΠΗΣ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ 650/2016. Ο προστατευτικός σκοπός των κανόνων του ελεύθερου ανταγωνισμού και η ευθύνη κατ' ΑΚ 914 και 919, ΧρΙΔ 3/2917, σ. 229

ΜΠΟΥΧΑΓΙΑΡ Γ., Modus operandi της Google: παραβίαση των διατάξεων του δικαίου του ανταγωνισμού ή (ευθεία) προσβολή των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ατόμου; ΕΕμπΔ 2/2017, σ. 289

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ Β., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ 650/2016. Κανόνες ελεύθερου ανταγωνισμού, ΧρΙΔ 3/2017, σ. 231

ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΗ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-157/15, G4S Secure Solutions, 14.03.2017, ECLI:EU:C:2017:203. Η διακριτική μεταχείριση λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων στην απασχόληση και η εφαρμογή της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ, ΕΕΕυρΔ 1-2/2017, σ. 123

ΛΕΝΤΖΗΣ Δ., Το ζήτημα της μουσουλμανικής μαντίλας στους χώρους εργασίας: οι αποφάσεις του Δ.Ε.Ε. της 17.3.2017 στις υποθέσεις G4S Secure Solutions και Bougnaoui και ADDH, ΕΕργΔ 7/2017, σ. 903

ΤΑΚΗΣ Α., Κοινές παρατηρήσεις στις αποφάσεις του ΔΕΕ C-157/15, G4S Secure Solutions, 14.03.2017, ECLI:EU:C:2017:203 και C-188/15, Bougnaoui και ADDH, 14.03.2017, ECLI:EU:C:2017:204. Δυσμενής διάκριση λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων στον εργασιακό χώρο, Αρμ 4/2017, σ. 693

ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΗ

ΧΟΡΟΜΙΔΗΣ Ι., Αναγκαστικές απαλλοτριώσεις ακινήτων: αποτελεσματικότητα του θεσμικού πλαισίου στην υλοποίηση έργων υποδομής, Αρμ 2/2017, σ. 187

ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΙΣ ΠΟΙΝΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ Δ., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-124/16, C-213/16, C-188/16, Ianos Tranca, 22.03.2017, ECLI:EU:C:2017:228. Επίδοση ποινικής αποφάσεως στον αντίκλητο του κατηγορουμένου και έναρξη της προθεσμίας ασκήσεως ενδίκων μέσων (άρθρο 6 της Οδηγίας 2012/13/ΕΕ), ΝοΒ 4/2017, σ. 979

ΚΥΡΙΤΣΑΚΗ Ι., Η δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης υπό το πρίσμα της αρχής του κράτους δικαίου, Αρμ 4/2017, σ. 712

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-640/15, Vilkas, 25.01.2017, ECLI:EU:C:2017:39. Ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης, Αρμ 3/2017, σ. 490

ΦΟΥΣΚΑΡΙΝΗΣ Γ. Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ 120/2015. Καθεστώς εκδόσεως μεταξύ Ελλάδος-Τουρκίας, ΠοινΧρ 2/2017, σ. 117

ΑΣΥΛΟ

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-573/14, Lounani, 31.01.2017, ECLI:EU:C:2017:71. Ελάχιστες απαιτήσεις σχετικά με τις προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούν οι υπήκοοι τρίτων χωρών ή οι απάτριδες για την αναγνώριση της ιδιότητας του πρόσφυγα, Αρμ 3/2017, σ. 483

ΤΖΩΡΤΖΗ Β., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-573/14, Lounani, 31.01.2017, ECLI:EU:C:2017:71. Απόρριψη αίτησης ασύλου λόγω συμμετοχής σε τρομοκρατική οργάνωση, ΕΕΕυρΔ 1-2/2017, σ. 139

ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΡΟΚΑΣ Ι. Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-558/15, Vieira de Azevedo e.a, 15.12.2016, ECLI:EU:C:2016:957. Ασφάλιση αστικής ευθύνης από την κυκλοφορία αυτοκινήτων οχημάτων, ΕΕμπΔ 3/2017, σ. 583

ΤΖΙΒΑ Ε., Ασφαλιστικές επιχειρήσεις και ασφαλιστικό δίκαιο στην Ελλάδα μετά την έκδοση του Ν. 4364/2016: μια πρώτη προσέγγιση, ΕΕμπΔ 3/2017, σ. 518

ΧΑΤΖΑΡΑ Β., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ Ολ. 4/2017. Οι περιορισμοί της υποχρέωσης αποζημίωσης του Επικουρικού Κεφαλαίου ευθύνης από ατυχήματα αυτοκινήτων που έθεσε ο ν. 4092/2012, ΕΕμπΔ 2/2017, σ. 366

ΓΕΝΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ ΕΝΩΣΙΑΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΓΚΟΡΤΣΟΣ Χ. / ΛΙΒΑΔΑ Χ., Τρέχουσες εξελίξεις στο ευρωπαϊκό επίπεδο, ΧρηΔικ 1/2017, σ. 57

ΚΑΛΛΙΔΟΥ Α. / ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΟΥ Ε., Οι εξελίξεις στην ΕΕ: επικαιρότητα ΕΕ, ΕΕΕυρΔ 1-2/2017, σ. 53

ΚΑΛΛΙΔΟΥ Α. / ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΟΥ Ε., Οι εξελίξεις στην ΕΕ: επικαιρότητα ΕΕ, ΕΕΕυρΔ 3/2017, σ. 249

ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΡΓΑ – ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ – ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΙ

ΖΗΣΟΠΟΥΛΟΥ Α.-Χ., In house ανάθεση: νομολογιακή διάπλαση και νομοθετική αποτύπωση στη νέα οδηγία 2014/24/ΕΕ για τις δημόσιες συμβάσεις, ΕφημΔΔ 4/2017, σ. 476

ΚΙΟΥΡΚΤΣΗ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-296/15, Medisanus, 08.06.2017, ECLI:EU:C:2017:431. Δημόσιες συμβάσεις στον τομέα των φαρμάκων, ΕΕΕυρΔ 3/2017, σ. 304

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ Γ., Υποκαταστάσεις αναδόχων σε δημόσια έργα συγχρηματοδοτούμενα από εθνικούς και ευρωπαϊκούς πόρους, ΘΠΔΔ 8-9/2017, σ. 749

ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ Μ., Οι περιορισμοί στη δυνατότητα προσφυγής στη δάνεια εμπειρία με βάση την πρόσφατη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΕφημΔΔ 2/2017, σ. 168

ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ Α., Δημόσιο συμφέρον και λόγοι αποκλεισμού υποψηφίων στις δημόσιες συμβάσεις, ΘΠΔΔ 6/2017, σ. 537

ΣΤΑΓΚΟΣ Π. / ΚΤΕΝΙΔΗΣ Ι., Αδυναμία εφαρμογής Οδηγίας κατά τρόπο που να απορρέουν υποχρεώσεις προς ιδιώτες, κατόπιν αναγνώρισης από το Δικαστήριο της παράβασης της Οδηγίας από το κράτος μέλος (γνwm.), ΘΠΔΔ 7/2017, σ. 593

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ – ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

ΑΝΘΙΜΟΣ Α., Προσβολή προσωπικότητας στο διαδίκτυο: η δικονομική διάσταση, ΔιΜΕΕ 3/2017, σ. 359

ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ Κ., Οι εξελίξεις στην ΕΕ: e-πικάιρα νομικής πληροφορικής, ΕΕΕυρΔ 1-2/2017, σ. 71

ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ Κ., Οι εξελίξεις στην ΕΕ: e-πικάιρα νομικής πληροφορικής, ΕΕΕυρΔ 3/2017, σ. 263

ΚΟΡΙΑΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΓΓΕΛΗ Π., Προς μια κάθετη ρύθμιση της ευθύνης των διαδικτυακών παρόχων: άρση της ασυλίας για τη διακίνηση προστατευόμενου από την πνευματική ιδιοκτησία περιεχομένου, ΔιΜΕΕ 2/2017, σ. 212

ΚΟΥΒΑΚΑΣ Ι., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-203/15 και C-698/15, Tele2 Sverige, 21.12.2016, ECLI:EU:C:2016:970. Εγγυήσεις που πρέπει να περιέχει η

εθνική νομοθεσία σχετικά με την πρόσβαση των αρχών στα διατηρούμενα δεδομένα, ώστε αυτή να είναι συμβατή με το δίκαιο της Ένωσης, ΕΕΕυρΔ 1-2/2017, σ. 118

ΚΟΥΡΟΥΠΗΣ Κ., Η νομοθετική προσέγγιση του όρου «διαδικτυακή ταυτότητα χρήστη» σε ευρωπαϊκή διάσταση: προς ένα νέο αυτοτελές δικαίωμα, ΔιΜΕΕ 3/2017, σ. 393

ΜΠΟΥΧΑΓΙΑΡ Γ., Το ακριβό τίμημα της «δωρεάν» πρόσβασης στην πληροφορία: μια επισκόπηση στη δράση της φιλόδοξης Google με αφορμή και την εμφάνιση των e-books, ΕπισκΕΔ 1/2017, σ. 67

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Μ.-Δ., Η σχέση του δικαιώματος παρουσίας στο κοινό με την τοποθέτηση υπερσυνδέσμων μέσα από την απόφαση C-160/15 GS Media BV v. Sanoma Media υπό το φως των αποφάσεων C-527/15 Stichting Brein I και Stichting Brein II, ΔιΜΕΕ 2/2017, σ. 218

ΣΥΝΟΔΙΝΟΣ Δ., Σημείωμα στην απόφαση του ΕφΑθ 1909/2017. Εξουσία παρουσίασης του έργου στο κοινό στο διαδίκτυο – Υπερσύνδεσμοι κειμένου, ΔιΜΕΕ 3/2017, σ. 434

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-203/15 και C-698/15, Tele2 Sverige, 21.12.2016, ECLI:EU:C:2016:970. Ηλεκτρονικές επικοινωνίες – Επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, Αρμ 2/2017, σ. 304

ΔΙΑΙΤΗΣΙΑ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Λ.Ι., Διεθνής διαιτησία και διασυνοριακή διαδικασία αφερεγγυότητας: σύγκρουση και συντονισμός, ΔΕΕ 4/2017, σ. 458

ΔΕΜΠΕΓΙΩΤΗΣ Σ., Η διαιτησία ως τρόπος επίλυσης διαφορών στον τομέα της ενέργειας, Ενέργεια & Δίκαιο 25/2016, σ. 49

ΣΩΤΗΡΙΑΔΟΥ Φ., Η καταστατική έδρα των νομικών προσώπων ως «έδρα» του επενδυτή: με αφορμή τη διαιτητική απόφαση του ICSID CEAC Holdings Limited κ. Μαυροβουνίου, ΕΕΕυρΔ 1-2/2017, σ. 15

ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ

ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΧΛΙΒΑΝΙΔΗ Π., Ανακολουθίες και ασυμβατότητες στις πολιτικές διεθνών οργανισμών έναντι κρατών-μελών της ΕΕ σε οικονομική κρίση, ΘΠΔΔ 7/2017, σ. 606

ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ – ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ

ΒΗΛΑΡΑΣ Μ., Κρίση χρέους και ζητήματα δικαστικής προστασίας στην πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ, ΘΠΔΔ 8-9/2017, σ. 767

ΓΡΑΤΣΙΑΣ Δ., Ο δικαστικός έλεγχος του κύρους του κανόνα δικαίου: Αθήνα και Λουξεμβούργο, αποκλίσεις και συγκλίσεις, ΘΠΔΔ 8-9/2017, σ. 782

ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ Κ., Ζητήματα (μη) προδικαστικής παραπομπής στο ΔΕΕ: μια νομολογιακή προσέγγιση, ΘΠΔΔ 10/2017, σ. 935

ΜΠΑΛΑΤΣΟΥΚΑΣ Α., Οι επιπλοκές του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας: η προσφυγή αποζημίωσης στην υπόθεση Ledra και οι προεκτάσεις της χρήσης των θεσμικών οργάνων της ΕΕ, ΕΕΕυρΔ 1-2/2017, σ. 1

ΣΑΡΑΝΤΗ Β., Η γνωμοδότηση του Δικαστηρίου Ευρωπαϊκής Ένωσης για την προσχώρηση της Ε.Ε. στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: ένα αέναο déjà-νυ, ΔτΑ 73/2017, σ. 551

ΤΖΑΝΕΤΟΣ Ν., Το πρόγραμμα στήριξης σταθερότητας της Κυπριακής Δημοκρατίας ενώπιον της Ευρωπαϊκής Δικαιοσύνης: μια ερμηνευτική προσέγγιση της ανάγκης σύστασης του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας και της εκπροσώπησής του κατά την χορήγηση χρηματοπιστωτικής συνδρομής με αφορμή την προσφυγή της Κύπρου σ' αυτόν, ΧρΙΔ 3/2017, σ. 234

ΤΟΓΙΑΣ Σ., Η επίδραση της πρόσφατης νομολογίας του ΔΕΕ στο δικαίωμα υπερασπίσεως: με αφορμή τις υποθέσεις Radu, Melloni και Spasic, ΠοινΧρ 5/2017, σ. 328

ΤΣΙΦΤΣΟΓΛΟΥ Α., Το Κυπριακό Μνημόνιο στο ΔΕΕ: όταν η πολιτική υπερβαίνει το δίκαιο; ΕφημΔΔ 1/2017, σ. 99

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ – ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΔΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΓΑΜΠΑ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-217/15, Orsi, 05.04.2017, ECLI:EU:C:2017:264. Ne bis in idem και επιβολή κυρώσεων σε νομικό πρόσωπο και τον νόμιμο εκπρόσωπο αυτού, ΕΕΕυρΔ 3/2017, σ. 311

ΖΗΣΟΠΟΥΛΟΥ Α.-Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 18.05.2017 στην υπόθεση Jóhannesson και λοιποί κατά Ισλανδίας. Έννοια ουσιαστικού συνδέσμου των δύο ποινών κατά την εφαρμογή της αρχής ne bis in idem, ΕΕΕυρΔ 3/2017, σ. 350

ΣΥΜΕΩΝΙΔΗΣ Ι., Μορφές εμφάνισης και συνέπειες της κακής νομοθέτησης στο πεδίο της Διοικητικής Δικαιοσύνης, ΕφημΔΔ 2/2017, σ. 214

ΤΟΜΑΡΑΣ Δ., Η αρχή της αξιοκρατίας στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, ΘΠΔΔ 6/2017, σ. 518

ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ

ΜΗΝΑΜ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-515/14, Επιτροπή/Κύπρος, 21.01.2016, ECLI:EU:C:2016:30. Η νομοθεσία, που θέτει σε δυσμενή θέση τους ασκούντες την ελευθερία κυκλοφορίας εργαζόμενους, είναι ασυμβίβαστη με το δίκαιο της Ένωσης, ΝοΒ 8/2017, σ. 1939

ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ

ΠΟΥΡΝΑΡΑΣ Ε., Ίδρυμα πληρωμών και παροχή υπηρεσιών είσπραξης/εξόφλησης λογαριασμών (γνwm.), ΕφΑΔ-ΠολΔ 4/2017, σ. 404

ΣΑΜΑΡΑΣ Α., Επιβολή των Capital Controls σε Ελλάδα & Κύπρο, ΔΕΕ 11/2017, σ. 1307

ΣΑΜΑΡΑΣ Α., Capital Controls: νομική σκοπιά, ΔΕΕ 5/2017, σ. 626

ΤΖΑΚΑΣ Δ.-Π., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-98/16, Επιτροπή/Ελλάδα, 04.05.2017, ECLI:EU:C:2017:346. Φορολόγηση κληροδοσιών υπέρ μη κερδοσκοπικών οργανισμών, ΕΕΕυρΔ 3/2017, σ. 299

ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΠΡΟΣΩΠΩΝ

ΑΡΓΑΛΙΑΣ Π., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-638/16 PPU, X και X, 07.03.2017, ECLI:EU:C:2017:173. Θεωρήσεις περιορισμένης εδαφικής ισχύος, ΕΕΕυρΔ 1-2/2017, σ. 147

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-638/16 PPU, X και X, 07.03.2017, ECLI:EU:C:2017:173. Θεώρηση περιορισμένης εδαφικής ισχύος, Αρμ 4/2017, σ. 682

ΤΣΙΡΟΒΑΣΙΛΗ Κ., Σχόλιο στην απόφαση του ΣτΕ 1477/2017. Η σχέση του διοικητικού μέτρου της αφαίρεσης διαβατηρίου με το μέτρο της απαγόρευσης εξόδου από τη Χώρα ως περιοριστικού όρου κατά τον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, ΝοΒ 5/2017, σ. 1170

ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΠΑΡΟΧΗ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ

ΓΚΟΡΤΣΟΣ Χ., Οι προϋποθέσεις του ενωσιακού και του ελληνικού (δημοσίου) τραπεζικού δικαίου αναφορικά με την άσκηση της ελευθερίας παροχής υπηρεσιών στην Ελλάδα χωρίς εγκατάσταση από ενωσιακό χρηματοδοτικό ίδρυμα (Γνωμοδότηση), ΧρηΔικ 1/2017, σ. 5

ΛΑΜΠΡΙΑΝΙΔΟΥ Α., Αποζημίωση πελατείας του εμπορικού αντιπροσώπου: η εκ μέρους του εντολέα διατήρηση ουσιαστικών ωφελειών μετά τη λύση της σύμβασης ως προϋπόθεση για τη γέννηση της σχετικής αξίωσης, ΕπισκΕΔ 1/2017, σ. 91

ΜΑΛΟΣ Γ., Η έννοια του «πελάτη» στο δίκαιο της αποζημίωσης πελατείας, ΔΕΕ 6/2017, σ. 741

ΠΟΥΡΝΑΡΑΣ Ε., Ίδρυμα πληρωμών και παροχή υπηρεσιών είσπραξης/εξόφλησης λογαριασμών (γνwm.), ΕφΑΔ-ΠολΔ 4/2017, σ. 404

ΤΖΑΚΑΣ Δ.-Π., Οι υπηρεσίες πληρωμών στον τομέα των τυχερών παιγνίων, ΕΕΕυρΔ 3/2017, σ. 213

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

ΓΑΡΑΝΤΖΙΩΤΗ Α.-Θ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-201/15, ΑΓΕΤ Ηρακλής, 21.12.2016, ECLI:EU:C:2016:972. Ομαδικές απολύσεις και ελευθερία εγκατάστασης, Αρμ 2/2017, σ. 331

ΤΖΑΚΑΣ Δ.-Π., Οι υπηρεσίες πληρωμών στον τομέα των τυχερών παιγνίων, ΕΕΕυρΔ 3/2017, σ. 213

ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ – ΕΜΠΟΡΙΚΕΣ ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Ι., Παρατηρήσεις στη γνωμοδότηση του ΔΕΕ 2/15, Accord de libre-échange avec Singapour, 16.05.2017, ECLI:EU:C:2017:376. Αρμοδιότητα της ΕΕ για τη σύναψη διμερών διεθνών εμπορικών συμφωνιών «νέας γενιάς», ΕΕΕυρΔ 3/2017, σ. 326

ΕΝΕΡΓΕΙΑ

ΑΛΕΒΙΖΟΥ Ε.-Α., Ο πρώτος διαγωνισμός για τα φωτοβολταϊκά στην Ελλάδα: ρυθμιστικό πλαίσιο και πρώτες εκτιμήσεις, Ενέργεια & Δίκαιο 25/2016, σ. 63

ΓΑΛΑΝΗΣ Θ., Η ενεργειακή αλληλεγγύη στην Ευρωπαϊκή Ένωση: επιλεγμένες πτυχές, Ενέργεια & Δίκαιο 25/2016, σ. 24

ΔΕΜΠΕΓΙΩΤΗΣ Σ., Η διαιτησία ως τρόπος επίλυσης διαφορών στον τομέα της ενέργειας, Ενέργεια & Δίκαιο 25/2016, σ. 49

ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ Μ., Η συμβατική ελευθερία ως μέσο προώθησης του γενικότερου στόχου της εσωτερικής αγοράς ενέργειας: συμφωνίες διασύνδεσης συστημάτων μεταφοράς φυσικού αερίου, Ενέργεια & Δίκαιο 25/2016, σ. 57

ΜΕΪΔΑΝΗ Ε., Οι Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας ως θεσμική παρέμβαση ενάντια στην κλιματική αλλαγή, ΠερΔικ 2/2017, σ. 256

ΕΞΩΤΕΡΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

ΓΑΜΠΑ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του Γε-ΔΕΕ T-192/16, ΝF/Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, 28.02.2017, ECLI:EU:T:2017:128. Η Κοινή Δήλωση ΕΕ-Τουρκίας για την προσφυγική κρίση, ΕΕΕυρΔ 1-2/2017, σ. 135

ΜΑΡΚΟΥ-ΦΑΡΜΑΚΙΔΗΣ Κ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ ΟΛ 2347/2017. Η εφαρμογή της Κοινής Δήλωσης ΕΕ – Τουρκίας, ΘΠΔΔ 8-9/2017, σ. 911

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-104/16 P, Συμβούλιο/Front Polisario, 21.12.2016, ECLI:EU:C:2016:973. Συμφωνία μεταξύ της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Βασιλείου του Μαρόκου περί αμοιβαίων μέτρων ελευθέρωσης στον τομέα της γεωργίας και της αλιείας, Αρμ 2/2017, σ. 318

ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ

ΣΩΤΗΡΙΑΔΟΥ Φ., Η καταστατική έδρα των νομικών προσώπων ως «έδρα» του επενδυτή: με αφορμή τη διαιτητική απόφαση του ICSID CEAC Holdings Limited κ. Μαυροβουνίου, ΕΕΕυρΔ 1-2/2017, σ. 15

ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΚΟΥΚΙΑΔΗΣ Ι., Οι νέες παραγωγικές σχέσεις και η συμβολή του εργατικού δικαίου στην ανάπτυξη, ΕΕργΔ 5/2017, σ. 605

ΚΟΥΡΟΥΒΑΝΗ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-16/15, Pérez López, 14.09.2016, ECLI:EU:C:2016:679. Συμβάσεις εργασίας ορισμένου χρόνου για την κάλυψη πάγιων και διαρκών αναγκών, ΕΕΕυρΔ 1-2/2017, σ. 132

ΛΕΒΕΝΤΗΣ Γ., Εξελίξεις στο δίκαιο των ομαδικών απολύσεων μετά την από 21.12.2016 απόφαση του ΔΕΕ και τον ν. 4472/2017, ΝοΒ 8/2017, σ. 1777

ΛΗΘΟΥΡΙΩΤΗΣ Ι., Συμβατική βάση της εργασιακής σχέσης και συλλογικός μισθός, ΕΕργΔ 6/2017, σ. 763

ΡΙΖΟΣ Κ., Υποκατάσταση των σταθερών εργασιακών σχέσεων από επισφαλείς, ΝοΒ 8/2017, σ. 1787

SUPIOT A., Προτάσεις για μια πραγματική μεταρρύθμιση του εργατικού δικαίου, ΕΕργΔ 10/2017, σ. 1279

TEMMING F., Μετατοπίσεις του συστήματος προκαλούμενες από τη μεταβολή της έννοιας του εργαζομένου στο δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης: εξελίξεις, προκλήσεις και προοπτικές, ΕΕργΔ 8/2017, σ. 1055

WANK R., Η έννοια της εξάρτησης: εξέλιξη και δικαιosuγκριτική θεώρηση, ΕΕργΔ 6/2017, σ. 733

ΕΤΑΙΡΙΕΣ

ΑΥΓΗΤΙΔΗΣ Δ., Η έδρα μητρικής εταιρίας ως κέντρο κυρίων συμφερόντων της θυγατρικής της στο πλαίσιο διασυννοριακής διαδικασίας αφερεγγυότητας (γνωμ.), ΔΕΕ 8-9/2017, σ. 1001

ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ Λ., Η ρύθμιση των συναλλαγών συνδεδεμένων μερών στο νέο άρθρο 9γ της Οδηγίας 2007/36/ΕΚ, ΔΕΕ 7/2017, σ. 866

ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ Λ., Σχετικά με τη συμβατότητα διατάξεων εθνικού εταιρικού δικαίου περί ομιλοποιημένων επιχειρήσεων με το ενωσιακό δίκαιο – Συγχρόνως παρατηρήσεις στην απόφαση Impacto Azul, ΔΕΕ C-186/12, της 20.06.2013, ΕπισκΕΔ 3/2017, σ. 389

ΜΙΚΡΟΥΛΕΑ Α., Σχέση μητρικής – θυγατρικής: δεσμευτικές εντολές και ζητήματα ευθύνης, ΧρηΔικ 1/2017, σ. 14

ΜΟΥΖΟΥΛΑΣ Σ., Παρεκκλίσεις από την εφαρμογή της 2ης Οδηγίας του δικαίου των εταιριών για το μετοχικό κεφάλαιο κατά την ανακεφαλαιοποίηση συστημικού πιστωτικού ιδρύματος: σκέψεις με αφορμή την απόφαση Dowling του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΧρΙΔ 8/2017, σ. 634

ΠΑΪΖΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-14/16, Euro Park Service, 08.03.2017, ECLI:EU:C:2017:177. Η φορολογική μεταχείριση των διασυννοριακών συγχωνεύσεων: συμβολή στην ερμηνεία της ρήτηρας αντικαταχρηστικότητας, ΔΕΕ 11/2017, σ. 1415

ΠΑΝΕΤΣΟΣ Λ., Η νέα οπτική στην ερμηνεία της Οδηγίας μητρικών – θυγατρικών από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης με την απόφαση Wereldhave, ΔΕΕ 7/2017, σ. 879

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Θ., Απολογισμός της εφαρμογής του Κανονισμού 2157/2001 για την Ευρωπαϊκή Εταιρία (Societas Europaea-SE), ΕπισκΕΔ 1/2017, σ. 17

ΠΟΤΑΜΙΤΗΣ Σ. / ΡΟΚΑΣ Α., Η κεφαλαιοποίηση χρέους ως μέτρο για την εξυγίανση επιχειρήσεων και οι μέθοδοι παράκαμψης της βούλησης των μετόχων, ΕπισκΕΔ 3/2017, σ. 377

ΡΟΥΓΚΑ Α.Ε., Το σύστημα φορολογίας εισοδήματος του νομικού προσώπου σε σχέση με τον εταίρο, ΔΕΕ 4/2017, σ. 484

ΣΩΦΡΟΝΑ Λ.-Ε., Η Διαδικασία Αμοιβαίου Διακανονισμού για την επίλυση διεθνών φορολογικών διαφορών: νομικά ζητήματα κατά την εφαρμογή στην Ελλάδα, ΔΕΕ 5/2017, σ. 615

ΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΠΑΡΑΓΩΓΟΥ

ΚΙΤΣΑΚΗΣ Σ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-621/15, W κ.λπ., 21.06.2017, ECLI:EU:C:2017:484. Ευθύνη λόγω ελαττώματος εμβολίου, ΕφΑΔΠολΔ 7/2017, σ. 685

ΚΡΙΚΕΤΟΥ Β., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-621/15, W κ.λπ., 21.06.2017, ECLI:EU:C:2017:484. Ευθύνη παραγωγού για ελαττωματικό εμβόλιο, ΧρΙΔ 7/2017, σ. 506

ΣΑΪΤΑΚΗΣ Κ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕιρΑθ 5286/2017. Ευθύνη παραγωγού ελαττωματικού προϊόντος, ΧρΙΔ 9/2017, σ. 678

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ

ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ Ν., Η λειτουργική αποστολή της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ) και τα όρια δικαστικού ελέγχου της δράσης της μετά την απόφαση του ΔΕΕ C-62/14, Gauweiler, ΘΠΔΔ 8-9/2017, σ. 800

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΣΥΜΒΑΣΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

(Βλ. λήμμα Ανθρώπινα Δικαιώματα)

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ

ΑΛΙΠΡΑΝΤΗΣ Ν., Για να τερματιστεί η παραγνώριση των διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων στο πεδίο των (κοινωνικών) δικαιωμάτων του ανθρώπου: σημειολογική και κοινωνιολογική θεμελίωση, ΕΕργΔ 7/2017, σ. 861

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Δ., Το άρθρο 24 του Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη και η επίδρασή του στο ελληνικό δίκαιο της καταγγελίας, ΕΕργΔ 7/2017, σ. 881

ΓΑΒΑΛΑΣ Ν., Η συμμετοχή στην κοινή ανάπαυλα της Κυριακής ως οικουμενική πολιτισμική αρχή και συνταγματικό δικαίωμα κάθε εργαζόμενου ανθρώπου: κριτική στο άρθρο 49 του ν. 4472/2017, ΕΕργΔ 6/2017, σ. 777

ΘΕΣΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΜΠΑΛΑΤΣΟΥΚΑΣ Α., Οι επιπλοκές του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας: η προσφυγή αποζημίωσης στην υπόθεση Ledra και οι προεκτάσεις της χρήσης των θεσμικών οργάνων της ΕΕ, ΕΕΕυρΔ 1-2/2017, σ. 1

ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ Π., Η αρχή της αλληλεγγύης στο πλαίσιο του πρωτογενούς ευρωπαϊκού δικαίου: οι εγγυήσεις της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΕφημΔΔ 2/2017, σ. 138

ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ Π., Οι αρνητικές επιπτώσεις των ατελειών του ευρωπαϊκού κράτους δικαίου στην πορεία προς την ευρωπαϊκή ενοποίηση, ΘΠΔΔ 8-9/2017, σ. 729

ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ Π., Οι αρνητικές επιπτώσεις των ατελειών του ευρωπαϊκού κράτους δικαίου στην πορεία προς την ευρωπαϊκή ενοποίηση: σημεία χαιρετισμού του Προέδρου της Δημοκρατίας κ. Προκοπίου Παυλοπούλου κατά την έναρξη του οικονομικού «Forum των Δελφών», Ευρωπαϊκό Πολιτιστικό Κέντρο Δελφών, Δελφοί, 02.03.2017, ΔτΑ 73/2017, σ. 511

ΡΕΜΕΛΗΣ Ι., Η αρχή της «καλής νομοθέτησης» στην ευρωπαϊκή έννομη τάξη, ΝοΒ 7/2017, σ. 1548

ΣΚΙΑΔΑΣ Δ., Νομική διάσταση της Νησιωτικότητας: ερμηνεία των ρυθμίσεων του Συντάγματος και της Συνθήκης για τη Λειτουργία της ΕΕ, ΕφημΔΔ 2/2017, σ. 224

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΓεΔΕΕ T-646/13, *Minority SafePack – one million signatures for diversity in Europe*/Επιτροπή, 03.02.2017, ECLI:EU:T:2017:59. Ευρωπαϊκή πρωτοβουλία πολιτών, Αρμ 3/2017, σ. 497

ΙΔΙΩΤΙΚΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ

ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ Δ., Η Ιθαγένεια στο σύγχρονο ευρωπαϊκό Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο, ΧρΙΔ 9/2017, σ. 641

ΙΘΑΓΕΝΕΙΑ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ Δ., Η Ιθαγένεια στο σύγχρονο ευρωπαϊκό Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο, ΧρΙΔ 9/2017, σ. 641

ΙΣΟΤΗΤΑ – ΙΣΗ ΜΕΤΑΧΕΙΡΙΣΗ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-157/15, *G4S Secure Solutions*, 14.03.2017, ECLI:EU:C:2017:203. Η διακριτική μεταχείριση λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων στην απασχόληση και η εφαρμογή της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ, ΕΕΕυρΔ 1-2/2017, σ. 123

ΛΕΝΤΖΗΣ Δ., Το ζήτημα της μουσουλμανικής μαντίλας στους χώρους εργασίας: οι αποφάσεις του Δ.Ε.Ε. της 17.3.2017 στις υποθέσεις *G4S Secure Solutions* και *Bougnanou* και *ADDH*, ΕΕργΔ 7/2017, σ. 903

ΤΑΚΗΣ Α., Κοινές παρατηρήσεις στις αποφάσεις του ΔΕΕ C-157/15, *G4S Secure Solutions*, 14.03.2017, ECLI:EU:C:2017:203 και C-188/15, *Bougnanou* και *ADDH*, 14.03.2017, ECLI:EU:C:2017:204. Δυσμενής διάκριση λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων στον εργασιακό χώρο, Αρμ 4/2017, σ. 693

ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΕΣ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΔΟΥ Ε., Ερμηνεία του όρου «εμπορική πρακτική» της Οδηγίας 2005/29/ΕΚ κατά την νομολογία του ΔικΕΕ, ΔΕΕ 7/2017, σ. 860

ΔΑΚΟΡΩΝΙΑ Ε., Υπάρχει πεδίο αποκατάστασης ηθικής βλάβης επί ενδοσυμβατικής ευθύνης; ΕφΑΔΠολΔ 10/2017, σ. 876

ΚΑΛΟΓΕΡΑΚΗΣ Γ., Μονομερής τροποποίηση συμβατικών όρων από τον πάροχο υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών: ειδικότερα, η περίπτωση της μεταβολής του συμβατικού τιμήματος, ΔιΜΕΕ 3/2017, σ. 378

ΚΙΤΣΑΚΗΣ Σ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-621/15, *W κ.λπ.*, 21.06.2017, ECLI:EU:C:2017:484. Ευθύνη λόγω ελαττώματος εμβολίου, ΕφΑΔΠολΔ 7/2017, σ. 685

ΚΡΙΚΕΤΟΥ Β., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-621/15, *W κ.λπ.*, 21.06.2017, ECLI:EU:C:2017:484. Ευθύνη παραγωγού για ελαττωματικό εμβόλιο, ΧρΙΔ 7/2017, σ. 506

ΛΑΔΑΣ Δ., Σχόλιο επί των Προτάσεων του Γενικού Εισαγγελέα *Nils Wahl*, ΧρηΔικ 1/2017, σ. 48

ΛΕΝΤΖΗΣ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-315/15, *Pešková* και *Peška*, 04.05.2017, ECLI:EU:C:2017:342. Αεροπορικές μεταφορές, ΕΕΕυρΔ 3/2017, σ. 333

ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ Μ., Η ανατίμηση του ελβετικού φράγκου και η προστασία Ελλήνων δανειοληπτών, ΧρΙΔ 3/2017, σ. 161

ΤΖΑΚΑΣ Δ.-Π., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-154/15, C-307/15, C-308/15, Gutiérrez Naranjo, ECLI:EU:C:2016:980. Καταχρηστικές ρήτρες συμβάσεων που συνάπτονται με καταναλωτές και διαχρονικά αποτελέσματα της κήρυξης ακυρότητας καταχρηστικής ρήτρας, ΕΕΕυρΔ 1-2/2017, σ. 126

ΤΖΑΚΑΣ Δ.-Π., Παρατηρήσεις στις αποφάσεις του ΤρΕφΘρακ 24/2017 και του ΤρΕφΛαρ 17/2017. Σύμβαση ενυπόθηκου δάνειου σε αλλοδαπό νόμισμα (ελβετικό φράγκο), ΕΕΕυρΔ 1-2/2017, σ. 189

ΧΑΣΑΠΗΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-154/15, C-307/15, C-308/15, Gutiérrez Naranjo, ECLI:EU:C:2016:980. Καταχρηστικοί ΓΟΣ σε καταναλωτικές συμβάσεις, ΧρΙΔ 4/2017, σ. 290

ΧΑΤΖΗΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-611/14, Canal Digital Danmark, 26.10.2016, ECLI:EU:C:2016:800. Αθέμιτες εμπορικές πρακτικές, ΧρΙΔ 1/2017, σ. 71

ΧΑΤΖΗΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-667/15, Nationale Loterij, 15.12.2016, ECLI:EU:C:2016:958. Απαγόρευση πυραμιδωτών συστημάτων πωλήσεων, ΧρΙΔ 3/2017, σ. 223

ΚΟΙΝΗ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ

ΣΚΙΑΔΑΣ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΓΕΔΕΕ T-681/14, El-Qaddafi/Συμβούλιο, 28.03.2017, ECLI:EU:T:2017:227. Προϋποθέσεις νόμιμης επιβολής περιοριστικών μέτρων λόγω παραβίασης ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ΕΕΕυρΔ 3/2017, σ. 315

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΣΦΑΛΙΣΗ

ΓΑΛΗΝΟΥ Ε.-Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 960/2017. Υποχρεωτικά Ταμεία Επαγγελματικής Ασφάλισης, ΘΠΔΔ 5/2017, σ. 469

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΓΑΒΑΛΑΣ Ν., Η συμμετοχή στην κοινή ανάπαυλα της Κυριακής ως οικογενειακή πολιτισμική αρχή και συνταγματικό δικαίωμα κάθε εργαζόμενου ανθρώπου: κριτική στο άρθρο 49 του ν. 4472/2017, ΕΕργΔ 6/2017, σ. 777

ΓΑΡΑΝΤΖΙΩΤΗ Α.-Θ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-201/15, ΑΓΕΤ Ηρακλής, 21.12.2016, ECLI:EU:C:2016:972. Ομαδικές απολύσεις και ελευθερία εγκατάστασης, Αρμ 2/2017, σ. 331

ΚΟΥΚΙΑΔΗΣ Ι., Οι νέες παραγωγικές σχέσεις και η συμβολή του εργατικού δικαίου στην ανάπτυξη, ΕΕργΔ 5/2017, σ. 605

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-157/15, G4S Secure Solutions, 14.03.2017, ECLI:EU:C:2017:203. Η διακριτική μεταχείριση λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων στην απασχόληση και η εφαρμογή της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ, ΕΕΕυρΔ 1-2/2017, σ. 123

ΛΕΒΕΝΤΗΣ Γ., Εξελίξεις στο δίκαιο των ομαδικών απολύσεων μετά την από 21.12.2016 απόφαση του ΔΕΕ και τον ν. 4472/2017, ΝοΒ 8/2017, σ. 1777

ΛΕΝΤΖΗΣ Δ., Το ζήτημα της μουσουλμανικής μαντίλας στους χώρους εργασίας: οι αποφάσεις του Δ.Ε.Ε. της 17.03.2017 στις υποθέσεις G4S Secure Solutions και Bougnaoui και ADDH, ΕΕργΔ 7/2017, σ. 903

ΡΙΖΟΣ Κ., Υποκατάσταση των σταθερών εργασιακών σχέσεων από επισφαλείς, ΝοΒ 8/2017, σ. 1787

ΤΑΚΗΣ Α., Κοινές παρατηρήσεις στις αποφάσεις του ΔΕΕ C-157/15, G4S Secure Solutions, 14.03.2017, ECLI:EU:C:2017:203 και C-188/15, Bougnaoui και ADDH, 14.03.2017, ECLI:EU:C:2017:204. Δυσμενής διάκριση λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων στον εργασιακό χώρο, Αρμ 4/2017, σ. 693

ΤΣΑΡΟΥΧΑΣ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 1513/2017. Άδεια ανατροφής τέκνου μετ' αποδοχών, ΘΠΔΔ 6/2017, σ. 584

ΤΕΜΜΙΝΓ Φ., Μετατοπίσεις του συστήματος προκαλούμενες από τη μεταβολή της έννοιας του εργαζομένου στο δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης: εξελίξεις, προκλήσεις και προοπτικές, ΕΕργΔ 8/2017, σ. 1055

ΚΡΑΤΙΚΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ

ΛΕΛΕΚΗ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-431/14 P, Ελλάδα/Επιτροπή, 08.03.2016, ECLI:EU:C:2016:145. Καταβολή αντισταθμιστικών αποζημιώσεων από τον ΕΛΓΑ, ΘΠΔΔ 7/2017, σ. 663

ΣΑΡΑΝΤΙΔΟΥ Χ.-Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-74/16, Congregación de Escuelas Pías Provincia Betania, 27.06.2017, ECLI:EU:C:2017:496. Φοροαπαλλαγές προς την Καθολική Εκκλησία ως κρατική ενίσχυση, ΕΕΕυρΔ 3/2017, σ. 321

ΣΑΡΑΝΤΙΔΟΥ Χ.-Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-100/16 P, Ελληνικός Χρυσός/Επιτροπή, 09.03.2017, ECLI:EU:C:2017:194. Κρατικές ενισχύσεις στον μεταλλευτικό τομέα, ΕΕΕυρΔ 1-2/2017, σ. 116

ΣΤΕΦΟΠΟΥΛΟΥ Φ., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-74/16, Congregación de Escuelas Pías Provincia Betania, 27.06.2017, ECLI:EU:C:2017:496. Πότε η φοροαπαλλα-

γή της Καθολικής Εκκλησίας αποτελεί κρατική ενίσχυση; ΕφημΔΔ 4/2017, σ. 409

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ

ΑΡΓΑΛΙΑΣ Π., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-638/16 PPU, X και X, 07.03.2017, ECLI:EU:C:2017:173. Θεωρήσεις περιορισμένης εδαφικής ισχύος, ΕΕΕυρΔ 1-2/2017, σ. 147

ΓΑΜΠΑ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του Γε-ΔΕΕ T-192/16, ΝF/Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, 28.02.2017, ECLI:EU:T:2017:128. Η Κοινή Δήλωση ΕΕ-Τουρκίας για την προσφυγική κρίση, ΕΕΕυρΔ 1-2/2017, σ. 135

ΜΑΡΚΟΥ-ΦΑΡΜΑΚΙΔΗΣ Κ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ Ολ 2347/2017. Η εφαρμογή της Κοινής Δήλωσης ΕΕ – Τουρκίας, ΘΠΔΔ 8-9/2017, σ. 911

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-638/16 PPU, X και X, 07.03.2017, ECLI:EU:C:2017:173. Θεώρηση περιορισμένης εδαφικής ισχύος, Αρμ 4/2017, σ. 682

ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ

ΛΕΝΤΖΗΣ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-315/15, Reškóná και Reška, 04.05.2017, ECLI:EU:C:2017:342. Αεροπορικές μεταφορές, ΕΕΕυρΔ 3/2017, σ. 333

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΒΗΛΑΡΑΣ Μ., Κρίση χρέους και ζητήματα δικαστικής προστασίας στην πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ, ΘΠΔΔ 8-9/2017, σ. 767

ΜΗΛΙΩΝΗΣ Ν., Το «ευρωπαϊκό εξάμηνο» ως μέσο συντονισμού και εποπτείας των οικονομικών πολιτικών των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΔτΑ 72/2017, σ. 383

ΜΠΟΥΡΑΖΕΡΗ Κ., Διαχείριση της κρίσης μέσω Μνημονίων Συνεννόησης: με αφορμή την υπ' αριθ. 11/2017 απόφαση της Ολομέλειας του Αρείου Πάγου, ΕΕργΔ 9/2017, σ. 1215

ΠΙΣΠΙΡΙΓΚΟΣ Κ., Η συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα (PSI) στην αναδιάρθρωση του δημοσίου χρέους, ΘΠΔΔ 8-9/2017, σ. 791

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ ΤΟΠΙΚΗΣ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

ΜΠΑΜΠΑΛΙΟΥΤΑΣ Λ. / ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΣ Κ., «Οι δυνατότητες ανάπτυξης των Δήμων και Περιφερειών μέσω ΕΣΠΑ μέχρι το 2020», ΕΔΔΔΔ 2/2017, σ. 335

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

ΚΑΛΛΙΚΑΚΗ Κ., Απόφαση "URGENTA": μια νέα προοπτική για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής; ΠερΔικ 2/2017, σ. 213

ΛΟΥΒΗ Κ.-Μ., Δικαιώματα του ανθρώπου και κλιματική αλλαγή: σχέση σε ακραίες καιρικές συνθήκες, ΠερΔικ 2/2017, σ. 241

ΜΑΝΟΥΡΗΣ Γ. / ΣΙΑΚΑΒΑΡΑ Γ., Θέατρο και Χωρικός Σχεδιασμός στο πλαίσιο του θεσμού Εκτίμησης των Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων, ΠερΔικ 3/2017, σ. 465

ΜΕΪΔΑΝΗ Ε., Οι Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας ως θεσμική παρέμβαση ενάντια στην κλιματική αλλαγή, ΠερΔικ 2/2017, σ. 256

ΜΠΑΛΙΑΣ Γ., Η Οδηγία 2015/412 σχετικά με τη δυνατότητα των κρατών μελών να περιορίζουν ή να απαγορεύουν την καλλιέργεια ΓΤΟ στην επικράτειά τους: μια ακόμη (ατελέσφορη) ρύθμιση, ΠερΔικ 2/2017, σ. 201

ΜΠΟΥΚΟΥΒΑΛΑ Β., Κλιματική αλλαγή, δικαιώματα του ανθρώπου και έννομη προστασία πριν και μετά τη Σύμβαση των Παρισίων, ΠερΔικ 2/2017, σ. 224

ΠΑΥΛΙΔΗΣ Γ., Διαπλάθοντας τους νέους διεθνείς κανόνες για τα χρηματιστήρια ρύπων στην εποχή μετά τη Συμφωνία των Παρισίων για την Κλιματική Αλλαγή, ΠερΔικ 2/2017, σ. 237

ΣΠΑΝΟΥ Α., Ο διάλογος του ακυρωτικού δικαστή με τη Διοίκηση: με αφορμή τις ΣτΕ Ολ 2355-2361/2017 για την προστασία του Υμηττού, ΘΠΔΔ 10/2017, σ. 1010

ΧΑΝΤΕ Λ., Το δικαίωμα σε ένα υγιές περιβάλλον και η κλιματική αλλαγή: η νέα Διεθνής Συμφωνία για το Κλίμα, ΠερΔικ 2/2017, σ. 265

ΧΑΤΖΗΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-529/15, Folk, 01.06.2017, ECLI:EU:C:2017:419. Περιβαλλοντική ευθύνη για ζημία που καλύπτεται από άδεια, ΕΕΕυρΔ 3/2017, σ. 338

ΧΑΤΖΗΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-335/16, VG Čistoća, 30.03.2017, ECLI:EU:C:2017:242. Διαχείριση αποβλήτων, ΕΕΕυρΔ 1-2/2017, σ. 150

ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΙΔΟΥ Σ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 1943/2017. Προστασία του περιβάλλοντος και της δημόσιας υγείας, μια αμφίδρομη σχέση, ΘΠΔΔ 10/2017, σ. 976

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ

ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ Ε., Η προστασία των αστείων στην Stand-Up Comedy υπό το δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας, του αθέμιτου ανταγωνισμού και του δικαιώματος στην προσωπικότητα, ΔιΜΕΕ 3/2017, σ. 348

ΒΑΓΕΝΑ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-174/15, Verening Openbare Bibliotheken, 10.11.2016,

ECLI:EU:C:2016:856. Δανεισμός αντιγράφου βιβλίου σε ψηφιακή μορφή από δημόσιες βιβλιοθήκες, ΧρΙΔ 2/2017, σ. 134

BENIERHS I., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΠΠρΑθ 61/2016. Ευρωπαϊκό δίπλωμα ευρεσιτεχνίας – Ασφαλιστικά μέτρα, ΕΕμπΔ 3/2017, σ. 694

ΒΟΣΣΟΣ Κ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-160/15, GS Media, 08.09.2016, ECLI:EU:C:2016:644. Υπερσύνδεσμοι (hyperlinks) και προσβολές της πνευματικής ιδιοκτησίας στο διαδίκτυο, ΔΕΕ 4/2017, σ. 502

ΒΟΣΣΟΣ Κ., Σημείωμα στην απόφαση του ΔΕΕ C-527/15, Stichting Brein, 26.04.2017, ECLI:EU:C:2017:300. Παρουσίαση στο κοινό προστατευόμενου περιεχομένου με τη χρήση συσκευών multimedia, ΔιΜΕΕ 2/2017, σ. 292

ΒΟΣΣΟΣ Κ., Σημείωμα στην απόφαση του ΔΕΕ C-641/15, Verwertungsgesellschaft Rundfunk, 16.02.2017, ECLI:EU:C:2017:131. Το δικαίωμα παρουσίασης στο κοινό των ραδιοτηλεοπτικών οργανισμών, ΔιΜΕΕ 3/2017, σ. 427

ΓΑΡΟΥΦΑΛΙΑ Ο., Η δημιουργία μουσικών έργων βασιζόμενων σε στοιχεία προγενέστερων έργων: παράγωγα ή ανεξάρτητα έργα; ΧρΙΔ 7/2017, σ. 488

ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΣ Γ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-610/15, Stichting Brein, 14.06.2017, ECLI:EU:C:2017:456. Έννοια του όρου «παρουσίαση στο κοινό», ΧρΙΔ 8/2017, σ. 619

ΚΟΤΣΙΡΗΣ Λ., Ευρωπαϊκό Δίπλωμα Ευρεσιτεχνίας. Ακυρότητα και ανάκλησή του από το Τμήμα Ενστάσεων του Γραφείου ΕΔΕ. Επιπτώσεις στην ελληνική έννομη τάξη (γνwm.), ΔΕΕ 7/2017, σ. 852

ΜΑΥΡΟΣΚΟΤΗ Ζ., Σημείωμα στην απόφαση του ΑΠ 343/2017. Η μερική σύμπτωση δύο μουσικών συνθέσεων και η εξ αυτής γενόμενη προσβολή πνευματικής ιδιοκτησίας, ΔιΜΕΕ 2/2017, σ. 257

ΜΠΟΥΧΑΓΙΑΡ Γ., Η υπερτιμημένη αξία των συγγενικών δικαιωμάτων και η ανάγκη επαναπροσδιορισμού της έννοιας της παρουσίασης στο κοινό, ΕΕΕυρΔ 1-2/2017, σ. 37

ΜΠΟΥΧΑΓΙΑΡ Γ., Το ακριβό τίμημα της «δωρεάν» πρόσβασης στην πληροφορία: μια επισκόπηση στη δράση της φιλόδοξης Google με αφορμή και την εμφάνιση των e-books, ΕπισκΕΔ 1/2017, σ. 67

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Α., Η εξαίρεση της παρωδίας στη νομολογία του ΔΕΕ με αφορμή την υπόθεση C-201/2013 Deckmyn v. Vandersteen, ΔιΜΕΕ 2/2017, σ. 191

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Μ.-Δ., Η σχέση του δικαιώματος παρουσίασης στο κοινό με την τοποθέτηση υπερσυνδέσμων μέσα από την απόφαση C-160/15 GS Media BV v. Sanoma Media υπό το φως των αποφάσεων C-527/15 Stichting Brein I και Stichting Brein II, ΔιΜΕΕ 2/2017, σ. 218

ΠΑΡΑΜΥΘΙΩΤΗΣ Γ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-160/15, GS Media, 08.09.2016, ECLI:EU:C:2016:644. Παρουσίαση έργου στο κοινό, ΧρΙΔ 1/2017, σ. 64

ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ Σ., «Παρουσίαση στο κοινό» έργων και τοποθέτηση υπερσυνδέσμων (hyperlinks): σκέψεις επ' αφορμή της απόφασης ΔΕΕ C-160/15 της 8/9/16 (GS Media BV), ΧρΙΔ 1/2017, σ. 76

ΣΥΝΟΔΙΝΟΣ Δ., Σημείωμα στην απόφαση του ΕφΑθ 1909/2017. Εξουσία παρουσίασης του έργου στο κοινό στο διαδίκτυο – Υπερσύνδεσμοι κειμένου, ΔιΜΕΕ 3/2017, σ. 434

ΤΣΙΓΚΟΥ Χ., Δουλική απομίμηση ή παρωδία; Ζητήματα ομοιότητας στα μουσικά έργα, ΝοΒ 6/2017, σ. 1505

ΤΣΙΓΚΟΥ Χ., Σημείωμα στην απόφαση του ΜΠρΑθ 2064/2016. Εύλογη αμοιβή για ιδιωτική αναπαραγωγή οπτικοακουστικού υλικού, ΔιΜΕΕ 2/2017, σ. 272

JOUGLEUX P., Η υπόθεση "The Pirate Bay": Ιστορίες πειρατών και πελατών, ΧρΙΔ 9/2017, σ. 707

ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΠΟΙΝΙΚΗ ΔΙΚΟΝΟΜΙΑ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΗΣ Β., Ζητήματα σχετικά με το ακώλυτο δικαίωμα πρόσβασης σε συνήγορο υπεράσπισης ως έκφανση του δικαιώματος πρόσβασης στη Δικαιοσύνη, ΝοΒ 6/2017, σ. 1265

ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕφΠειρ 1505, 1574/2016. Εφαρμογή της αρχής "ne bis in idem" επί σωρευτικής επιβολής ποινικής και διοικητικής κύρωσης «ποινικού χαρακτήρα» για την ίδια πράξη, ΠοινΧρ 6/2017, σ. 446

ΖΑΧΑΡΙΑΔΗΣ Α., Όψεις της παραβίασης του δικαιώματος υπεράσπισης στην ποινική δίκη, Αρμ 3/2017, σ. 518

ΚΑΪΦΑ-ΓΚΜΠΑΝΤΙ Μ., Η πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ σε ποινικές υποθέσεις: η προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων στο ενωσιακό δίκαιο και η σημασία της για τον Έλληνα εφαρμοστή του δικαίου, ΠοινΧρ 8/2017, σ. 561

ΚΙΟΥΠΗΣ Δ., Το τέλος της ανθρώπινης ζωής ως πρόβλημα του ποινικού δικαίου: η ποινική αξιολόγηση πράξεων και παραλείψεων που επισπεύδουν τον θάνατο (ευθανασία, συμμετοχή σε αυτοκτονία κ.λπ.), ΠοινΧρ 1/2017, σ. 3

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ Α. Ι., Η Αρχή της Παγκόσμιας Δικαιοσύνης: επίκαιρα ζητήματα (Ναρκωτικά – Νομιμοποίηση εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες – Τρομοκρατία), ΠοινΧρ 3/2017, σ. 161

ΜΑΓΡΙΠΠΗ Α., Η πρόκληση ενσωμάτωσης στην εθνική έννομη τάξη του τεκμηρίου αθωότητας: με αφορμή την Οδηγία (ΕΕ) 2016/343 «για την ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας και του δικαιώματος παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του στο πλαίσιο

ποινικής διαδικασίας» και την πρόσφατη νομολογία (ΔΕΕ C-439/16 και ΣτΕ 1993/2016), ΠοινΧρ4/2017, σ. 249

ΜΥΛΩΝΟΠΟΥΛΟΣ Χ., Η ανάγκη μιας γενικής θεωρίας ποινικού δικαίου για την διαμόρφωση αποτελεσματικών και δίκαιων διεθνών ποινικών κανόνων, ΠοινΧρ 6/2017, σ. 401

ΤΣΙΡΟΒΑΣΙΛΗ Κ., Σχόλιο στην απόφαση του ΣτΕ 1477/2017. Η σχέση του διοικητικού μέτρου της αφαίρεσης διαβατηρίου με το μέτρο της απαγόρευσης εξόδου από τη Χώρα ως περιοριστικού όρου κατά τον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, ΝοΒ 5/2017, σ. 1170

ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗΣ Χ., Η νομική δέσμευση του «πειθαρχικού» δικαστή από τις [αθωωτικές] αποφάσεις των ποινικών δικαστηρίων. Η όσμωση εθνικού δικαίου και ΕΔΔΑ: σκέψεις για μια πρόταση άρσης των τριβών, ΘΠΔΔ 5/2017, σ. 401

ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΥΓΕΙΑΣ

ΖΑΠΡΙΑΝΟΣ Ν., Ελαττωματικά ιατρικά προϊόντα και αδικοπρακτική ευθύνη του πιστοποιούντος «κοινοποιημένου οργανισμού», ΧρΙΔ 9/2017, σ. 712

ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΙΔΟΥ Σ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 1943/2017. Προστασία του περιβάλλοντος και της δημόσιας υγείας, μια αμφίδρομη σχέση, ΘΠΔΔ 10/2017, σ. 976

ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ – ΑΠΟΡΡΗΤΟ

ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ Κ., Προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ, ΕφημΔΔ 4/2017, σ. 461

ΒΑΡΒΕΡΗΣ Α., Τεχνικά και οργανωτικά θέματα – η «υποχρεωτική» τοποθέτηση Υπευθύνου Προστασίας Δεδομένων, ΕφημΔΔ 2/2017, σ. 206

ΒΕΝΕΡΗΣ Α., Η πρόσβαση στα διοικητικά έγγραφα υπό το πρίσμα της νομοθεσίας περί προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, ΔιΜΕΕ 3/2017, σ. 369

ΒΕΝΕΡΗΣ Α., Καταστάσεις Ονομάτων Επιβατών («PNR»): νέα απειλή για την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα ή αναγκαίο μέτρο για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας και των σοβαρών εγκλημάτων, ΕΕΕυρΔ 1-2/2017, σ. 25

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Σ., Σχόλιο στην απόφαση του ΑΠ Ολ 1/2017. Το απόρρητο της επικοινωνίας σήμερα, ΕφημΔΔ 1/2017, σ. 28

ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ Γ., Γενικός Κανονισμός Προστασίας Δεδομένων: οι νέες υποχρεώσεις και η ευθύνη του Υπευθύνου Επεξεργασίας, ΕφημΔΔ 2/2017, σ. 199

ΔΕΛΛΗΣ Γ., Για μία αποτελεσματική δημόσια προστασία των προσωπικών δεδομένων: ο «θαυμαστός καινούργιος κόσμος» του Κανονισμού (ΕΕ) 679/2016, ΕφημΔΔ 1/2017, σ. 2

ΖΑΓΚΛΑΝΙΚΑ Ε., Το νέο δίκαιο προστασίας προσωπικών δεδομένων: βάρη και κίνδυνοι για τις επιχειρήσεις, ΔΦΝ 1608/2017, σ. 713

ΖΩΗΣ Γ., Σχόλιο στην απόφαση της ΑΠΔΠΧ 126/2017. Εσωκομματικές προκριματικές εκλογές και προστασία προσωπικών δεδομένων, ΕφημΔΔ 4/2017, σ. 453

ΙΓΓΛΕΖΑΚΗΣ Ι., Διαδικτυακή αξιολόγηση ιατρών. Ζητήματα προσβολής προσωπικότητας και προστασίας προσωπικών δεδομένων, ΔιΜΕΕ 3/2017, σ. 341

ΙΓΓΛΕΖΑΚΗΣ Ι., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-398/15, Manni, 09.03.2017, ECLI:EU:C:2017:197. Δικαίωμα στη λήθη για δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που περιέχονται σε μητρώα εταιριών, ΕπισκΕΔ 1/2017, σ. 137

ΚΟΡΙΑΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΓΓΕΛΗ Π., Προς μια κάθετη ρύθμιση της ευθύνης των διαδικτυακών παρόχων: άρση της ασυλίας για τη διακίνηση προστατευόμενου από την πνευματική ιδιοκτησία περιεχομένου, ΔιΜΕΕ 2/2017, σ. 212

ΚΟΥΒΑΚΑΣ Ι., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-203/15 και C-698/15, Tele2 Sverige, 21.12.2016, ECLI:EU:C:2016:970. Εγγυήσεις που πρέπει να περιέχει η εθνική νομοθεσία σχετικά με την πρόσβαση των αρχών στα διατηρούμενα δεδομένα, ώστε αυτή να είναι συμβατή με το δίκαιο της Ένωσης, ΕΕΕυρΔ 1-2/2017, σ. 118

ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΟΥΤΝΑΤΖΗ Φ., Τα νέα δικαιώματα για τους πολίτες βάσει του Γενικού Κανονισμού Προστασίας Δεδομένων: μια πρώτη αποτίμηση και συνταγματική αξιολόγηση, ΕφημΔΔ 1/2017, σ. 81

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-203/15 και C-698/15, Tele2 Sverige, 21.12.2016, ECLI:EU:C:2016:970. Ηλεκτρονικές επικοινωνίες – Επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, Αρμ 2/2017, σ. 304

ΤΑΣΣΗΣ Σ., Σημείωμα στην απόφαση του ΔΕΕ C-398/15, Manni, 09.03.2017, ECLI:EU:C:2017:197. Το δικαίωμα στη λήθη δεν είναι απόλυτο δικαίωμα, ΔιΜΕΕ 2/2017, σ. 334

ΡΑΔΙΟΦΩΝΙΑ – ΤΗΛΕΟΡΑΣΗ

ΚΑΤΣΙΡΕΑ Ε., Επιστροφή στο μέλλον; Η συμβατότητα του νέου ρυθμιστικού πλαισίου για την αδειοδότηση της επίγειας ψηφιακής τηλεόρασης στην Ελλάδα με το δίκαιο της ΕΣΔΑ και της ΕΕ, ΔιΜΕΕ 2/2017, σ. 199

ΚΟΥΡΑΚΟΥ Ε., Κρίσιμα νομικά ζητήματα που έθεσε ο διαγωνισμός του 2016 για την χορήγηση τηλεοπτικών αδειών, ΔτΑ 71/2017, σ. 167

ΠΑΡΑΡΑΣ Π., Οι τηλεοπτικές άδειες: απέτυχε η θεσμοθέτηση της παραπληροφόρησης, ΔτΑ 71/2017, σ. 49

ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ

ΚΩΣΤΑΚΗΣ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΠΠρΘεσ 4506/2017. Σύμβαση δικαιόχρησης (Franchising), ΔΕΕ 8-9/2017, σ. 1081

ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ Ν., Οι δυο αντιλήψεις του κράτους δικαίου στην Ευρώπη των 47, ΘΠΔΔ 6/2017, σ. 504

ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Κ. Θ., Η συνταγματική απορρύθμιση, ΕφημΔΔ 1/2017, σ. 73

ΔΡΥΜΙΩΤΟΥ Ε., Η σχέση του Συντάγματος της Κύπρου με το δίκαιο της ΕΕ υπό το πρίσμα του Συντάγματος, ΕΕΕυρΔ 3/2017, σ. 227

ΤΟΜΑΡΑΣ Δ., Η αρχή της αξιοκρατίας στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, ΘΠΔΔ 6/2017, σ. 518

ΤΟΜΑΡΑΣ Δ., Περιορισμοί της εθνικής κυριαρχίας απορρέοντες από την συμμετοχή της Ελλάδος στην Ευρωπαϊκή Ένωση, ΔτΑ 72/2017, σ. 305

ΣΧΕΣΕΙΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΓΡΑΤΣΙΑΣ Δ., Ο δικαστικός έλεγχος του κύρους του κανόνα δικαίου: Αθήνα και Λουξεμβούργο, αποκλίσεις και συγκλίσεις, ΘΠΔΔ 8-9/2017, σ. 782

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ

ΚΟΜΝΙΟΣ Κ., Το νέο ευρωπαϊκό νομοθετικό πλαίσιο για την ηλεκτρονική ταυτοποίηση και τις υπηρεσίες εμπιστοσύνης: συναφή ζητήματα δικαίου απόδειξης, ΕφΑΔΠολΔ 6/2017, σ. 498

ΤΗΛΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΡΑΣ Γ., Σημείωμα στην απόφαση του ΔΕΕ C-560/15, Europa Way και Persidera, 26.07.2017, ECLI:EU:C:2017:593. Δημοπράτηση ψηφιακών συχνотήτων: περί των κριτηρίων καθορισμού της αδειοδοτικής μεθόδου και της τιμής εκκίνησης της αδειοδότησης, ΔιΜΕΕ 3/2017, 455

ΚΑΛΟΓΕΡΑΚΗΣ Γ., Μονομερής τροποποίηση συμβατικών όρων από τον πάροχο υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών: ειδικότερα, η περίπτωση της μεταβολής του συμβατικού τιμήματος, ΔιΜΕΕ 3/2017, σ. 378

ΚΟΜΝΙΟΣ Κ., Το νέο ευρωπαϊκό νομοθετικό πλαίσιο για την ηλεκτρονική ταυτοποίηση και τις υπηρεσίες εμπιστοσύνης: συναφή ζητήματα δικαίου απόδειξης, ΕφΑΔΠολΔ 6/2017, σ. 498

ΤΡΑΠΕΖΙΚΟ ΚΑΙ ΧΡΗΜΑΤΙΣΤΗΡΙΑΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΕΕΕυρΔ 4:2017

ΓΚΟΡΤΣΟΣ Χ., Οι προϋποθέσεις του ενωσιακού και του ελληνικού (δημοσίου) τραπεζικού δικαίου αναφορικά με την άσκηση της ελευθερίας παροχής υπηρεσιών στην Ελλάδα χωρίς εγκατάσταση από ενωσιακό χρηματοδοτικό ίδρυμα (Γνωμοδότηση), ΧρηΔικ 1/2017, σ. 5

ΙΑΤΡΑΚΗΣ Γ., Τα εικονικά νομίσματα: εννοιολογική και νομική προσέγγιση, οριοθέτηση και πρώτη αποτίμηση, ΧριΔ 1/2017, σ. 13

ΛΑΔΑΣ Δ., Σχόλιο επί των Προτάσεων του Γενικού Εισαγγελέα Nils Wahl, ΧρηΔικ 1/2017, σ. 48

ΜΟΥΖΟΥΛΑΣ Σ., Επενδυτικά κεφάλαια εικονικού νομίσματος, ΔΕΕ 10/2017, σ. 1181

ΜΟΥΖΟΥΛΑΣ Σ., Η συμμετοχική επένδυση (crowd-investing), ΝοΒ 4/2017, σ. 809

ΜΟΥΖΟΥΛΑΣ Σ., Κριτική αξιολόγηση της ρύθμισης της συμμετοχικής επένδυσης (crowd-investing) από τον Ν 4416/2016, ΔΕΕ 4/2017, σ. 473

ΜΟΥΖΟΥΛΑΣ Σ., Παρεκκλίσεις από την εφαρμογή της 2ης Οδηγίας του δικαίου των εταιριών για το μετοχικό κεφάλαιο κατά την ανακεφαλαιοποίηση συστημικού πιστωτικού ιδρύματος: σκέψεις με αφορμή την απόφαση Dowling του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΧριΔ 8/2017, σ. 634

ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ Μ., Η ανατίμηση του ελβετικού φράγκου και η προστασία Ελλήνων δανειοληπτών, ΧριΔ 3/2017, σ. 161

ΤΖΑΚΑΣ Δ.-Π., Παρατηρήσεις στις αποφάσεις του ΤρεφΘρακ 24/2017 και του ΤρεφΛαρ 17/2017. Σύμβαση ενυπόθηκου δάνειου σε αλλοδαπό νόμισμα (ελβετικό φράγκο), ΕΕΕυρΔ 1-2/2017, σ. 189

ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑΚΗ Μ., Έντοκη η επιστροφή πιστωτικού υπολοίπου Φ.Π.Α. κατά τον χρόνο που διαρκεί ο φορολογικός έλεγχος, ΔΦΝ 1609/2017, σ. 786

ΓΑΜΠΑ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-217/15, Orsi, 05.04.2017, ECLI:EU:C:2017:264. Ne bis in idem και επιβολή κυρώσεων σε νομικό πρόσωπο και τον νόμιμο εκπρόσωπο αυτού, ΕΕΕυρΔ 3/2017, σ. 311

ΖΗΣΟΠΟΥΛΟΥ Α.-Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 18.05.2017 στην υπόθεση Jóhannesson και λοιποί κατά Ισλανδίας. Έννοια ουσιαστικού συνδέσμου των δύο ποινών κατά την εφαρμογή της αρχής ne bis in idem, ΕΕΕυρΔ 3/2017, σ. 350

ΚΑΤΡΙΝΑΚΗΣ Γ., Φορολογικά ζητήματα μόνιμης εγκατάστασης: η υπόθεση της Google στη Γαλλία, ΔΦΝ 1611/2017, σ. 947

ΚΑΤΣΙΠΗ Δ., Η υπαγωγή αλλοδαπών προσώπων και περιουσίας κείμενης στην αλλοδαπή σε φόρο κληρονομιών, ΔΦΝ 1610/2017, σ. 860

ΚΟΙΛΑΤΟΥ Μ., Διοικητική συνεργασία για παροχή φορολογικών πληροφοριών: ο δικαστικός έλεγχος της νομιμότητας αιτήματος κράτους μέλους περί παροχής φορολογικών πληροφοριών από εθνικό δικαστήριο άλλου κράτους μέλους, στο πλαίσιο της πρόσφατης απόφασης του ΔΕΕ, στην υπόθεση C-682/15 της 16ης Μαΐου 2017, ΔΦΝ 1607/2017, σ. 643

ΠΑΪΖΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-14/16, Euro Park Service, 08.03.2017, ECLI:EU:C:2017:177. Η φορολογική μεταχείριση των διασυνοριακών συγχωνεύσεων: συμβολή στην ερμηνεία της ρήτρας αντικαταχρηστικότητας, ΔΕΕ 11/2017, σ. 1415

ΡΟΥΓΚΑ Α.Ε., Το σύστημα φορολογίας εισοδήματος του νομικού προσώπου σε σχέση με τον εταίρο, ΔΕΕ 4/2017, σ. 484

ΣΩΦΡΟΝΑ Λ.-Ε., Η Διαδικασία Αμοιβαίου Διακανονισμού για την επίλυση διεθνών φορολογικών διαφορών: νομικά ζητήματα κατά την εφαρμογή στην Ελλάδα, ΔΕΕ 5/2017, σ. 615

ΤΖΑΚΑΣ Δ.-Π., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-98/16, Επιτροπή/Ελλάδα, 04.05.2017, ECLI:EU:C:2017:346. Φορολόγηση κληροδοσιών υπέρ μη κερδοσκοπικών οργανισμών, ΕΕΕυρΔ 3/2017, σ. 299

ΧΑΡΤΗΣ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΗΣ Β., Ζητήματα σχετικά με το ακώλυτο δικαίωμα πρόσβασης σε συνήγορο υπεράσπισης ως έκφανση του δικαιώματος πρόσβασης στη Δικαιοσύνη, ΝοΒ 6/2017, σ. 1265

ΑΛΙΠΡΑΝΤΗΣ Ν., Για να τερματιστεί η παραγνώριση των διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων στο πεδίο των (κοινωνικών) δικαιωμάτων του ανθρώπου: σημειολογική και κοινωνιολογική θεμελίωση, ΕΕργΔ 7/2017, σ. 861

ΒΗΛΑΡΑΣ Μ., Η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση αντιμέτωπη με τις σύγχρονες προκλήσεις, ΝοΒ 6/2017, σ. 1285

ΓΑΜΠΑ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-217/15, Orsi, 05.04.2017, ECLI:EU:C:2017:264. Ne bis in

idem και επιβολή κυρώσεων σε νομικό πρόσωπο και τον νόμιμο εκπρόσωπο αυτού, ΕΕΕυρΔ 3/2017, σ. 311

ΜΠΟΥΡΑΖΕΡΗ Κ., Διαχείριση της κρίσης μέσω Μνημονίων Συνεννόησης: με αφορμή την υπ' αριθ. 11/2017 απόφαση της Ολομέλειας του Αρείου Πάγου, ΕΕργΔ 9/2017, σ. 1215

ΜΠΟΥΧΑΓΙΑΡ Γ., Modus operandi της Google: παραβίαση των διατάξεων του δικαίου του ανταγωνισμού ή (ευθεία) προσβολή των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ατόμου; ΕΕμπΔ 2/2017, σ. 289

ΤΟΓΙΑΣ Σ., Η επίδραση της πρόσφατης νομολογίας του ΔΕΕ στο δικαίωμα υπερασπίσεως: με αφορμή τις υποθέσεις Radu, Melloni και Spasic, ΠοινΧρ 5/2017, σ. 328

ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤΩΤΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

ΔΟΥΒΛΗΣ Β., Ελληνική χρηματοπιστωτική κρίση: αίτια, θεσμικές παρεμβάσεις, ανακεφαλαιοποιήσεις, επιπτώσεις και προοπτικές, ΔΕΕ 5/2017, σ. 593

ΧΩΡΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ, ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ, ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Λ.Ι., Διεθνής διαιτησία και διασυνοριακή διαδικασία αφερεγγυότητας: σύγκρουση και συντονισμός, ΔΕΕ 4/2017, σ. 458

ΑΝΘΙΜΟΣ Α., Εισαγωγικό σημείωμα στην απόφαση του ΜΠρΘεσ 3208/2016. Ευρωπαϊκή Διαταγή Πληρωμής, ΕπισκεΔ 2/2017, σ. 351

ΑΥΓΗΤΙΔΗΣ Δ., Η έδρα μητρικής εταιρίας ως κέντρο κυρίων συμφερόντων της θυγατρικής της στο πλαίσιο διασυνοριακής διαδικασίας αφερεγγυότητας (γνωμ.), ΔΕΕ 8-9/2017, σ. 1001

ΒΑΣΙΛΑΚΑΚΗΣ Ε., Η επιστροφή του απαχθέντος τέκνου κατά τον Κανονισμό Βρυξέλλες ΙΙα και τη σχεδιαζόμενη τροποποίησή του, ΕφΑΔΠολΔ 10/2017, σ. 866

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ ΕΕΕυρΔ 2017

I. ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ

1. ΑΡΘΡΑ

BENERHΣ (Α.), Καταστάσεις Ονομάτων Επιβατών («PNR»): νέα απειλή για την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα ή αναγκαίο μέτρο για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας και των σοβαρών εγκλημάτων; 25

ΔΡΥΜΙΩΤΟΥ (Ε.), Η σχέση του Συντάγματος της Κύπρου με το δίκαιο της ΕΕ υπό το πρίσμα του Συντάγματος 227

ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ (Β.), Η εξωτερική αρμοδιότητα της Ένωσης για τις ξένες επενδύσεις υπό το φως της Γνωμοδότησης C-2/15 του ΔΕΕ 381

ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ (Α.), Τα θεσμικά όργανα της ΕΕ μετά την κρίση της Ευρωζώνης: Τι άλλαξε? 391

ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ (Σ.), Η επίδραση της προκαταρκτικής απόφασης «Σομαλία/Κένυα» του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης στο διεθνές δίκαιο 245

ΜΠΑΛΑΤΣΟΥΚΑΣ (Α.), Οι επιπλοκές του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας: η προσφυγή αποζημίωσης στην υπόθεση Ledra και οι προεκτάσεις της χρήσης των θεσμικών οργάνων της ΕΕ 1

ΜΠΟΥΧΑΓΙΑΡ (Γ.), Η υπερτιμημένη αξία των συγγενικών δικαιωμάτων και η ανάγκη επαναπροσδιορισμού της έννοιας της παρουσίασης στο κοινό 37

ΣΩΤΗΡΙΑΔΟΥ (Φ.), Η καταστατική έδρα των νομικών προσώπων ως «έδρα» του επενδυτή (με αφορμή τη διαιτητική απόφαση του ICSID CEAC Holdings Limited κ. Μαυροβουνίου) 15

ΤΖΑΚΑΣ (Δ.-Π.), Η κάμψη της αρχής της χρονικής προτεραιότητας στην περίπτωση συνύπαρξης σήματος και διακριτικού γνωρίσματος 403

ΤΖΑΚΑΣ (Δ.-Π.), Οι υπηρεσίες πληρωμών στον τομέα των τυχερών παιγνίων 213

2. ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ ΔΕΕ-ΓεΔΕΕ

ΑΡΓΑΛΙΑΣ (Π.), ΓΟΥΛΑΣ (Δ.), ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΗΣ (Μ.), ΤΖΑΚΑΣ (Δ.-Π.), ΤΖΩΡΤΖΗ (Β.), ΤΣΙΦΟΠΟΥΛΟΥ (Ε.), ΤΣΟΛΑΚΟΥ (ΕΥΘ.) 75

- Δεκέμβριος 2016 – Μάιος 2017 267

- Ιούνιος – Ιούλιος 2017 431

- Σεπτέμβριος – Νοέμβριος 2017 431

3. ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ ΕΔΔΑ

ΛΟΡΑΜ (Ε.), 155

- Σεπτέμβριος 2016 – Μάρτιος 2017 343

- Μάρτιος – Μάιος 2017 489

- Ιούνιος – Οκτώβριος 2017 489

4. ΣΧΟΛΙΑΣΜΕΝΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

ΑΡΓΑΛΙΑΣ (Π.),
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 07.03.2017 (Χ και Χ, C-638/16 PPU) 146

- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 06.09.2017 (Σλοβακία/Συμβούλιο, C-643/15 και C-647/15) 477

ΓΑΜΠΑ (Δ.),
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΓεΔΕΕ της 28.02.2017 (NF/Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, T-192/16) 135

- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 05.04.2017 (Orsi, C-217/15) 310

- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 14.09.2017 (Petrea, C-184/16) 468

- Παρατηρήσεις στην απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας (Ολ.) της 13.01.2017 (Απόφαση αριθμ. 95/2017) 183

ΓΟΥΛΑΣ (Δ.),
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 07.09.2017 (Η., C-174/16) 472

ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΥ (Α.-Κ.),
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 20.07.2017 (Υπόθεση Πουλημένος και λοιποί κατά Ελλάδα, Προσφυγή Νο 41230/12) 499

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ (Ι.),
- Παρατηρήσεις στη γνωμοδότηση του ΔΕΕ της 16.05.2017 (Accord de libre-échange avec Singapour, 2/15) 324

ΖΗΣΟΠΟΥΛΟΥ (Α.-Χ.),
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 02.03.2017 (Υπόθεση Παρουσίας κατά Ελλάδα, Προσφυγή Νο 34639/09) 178

- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 30.03.2017 (Υπόθεση Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδα, Προσφυγή Νο 21884/15) 171

- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 18.05.2017 (Υπόθεση Jóhannesson και λοιποί κατά Ισλανδία, Προσφυγή Νο 22007/11) 349

ΚΙΟΥΡΚΤΣΗ (Ε.),
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 08.06.2017 (Medisanus, C-296/15) 303

ΚΟΥΒΑΚΑΣ (Ι.),
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 21.12.2016 (Tele2 Sverige, C-203/15 και C-698/15) 118

- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 05.09.2017 (Υπόθεση B rbulescu κατά Ρουμανία, Προσφυγή Νο 61496/08) 505

ΚΟΥΡΟΥΒΑΝΗ (Ε.),
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 14.09.2016 (Pérez López, C-16/15) 132

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ (Δ.),			
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 14.03.2017 (G4S Secure Splutions, C-157/15)	123		
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 12.09.2017 (Αναγνωστάκης/Επιτροπή, C-589/15 P)	453		
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας (Ολομ.) της 27.06.2017 (Απόφαση αριθμ. 1738/2017)	355		
ΛΕΝΤΖΗΣ (Δ.),			
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 04.05.2017 (Pešková και Peška, C-315/15)	332		
ΣΑΡΑΝΤΙΔΟΥ (Χ.-Δ.),			
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 09.03.2017 (Ελληνικός Χρυσός/Επιτροπή, C-100/16 P)	115		
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 27.06.2017 (Congregación de Escuelas Pías Provincia Betania, C-74/16)	320		
ΣΚΙΑΔΑΣ (Δ.),			
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΓεΔΕΕ της 28.03.2017 (El-Qaddafi/Συμβούλιο, T-681/14)	314		
ΤΖΑΚΑΣ (Δ.-Π.),			
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 21.12.2016 (Gutiérrez Naranjo, C-154/15, C-307/15 και C-308/15)	126		
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 04.05.2017 (Επιτροπή/Ελλάδα, C-98/16)	299		
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του Τριμελούς Εφετείου Θράκης της 08.02.2017 (Απόφαση αριθμ. 24/2017)	189		
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του Τριμελούς Εφετείου Λάρισας της 22.02.2017 (Απόφαση αριθμ. 17/2017)	189		
ΤΖΩΡΤΖΗ (Β.),			
- Παρατηρήσεις στη γνωμοδότηση του ΔΕΕ της 26.07.2017 (Accord PNR UE-Canada, 1/15)	461		
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 31.01.2017 (Lounani, C-573/14)	137		
ΦΩΤΙΑΔΟΥ (Ε.)			
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας (Ολομ.) της 06.07.2017 (Απόφαση αριθμ. 1804/2017)	513		
ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΠΟΥΛΟΣ (Ι.),			
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 20.09.2017 (Andrićius κ.λπ., C-186/16)	456		
ΧΑΤΖΗΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ (Χ.),			
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 30.03.2017 (VG Čistoća, C-335/16)	149		
			- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 01.06.2017 (Folk, C-529/15)
			336
			- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 13.09.2017 (Fidenato κ.λπ., C-111/16)
			480
			5. ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ
			ΚΑΛΛΙΔΟΥ (Α.), ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΟΥ (Ε.),
			Αγροτική Πολιτική
			- Αγροδιατροφικός τομέας
			64
			- Απλούστευση κανόνων
			425
			- Βέλτιστες πρακτικές
			262
			- Γεωργικές αγορές
			63
			- Διαβούλευση
			262
			- Διαχείριση κινδύνων
			425
			- Εδαφική συνοχή
			262
			- Εισαγωγές
			64
			- Εκσυγχρονισμός της γεωργικής πολιτικής
			262, 425
			- Έκτακτα μέτρα
			63
			- Ελεύθερες συναλλαγές
			64
			- Εμπορικές συμφωνίες
			64
			- Εξαγωγές
			64, 424
			- Ζάχαρη
			424
			- Καθεστώς ποσοστώσεων
			424
			- Κανονισμός omnibus
			425
			- Οπωροκηπευτικά προϊόντα
			63
			- Παραγωγοί ζάχαρης
			424
			Ανταγωνισμός
			- Αντιανταγωνιστική συμπεριφορά
			57
			- Αντιμονοπωλιακή πρακτική
			57
			- Αντιμονοπωλιακοί κανόνες
			252
			- Ανώνυμη παροχή πληροφοριών
			57
			- Έμποροι λιανικής
			252
			- Επενδύσεις
			55
			- Κανόνες ανταγωνισμού
			58
			- Κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης
			252
			- Μείωση κόστους
			55
			- Μηχανές διαδικτυακής αναζήτησης
			252
			- Πρακτικές αδειοδότησης
			58
			- Πρόσβαση επιχειρήσεων
			55
			- Προστασία «γεωγραφικής» ένδειξης
			55
			- Συμπράξεις
			57
			- Υπηρεσίες σύγκρισης τιμών
			252
			- Χρηματικές ποινές
			252

- Ψηφιακή βελτίωση	58	Εξωτερικές σχέσεις	
- Google	252	- Κατάργηση δασμών	418
Άσυλο		- Οικονομική εταιρική σχέση ΕΕ-Ιαπωνίας	418
- Ανθρωπιστική βοήθεια	255	- Πρόσβαση στις δημόσιες συμβάσεις της Ιαπωνίας	418
- Ελλάδα	255	Έρευνα και Τεχνολογία	
- Νέο πρόγραμμα στέγασης	255	- Αεροσκάφη	417
- Υλική βοήθεια	255	- Αντιβιοτικά	53
- Χρηματοδότηση	255	- Βακτηριακές λοιμώξεις	53
Εκπαίδευση		- Βραβεία υγείας	53
- Ανταλλαγές προσωπικού	60	- Βραβεία Horizon	53
- Επαγγελματική εκπαίδευση	60	- Γεωγραφική αντιστάθμιση (geo-fencing)	417
- Κινητικότητα	60	- Δημόσια υγεία	54
- Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	- Εναέρια κυκλοφορία	417
- Φοιτητές	60	- Ιατροτεχνολογικά προϊόντα	54
- Erasmus+	60	- Καινοτομία	53, 54
Ελεύθερη κυκλοφορία εμπορευμάτων		- Κλινικές δοκιμές	54
- Βιολογικά προϊόντα	62, 68	- Μικροβιακή αντοχή	53
- Εισαγωγές	62, 68	- Drones	417
- Ηλεκτρονική πιστοποίηση	68	- In vitro διαγνωστικά προϊόντα	54
- Ιχνηλασιμότητα εισαγόμενων προϊόντων	68	Ευρωπαϊκός Οικονομικός Χώρος	
Ελεύθερη κυκλοφορία κεφαλαίων		- Βιολογική παραγωγή	62
- Επενδύσεις	251	- Βιολογικός σολομός	62
- Ευκαιρίες χρηματοδότησης	251	- Εισαγωγές	62
- Κεφαλαιαγορές	251	- Μικτή Επιτροπή ΕΟΧ	62
- Μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις	251	Θεσμικό δίκαιο	
- Ροή ιδιωτικών κεφαλαίων	251	- Ευρωπαϊκό Νομισματικό Ταμείο	420
Ελεύθερη παροχή υπηρεσιών		- Ευρωπαϊός Υπουργός Οικονομίας και Οικονομικών	420
- Ενιαία αγορά τηλεπικοινωνιών	53	- Σύσταση της Ευρωπαϊκής Εισαγγελίας	414
- Κλήσεις κινητού τηλεφώνου	416	Ισότητα – Ίση μεταχείριση	
- Μηνύματα SMS	416	- Διασφάλιση ισότητας	425
- Πάροχοι τηλεπικοινωνιών	53	- Ισότητα φύλων	425
- Τέλη περιαγωγής	53, 416	- Μισθολογικό χάσμα	425
- Χρεώσεις κινητής τηλεφωνίας	53, 416	Καταναλωτές	
Εμπορική πολιτική		- Ασφάλεια συναλλαγών	61
- Ιατροτεχνολογικά προϊόντα	261	- Διαδικτυακές υπηρεσίες	61
- Οικονομική εταιρική σχέση ΕΕ-Ιαπωνία	261	- Διασυνοριακές συναλλαγές	61
- Φαρμακευτικά προϊόντα	261	- Εμπιστοσύνη	259
Ενιαία αγορά		- Επίπεδα ασφαλείας	421
- Ανάπτυξη οικονομίας	59	- Ηλεκτρονικές αγορές	259
- Επαγγελματίες	59	- Ιστότοποι	54
- Επιχειρήσεις	59	- Καινοτόμες ηλεκτρονικές πληρωμές	421
- Ηλεκτρονική κάρτα υπηρεσιών	59	- Κανόνες προστασίας	259

- Καταγγελίες καταναλωτών	54	- Διακριτική μεταχείριση	422
- Καταναλωτικές συνήθειες	259	- Επιβάτες	422
- Λιανικό εμπόριο	259	- Καθυστερήσεις/ματαιώσεις δρομολογίων	422
- Ξενοδοχεία	54	- Σιδηροδρομικές μεταφορές	422
- Ρυθμιστικά τεχνολογικά πρότυπα	421	Οικονομική πολιτική	
- Σύγκριση τιμών	54	- Αποταμίευση	256
- Ταξιδιωτικές υπηρεσίες	54	- Επενδύσεις	256
- Χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες	61	- Ευρωπαϊκό Νομισματικό Ταμείο	420
Κοινωνική Πολιτική		- Ευρωπαϊός Υπουργός Οικονομίας και Οικονομικών	420
- Αγορά εργασίας	65	- Νέα δημοσιονομικά μέτρα	420
- Ανθρώπινο δυναμικό	258	- Πρόγραμμα στήριξης διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων	420
- Άτυπες μορφές απασχόλησης	258	- Συνταξιοδοτικό προϊόν	256
- Βελτίωση συνθηκών εργασίας ναυτικών	258	Περιφερειακή πολιτική	
- Βιοτικό επίπεδο	60	- Αποδοτικότητα χρήσης πόρων	417
- Εργασιακές συμβάσεις	258	- Διαπεριφερειακές εταιρικές σχέσεις	417
- Ευρωπαϊκός πυλώνας κοινωνικών δικαιωμάτων	65	- Ενίσχυση εξειδίκευσης	417
- Ισότητα	65	- Πιλοτικό έργο	417
- Κοινωνική διάσταση της Ευρώπης	60	Περιβάλλον	
- Κοινωνική δικαιοσύνη	65	- Αυτοκίνητα	423
- Κοινωνική πρόνοια	65, 258	- Βιοποικιλότητα	68
- Όροι εργασίας	258	- Δοκιμή RDE	423
- Σύμβαση Ναυτικής Εργασίας	258	- Εκπομπές άνθρακα	424
- Συνθήκες ζωής	60	- Καύσιμα	423
Μεταναστευτική πολιτική		- Κλίμα	424
- Αστυνομική συνεργασία	66	- Κυκλική οικονομία	424
- Διαδρομή Κεντρικής Μεσογείου	253	- Οικότοποι	68
- Ευρωπαϊκό σύστημα επανεγκατάστασης	253	- Προστατευόμενες περιοχές	68
- Ευρωπαϊκός Οργανισμός Συνοριοφυλακής και Ακτοφυλακής	253	- Ποιότητα του αέρα	423
- Θαλάσσια διάσωση	253	- Πρόγραμμα LIFE	424
- Ιταλία	253	- Ρύποι	423
- Λιβυκές αρχές	253	- Σωματίδια	423
- Μετεγκατάσταση	253	- Φύση	68
- ΜΚΟ	253	- Natura 2000	68, 424
- Νομικές υποχρεώσεις κρατών	253	Προστασία της υγείας	
- Πολιτική γειτονίας	67	- Ασφάλεια ασθενών	54
- Προσφυγική κρίση	67	- Ασφάλεια τροφίμων	68
- Σταθεροποίηση	66, 67	- Βιολογικά προϊόντα	68
- Συνοριακοί έλεγχοι	66	- Δημόσια υγεία	54
Μεταφορές		- Ιατροτεχνολογικά προϊόντα	54
- Αποζημιώσεις	422	- Ιχθυλασιμότητα εισαγόμενων προϊόντων	68
- Άτομα με αναπηρίες	422	- Ύδατα κολύμβησης	196
		Τραπεζικό και Χρηματιστηριακό δίκαιο	
		- Ασφάλεια συναλλαγών	61

- Χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες	61	6. e-ΠΙΚΑΙΡΑ ΝΟΜΙΚΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ	
Τρομοκρατία		ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ (Κ.Π.),	
- Ασφάλεια στον κυβερνοχώρο	249, 250	- Απολογισμός ηλεκτρονικής επίλυσης διαφορών και νέος Κώδικας Δεοντολογίας για το ηλεκτρονικό εμπόριο	72
- Εξτρεμισμός	249	- Αρνητική γνωμοδότηση του ΔΕΕ για τη Συμφωνία ΕΕ-Καναδά περί ανταλλαγής δεδομένων επιβατών	265
- Ευρωπόλ	249	- Το ΔΕΕ αποφαινεται επί τηλεοπτικών εκπομπών αποθηκευμένων σε υπολογιστικό νέφος	428
- Παράνομη εισαγωγή πολιτιστικών αγαθών	249	- Δημόσια διαβούλευση για την υγεία και την περιθαλψη στην ψηφιακή ενιαία αγορά	263
- Συστήματα πληροφοριών	249, 250	- Η Ε.Ε.Ε.Π. αποκλείει ιστότοπους τυχερών παιγνίων που χρησιμοποιούν bitcoin	73
- Τρομοκρατικές δραστηριότητες	249	- Ενίσχυση της οικονομίας δεδομένων της ΕΕ και προστασία της ιδιωτικής ζωής	71
- Χρηματοδότηση τρομοκρατίας	249, 250, 257	- Εκτεταμένη τροποποίηση του εθνικού νομικού πλαισίου για την προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας	264
Φορολογία		- Ηλεκτρονική πύλη ψηφιακών υπηρεσιών ελληνικών δικαστηρίων	73
- Αποστακτήρια	59	- Νέος Κανονισμός Γενικών Αδειών από την EETT	429
- Ειδικός φόρος κατανάλωσης	59	- Οριστική κατάργηση χρεώσεων περιαγωγής από 15 Ιουνίου 2017	73
- Έμμεση προστασία εγχώριων προϊόντων	59	- Οι ψευδείς ειδήσεις στο στόχαστρο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής	427
- Ενίσχυση συνεργασίας φορολογικών αρχών	419	- Ψηφιακός εκσυγχρονισμός για τη Βουλή των Ελλήνων	428
- Εσωτερική φορολογία	59	- WiFi4EU	263
- Καταπολέμηση απάτης στον τομέα του ΦΠΑ	419	7. ΠΑΙΔΕΙΑ-ΕΡΕΥΝΑ	
- Νομιμοποίηση εσόδων	257	ΓΑΪΤΕΝΙΔΗΣ (Ν.),	
- Παραδοσιακά αλκοολούχα ποτά	59	- Η Γραμματέας του ΚΔΕΟΔ, καθ. Χριστίνα Δηληγιάννη-Δημητράκου, ανέλαβε την Έδρα Jean Monnet για την προστασία των κοινωνικών δικαιωμάτων στην ΕΕ	520
- Παράνομες δραστηριότητες	257	- Ολοκλήρωση του προγράμματος «Twinning light Ελλάδα – πΓΔΜ»	371
- Τσικουδιά	59	ΓΑΜΠΑ (Δ.),	
- Τσίπουρο	59	- Εκδήλωση ΚΔΕΟΔ σε συνεργασία με το Ίδρυμα "Fritz Thyssen" για τις θεμελιώδεις αξίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης	371
- Φοροαποφυγή	257	- Εναρκτήρια συνάντηση για το ερευνητικό πρόγραμμα «Επείγοντα νομοθετικά μέτρα στην ΕΕ»	199
Χώρος ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης		- Συμμετοχή στελεχών του ΚΔΕΟΔ στο ετήσιο Διεθνές Συνέδριο του Ιδρύματος Σταύρος Νιάρχος	372
- Ανίχνευση εγκλημάτων	415	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ (Δ.),	
- Ανταλλαγή πληροφοριών	415	- Brexit: Ένας χρόνος μετά το δημοψήφισμα	372
- Αποτελεσματικότητα ελέγχων	415		
- Διασυνοριακή απάτη ΦΠΑ	414		
- Ενισχυμένη συνεργασία	414		
- Ενίσχυση εσωτερικής ασφάλειας	415		
- Σύσταση της Ευρωπαϊκής Εισαγγελίας	414		
Brexit			
- Βόρεια Ιρλανδία	413		
- Δικαιώματα των πολιτών	413		
- Ευρωπαϊκή Αρχή Τραπεζών	413		
- Ευρωπαϊκό Συμβούλιο	413		
- Ευρωπαϊκός Οργανισμός Φαρμάκων	414		
- Μελλοντική σχέση	413		
- Μεταβατική περίοδος	413		
- Οικονομικός διακανονισμός	413		
- Ψηφοφορία	413		

ΣΓΟΥΡΙΔΟΥ (ΑΙΚ.),			
- Αναγόρευση του καθηγητή Andreas Vosskuhle, Προέδρου του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της Γερμανίας, σε επίτιμο διδάκτορα του ΑΠΘ	521		
- Διάλεξη του καθηγητή κ. Fabrice Picod για την καταπολέμηση της απάτης εντός της ΕΕ	371		
- Διεθνές επιστημονικό Συνέδριο «Η απαγόρευση των διακρίσεων στην πράξη»	200		
- Εκδήλωση του Κύκλου Ιδεών για την Εθνική Ανασυγκρότηση με θέμα «Δικαιοσύνη και Επενδύσεις»	521		
- Επετειακές εκδηλώσεις για τον εορτασμό των σαράντα χρόνων λειτουργίας του ΚΔΕΟΔ	199		
- Επιστημονική εκδήλωση για την τρίτη θεματική του Συνεδρίου FIDE 2016	199		
- Επιστημονική Εσπερίδα Ε.No.B.E. «Προβλήματα Ανεξαρτησίας της Δικαιοσύνης» - Ομιλία του Προέδρου του ΚΔΕΟΔ, καθηγητή κ. Β. Σκουρή	520		
- Ημερίδα "Brexit – Now What?"	522		
- Νέος Πρόεδρος της Ελληνικής Ένωσης Ευρωπαϊκού Δικαίου ο Πρόεδρος του ΚΔΕΟΔ καθ. Β. Σκουρή	200		
- Πρώτη διάλεξη της σειράς «Διαλέξεις Thyssen» με προσκεκλημένο τον Πρόεδρο του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της Γερμανίας, καθηγητή κ. Andreas Vosskuhle	521		
- Συνάντηση στελεχών του ΚΔΕΟΔ με τον Αναπληρωτή Δ/ντή του τομέα καταπολέμησης της διαφθοράς του Ο.Ο.Σ.Α.	372		
- Συνέδριο για τις επιπτώσεις του Brexit	201		
- Τιμή «Δημητρίου Ευρυγένη» 2017	200		
ΤΖΑΚΑΣ (Δ.-Π.),			
- Ημερίδα «Ευρωπαϊκό Τραπεζικό Δίκαιο – Τραπεζικός Δανεισμός»	519		
ΤΖΩΡΤΖΗ (Β.),			
- Ημερίδα «Η προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στον Χώρο Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης – Εξελίξεις ενόψει της θέσης σε εφαρμογή του νέου Γενικού Κανονισμού ΕΕ 2016/679»	519		
8. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ			
ΓΑΜΠΑ (Δ.),			
- ΜΙΧΑΛΗΣ ΧΡΥΣΟΜΑΛΛΗΣ, Η αρχή της αλληλεγγύης στην έννομη τάξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Έννοια, πεδίο εφαρμογής και νομική φύση, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2017, 156 σελ.	525		
ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ (Ι.),			
- MARISE CREMONA / ANNE THIES (eds), The European Court of Justice and external relations law: constitutional challenges, Modern studies in European Law, Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon, 2014, 290 σελ.		377	
ΓΚΟΥΠΙΔΕΝΗ (Λ.),			
- Βιβλία ΚΔΕΟΔ 2017		379	
ΚΑΛΛΙΔΟΠΟΥΛΟΥ (Μ.),			
- ΜΙΧΑΛΗΣ ΧΡΥΣΟΜΑΛΛΗΣ, Η «Κοινωνική Μέθοδος» σε αμφισβήτηση και ο «Ευρωπαϊκός Συνταγματισμός» σε κίνδυνο – Σκέψεις γύρω από την τρέχουσα κρίση της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2017, 207 σελ.		527	
- MALTE KRÖGER / ARNE PILNIOK (eds), Unabhängiges Verwalten in der Europäischen Union, Mohr Siebeck, Tübingen, 2016, 238 σελ.		526	
ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΥ (Ε.),			
- ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ Ν. ΒΕΖΥΡΤΖΗ, Η αρχή της ισότητας των όπλων και τα διαδικαστικά προνόμια του Δημοσίου στην πολιτική δίκη, εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 2017, xxv+353 σελ.		375	
ΚΟΥΜΠΛΗ (Β.),			
- ROGER VAN DEN BERGH, Comparative Competition Law and Economics, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2017, xx+545 σελ.		523	
ΛΕΝΤΖΗΣ (Δ.),			
- ΙΩΣΗΦ Γ. ΚΤΕΝΙΔΗΣ, Το νομοθετικό σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Οι κατηγορίες των πράξεων σε μετάβαση, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2017, xvi+275 σελ.		524	
ΜΑΣΟΥΡΗ (Μ.),			
- ΝΤΙΝΟΣ ΡΟΒΛΙΑΣ, Ο νέος νόμος 4412/2016 για τις δημόσιες συμβάσεις: Δημόσια έργα και μελέτες – Νομοθεσία – νομολογία, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2017, 717 σελ.		376	
ΡΑΥΤΟΓΙΑΝΝΗ (Χ.),			
- ABRICE PICOD (dir.), Jurisprudence de la CJUE 2015 – Décisions et commentaries, Bruylant, Bruxelles, 2016, 979 σελ.		204	
ΣΩΜΗ (Σ.),			
- Το δίκαιο της ΕΕ στα ελληνόγλωσσα νομικά περιοδικά (Δ' Τρίμηνο 2016 – Α' Τρίμηνο 2017)		205	
- Το δίκαιο της ΕΕ στα ελληνόγλωσσα νομικά περιοδικά (Β' Εξάμηνο 2017)		529	
ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ (Α.-Ρ.),			
- MARIOS PAPANDREOU, From policies against poverty to the human right not to be poor, WLP, Oisterwijk, 2016, xii+286 σελ.		375	

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ (Β.),

- ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΓΑΛΑΝΗΣ, Η Αλληλεγγύη στην Ενω-
σιακή Δικαιοταξία, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθή-
να, 2017, 251 σελ.

203

II. ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

1. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

C-258/14	Florescu κ.λπ.	13.06.2017	284
C-573/14	Lounani	31.01.2017	137
C-16/15	Pérez López	14.09.2016	132
C-41/15	Dowling κ.λπ.	08.11.2016	85
C-68/15	X	17.05.2017	84
C-98/15	Espadas Recio	09.11.2017	444
C-133/15	Chavez-Vilchez κ.λπ.	10.05.2017	75
C-154/15, C-307/15 και C-308/15	Gutiérrez Naranjo	21.12.2016	86, 126
C-157/15	G4S Secure Solutions	14.03.2017	94, 123
C-188/15	Bougnaoui και ADDH	14.03.2017	95
C-189/15	IRCCS – Fondazione Santa Lucia	18.01.2017	103
C-201/15	ΑΓΕΤ Ηρακλής	21.12.2016	91
C-203/15 και C-698/15	Tele2 Sverige	21.12.2016	118
C-217/15	Orsi	05.04.2017	310
C-238/15	Bragança Linares Verruga κ.λπ.	14.12.2016	76
C-272/15	Swiss International Air Lines	21.12.2016	101
C-296/15	Medisanus	08.06.2017	303
C-315/15	Pešková και Peška	04.05.2017	332
C-320/15	Επιτροπή/Ελλάδα	14.09.2017	445
C-321/15	ArcelorMittal Rodange και Schifflange	08.03.2017	102
C-329/15	ENEA	13.09.2017	446
C-336/15	Unionen	06.04.2017	96
C-375/15	BAWAG	25.01.2017	88
C-392/15	Επιτροπή/Ουγγαρία	01.02.2017	81
C-395/15	Daouidi	01.01.2016	92
C-401/15 έως C-403/15	Depesme και Kerrou	15.12.2016	77
C-406/15	Milkova	09.03.2017	93
C-413/15	Farrell	10.10.2017	435
C-444/15	Associazione Italia Nostra Onlus	21.12.2016	98
C-460/15	Schaefer Kalk	19.01.2017	99
C-514/16	Rodrigues de Andrade	28.11.2017	437
C-529/15	Folk	01.06.2017	336
C-531/15	Otero Ramos	19.10.2017	441
C-536/15	Tele2 (Netherlands) κ.λπ.	15.03.2017	84
C-544/15	Fahimian	04.04.2017	111
C-541/15	Freitag	08.06.2017	268
C-549/15	E.ON Biofor Sverige	22.06.2017	289
C-551/15	Pula Parking	09.03.2017	109
C-566/15	Erzberger	18.07.2017	269

C-579/15	Popławski	29.06.2017	294
C-589/15 P	Αναγνωστάκης/Επιτροπή	12.09.2017	453
C-618/15	Concurrence	21.12.2016	108
C-640/15	Vilkas	25.01.2017	107
C-641/15	Verwertungsgesellschaft Rundfunk	16.02.2017	80
C-643/15 και C-647/15	Σλοβακία/Συμβούλιο	06.09.2017	452, 477
C-652/15	Tekdemir	29.03.2017	79
C-680/15 και C-681/15	Asklepios Kliniken	27.04.2017	97
C-701/15	Malpensa Logistica Europa	13.07.2017	277
C-4/16	J. D.	02.03.2017	106
C-17/16	El Dakkak και Intercontinental	04.05.2017	112
C-49/16	Unibet International	22.06.2017	271
C-54/16	Vinyls Italia	08.06.2017	292
C-74/16	Congregación de Escuelas Pías Provincia Betania	27.06.2017	320
C-75/16	Menini και Rampanelli	14.06.2017	280
C-76/16	INGSTEEL και Metrostav	13.07.2017	274
C-98/16	Επιτροπή/Ελλάδα	04.05.2017	299
C-99/16	Lahorgue	18.05.2017	83
C-100/16 P	Ελληνικός Χρυσός/Επιτροπή	09.03.2017	115
C-111/16	Fidenato κ.λπ.	13.09.2017	480
C-112/16	Persidera	26.07.2017	278
C-126/16	Federatie Nederlandse Vakvereniging κ.λπ.	22.06.2017	286
C-129/16	Túrkevei Tejtermelő Kft.	13.07.2017	288
C-143/16	Abercrombie & Fitch Italia	19.07.2017	284
C-160/16	Επιτροπή/Ελλάδα	02.03.2017	104
C-165/16	Lounes	14.11.2017	431
C-168/16	Nogueira κ.λπ.	14.09.2017	450
C-174/16	H.	07.09.2017	472
C-175/16	Hälvä κ.λπ.	26.07.2017	286
C-184/16	Petrea	14.09.2017	451, 468
C-186/16	Andrić κ.λπ.	20.09.2017	441, 456
C-193/16	E	13.07.2017	267
C-196/16 και C-197/16	Comune di Corridonia	26.07.2017	287
C-201/16	Shiri	25.10.2017	201
C-202/16	Επιτροπή/Ελλάς	27.04.2017	105
C-214/16	King	29.11.2017	443
C-215/16, C-216/16, C-220/16 και C221/16	Elecdey Carcelen	20.09.2017	448
C-248/16	Austria Asphalt	07.09.2017	439
C-306/16	Maio Marques da Rosa	09.11.2017	442
C-335/16	VG Čistoća	30.03.2017	149
C-427/16 και C-428/16	CHEZ Elektro Bulgaria	23.11.2017	433
C-638/16 PPU	X και X	07.03.2017	146

Ευρετήρια ΕΕΕυρΔ 2017

C-670/16	Mengesteab	26.07.2017	295
C-111/17 PPU	OL	08.06.2017	291
1/15	Accord PNR UE-Canada	26.07.2017	461
2/15	Accord de libre-échange avec Singapour	16.05.2017	324

2. ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

T-681/14	El-Qaddafi/Συμβούλιο	28.03.2017	314
T-122/15	Landeskreditbank Baden-Württemberg/EKT	16.05.2017	282
T-749/15	Nausicaa Anadyomène και Banque d'escompte/EKT	24.01.2017	90
T-192/16	NF/Ευρωπαϊκό Συμβούλιο	28.02.2017	135

3. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Καναγίνης κατά Ελλάδα	27.10.2016	166
Καραχάλιος κατά Ελλάδα	24.01.2017	167
Καψής και Δανίκας κατά Ελλάδα	19.01.2017	165
Κοσμάς και λοιποί κατά Ελλάδα	29.06.2017	496
Κωνσταντινίδης κατά Ελλάδα	06.10.2016	160
Μοντέστου κατά Ελλάδα	16.03.2017	163
Παπαβασιλάκης κατά Ελλάδα	15.09.2016	164
Παρουτσάς κατά Ελλάδα	02.03.2017	178
Πουλημένος και λοιποί κατά Ελλάδα	20.07.2017	499
Σιούτης κατά Ελλάδα	29.08.2017	494
Τσαλκιτζής κατά Ελλάδα	19.10.2017	492
A. και B. κατά Νορβηγίας	15.11.2016	168
Aycaguer κατά Γαλλίας	22.06.2017	493
B.A.C. κατά Ελλάδα	13.10.2016	161
Bălșan κατά Ρουμανίας	23.05.2017	345
Bărbulescu κατά Ρουμανίας	05.09.2017	505
Βογομολονα κατά Ρωσίας	20.06.2017	493
Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδα	30.03.2017	155,171
Davydon και λοιποί κατά Ρωσίας	30.05.2017	346
Gard και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου	27.06.2017	489
Güzelyurtlu και λοιποί κατά Κύπρου και Τουρκίας	04.04.2017	343
Ibrahim και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου	13.09.2016	157
Ilias και Ahmed κατά Ουγγαρίας	14.03.2017	344
Jóhannesson και λοιποί κατά Ισλανδίας	18.05.2017	349
Moreira Ferreira κατά Πορτογαλίας	11.07.2017	490
Verlagsgruppe Droemer Knauer GmbH & Co. KG κατά Γερμανίας	19.10.2017	495
Wenner κατά Γερμανίας	01.09.2016	155

4. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

Συμβούλιο της Επικρατείας (Ολομ.), Απόφαση αριθμός 95/2017	13.01.2017	183
Συμβούλιο της Επικρατείας (Ολομ.), Απόφαση αριθμός 1738/2017	27.06.2017	355
Συμβούλιο της Επικρατείας (Ολομ.), Απόφαση αριθμός 1804/2017	06.07.2017	513
Τριμελές Εφετείο Θράκης, Απόφαση αριθμός 24/2017	08.02.2017	189
Τριμελές Εφετείο Λάρισας, Απόφαση αριθμός 17/2017	22.02.2017	189

5. ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

Associazione Nazionale Giudici di Pace κατά Ιταλίας	05.07.2016	365
Associazione sindacale «La Voce dei Giusti» κατά Ιταλίας	18.10.2016	366
Confederazione Generale Italiana del Lavoro (CGIL) κατά Ιταλίας	12.10.2015	362
European Roma Travellers Forum (ERTF) κατά Τσεχικής Δημοκρατίας	17.05.2016	359
Finish Society of Social Rights κατά Φινλανδίας	06.09.2016	361
Finish Society of Social Rights κατά Φινλανδίας	08.09.2016	360
Finish Society of Social Rights κατά Φινλανδίας	08.12.2016	368

III. ΛΗΜΜΑΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ

Αγροτική πολιτική		- Κοινός έλεγχος	439
- Αγροδιατροφικός τομέας	64	- Μείωση κόστους	55
- Απλούστευση κανόνων	425	- Μεταβολή της φύσεως του ελέγχου που ασκείται επί υφισταμένης επιχειρήσεως	439
- Βέλτιστες πρακτικές	262	- Μηχανές διαδικτυακής αναζήτησης	252
- Γενετικώς τροποποιημένα τρόφιμα ή ζωοτροφές	480	- Μόνιμες συνέπειες στη διάρθρωση της αγοράς	439
- Γεωργικές αγορές	63	- Πρακτικές αδειοδότησης	58
- Διαβούλευση	262	- Πρόσβαση επιχειρήσεων	55
- Διαχείριση κινδύνων	425	- Προστασία «γεωγραφικής» ένδειξης	55
- Εδαφική συνοχή	262	- Συγκεντρώσεις μεταξύ επιχειρήσεων	439
- Εθνικό μέτρο απαγόρευσης καλλιέργειας γενετικώς τροποποιημένου αραβοσίτου	480	- Συμπράξεις	57
- Εισαγωγές	64	- Υπηρεσίες ηλεκτρονικών επικοινωνιών	278
- Βέλτιστες πρακτικές Εκσυγχρονισμός της γεωργικής πολιτικής	262, 425	- Υπηρεσίες σύγκρισης τιμών	252
- Έκτακτα μέτρα	63	- Φορείς εκμεταλλεύσεως	278
- Ελεύθερες συναλλαγές	64	- Χρηματικές ποινές	252
- Εμπορικές συμφωνίες	64	- Ψηφιακή βελτίωση	58
- Εξαγωγές	64, 424	- Google	252
- Ζάχαρη	424	Αστυνομική και δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις	
- Καθεστώς ποσοστώσεων	424	- Αντίσταση του καταζητούμενου στην παράδοσή του	107
- Κανονισμός omnibus	425	- Απόφαση- πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ	294
- Οπωροκηπευτικά προϊόντα	63	- Διαδικασίες παράδοσης μεταξύ κρατών μελών	294
- Παραγωγοί ζάχαρης	424	- Διεθνής απαγωγή παιδιού	291
Ανθρώπινα Δικαιώματα (ΕΕ)		- Έννοια του όρου «συνήθης διαμονή» βρέφους	291
(Βλ. επ. λήμμα ΕΣΔΑ και Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων)		- Ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης	107, 294
Ανταγωνισμός		- Εφαρμογή της αρχής της υπεροχής	294
- Αντιανταγωνιστική συμπεριφορά	57	- Λόγοι άρνησης της εκτέλεσης	294
- Αντιμονοπωλιακή πρακτική	57	- Παράνομη μετακίνηση ή κατακράτηση	291
- Αντιμονοπωλιακοί κανόνες	252	- Προθεσμία για την παράδοση	107
- Ανώνυμη παροχή πληροφοριών	57	- Σύμβαση της Χάγης της 25ης Οκτωβρίου 1980	291
- Αριθμός ψηφιακών ραδιοσυχνοτήτων	278	Άσυλο	
- Διαφάνεια του ελεύθερου ανταγωνισμού	278	- Αίτημα αναδοχής	295
- Δικαιώματα χρήσεως αναλογικών ραδιοσυχνοτήτων	278	- Αίτηση διεθνούς προστασίας	295, 449
- Έμποροι λιανικής	252	- Ανθρωπιστική βοήθεια	255
- Έννοια της «συγκέντρωσης»	439	- Ελάχιστες απαιτήσεις για την αναγνώριση της ιδιότητας του πρόσφυγα	137
- Επενδύσεις	55	- Ελλάδα	255
- Επιχείρηση ως αυτόνομη οικονομική ενότητα	439	- Ηγετικό μέλος τρομοκρατικής οργάνωσης	137
- Κανόνες ανταγωνισμού	58	- Κανονισμός Δουβλίνου III	295, 449
- Κανονισμός (ΕΚ) 139/2004	439	- Κοινή Δήλωση ΕΕ- Τουρκίας	135
- Κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης	252	- Λόγοι αποκλεισμού από τη χορήγηση καθεστώτος πρόσφυγα	137

- Νέο πρόγραμμα στέγασης	255	Διεθνές δίκαιο	
- Οδηγία 2004/83/ΕΚ	137	- Διεθνές Δικαστήριο Χάγης	245
- Ποινική καταδίκη για εγκλήματα τρομοκρατίας ως προϋπόθεση για τον αποκλεισμό από τη χορήγηση του καθεστώτος του πρόσφυγα	137	- Δίκαιο της θάλασσας	245
- Προθεσμίες υποβολής	295	- Κένυα	245
- Προσφυγική κρίση	135	- Μνημόνιο	245
- Υλική βοήθεια	255	- Σομαλία	245
- Χρηματοδότηση	255	- Σύνορα	245
		- Delimitation	245
		- Delination	245
Ασφαλίσεις		Δίκαιο δημοσίων συμβάσεων	
- Ασφάλιση αστικής ευθύνης από την κυκλοφορία αυτοκινήτων οχημάτων	435, 437	- Αρχή ίσης μεταχείρισης	97
- Ατύχημα που συνέβη σε γεωργική εκμετάλλευση	437	- Εθνική νομοθεσία μη προβλέπουσα τη διενέργεια διαγωνισμού για την παραχώρηση αερολιμενικών χώρων	277
- Έννοια της «κυκλοφορίας οχημάτων»	437	- Εθνική ρύθμιση για κατά προτεραιότητα εφοδιασμό νοσοκομείων με φάρμακα παρασκευασμένα από πλάσμα εγχώριας προέλευσης	303
- Ευθύνη για σωματικές βλάβες όλων των επιβατών, πλην του οδηγού	435	- Ένδικη προσφυγή κατά αποφάσεως αποκλεισμού διαγωνιζομένου από διαγωνισμό	274
- Υπόχρεος αποζημίωσης	435	- Μέτρο ισοδύναμου αποτελέσματος προς ποσοτικό περιορισμό στις κατασκευές	303
- Υποχρεωτική ασφάλιση	435	- Οδηγία 96/67/ΕΚ	277
- Χρήση οχήματος ως μέσου μεταφοράς ή ως μηχανήμα εργασίας	437	- Οδηγία 2004/17/ΕΚ	277
		- Οδηγία 2004/18/ΕΚ	303, 274
		- Οδηγία 2007/66/ΕΚ	274
Διαδίκτυο – Ηλεκτρονικές επικοινωνίες		- Οικονομική και χρηματοοικονομική επάρκεια διαγωνιζομένου	274
- Απαγόρευση μεταπώλησης εκτός δικτύου επιλεκτικής διανομής μέσω διαδικτύου	108	- Προμήθεια φαρμάκων	303
- Απόρρητο των ηλεκτρονικών επικοινωνιών	118	- Τεχνικές προδιαγραφές	303
- Οδηγία 2002/58/ΕΚ	118		
- Πάροχοι υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών	118	Δικαστήρια της Ένωσης	
- Πρόσβαση στα δεδομένα	118	- Αρμοδιότητα ΓεΔΕΕ	135
- Προστασία πνευματικής ιδιοκτησίας στο διαδίκτυο	263		
- Amazon	108	Εκπαίδευση	
		- Ανταλλαγές προσωπικού	60
Διαιτησία		- Επαγγελματική εκπαίδευση	60
- Διεθνής επενδυτική διαιτησία	15	- Κινητικότητα	60
- Δικαιοδοσία διαιτητικού δικαστηρίου	15	- Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60
- Ιθαγένεια νομικού προσώπου	15	- Φοιτητές	60
- Καταστατική έδρα	15	- Erasmus+	60
- Πραγματική έδρα	15		
- ICSID	15	Ελεύθερη κυκλοφορία εμπορευμάτων	
		- Βιολογικά προϊόντα	62, 68
Διεθνείς Συμφωνίες			
- Άμεσες Ξένες Επενδύσεις	381		
- Διεθνές Κέντρο Επίλυσης των Επενδυτικών Διαφορών	381		
- Διμερείς Επενδυτικές Συμβάσεις	381		

Ευρετήρια ΕΕΕυρΔ 2017

- Εισαγωγές	62, 68	- Κανονισμός (ΕΚ) 810/2009	146
- Ηλεκτρονική πιστοποίηση	68	- Κίνδυνος διώξεων	146
- Ιχνηλασιμότητα εισαγόμενων προϊόντων	68	- Οδηγία 2004/38/ΕΚ	267, 451, 468
Ελεύθερη κυκλοφορία εργαζομένων		- Παρεμπόπτων έλεγχος διοικητικών πράξεων	451, 468
- Αδιάλειπτη εργασία επί τουλάχιστον πέντε έτη	76	- Περιορισμοί του δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής για λόγους δημόσιας τάξης	267, 451, 468
- Άρθρα 18 και 45 ΣΛΕΕ	269	- Χορήγηση θεωρήσεως για ανθρωπιστικούς λόγους	146
- Εκλογή των εκπροσώπων των εργαζομένων στο εποπτικό συμβούλιο εταιρείας	269	Ελεύθερη παροχή υπηρεσιών	
- Έμμεση διάκριση	76	- Απαγόρευση επιδικάσεως ποσού δικηγορικής αμοιβής που υπολείπεται της ελάχιστης	433
- Έννοια του «τέκνου»	77	- Αποκλειστικό δικαίωμα των ραδιοτηλεοπτικών οργανισμών	271
- Κανονισμός (ΕΕ) 492/2011	76, 77	- Διασυνοριακή παροχή υπηρεσιών	213
- Κοινωνικά πλεονεκτήματα	76, 77	- Δικηγόροι	83
- Οικονομικό βοήθημα για ανώτατες σπουδές	76, 77	- Ελάχιστες δικηγορικές αμοιβές	433
- Παιδί του συζύγου ή του καταχωρισμένου συντρόφου	77	- Ενιαία αγορά τηλεπικοινωνιών	53
- Περιορισμός του δικαιώματος του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι στους εργαζόμενους που απασχολούνται εντός της εθνικής επικράτειας	269	- Ηλεκτρονικό χρήμα	213
- Ρήτρα standstill	79	- Ίδρυση από μη φαρμακοποιούς	513
- Συμφωνία Σύνδεσης Ευρωπαϊκής Ένωσης και Τουρκίας	79	- Κλήσεις κινητού τηλεφώνου	416
- Τέκνο Τούρκου εργαζομένου γεννηθέν στη Γερμανία	79	- Μέρη όπου η είσοδος επιτρέπεται στο κοινό έναντι καταβολής αντιτίμου	271
- Υποχρέωση μετάβασης στην Τουρκία για υποβολή αίτησης χορήγησης άδειας διαμονής	79	- Μηνύματα SMS	416
Ελεύθερη κυκλοφορία κεφαλαίων		- Οδηγία 77/249/ΕΟΚ	83
- Αποτροπή μείωσης των φορολογικών εσόδων	299	- Οδηγία 2006/115/ΕΚ	271
- Δικαιολόγηση περιορισμών	299	- Παρουσίαση εκπομπών μέσω συσκευών τηλεοράσεως εγκατεστημένων σε δωμάτια ξενοδοχείου	271
- Επενδύσεις	251	- Πάροχοι τηλεπικοινωνιών	53
- Επιφύλαξη αμοιβαιότητας	299	- Περιορισμοί των ελευθεριών της ΣΛΕΕ	213
- Ευκαιρίες χρηματοδότησης	251	- Προϋποθέσεις ίδρυσης φαρμακείων	513
- Κεφαλαιαγορές	251	- Τέλη περιαγωγής	53, 416
- Μη κερδοσκοπικοί οργανισμοί	299	- Τυχερά παίγνια	213, 271
- Μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις	251	- Υπηρεσίες πληρωμών	213
- Προστασία της εθνικής νομοθεσίας	299	- Φύση επαγγέλματος φαρμακοποιού	513
- Ροή ιδιωτικών κεφαλαίων	251	- Χαρακτήρας φαρμακείων	513
- Φορολογία κληροδοσιών	299	- Χρεώσεις κινητής τηλεφωνίας	53, 416
Ελεύθερη κυκλοφορία προσώπων		Ελευθερία εγκατάστασης	
- Απαγόρευση εισόδου πολίτη κράτους μέλους	451, 468	- Άρθρα 49 και 51 ΣΛΕΕ	81
- Αρχή της αποτελεσματικότητας	451, 468	- Θυγατρικές εταιρίες	84
- Δημόσια ασφάλεια	451, 468	- Κοινό φορολογικό καθεστώς	84
- Διαδικαστική αυτονομία	451, 468	- Μητρικές εταιρίες	84
- Θεώρηση περιορισμένης εδαφικής ισχύος	146	- Περιορισμοί των ελευθεριών της ΣΛΕΕ	213

- Προϋπόθεση ιθαγένειας	81	Εξωτερικές σχέσεις	
- Συμβολαιογράφοι	81	- Κατάργηση δασμών	418
- Συμμετοχή στην άσκηση εξουσίας	81	- Οικονομική εταιρική σχέση ΕΕ- Ιαπωνίας	418
- Τυχερά παίγνια	213	- Πρόσβαση στις δημόσιες συμβάσεις της Ιαπωνίας	418
- Υπηρεσίες ηλεκτρονικών επικοινωνιών	84	Επενδύσεις	
- Υπηρεσίες πληρωμών	213	- Άμεσες Ξένες Επενδύσεις	381
- Φόρος επί των κερδών των εταιριών	84	- Διεθνές Κέντρο Επίλυσης των Επενδυτικών Διαφορών	381
Εμπορική Πολιτική		- Διμερείς Επενδυτικές Συμβάσεις	381
- Ανταλλαγές εμπορευμάτων και υπηρεσιών	324	Έρευνα - Τεχνολογία	
- Εμπορικές συμφωνίες «νέας γενιάς»	324	- Αεροσκάφη	417
- Ιατροτεχνολογικά προϊόντα	261	- Αντιβιοτικά	53
- Οικονομική εταιρική σχέση ΕΕ- Ιαπωνία	261	- Βακτηριακές λοιμώξεις	53
- Κοινή Εμπορική Πολιτική	381	- Βραβεία υγείας	53
- Συμφωνία ελεύθερων συναλλαγών ΕΕ- Δημοκρατία της Σιγκαπούρης	324	- Βραβεία Horizon	53
- Φαρμακευτικά προϊόντα	261	- Γεωγραφική αντιστάθμιση (geo- fencing)	417
Ενέργεια		- Δημόσια υγεία	54
- Αιολική ενέργεια	448	- Εναέρια κυκλοφορία	417
- Βιοκαύσιμα χρησιμοποιούμενα για μεταφορές	289	- Ιατροτεχνολογικά προϊόντα	54
- Έκθεση σχετικά με τα βέλτιστα από πλευρά κόστους επίπεδα	104	- Καινοτομία	53, 54
- Ενέργεια από ανανεώσιμες πηγές	106, 289	- Κλινικές δοκιμές	54
- Ενεργειακή απόδοση των κτιρίων	104	- Μικροβιακή αντοχή	53
- Έννοια του όρου «φορολογικές μειώσεις»	103	- Drones	417
- Καθεστώτα στήριξης της ηλεκτρικής ενέργειας	446	- In vitro διαγνωστικά προϊόντα	54
- Μονάδες παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας από βιοαέριο	287	ΕΣΔΑ	
- Οδηγία 2003/96/ΕΚ	103	(Βλ. επ. λήμμα Ανθρώπινα Δικαιώματα και Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων)	
- Οδηγία 2009/28/ΕΚ	106, 289, 448	- Αιτών πολιτικό άσυλο	161
- Οδηγία 2010/31/ΕΚ	104	- Αμάχητο τεκμήριο γνώσης της πράξης	178
- Οδηγία 2011/92/ΕΕ	287	- Αναγκαστική εργασία	155, 171
- Πλεονεκτήματα χορηγούμενα σε ενεργειοβόρες επιχειρήσεις μόνον του μεταποιητικού τομέα	103	- Αναθέρωση απόφασης	490
- Προώθηση της χρήσεως ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές	448	- Ανεπαρκή προστασία	493
- Υδροηλεκτρική ενέργεια	106	- Ανιάτη γενετική ασθένεια	489
- Φορολογία των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας	448	- Απαγόρευση βασανιστηρίων	155
Ενιαία αγορά		- Απαγόρευση διακρίσεων	345
- Ανάπτυξη οικονομίας	59	- Απαγόρευση δουλείας	155, 171
- Επαγγελματίες	59	- Απαλλοτρίωση	166, 499
- Επιχειρήσεις	59	- Αποζημίωση	165, 166, 167, 495, 499
- Ηλεκτρονική κάρτα υπηρεσιών	59	- Απόκτηση αντιγράφου δικαστικής απόφασης	494
		- Απόλυση	167
		- Αποσύνδεση από μηχανική υποστήριξη ζωής	489

- Αποτελεσματική έρευνα	343	- Ιερά μονή	496
- Απουσία ιδιοκτήτη	163	- Καθορισμός οριστικής τιμής μονάδας αποζημίωσης	499
- Αριθμητική υπεροχή στρατιωτικών σε ειδικές επιτροπές		- Καθυστερημένη πρόσβαση στη δικαιοσύνη	157
απόδοσης της ιδιότητας του αντιρρησία συνείδησης	164	- Καθυστέρηση εξέτασης αιτήματος	161
- Άρνηση διακοπής ή αναβολής δίκης	492	- Κατ' οίκον έρευνα	163
- Αυθαίρετες οικοδομικές εργασίες κατεδάφισης	178	- Καταναγκαστική εργασία	155, 171
- Δημοσίευμα	165	- Κρίσιμος χρόνος υπολογισμού αποζημίωσης	499
- Δημόσιο πρόσωπο	165	- Κριτήρια Engel	168
- Διατήρηση δείγματος DNA	493	- Μανωλάδα	155, 171
- Δίκαιη δίκη	178, 490	- Μετανάστες χωρίς άδεια παραμονής και εργασίας	155, 171
- Δικαίωμα για ελεύθερες εκλογές	346	- Μη διάδικος	494
- Δικαίωμα κάθε προσώπου να μην δικάζεται και να μην		- Παρακολούθηση επικοινωνιών στον χώρο εργασίας	505
τιμωρείται δύο φορές για το ίδιο αδίκημα	168	- Ποινικές κυρώσεις	168
- Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής		- Ποινική δίωξη	490
και οικογενειακής ζωής	161, 163, 493	- Προστασία αλληλογραφίας	505
- Δικαίωμα στη ζωή	343, 489	- Προστασία της ιδιοκτησίας	166, 167, 496, 499
- Δικαίωμα στη προσωπική ελευθερία και ασφάλεια	344	- Πρόσφορος τρόπος γνωστοποίησης	178
- Δικαίωμα στη χρηστή απονομή		- Προσφυγή για μη στράτευση	164
της δικαιοσύνης	157, 160, 490, 492	- Πρότερη ειδοποίηση εργοδότη παρακολούθησης	
- Διοικητικές κυρώσεις	168	επικοινωνιών	505
- Διοικητική και ποινική δίωξη	168	- Συκοφαντική δυσφήμιση	492
- Δωρεάν νομική βοήθεια	157	- Συνταγογραφούμενα υποκατάστατα ναρκωτικών	155
- Εκδοτικός οίκος	495	- Τοιχοκόλληση	178
- Έκθεση αυτοψίας	178	- Φοροδιαφυγή	349
- Ελευθερία έκφρασης	165, 346, 494, 495	- Φορολογικές παραβάσεις	349, 310
- Ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας	164	- Χρήση εικόνας ανηλίκου	493
- Έλλειψη αποτελεσματικής δράσης των αρχών	345	- Χρησικτησία	496
- Εμπορία ανθρώπων	155, 171	- De facto κράτηση	344
- Ενδο - οικογενειακή βία	345	- Ne bis in idem	168, 349, 310
- Ενοχοποιητικά συμπεράσματα πραγματοποιώμενα	160	Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων	
- Εξαιρετικοί λόγοι άμεσης και σοβαρής απειλής		(βλ. επ. λήμμα Ανθρώπινα Δικαιώματα και ΕΣΔΑ)	
της δημόσιας ασφάλειας	157	- Αναδιοργάνωση επιχείρησης	361
- Εξαρτημένοι χρήστες ναρκωτικών ουσιών	155	- Ανεπαρκείς συνθήκες διαβίωσης	359
- Επίλυση κτηματικής διαφοράς	496	- Αναπληρωτές και μόνιμοι εκπαιδευτικοί	366
- Επισφαλείς συνθήκες διαβίωσης	161	- Άνεργοι ηλικιωμένοι	368
- Εταιρία υπό κρατικό έλεγχο	167	- Αντιρρησίες συνείδησης	362
- Ζώνη διέλευσης	344	- Ανώτατο όριο αποζημίωσης	360
- Θετικές υποχρεώσεις κράτους	343	- Απαγόρευση των διακρίσεων	359, 362, 365, 366
- Ιατρική φροντίδα στη φυλακή	155	- Απόλυση για οικονομικούς λόγους	361
- Ιδιωτική ζωή	505	- Αύξηση ορίου ηλικίας για χορήγηση επιδομάτων	368

- Δικαίωμα επαρκούς συνδρομής	368	- Άσκηση δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας	431
- Ειρηνοδίκες	365	- Γάμος με υπήκοο τρίτης χώρας	431
- Εκούσια διακοπή κύησης	362	- Δευτερογενή δικαιώματα διαμονής μελών οικογένειας πολίτη της Ένωσης	431
- Εκφοβισμός στο εργασιακό περιβάλλον	362	- Δικαίωμα διαμονής σε κράτος μέλος	75
- Επαναπρόσληψη	360	- Δικαιώματα διαμονής πολίτη τρίτης χώρας, έχοντος την αποκλειστική επιμέλεια τέκνων, πολιτών Ένωσης	75
- Επίδομα στέγασης	368	- Διπλή ιθαγένεια	431
- Μόνιμοι δικαστές	365	- Έννοια του «δικαιούχου»	431
- Παράνομη απόλυση	360	- Οδηγία 2004/38/ΕΚ	267, 431
- Προγράμματα κατάρτισης εργαζομένων	366	- Περιορισμοί του δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής για λόγους δημόσιας τάξης	267
- Πρόσβαση στη στέγαση	359	- Πρόσβαση στις κοινωνικές παροχές και τα οικογενειακά επιδόματα	75
- Προστασία της υγείας	359	- Πρόσωπο με διπλή ιθαγένεια κρατών μελών	268
- Ρομά	359		
- Σύστημα κοινωνικής ασφάλισης	365		
- Τοποθέτηση παιδιών Ρομά σε ειδικά σχολεία	359		
Ευρωπαϊκός Οικονομικός Χώρος		Ισότητα – Ίση μεταχείριση	
- Βιολογική παραγωγή	62	- Απαγόρευση σε εργαζόμενη να φορά μουςουλμανική μαντίλα	94, 95, 123
- Βιολογικός σολομός	62	- Διάκριση λόγω ηλικίας	284
- Εισαγωγές	62	- Διασφάλιση ισότητας	425
- Μικτή Επιτροπή ΕΟΧ	62	- Δυσμενής διάκριση λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων	94, 95, 123
Θεσμικό δίκαιο		- Ίση μεταχείριση στην απασχόληση και στην εργασία	94, 95, 123, 284, 441
- Αναρμοδιότητα Επιτροπής	453	- Ισότητα φύλων	425
- Αρχή της κατάστασης ανάγκης	453	- Μισθολογικό χάσμα	425
- Ευρωπαϊκή Πρωτοβουλία Πολιτών	453	- Οδηγία 2000/78/ΕΚ	94, 95, 123, 284
- Ευρωπαϊκό Νομισματικό Ταμείο	420	Καταναλωτές	
- Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Σταθερότητας	1	- Ανισορροπία μεταξύ δικαιωμάτων και υποχρεώσεων	456
- Ευρωπαϊκός Υπουργός Οικονομίας και Οικονομικών	420	- Απαιτήσεις ενημέρωσης	441, 456
- Θεσμικά όργανα της ΕΕ	391	- Απαλλαγή από την ευθύνη	332
- Κρίση της Ευρωζώνης	391	- Αποζημίωση	332
- Μονομερή διαγραφή εθνικών χρεών	453	- Ασφάλεια συναλλαγών	61
- Πράξη ενωσιακού οργάνου	135	- Διαδικτυακές υπηρεσίες	61
- Σύσταση της Ευρωπαϊκής Εισαγγελίας	414	- Διαμεσολάβηση	280
- Χρηματοδοτική ενίσχυση	453	- Διασυνοριακές συναλλαγές	61
- Χρήση θεσμικών ενωσιακών οργάνων εκτός ΕΕ	1	- Δικαιώματα επιβατών αεροπορικών μεταφορών	332
Ιθαγένεια της Ένωσης		- Εμπιστοσύνη	259
- Αίτηση καταχωρίσεως νέου ονόματος στο μητρώο προσωπικής καταστάσεως του κράτους μέλους διαμονής	268	- Εναλλακτική επίλυση διαφορών	280
- Αλλαγή επωνύμου στο κράτος μέλος γεννήσεως	268	- Ενημέρωση του χρήστη υπηρεσιών πληρωμών	
- Απέλαση για λόγους δημόσιας τάξης	267		
- Άρθρο 20 ΣΛΕΕ	75		
- Άρθρο 21 ΣΛΕΕ	268, 431		

για την τροποποίηση της σύμβασης- πλαίσιο	88	- Αυτοδίκαιη λύση σύμβασης με τη συμπλήρωση	
- Επίπεδα ασφαλείας	421	του 25ου έτους ηλικίας	284
- Ηλεκτρονικές αγορές	259	- Βιοτικό επίπεδο	60
- Ιστότοποι	54	- Γαλουχούσα εργαζόμενη	441
- Καινοτόμες ηλεκτρονικές πληρωμές	421	- «Γονείς παιδικού χωριού»	286
- Κανόνες προστασίας	259	- Γονική άδεια	472
- Καταγγελίες καταναλωτών	54	- Διαβουλεύσεις	91
- Καταναλωτικές συνήθειες	259	- Διαδοχικές συμβάσεις εργασίας ορισμένου χρόνου	132
- Λιανικό εμπόριο	259	- Διατήρηση των δικαιωμάτων των εργαζομένων επί	
- Μεγάλη καθυστέρηση πτήσης	332	διαδικασιών αφερεγγυότητας	286
- Ξενοδοχεία	54	- Διαφοροποίηση των μέτρων προστασίας μεταξύ	
- Οδηγία 2002/22/ΕΚ	84	δημοσίων και μισθωτών με αναπηρία έναντι της απόλυσης	93
- Οδηγία 2007/64/ΕΚ	88	- Δικαιώματα εργαζομένων σε περίπτωση μεταβίβασης	
- Πρόσκρουση πτηνού σε αεροσκάφος	332	επιχείρησης	96, 97
- Προστασία καταναλωτή	332	- Δυσμενής διάκριση λόγω θρησκείας	
- Ρυθμιστικά τεχνολογικά πρότυπα	421	ή πεποιθήσεων	94, 95, 123
- Σύγκριση τιμών	54	- Εβδομαδιαία ανάπαυση	442
- Σύμβαση δανείου σε ξένο νόμισμα	441, 456	- Εκπρόσωποι εργαζομένων	91
- Συνδρομητές	84	- Ενισχυμένη προστασία πασχόντων από αναπηρία	
- Ταξιδιωτικές υπηρεσίες	54	μισθωτών σε περίπτωση απολύσεως	93
- Τραπεζικό δάνειο	280	- Επιβίωση επιχείρησης	286
- Υπηρεσίες ηλεκτρονικών επικοινωνιών	84	- Επίδομα ανεργίας	444
- Χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες	61	- Εργαζόμενη κάθετη μερικής απασχόλησης	444
Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφαλείας		- Εργασία μερικής απασχόλησης	444
- Δέσμευση κεφαλαίων	314	- Εργασιακές συμβάσεις	258
- Διατήρηση ονόματος σε καταλόγους υπόπτων	314	- Εργατικό ατύχημα	92
- Περιορισμοί στην είσοδο και τη μετακίνηση		- Ευρωπαϊκός πυλώνας κοινωνικών δικαιωμάτων	65
στο έδαφος της ΕΕ	314	- Ίση μεταχείριση σε θέματα κοινωνικής ασφαλίσεως	444
- Περιοριστικά μέτρα εναντίον Λιβύης	314	- Ισότητα	65
Κοινωνική Πολιτική		- Κοινωνική διάσταση της Ευρώπης	60
- Αγορά εργασίας	65	- Κοινωνική δικαιοσύνη	65
- «Αναπληρωτές γονείς SOS»	286	- Κοινωνική πρόνοια	65, 258
- Ανθρώπινο δυναμικό	258	- Οδηγία 92/85/ΕΟΚ	441
- Αξιολόγηση των κινδύνων που ενέχει η σχέση εργασίας	441	- Οδηγία 98/59/ΕΚ	91
- Αποζημίωση έναντι μη ληφθείσας ετήσιας άδειας	443	- Οδηγία 1999/70/ΕΚ	92, 132
- Απόλυση	92	- Οδηγία 2000/78/ΕΚ 94,	93 95, 123, 284
- Απώλεια δικαιώματος προαγωγής λόγω λήψης		- Οδηγία 2001/23/ΕΚ	96, 97, 286
γονικής άδειας	472	- Οδηγία 2003/88/ΕΚ	286, 442, 443
- Άτυπες μορφές απασχόλησης	258	- Οδηγία 2010/18/ΕΕ	472
- Βελτίωση συνθηκών εργασίας ναυτικών	258	- Ομαδικές απολύσεις	91

- Οργάνωση του χρόνου εργασίας	286	- Αστυνομική συνεργασία	66
- Όροι εργασίας	258	- Διαδρομή Κεντρικής Μεσογείου	253
- Περικοπές συντάξεων	284	- Έκταση της υποχρέωσης δήλωσης ρευστών διαθεσίμων	112
- Περίοδοι άνω των έξι συνεχόμενων ημερών εργασίας	442	- Ελλάδα	452, 477
- Προσαυξήσεις των αμοιβών	286	- Έλεγχοι των ρευστών διαθεσίμων που εισέρχονται ή εξέρχονται από την ΕΕ	112
- Προστασία της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων	286, 441, 442, 443	- Ευρωπαϊκό σύστημα επανεγκατάστασης	253
- Προσωρινή ανικανότητα	92	- Ευρωπαϊκός Οργανισμός Συνοριοφυλακής και Ακτοφυλακής	253
- Σύμβαση διαλείπουσας απασχολήσεως με πρόσωπα ηλικίας κάτω των 25 ετών	284	- Ζώνη διεθνούς διέλευσης του αερολιμένα κράτους μέλους	112
- Σύμβαση Ναυτικής Εργασίας	258	- Θαλάσσια διάσωση	253
- Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα των ανθρώπων με αναπηρία	93	- Θεώρηση περιορισμένης εδαφικής ισχύος	146
- Συμφωνία- Πλαίσιο για τις συμβάσεις εργασίας ορισμένου χρόνου	132	- Ιταλία	253, 452, 477
- Συνθήκες ζωής	60	- Κανονισμός (ΕΚ) 810/2009	146
Κρατικές ενισχύσεις		- Κίνδυνος διώξεων	146
- Αίτηση αναιρέσεως	115	- Λιβυκές αρχές	253
- Απαλλαγή από τους φόρους επί της πράξεως μεταβιβάσεως	115	- Μεταναστευτικές ροές	452, 477
- Απαλλαγή υπέρ των ακινήτων της Καθολικής Εκκλησίας	320	- Μετεγκατάσταση	253
- Αποτίμηση του ύψους του παρασχεθέντος πλεονεκτήματος	115	- ΜΚΟ	253
- Έννοια της «κρατικής ενίσχυσης»	320	- Νομικές υποχρεώσεις κρατών	253
- Έννοια των «ενισχύσεων που χορηγούνται από τα κράτη ή με κρατικούς πόρους»	446	- Νομιμότητα διαδικασίας	452, 477
- Έννοιες της «επιχειρήσεως» και της «οικονομικής δραστηριότητας»	320	- Οδηγία 2004/114/ΕΚ	111
- Επιδότηση χορηγηθείσα από τις ελληνικές αρχές προς τη μεταλλευτική επιχείρηση Ελληνικός Χρυσός	115	- Περιθώριο εκτίμησης των εθνικών αρχών	111
- Καθεστώτα στήριξης της ηλεκτρικής ενέργειας	446	- Πολιτική γειτονίας	67
- Μεταλλευτικός τομέας	115	- Προσφυγική κρίση	67
- Σύμβαση μεταβιβάσεως μεταλλείων σε τιμή κατώτερη της πραγματικής αγοραίας αξίας	115	- Προϋποθέσεις εισδοχής υπηκόων τρίτων χωρών με σκοπό τις σπουδές	111
- Φόρος επί κατασκευών, εγκαταστάσεων και έργων	320	- Σταθεροποίηση	66, 67
Μεταναστευτική πολιτική		- Συνοριακοί έλεγχοι	66
- «Απειλή για τη δημόσια ασφάλεια»	111	- Χορήγηση θεωρήσεως για ανθρωπιστικούς λόγους	146
- Άρνηση εισδοχής προσώπου	111	Μεταφορές	
- Αρχή της αναλογικότητας	452, 477	- Αεροπορικές μεταφορές	332
		- Αποζημιώσεις	422
		- Άτομα με αναπηρίες	422
		- Διακριτική μεταχείριση	422
		- Δικαιώματα επιβατών αεροπορικών μεταφορών	332
		- Επιβάτες	422
		- Καθυστερήσεις/ματαιώσεις δρομολογίων	422
		- Σιδηροδρομικές μεταφορές	422

Νομική πληροφορική

- Αποκλεισμός ιστοτόπων τυχερών παιγνίων που χρησιμοποιούν bitcoin από την Ε.Ε.Ε.Π.	73
- Απολογισμός ηλεκτρονικής επίλυσης διαφορών	72
- Αρνητική γνωμοδότηση του ΔΕΕ για τη Συμφωνία ΕΕ- Καναδά περί ανταλλαγής δεδομένων επιβατών	265
- Δημόσια διαβούλευση για την υγεία και την ασφάλεια στην ψηφιακή ενιαία αγορά	263
- Ενίσχυση της οικονομίας δεδομένων της ΕΕ και προστασία της ιδιωτικής ζωής	71
- Ηλεκτρονική πύλη ψηφιακών υπηρεσιών ελληνικών δικαστηρίων	73
- Κώδικας Δεοντολογίας για το ηλεκτρονικό εμπόριο	72
- Νέος Κανονισμός Γενικών Αδειών από την ΕΕΤΤ	429
- Οριστική κατάργηση χρεώσεων περιαγωγής από 15 Ιουνίου 2017	73
- Προστασία πνευματικής ιδιοκτησίας στο διαδίκτυο	263
- Τηλεοπτικές εκπομπές αποθηκευμένες σε υπολογιστικό νέφος	428
- Ψευδείς ειδήσεις στο διαδίκτυο	427
- Ψηφιακός εκσυγχρονισμός για τη Βουλή των Ελλήνων	428
- WiFi4EU	263

Οικονομική Πολιτική

- Αποταμίευση	256
- Δυσχέρειες στο ισοζύγιο πληρωμών κράτους μέλους	284
- Επενδύσεις	256
- Ευρωπαϊκό Νομισματικό Ταμείο	420
- Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Σταθερότητας	1
- Ευρωπαϊκός Υπουργός Οικονομίας και Οικονομικών	420
- Κρίση της Ευρωζώνης	391
- Μνημόνιο συμφωνίας ΕΕ- Ρουμανίας	284
- Νέα δημοσιονομικά μέτρα	420
- Πρόγραμμα στήριξης διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων	420
- Συνταξιοδοτικό προϊόν PEPP	256
- Χρηματοδοτική συνδρομή της ΕΕ	284

Οπτικοακουστικός τομέας και ΜΜΕ

- Ανεξάρτητες αρχές	183
- Αρμοδιότητες ΕΣΡ	183
- Διαγωνισμός χορήγησης τηλεοπτικών αδειών	183
- Έλεγχος αντισυνταγματικότητας	183

- Θητεία μελών ανεξάρτητων αρχών	183
----------------------------------	-----

Περιβάλλον

- Απόβλητα	149
- Αποκλεισμός των πτήσεων προς και από αεροδρόμια της Ελβετίας	101
- Αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει»	149, 288
- Ατμοσφαιρική ρύπανση	288
- Αυτοκίνητα	423
- Αφαίρεση του μεταφερθέντος διοξειδίου του άνθρακα (CO2)	99
- Βιοποικιλότητα	68
- Γενετικώς τροποποιημένα τρόφιμα ή ζωοτροφές	480
- Διαφορετική μεταχείριση μεταξύ τρίτων κρατών	101
- Διαχείριση αποβλήτων	105
- Δοκιμή RDE	423
- Εθνικός νόμος που εξαιρεί τη ζημία που καλύπτεται από άδεια	336
- Ειδικό τέλος για τη χρηματοδότηση επενδύσεων επεξεργασίας αποβλήτων	149
- Εκπομπές άνθρακα	424
- Εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων	98, 287
- Εμπορία δικαιωμάτων εκπομπής αερίων θερμοκηπίου	99, 101, 102
- Έννοια κατόχου αποβλήτων	149
- Έννοια της χρήσης «μικρών περιοχών σε τοπικό επίπεδο»	98
- Εξαίρεση του CO2 που χρησιμοποιείται για την Παρασκευή ιζήματος ανθρακικού ασβεστίου	99
- Επεξεργασία των αστικών λυμάτων	445
- Επιστροφή των μη χρησιμοποιηθέντων δικαιωμάτων	102
- Καύσιμα	423
- Κλίμα	424
- Κυκλική οικονομία	424
- Λειτουργία υδροηλεκτρικού σταθμού	336
- Μη καταβολή αποζημιώσεως	102
- Μη τήρηση της υποχρέωσης γνωστοποίησης των αλλαγών σε εγκατάσταση	102
- Μονάδες παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας από βιοαέριο	287
- Οδηγία 91/271/ΕΟΚ	445
- Οδηγία 1999/31/ΕΚ	105
- Οδηγία 2001/42/ΕΚ	98

- Οδηγία 2003/87/ΕΚ	99, 101, 102	- Δημόσια υγεία	54
- Οδηγία 2004/35/ΕΚ	336	- Ιατροτεχνολογικά προϊόντα	54
- Οδηγία 2008/98/ΕΚ	05, 149	- Ιχνηλασιμότητα εισαγόμενων προϊόντων	68
- Οδηγία 2011/92/ΕΕ	287	Προσωπικά δεδομένα	
- Οικότοποι	68	- Απόρρητο των ηλεκτρονικών επικοινωνιών	118
- Παράνομη αποτέφρωση αποβλήτων	288	- Δεδομένα επιβατών αεροπορικών μεταφορών	461
- Περιβαλλοντική ευθύνη	288, 336	- Διατήρηση δεδομένων	25
- Περιβαλλοντική ζημία	336	- Επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα	118, 461
- Ποιότητα του αέρα	423	- Καταστάσεις Ονομάτων Επιβατών (ΚΟΕ)	25
- Πρόγραμμα LIFE	424	- Κριτήριο προβλεψιμότητας	25
- Προστατευόμενες περιοχές	68	- Οδηγία 2002/58/ΕΚ	118
- Ρύποι	423	- Σχέδιο Συμφωνίας PNR Καναδά-ΕΕ	461
- Σωματίδια	423	Σήμα της ΕΕ	
- Υπολογισμός των εκπομπών της εγκατάστασης	99	- Ανοχή εκ της χρήσεως	403
- Φύση	68	- Αποδυνάμωση δικαιώματος	403
- Χρέωση διαχείρισης αποβλήτων	149	- Αρχή της χρονικής προτεραιότητας	403
- ΧΥΤΑ Τεμπλονίου	105	- Διακριτικό γνώρισμα	403
- Natura 2000	68, 424	- Διαφημιστική λειτουργία	403
Περιφερειακή Πολιτική		- Εμπορικό σήμα	403
- Αποδοτικότητα χρήσης πόρων	417	- Κίνδυνος σύγχυσης	403
- Διαπεριφερειακές εταιρικές σχέσεις	417	Συνταγματικό δίκαιο	
- Ενίσχυση εξειδίκευσης	417	- Ειδικότερη εξουσιοδότηση	513
- Πιλοτικό έργο	417	- Έκδοση υπουργικής απόφασης	513
Πνευματική Ιδιοκτησία		- Ίδρυση φαρμακείων από μη φαρμακοποιούς	513
- Αποκλειστικό δικαίωμα των ραδιοτηλεοπτικών οργανισμών	80	- Κανονιστική αρμοδιότητα της διοίκησης	513
- Ερμηνεία της έννοιας «παρουσίαση στο κοινό»	37	- Κανονιστικό προεδρικό διάταγμα	513
- Εύλογη αμοιβή	37	- Προϋποθέσεις ίδρυσης φαρμακείων	513
- Νομιμοποίηση	37	- Φύση επαγγέλματος φαρμακοποιού	513
- Οδηγία 2006/115/ΕΚ	80	- Χαρακτήρας φαρμακείων	513
- Οργανισμοί Συλλογικής Διαχείρισης	37	Σχέσεις δικαίου της Ένωσης και Εθνικού δικαίου	
- Παρουσίαση εκπομπών μέσω συσκευών τηλεοράσεως εγκατεστημένων σε δωμάτια ξενοδοχείου	80	- Οριοθέτηση και κριτήρια	227
- Παρουσίαση στο κοινό αντί καταβολής αντιτίμου	80	- Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας	227
- Προστασία πνευματικής ιδιοκτησίας στο διαδίκτυο	263	Τραπεζικό και Χρηματιστηριακό Δίκαιο	
- Τηλεοπτικοί οργανισμοί	37	- Ακυρότητα ρητρών προσδιορισμού του ελάχιστου ύψους του επιτοκίου	86, 126
Προστασία της υγείας		- Ανακεφαλαιοποίηση τραπεζών	187
- Ασφάλεια ασθενών	54	- Ασφάλεια συναλλαγών	61
- Ασφάλεια τροφίμων	68	- Διαμεσολάβηση	280
- Βιολογικά προϊόντα	68	- Διαταγή πληρωμής	280
- Γενετικώς τροποποιημένα τρόφιμα ή ζωοτροφές	480		

Ευρετήριο ΕΕΕυρΔ 2017

- Εγκυρότητα των γενικών όρων συναλλαγών	189	- Χρηματοδότηση τρομοκρατίας	249, 250, 257
- Έλεγχος διαφάνειας και καταχρηστικότητας	189	Φορολογία	
- Εμπορικές τράπεζες	89	- Αναδρομικότητα φορολογικών διατάξεων	355
- Εναλλακτική επίλυση διαφορών	280	- Αποστακτήρια	59
- Ενημέρωση του χρήστη υπηρεσιών πληρωμών για την τροποποίηση της σύμβασης- πλαίσιο	88	- Αποτροπή μείωσης των φορολογικών εσόδων	299
- Ενιαίος Εποπτικός Μηχανισμός	280	- Ειδικός φόρος κατανάλωσης	59
- Έννοια των «σημαντικών» οντοτήτων	282	- Έμμεση προστασία εγχώριων προϊόντων	59
- Έννοια των «λιγότερων σημαντικών» οντοτήτων	282	- Είσχυση συνεργασίας φορολογικών αρχών	419
- Ενυπόθηκα δάνεια	86, 126, 189	- Εσωτερική φορολογία	59
- Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα	89, 280	- Καταβολή ΦΠΑ	310
- Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Χρηματοοικονομικής Σταθεροποίησης	85	- Καταπολέμηση απάτης στον τομέα του ΦΠΑ	419
- Κανονισμός (ΕΕ) 407/2010	85	- Κοινό φορολογικό καθεστώς	84
- Καταναλωτικά δάνεια	86, 126	- Κώδικας Φορολογίας Κληρονομιών	299
- Κυμαιόμενο επιτόκιο	86, 126	- Νομιμοποίηση εσόδων	257
- Οδηγία 93/13/ΕΟΚ	86, 126, 189, 441, 456	- Παραγραφή φορολογικών αξιώσεων	355
- Οδηγία 2000/31/ΕΚ	88	- Παραδοσιακά αλκοολούχα ποτά	59
- Οδηγία 2007/64/ΕΚ	88	- Παρακράτηση του φόρου στην πηγή	84
- Οδηγία 2014/17/ΕΕ	189	- Παράνομες δραστηριότητες	257
- Παράβαση κανόνα δικαίου που αποδίδει δικαιώματα σε ιδιώτες	89	- Παράταση χρόνου παραγραφής	355
- Προληπτική εποπτεία	280	- Προστατευόμενη εμπιστοσύνη διοικουμένου	355
- Ρήτρες συλλογικής δράσης	89	- Τσικουδιά	59
- Σύμβαση δανείου σε ξένο νόμισμα	441, 456	- Τσίπουρο	59
- Συναλλαγματική ισοτιμία	189	- Φοροαποφυγή	257
- Συναλλαγματικός κίνδυνος	189, 441, 456	- Φορολογία κληροδοσιών	299
- Σχέση υπεροχής της ΕΚΤ έναντι των εθνικών αρχών	280	- Φορολογικές κυρώσεις	310
- Τραπεζικό δάνειο	280	- Φορολογικές παραβάσεις	310
- Υπηρεσίες πληρωμών στην εσωτερική αγορά	88	- Φόρος εισοδήματος	355
- Χρηματοδοτική συνδρομή της Ευρωπαϊκής Ένωσης προς την Ιρλανδία	85	- Φόρος επί των κερδών των εταιριών	84
- Χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες	61	Χώρος ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης	
Τρομοκρατία		- Ανίχνευση εγκλημάτων	415
- Ασφάλεια στον κυβερνοχώρο	249, 250	- Ανταλλαγή πληροφοριών	415
- Εξτρεμισμός	249	- Απαγόρευση μεταπώλησης εκτός δικτύου επιλεκτικής διανομής μέσω διαδικτύου	108
- Ευρωπόλ	249	- Αποτελεσματικότητα ελέγχων	415
- Παράνομη εισαγωγή πολιτιστικών αγαθών	249	- Διαδικασία αναγκαστικής εκτέλεσης προς είσπραξη μη καταβληθέντος τέλους για τη χρήση δημόσιου χώρου στάθμευσης	109
- Τρομοκρατικές δραστηριότητες	249	- Διαδικασίες αφερεγγυότητας	292
- Συστήματα πληροφοριών	249, 250	- Διασυνοριακή απάτη ΦΠΑ	414
		- Διεθνής δικαιοδοσία σε υποθέσεις ατομικών	

συμβάσεων εργασίας	450	- Acta iure imperii	109
- Δικαιοπραξία επιβλαβής για το σύνολο των πιστωτών υποκείμενη στο δίκαιο κράτους μέλους άλλο από το κράτος ενάρξεως	292	- Amazon	108
- Δικαστήριο του τόπου συνήθους εκτέλεσης της σύμβασης εργασίας	450	Brexit	
- Δίκτυο επιλεκτικής διανομής	108	- Βόρεια Ιρλανδία	413
- Ειδικές δικαιοδοσίες	108	- Δικαιώματα των πολιτών	413
- Ενισχυμένη συνεργασία	414	- Ευρωπαϊκή Αρχή Τραπεζών	414
- Ενίσχυση εσωτερικής ασφάλειας	415	- Ευρωπαϊκό Συμβούλιο	413
- Ενοχές εξ αδικοπραξίας ή οιονεί αδικοπραξίας	108	- Ευρωπαϊκός Οργανισμός Φαρμάκων	414
- Κανονισμός Βρυξέλλες I	108, 109	- Μελλοντική σχέση	413
- Κανονισμός Ρώμη I	292	- Μεταβατική περίοδος	413
- Συμβολαιογραφικά και δικαστικά καθήκοντα	109	- Οικονομικός διακανονισμός	413
- Σύσταση της Ευρωπαϊκής Εισαγγελίας	414	- Ψηφοφορία	414

IV. ΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 2017

ΑΡΓΑΛΙΑΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ		ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΥ ΕΛΕΝΗ	
Δ.Ν., Δικηγόρος-Οικονομολόγος	[80, 84, 91, 146, 477]	Ασκούμενη ΚΔΕΟΔ	[375]
ΒΕΝΕΡΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ		ΚΟΥΜΠΛΗ ΒΑΣΙΛΙΚΗ	
Ειδικός Επιστήμονας Γραφείου Ειδικών Εμπειρογνομόνων		Επιστ. Συνεργάτις, Ελληνικό Ινστιτούτο Διεθνούς και	
Εισαγγελέα Εγκλημάτων Διαφθοράς Αθηνών	[25]	Αλλοδαπού Δικαίου	[523]
ΓΑΪΤΕΝΙΔΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ		ΚΟΥΡΟΥΒΑΝΗ ΕΛΕΝΗ	
Διδάκτωρ Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών, Ερευνητής		Δ.Ν., Δικηγόρος	[132]
Κοινωνικών Επιστημών, Διαχειριστής Έργων, Επιστ. Συνεργάτης		ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ	
ΚΔΕΟΔ, Γραφείο Προγραμμάτων	[371, 520]	Τμήμα Διεθνών & Ευρωπαϊκών Σπουδών	
ΓΑΜΠΑ ΔΗΜΗΤΡΑ		Πανεπιστημίου Μακεδονίας	[391]
ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος		ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ ΔΗΜΗΤΡΑ	
«Δ. Ευρυγένη» ΚΔΕΟΔ	[135, 183, 199, 310, 371, 372, 468, 525]	ΜΔΕ, Δικηγόρος	[123, 355, 372, 453]
ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ		ΛΕΝΤΖΗΣ Δ. ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ	
LLM, Δικηγόρος, ασκούμενος ΚΔΕΟΔ	[324, 377]	Λέκτορας Τμήματος Νομικής ΑΠΘ	[332, 524]
ΓΚΟΥΠΙΔΕΝΗ ΛΑΜΠΡΙΝΗ		ΛΟΡΑΜ Κ. ΕΡΡΙΚΑ	
Βιβλιοθηκονόμος ΚΔΕΟΔ	[379]	LLM, Δικηγόρος	[155, 343, 489]
ΓΟΥΛΑΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ		ΜΑΣΟΥΡΗ ΜΑΡΙΝΑ	
Δ.Ν., Δικηγόρος, Ερευνητής ΚΔΕΟΔ	[91, 284, 441, 442, 443, 444, 472]	ΜΔΕ, Δικηγόρος Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ,	
ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΥ ΑΦΡΟΔΙΤΗ-ΚΑΝΕΛΛΑ		Στέλεχος ΜΟΠΑΔΙΣ	[376]
ΜΔΕ, Δικηγόρος, Ερευνητρια ΚΔΕΟΔ	[359, 499]	ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ ΣΤΑΥΡΟΣ	
ΔΡΥΜΙΩΤΟΥ Λ. ΕΛΕΝΑ		Δικηγόρος	[245]
Εντεταλμένη Λέκτορας, Πανεπιστήμιο Νεάπολις, Πάφος,		ΜΠΑΛΑΤΣΟΥΚΑΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ	
Κύπρος, Δικηγόρος-Νομικός Σύμβουλος	[227]	ΜΔΕ	[1]
ΖΗΣΟΠΟΥΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ-ΧΡΙΣΤΙΝΑ		ΜΠΟΥΧΑΓΙΑΡ ΓΕΩΡΓΙΟΣ	
M2 Recherche, Δικηγόρος	[171, 178, 349]	Δικηγόρος	[37]
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ Π. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ		ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΟΥ ΕΛΙΣΑΒΕΤ	
LL.M, Δικηγόρος	[71, 263, 427]	M2 Professionel, ΜΔΕ, Νομικός	[53, 249, 413]
ΚΑΛΛΙΔΟΠΟΥΛΟΥ ΜΑΡΙΑ		ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΗΣ ΜΑΡΚΟΣ	
MJur	[526, 527]	Δ.Ν., Δικηγόρος, Διδάσκων στο τμήμα Δημόσιας Διοίκησης	
ΚΑΛΛΙΔΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ		του Παντείου Πανεπιστημίου	[80, 271, 433, 435, 437]
LLM, M.A., Δικηγόρος	[53, 249, 413]	ΡΑΥΤΟΓΙΑΝΝΗ ΧΡΥΣΑ	
ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ Σ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ		ΜΔΕ, Δικηγόρος	[204]
Δ.Ν., Δικηγόρος, Εντεταλμένος διδασκαλίας στο		ΣΑΡΑΝΤΙΔΟΥ ΧΡΙΣΤΙΝΑ-ΔΙΟΝΥΣΙΑ	
Πάντειο Πανεπιστήμιο	[381]	LLM, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ,	
ΚΙΟΥΡΚΤΣΗ ΕΥΦΡΟΣΥΝΗ		Στέλεχος ΜοΚΕ	[115, 320]
ΜΔΕ, Νομικός, Υπάλληλος της ΑΔΜΘ αποσπασμένη στο ΚΔΕΟΔ	[303]	ΣΓΟΥΡΙΔΟΥ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ	
ΚΟΥΒΑΚΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ		ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ,	
LLM	[118, 505]	Στέλεχος ΜοΚΕ	[199, 200, 201, 371, 372, 520, 521, 522]
		ΣΚΙΑΔΑΣ Β. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ	
		MJur, Δικηγόρος, Αναπληρωτής Καθηγητής Παν/μίου	

Μακεδονίας	[314]	ΤΣΟΛΑΚΟΥ ΕΥΘΥΜΙΑ	
ΣΩΜΗ ΣΟΦΙΑ		Πρωτοδίκης Διοικητικών Δικαστηρίων	[75, 267, 278, 431, 439]
Βιβλιοθηκονόμος ΚΔΕΟΔ	[205, 529]	ΦΩΤΙΑΔΟΥ ΕΛΕΝΗ	
ΣΩΤΗΡΙΑΔΟΥ ΦΑΝΗ		ΜΔΕ, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ	[413, 513]
LLM, Δικηγόρος	[15]	ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ-ΡΑΦΑΗΛ	
ΤΖΑΚΑΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ-ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ		Ασκούμενος ΚΔΕΟΔ	[375]
Δ.Ν., Δικηγόρος	[85, 126, 189, 213, 280, 299, 403, 441, 519]	ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΠΟΥΛΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ	
ΤΖΩΡΤΖΗ ΒΙΡΓΙΝΙΑ		Ασκούμενος Δικηγόρος	[456]
Δ.Ν., Δικηγόρος, Ειδική Επιστήμων Νομικής Σχολής ΔΠΘ,		ΧΑΤΖΗΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΧΡΙΣΤΙΝΑ	
Ερευνήτρια ΚΔΕΟΔ	[76, 107, 137, 269, 291, 449, 450, 451, 452, 461, 519]	ΜΔΕ, Δικηγόρος, Ερευνήτρια ΚΔΕΟΔ	[149, 336, 480]
ΤΣΙΦΟΠΟΥΛΟΥ ΕΙΡΗΝΗ		ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ	
ΜΔΕ, LLM, Δικηγόρος	[98, 287, 445, 446, 448]	Ομοτ. Καθηγητής ΕΚΠΑ, Διευθυντής ΚΔΕΟΔ	[203]

